

Leonard B. Robinson

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ДНЕВНИК

Књига трећа

Приредио

Момчило Исић

Издавачи

Историјски архив у Пироту
Породица Драгољуба Јовановића

За издавача

Предраг М. Видановић

Срђан Јовановић

Рецензенти

Проф. др Милан Лазић

Проф. др Ђура Стевановић

Др Милан Пиљак

Лектура

Грозда Пејчић

Превод са француског и коректура

Татјана Шотра

Припрема за штампу

Димитрије Јаничић

Штампа

Графо Авала, Београд

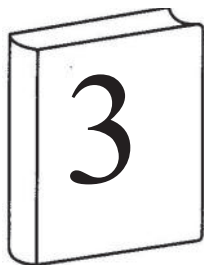
Тираж

100

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ

ДНЕВНИК

Приредио
МОМЧИЛО ИСИЋ

Брво мрло. Вет се бонакој, као велика
губота, пор поре се иде „на глас“, а не на
„свој“. Својим државним си нас зогена
вонина мазна, а вет Јана не зна и
је зогена пор кенор шради се зогена. Особ
ло пор зна за то зогена.

45. 2. VII. Ишоо соа на Нова Београ се брво
пор следва. Више пор две брво Јаву,
а пор класи рети пор је олшма. Више не
пор пор пор. То ли је зогена? - Мети
се зогена редован 40.000. Мети се зогена
та не поррети иво нишоа гласо ни на
једном од поседоно избора. Ја соа знао се
зговорно понета: понет пор зогена
Више користи зогена него мети.

Нова државотелс на брво Радотки,
Радотки је зогена, Карда и Митрано
зогена се зогена, зогена зогена.
Др државотки С.И.В. неће рети пор

1963.

Ушорак, 2. јул 1963.

Ишао сам на Нови Београд да примим моје следовање. Више није било Љубице Бањац, а нису хтели рећи где је отишла. „Више не ради код нас“. Да ли је уклоњена? – Мени су дали редовних 40.000. Неки су се бојали да ће ме казнити што нисам гласао ни на једном од последњих избора. Ја сам знао да су довољно паметни: помоћ коју добијам више користи њима него мени.

Ново руководство на врху Републике. Ранковић је добитник, Кардељ и Мијалко Тодоровић су у паду, Чолаковић свргнут. Зар председник СИВ неће бити лице важније од Пере Стамболића? Сада је јасно да Ранковић наслеђује Тита. Срби ће бити задовољни. Зашто сви, па и Словенци, толико мрзе Кардеља? – Изгледа да ће Борис Крајгер¹ и Милош Минић, потпредседници СИВ бити главни, а Стамболић фигура.

Среда, 3. јул 1963.

Синоћ нас је изненада посетио Душко Трбојевић. И то је дошао нама „старима“, пошто зна да су млади још у Берлину. Причао је врло занимљиво о свом искуству (6 година) у Музичкој академији и о путовању по Совјетском Савезу. У школи, млади се мало загревају за струку. Нема пијанства и заноса за музику. Мало знају, раде само да прођу на испитима.

¹ Борис Крајгер (1914–1967), словеначки политичар; члан КПЈ од 1934. када је осуђен на робију. По изласку с робије 1937. радио је у ЦК СКОЈ а од 1940. члан је ЦК КП Словеније. У НОБ је од 1941; из илегале руководио је покретом у Љубљани, а 1942. ухапшен је и протеран у логор, одакле је побегао у партизане; 1943. постаје политички комесар Главног штаба НОВ и ПО Словеније. По ослобођењу секретар је ЦК КП Јулијске крајине, министар унутрашњих послова Словеније, републички и савезни народни посланик, члан СИВ-а, председник Извршног већа Словеније, члан ЦК СК Словеније, потпредседник СИВ-а, члан Извршног комитета ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија Просвета. Овдешња енциклопедија*, књ. 2, (Београд, 1986), 383.

Када им другови свирају на јавном часу не долазе да слушају. (Ми смо, каже, некада хрлили). Има једна девојчица од 16 година која је феномен све савлађује, за све се интересује. Толико је одмакла да бисмо је одмах могли примити на Академију. Душко просто зебе за њу. Боји се да ће одједном нешто да се сломи у њој. Престаће да напредује. Умориће се. Нерви не могу да издрже ту напетост. Мушкарци су јачи. Жене имају својих слабости. Марљивије су, али не гурају до краја.

У СССР чуда је видео. Лењинград га је импресионирао више него Москва. Штета што су избацили Петра² из једног града где све говори и сведочи о њему. Прављен је плански. И леп је сâм по себи. А већ збирке, (Ермитаж и др.) фантастичне су. Види се да су људи остваривали своје жеље и планове без обзира на цену. Други цене комад зеленог мермера из Италије, а овде су читави стубови и дворане од малахита. Тако је у свему у овој земљи. Они хоће нешто и постижу то, ма колико то стајало, у средствима и у људима. Музичари одабирају даровиту децу, доводе их у средиште, па их опет одабирају, најзад им Москва или Лењинград дају такве услове за рад, окружују их таквим учитељима, да одиста могу да иду врло далеко. Тога нема на Западу. Зато Руси предњаче у многим стварима, у уметности и у техници.

С друге стране, оскудица је за обичне људе. Жељни су свега. Храна је рђава. Одевају се бедно. Станују страшно. И нема слободе. И узак им је видик. Верују у све што сервира пропаганда. Обичну студентску демонстрацију у Грчкој, одмах схватају као револуцију. Све нешто очекују да дође, да се догоди. Притисак на особље, особито када су у питању странци. За столом је био један тврд комад меса. Девојка која је стално била с њим и са Чолаковићем дигла се са стола на минут, и одмах је келнерица донела нову порцију. Натерали су муштерију да прими натраг 3 рубље за јело које није било сасвим добро, да не би одговарао персонал и да не би био кажњен, можда отпуштен. Странац не сме нигде да макне сâм. Из хотела нико не сме да крене пре 8 часова. И не без пратиоца. Сви су под контролом. Нико не сме да разговара са странцем. Испред једне

² Петар Велики (Пётр I Алексеевич или Пётр Великий, 1672–1725), руски цар 1682–1725, оснивач моћне руске државе. Спровео је далекосежне реформе, чиме је Русију извео из средњовековне заосталости. Уместо старе војске „стрелаца“, чију је побуну угушио, увео је модерну стајаћу војску и саградио снажну флоту; доводио стране стручњаке и отварао школе; основао је Академију наука, покренуо прве новине (*Ведомости*); Русију је поделио на губерније, основао је нову престоницу Петроград, водио је два рата против Турске. Победнички рат против Шведске омогућио је Русији излазак на Балтичко море, а рат против Персије омогућио јој је излаз на јужне обале Каспијског мора, па је могао да одбаци титулу цара и прогласи се за императора. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 977.

цркве у Лењинграду, Душко је упитао једну даму: „Како се зове ова црква?“ Она се окренула наоколо, и најзад рекла: „Не смем да вам кажем“.

Субота, 6. јул 1963.

Јуче је била Данкина Смиља. Жали се на Десимира. Уображен је, надмен, пуст. Особито откад је дошао из Армије. Сада јавно говори да му је живот упропашћен. Смиљи је рекао да га не интересује ни она ни заједница с њом. Она решава да кида, јер више нервно не може да издржи његове „циркусе“. Ми јој одобравамо, али под условом да издржи, да не попусти пред његовим молбама или претњама. Он је неће лако оставити на миру. Млађи је од ње 6 или 7 година, леп је, верује да је паметан. Уствари је болесно уображен. Можда је и под траумом тешког детињства. Гледао је како му оца секу на комаде када је имао 7 година. У Армији се понашао чудно. Можда су открили да је духовно дефектан. Дозволили су му, као ником, да носи велике бркове. Свашта су трпели. Сада је изгубио место и тера пркос. Није гласао, мада му је Смиља скренула пажњу, да у овом часу не лудује.

На послу има свакаквих доживљаја као бабица у Железничкој болници на Дедињу. Долазе труднице од 16 година и тврде да им је отац узео невиност. Има више таквих случајева, каже Смиља. Оне то чине лажно и намерно. Прво, да сакрију правог оца, друго да принуде лекаре да изврше побачај – после родоскрнављења. Шта ће бити од те деце? Јесам ли записао разговор школског лекара у једном разреду где је 90% девојчица било дефлорисано? Шта мислите, децо? А шта ви мислите, чика докторе? Ми смо деца атомског доба. Нама се сваког дана говори о нуклеарном рату који ће све да уништи. Ви сте имали живот; ми не знамо да ли ћемо га имати. Хоћемо и ми нешто да осетимо.

Зорка се лепо опоравља после свога гушења од 20 јуна. Она ми прича јутрос још страшније ствари о девојчицама. Затруднила је једна Веснина другарица. Има нешто више од 14 година. Сада су завршиле седму годину осмогодишње школе. Та мала је плакала, али ипак је била искључена пре краја школске године. Јасмина је сада завршила други разред гимназије (то је стари шести разред, дакле око 16 година). Једна њена другарица је стезањем скривала трудноћу. Изишла је с часа и породила се у клозету.

Недеља, 7. јул 1963.

Нема нам Сање после повратка из Врњаца. А баш бисмо волели да чујемо нешто о његовом унуку. Јуче је био Ђорђе. Његов Драгољуб (бр. 2!) је одлично завршио други разред. Срђан такође има све петице, само из

певања четири. Учитељица је рекла Бојки да се ове године много више интересовао за наставу него у првом разреду. (Био је три месеца болестан на самом почетку школе). Сада има и више амбиције.

Из Берлина су вести боље. Дафне се потпуно опоравила. Могла је, каже, да стоји три сата на тргу пред Градском кућом да би видела и слушала Кенедија. Тај говор сам нашао у *Монгу*. То је одиста ремек-дело речитости и политичке вештине. Ко не зна шта је комунизам, нека дође у Берлин! Ко верује да се може сарађивати с комунистима, нека дође у Берлин. Ту је генерал Клеј, који је организовао снабдевање Берлина ваздушним мостом, и он ће опет доћи ако буде требало. Западни Берлинци су издржали скоро 20 година, а остали су непоколебљиви пријатељи слободе. Зато је Берлинац сваки човек у свету који тако осећа. *Ich bin ein Berliner* [Ја сам Берлинац]. Тако је завршио пред пола милиона или милионом Берлинаца. Мора да је било величанствено.

Монг је донео и оних кинеских 25 тачака против Хрушчова и Руса уопште. Те оптужбе подсећају на Резолуцију Коминформа јуна 1948. Сада мечка игра пред руском кућом. Сукоб се заоштрава, а јуче су почели разговори Кина–СССР у Москви. Још се није стишала бура са светског конгреса жена у Кремљу. Кинези приредили митинг да дочекају својих пет рођака (три дипломате) који су ширили летке по Совјетском Савезу, док су други то чинили у Италији.

Ђорђе нам је причао да у Русији странац не сме да изиђе из хотела пре 8 часова, док не дође да га прати његов водич.

Ушорак, 9. јул 1963.

Био нам је Милош Стергар, муж Милице (Мики) Николић, из Копра.

Био је судија на европском првенству гимнастичара, где нам је осветлао образ његов земљак Мирослав Церар.³ Чули смо врло занимљиве ствари о начину суђења на таквим приредбама, о једној врло сложеној и финој техници. Церар је оглашен за првака Европе. Је ли било навијања за своје земљаке? – Било је. Сви навијају. Али ипак најбољег сви признају. Питамо какво је његово искуство са Французима, Талијанима, Русима, Чесима, Пољацима. Латини су љубазни, Руси затворени до крајности, Чеси

³ Мирослав Церар (1939), словеначки и југословенски гимнастичар, освајао је медаље на две олимпијаде, четири светска првенства и на пет европских првенстава. Омиљена справа му је била коњ са хватаљкама, на којој је освојио осам златних медаља: две на олимпијским играма, три на светским првенствима и три на европским. Златне медаље освајао је још и на вратилу, у вишебоју, на круговима, разбоју.

срдачни, бар када је реч о гимнастици. Пољаке мање познаје, али они су ретко искрени.

Синоћ је била „матурантска“ вечера. Нисмо се сложили са Радетом Јанковићем да је Кардељ унапређен долазећи за председника Савезне скупштине. Милош Рашовић и ја мислимо да је он *стварно* сишао ниже, да ће имати много посла око усклађивања рада пет или шест разних већа, али да неће ништа више одлучивати. И Милош Стергар сматра да ће наследник Титов бити Ранковић, и да је то нормално. Не може Словенац бити председник Југославије. Природно је да, после Тита, буде Србин.

Рашовић се опет сећа како је, почетком децембра 1945, на ручку у двору Тито пред свима рекао да за ресор пољопривреде мисли на Драгољуба Јовановића. Али дошао је говор у Уставотворном одбору 12. децембра и све је покварио. (Ипак је у марту 1946, кад је правио прву владу после доношења новог Устава, питао Кирила [Савића] и Радована Мијушковића⁴ „Шта је са Д[рагољубом] Ј[овановићем]. Зашто он није дошао на консултовање?“) Рашовић ми је рекао да му је једном Блажо Јовановић изразио своје повољно мишљење о њему, али је напоменуо: „Ти си добар, али си крут. А Партија тражи савитљиве људе“. Сад је и Блажо пао. Добио је Уставни суд, као и Бакарић и Влада Симић: Тај се вероватно неће ни састајати, или ће радити с мѐне па на уштап. То је гробље великаша.

Недеља. 14. јул 1963.

Био нам је Аца Петровић, на повратку из Француске. Боравио је тамо пет недеља. Путовао је и видео много. Екс се саставио са Марсејом, дуж свих 20 км. Цела Француска се променила у истом правцу. Зида се и насељава између градова. Од емиграната које је видео, неки живе врло бедно, као Драгомир Дринчић,⁵ бивши управник града, извесни генерали,

⁴ Радован Мијушковић (1895–1964), адвокат и политичар. Радио је у окружној скупштини у Ваљеву, а потом као адвокат на Убу; један је од оснивача Савеза земљорадника, да би касније постао један од првака Земљорадничке левице, а 1940. постао је и члан Главног одбора Народне сељачке странке; од 1945. и председник њеног Извршног одбора. У НОБ је учествовао од 1941. као резервни официр; после ослобођења биран је за народног посланика, а био је председник Комисије за откривање ратних злочина; разишао се с Драгољубом Јовановићем 1946, учествујући у његовом обарању у Народној сељачкој странци. – Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. II, (Београд, 2008), 418.

⁵ Драгомир Дринчић, један од синова капетана Војислава Дринчића, који су били ђаци пиротске гимназије. Био је новинар, а онда, на позив пријатеља Драгише Цветковића, управник града Београда крајем 1939. – Драгољуб Јовановић, *Полишичке усйомене*. Регистар личних имена, књ. 12, (Београд, 2008), 79.

па и сâм Живко Топаловић. У СДТ су му дали неку малу собицу за канцеларију, и ту се умножава повремено његов *Синдикални лист*. Он је још огорчен, и љути се на мене што сам улазио у Народни фронт. Други ме оцењују блаже. Радиша Воркапић је секретар активне зелене интернационале.

Среда, 17. јул 1963.

Синоћ смо гледали и слушали Бугаре на Ташмајдану, фолклор „Георги Димитров“. Учинили су нам се једноставнији и оскуднији него наше Коло. (За те младе људе из фолклора, као и за фудбалере Миша Стергар каже да, поред Тита, највише доприноси за светску репутацију Југославије). Бугари су врло живи, темпераментни, али се истичу само Добруџани (слично румунској музици), Тракијанци и Шопови. Друго је једнолично. Македонија сама је раскошнија, са Галичником, Шиптарима и [незавршена реченица у оригиналу] А Југославија је бескрајно богатија, и по разноврсности ношње и по мелосима.

Четвртак, 18. јул 1963.

Јуче је био Демо, после Ровиња. Очаран је. Хвали Срђана да је послушан, да се дисциплинује и у самом мору. Храбар је и опрезан у исто време. Све прати, све хоће да зна. Брзо мисли и духовит је. Демо га је одувек волео, па га вероватно прецењује. Сигурно је да једе добро, да не пробира. Чак се помирио и с купусом: то јавља и Бојка. Кад поједе све и хлебом брише тањир.

Петак, 19. јул 1963.

Синоћ смо били на Бановом брду, да видимо Сањиног унука. Новица је срећан отац, а млада Нуша изгледа нежна мати. Само она још не уме да подеси своје држање према старима. Новица је опет сувише брз и пргав. Како ће ићи тај чудно склопљени брак.

Недеља, 21. јул 1963.

Дошли су Сања и Новица Вељковић. Коментаришемо сукоб између Руса и Кинеза на конференцији у Москви. Све су даљи једни од других. Већ отворено говоре о расном сукобу. У Пекингу свечано дочекују уз највеће почести све оне које протерају Руси, Чехе, жене које су се бориле у Москви и свакога ко је жртва „братских комунистичких партија и држава“.

Понедељак, 22. јул 1963.

Да забележим неколико новијих вицева, који се препричавају у Београду. Кажу да комунисти највише уживају у њима. Пре почетка рада на сваком састанку, свако најпре исприча виц који је чуо. Само пред [Спасенијом] Цаном Бабовић,⁶ кажу, не сме да се прича нешто што је неповољно за режим и за комунисте.

Лала је на Теразијама питао милицајца где је клозет. Обратио му се: „Цајац, молићу лепо.“ Ја нисам „цајац“ него милицајац. – Е па нећу ти рећи мили па ма се усро. (Други то приписују дечаку – „макар се укакио“. – Једна група новинара питала Кенедија да ли има Бога. – Ја сам католик и васпитаван сам у вери. Али, од кад сам председник САД, сумњам да постоји Бог пошто није дошао да тражи помоћ. Хрушчов: Нема га, пошто се не налази ни у једном нашем затвору ни логору. – Валтер Улбрихт:⁷ Да га има био би међу нама, пошто смо ми народ богова. – Тито: Не постоји, пошто није посетио Југославију. Из Загреба је стигао овај виц у вези са изборима, на којима су људе питали да ли знају технику избора и упућивали их да заокруже број првог кандидата, а био је само један: Први социјалистички избори у историји били су већ у рају, кад је Бог позвао Аврама да себи изабере жену... Најновији, кад је у савезној скупштини био биран председник Републике, један посланик је дошао трештен пијан. С муком је спустио свој листић у кутију. Секретар Скупштине му је благо али озбиљно замерио што је дошао пијан у тако свечаном часу. „Јесте, опио

⁶ Спасенија Цана Бабовић (1908–1977), политичар. Била је текстилна радница из сиромашне сељачке породице. Члан СКОЈ-а постала је 1927, а КПЈ 1928. Хапшена је 1930, 1932. и 1937, али је издржала сва мучења, ништа није одала. У ПК КП за Србију кооптирана је 1939, а 1940. постала је и члан ЦК КПЈ. У НОБ је од 1941, као један од најистакнутијих организатора устанка у Србији. Иницирала је оснивачку конференцију антифашисткиња у Бихаћу 1942. Била је већник и члан Председништва АВНОЈ-а. После ослобођења била је члан Извршног комитета ЦК СК Србије, ЦК СКЈ, Председништва Савезног одбора ССРНЈ, Председништва СР Србије и члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ, 1, 165.

⁷ Валтер Улбрихт (Walter Ulbricht, 1893–1973), немачки политичар, члан омладинске радничке социјалистичке организације, члан Социјалдемократске партије Немачке. Учествовао у Првом светском рату, у коме је био осуђиван због комунистичке делатности у војсци; учествовао је у стварању Комунистичке партије Немачке, вођ устанка у средњој Немачкој, члан ЦК КП немачке, од 1928. члан и Рајхстага, из кога је искључен 1930. и осуђен на 2 године затвора због „велеиздаје“. Емигрирао је 1933. у СССР, где је постао секретар КП Немачке у изгнанству. Учествовао је у Шпанском грађанском рату, као политички комесар у штабу Међународних бригада. Други светски рат провео је у СССР-у. По завршетку рата вратио се у Немачку, где је од 1950. секретар Јединствене социјалистичке партије Немачке; од 1960. био је председник државног савета ДР Немачке. – *Мала енциклопедија*, књ, 3, 673.

сам се. То је за љубав демократије.“ Како? – „Кад сам пијан ја све видим дупло, па ми се чини да су и два кандидата. Онда гласам за једног од њих. Гласам и бирам!“

Пре неколико дана је Анђелић донео вести од Јове из Лесковца. Видео је целу фамилију: старе, младе родитеље и унучад: било их је осморо. Ишли су и у Грделицу, на Јовино имање поред Мораве, аутопута и железничке пруге. Анђелић каже да је дивно. Већ су дошле две комшије: један апотекар – један лекар. Јова не може да опстане као адвокат у Лесковцу. Одјавио је и хоће да пређе у Београд. Нека колегиница ће му, изгледа, изићи у сусрет. Добро нам дошао, најзад!

Ушорак, 23. јул 1963.

Писмо од Владе Стакића из Јоханесбурга. Зове нас у Фиренцу од 4–11. овог, и на Лаго ди парда после 11. у Сирмионе. Моли брз одговор. Одмах сам му одговорио да ћемо тражити пасош. Али нема наде да ће до тог сусрета доћи. Немамо ни воље ни пара за тако што. Још ћемо размислити.

Најзад смо видели кућу Дамњановић у Захумској 36. То је врло скромно. Наши млади неће хтети тамо да станују. Овде им је много лепше. Самосталност? Зар после оне лепоте у којој су уживали у *Studenteldorfu*? Не верује то чак ни Милица, која се сећа како је та мала кућа лепо изгледала када су њени родитељи ту становали. Нема ни воде у кући, а камо ли купатила. Зидана је 1912. и поправљана тридесетих година. Ни Видосава Ајх тамо не би хтела да оде кад бисмо јој понудили, место наше две предње одаје.

Милице сам из мојих *Успомена* читао данас две странице: о разговору (у затвору) 13. децембра 1932. са Војом Вујанцем и Владом Симићем и о студентским демонстрацијама против Милана Бартоша 8, 9. и 12. децембра. Она не може да се начуди каква слобода је владала под диктатуром у старој Југославији.

Сања ми је прекјуче донео *Борбу* од 20. VII, где се говори о томе како је једна чета партизана правила напоре да ме пронађе и пребаци на ослобођену територију по налогу „Црног“, Сретена Жујовића. Још не могу да ме се окане. Ко ли је тај „Станић“ коме су оставили налог да ме пронађе?

Пеџак, 26. јул 1963.

Др Милутин (Микица) Велимировић из Зајечара донео нову књигу нашег заједничког пријатеља Светислава Првановића,⁸ бившег учитеља и наставника. *Тимок и Тимочани*, непуних десет штампаних табака, о Појму Тимока и Тимочке Крајине, о Гамзиградском кастрumu,⁹ о кнезу Борни,¹⁰ који је, као тимочко-кучевски кнез, изгледа био и оснивач прве хрватске државе, о томе да је Светозар Марковић¹¹ рођен у Зајечару, а не у Нишевцу или Јагодини, о тимочким хајдучима, о ослобођењу тога краја 1833, о рату 1876, о „Тимочној сељачкој буни 1883“, о борбама тимочких рудара и о тимочким печалбарима. Све је писање озбиљно и документовано, као и у ранијим Првановићевим радовима. Одмах му пишем да захвалим на другарској пажњи. Рекао је Микици да је мој идеолошки следбеник. Молио сам Бисерку да га такође посети. Али она се не јавља и још не долази после бављења у селу.

Микица ми је говорио о својој ратној тетралогiji. Штампане су већ друга (*Тешке године*) и трећа (*Неосшварена љубав*), а сада се бори за прву (*После аџенџаша*). Ја му предлажем да је назове *Јага изненада* или тако нешто) и *Луџање по Сибиру*. Одбио га је, осорно, Антоније Исаковић,¹²

⁸ Светислав Првановић, учитељ и наставник, истраживач прошлости Тимочке крајине. Гл. дела: *Где је рођен Светозар Марковић, Гурјусовачки калешани, Ко је био хрватски кнез Борна, Тимок и Тимочани, Тимочки зайиси*. – Народна библиотека Србије, *Кашалол књига на језицима југословенских народа*, IX, 450.

⁹ Каструм – табор, логор, утврђење.

¹⁰ Борна (?–821), кнез Гудишчана 818. (српско племе настањено у долини Пека) и Тимочана. Према подацима из немачких архива, он је 819. био кнез Далмације, а 821. кнез Далмације и Либурије. Историографија га помиње као владара Приморске Хрватске.

¹¹ Светозар Марковић (1846–1875), политичар и књижевник; оснивач социјалистичког покрета у Србији и први теоретичар реализма у српској књижевности. На студијама у Русији и Швајцарској упознао се с напредним писцима и мислиоцима: Чернишевским, Писаревим, Марксом. Због критичких чланака у *Засшави* изгубио је стипендију и 1870. вратио се у Србију. Покренуо је, 1871, лист *Раденик*, касније листове *Јавност*, *Глас јавности* и *Ослобођење*. Због наводне штампарске кривице одлежао је 9 месеци у пожаревачком затвору. Први је у Србији почео борбу против националног романтизма и грађанског либерализма у политици и књижевности; први је теоретичар произвођачког и потрошачког задругарства и покретач и практичар на оснивању занатско-произвођачких и конзумних задруга. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 589.

¹² Антоније Исаковић (1923–2002), књижевник, члан и потпредседник САНУ. У НОБ од 1941; по ослобођењу завршио Вишу партијску школу и био директор листа *НИН*, гл. уредник часописа *Дело* и директор ИРО Просвета. Дела: приповетке *Велика деца*, *Пајраш* и *вајра*, *Празни брегови*, *Трен 1* и *Трен 2*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 918.

директор „Просвете“. Не узда се у нашег Пироћанца Слободана Џунића,¹³ мада је он у стању да помогне. Али кад се Пироћанац заузео за Пироћанца? Нисмо ми као Лесковчани: Мени одузмите (кредит) њему дајте! (Само нека уђе што више пара у Лесковац!)

Данас је црни петак. И све црњи што се приближује вече. Јутрос, нешто пре пола шест катастрофалан земљотрес порушио је или оштетио 80% зграда у Скопљу. Број мртвих се крије, да би се избегла паника. Најпре је јављено 200, затим 300, вероватно има много више. Невероватно је колико се Југославија одазвала. Загреб и Осиек предњаче: новац, лекари, даваоци крви, – то је једна невиђена утакмица између градова, установа и предузећа. Сада ће Македонци видети шта значи бити у овој племенитој, великој и богатој земљи. У несрећи ћемо се више зближити него у благостању.

Пре неколико дана нам је био – после много година, мада је дошао једном одмах после рата – [новинар] Милан Гостовић, Лала из Кулпина, како каже за себе. Имао је некад леп посед. Сада је све спљискао, како се сâм изражава, и ради као аквизитер огласа за новине и радио Нови Сад, пошто му је пензија само 10.800. Није ожењен, али ипак је то мало. Живи у Новом Саду. Мисли да нам Мађари спремају зло, горе него 1941. Ја га уверавам да је шиптарски проблем тежи. Он не познаје Косово и Метохију, али се боји културнијих Мађара. Он заборавља да дивљи истерују питоме, а не обрнуто.

Суботића, 27. јул 1963.

Одавно нам није био Вељко Ковачевић. Данас је остао неколико сати. Највише смо говорили о његовом адвокатском раду и о појединим адвокатима. Професија је у кризи. О томе је он дуго говорио на последњој скупштини. Одобравали су му, али га нису узели у управу. Врло вешто понудили су му да буде у кандидационом одбору. Сматра за успех што је Слободан Суботић¹⁴ остао потпредседник коморе. Говорио је и Миодраг

¹³ Слободан Џунић (1921–1998), правник и књижевник; уредник у Радио Београду; приповедач и романсијер који је прешао пут од реалистичког приказивања до фолклорно-митске и симболичке нарације, уводећи у литературу језик свога краја (рођен у Темској код Пирота). Збирке приповедака: *Зрна, Њива у Рудињу, Глади, Иза сунчеве стране, Под кишном звездом, Кусидол*; поетска проза *Слајови, Дивља ружа*; романи *Виноград Господњи, Паћани, Курјак, Меана поред друма*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 944.

¹⁴ Слободан Суботић (1908–1975), адвокат, секретар извршног одбора Адвокатске коморе НР Србије. Други светски рат провео је заточен у Бањичком логору и у Маутхаузену. Рођен је у Босанској Градишци. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременцима*, 679.

Поповић,¹⁵ али је критиковао само управу, док је Вељко говорио о целом систему. Злобни људи, да би их завадили истицали су ово, као Вељков и Миодрагов домет... Он сматра да Миодрага нешто мори. Осећа да није у животу дао своју меру, па би сада хтео да се афирмише. Зато је говорио на погребу Воје Лукића; зато се истицао на скупштини, оба пута са спремљеним текстовима. Сложили смо се у погледу односа Кина–Русија. Вељко је, по обичају, оптимист у предвиђању демократизације, најпре у Русији, затим и код нас. Боји се да ми не будемо, као Франко¹⁶ за фашизам. Последњи мохиканци догматског комунизма. Ја опет пледирам за унутрашњу коегзистенцију и предлажем да ми и у томе будемо претече и пионири. Опомињем да сам идеју о унутрашњој коегзистенцији донео из затвора 1959, а он се сећа да је тако нешто заступао на једном Ђиласовом суђењу.

Недеља, 28. јул 1963.

Данас је *Полишика* подсетила да је 27–28. јула 1941. у селу Драгинцу код Крупња стрељано 2000 сељака, за одмазду. Сада проливамо грдне сузе и проглашавамо опште-народну жалост за мање погинулих у Скопљу. А зашто су страдали подрински сељаци?

Уторак, 30. јул 1963.

Дана и ја само били на Котеж-Неимару да видимо кућу, управо стан Маре Ракић, удате Борисављевић, који Слободан жели да купи. Лепо је, али тешко ће се остварити та идеја, пошто је кућа у Скопљу страдала. Баба Коса [Косара] неће моћи да решава Слободанов и свој проблем ако у исто време не може да смести и Страхину и Даницу. Она ће опет све покварити – све се боји да је неће пазити до смрти ако синовима и снајама преда све што има. Тако ће пропадати једно имање за другим: Планиница, Зајечар, Скопље.

¹⁵ Миодраг Поповић (1907–1987), београдски адвокат, а пре тога секретар у Министарству правде под Миланом Сршкићем и Дујом Богдановићем. Секретар Савеза трезвене младежи неколико година. После Другог светског рата био је секретар Друштва совјетско-југословенског пријатељства за Југославију. Крагујевчанин лепе памети, јасног погледа и умереног опредељења у свим фазама живота. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 265.

¹⁶ Франциско Франко (Francisco Franco у Bahamonde, 1892–1975), шпански диктатор, уз помоћ немачких нациста и италијанских фашиста, са својом фашистичком организацијом Фаланга, водио је Грађански рат 1936–39, срушио Републику и увео фашистичку диктатуру, којој је стајао на челу. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 751.

Мара је у бр. 14, Ламартинове улице, а у 17 је Н[едељко] Дивац. Свратили смо и преко пута. Ту смо видели Младена Ст. Ђуричића,¹⁷ „књижевника у пензији“, како пише на његовом печату – посетници. Хајде он, али исто је ставио и за своју супругу Вишеславу. Дао ми је да прочитам његову последњу књигу – *Оцаковиће* из 1963. Шабачка чаршија с краја 19. века. Има безмало 20 штампаних табака, – 800 динара. Издало је шабачко новинско предузеће „Шабачки Гласник“.

Г. Ђуричић се много бави и Првим српским устанком. Зна све о поп-Луки Лазаревићу.¹⁸ У појединостима ми је испричао бој на Мишару, који он сматра највећим Карађорђевићевим успехом. Он је научио Луку да изазове на двобој Кулина. Док је Лука окретао и привлачио Кулина¹⁹ српском шанцу, Карађорђе је научио неке своје да пуцају на Турчина челичним мецима. Сâм шанац је био генијалан проналазак. Када је реч о Турцима, питао сам га да ли и он мисли, као ја, да су ти Турци у ствари били наши муслимани из Босне. – Тако је. Турака из Азије је било необично мало. Друго питање: Је ли тачно да Црногорци нису учествовали у Устанку? – Тачно. Русија је направила уговор с господаром Црне Горе, да не сме

¹⁷ Младен Ст. Ђуричић (1889–1987), књижевник. Рођен у Заблаћу код Шапца; завршио бродарску школу и радио као бродарски официр, затим је у Београду био службеник дирекције Речне пловидбе, секретар Народне скупштине и библиотекар. Значајан број радова објавио је под псеудонимом Сава Дринчић. Гл. дела: збирке приповедака *На шаласима, Водоземци, Покидана једра, Девеши вал, Седам смртних трехова*; романи *Кайешиан Тисе, Мршва стржа, Јадар шойи брда, Ој, Ужице, мали Цариграде* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 706.

¹⁸ Лука Лазаревић (1774–1852), свештеник, војвода из Првог српског устанка, родом из Свилеуве у Посавотамнави. Устао је против Турака 1804. и био изабран за тамнавског војводу; истакао се у Боју на Мишару 1806; био је командант шабачке тврђаве 1807–13; у емиграцији, у Кишињеву, био је 1813–33. По повратку из емиграције живео је у Шапцу, где је био члан Шабачког магистрата. Није био потпуно одан династији Обреновића, па га је кнез Михаило 1842. ухапсио, за време буне Томе Вучића Перишића, да би под Александром Карађорђевићем био постављен за члана Државног савета. Случајно је избегао смрт за време Катанске буне 1844. Пензионисан је 1847, као пуковник и члан Државног савета. За живота је опеван у *Србијанки Симе Милутиновића Сарајлије* и у Вишњићевим песмама: *Бој на Мишару, Танић Сџанојло, Бјелић Ињаиције, Бој на Лозници, Бој на Салашу, Лука Лазаревић и Пекзо, Лазар Муџај и Арајин* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 440; *Посавотамнава*, Шабац 1983, 121–123.

¹⁹ Кулин-капетан, заједно са Сулејман пашом Скопљаком, бањалучким Хасан пашом, Синан пашом из Горажда и капетаном Мехмедом Вдајићем из Зворника предводио је турску војску у Бици на Мишару 1806. године, у којој је српска војска извојевала најзначајнију победу у Првом српском устанку.

помагати Карађорђа. Узалуд је овај запомагао и молио. – Зашто су Руси тако поступили? – Да Србија не би освојила Босну и окренула се на југ, у бугарску интересну сферу.

Четвртак, 1. август 1963.

Вечерас нам је Благоје Костић, муж Бранкин, зет Демин и Надин, причао о Скопљу. Кренуо је у подне на сâм црни петак. Стигли су Тариним Мерцедесом за четири и по сата. На први поглед, кад се улази у град, рушевине не изгледају велике. Али много, скоро све је пропало. По његовом суду, може се одмах становати само у 10% зграда. Остало мора да се руши. Вероватно ће руководиоци рушити и што не мора, да би остварили свој урбанистички план. Од његове браће, снаја и деце нико није погинуо. А стари, поп и мајка, били су тада у Улцињу.

Петак, 2. август 1963.

Сличне вести донео је и Страхиња-Бане Јовановић. Био је у два маха, колима. Од њихових рођака нико није страдао. Кућа њихова на три спрата још стоји усправно, али ће се вероватно морати рушити. Нико не сме да уђе у њу. Сиромах Слободан! У Ровињ је кренуо у 6,30 ујутру, не знајући за несрећу, на сам петак. После нам је писао узбуђен и забринут, за рођаке и за кућу.

Јутрос ми је са пијаце донео 11 кила шљива-ранки Мића Ж. Живковић, сељак из Сеоне код Смедерева. Чуда прича о невољама на селу. Он је дуго сарађивао. Десет година је био срески одборник. Па ипак му приређују неправде. Одузели су му добру ливаду и дали гору и голу земљу. Агроном је хтео да покоси са његовог комада детелину у вредности 150.000 динара. Он се одупро, претио агроному да га убије, псовао све и свакога, и то пред сведоцима. Агроном га није тужио и није му се ништа десило. Велика невоља је и кулук *од 20 дана по њунолећној особи, или 500 дин. дневно*. То намеће општина-комуна, па се не могу сељаци жалити никоме. Сељаци сматрају да то није по закону и одбијају да раде. Туже их и судија саслушава, али још нико није кажњен. Ово чујем први пут али Живковић тврди да тога има и у другим општинама. Опет, дакле, кулук. А толико смо говорили да тога више неће бити.

Субота, 3. август 1963.

После Властиних Францускиња и после *Marie-Anne*, ево се јављају Ирена и Пјер Лебрен²⁰ и Мари-Луиз и Орест Розенфелд,²¹ да нам изразе своје симпатије поводом катастрофе у Скопљу.

Недеља, 4. август 1963.

Полиџика доноси извештај са америчко-југословенског симпозијума о локалном самоуправљању. Американци су казали доста тешких ствари и наши су ипак објавили.

Понедељак, 5. август 1963.

Писмо од Дафне и Милана. Као да ће заједно у Ровињ 15. августа, а 30. у Београд.

Пишем Розенфелдовима и Лебреновима.

Милорад Бановачки²² из Земуна очајава шта ће бити са нашом омладином. Мило му је што је напунио 60 година и што ће умрети, да не гледа децу и унучад како се понашају као уплашене, лажљиве животиње.

²⁰ Пјер Лебрен, један од секретара Генералне конфедерације рада у Француској, по струци инжењер, по начелима леви радикал-социјалист, у сарадњи са крајњим левичарима. Имао је велики углед у привредним и политичким круговима. Супруга Ирена, професор у Паризу, пошто је завршила Вишу нормалну школу у Севру. Велика пријатељица Мадлене Ласре. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 161.

²¹ Орест Розенфелд, Рус из балтичких крајева. Био је адвокат и, као врло млад, социјалиста пре Октобарске револуције. Ратовао је на Солунском фронту у руској јединици, а кад су војници његове јединице одбили да ратују после Октобарске револуције, пријавио се у француску војску. Добио је и француско држављанство. Сарађивао је са Блумом у Социјалистичкој странци. Био је спољнополитички уредник *Поџилера* тридесетих година 20. века, у доба Земљорадничке левице, за коју се много заузимао у скоро свакодневной кампањи против „краља кривоклетника“. Заузимао се и за Драгољуба Јовановића 1939. У нову Југославију дошао је као народни посланик и тражио да види „старог пријатеља“ Драгољуба Јовановића, у затвору, али у томе није успео. У Југославији је опет био 1957. и 1958, за време Београдске конференције. Умро је у фебруару 1964. Супруга Marie-Louise Hertan, адвокат и публицист, помогла је да у његовој редакцији изиђу целокупна дела Леона Блума, њиховог кума. После смрти супруга, Мари Луиз остала је у вези са породицом Драгољуба Јовановића. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 294.

²² Милорад Бановачки, прво ратар из Голубинаца, затим фабрички радник, члан ГО НСС 1940. и 1945. У току Другог светског рата био је у немачком заробљеништву. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 21.

Такве је видео Русе у Немачкој, у заробљеништву. Ћуте, и само мисле на храну и на секс. Краду, једу све и кад нису гладни. Пију шпиритус за гориво. Најстрашнији су кад после повраћају. А такви нису били Руси које су наши нашли 1915. и 1916. кад су се предавали на источном фронту. То је бољшевизам учинио од људи. Могао је да разговара у Немачкој само с једним старим Украјинцем. Све друго је била сама животиња у људском облику. Да једе, да краде, да силује, да лаже. Он није веровао кад су му причали. Бранио је Русе дуго. Најзад је све лично видео и доживео. И згрозио се за цео живот.

Ушорак, 6. август 1963.

Посетила нас Драгица Николе Ђурчића, снаја Миланова. Довела је и Миру, одликашицу у школи, велику домаћицу у кући. А тек сад улази у седми разред осмогодишње школе. Дете је одиста бистро, интелигентно и озбиљно. Старијег од ње, Милана, каже Драгица, стално мора да гура и да тера; Мира сама тражи свој распоред, жури да заврши задатак, па се посвећује дому. Права маторка. Можда је то и сувише за њене године. Још веће изненађење била је сама Драгица. Нисам је довољно познавао, па сам се сада задивио њеној елеганцији, финоћи, памети. Унесрећила је Николина болест. Сада су у Бачкој Паланци, и она зове да их посетимо. Тако наваљује да ћемо се можда и одазвати кад Никола дође из лечилишта за грудоболне недалеко од Новог Сада. Тим пре ако нас [Светозар] Анђелић одвезе кад крене у Војводину. Драгица Летић ме одушевила, па ћу можда написати Николи, молити га да не ојаћује ту ваљану младу.

Док су Бачванке још биле, наишао је Влада Живковић – Папазав из нашег Ѓњилана. Драгица ми се баш жалила на Црнотравце и Пироћанце које је гледала док су били у Оцацима. Невероватно су вредни и штедљиви, али су нечисти и рђаво одржавају куће и дворишта које су наследили од Немаца. Мислим да је ни Влада није одушевио, мада је био лепо обучен и чист. Пред њом сам покренуо питање о томе како сада Пироћанци гледају на мене. Нека говори слободно и искрено. Одговорио је једном речи: *рђаво*. Једни ми замерају што сам уопште сарађивао с комунистима: зар нисам знао какви су Руси и ко су комунисти?! Други, који су пришли режиму, замерају ми што сам престао да сарађујем, што сам постао „непријатељ садашњице“, итд. Има и таквих који су били против тога да улазим у фронт и у власт, али кад сам већ ушао, није требало излазити и тако бих и народу нешто помогао, заштитио бих своје људе, и били би награђени за своју борбу, а Данка и Ненад Стефановић би добили накнаду за помагање партизанима, за жртве које су дали, за патње које су издржали за време окупације.

Драгица се управо заинтересовала за мој став, особито за однос према Русима и комунистима. Ја сам одговорио у три потеза: 1) знао сам одавно какви су комунисти и шта је у Русији, али наш свет то није знао, – чак ни на процесу вођеном против мене – који сам се највише залагао за наслањање на Р[усију] и најдуже сарађивао с комунистима. Тако ће се видети да не могу ни с ким кад нису могли са мном, који сам им био најближи. (То је уосталом одговор Вукадина Видановића из Ниша реакционарима који нападају овај режим, а све користи извлаче, преко своје деце или непосредно). Друго: *Нисам могао да не уђем у фронт* и да не сарађујем са новом влашћу. Сви су сарађивали, сви су помогли, од краља Петра II²³ и патријарха Гаврила²⁴ до последњег сеоског кмета. А била је и Јалта, и једнодушност мојих партијских пријатеља. Са свих страна сам чуо само један позив: улази! Не можемо да издржимо на међави. Уништиће нас. Сви су помогли, а највише најдеснији. Моја пасивност би била протумачена као непријатељство, као зла намера, као паклени план, као служба светској реакцији. То нисам хтео ни по коју цену. Треће: ако нисам могао не ући, *нисам могао не изићи* када се показало да се ради неправилно. Одлучан тренутак био је присилно стварање сељачких радних задруга и дављење сељака путем обавезног откупа. Била су то два императива и ја сам их морао послушати.

Драгица је све пратила пажљиво и интелигентно. Не жалим што сам јој све то објаснио. Можда ће нешто упамтити и мала Мира.

Четвртак, 8. август 1963.

Размишљам поводом једног чланка у *Sélection du Readers digest* о дејству љубави на вољеног. Васпитава га, оплеменењује, богати, подиже, прави га

²³ Петар II Карађорђевић (1923–1970), син краља Александра I; у време убиства краља Александра, 1934, није био пунолетан, због чега је именовано намесништво, које су чинили: кнез Павле, др Раденко Станковић и Иво Перовић. Пучем од 27. марта преузео је краљевску власт. После напада Немачке на Југославију побегао је, с југословенском владом, на Средњи исток, а затим у Енглеску, одакле је подржавао покрет Драже Михаиловића, активно се борећи против НОП-а. На II заседању АВНОЈ-а забрањен му је повратак у земљу, с тим да народ, по ослобођењу, одлучи о форми државног уређења. Како је Уставотворна скупштина, после одржаних парламентарних избора, прогласила републику, 29. новембра 1945, краљ је до краја живота остао у изгнанству. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 977.

²⁴ Патријарх Гаврило (Ђорђе Дожић-Меденица, 1881–1950), патријарх Српске православне цркве; замонашен 1900; био је митрополит рашко-призренски, пећки и црногорско-приморски. Као члан велике народне скупштине у Подгорици предводио је депутацију за уједињење са Србијом; изабран за патријарха 1938, после Варнавине

човеком. Антрополог Ashley Montagu²⁵ је написао књигу о *Хуманизовању човека*, и то управо путем љубави. Раније сам писао о срећи човека који воли, чека *вољено* биће, радује се ноћи јер можда ће га сањати, јутру, јер може доћи, сваком дану, јер му улепшава живот. Сада је дошао ред на онога кога волимо: на дете коме добра болничарка или неговатељица замењује мајку, на човека који љубав и нежност није осетио у детињству. Компензацију тражи у ексцесима, у злочину, – само да се наметне пажњи, евентуално изазове симпатију. Пре сам писао, благо онима који воле, који чекају, који се надају. Сада позивам оне који су вољени да буду задовољни и срећни. Година дана и три месеца је прошла, а индијско пролеће о коме сам писао још траје. Греју га ваљда две љубави. Уживају подједнако благодети појмова *волећи* и *бити вољен*. Мисао да је срећа *бићи вољен* већа изразио сам већ 1930. Доцније сам веровао да је срећнији онај *ко воли*. Сад ми овај Американац открива моћ љубави на *Вољеног* и на *Вољену*.

Четвртак, 15. август 1963.

Лепо је од др Љубише Микића, мога друга из Генералне дирекције државног рачуноводства 1923, што се одазвао молби Николе Качаревића²⁶ из Рипња да се његовој снаји Гркињи омогући да оде мужу у Белгију. Први пут нам је ушао у кућу, па смо разговарали о свему. Поменули смо и Милана Недића, који га је био узео за министра финансија. Минић се убрзо отео, па је у затвору био само девет дана, одмах после ослобођења. Посетили смо га у Врњцима у мају 1945. Ту вилу је продао да би лечио грудоболну кћер. Сада станује у Цвијићевој улици, па се понекад сретнемо. Кад чује шта је мени Недић говорио крајем октобра 1940, он закључује да је он *велики ђумац*. Њему, као вицегувернеру Народне банке, затим као министру финансија говорио је о Немцима само похвално. Управо се уплашио од њихове снаге, од онога што је видео пратећи кнеза у Берлину. То је сила којој нико и ништа не може одолети.

смрти. За време Првог и Другог светског рата био је у интернацији. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 475.

²⁵ Ешли Монтаго (Ashley Montagu, 1905–1999), енглеско-амерички антрополог, популаризовао истраживање тема као што су *раса* и *род*, и њихов однос према политици и развоју друштва.

²⁶ Никола Качаревић, земљорадник из Рипња код Београда, прво је приступио Савезу земљорадника, а затим Земљорадничкој левици, па онда Народној сељачкој странци. Учествовао је у НОР-у, после ослобођења био је у Народном одбору за округ београдски. Веома заинтересован за политичка дешавања, и веома обавештен о њима, био је политички ауторитет у своме крају. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 133.

Пеџак, 16. август 1963.

Код Наде и Деме смо провели вече. Нада је била пет дана на Дивчибарама, али није одушевљена као што сам ја био. Размазили су је Словенија и Ровињ. Сада јој недостаје конфор. Њихов зет Благоје Костић поново је био у порушеном Скопљу. Македонац је, али критикује своје земљаке. Гледају како други раскрчују рушевине, а сами ништа не предузимају. Чули смо и једну страшнију ствар. Једна Скопљанка, извучена испод рушевина, тражила је, у Куманову, да јој не праве трансфузију са српском крвљу: „Не ми давајте српска крв!“ – Ја покушавам и те две негативности македонске да објасним: Скопљанци су још ошамућени наглим и грозним ударом судбине. А ова жена је можда била жртва неког убиства од стране Срба. Али други кажу да су Македонци у ствари лењи, и да су више трговци (и то на ситно и за брзу зараду, која се види исте вечери) него занатлије и радници. И да је њихов фанатизам јак, у злу више него у добру. Кажу да су Бугарима досадили. Бугари се не журе много да им помогну, као ни Руси. Све друге нације су се боље одазвале, *нарочито* Американци, Французи и Швеђани.

Субоџа, 17. август 1963.

Биса је за *Књижевне новине* морала да прикаже један огроман чланак, о новом позоришту у Пољској, из *Дијалога*. Зато нас је посетила три дана по повратку из Зајечара, где је провела распуст. Сада спрема пољску књижевност, за крај септембра, одмах после конгреса слависта у Софији. Онда треба да добије пољску стипендију од 8 месеци за студенте. Када се врати, полагаће, ваљда у јуну, дипломски. Има планове и за постдипломске студије са нашом државном стипендијом. Свој извештај је куцала на мојој машини. Сваки час смо је узнемиравали, разговором, служењем, питањима. Ипак га је успешно завршила и однела у Француску улицу. У Зајечару је покушала да види нашег пријатеља, болесног Светислава Првановића, али му није знала нову адресу. Добро дело учинила је и тиме што је на 10 дана позвала својој кући у селу, стару Рускињу, која јој је била пријатељ током целе гимназије. Обрадовала нас је и тиме што учи француски. Чешки је већ добро савладала, такорећи без труда. Лепо ради.

Недеља, 18. август 1963.

Изненадили су нас крагујевчани [Тодор] Тоша [Тодоровић],²⁷ Радомиров син, и његова друга жена Радмила, рођена у Приштини, од родитеља Црногораца. Тоша је паметан, она мудра и симпатична. Одмах смо је заволели и она нас. Мада ради у суду, као службеник, а не правник, зове нас храбро у госте.

Одмах смо се одушевили и другом једном младицом, Пироћанком. Родом је из Гњилана, од [Ђорђа] Вељковића-Таратора, сестра од стрица Новице и Момчила-Бујера. Удала се у Пироту за Драгишу Вељковића из Нове Мале. Он је кројач, али сада ради у фабрици гуме „Тигар“, пошто је занат у кризи због конфекције. Он има 32 године, и освојио нас је у првом разговору. Она 27, а већ има двоје деце, од 8 и 6 година. Зове се, необично за пиротски крај, Емилија. Пре две или три недеље, такорећи у игри, у башти иза станице, открила је да ништа не види на лево око. У Нишу и у Београду јој кажу да је то старо, да опасности за друго око нема, али они се боје рака и врло су узнемирени обоје. Драгиша ме замолио да одем др Миодрагу Станковићу и да га питам како стварно ствар стоји. Ацин друг, наш пријатељ, др Мија је поновио иста уверавања. Данас смо Дана и ја посетили Емилију и одушевили се њеном једноставном финоћом. Разборита је и доброћудна. Хвали Драгишине родитеље и храбро нас зове у госте, једина досад у некад тако отвореном Пироту.

Среда, 21. август 1963.

По дужности, „по протоколу“, отишли смо код Маке и Никодија, а затекли смо велику несрећу. „Кен је умро!“ Динка је са 27 година, и са ћеркицом од три године остала удовица. А све су били средили за одлазак из Монреаала у Лондон. Стан су испразнили, ствари распродали, одлучили да Кен напусти службу код Фергусонових трактора и да код куће, поред следе мајке и неудате сестре, отвори свој властити сервис. Кад је све то било готово и кад је Динка с малом требало да крене за Опатију, Кену је позлило. Приликом операције су открили тумор на дебелом цреву, и њега успешно исекли. Опорављао се, почео да једе и да се креће кад је дошла тромбоза, па емболија. Умро је 11. августа. Шта ће сирота Динка? да остане у Монреалу и покуша да живи од знања руског језика; да се настани поред свекрве и заове; да дође у Београд и тражи запослење у некој амбасади? Мака и Никодије баш сада преговарају да замене свој

²⁷ Тодор Тоша Тодоровић, адвокат у Крагујевцу, син Радомира Тодоровића. Његова друга супруга Радмила радила је као судски службеник. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 343.

дивни и велики стан, у Војводе Богдана 3, и купе један спрат који би могли да користе за Бобијеву канцеларију и за издавање. Сиромас Никоодије жури као суманут. И својим невољама се чак радује да не би мислио на већи јад који је свима донела смрт Кенета Кинга!

Субота, 24. август 1963.

Одавно нам није био [Велимир] Веља Јеленковић. Јутрос је дошао елегантан и леп. Иде у Пирот, мајци, „Добро, ви сте рекли да цепање значи снагу, или бар виталност. Комунисти се цепају. Кина спрема своју Интернационалу. Је ли то знак снаге?“ Тако ме је напао позивајући се на моје речи, које пажљиво слуша и тачно памти. – За комунизам као светски покрет, и ово цепање показује да још има вируленције. Јавља се нова левица у социјализму, као у доба Лењиново, као кад се образовала II интернационала. Али комунизам се код белих народа тиме разводњава. Руси се морају приближити Американцима и другим Западнацима, из страха од Кинеза. И све тако смо дуго разговарали.

Понедељак, 26. август 1963.

Радмила је дошла сва у дубокој црнини: умрла је моја снаја Живка. Пала је синоћ на улици негде између Правног факултета и Универзитетске библиотеке. Тако се разрешава једна мучна ситуација, која је постала неиздржљива. Пера и Радмила су таман добили вест да се у Паризу родио син Перици и Радмили. Дакле Живка је умрла знајући да је постала прабаба. Решавала је да иде у Париз. У тој егзалтацији је и ударило.

Уторак, 27. август 1963.

Данас смо Живку сахранили. Радмила је ту смрт желела као спасење и као услов за миран живот у браку са Пером Антићем, али сада је погођена. Искрено је јецала и понављала „мајчице, мајчице моја“. Тешко јој је што су се растале као љуте непријатељице, оне које су цео век провеле као две сестре, у највећој љубави. Сукоб је дошао кад је Пера Антић ушао у њихову кућу. Живка је била љубоморна на кћер: зашто се преудала и занемарила сина, а није се жртвовала, као она, Живка, која је остала удовица са нешто више од 20 година?

Среда, 28. август 1963.

Политика доноси чланак „У духу Џингис-Кана“, према чланку у *Правди*. Кина и Јапан се спремају да завладају светом као Монголи у 12. и

13. веку. Јапански расиста је долазио у Кину 1957, 1961. и 1962. и увек је био добро примљен. Чак и владе, једна и друга, поздравиле су његову акцију: Жути напред!

Црни нису мање делатни. Данас је око 20.000 америчких црнаца и њихових белих симпатизера приредило марш у Вашингтону. Што је најлепше, њихову делегацију је примио председник Кенеди и прогласио да они доприносе остварењу пуне демократије. Његов брат Роберт [Кенеди],²⁸ министар правосуђа, гони све расисте и сегрегационисте. 20 милиона црнаца – то је више него 10% становништва не могу се одиста дуго издвајати од тела нације.

Недеља, 30. август 1963.

Данас су се вратили и Берлинци и Ровињци. Милан је стигао први, преко Минхена. Дафне је провела 15 дана у Ровињу, па се вечерас вратила с Бојком и Срђаном, док је Слободан отишао у Дубровник на Међународни конгрес преводилаца.

Очекивали смо их нестрпљиво. Задовољни смо како изгледају. Дивно. Микица опет жури да реши своје стамбено питање свим могућим комбинацијама. Захумска – Нови Београд, замена два мања стана за један већи, итд.

Недеља, 1. септембар 1963.

Посетили смо Маку и Никодија после њихове трагедије. Динка још не јавља шта ће да ради. Сиромах Кен је био свестан да ће умрети. Молио је жену да шест месеци после тога не ради, док дође себи.

Не пишем, по обичају, недељом, па размишљам како све човек може да повреди пријатеља. Ако му каже да је дошао само зато што му је потребна нека *услуга* (на пр. писаћа машина или позајмица); ако примети и констатује да га је неко ујео или *уризао* (физички или друкчије); ако му понуди да се пресели у неки *ћумез* да би његови млађи чланови породице могли да се рашире и уживају у *самосталности*; ако га је називао мудрим или *мудрицом*, па једног дана ставио у изглед да га може назвати лудим и лудицом.

²⁸ Роберт Кенеди (Robert Francis Kennedy, 1925–1968), амерички политичар, брат убијеног председника САД Џона Кенедија. Од 1951. радио је у Криминалистичком уреду Министарства правде, а 1954. постао члан Сталног сенатског истражног поткомитета; 1961–64. министар правде; новембра 1964. изабран је за сенатора у држави Њујорк. Убијен 1968. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 256.

Ровињ, недеља, 8. септембар 1963.

Синоћ после десет, Дана и ја смо стигли овде, после путовања које је, место 16, трајало 22 часа, возом. Морали смо мењати у Љубљани, Дивачи и Канфанару. Чекали смо овде три, овде четири сата... Најзад се све лепо завршило, иако нас је под крај тукла киша. Одмах сам се јавио колонији и Лазаревићевој улици да се деца не брину. До Загреба је с нама путовала Нада. Ишла је на сајам, уствари да види синове, Драшка и Влатка. Од Диваче до Канфанара имали смо у купеу једног младог Пољака. Рођен у Литви, сада живи у Гдањску. Лепо је научио српско-хрватски за два месеца, зато што је стално на терену и дружи се, као техничар на пракси, само с нашим људима. Разумно гледа на ствари у Пољској. Обећава да нас из Пуле посети овде, можда касније и у Београду.

Користимо ову тишину и кишно време да одмах одемо у биоскоп. Даје се „Аустерлиц“ Абела Ганса,²⁹ мајстора за велике спектакле. И глумци су интересантни: Де Сика,³⁰ Мартин Карол, Жан Маре,³¹ Орсон Велс.

Понедељак, 9. септембар. 1963.

Дошли су Добрила и Влајко, Данин брат, да са нама проведу који дан. Долазе из Словеније (Крањска Гора, Копар), иду у Сплит да лече своје реуматизме сумпоровитом водом. Причамо им о чуду које смо видели на станици Дивача: девојка двадесетих година иде боса, а елегантно одевена и има педикиране и нацрвене нокте. Они нам кажу да су то већ видели на своме путу. Кад смо прошетали обалом, и ми смо опазили неколико таквих девојака овде. Значи то почиње да бива мода. Русо – враћање природи. Страх од телесне дегенерације. Цигани и сељаци се облаче и обувају као господа; време је да се господа угледају на Цигане и на сељаке!

Петшак, 13. септембар 1963.

Добрила и Влајко одоше даље. Изгледају задовољни својим боравком код нас. Синоћ смо Дана и ја били код Петровићевих. Он хоће да ради и

²⁹ Абел Ганс (Abel Gance, 1889–1981), француски филмски редитељ, сценариста, продуцент и глумац. Пионир је у теорији и пракси монтаже филма.

³⁰ Виторио де Сика (Vittorio De Sica, 1901–1974), италијански режисер и глумац, водећа личност у неореалистичком покрету. Његови филмови, као чувени *Крадљивци бицикала*, *Умберто Д*, *Брак на италијански начин*, *Две жене*, *Јуче, данас, сушра*, освајали су бројне филмске награде.

³¹ Жан Маре (Jean Marais, 1913–1998), француски глумац, брзо стекао статус филмске звезде. Бавио се и позоришном режијом, писањем, вајањем и сликањем, а сам је снимао и каскадерске сцене.

Данин портрет. Сутра почињу сеансе. Он ради брзо и ништа до краја не довршава. Ваљда ће бити готов док не добијемо одговор из Копра: или ће Мики, Милош, можда и Брана Миљковић доћи овамо, или ће нас позвати. Од г. Петровића сам добио два стара броја *Монга*. Већ дуго га не примам у Београду, јер Жан Баје се налази на одмору у унутрашњости, па не шаље. О томе нас је известио. У бр. од 4–5 септ. налазим као „*libre opinion*“ [слободно мишљење] чланак Анри Лефевра: *Réflexions sur les „divergences“ entre les P. C. chinois et soviétique*“ [Размишљања о „различитостима“ између комунистичких партија кинеске и совјетске]. Наводи разна тумачења тога сукоба: Кинези немају програм од вредности – они не дају ништа озбиљно и убедљиво, чак је злочин терати свет у нуклеарни рат. Други сматрају да они подижу клонулу заставу светске револуције: обнављају универзалну истину марксизма и лењинизма. Не гурају они у катастрофу, већ пружају најбољи начин да се она избегне: скратити живот капитализму одупирући се империјализму и не капутлирати пред њим. Не слабити класну борбу у индустријским земљама, а заострити је у неразвијеним, макар развијајући локалне буржоазије. Најзад – и то је мене највише заинтересовало – „*dans une interprétation qui semble très courante il y aurait désormais un « modèle riche » du socialisme et du communisme distinct à un « modèle pauvre » présenté par le Chinois (à la limite par le « fanonisme », la théorie de Frantz Fanon, d’après lequel les paysans, dans les pays arriérés relaient dans la révolution mondiale le prolétariat défaillant des pays industriels).*“³²

Ово последње би одговарало мом схватању да се сељаци понашају према пролетаријату као што се пролетаријат понаша према буржоазији: после пролетерске долази сељачка револуција, у одговарајућем облику. Можда не само у заосталим земљама: ево, данас су најживљи у борби француски сељаци, па белгијски итд.

Лефевр тврди да више скоро нема разлике између радничког и после демократског покрета, или је има све мање.

Сам *раднички покрет* на Западу одриче се диктатуре и *признаје* и друге *сврханке* чак и *после своје победе*. Торес се јасно изразио у *шом* смислу. Данас долази Франческо Нени пледирајући за „унутрашњу коегзистенцију“. Реч, коју сам формулисао још 1954. и 1955, као своју главну поруку по изласку из затвора најзад је пала и са друге стране. *Полишка* од 13. септембра има поднаслов Ненијевом излагању управо „Унутрашња коегзистенција“. Мени

³² „У једном од тумачења, које се изгледа уврежило, одсада би постојао ‘богати модел’ социјализма и комунизма различит од ‘сиромашног модела’ који представља Кинез (у крајњој линији, представља га ‘фанонизам’ или теорија Франца Фанона, према којем сељаци у заосталим земљама смењују у светској револуцији пролетаријат на измаку снага у индустријским земљама).“

је рекао у Милану: „Релативна равнотежа међународних снага доводи до споразумевања и коегзистенције на светском плану, а релативна равнотежа политичких снага унутар земаља западне Европе захтева *коегзистенцију* различитих политичких сила на унутрашњем плану“.

– *Унутрашња коегзистенција*, дакле: то је парола дана, и биће све актуелнија и код нас. – *Нени* тражи јединствену радничку партију, али не такву где би се спроводила хегемонија (комуниста) која „ничим није оправдана у постојећој ситуацији у нашој земљи, у Европи, у свету“. Уједињена радничка партија треба да буде класна, интернационалистичка, *демократска* у својој структури и у средствима која примењује, *хуманитарна* у циљевима, способна да оствари у свакој својој етапи *синтезу социјализма и личне слободе*, независна према државама, чак и када су то социјалистичке државе“.

Нов ветар је прострујао. Поздрављам га.

Понедељак, 16. септембар 1963.

Јуче су стигли гости из Копра. Милош није могао, али су дошли Брана и Мики, по подне. Данас су они сами отишли на Катарину. Ми протествујемо због скупог превоза до тако блиског острва. Најпре је било 10 динара, па су повећавали сваке године. Сада је 50 динара по особи. Дана и ја бисмо морали дати 200 динара. Безобразлук. Лепо разговарам с Браном. Ни он више не брани свог кума Милана Богдановића. Признаје да су његова „Присећања“ у недељној *Полицији* пуна глупости. Већ синоћ сам га питао како су ствари текле са Исидорином књигом о Његошу. Он је, као секретар С[рпске] К[њижевне] Задруге, наваљивао на њу да доврши рукопис прве књиге и да га спреми за штампу. Је ли тачно да је други део, где је требало да говори о *Горском вијенцу* спалила после Ћиласове критике? – Брана мисли да тај други део уопште није дефинитивно редигован. Она се јесте наљутила на Ћиласа, али је овај по Бранином суду, написао врло добру критику на Исидорино излагање. Њена књига је изврсна као литерарно дело, али није монографија о Његошу, већ о Исидорином доживљају Његоша. Онда остаје тачан мој утисак да она књигу о којој је мислила дању и ноћу неће никада довршити. – И није завршила.

Среда, 18. септембар 1963.

Мики и Брана су јутрос отпутовали. Позивају нас да свакако дођемо у Копар, али ми нисмо тврдо обећали. Морали бисмо да потрошимо преко

десет хиљада, а толико већ морамо дати г. Петровићу. Он је запео да ради Данин портрет, па је после хтео мене да слика и трећи пут... Са Даном има среће. Већ на првој сеанси је лепо поставио, после друге је била готова. Мало нешто је поправио накнадно. Са мном иде теже. Тврди да се моје лице много мења у изразу. Никако да га ухвати. Он хоће да успе по сваку цену. Можда и хоће.

Брана Миљковић је хтео да чује неколико страница из мојих *Политичких усйомена* које овде прегледам и исправљам главне грешке. Прочитао сам му посету Воје Вујанца и Владе Симића у Кустодији у децембру 1932. Занимали су га и моји разговори са Ђорђем Костићем и Симом Марковићем у истражном затвору у лето исте године. Свидело му се и што сам повољно оценио Смину интелигенцију. Синоћ смо их водили да виде пут до железничке станице и до болнице за туберкулозу костију. Жене су се вратиле брзо, а нас двојица смо полако ишли, и забавили се до после 9 увече. Дана и Мики су нас већ виделе испод точкова камиона и аутомобила. Уствари смо разговарали о мојим *Усйоменама*, о мемоарској литератури код нас, а после је Брана хтео да чује како сам гледао на Грола, и шта сам све доживео с комунистима. Раније сам им причао о истрази и суђењу 1947.

Отишли су врло задовољни нашим дочеком. Ми смо сада на муци како да објаснимо зашто не путујемо њима у госте. На растанку ме је Брана загрлио и пољубио: „Довиђења, мој лепи Драгољубе“.

Петшак, 20. септембар 1963.

Већ смо добили из Копра карту. Захваљују нам и опет позивају. Шта ћемо, али немамо пара и за тај пут. Измислићемо неки изговор.

Недеља, 29. септембар 1963.

За сутра само позвали на ручак гђу Габи и г. Јована Петровића: да захвалимо за портрете. И мој је успео, преко очекивања. Чак ће он бити бољи од прва два. Сада би Дана хтела још један свој, за обадве кћери да има. Петровић хоће да ради; али тражи да овај иде Бојки и Срђану, његовим симпатијама, а за други нека му плате Дафне и Милан. Он не очекује да му ми нешто дамо, али ми смо оставили на страну десет хиљада.

Понедељак, 30. септембар 1963.

Опет писмо од г. Милана Ђурића из Урошевца. Тамо су код Моме и Наде и унучади. Овога пута велича мене и Дану. Карактер ставља изнад свега.

Ушорак, 1. октобар 1963.

На месту Монте, испод Ровињске управе, наишао сам у подне на Каћу Самарцић, жену [Радомира] Радета Константиновића. Видео сам је већ у граду, али ми се учинила врло млада, са дечачком капом и панталонама. Она се извињава што ми се није јавила. Она је често, скоро редовно одсутна и види само оно чиме се тренутно бави. Десило јој се да не поздрави сусетку с којом је у лифту. Просто је није видела. Њен старији син, кога је добила са сликарем Шербаном,³³ ваљда сада има више од 15 година. Млађег је добила са Ели Финцијем³⁴ или Р. Константиновићем. Они јој кажу да ће једног дана да је прегази трамвај кад је тако расејана. Она, обрнуто, каже да је замишљена и усредсређена на једно о чему тада мисли. Утом је наишао Раде, да се купа. „Мораћете једног дана да ми објасните ваш *Излазак* који је издала СКЗ.“ – „Кад год хоћете“. (Каћа се одмах умешала, јер она не воли да се он (Р[адомир] К[онстантиновић]) виђа са мном. Боји се да му то не смета. („Ми ту књигу немамо овде“) – „Имам је ја овде у Београду, и читао сам је, али нисам разумео. Есеји у *Књижевним новинама*, и *Данас*, у НИН-у су ми јасни, али романи његови нису. А он зацело више полаже на своје романе. Каћа потврђује: „Разуме се“. Говорили смо о пореклу Константиновића. Да нису Цинцари – што би

³³ Миленко Шербан (1907–1979), сликар; студирао у Паризу код А. Лота; сценограф Народног позоришта у Новом Саду и Југословенског драмског позоришта у Београду; од 1949. био је професор Академије примењених уметности у Београду. Уз позоришни декор и нацрте за костиме радио је портрете и пејзаже. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 970.

³⁴ Ели Финци (1911–1980), књижевник, члан АНУБиХ; као млад новинар 1936. покренуо је у Сарајеву часопис *Бразда*, који је полиција забранила већ после четвртог броја. У НОР-у је од 1941. По ослобођењу био је уредник *Борбе*, директор издавачких предузећа Дизјуг, Југословенска књига и Нолит, управник Југословенског драмског позоришта, главни уредник часописа *Књижевност*. Књижевном и позоришном критиком у листу *Полишка* пратио је савремени позоришни живот. Бавио се и превођењем са француског. Дела: позоришне критике у збиркама *Више и мање од живоша*, I–IV, *Сиварност и илузије*; студија *Дени Дигро*; огледи о Крлежи, Цесарцу, Јовану Скерлићу, Ђорђу Јовановићу, Бранимиру Ђосићу и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 731.

објаснило његову уметничку жицу. – Је ли Михаилов отац био пекар у Ивањици. Ако јесте, могао би бити Цинцарин. – Није. Дошао је, као сељак из Санџака. У Чачку је био касапин. Они су у ствари Костадиновићи. Онда сам се ја сетио другог Радомира – Поповића, његовог ујака, Бекиног брата, који је недавно умро. Е, они су Цинцари по Поповићевој мајци. Каћа је опет упала: Зар Динарци не могу бити уметници? А црногорски сликари – [Мило] Милуновић,³⁵ [Петар] Лубарда?³⁶ – Црна Гора је нешто друго. Она има приморје, које је као Далмација. Само тако се може објаснити [Петар II Петровић] Његош. – Раде је обећао да дође у исто време идућих дана, да разговарамо. Каћа је добацила: Ако буде лепо време!...

Понедељак, 7. октобар 1963.

Већ двадесет дана се виђам на улици са агрономом Драганом Стајићем у Београду, Чарли Чаплина 29. Он је синовац др Уроша Стајића. Његов отац др Милан, гинеколог и Урош били су браћа од стрицева. Урош је умро од капи са 52 године. Много је пушио, по више од 100 цигарета дневно. Један син му је умро од рака у грлу (правник), други се обесио: имао је грудну болест, а и ментално се био изгубио. Остала је само кћи. Др Милан је умро од капи 1959, у биоскопу Браћа Стаменковић. Зато Драган од онда не иде никако у биоскоп. Жена и он су у пензији. Она је била учитељица. Он је службовао највише у Приједору. Сећа се да ме је тамо видео кад је испраћао стрица Ђорђа Стајића,³⁷ професора-трезвењака. Био је земљорадник и радио је за Мачекову листу 1935. и 1938. Сада га гризе савест, јер су се сељаци Срби испод Козаре одупирали. „Нешто ми се стегне испод грла и кад се помене Мачек. Како ћу да гласам

³⁵ Мило Милуновић (1897–1967), сликар, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. Сликаство је учио у Фиренци. Учествовао је у Првом светском рату, а по његовом завршетку одлази у Париз на студије и, са прекидима, тамо остаје до 1932, када се враћа у Београд, где 1937. постаје професор Уметничке академије, а после Другог светског рата професор Академије ликовних уметности. Сликао је пределе и мртву природу, композиције, фигуре и портрете, радио је и монументалне фреске и мозаике. Снажно је утицао на тадашње млађе сликаре у Београду. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 675.

³⁶ Петар Лубарда (1907–1974), сликар, члан САНУ и дописни члан ЈАЗУ. Сликаство студирао у Београду и Паризу. Предратна оријентација му је везана за постимпресионистички, експресионистички поступак, док је у послератном периоду постепено мења; стваралачки импулс и снажан сликарски темперамент нашли су у том процесу личну експрзивну форму; динамична композиција у функцији драмских садржаја носи национални епски карактер. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 516.

³⁷ Ђорђе Стајић, професор и јавни радник из Врања. Борац против пушења дувана и против алкохолизма. Залагао се за скаутизам и вегетаријанство. Прав човек и велики идеалист. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 316.

за њега.“ – Он их је уверавао да ће гласати за Давидовића, земљорадници, за свога земљорадничког кандидата. Гласали су. Али су их усташе све побили. Тамо је сада земља подивљала. Села су празна. А она која су гласала за режим била су за време рата заштићена од четника, и сада им је врло добро.

Среда, 9. октобар 1963.

Продужили смо разговор пошто сутра заједно путујемо у Београд. Они су код гђе Јелене Поповић, која им је некако рођака. Сећамо се пок. Јове [Поповића] и Саве Делића, и Јове Мастиловића и Гојка Терића – све их је упропастио Тупањанин из Каира. – За време рата је Драган Стајић радио у министарству пољопривреде, али су га ипак комунисти преузели. Био је и министар под Васом Чубриловићем. Стварно је службу водио Максим Горановић,³⁸ као помоћник, док није загазио у Коминформ. Онда је ишчезао и нико не зна шта је с њим. Зна се да му је жена умрла у затвору. Зна он и Љубицу Вуковић-Тодоровић, која им је давно уредила библиотеку. Зашто је она била затворена у вези са мном? Или због мужа Жарка [Тодоровића]? – Познаје и гђу Љубицу Милоја Обреновића, мајку Јове Малог-Великог. Она му је такође рођака; Јова му се није свидео већ за време рата, јер је нешто петљао с Немцима. Имао је неку фабрику. Сада је у Мексику – финансијски саветник владе. Вида је такође била затворена у вези са мном. Зашто? – Сада је она у Адис-Абеби, као чиновник Уједињених нација. Старији полубрат – марински официр је у Америци. Млађи брат Драгомир се био оженио Аустријанком, али се развео. Три пут се женио. Сад је у Америци или Француској. Сви шаљу мајци, она дивно живи. Има четворособни стан у Палмотићевој улици и пратиљу која је права дама. (Видели смо је Дана и ја у Професорској колонији и у Врњачкој Бањи, пролетос).

Драган Стајић каже да др Душан Братић има пензију 105.000. Вероватно велику пензију има и Милан Ст. Поповић, пошто су били министри. Не зна колико су добили Нинко и Живота [Ђермановић]. О Милану се изражавају најгоре. Он је пашеног Моше Пијаде: отуда његова каријера, иначе не представља ништа.

³⁸ Максим Горановић, агроном, помоћник министра пољопривреде 1945–48, затим информбировач. Оставио је више радова о селу и пољопривреди, како у Краљевини, тако и у социјалистичкој Југославији: *Сељаци и земља, Пољопривредни доходак Југославије, Професионална и социјална структура села у Југославији, Наш њосед и шехника, Пећтогодишњи план развојка наше пољопривреде и задаци омладине* и др. – Д. Јовановић, *Полицичке ус-йомене*, књ. 12, 60; *Кашалот књиџа на језицима југословенских народа 1868–1972*, књ. III, 165, 166.

Као службеник министарства пољопривреде, бавио се „народним добрима“ одмах после ослобођења, па је прибирао жито и др. из немачких кућа у Сивцу. На Малом Стапару је нашао управника млина. Од њега је чуо да су ме Сивчани помагали храном за време рата, као и пре и после. Немачки амбари били су препуни хране. Њима нису одузимали. Сâм он је извукао 65 вагона, или 85. – У Србији је било страшно. Све су комунисти људима одузимали 1945, 1946, 1947, тако да ни за семе нису имали. Бацали су у комерцијално најбољу белицу пшеницу, па се после морало сејати рђаво, свиње су упропашећне. Он је гледао код Аранђеловца, на имању Љубе Сарачевића, велика крда, све дотерано на пијацу, до трбуха у води и блату, како дрхте од зиме. Сва сила их је поцркала. Упропастили су пољопривреду. Али сељаци, особито у Србији, нису им се предали. Без икакве агитације, без пропаганде и организације они су се одупирали. Србија је најмање ушла у радне задруге. Морали су их растеретити. Силни су сељаци!

Четвртак, 10. октобар 1963.

Вечерас после 10 треба да путујемо, заједно са Стајићима и са гђом Поповић. Идемо преко Канфанера, пошто ће нам Стајић помоћи да убацимо тешке кофере.

Синоћ смо ишли да се опростимо од Тонета и Ређине Томишић у улици Ле Амилис 25, којима остављамо један пар кључева. Гледали смо како њихова кћи Нада тестерицом изреза у шпер-плочи врло сложене фигуре животиња. Она сада учи шести разред осмогодишње школе. То је раније други разред гимназије. Ни ми, ни наша деца нисмо радили тако тешке ствари. Сада се од деце тражи много више. Добро је за ручне радове, али се питам да ли их не преоптерећују у знањима апстрактним. На превелике и претешке програме жале се и у Француској. Ређинина сестра Милка удата је за Талијана који је столар, али сада служи као ватрогасац: 24 сата је на радном месту, 24 код куће. Имају две ћеркице: од 7 и од 2 и по године. Већа мора да се пробуди за школу сама, ујутру, и да се спреми. А мању мајка носи у обданиште између 5 и 6 ујутру да би била на послу у фабрици дувана у 6. Нема сталног радног места, иако је ту већ 15 година, зато што као млада мајка не може да ради и у поподневној смени. Бацају је сваког дана на другу машину. А ради по норми и по учинку тако да много губи. Када се пожали, директор јој одговара осорно: „Не могу се ја бринути о вашој деци“. Сада само мисли на пензију, ако икако може отићи са 15 година радног стажа, ма како мало примала. Овако не може да издржи.

Још већу жалбу смо чули код Ане Удовичић (Београдска 86) са којима смо се такође синоћ опростили. Ана је са Ђаном, која је сада матурирала

у економској средњој школи у Загребу, била код нас у недељу. Дошла им је у посету снаја (супруга Аниног сестрића), Врањанка Сунчица, по формацији поштарка. Смешала је све југословенске језике, па говори врло смешно. Жали се на Хрватице да је прогоне као Српкињу, поготову као Србијанку. Други разлог: њен муж је био официр, па је и она морала ступити у Партију. Сада ради у комуналном грађевинском предузећу, где су само директор, један службеник и она чланови Савеза Комуниста. Остале службенице је бојкотују. Муку има, сваког часа јој долази да врати чланску књижицу. Не може да издржи малтретирање колегиница. „Ти си свесна“, ти мораш да радиш и да тераш нас као жандарм! Други је исмевају као Српкињу. Родитељи њеног мужа, Ровињца који живе у Загребу, чашћавали су када се она привремено развела. Сад су још више против ње. Дође јој да остави и мужа и децу. Једва јој је 30 година, а има сина од 10, и другог од 4 године. Старији говори загребачки, а млађи врањански, јер су подељени – код једних и других старих. И то не ваља, али морају да раде и она и муж. Он се демобилисао баш када је требало да добије чин капетана прве класе. Али највећа чуда су у поштанској служби, особито у Ровињу. Сем основне плате награђују их и по учинку, по радним јединицама. То је тако исцепкано, и такве су рекапитулације увели, да их то умори више него рад на шалтеру. ПТТ служба је подељена на ПТТ предузећа, као раније на дирекције. Али сада се сваком предузећу мора признати оно што иде њему и преко његове територије (као код железнице међу разним државама). И прогоне сваког службеника кад им не призна целу јединицу, или себи припише једну више. Казне су огромне. Изјашњења за најмању ствар и сваки час. То јој се никада није дешавало у другим поштама. Овде је страшна бирократија.

Јуче смо добили велико писмо од Јове [Јовановића] из Лесковца. Описује свој пут кроз Косово и Метохију до Руговске клисуре. Нарочито је одушевљен Пећи и Дечанима. Јавља да ће већ ових дана стићи у Београд, и да ћемо о свему разговарати.

Београд, ипшак, 11. октобар 1963.

Лепо смо путовали из Ровиња. У Канфанару нам је одиста помогао да унесемо ствари у вагон г. Драган Стајић. Тај вагон, директан за Београд, био је без светлости. Доста тешко смо се сместили, јер су људи искористили мрак да се рашире већ у Пули и да никога не пуштају. Стајићева продорност нам је и ту помогла. После се показало да наши сапутници нису били рђави људи. Младић од 18 година спремао се да служи у трговачкој морнарици после неке школе коју је завршио у војсци и постао водник. Шиптар из Призрена од 22 године, Шоме, био је две године у

морнарици, највише на Малом Лошињу, и одлази одушевљен Армијом и Јадраном. Заклиње се да ће оца и мајку довести на море. Иде на неколико дана у Призрен да види мајку и сестру (која се ускоро удаје), хоће да пређе у Београд, код оца који је ту одавно механичар. Али највише нас је заинтересовала Сремица из Митровице, 29 година, са ћеркицом од 5 и по. Удата је за учитеља из Баније, Которанина, вероватно пореклом из Равних Котара, али се растају, мада имају и старију ћеркицу од 8 година. Учитељ пије, хронично, а неће да се лечи. Она је сада код оца и мајке у Сремској Митровици, води једну продавницу свакакве робе између Митровице и Лаћарка. Промућурна и енергична, она се бори с послом и са децом. На ногама је од пет ујутру до девет увече. Све успешно савлађује.

Код куће смо нашли све у реду. Млади су наместили у купатилу велики бојлер од 80 литара на електрику, нову чесму и вешалицу за убрусе. Нису могли да оправљају зид на предњем дворишту и бетонске пролазе кроз двориште око куће, јер мајстор Узаир не може да набави цемента.

Субота, 12. октобар 1963.

У Књижевним новинама налазим преведени есеј о Хашеку³⁹ и Кафки, превела је Биса са чешког. Приказала је и један чешки часопис. Кад ли је то дете научило и овај словенски језик. То сам је питао јутрос. Дошла је пред одлазак кући да нам каже како је било на испиту из пољске књижевности. Сада ће видети: или ће добити стипендију за Пољску, или ће у јануару полагати дипломски испит. Нешто слично је показала само Јасенка, усвојеница Јована Петровића. Дипломирати са 22 године! То је урадила и Емилија-Бебили Јовановић, и још се удала за професора једног француског универзитета. Лепи примери радљивости и плодне амбиције у времену када се о нашој омладини препричавају скандали (сексуалне и друге оргије феријалаца на гробљу у Цавтату, о којима *НИН* пише већ у неколико бројева, и.т.д.). Док се за рђаве сви питају ко је крив, за добре ваља тражити објашњење у самим овим даровитим и ваљаним особама више него у приликама под којима су живеле и радиле.

Недеља, 13. октобар 1963.

Сања није дошао. Можда и не зна да смо се вратили с мора. Пре подне сам исправљао прву књигу *Полишичких усјомена*, а пред вече смо ишли

³⁹ Јарослав Хашек (Jaroslav Hašek, 1883–1923), чешки књижевник. Писао је кратке приповетке и хумореске у којима понекад најоштријом сатиром подвргава критици основне институције друштвеног поретка. Светску славу стекао је недовршеним делом *Доживљаји доброг војника Швејка у свешком рају*, у коме је разоткрио сву бесмисленост, суровост и лудост милитаризма. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 798.

Милојевићима да се договоримо за одлазак у Водањ. Већ у Ровињу смо сазнали да нас зове на бербу грожђа, као прошле године. Одлучили смо да идемо у идућу недељу ако време буде иоле подношљиво.

Код Наде и Деме смо провели остатак вечери, врло пријатно. Чули смо два нова политика вица. На питање шта је „ротација“ – ствар у великој моди последњих месеци – Циганин је одговорио: То је као вртешка или рингишпил. Смењују се они који се возе – једни сиђу, други се попну, а увек су исти они који гурају апаратуру. – На питање каква је сличност између новог Устава и нове Прве фудбалске лиге, формулисан је одговор: Из једног и другог су испали Слобода и Будућност.

Пре подне смо Дана и ја ишли да видимо Бојку и Слободана. Срђан је дошао јуче да нас поздрави после Ровиња. Слободан је у Сарајеву на конгресу библиотекара разговарао са супругом Борислава Михаиловића-Михиза. Сазнао је да овај даровити књижевник више неће писати приказе: та фаза у његовом раду је завршена. Слободан није питао гласно, али у себи јесте: да ли је прошла и његова фаза страсног играња покера? Михиз сада ради као књижевни саветник у Авала-филму, али прави посао му је драма. Најпре је драматизовао *Страгију*, затим Нушићеву⁴⁰ *Ауџобиографију* – и имао је успеха. Сада је направио *Бановић Страхињу* и гђа сматра да му је то најбољи рад. На том пољу ће остати. Слободан и Бојка су прексиноћ ишли да виде представу у Југословенском драмском позоришту, и одушевили су се. Могле би да се учине извесне техничке замерке, каже Слободан, али је ствар сасвим добра. Садржај народног мотива је измењен и актуализован. Објашњено је зашто жена није волела Бановић-Страхињу и зашто се тако хладно држала на његовом двору, према мужу и према свекрви. То је сасвим ново, али се учинило као нужно, као психолошко образложење њене издаје. Просиоцима је у своје време рекла да ће се удати за оног ко буде победник у витешком турниру. Била је уверена да ће то бити Косанчић Иван, најлепши и њеном срцу драг. Иванов коњ се поклизнуо, и победио је Бановић Страхиња. Млада је

⁴⁰ Бранислав Нушић (1864–1938) књижевник, највећи српски комедиограф, академик; као млад био две године у затвору због сатиричне песме „Два раба“; био је у дипломатској служби, управник Народног позоришта у Београду и Новом Саду. У Првом светском рату прелази Албанију, а после рата постаје начелник Министарства просвете и управник Народног позоришта у Сарајеву. Почео је стиховима, али је, под утицајем Гогоља, врло брзо прешао на комедију; сликао је српску провинцију под Обреновићима, као и Београд почетком 20. века и између два светска рата. Гл. дела: комедије *Пуш око свеџа*, *Ауџобиографија*, *Сумњиво лице*, *Проекција*, *Народни посланик*, *Свеџ*, *Госпођа министарка*, *Ожалошћена йородица*, *Др*, *Покојник*; проза *Приповејке једног кайлара*, *Рамазанске вечери*, *Ойштинско деџе*, *Бен-Акиба*; трагедије *Кнез Иво од Семберје*, *Хаџи Лоја*, *Наход*; драме *Тако је морало биџи*, *Јесења киша*, *Пучина*, *Иза божјих леђа*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 840.

одржала реч, али није могла волети недрагог. Нова је и улога коју је Михиз доделио Мајци Југовића, жени тврда срца. Показао је као оличење државног разлога. Браћа би евентуално пристала да иду на Косово и боре се против Влах-Алије и за ослобођење сестре, али сваки од њих – од Војина до Бошка – излази са измењеним гледиштем из материне собе. Мајка се уопште не појављује, али врата од њене собе су стално отворена. Затварају се само кад се мајци досади да слуша препирку синова и зета. Могућно тумачење целог комада. Михиз је хтео да прикаже атмосферу под владом диктатуре. На врху је немоћан владар (кнез Лазар), на челу скоројевића олигарха (браће Југовића) је мудри и разборити Југ-Богдан, који је добар, али слаб, под влашћу жене. Та жена је тајна сила која командује олигарсима, а сама се не појављује. У католичкој цркви то је језуитски генерал, који одлучује ко ће бити папа и руководи Ватиканом, а сâм јавно не игра улогу. У комунистичким земљама, то је ЦК или тајна полиција, која свим и свачим диригује. Да ли би Михиз признао да је, као други драмски писци, узео средњевековни мотив да би коментарисао савремено стање? Је ли свестан алузија које је начинио на данашње диктаторске и олигархијске режиме? Да ли публика има такво осећање? Да ли су руководиоци, који пуштају ову драму да тече у Београду и да шета по унутрашњости (у извођењу Југословенског драмског и Нишког позоришта) знају да су на сцени стварно они? То све човек може наслутити само кад лично види овај комад. Утврђено је да су антички називи често служили драмским писцима за критику онога што имају пред очима, или бар за илустрацију правих односа. Тако је Ануј⁴¹ под немачком окупацијом дао једну сасвим нову Антигону. Сићушна и слаба жена показује огромну вољу у отпору и у негацији наметнутог поретка. Њено нећу је страшно: то је побеђена али не савијена Француска.

Понедељак, 14. октобар 1963.

Из француских новина се види да Тито није посетио Рио де Жанеиро и Сао Паоло зато што су гувернери дотичних провинција одбили да га пусте на своју територију. (Драго Кунц⁴² је на питање о томе одговорио да су

⁴¹ Жан Ануј (Jean Marie Anouilh, 1910–1987), француски драмски писац. Клонећи се крајности психологизма, натурализма, као и симболизма претходне генерације, створио свет веома живе позоришне илузије. Комаде је груписао у „црне“, „ружичасте“, „нове црне“, „блиставе“, „шкргутаве“ и „костимиране“. Гл. комади: *Бал лойова*, *Пушник без иршљаја*, *Анџијона*, *Коломба*, *Шејрџиља*, *Бекеш*, *Мали Молијер*, *Не будише јосићу*, *Злајне рибице* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 97.

⁴² Драго Кунц (1917–1990), словеначки политичар и дипломата; као мајор Удбе био је конзул ФНРЈ у Диселдорфу и секретар Комитета КПЈ за Западну Немачку, амбасадор ФНРЈ и СФРЈ у Мађарској, Норвешкој, Шри Ланки.

„домаћини правили програм пута). *Paris-Match* је саопштио да су у једном граду (можда у Сантјагу де Чиле) звонила звона на свим црквама, када је Тито улазио, за покој душа оних који су побијени од стране комуниста у Југославији. Наша штампа је дала разумети да су реакционари и клерикалци у Латинској Америци против ове посете. То објашњава изјаве лојалности и добрих жеља које су пре поласка дали црквени кругови свих вероисповести у Југославији.

За дочек у Мексику нико не пориче да је био величанствен. Наши су гледали телевизијски пренос. Сматра се да је председник Лопез Матеос хтео да се одужи за пријем у Југославији почетком ове године.

Народни зајам за Скопље (34 милијарде) уписује се у исти мах добровољно и принудно. Обично други одлучују ко колико треба да упише. Слободан: 14.000, Дафне и Милан по 9.000, Бојка 10.000.

Ушорак, 15. октобар 1963.

Наш портретист г. Јован Петровић дошао је да нас види пред одлазак на Југ. Хоће да слика манастир Прохора Пчињског, где су се окупљале комите пре одласка у Стару Србију и Македонију пре 1912, и Младонагоричински, где су опет комите приметили бој с Турцима пред Кумановску битку. Причао нам је да њихова Јасенка ради френетично, да упропашћује своје живце, да се сатира. Не даје (у кући за храну) више од 10.000 месечно, али много троши на плоче, на одело, на поклоне и позајмице другима. Премара се, убија се. Још пуши. Штета и жалост, и разлог за дивљење.

После Петровића, ево Грује Вељовића из Водња да ме прекине у послу на нашој сунчаној терасици. Донео је корпицу грожђа као позив на бербу, кад већ нисмо одговорили на његово писмо. Задржали смо га на ручку, тим пре што смо позвали Јову из Лесковца и Дему Бенића. Пре ручка је дошао Драгослав Филиповић из Јазовника код Владимираца. Представио сам га Јови и Груји као мудрог и храброг политичара и борца. Испричао сам неколико епизода из његовог живота. Обрадовао ме је вешћу да је довео жену, најзад, да више не самује као пустињак. Има она девојчицу, и ова не мари за оца пијаницу, а Драгослава воли и поштује. Он мисли да је ова жена млада за њега: 39 година према његових 60. Ипак је добро учинио. Сада Драгослав верује да Кина задаје озбиљну бригу Русима. Пре је потцењивао ту опасност. Ја му пред Јовом одајем признање за политичку промућурност.

Наишао је и Страхиња Јовановић и ручао је с нама тројицом. Драгослава, као обично, нисмо успели да задржимо. Бане је направио

успешну правничку егзибицију. Особито у стамбеним питањима. Ипак сам га поколебао у његовој жељи да нас ослободи Видосаве Ајх. Данас су станари јачи од власника. Закључујемо да ће то бити дотле док се комунисти не прошире, не заузму највеће и најлепше станове. Онда ће се станови у националној својини изложити продаји, и они ће их за мале почетне паре купити, с тим да остатак плате касније, а осталим станарима – невласницима ће ударити економске кирије.

Груја нам прича како је за време рата био у народно-ослободилачком одбору, имао бункер пред кућом и партизанску болницу у кући. После ослобођења био је потпредседник месног народног одбора (да би председник био сиромашан сељак), председник фронта итд. Узели су га и у Партију. После две године су га извели на суд и осудили, због тобожње везе са Бановцем и информбироовцима. Осуђен је био 7 година, али је лежао само годину и по дана. Пре рата је био осуђен на 15 година, због убиства у љубавној сцени или за време лумпераја – нисмо га питали, ни пре ни сада. На робији је научио уметничку столарију, а већ од оца и деде је пинтер. Пре рата, 1929, у Забели, био је са групом смедеревских радника – комуниста. Један од њих, Димитрије Кеџић из Смедеревске Паланке био је осуђен на четири године због комунистичке организације и пропаганде. Када је одлежао две године, два друга Коста Мићић, шифрер, и још један, помогли су му да побегне из Забеле. Отишао је у Русију, земљу социјализма, рај његових снова. Кад је видео шта је тамо, вратио се у Југославију и пријавио се властима да одлежи и оне друге две године. Боље, дакле, у југословенски затвор него у совјетски социјализам. Јова се тим поводом сетио тице из *Новой Аншеја*, која се, на снегу и међави, враћа у кавез из кога је била побегла. А мени је дошло на ум оно што смо Света Живковић, Јефто Павић, Сања и ја доживели на слави код Радомира у Дивостину, на Ђурђиц 1946. Три младића су загрљени, вероватно и загрејани, прошли кроз Радомирово двориште идући из једног сокака у други, пречицом. Певали су страшну песму: „Тито стреља, Дража коље – бирај, сељо, шта је боље!“ Клицали су живео Д[рагољуб]][овановић], али је нама пресео и ручак и њихов поздрав. – Груја је надовезао како је сваки сељак морао да дочекује сваку оружану групу која би му залупала на врата и на прозоре. Сви су горели на две ватре. А нису били лаки ни Немци, ни недићевци ни љотићевци. Свак се бојао „човека с пушком“.

Субота, 26. октобар 1963.

Нов излет у село. Испуњавамо обећање давно дато Бисерки Бараћ, да најзад посетимо њено домаћинство у Банатском Брестовцу. Тамо нећемо

наћи Драгомира Милосављевића,⁴³ који ме је увео у цео овај крај, јер је он прешао у Панчево и отпадио се од нас, да би се спасао разних одговорности. У Омољици нећемо наћи Веру Кифнер и њеног Рудија, који су нам тако ревностно служили годинама, јер их је појела помрчина 1944. и 1945, као фолксдојчере. Утолико је веће изненађење било у истој Омољици што смо пронашли унуку и кћер нашег пријатеља Јове Пековића, најзад и њега самог, пред сам полазак аутобуса за Брестовац. Чекали смо га напољу неколико часова. Девојчице с којима смо се забављали (Славица, унука Јовина, Мира и Нада, деца досељеника из Подриња) схватиле су ко смо тек када се појавила Буда, Јовина кћи, и запрепастила се кад је чула како се зове стари господин. Зашто нисам потражио њеног оца? Један човек који је слушао разговор препознао ме је и отрчао да доведе Јову, на кратак разговор.

У Брестовцу смо две жене нашли у свечаном расположењу. Биса је целу кућу уредила, и под офарбала, а њена мати Смиља је почистила двориште од нападалог лишћа. Увече смо упознали њихове четири мачке, три пса, младог овна, а сутра ћемо видети кобилу Мирјану, свиње и прасиће. Ново је било што мачка *Jolie* не пушта к себи као женка два млада мачора који су јој доведени као сићушни младићи: осећа их као своју децу. Биса нам каже да крава не припушта младог бика, као да зна да јој је син. Закључак: животиње имају свој морал, често строжи од људског.

Недеља, 27. октобар 1963.

Упознали смо Бисину фарму, али нас је највише фрапирало што је њена мати живела у браку само 95 дана, па је муж умро од шпанског грипа. Није се преудала. Цео живот је жртвовала Биси. Нажалост, Биса има већ 44 године, а није се удала. Смиља је три године водила у Црквеницу, да лечи леву руку парализовану. Сада Биса одлази сваке године у Опатију, да се купа и да гледа велики свет. То јој не смета да ради све сељачке послове, да има руке испуцане и тврде. Поноси се што је сељанка и земљорадник. Бори се с властима које су јој узеле све осим 5 јутара: не признају јој својство земљорадника.

После ручка је дојурио на бициклу Јова Пековић. Овде сви имају бицикле и терају их, стари и млади, мушки и женски. На пијаци у Панчеву

⁴³ Драгомир Милосављевић, земљорадник, кафеџија, млинар, трговац из Банатског Брестовца. Прво је био у Савезу земљорадника, затим је помагао Групу СКА, па је приступио Земљорадничкој левици, а 1940. и 1945. биран је за члана Главног одбора НСС. Помагао је Удружену опозицију, а за време Другог светског рата НОП. Био је хапшен и прогањан. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 201.

видели смо их сијасет, као што, кажу, има аутомобила испред великих фабрика. Јово је причао како је хапшен после састанка који сам одржао у његовој кући првих недеља 1932. Мене су спровели у Београд, њега у Панчево. Срески начелник га је казнио са 8 дана затвора или 400 динара за непријављен састанак. Одлежао је 8 дана. Рекао му је за мене да сам комунист. Ја не знам шта је то.“ „Ево шта је: то су људи који хоће да ти одузму све што имаш и да ти натоваре велики терет“. Јова данас каже: „За вас је лагао, али за комунисте је рекао истину.“

Увече нас је Биса одвела у насељенички крај, где су раније живели Немци. Хтео сам да Дана види једну сачувану немачку кућу, коју колонисти нису упропастили. Светлост је избијала испод високих и широких вратница са улице: по томе смо знали да су домаћини код куће. На углу је некада била велика радња најбогатијег трговца. Кћи јединица удала се за Рада, али он је био подбележник, бољи него сви трговачки и паорски синови. То је спасло, јер су сви њени морали да беже у Немачку. Она је једна од врло ретких Немица која је остала у Брестовцу. Муж је у пензији, деце немају, и сами њих двоје живе у огромној кући на две улице. Затекли смо је одмах иза вратница, полегла по поплочаном поду широког ходника рибала је, сва ознојена. Устала је и одвела нас најпре у њихову башту с разним цвећем, а десно је био дивно уређен и ограђен виноград. После смо видели, у згради, летњу кухињу, затим зимску, па трпезарију, па спаваћу собу, са новим али не модерним намештајем. Госпођа Гиза – Гизела примила је Бису пријатељски па и нас поред ње. Ускоро је дошао г. Добривоје (Добра) Момиров. Сетио се мог збора пред општином после 5-мајских избора. Налази да сам се много променио. Он ради у винограду и у башти по 3-4 сата дневно. Слугу немају и гђа сама одржава ту величанствену кућу. Дана је први пут видела тако нешто на селу. Била је задивљена. Ова жена нигде не излази. Кад изиђе и види шта је учињено од немачких кућа зажали што је напуштала кућу. Биса каже да се она иначе врло елегантно облачи, али уме да ради све и ради као обична служавка. Раније су то обављале четири особе. Има 60 година, али не изгледа. Он је [Добривоје] врло прибран и озбиљан човек, али присан и сав наш Србин. Прати политику и на руци је људима за законе и прописе. Гђа Гиза се љути што преко целог дана свет долази. Она је педантна чистуница, па се и на мужа жали да јој прља собе. Дана јој саветује да га снабде, као Мики Брану Миљковића, неким вуненим папучама које би навлачио чим крочи у светилиште.

Написао сам карте Јефти Павићу, Свети Живковићу и Радомиру Тодоровићу, да их подсетим на нашу Бисерку. Она се придружила мојим поздравима.

Понедељак, 28. октобар 1963.

Трећи дан у Брестовцу провели смо у кући. Бисерка је са Бранком Поповим довозила џакове вештачког ђубрива из задруге, по обавези да изврши минимум земље сви обраде са агротехничким мерама. Тај Бранко им је даљи рођак, удружује своју кобилу са њиховом Мирјаном, па се тако испомажу. Без њега би ове жене биле још беспомоћније. За нас је донео неколико дивних јабука врсте „делишес“ и једну „јонатанку“: донела му снаја из Сеоне код Смедерева, одакле је довео његов син. Нису најзадовољнији са пријатељима, али та снаја изгледа добра. Стално се кошкају Србијанци и Банаћани, али не могу једни без других. Дунав прегазе и тргују. Србијанци доносе грожђе, а односе кукуруз. Видели смо већ у Панчеву и Омољници како продају грожђе, 1 кг. грожђа за три кг. некруњеног кукуруза. Банаћани из ових села жељни су грожђа. Ја сам се преварио и узео од једне сељанке литар шире за 100 динара. Заударала је на ракију, због бурета. Целе ноћи ми је било зло и повраћао сам. Одлучили смо да већ данас у четири идемо у Београд, аутобусом.

Уторак, 29. октобар 1963.

Радио сам на преводу са енглеског на француски (Трговање пољопривредним производима, део једне књиге, за хонорар), после прекида од три дана. Увече сам у шетњи наишао на зета Илије Петровића. Пре мање од године дана били смо на свадби. Бошко Кулаковић, син геодетског пуковника из Врања узео је Дану, средњу Илијину кћер. Имала је неприлику с порођајем, али још већа је невоља са њеним нервима. Морају да се растану. Бошко тврди да са њом више не може да живи, макар морао извршити самоубиство. Она га тероризује култом свога оца. Била је одлучила да добије сина и да се он мора звати *Илија Петровић*, а не Кулаковић. Уверена је да у њој наставља да живи дух Илијин. То је Едипов комплекс у односу на кћер и оца. Жалосна судбина. Бошко Кулаковић је прочитао у недавној недељној *Полицији* Глигорићев есеј о Илији и остала му је у сећању реч: „Пргава љутица“. То је Илија одиста био. Од њега сам још сазнао да се мајка, стара Дана, парализовала. Живи код млађег сина Милана, али је нико не воли. Јелица је уопште не виђа. Све зло као и да долази од ње, јер је стара. Михаило изгледа као добар човек. Али од ње је и уметнички дар Илијин и Иванкин, јер је цинцарског порекла.

Среда, 30. октобар 1963.

Света Живковић нас је посетио по повратку из Холандије, где је провео месец дана, и из Енглеске, где се гостио десет дана. Трећи пут иду, он и Милица, код пријатеља из Маутхаузена. Стари доктор тврди и прича на све стране да ми је, у логору смрти, Света спасао живот. Овога пута је сазнао дубљи разлог његове привржености. Кад су, пред крај рата, пуштали кућама логораше из западних држава, а остављали само Словене свих народности, Света се тако искрено зарадовао што му пријатељ иде кући, да је Холанђанин плакао од туге: изнад Светине главе коју је грлио видео је димњаке кроз које ће ускоро проћи њихово спаљено тело. „Никад ти нећу бити довољно захвалан за ту људску доброту и племенитост. Радовао си се што ја одлазим, а ниси мислио на смрт која тебе чека!“

У Холандији су били усред шуме од 2000 хектара, али су их често возили у градове. Тако су за њих саме, и још два пара, приредили сеансу филма о холандском отпору. Главни глумац је остварио њихову жељу да виде филм, мада се више нигде није давао ни у Холандији, ни у Белгији. Директор предузећа их је позвао у студио у Ротердаму, где су се тада израђивале копије за Совјетски Савез и за Источну Немачку. Видели су и нове циновске радове у Холандији, не више на исушивању мора, већ на новом начину за прављење земље.

Највеће изненађење их је чекало у Кенту. Чули су да Енглези не маре странце, да наши дипломати бораве четири године, а не уђу у енглеску кућу. О њих су се, међутим, отимали сасвим непознати људи. Свакако зато што су чули да нису комунисти. Водио их је неки Енглец кога су они лечили у Игалу. Други је обећао да Светину књигу *У Маутхаузену* прикаже на ВВС, можда омогући њено издавање на енглеском. Ко би је превео? Света је мислио на Бој ку и на мене, али то је немогуће. (Ја се баш сада гњавим с преводом с енглеског на француски једне америчке трговачке књиге о пољопривредним производима, али за сâм енглески не бих се усудио да преводим. А Бојка ни времена нема). Мораће да види нешто са Љубицом Вуковић, пошто се с њом састаје кад год је у Београду.

Света мисли да могу продати Архиву СФР Југославије своје *Политичке усјомене* па с тим да задржим ауторска права за евентуално штампање и право за један примерак рукописа могу дати некој страниј библиотеци. *Faisons un rêve!* [Сањајмо о томе!]

Петшак, 1. новембар 1963.

Синоћ сам ишао до Сање, после седам. Још је био у дућану. Поново ради у својој режији. Има новог радника коме даје 30% од обрта који сам уради. Тако је и Сањи боље него Ратков фиксни [износ]. Са Пироћанцем се растао рђаво, због свог захтева да му за 7000 повећа фиксни. Ратко је веровао да сам може отворити радњу у непосредној близини и повући све муштерије, особито оне које је он стекао.

Субота, 2. новембар 1963.

Видим у новинама да је у Пироту умро Мита Т. Јовановић, Ацин друг, наш омладинац из доба „ђачког социјализма“. Био је професор историје, а постао је и директор гимназије. Написао сам писмо Кристини и његовом сину др Тодору. Радо сам га поменуо у Политичким успоменама, јер је био борбен, али прибран и mudar.

Дана ми је донела од Слободана енглеско-француски речник од *Alfred Elwalf*-а. Тек сада, кад сам се добро намучио. На првој страни издања из 1919. налазим име ранијег власника. Ако добро читам то је био *Dr R. Balougeljitch*. Ако није К, онда је то мој друг Раул [Балугџић]. Је ли тада био још у Француској или већ у Берлину?

Недеља, 3. новембар 1963.

Враћајући се из шетње, срео сам, у Душановој улици, Ацу Павловића. Први пут је изишао после двомесечног боловања од грипа. За његових 78 година је било опасно што је два дана имао температуру 39,4. Моли ме да дођем. Треба да направимо један *tour d' Horizon* [свеопшти преглед] светске ситуације.

Понедељак, 4. новембар 1963.

Журио сам да узмем карте за *Поїлед с мосџа* с Рафом Валонеом, кад ме, у Нушићевој улици, зауставио један мој ранији ученик, сада већ стари правник. Познао ме. Сетио се како сам говорио – „ви сте били наш учитељ“ – да се Југословени морају држати Руса, као што се биљка пењачица увија око моћног храста. То га је одушевило до те мере да је забраздио у Информбиру. Тако је потпуно пропао. Сада ради нешто врло скромно. Признаје да су Руси погрешили што су, место ми да се ослонимо на њих, свом снагом полегали по нама, скоро да нас загуше.

Вечерас Владета [Кошутић] прича о чудима којих се нагледао у Ријеци и другде где је сарађивао с нашима и странцима на филмској копродукцији. Невероватно се краде. Не враћају намештај који позајме. Наши пљачкају странце, не извршавају обавезе, плаћају пенале. Хаос.

Уторак, 5. новембар 1963.

[Милан] Ђурић је дошао касно увече са својом Божаном да би ми показао једну књигу из новог кола СКЗ. *О уметности* од Моше Пијаде. Задовољан је што Моша пише као Србин, што говори о „нашем (српском) народу“, што одаје признање српским владарима и њиховим задужбинама. Цело коло му се свиђа више него прошло, јер нема Крлеже и наших модерниста који изопачују језик и морал. Ушли су и есеји Богдана Поповића. (Српска књижевност у 200 књига, у издању СКЗ и Матице Српске, уноси чак и Слободана Јовановића у своје ново коло). Мене више занима Пишчевићева⁴⁴ књига о Србима у Јужној Русији: да ли се из ње документовао Црњански за своје *Сеобе*, особито за II књигу.

Среда, 6. новембар 1963.

После Свете, ево Милице Живковић. Она допуњује причу о Холандији и Енглеској. Сазнајемо да је управо њихов пријатељ, гинеколог а не зубни лекар. Тачно се зове *Dr M. J. E. M. Stejn*, живи сада у Маачи а кућа му се зове „*De Hoogt*“). И Милица је незадовољна Вељковом⁴⁵ акцијом у вези са њиховим имањем на Авали које би морало бити повраћено, пошто није зидано оно због чега је експроприсано. А не воли ни његов спор начин говора, ни његове политичке судове. Миле [син Милутин] јој је наложио да мене испита о свему и да му реферише. Говорио сам јој о рату, о Кинезима и Русима, о Азији, Африци и Латинској Америци. Трудила се да све упамти, иначе ће је „Миле убити“... Он сâм не стиже да дође. Много раде и он и његова Милица а мало зарађују. Сада, изгледа, лекари најгоре пролазе. Има их и незапслених.

⁴⁴ Реч је о *Мемоарима* Симеона Пишчевића, које је, у преводу Светозара Матића, објавила Српска књижевна задруга 1963.

⁴⁵ Ради се о Вељку Ковачевићу, адвокату, активном у Адвокатској комори.

Четвртак, 7. новембар 1963.

Аца Павловић се љути на инж. Ђурђа Бошковића⁴⁶ што у књизи о нашим фрескама нигде не помиње српско име: само да се удвори властодршцима. Међутим, сад је одбио да буде кандидат за академик. Је ли то гордост и уображеност, или нешто друго. Ацина *André* још не може да заборави све што је недавно видела и осетила у Француској. И Милица се рђавао осећала при помисли на све непријатно што је чека на повратку у домовину. Ипак воли што није емигрант, јер је њихов живот још беднији од нашег. А тако су загрижени да се нико не усуђује да говори повољно о стању у Југославији. У стању су да туку, па и да убију онога ко би хвалио. У Француској и Немачкој лепо живе само они наши који физички раде и знају какав практичан посао. У самом Паризу има неких 300 наших архитеката који раде као цртачи, али лепо зарађују.

После Аце, код Вука сам сазнао вечерас да је Радомир Тодоровић имао гангрену на стопалу. Могло је трагично да се заврши, али је лекар Јеличић у Крагујевцу успео да заустави процес помоћу неке ињекције. Радомир је био свестан опасности, али се држао присебно и тражио је лека колико год се могло. Засад је добро.

Вук налази да је Светина књига о Маутхаузену блага. Зашто он не напише како је тачно било?

У *Монду* од 27–28. септембра налазим уводни чланак, „После пута маршала Тита“ (по јужној и северној Америци). 1957. године је реакција спречила долазак у Вашингтон, зато што је Тито још увек комуниста. Овога пута, он је желео да покаже да зближење са СССР не смета нипошто да Југославија сачува са „другим светом“ пријатељске односе који су се створили у најтежим часовима хладног рата“. Садашња администрација одговара да је Тито комуниста, али „својим независним ставом, он је, више него ма ко други допринео разбијању (*éclatement*) социјалистичког смера“. Не смемо примењивати без разликовања исти поступак према свима онима који се зову „црвенима“. Кенеди помаже и помоћи ће и даље такву Југославију. Досада је, после прекида са Коминформом, Југославија добила 2 и по милијарде долара.

⁴⁶ Ђурђе Бошковић (1904–1990), историчар уметности, професор Архитектонског факултета у Београду, управник Археолошког института САНУ, члан МАНУ и дописни члан ЈАЗУ. Објавио је већи број научних студија из историје уметности и архитектуре средњег века. Обавио је значајне конзерваторске радове на многим средњовековним манастирима. У Археолошком институту организовао је систематско археолошко испитивање Србије. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, 74.

Паклене машине на „Ротердаму“ није било, већ само *fausse alerte* [лажна узбуна]. Један сат је закаснио полазак брода из луке Њу Јорк.

Петшак, 8. новембар 1963.

На слави код Слободана и Бојке, Миле Максимовић саопштава утиске из Совјетског Савеза, где је, као сарадник *Полишке*, пратио Београдску филхармонију. Наши музичари су имали великог успеха (и он је о томе недавно писао), али су били везани обавезама проба и одмарања, тако да скоро ништа нису видели. Сав новац који је добио од уредништва потрошио је на таксије. Видео је и совхоз и колхоз. Иако су били рекламни, нашао је слабу обраду, бирократију и хаос. Окућнице су, напротив, врло марљиво обрађене. То је 30 ара по породици, и стално прете да им и то одузму, јер тврде да сељаци сву снагу томе посвећују. Задивила га је велика изградња станова у Москви. И његово је мишљење да је Хрушчову главно да подигне животни стандард, после преко 40 година од револуције. Још су редови и оскудева се у свему. Странац се одмах разликује оделом, ципелама, краватом. Не може да се упушта ни у какве разговоре, јер га сви познају, а шпијуни су многобројни и у цивили. Пију ракију многи, иако је скупа и рђава. Он мисли да је то метил-алкохол. Продаје се само на флаше и флашице, па морају да се удруже по двојица и тројица да би попили чашицу-две. Ноћног живота нема. Кафане су ретке и рано се затварају. Иначе у свему се угледају на Американце, просто мајмунишу. Боје се Кинеза и зато више раде, и приближују се Американцима у сваком погледу. Страхња-Бане пита Милета да ли може бити оно што је јуче Хрушчов тврдио у једној од седам својих здравица: да Совјети за седам година стигну Американце у производњи. Миле каже може, јер Руси морају да раде, да убрзавају темпо. Страх од Кине. У начину живота изненадила га тешка малограђанштина, грубо скоројевићство. Слободе нема, атмосфера је тешка. Наши су били срећни кад су сишли из авиона и додирнули наше тло.

Субота, 9. новембар 1963.

Јутрос сам размишљао о себи, после синоћног разговора с младићима. Они ми замеру што се не упутим више у атомистику. Руси имају неко погонско гориво за које Американци не знају. Сада се спремају да употребе фотонску енергију и светлост. Миле мисли да је настала нова епоха: после угља и водене паре, после нафте и електрицитета. Руси могу да шаљу тешке – виштонске ваздушне бродове, што Американци не могу. Зато је вероватно да ће и њихова индустрија напредовати брзо, можда

брже од америчке. Питао сам се да ли мени не смета моја искреност, скромност и нежност да будем велики човек. Питам се да ли је било државника са срцем, с потребом за поезијом, за љубављу. Налазим их неколико, и то су можда највећи: Давид, Соломон, Ганди,⁴⁷ Нехру. Какви су, у том погледу били, Сун Јат-Сен и Масарик? О Мојсију знамо мало, али [Алфред] Вињи каже да је и он желео земаљску љубав младе жене и земаљски сан. Ја се не могу одрећи своје природе, а та природа је „љубећа“. Ја волим људе. Зато их чувам и штедим. А може ли се бити велики човек с таквим особинама? Горки тврди да је и Лењин био добар човек. Дакле способан за љубав и за самилост.

Биси сам рекао да дође само кад не може да не дође, да слуша само императив ума и срца. А ја се радујем сваком дану, и кад он не донесе оно што сам очекивао, и чему бих се надао, шта бих очекивао, о чему бих сањао? Никад се нисам покајао што нисам до дна испио неку чашу поезије и љубави. Зато никад горчина није помутила моја задовољства. Као песник, нисам се одрицао чежњи. Оне су ме одржавале у напону.

Ушорак, 12. новембар 1963.

Дошла је Биса и била је пуна прича о својим књижевним сусретима. Неколико дана је провела са групом Пољака, књижевника, као бесплатан тумач. То јој је много користило, скоро више него један боравак у каквом пољском граду. Видела је људе из разних градова, свих узраста и погледа. Са њима је била на пријему у Удружењу књижевника, и ту је упознала неколико наших великана: Вељка Петровића,⁴⁸ Десанку Максимовић,⁴⁹

⁴⁷ Мохандас Карамчад Ганди (назван Махатма, Велика душа, 1869–1948), индијски политичар и национални вођ. Завршио је права у Енглеској 1891, а 1893–1914. живео је и радио у Јужној Африци, као вођ тамошњих Индуса; од 1919. на челу је индијског националног покрета за независност; спроводио је специфичан начин борбе, тзв. гандизам (борба проткана религиозно-етичким назорима). Затваран је више пута, а погинуо је у атентату који је на њега извршио припадник националистичке организације Хинду Махасабха. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 486.

⁴⁸ Вељко Петровић (1884–1967), књижевник, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. Студије права завршио је у Пешти, радио као новинар. У Београду је живео од 1911; у Првом балканском рату био је ратни дописник, у Првом светском рату добровољац. По завршетку Првог светског рата био је: начелник Министарства просвете, председник Матице српске и Српске књижевне задруге, дугогодишњи управник Народног музеја у Београду. Песме је почео писати у првој деценији 20. века; непосредним родољубивим песмама устао је против националног отуђивања, корупције и издаје, а у интимној лирици био је импресионист. Био је и веома плодан прозни писац, поборник моралне чистоте, заљубљеник у природу; претежно је сликао панораму Војводине, њен амбијент и људе. Написао је многе студије и чланке из области књижевности, војвођанског сликарства и ликовне уметности уопште. Гл. дела: збирке

четири Лалића (Михаила,⁵⁰ Радована, Николу и Ивана В.,⁵¹ који је сада секретар Удружења књижевника Југославије). Највише се одушевила за Десанку, зближиле су се толико да су прешле на „ти“. Од Лалића, поправила је нешто своје мишљење о њему. Као наставник, убио јој је вољу за руски, па је прешла на пољски; као салонски човек, сада јој се учинио љубазан и вешт; квалификује га за дипломатију. Те вечери, Оскар Давичо јој се учинио туробан и усамљен. Гори од Р[адована] Лалића, као ловац на хонораре, учинио јој се Стојан Суботин,⁵² муж Лидијин.⁵³ Тај је неким

песама *Родољубиве ђесме, На њрају, Стихови*; збирке приповедака *Буња и грући у Раванграду, Варљиво пролеће, Померене савести, Прејелица у руци*; чланци *О књижевности и књижевницима* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 982.

⁴⁹ Десанка Максимовић (1898–1993), књижевница, члан САНУ, дописни члан АНУБиХ, спољни дописни члан САЗУ; првенствено песник, мада је писала и приповетке и романи. Лирика јој је топла, сензибилна, непосредна и музикална; поезију јој одликују искрено родољубље и веома племенита хуманост; омиљена је и као писац за децу. Гл. дела: збирке песама *Песме, Злајни вишез, Песник и завичај, Оштрабино, Ју сам, Мирис земље, Трајим ђомиловање, Немам више времена, Ничија земља, Слово о љубави*; приче *Лудило срца*; дечји роман *Прадевојчица*; збирка бајки и прозе у стиху *Орашчићи, ђалчићи*; путопис *Снимци из Швајцарске* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 560.

⁵⁰ Михаило Лалић (1914–1992), књижевник. Члан КПЈ од 1936, у НОР од 1941; заробљен и интерниран у Грчку; пребегао грчким партизанима и био политички комесар Југословенског батаљона. После Другог светског рата радио је у новинарству и у издавачком предузећу Нолит. Као прозни писац дао је значајне слике из НОР-а у Црној Гори. Дела су му изразито поетска, сликовита, с дубоким захватом у психологију и менталитет људи које приказује. Приказао је тријумф витешке етике над издајом, трагично време окупације, мучеништво у интернацији. У каснијим делима враћао се дубље у историју Црне Горе. Гл. дела: романи *Свадба, Зло пролеће, Раскид, Хајка, Лелејска ђора, Прамен шаме, Рајна срећа, Зашоченици*; приповетке *Извидница, Први снјеј*, *На мјесечини, Гости* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 444.

⁵¹ Иван В. Лалић (1931–1996), песник, есејист и преводилац. Права је завршио у Загребу. Радио је у Радио Загребу, био је уредник у издавачком предузећу Нолит; преводио је поезију са више језика. Гл. дела: збирке песама *Бивши дечак, Ветровито пролеће, Мелиса, Велика враћа мора, Арјонаути и груће ђесме, Сметње на везама, Четири канона*; драма у стиховима *Мајстор Хануш*; есеји *Кришика и дело, О ђезији 12 ђесника*; две антологије: *Анђолођија новије француске лирике од Бодлера до наших дана* и *Анђолођија модерне америчке ђезије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 444.

⁵² Стојан Суботин (1921–1977), историчар књижевности, компаратист, преводилац с пољског; студије пољског језика и књижевности завршио је на Филозофском факултету у Београду и Јагелонском универзитету у Кракову, докторирао на Филозофском факултету у Београду; професор на Катедри за полонистику Филолошког факултета у Београду. Посебно је проучавао југословенско-пољске културне и књижевне везе; руководио је Одбором САНУ за израду пољско-српскохрватског и чешко-српскохрватског речника. Гл. дела: *Романи Теодора Томаша Јежа (Зијмунђа Милковској) о Јујословенима, Из ђољско-јујословенских књижевних веза*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 519.

преводиоцима узимао по пола хонорара да прегледа њихов текст, а није у рукопис ни погледао. Јавно пред студентима говори да је главно згртати десетине хиљада. Радован ништа не даје, али бар уме да се понаша. Рђаво мишљење је стекла, као човеку и платиши, и о Бранку Лазаревићу, који води крушевачку „Багдалу“. Врло смели су његови подухвати у издавању модерних и мало познатих писаца, али хонораре не исплаћује, и ради с туђим парама.

Нису је одушевили ни Бугари. Упознала их је двадесетак. Марљиви су много читају и доста преводе, али не умеју да разликују вредно од слабог. Сама са једном женом је нашла добар контакт, и она је позвала да гостује у Софији.

Како се сада бави и чешком књижевношћу, написаће већи чланак за новосадска *Поља*, а ангажују је и за једно предавање на народном Универзитету Западног Врачара. Рекао сам јој да ми се чини мало рано да већ држи јавна предавања, и то о једној поезији коју тек упознаје. Али њој као да је вода почела да улази у уши. Још нема 22 године, па је разумљиво ако се понесе. Добро је што виђа много људи. Тако ће се касније мање разочаравати. На сајму књига се срела са Марком Ристићем и гђом Шевом. Позвали су је и опет их је посетила. Нови утисак: невероватан нарцисизам и егцентричност; никога не признаје, ни за кога се не интересује; све зна.

Среда, 13. новембар 1963.

Бису су код нас синоћ затекли др Михаило Ђурић, социолог и гђа Мирјана, музеолог. Пошто је Дафне избегавала да иде њима заједно с Миланом, они су дошли овамо. Михаило је изразио жељу да и са мнош разговара. Да то није била само обична учтивост видео сам у пола једанаест, кад је Дафне отворила врата да ме позове, по његовој поновљеној жељи. Нисам хтео да сметам младима. Већ су се врло лепо забављали. Особито се гђа Мирјана гласно смејала. Показало се да одиста желе моје присуство. Михаило је брзо прешао на главни циљ своје посете: да сазна шта сам писао на робији и да ли би од тога нешто могло да се штампа. Већ је сам објавио своју тезу и једно дело о методима у социологији. Мислећи да га занима шта ја мислим о његовим радовима одмах сам рекао да бих њему и Милану желео један дужи боравак у Француској: да науче како се пише јасно и разумљиво. Хтео сам да избегнем разговор о мојим *Размишљањима о моралу*, мислећи да га је покренуо из пристojности. Продужавао сам дискусију о немачком и француском духу. Он и Милан су тврдили да су Французи можда луциднији и духовитији, али да су Немци дубљи, особито у филозофији и

музици. Ја сам питао: коју су велику идеју дали Немци, идеју од које би живело човечанство. Поменули су Канта. Шта код Канта? Категорични императив? Али он је апсурдан кад се изведе до краја. Ред у васиони и морални закон у нама? То је врло лепо, али да ли је стварно. Онда је Милан истакао Кантово трансцендентално мишљење и образлагање краја које су Французи само кратко формулисали. Гђа Мирјана је хтела да каже шта је све негативно видела код Француза за шест месеци боравка у Паризу. И у неколико домова је ушла и дивила се Францускињама. Али није видела унутрашњост. Ја сам признао да имају много недостатака, да су сувише рационални и рачунски, али да – *што није све*. За то се ухватио Михаило: увек се може рећи да то није све; увек има још. И код Руса, и код Немаца, код свих народа. Ипак би радо ишао у Француску, ако ни због чега другог, онда због жена које му је сладила гђа Мирјана. А сам се опет вратио на моје књиге. Шта је то управо? Ја сам упростио. То су одговори на три питања: *шша, с ким, како – Вредносћ, Односи, Методи*. Бора Глишић је читао прву књигу *Ведрина*. Гђа Мирјана је кликнула да она мора то да чита: ведрина је њен идеал. Михаило је хтео да види Увод, јер се ту одговара на сва питања и може да се сагледа цела идеолошка поставка. Али он је у последњој, деветој књизи, која се сада налази код Јове у Лесковцу. Мора и он да се задовољи првом, *Ведрином*. Кад су одлазили, дуго после поноћи, показао сам му план трећег дела *Метода*: тек то га је заголицало. „Па то мора све да се чита!“ Дао сам му да мало загрize у само месо. Прочитали смо пола стране, баш где се говори о методима нациста. Сада му се слика учинила сасвим друкчија, јер је видео да сам улазио директно у политику и у савремена збивања. Видећемо како ће му се допасти прве четири главе. Поменуо сам замерку Боре Глишића о првој. Нашао је да је приказан само „савремени човек“ мога времена, а не и данашњег човека (Михаило упада: „Који је одвратан!“) Ја сам то прихватио и почео сам да спремам допуну: о човеку Достојевског, Леонида Андрејева, Ремизова, Андрије Бјелог, Кафке, Сартра и Камија.

Субота, 16. новембар 1963.

Браца [Бранислав Ђурчић] из Сивца дошао је на дерби Црвена Звезда – Партизан на новом игралишту Ц[рвене] З[везде] са 75.000 места, па довео и Милину ћерку Љубицу. Она има 15 година. Лепа и паметна маторка. Зове се Рајић, али се држи више Ђурчићевих. Обожава Милана, а њој све чини Бранислав, њен ујак. Наставља идеолошки став своје мајке. Уме да подвикне Сомборкињама које кажу да Сивчанке не морају да се школују у гимназији кад им шинобус не полази у згодно време: „Како, ви варошанке да учите, а ми сељаци да будемо волови и само да вас

хранимо!“ Уме да предвиђа развој код нас: морају бити две партије, и већ нешто тако се спрема, пошто постоји Савез комуниста и Социјалистички савез. Али ту пада прича о томе. У Социјалистичком савезу су они који добијају (као у социјализму) колико зараде; у Савезу комуниста су они који добијају (као у комунизму) колико и шта им треба. Питам је кога државника живог највише цени. Кенедија. Зато што је рекао: нити преговара у страху, нити страховати од преговора.

Бојка и Слободан су гледали *Срећне дане* Самјуела Бекета са Мадленом Рено.⁵⁴ Врло живо, на свој глумачки начин, прича нам како је то изгледало: празна сцена са Мадленом самом, закопаном до половине тела, а у II чину само са главом. После сам читао у *Монгу* Дел Пеков приказ исто тако одушевљен и пун дивљења.

Четвртак, 21. новембар 1963.

За наш 44-ти новембарски дан Дана и ја смо синоћ ишли да гледамо енглески филм *Тиров залив*. Глумац Милс⁵⁵ и његова кћи од 12 година дивно играју у криминалистичком комаду. Младог Пољака заљубљеног морнара игра Бухолц. Али мала Милс је божанствена. Како она племенито лаже! Да ли ће и она ишчезнути као друга деца одлични глумци: Ширл Темпл, Џеки Куган и други вундеркинди! Само Елизабет Тејлор је оправдала све наде.

Петак, 22. новембар 1963.

Нешто пре 9 увече, гђа Боса Ивковић нам је, сва уништена, саопштила да је убијен Кенеди. Ништа страшније нисмо могли чути. Угасила се једна светиљка човечанства. Осрамотила се Америка. Показала да није била

⁵³ Лидија Суботин, књижевни преводилац с руског језика, есејист; виши библиотекар Универзитетске библиотеке. Преводила дела из савремене руске књижевности (Набокова, Розанова, краћа прозна дела за часопис Руски алманах...); за Пушкински дом А. Битова добила награду „Милош Н. Ђурић“. Уредник и сарадник часописа *Библиошекар*. Радови: *Стандарди у библиошекарству*, *Библиографија о Јовану Св. Појовићу* и др.

⁵⁴ Мадлен Рено (Madeleine Renaud, 1903–1994), француска позоришна глумица; играла је велики број кокета Мојера, Бомаршеа и Маривоа. За време Другог светског рата сусрела је будућег супруга Жан-Луја Бароа, с њим играла у делима Монтерлана, Моријака и Клодела. Заједно напуштају комедију 1946. и оснивају компанију Рено-Баро; рад почињу авангардним трагањем на делима Пола Клодела, Жиродуа и Чехова, затим Бекета и Женеа. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 182.

⁵⁵ Џон Милс (Sir John Mills, 1908–2005), енглески глумац који се играо у више од 120 филмова у каријери дугој седам деценија. Бриљирао је пред камерама као привлачни Британац који је често тумачио безобзирне, рањене ратне хероје. Добио Оскара за филм *Рајанова кћи*. Кћерка Хајли глумила с оцем, али највише у Дизнијевим филмовима 60-их година.

достојна да има таквог човека. После [Абрахама] Линколна,⁵⁶ Вилсона и Рузвелта, ево где рђави њен део одбацује племенитог и далековидог вођу. Та десница, тај богати, луди и обесни Тексас! Али су осиромашили и све нас. Ојадрили су цело човечанство.

Предао сам књиговесцу Барти (Цвијићева 67) прве две књиге *Политичких усјомена*. Архив СФРЈ хоће да их купи. Нека их види уљуђене, па ћемо разговарати о цени.

Субота, 23. новембар 1963.

Пронео се глас да је умрла или се убила Жаклина Кенеди. Срећом, то није било тачно. Али она ће остати као пример храбрости и оданости великом човеку. Сада има да живи само за децу и да гаји култ њиховог оца. Другог личног живота она неће имати. Она тако живахна и полетна.

Недеља, 24. новембар 1963.

Синоћ смо били код Милошевићевих. Нада је частила за милион који су добили на лутрији. Жалили смо Кенедија. Ја сам се усудио да предвиђам даљи развој. Линдон Џонсон⁵⁷ ће наставити његовим путем, али опрезније. И мало по мало – али брже него што је то смерао Кенеди, уверен да пред собом има још пет година власти и тражиће гаранције од Кубе, Југославије и Совјетског Савеза. Друкчије не би могао да иде путем измирења. Он је политичар са великом рутином. Неће престићи, али ће се обезбеђивати, јер он познаје Америку. Била је и Милена Атанацковић и њен рођак студент, син њене сестричине из Руме. Чули смо и причали најновије политичке вицевице: Ротација је, каже Циганин, као рингишпил: мењају места или се смењују они који се возе, а гурају апаратуру увек исти. Да је земља округла уверио се Совјетски Савез кад је блато које је бацао на Запад почео да удара њега са Истока. – Разлика између Савеза комуниста

⁵⁶ Абрахам Линколн (Abraham Lincoln, 1809–1865), шеснаести председник САД (1860–65); био је земљорадник, дрвосеча, лађарски момак, управник поште, адвокат, члан Конгреса. Као председник водио је рат с јужним државама САД, чији су власници плантажа били за одржавање црначког ропства (Амерички грађански рат 1861–65). После победе над јужним државама ропство је укинато на целој територији САД. Пао је као жртва атентата: убиле су га присталице ропског система. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 492.

⁵⁷ Линдон Џонсон (Lyndon Baines Johnson, 1908–1973), амерички државник; на листи Демократске странке изабран 1937. за члана Представничког дома, а 1948. за сенатора; потпредседник САД од 1960, за време Кенедијевог мандата. После убиства Џона Кенедија, 1963, постао је председник САД, што је остао до 1969, победивши на изборима 1964. Написао је мемоаре. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 942.

и Социјалистичког савеза [радног народа] Југославије иста као између социјализма и комунизма: чланови ССРН) добијају колико зараде; чланови СК узимају колико им треба.

Понедељак, 25. новембар 1963.

Новине су донеле вест да је у једном кинеском листу ишла карикатура која представља Кенедија како разјапљених чељусти гризе блато (или прашину). Само Кина није изјавила саучешће. Ставила се изван човечанства.

Уписао сам се у књигу саучешћа у Америчкој амбасади. Нисам ни знао где се налази. Никад нисам залазио у амбасаде, али сада нисам могао да пропустим. Америчка срамота се потврђује. Полиција је убила Ли Освалда⁵⁸ преко Џека Рубија,⁵⁹ свога човека, да би се прекинула истрага. Скандал који све револтира.

Четвртак, 28. новембар 1963.

Гледали смо Хичкоков „Психо“. То је други [Алфред] Хичкок⁶⁰ који гледамо, после „Експрес-воза“. Добар је. Проблем нов: син осећа мајку у себи. Уствари, свако од нас носи то више биће, особито оца и мајку. Ја на пример.

Данас се навршава 8 година откад сам изишао из затвора. Како је брзо прошло. 17 и по година ћутања, не-акције и интелектуалног рада. Период „медитације“ никад није био дужи. Стјепан Радић је бивао често у затвору под Аустро-Угарском, али никада тако дуго као у Југославији; ја сам бивао затваран и интерниран под монархијом, али никада тако дуго као под комунистима. „Брат ми је ископао око; зато је рупа тако дубока.“

⁵⁸ Ли Освалд (Lee Harvey Oswald, 1939–1963), осумњичен за убиство Џона Кенедија.

⁵⁹ Џек Руби (Jack Ruby, 1911–1967), убио Лија Освалда два дана пошто је овај ухапшен.

⁶⁰ Алфред Хичкок (Sir Alfred Joseph Hitchcock, 1899–1980), енглески филмски редитељ, радио у САД од 1940; мајстор филмске монтаже, напетости, амбијента, нарочито познат по филмовима страве и криминалистичке садржине, у којима је са својеврсним хумором сликао грађанско друштво. Гл. филмови: *Човек који је сувише знао*, *39 сћејеница*, *Тајни аџенџи*, *Озлоћашена*, *Случај Парадин*, *Конојац*, *Прозор у дворишту*, *Невоље са Харијем*, *Психо*, *Пшце*, *Марни*, *Тојаз*, *Френезије*, *Породична завера* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 825.

Субота, 30. новембар 1963.

Милан Ђурчић дошао да проведе празник Републике са нама. [Александар] Лека Росић је довео и Љубицу, како сам му последњи пут наложио. Већ је била једном, али данас је била слободнија. Силна жена. Можда храбрија од Леке. Седморо деце је одгајила: четири кћери и три сина. (Један је погинуо са 14 година. Пао с дрвета). Крста је докторирао агрономију и бави се науком. Тера родитеље да напусте село, али Љубица неће да оставља поље, воћњаке и кућни праг. Питам Леку: да ли је боље што су победили комунисти или би било боље да су дошли четници? Он то може рећи, пошто је добро упознао једне и друге. Да су дошли четници било би више слободе и сељацима би било нешто лакше, али се оволико не би изградило у целој земљи. Милан ћути, али ми после каже да би четници наставили покољ и да би у Хрватској и Босни било крви до колена. И ја мислим да је боље ово, јер се ипак ствара ново.

Недеља, 1. децембар 1963.

Били смо код Наде и Деме да видимо Влаткову вереницу, Гордану, Загрепчанку. Невероватно подсећа на Ровињуку Ђану Удовичић, физички и по начину говора. Симпатична је и све нас је освојила. Има 21 годину, осам мање од Влатка. Он је за њу ауторитет, док зрелија и способнија Душица (која њега воли до неурачунљивости) једног дана би узела дизгине у сваком погледу.

Понедељак, 2. децембар 1963.

Довео сам Гордану код нас на ручак. Тражила је да јој испричам своју прошлост. Рекао сам јој да смо и ми, као она, из занатлијске породице. Наша средина је натопљена везама с Хрватима. То су две наше одлике. Показала је велико интересовање за све што сам јој причао. Видела је и неке књиге. Добила је *Нови Аншеј* и *Учишље Енергије*. Надам се да није била заинтересована и одушевљена само из учтивости. Чула је много о мом раду, о нашем породичном животу, о нашој борби. Чудила се да о томе мало зна њен Владо. Истина је да су наши млади рођаци само узгред сазнавали о свему што је Гордана чула за два сата. Видећемо да ли ће се она и даље интересовати.

После подне смо, по договору, отишли први пут у стан Сањине кћери Вере, која је већ више од дванаест година (у) Енглеској. О св. Аранђелу нам је рекла да ће бити код куће свих пет дана око 29. новембра, али није тако било. Онда смо отишли Милојевићима, мада нисмо обећали да их посетимо о празнику. Жика је опет износио невоље наше пољопривреде, а

заједно смо се згражали над ружним држањем Американаца, нарочито Тексашана, према дивном човеку кога су убили. Сви помало, како рече Џемс Ростов,⁶¹ јер у сваком живи и један насилник. Сенатор [Вилијам] Фулбрајт⁶² је рекао друкчије: сваки од нас је једним својим делом умро с Кенедијем. Констатујемо да су га наши комунисти искрено ожалили. Имају разлога, јер им никада неће бити тако добро као под овим председником САД.

Ушорак, 3. децембар 1963.

Гледали смо филм „Десант на Дрвар“, који је награђен у Пули. Добар је. Глумци су одлични, особито они који играју Немце.

Да не заборавим шта нам је јуче рекла Жикина снаја, по брату Леку, Драгиња из Бољковаца испод Рудника. Престало је бежање са села. Људи све више гледају да се снађу код куће, јер су градови препуни, а на селу се све лакше живи. То је ново. Бар у њеном крају. Друкчије говори о средњој Босни наша Ружа: сви би побегли, само кад би се имало куда.

Четвртак, 5. децембар 1963.

Ишли смо да гледамо у биоскопу „Мадам Сан-Жен“ са Софијом Лорен. Хтели смо да видимо да ли је наша Мира Ступица⁶³ одиста савршена, као што нам се учинило пре три године у Народном позоришту.

⁶¹ Џемс Ростов (James Eugene Rostow-Eugene Victor, 1913–2002), амерички научник и јавни службеник; био је декан правног факултета у Јејлу, а обављао је и дужност подсекретара државног секретара за политичка питања, при председнику Линдону Џонсону. Био је против рушења споразума с Русијом, а 1981. Роналд Реган га је поставио за директора Агенције за контролу разоружања.

⁶² Вилијам Фулбрајт (James William Fulbright, 1905–1995), амерички политичар, члан Демократске странке; председник Спољнополитичког одбора Сената 1959–74. Члан Конгреса постао је 1943, као члан представничког дома, а 1945. изабран је за сенатора; у септембру 1943. Конгрес је изгласао тзв. Фулбрајтову резолуцију којом се предлаже оснивање Организације уједињених нација, а 1946. Фулбрајтов закон о студијама америчких научника и студената у страним земљама и студијама странаца на америчким универзитетима. Залагао се за мирно решавање међународних спорова и укидање војних блокова. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 775.

⁶³ Мира Ступица (1923–2016), српска позоришна и филмска глумица. Почела је у београдском Народном и Уметничком позоришту 1940–41, да би после рата играла у Шапцу и Нишу, а наставила у Југословенском драмском позоришту, од оснивања 1948, са прекидима до 1970. Међу велики бројем улога посебно се истичу: Љубица (*Бидо*), Петруњела (*Дундо Мароје*), Његина (*Таленти и обожаваоци*), Мирандолина (*Голдони*), Грушенка (*Браћа Карамазови*), Ивана (*Свешта Ивана*), Марија (*Марија се бори с анђелима*); запажене улоге у филмовима: *Бакоња фра Брне*, *Јара јосиода*, *Сшојан Мушшкаша*, *Ханка*, *Крвава бајка*, *Мушки излеш* и др.; на телевизији је остала упамћена по улози Кике Бибић. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 519.

Филм даје више него што може позорница, али и Софија је ипак већа глумица од наше даровите, али сирове Србијанке. Водили смо, поред гђе Босе Ивковић, Бебу Милојевић, „нашу младу пријатељицу“, како је Дана представила.

Вечерас је јављено да ће се идуће године држати VIII конгрес Савеза комуниста. О томе ће донети одлуку пленум који ће бити већ у почетку фебруара. Шта ли би могао решавати нови Конгрес? Да ли није у вези са погибијом у Даласу?

Пре два дана примили смо писмо од Радомира Тодоровића. Захваљује на честитки о Ђурђицу и јавља да ће доћи за Нову годину, на контролу код лекара и да буде са свима нама. Гута прашкове и прима инјекције против гангрене на нози, али се иначе не осећа рђаво.

Субота, 7. децембар 1963.

Јуче сам добио од књиговесца Ивана Барте (Цвијићева 67) укоричене прве две књиге *Политичких усјомена*. Први примерци су у целом платну бордо, а остали у полуплатну. Јутрос сам прве однео Државном архиву СФРЈ у Бирчаниновој улици (раније Дирекција државних железница, сада Дирекција речног бродарства) и предао их заменику директора [Фрање] Биљана⁶⁴ – Јагошу Николићу. Он је некад учио богословски факултет са [Лазаром] Лазом Трклџом и [Радованом] Радом Трнићем,⁶⁵ али је већ онда био комуниста, као и већина Црногораца. Предао сам му одмах и рукописну понуду. Обавезао сам се да им понудим и III књигу, и евентуално IV, ако успем да је израдим. Моји услови су: 1) да задржавам за себе и своје наследнике ауторско право; 2) могу их читати само, уз

⁶⁴ Фрања Биљан (1924-2005), школовао се у Тивту, Херцег Новом, Котору, Загребу, Сарајеву, Београду. Радни век је започео у Војноисторијском институту у Београду, да би 1957. постао директор Државног архива ФНР Југославије – данашњи Архив Југославије. На овом положају остао је до 1977, створивши од Архива Југославије угледну установу. Он је у архиву развио веома свестрану стручну и научну активност у оквиру архивске службе. Посебно је важно што је Биљан успео да Архиву обезбеди адекватан смештај. Истовремено, Фрања Биљан предузима бројне активности у обнови и успостављању архивске службе у целој Југославији, али и у успостављању међународне сарадње, пре свега, Архива Југославије, али и осталих републичких архива. Фрања Биљана је 1984. Сабор СР Хрватске именовано за председника Архивског савета Хрватске са четворогодишњим мандатом. – Петар Стричић, „Архивско djelo Franje Biljana“, *Arhivski vjesnik*, 34/1990, 111-115.

⁶⁵ Раде Трнић, из Мокрина код Кикинде. Студирао је теологију, али је био леви земљорадник и комунист. Осуђен је од Суда за заштиту државе због комунистичке пропаганде. Бранио га је Драгољуб Јовановић. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 350.

одобрење управе Архива, научни радници који се баве историјом нашег политичког живота; 3) тражим, као материјалну накнаду, 25.000 дин. по ауторском табаку и по 1000 дин. за сваки илустративни прилог (Ови прилози су укључени и укоричени поред стране на коју се отприлике односе). Књиге сам предао с тим да их комисија прегледа што пре, свакако до краја овог децембра, и да ме извести о резултату, како бих одмах могао бити исплаћен. Реверс о пријему двеју књига дао ми је Јагош Николић, с бројем свог телефона. Рекао је да ће одмах све показати директору [Фрању] Биљану и предати комисији на преглед. Можда ће у комисију узети и једног сарадника историјског одељења Института друштвених наука. У везу са Архивом ме је, уосталом, довео Тодор Стојков, који се интересује за ове књиге због своје докторске тезе.

Недеља, 8. децембар 1963.

Сању нисмо видели од 21. новембра, кад смо били код њих на слави. Није дошла ни његова Вера да се извини што нас није сачекала 30. новембра. Све своје слободно време, Сања сада посвећује своје малом унуку Саши. То је још један случај унукоманије, о којој говори Демо Бенић... Јутрос нас је изненадио Душан, син Радована Стефановића из Суботишта (Мишковаца) код Руме. Летос сам код лубеница видео његовог ујака и његову жену Милену и сина Радишу. Однели су му мој поздрав и сада је дошао да ме види после много година. Отац му је замерио што се вратио из заробљеништва, затим му саветовао да бежи у град и да се држи свог месарског заната, пошто од пољопривреде и од села нема више ништа. Он га није послушао: остао је у селу и на земљи. Покушао је да ради занат у Руми, али су га притискивали да уђе у Партију, да би имао лакши посао и да би напредовао. Сада каже да се не каје, али тврди да је погрешно. Мање способни, а свакако мање поштени, претекли су га, обогатили се, постали људи на положајима. А он је упропастио здравље и тешко живи, мада има максимум земље од 17 ланаца.

Понедељак, 9. децембар 1963.

Платио сам порез за другу половину ове године. Код куће сам затекао Николу Богдановића, црепара из Великог Божинца, кога познајем још од 1936. године. Онда и 1938. видео сам га у Јаловом Извору, где је имао велику црепану, а у октобру 1945. ноћио сам у његовој кући, где он није био. Национализовали су му црепану, а њему сада дају 12.000 дин. месечно. Он би хтео да му се повећа, после најновијих одлука СИВ. После подне је дошао Вукадин Видановић. У седам часова је стигао Д[рагомир]

Стошић, да ме води на матурантску вечеру. Вукадин ће доћи сутра да наставимо разговор. Пред Стошићем сам му изложио своја мишљења о Кенедијевом убиству и о последицама које могу наступити. Вукадин каже да је и сâм дошао до сличних закључака. И он мисли да ће Линдон Џонсон бити деснији од Кенедија, иако изјављује да наставља исту политику. Обојица имају утисак да су комунисти свуда јако забринуте после овог страшног догађаја.

Уторак, 10. децембар 1963.

Вукадин ми је причао своју прошлост. Тек данас сазнајем да је скоро годину дана млађи од Дане и мене. Био је на Солуну, у Тунису, у Алжиру, боловао од маларије, служио у железничкој чети, одбио да као ђак иде на школовање у иностранство. После се покајао. Завршио је своју средњу техничку тек 1924, а оженио се 1922. Његову прву жену Будимку убила је болест њихове Љубице, кад је положила матуру. За Слободана, кога је видео у Топоници прекјуче, каже да је нешто боље и да у болници ради као ћата али Љубица је увек рђаво. Близанци Михаило и Милан се јако разликују. Михаило је одличан, а Милан је већ два пута понављао. Вукадин је од 1. новембра престао да ради хонорарно, јер не може да трпи неправилан рад, пљачку и корупцију. Сада ће живети само од своје пензије 27.000 и од нешто кирије. Пита ме како се објашњава онако брутална деградација Ј. В. Стаљина. Кажем да је то учињено из психолошких разлога: да би се нашао кривац за све зло које је народ трпео и трпи, и да би сада имао илузију да ће бити боље. Да би данашња епоха изгледала светлија прошла је морала да се замрачи. Није знао да Стаљин није помогао кинеску револуцију и да није желео комунистичку, организовану и јаку Кину. Први пут је чуо и мој разговор с генералом Недићем с краја октобра 1940. Изненадио се.

Посетио нас је поново Пера Обретковић, судија из Пожаревца, овога пута са супругом. Обећао је да ће нам послати своје кћери: Цицу (удату и младу мајку) и Славицу. Гђа Обретковић се сећа како се борила с нашим отпадницима у дворани монопола дувана крајем новембра 1945. Да ли су и кћери загрејали за своје идеје?

Уторак, 24. децембар 1963.

За 22. рођендан, 23. децембра, сетио сам се Бисе. Упоредио сам је са стоном лампом: „Нека и она тако ревносно светли онима који је воле“. Она сада ради за дипломски испит и нема је већ 40 дана. Честитаће нам

свакако бар Нову годину. Сваког другог петка налазим њене приказе у *Књижевним новинама*.

Данас сам Јагошу Николићу, помоћнику директора Државног архива СФРЈ однео, са понудом за откуп, прве две књиге мојих *Политичких усјомена*. Као цену, тражио сам 15.000 по ауторском табаку, с тим да задржим ауторско право. Да читају само историчари, с тим да наводе извор у публикацијама.

Среда, 25. децембар 1963.

Направио смо уговор са Државним архивом. Сложили смо се за 14.000 по табаку, а да ауторско право задржим, с тим да обештетим Архив ако бих објавио, према нахођењу комисије коју ће одредити Архив, а с обзиром на дужину времена за које Архив буде користио дотле мој рукопис.

Петак, 27. децембар 1963.

Благајница Архива је покренула питање пореза. Син Јоце Јовановића-Пиждона, Воја није платио, за документа очева и државна која је отац сачувао, али он је од општине донео печат да је ослобођен. Ја то нисам добио у општини Палилула, мада се за то заузимао и директор и Јагош Николић. Шеф одсека прихода је онај исти Лесковчанин Мицко који нам је 5. децембра 1955. убацио у стан Алекс[андра] Живковића са женом, сином и таштом (марта 1961. отишли су њих троје, а ташту, још имамо). Мицко је био за порез, с тим да се сума за порезивање смањи за 15%, што се признаје аутору за материјалне трошкове.

Тако је сума од 714.000 (за 51 табак) смањена, па је одбијено за порез 91.000. Остало је да ми се исплати око 620.000. Јутрос сам у Комуналној банци отворио жиро-рачун бр. 61.926 (цели наслов рачуна: 101-11-620-2-1-28401-61.926). Купио сам за 150 дин. чековну књижицу, а друго ми засад нису ништа тражили.

Понедељак, 30. децембар 1963.

У СИБ сам примио своју месечну помоћ за јануар. За сутра очекујем Радомира Тодоровића.

1964. ГОДИНА

Среда, 1. јануар 1964.

Јуче је био Радомир. Разговарали смо. Данас је ручао с нама, па смо он и ја ишли Милојевићима. Радомир мисли да нашу спољну политику „носи нова левица“, пошто смо се 1948. одвојили од старе. Нема, после тога, велике заслуге, ни кривице. Не верује у измирење са Русима, мада су они под великим притиском Кинеза. Ми више нећемо с њима. Боље нам је овако.

Четвртак, 2. јануар 1964.

Штета што јуче није дошао Живорад Бркић из Доње Краварице, да се сретну два сељака-државника. Он се, више него Радомир, интересује за моје *Успомене*. Шта би дао да може да их прочита! Допала му се и моја перспектива за будућност код нас: више нећемо имати избора са цигло једним кандидатом. Биће два, бар. Најпре двојица комуниста, затим, у даљој етапи, један комуниста и један фронтовац, више или мање ванпартијац, а доћи ће дан да имамо и две или више партија. Нисам одредио рокове, али њега је и таква тенденција развоја задовољила. Још кад је погледао *Успомене* и у неке пасусе. Сетио се Узуновићеве речи *enchanté* [очаран, одушевљен]! и поновио, је. Дана се смејала. Живорад је рекао да је данашњим разговором задовољнији него иједним ранијим.

Субота, 4. јануар 1964.

Прејуче нам је дошла на ручак Мира, моја сестричина из Лесковца. Раније сам рекао Јови да нам је пошаље, да мало порадим с њом пред њен испит за диплому из француског језика и књижевности. Била је већ две недеље. За трећи дан Нове године морао сам је позвати преко гђе Жане Илић с којом такође има два часа недељно. Доћи ће и сутра, у недељу 6. Читамо делове велике књиге Симоне де Бовоар *La force de l'âge* [Снаја

година], чланак из *Mémoires d'une fille rangée* [Успомене лепо васпитане девојке], које нисам имао. Ову књигу је Дафне добила из Берлина од помоћнице управника тамошње Универзитетске библиотеке, која јој је помагала да се снађе у „професији“. Велико писмо од 10 страна јој је написала о свом путу по Француској и књигу касније послала. Видели смо писмо Дафне на немачком и док је Милан био у Загребу на годишњој скупштини хрватских филозофа. Лепо је научила немачки. Сад опет ради два пута недељно с једном Немцом.

Данас нам је била Јасмина. Честитао сам им лично Нову годину, па је тражила да јој помогнем за семинар о I интернационали. Дошла је да види Просветину и Крлежину светску Енциклопедију. То ће јој бити довољно.

Жали ми се да је на писменом задатку од професора Рапајића за тему „Ја као читалац новина“, добила 3 (тројку). Дана и ја смо чули њен концепт, и учинило нам се да ће добити 5. Дана се чак кладила с њом. Нисмо веровали да је професор прогони. А сину Далибора Солдатића „хемичар“ даје четири чим ђак изговори да је спреман за толико и да више не тражи.

Недеља, 5. јануар 1964.

Опет нам је била Мира Јовановић-Животић. Читали смо, по њеној жељи неколико пасуса из Симоне де Бовоар. Дивила се како Симона високо поставља свога Сартра. Оправдано је постојање света тиме што он живи у њему. Мира је вредна, али још мало зна.

Предвече је дошао [Боривоје] Бора Јолић,⁶⁶ из Бољевца. Преживео је судар возова код Јајинаца, два дана пре тога. Има 61 мртвих. Он је био у брзом возу на који је налетео путнички са сељацима из Врчина, Рипња и других ближњих села. Они су највише страдали. Бора је срећан што му је млађи син Мирослав дипломирао агрономију у Сарајеву. Старији Божа, са врло мало школе, ради у Сарајевском осигурању, са скромном платом, али и он мисли још да учи. Добра су му деца. А жена Митра бори се са земљом. Признали су им статус земљорадника и оставили им доста земље. Али то их не извлачи. Бора ради као помоћник молера, у варошици и по селима. Свуда га лепо примају, јер се сећају ко је и шта је био. И комунисти му признају да је био на челу првог народног одбора још док су Немци

⁶⁶ Боривоје Јолић, познати Бора из Бољевца тимочког, трговац, леви земљорадник, члан ГО НСС 1945. Био је кандидат на парламентарним изборима у новембру 1945. Имао је велики утицај у своје крају. Целу окупацију провео је у затвору. После ослобођења, услед опредељења за НСС и држања на терену, прогоњен је заједно са синовима и осуђен на три године затвора, које је издржао у Нишу, на раду. Синови Божидар и Мирослав и супруга Митра подржавали су га у његовој политичкој борби. – Драгољуб Јовановић, *Полишичке успомене*, књ. 12, Београд 2008, 124.

држали тај крај. Први пут сада чујем да је др Ивко Ђоловић⁶⁷ погинуо током 1940: тим је загонетнија његова смрт. Шта ли би са мном било да сам отишао у Босну!

Среда, 8. јануар 1964.

Данас је, видим у новинама, сахрана мога школског друга из пиротске гимназије, Бранка Д. Божовића, сина поп-Драгомировог. Има сина др Драгомира. Изјавио бих саучешће да знам адресу. Био је интендантски пуковник у старој југословенској војсци, а сада је радио у Ветпрому, одакле је пензионисан. Колектив предузећа је дао ласкаву објаву његове смрти у *Полиџици*.

Среда, 22. јануар 1964.

Два интересантна предавања на Коларцу. Борко [Боривоје] Ђорђевић⁶⁸ је приказао болест и сликарски рад Пола Гогена,⁶⁹ са дијапозитивима, врло лепо. Др Ђорђе Живановић је живо и убедљиво говорио о Адаму Мицкијевичу,⁷⁰ песнику, борцу. Видео сам после предавања Бису са Миланом Табаковићем. Не долази нам од 12. новембра зато што спрема дипломски испит. Сутра треба да чујемо какве писмене задатке је имала

⁶⁷ Ивко Ђоловић, Рудничанин, лекар, запослен и ожењен у Бољевцу тимочком. Леви земљорадник, члан ГО НСС 1940. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 83.

⁶⁸ Боривоје Ђорђевић, лекар, примаријус, сликар, са књижевним и научним наклоностима. Школски друг Драгољуба Јовановића из Друге београдске гимназије. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 84.

⁶⁹ Пол Гоген (Paul Gauguin, 1848–1903), француски сликар. Оснивач Понтавенске школе; став изградио супротстављајући се импресионистичком методу. Његов сликарски поступак карактеришу поједностављени облици у чврстој контури, широко третирани планови, богата хроматска скала, јаки контрасти боја, укидање перспективе. Пред крај живота издао је књигу поетичких аутобиографских записа *Ноа-Ноа* и своје уметничке белешке *Пре и после*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 528.

⁷⁰ Адам Мицкјевич (Adam Mickiewicz, 1798–1855), пољски песник, драмски писац, публицист, политичар, борац за слободу Пољске и Литве. Као типични представник романтизма супротстављао је хладном разуму веру и осећања. У периоду 1841–1844. предавао је на Колеж де Франсу у Паризу словенску књижевност. У време Кримског рата 1855. кренуо је у Турску с намером да оснује пољске легионе за борбу с Русијом. Гл. дела: збирке песама *Баладе и романсе*, *Кримски сонети*; епови *Гражана*, *Конрад Валенрод*, *Пан Тадеуш*; драма *Задушнице*; политичка брошура *Књије пољској народа и пољској ходочашћа*; циклус предавања *Словенске књижевности* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 692.

лесковачка Мира на дипломском из француског. Радилa је, али не верујем да ће у свему задовољити. Сем ако су одлучили да ликвидирају огромни број апсолвената на тој групи.

Београдска Мира и Јасмина су јуче отишле на Јахорину. О Св. Јовану сам Светлани и Јасмини дао по 20.000 динара, да се и оне радују што сам најзад добио једну знатнију суму.

Ја сам од новца примио у Комуналној банци само 72.000, а осталих 550.000 сам одмах пребацио на штедну књижицу код исте банке. Прва брига ми је била да др Никодију Јовановићу однесем 50.000. Он нас је много задужио у јануару 1945. кад нам је помогао да раздужимо кућу. Са свог рачуна у Државној хипотекарној банци пребацио је на мој 300.000 које му је поверио неки човек, а које је тада могао да подиже само по 20.000 месечно. Ускоро је новац замењен 100 за 5 динара, у априлу. И за време окупације су нас Мака и Никодије помагали. Никад им све нећемо моћи вратити. Али сада су они у релативној невољи, јер су купили стан у 9, Проте Матеје, па им је сваки динар потребан. Мака је отпустила Динку и Дејану у Монтреал.

Понедељак, 27. јануар 1964.

Јуче читамо да Стошићи (Драгомир и Добрила) не славе Св. Саву због болести. Није формалност, пошто ми [Станислав] Сташа Вулић⁷¹ јутрос каже да је Столе много крвавио из желудца, да је пренесен у Градску болницу у собу 36, примио неколико трансфузија крви. Још данас ћу отићи до Добриле, а у четвртак њему. Сиромах, мој најбољи друг из II гимназије и из Клермона. Надам се да ће бити боље.

Јуче је јављено да је умро Добросав Томашевић,⁷² данас да је сахрањен у Рајковићу. Говорио му Милан Поповић. Послао сам писмо са

⁷¹ Станислав Сташа Вулић, син Николе Вулића, професор историје, школован у Француској. Био је директор гимназије у Београду и један од управника Народне библиотеке у Београду. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 52.

⁷² Добросав Томашевић (1883–1965), земљорадник. Радио је у земљорадничком задругарству од 1919. године. Био је председник Обласне задруге за пољопривредни кредит и члан Главног савеза српских земљорадничких задруга, као и председник Привилеговане аграрне банке. Припадао је десном крилу Савеза земљорадника и одбио је позив Драгољуба Јовановића да уђе у Народну сељачку странку. По ослобођењу, са једним бројем ранијих првака Савеза земљорадника прилази новој власти. На првој годишњој скупштини Главног задружног савеза ФНРЈ, одржаној у Београду 1947, изабран је за његовог председника. – Д. Јовановић, *Мегаљони*, књ. II, Београд 2008, 158.

изјавом саучешћа породици. Исто сам јуче учинио за др Косту Тодоровића који је изгубио супругу.

Јутрос лепа карта од Радована Самарџића⁷³ професора у Требињу. Јефто му је причао о нама. Обећава да ће доћи, а позива и нас.

Четвртак, 30. јануар 1964.

Дана и ја смо посетили Стошића у Градској болници. Изгубио је толико крви путем трију столица које су биле као катран да су му дали две трансфузије крви од по пола литре.

Синоћ смо гледали *Eclisso* (Помрачење) од Антонионија са Моником Вити.⁷⁴ Слика данашње животне контрадикције: људи знају тачно шта хоће у материјалним стварима, а пуни су несигурности и оклевања у духовном и душевном погледу.

Субота, 8. фебруар 1964.

Мирка је, сва уплашена, причала како је пала на испиту из језика пред Н[иколом] Банашевићем⁷⁵ и Петром⁷⁶ (супругом Гојка Половине). Тако ће морати да понови писмене испите које је успешно положила 4. II. Како ће да се врати у Лесковац ојађеним родитељима? За Бису се не бојим, јер је она права *убедница* на свима испитима. Видео сам је после предавања Ђоке Живановића, али се више не појављује. Рекла је да ће доћи кад буде завршила.

⁷³ Радован Самарџић, учитељ, па студент Више педагошке школе, па професор. Један од најоданијих сарадника Рада. Песме и цртице. Републиканац, али је сарађивао са левим земљорадницима, пре и после Другог светског рата. Смирио се у Требињу. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 301.

⁷⁴ Моника Вити (Monica Vitti, 1931–2019), италијанска филмска глумица. Прво је играла у филмовима М. Антонионија: *Аваншурa*, *Ноћ*, *Помрачење*, *Црвена џусџиња*. После прекида сарадње са овим редитељем истакла се као карактерна комичарка. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 434.

⁷⁵ Никола Банашевић (1895–1992), романист, књижевни историчар и преводилац, професор Филолошког факултета у Београду, један од уредника *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор*. Објавио је многе чланке и расправе из југословенске и упоредне књижевности. Гл. дела: *Жан Басије де ла Париз* (на француском), *Циклус Марка Краљевића и одјеци француско-италијанске вишешке књижевности*, *Лешојис Поја Дукљанина* и др. Преводио је Игоа, Балзака, Флобера итд. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 183.

⁷⁶ Петра Половина, проф. Филолошког факултета, Катедра за француски језик и књижевност.

Недеља, 9. фебруар 1964.

Писао сам Јови да га мало утешим. Није само Мирка *timide* [стидљива]. Сви смо то у извесној мери, Дана, Дафне, Светлана. Био је то и Миша, а и ја сам такав пред малим људима. Тешимо се француском изреком: „*les timides sont les forts*“ [„стидљиви су јаки“]

Субота, 15. фебруар 1964.

Вук Продановић нам је довео, после много година, Тихомира-Тилета Стаменковића⁷⁷ из Кормана крагујевачког. Слатко смо се смејали. Још је велики галамџија и јунак код лепшег пола. Одмах после рата је, не знам зашто, тукао своју жену Живадинку, сестру Радоја Гајовића Она га је тужила суду. Саслушавали су га, али није осуђен. Чак му је председник окружног суда Љупче Димитријевић у четири ока саветовао да жену туче само у затвореној соби, закључаних врата. Причао је још како је био 26 месеци код Љотићевих добровољаца, да се закљони од четничке каме. Није пуцао, већ се бавио повртарством. Нико га није осудио за то после рата. Негде близу Бајине Баште пребегли су добровољцима неки сељаци из Босне чији су синови били партизани. Бојали су се четника, па су прешли у Србију. Чуо је како су од партизана чули да ће, кад победе, остварити програм неког Драгољуба Јовановића. Тиле није показао да се познајемо и да смо у истој странци. Причао је још како су сви ожалили Кенедија. Вук је донео и виц о Кенедију. Кад је дошао пред рајска врата, Св. Петар га је упутио левом стазом, јер је пакао на десној страни. Ц[он] Ф[иццералд] К[енеди] се брзо вратио јер је на раскрсници видео Стаљина са секиром у руци. – Слободно ти иди напред. Не чека он тебе, већ Н[икиту] С[ергејевича] Хрушчова.

Поменули смо још две анегдоте: да ће се Нобелова награда за хемију доделити оном државнику који успе да националну валуту претвори у г., пошто досад никоме није пошло за руком да од неорганске материје направи органску. Друга: кад је Кенеди умирао, дрхтавим уснама је рекао Жаклини која се наднела над његова уста: „Жито за Југославију“.

⁷⁷ Тихомир Тиле Стаменковић, леви земљорадник из Кормана код Крагујевца. Припадао Савезу земљорадника од младости, определио се за левицу чим се појавила. Био је заменик члана Главног одбора НСС 1940. Иако познат левичарски борац, успео је да остане жив под окупацијом, камуфлирајући се на разне начине. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 318.

У четвртак 13. II. били смо опет код Стошића. Спремају га за операцију чира у стомаку. Доста је депримиран, јер се пита шта ће наћи кад му отворе утробу.

Још теже нам је пала вест да је Нина Милошевић-Дошен, и сама лекарка, оболела од нечега што личи на леукемију. Мноштво лекара се надноси над њу, али не знају шта је. Коста Тодоровић јој не даје никакве лекове, и одстрањује од ње друге лекаре.

Понедељак, 17. фебруар 1964.

Дана је нашла Нину јутрос код куће у I маја, 19. Као да иде на боље, али крвних зрнаца има 3, уместо 7 (хиљада или милиона). Још брину.

Понедељак, 24. фебруар 1964.

У прошлој недељи, почетком, оперисан је Стошић. Била су два чира, срећом – није рак. Сада се бојимо емболије, од које је већ једном страдао. У четвртак га је видео Сташа Вулић, и добро је. Боље је и Нина. Има добру крвну слику.

Али госпођа Боса Ивковић нам је дошла са вешћу да је умро Недељко Дивац, јуче у 2 сата после поноћи. Одмах смо погледали новине и нашли ту исту болну вест. У пола четири била је сахрана. Волим што се код нас нашао Јова из Лесковца, па је присуствовао погребу и видео много знатних људи. Говорио је први Вељко Ковачевић, одмах после опела с три свештеника. Вељко је у првом делу поменуо моје име у вези са конгресом Социјалне демократије српске којима је давала рељеф Дивчева појава. Затим је говорио о његовом јунаштву као ратника и као грађанина. Поменуо је Његоша и Вука, које славио прошле и ове године, поново Андрићев цитат из Вука „Не дâ се, али ће се дати“. Завршио је одговором „човека коме даје ореол боравак у тамници“ (Ћиласа) да је Дивац лепо умро: „Лепо је и живео!“ Опростио се у име ратника брат др Милосава Стојадиновића,⁷⁸ бивши официр, ратник заједно с Дивцем, и неко у име Више педагошке школе.

Са нама је с гробља дошао Дивчев пчелар Душко Симоновић, па смо много разговарали. Њему је један Енглез казао за Ћиласа, нешто презриво: Па то је песник!

⁷⁸ Милосав Стојадиновић, публицист. Био је секретар занатске коморе, затим потпредседник Београдске општине. Издао је велики зборник Наше село. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 328.

Случајно сам пре тога с Јовом разговарао о Ђиласу. Не бих га могао препоручити својим млађим друговима за вођу, као што је зацело Дивац учинио. Не знам куда ће отићи, јер је нестабилан. Затим, нема осећање за село и сељаштво. Јова се сложио.

Петшак, 28. фебруар 1964.

Код кројача Боре Симоновића⁷⁹ сам правио нов мантил од штофа – први пут у животу – и дао сам да се преврне једно Стакићево одело. За све ми је наплатио 23.000 динара, са његовим прибором за мантил. Причао је Дани и мени како је три или четири пута обнављао радњу – од рушења, пљачке, пожара. Сазидао је кућу на Топчидерском брду. Кад су га питали одакле му новац није могао да објасни 200.000. Зар нисам могао толико да уштедим за 30 година самосталног рада. И навео им је пиротску изреку: (чиновници) криглу, ми (Пироћанци) циглу. То личи на лесковачко: ми једемо паприке и дижемо фабрике. Он је рођен у Пироту, а само најстарија сестра је угледала свет у Височкој Ржани, одакле су његови стари. Шио је Аци, а сада Слободану и нама. Правио је одело и старом Слободану и Јоци Јовановићу. Кад је чуо да је из Пирота, Слободан је говорио похвално о Пироћанцима и о мени.

Субоша, 29. фебруар 1964.

Дафне нас је данас запрепастила. Показала је *Експрес Полиџику* од 5. II. Скоро цела последња страна посвећена причи о малом Лази кога је мати напустила. О оцу не говори ништа. Окомила се сарадница листа на студенткињу пољске књижевности. Помиње се Приштина, али и село Фекетић код Бачке Тополе са сељаком Пољаковићем који треба да је узео дете на чување, а сада тражи 121.000 или 150.000 дин. за трошкове. Тврди да се мајка не јавља. Из Зајечара је. Неки „ујак“ је долазио и обећао да ће све бити плаћено до 10. II. Каква је то мистерија, и да у ово није умешана наша Биса? Да ли неко прогони њу у тренутку кад је имала да дипломира са 22 године, или гони Милана Булатовића или Булајића који је отац њеног детета. Он је високи функционер на Косову. И нама је Биса причала да је дете код њега и да га чува његова сестра. Каква је сад то историја са Фекетићем. Пишем вечерас Милану Табаковићу, да је позове или да сам дође на разговор. Тешко нам је због несрећне Бисе. Не даду јој мира. А

⁷⁹ Бора Симоновић, Пироћанац, београдски кројач. Родом из Височке Ржане. Симпатизер левих земљорадника. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 306.

она је радом хтела да окаје свој грех младости. Наша средина је немилосрдна.

Среда, 4. март 1964.

Посетио нас је изненада Озрен Бранков, син нашег друга из Избишта. Пре две године завршио је с војском. Сада је трговачки помоћник у свом селу. Бистар је, интелигентан, за све заинтересован. Сећа се октобра 1947. Имао је седам година. Са оцем се возио колима из Уљме, кад су их срели сељаци, и један лекар, и сви су дизали увис шаке с једним савијеним прстом. Шта то показују, питао је Бату. – Да је чика-Драгољуб осуђен на девет година. Целим путем су сретали људе и сви су тако чинили. То му је једна од најживљих успомена. Сада је од мене хтео да чује зашто сам био ухапшен и осуђен. Укратко сам му испричао. Главна је што сам хтео још једну, сељачку партију. Не капиталистичку, већ социјалистичку. Да има више путева у социјализам, ја сам тврдио давно пре 1948, када су и наши комунисти то признали, а у II издању *Новой Аншеја* из 1946. ја сам објавио преглед садржине *Руралне* и задружне културе са закључком: „Многобројни путеви у социјализам“. Кад сам му то показао, Озрен ми се приближио и пољубио ме.

Четвртак, 5. март 1964.

Вероватно као одговор на писмо моје Милану Табаковићу, Биса је јуче писала и данас смо добили. Полагање дипломског испита је одложила у последњем тренутку, јер је била „невероватно преморена“. Испит је био заказан за 14. фебруар. Отпутовала је својима; после недељу дана боравка на селу сазнала да је умрла њена стара пријатељица Варвара Мусатова у Зајечару; остала је још недељу дана, па се вратила у Београд. Сада преводи с пољског нека скрипта (са Саобраћајног факултета) са много стручних израза. Преводи за Атеље 212 комад Тимотеуша Карповича,⁸⁰ што ће јој омогућити да проведе летос два месеца у Вроцлаву. Жели да нас види, али неће кући док се не отараси тих скрипта. (Четири месеца није била).

⁸⁰ Тимотеуш Карпович (Tymoteusz Karpowicz, 1922–2005), пољски песник, драмски писац и преводилац. После првих песама, од којих су многе представљале сажете моралистичке параболе, окренуо се проблемима језика, поставши један од истакнутих представника тзв. лингвистичке поезије. Главна дела: збирке песама Камена музика, Тешка шума, У име значења, Обрнуто светло; драме Кад неко закуца; есеји Немогућа поезија; студија Модели Лесмјанове маште и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 232.

Петшак, 6. март 1964.

Демо нам је донео, управо потврдио вест да је њихов Драган тешко болестан. На интерној је клиници; вероватно запаљење плућне марамице. Сумњају и на рак и на туберкулозу. Отказују младенце, 22. III, за које је требало да дође из Загреба Влаткова Гордана и њена мајка.

Понедељак, 9. март 1964.

Боље су вести од Драшка. Рак је отпао, али је пребачен у грудно одељење, на чишћење плућа после вађења ексудата и на темељнији преглед. Мало су мирнији.

Дана и ја смо отишли да посетимо госпођу Косару Дивац. Она се, као све удовице, ослободила и прича обично, као никад до сада. Много нам је говорила о два брака њене Олге. Пред наш одлазак дошла је и Олга. Видели смо је раније само у капели, крај очевог тела. Сада је живнула. Врло је импозантна, отпирлике како сам је замишљао. Сада више није директор Београдског сајма (за који је била и извођач радова), већ директор Завода за изградњу тргова у Београду. (Моћна личност, јер она одлучује шта ће се рушити и шта зидати да би се сместиле породице које се исељавају. И цео будући изглед Београда од ње зависи). Мање је имала успеха са својим браковима. Први је трајао 7 година. Удала се са 19 г. без знања мајке и оца (у заробљеништву); други – пет година, са Родољубом Станићем (Рудничанин, велики комуниста) и сада је, изгледа, такође у питању. Натерао сам је да нам прича о далеким земљама у које је путовала: Совјетски Савез, Бразил, Куба, Мексико. Врло интересантно. Питао сам је да ли је и она за солитере који се све више дижу у оба Београда. Каже да није, али је то сада у моди.

Госпођа нам је говорила о Лизи Пјера Крижанића,⁸¹ која је њена рођака. Пјер је био потпуно занемарио; оженио се много млађом особом; тек пред смрт се сетио Лизе и нешто јој одредио. Још један способан наш човек без моралне снаге. Олга се рђаво изразила и о Милану Богдановићу, кога су тих дана званично ожалили и са помпом сахранили.

⁸¹ Петар Пјер Крижанић (1890–1962), сликар и графичар, један од твораца југословенске карикатуре. Завршивши у Загребу Обртну школу почео је студије на Привременој вишој школи за умјетност и умјетнички обрт, али је из политичких разлога прекинуо школовање; сарађивао је у сатиричном листу *Койриве*; од 1923. сарадник је *Полиџике*; учествовао је у оснивању *Јежа*; у НОБ је од 1944. Живо је пратио политичка и друштвена збивања у Краљевини Југославији и смело их подвргавао критици. Већину радова објавила му је *Полиџика*. Мапе: *Наше муке*, *Куку Тогоре* и *Проћив фашизма*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 397.

Мене је Олга Дивац импресионирао. Тим више жалим што није умела да води разумно свој приватни живот. Шта све зна њен Кића! И како он мора да гледа на људе!

Четвртак, 12. март 1964.

Вечерас је Ксенија Атанасијевић на Коларчевом универзитету говорила о Мигелу де Уномуну. Као обично, без забележака, а са врло много података и цитата. Невероватна жена, велика филозофска култура; ерудиција, марљивост – али за њу нема катедре, ни у првој ни у другој Југославији.

Петак, 13. март 1964.

Пишем Михајлу (Миши) Стојановићу поводом смрти др Николе М. Стојановића,⁸² вође Босне и Херцеговине до 1918. Умро је 5, сахрањен 6, објављено у читуљи 7. Мало је ко знао. Једва је Слободан стигао да оде на погреб.

Недеља, 15. март 1964.

Вук Продановић ми довео Милутина (Мићу) Марковића⁸³ из Јовановца. Двадесет година је био без жене. Кад сам му био у кући пре 18 година домаћица је била његова мала кћи. Сада се она удала у Крагујевцу, као и син, коме је овај подигао тамо кућу. Сад је Мића себи узео младу од 20 година, док он има 60. Ради у предузећу у вароши, а станује на селу (5 км) одлази и враћа се скоро свакога дана. Решава и да тражи боловање па пензију и да се опет посвети земљи (13 ха). Сада учи двогодишњу економску средњу школу. Пише песме и приче. Донео ми је поему о Џону Кенедију и његовој трагичној смрти. Послао је Роберту и добио штампану

⁸² Никола М. Стојановић (1880–1964), сарајевски адвокат, пореклом Херцеговац. Основао је у Мостару лист *Народ*, који је после био гласило младе српске буржоазије у БиХ пре 1914. Био је оснивач и члан Југословенског одбора у Лондону. Покушао је да формулише идеологију сељачке демократије. По завршетку Првог светског рата пришао је Демократској странци, али је био неактиван. Нешто се више активирао једино кад је, са Слободаном Јовановићем на челу, основао Српски културни клуб. После 27. марта 1941. био је бан у Бањалуци, затим је прешао поново у Београд. Написао је књиге о Босни и Херцеговини, Србији и Југославији, најзад о Анексионој кризи, времену све до 1928. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 330.

⁸³ Милутин Мића Марковић, леви земљораднички првак из Јовановца код Крагујевца. Заменик члана Главног одбора НСС 1945. Уживао је велики углед у Шумадији као политичар. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 182.

захвалницу. СУП му замерио што је слао директно, а не преко наше амбасаде. Песма је слаба, али пуна емоције. Прочитао сам је на глас, да чују Дана и Вук.

Ових дана смо имали још једну везу са селом. На пијаци сам, купујући сир, упознао Веру Ранковић из Рушња, рођаку Николе Ранковића, нашег пријатеља, сарадника Грујице Николића. Она је обавестила Грујичиног посинка Андру, па је он најпре послао своје две кћери, Николију и Љубинку, удату такође Ранковић, баш за Николиног сина, а после је дошао и сâм Андра. Ратни инвалид је и члан Партије, али није добио никакву помоћ. Млада Љубинка каже да и Никола Ранковић жели да нас посети.

Био нам је и Радомир Тодоровић, долазио на контролу због своје гангренисане ноге. Видео је др Воју Стојановића,⁸⁴ хирурга, нашег познаника из Извршног одбора Народног фронта Србије. Сетио га се и лепо га примио. Добро је.

Понедељак, 23. март 1964.

Два породична празника. Наш 21. и 22. март, Данин рођендан. Нико не верује да је навршила 69 година. Место уобичајеног биоскопа, ишли смо код Власте и Цице да гледамо доживљаје грађанина покорног на телевизији у суботу. Много смо слушали о првих шест емисија, па смо хтели да видимо седму. Допао нам се особито Мија Алексић, али су добри и други глумци. Јуче смо читали Брану (?) Црнчевића⁸⁵ у Књижевним новинама: „Пиши као што ћутиш“: врло духовито и смело. Пуштају и њега и Виба: је ли то либерализација, или пуштају да се свет забавља, а они владају? Ипак је људима овако лакше. Није било коментара о Титовом оштром иступу на Шестом пленуму, али су сви приметили да је био љут. Да ли је већ био болестан, или му је позлило услед тога говора. Тек, јављено

⁸⁴ Војислав Воја Стојановић – Каменарац (1906–1991), лекар, завршио Медицински факултет у Београду. Од 1931. је војни хирург. У НОБ од 1941. до 1945; био је хирург и организатор санитетске службе. Од 1945. до 1949. главни је хирург Главне војне болнице у Београду и доцент Медицинског факултета, управник Друге хируршке клинике. Учествовао је на многим међународним хируршким конгресима. Написао је велики број научних радова из хирургије. Главно дело: *Рајна хирургија. – Ко је ко и Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, Београд 1957, 672.

⁸⁵ Брана Црнчевић (1933–2011), српски песник; студирао је на Филозофском факултету у Београду. Каријеру је започео као службеник представништва Зрењанинске пиваре у Новом Саду. После је уследио новинарско-уреднички рад у листовима *Јез*, *Дуја*, *Мали јез*; објављивао је и колумне у разним листовима и часописима, па и у *Полицији* и *НИН*-у. Писао је и књиге за децу, романе, афоризме, приче, телевизијске драме, песме. Добитник је многих књижевних награда.

је одмах после да је, по савету лекара, отишао на лечење и одмор – на Брионе.

Јуче нам је био Света Живковић. Довезао је и Милицу. Како је смео да крене на тако далек и тежак пут? Значи да се одиста подмладио у Херцеговном. Пре осам година, каже, није могао да се испне на други спрат да се не одмари два или три пута на степеништу. Сада лако устрчи одједном. Читам му фотографисано парче из писма Бранка Бранкова, његовог заменика од 13. маја 1936, где Жарко Зрењанин предвиђа да ће ме комунисти, ако дођу на власт тако отклонити да о мени ни говора не буде. Света се у смеху пита што нас тројицу-четворицу нису сасвим ликвидирали: њега, Радомира, Јефту и мене... Читам му Лењиново мишљење о селу, сељацима и животу у природи, како је то изразио Ђованију Тапинију. Исписали смо га у своје време из париских *Анала* за 25. фебруар 1937. Света је био у Холандији и видео да тамо више нема сељака у нашем смислу. Али пољопривреде мора бити. Прича да у околину Херцеговог долазе, у великом броју, сељаци из околине Ваљева да раде земљу као сезонски радници. Тако долазе до доста готовог новца. Ваљевци – печалбари, – то никад није било. А Црногорци, Херцеговци и Бокели су радници и службеници, којима се више исплати да за своју земљу узму плаћену радну снагу. Читао сам Свети и део Мачековог говора на скупштини Сељачке слоге у фебруару 1937: против фабричког платна, против грамофона, против градског намештаја. То не може да опстане, али наша доктрина о социјализму за сељаке и о руралној култури остаје нетакнута, чак и ако се делимично остваре Лењинова предвиђања. Ипак је страшно оно што каже: „Мрзим сељаке и желим да ишчезну сви до једног“.

Били су нам и Беба и Жика Милојевић да честитају Дани рођендан. Разуме се да су дошли и Бојка и Срђан.

Четвртак, 26. март 1964.

Позвао ме, преко Дафне, др Владета Кошутић⁸⁶ да видим и чујем, на катедри светске књижевности Миљка Оцокољића из Старог Влаха. Пратио ме је Власта. Уживали смо у говору, врло оригиналном, Владетином: он наслеђује оца и продубљује његову студију исконског народног језика. Стари је мање занимљив после Владетиног чланка о њему у једној

⁸⁶ Владета Кошутић (1926–2005), професор светске књижевности на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета у Београду, аутор уџбеника за студенте и великог броја антологија светске лирике, као и забрањене књиге *Сшрагане језика ћириличног*, Шабац 1988.

скорашњој недељној *Полиџици*. (Сусрет са Владетом је већи, прави доживљај).

Понедељак, 30. март 1964.

Сахранили смо Љубинку, супругу мога пиротског друга Богдана Мадиха,⁸⁷ учитеља. Три сина инжењера и кћи инжењер са две скромне учитељске плате.

Уторак, 31. март 1964.

Случајно сам срео Пироћанку млађу од мене, Данку Станојевић, која је била удата за Милоша Вукићевића.⁸⁸ Сећала се пиротског вашара 28. августа 1927, али је погрешно упамтила да је др Драгомир Ћосић терао медведа... Људско памћење!

Среда, 1. април 1964.

На благајни С(авезног) И(звршног) Већа случајно сам дознао од чиновнице Вере Крајиновић да на исти начин, као ја, новац прима принц Ћорђе (г. Караћорђевић, каже Вера), али он добија 100.000, а не 40.000 као Д[рагољуб] Ј[овановић].

Увече сам у Институту Друштвених наука, слушао предавање др Михајла Ћурића о Макс Веберу. Врло добро. Несравњено боље него кад је, на Коларцу, говорио о идеалним типовима у социологији.

Среда, 6. мај 1964.

6. маја сам се сетио да нам Биса [Рајчић] није била пуних шест месеца. Или је терапија или стид због онога што је *Експрес Полиџика* објавила 8. фебруара о њеном Лазару.

Недеља, 10. мај 1964.

Стигло писмо од Ванка Бојацијева о Светином Маутхаузену.

Прекинуто је штампање 1946, када су почели напади на мене, овде и тамо. Дао је адресу М[ихаила] Геновског: Цар Самоил 32. Сада је

⁸⁷ Богдан Мадих, школски друг Драгољуба Јовановића из пиротске гимназије; ђак-социјалист, после учитељ. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 170.

⁸⁸ Милош Вукићевић, адвокат, син Веље Вукићевића; узалуд се кандидовао на изборима. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 51.

професор на Економском институту „Карл Маркс“. Вера је адвокат. Субка је диригент у Разграду. Јасен још учи електротехнику. Одмах пишем Свети и шаљем Ванкова обавештења Миши и самом Ванку. Сад је веза са бугарском боља. Марка: 40 дин. а не 50 као за друге земље.

Понедељак, 11. мај 1964.

Академија за Шекспира. Бора Недић, врло добар, реферат много бољи него раније у Новинарском дому. Слободан отворио Шекспирову изложбу на Коларцу.

Среда, 13. мај 1964.

Светозар Анђелић нас водио у Нови Сад, на 31. међународни пољопривредни сајам. Код Радованових смо чули Милицину тугованку на њено жртвовање у браку због Николине политике. Вратили смо се преко Иришког венца: чаробно. Посетили смо Матицу [српску] и њену велику галерију слика 18. и 19. века, изложбу Анастаса Јовановића,⁸⁹ и Нушићеву. Дана први пут видела Нови Сад и одушевила се.

Четвртак, 14. мај 1964.

Академија за Ј[ована] Скерлића – 50 год. од смрти. Велибор Глигорић говорио као од беде. Словеначки и хрватски академици још слабије. Македонац очајан. Једини садржајан Хусеин Тахмишчић:⁹⁰ Скерлић је у овој средини успео да буде *човек и кришичар*, што је било увек тешко, и данас потребније но икад.

Петак, 15. мај 1964.

Драган Јеремић, добрим говором отворио плочу на кући у Господар Јовановој 42, где је „живео и радио велики српски књижевник Јован

⁸⁹ Анастас Јовановић (1817–1899), акварелист, литограф и цртач; први српски литограф / фотограф; учио штампарски занат у Београду; у Бечу студирао дрворез и бакрорез приватно, а на Уметничкој академији цртање; дуго је живео у Бечу; по повратку у Београд био и управитељ двора кнеза Михаила; изradio је велики број литографија знаменитих личности Србије у 19. веку, а оставио је и неколико лепих акварела и цртежа с мотивима из природе, савременог живота и народне историје. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 985.

⁹⁰ Хусеин Тахмишчић (1931–1999), књижевник. Био је на служби у ЈНА, а затим завршио Филозофски факултет у Сарајеву и био гл. уредник часописа *Израз* и гл. уредник ТВ Сарајево. Песник изражено масовног израза, који пева о замршеним унутрашњим сукобима: Дела: збирке стихова *Пушник животиња*, *Будна вршешка*, *Прелудиј за немаре*, *Немари*, *Школа љубави*, *Бићи на љушцу* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 557.

Скерлић“ (1877–1914). Довели два разреда основне школе али деца нису објаснили ко је Ј[ован] Скерлић.

Недеља, 17. мај 1964.

Миланка Воје Димитријевића из Рашевице код Варварина жалила се на мужа. То је јако погодило Дану, јер је волела и ценила тог нашег пријатеља.

Увече су нас посетили Беба и Жика Милојевић. Рекли смо им да је наша кућа зид плача. Сви долазе да се исповеде и ожалеле.

Понедељак, 18. мај 1964.

Јуче због Миланкине и Лепине посете (игуманија из Месића) нисмо били купили *Полиџику*, па нисмо видели да „Милка Стакић јавља да је 4. априла умро др Владислав Стакић у Јоханесбургу после дугог боловања.“ Јутрос сам узео новине одмах одлетео на главну пошту да пошаљем телеграм. Али требало дати за 18 речи 6.200 динара – 345 динара реч. Нисам имао толико, па сам послао авионом писмо Милки. Хоће ли и она остати у вези с нама.

Јутрос *Полиџика* саопштава из Вашингтона да је умро Влатко Мачек у 84. години. Рекли су само да је, као председник Цветковићеве владе потписао приступ тројном пакту са силама осовине.

Уторак, 26. мај 1964.

У Врњцима, код наше Милеве, нашли смо и госпођу Викторију, пријатељицу Данине мајке и нашу сада. Зове нас у госте, у Јабучје код Лазаревца [Лајковца]. Можда ћемо отићи. Ту је и једна учитељица, која се сећа мог предавања у Горњем Милановцу које је организовао њен управитељ, наш друг Добрица Ђокић.⁹¹

Петак, 29. мај 1964.

Дошла је моја сестра Нада, са сином Драшком, који је решио да положи матуру. Ту су и Ваљевци Жика и Анка Ђорђевић из ваљевског предузећа Колубара. Саветују нам да као транзистор који Дана жели за кујну, док послује, узмемо „Блед“ – Искра из Крања. Возио нас је на Гоч,

⁹¹ Добрица Ђокић, учитељ из рудничког краја, од првих дана у Савезу земљорадника, али је помагао Земљорадничку левицу (ЗЛ). Био је политички веома активан у Горњем Милановцу и околини. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 82.

да Дана види нови хотел. С нама су били и Бора и Пера, Милевина браћа. Пролазимо поред Станишинаца, где су нас раније довели др Милутин-Бикица Стојадиновић и [Софија] Пепа [Стојадиновић] Путник⁹² моја некадашња ученица. Сада су у Немачкој, пошто наша земља не уме да употреби тог ваљаног стручњака за туберкулозу од силикозе. Видео сам их пре неколико месеци на улици у Београду.

Недеља, 7. јун 1964.

Ваљевац Жика возио нас у Љубостињу, женски манастир близу Трстеника. Дивили смо се плетеним израђевинама од прућа, управо љуштене коре. Показали су нам малу црквицу младог лекара.

У Бањи су заједно инж. Јово Зубовић и проф. Божо Зечевић.⁹³ Сваки од њих тера по једног зеца. Зечевић брани ћирилицу испред латинице, која наваљује, помогнута партијском линијом. Ја му кажем да ће временом латиница победити, али ја лично више волим ћирилицу, и скоро сам све на ћирилици објављивао. Лакше пишем на француском него нашем латиницом. Божа признаје да будућност припада латиници, али га револтира што смо ми тако попустљиви пред њом. Треба јој обезбедити бар она права која јој даје Устав. – Зубовић се опет боји за Косово и Метохију, где Шиптари потискују наше. Ја му кажем да је то одиста наш најтежи државни проблем. Много сам размишљао и разговарао о томе у Митровици. Предлагао сам Шиптарима да се Албанија прикључи Југославији са статусом седме републике. Онда би се могли сви окупити у тој јединици. Они су ћутали. Недавно сам из новина сазнао да је то после 1945. била и Титова идеја, али да се Стаљин успротивио.

Среда, 10. јун 1964.

Два пријатеља који се непрестано свађају, а станују у истој соби, Зубовић и Зечевић ишли су у Краљево, владика Василију Костићу, мом земљаку из Великог Јовановца. Сваки је агитовао код њега за своју идеју: да се црква за то ангажује. Особито призренска – жичка епархија, као

⁹² Софија Пепа Путник-Стојадиновић, свршила права у Београду, као једна од најбољих. Удала се за др Милутина Стојадиновића из Врњачке Бање. Помаже му у медицинским радовима. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 275.

⁹³ Божо Зечевић, Херцеговац, национални и социјални радник. Радио је у Црвеном крсту у Београду. Фанатизовано се борио за права и употребу ћирилице. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 99.

суседне, да чувају српство на Косову и Метохији. Рекли су владика да сам и ја у Бањи. Изразио је жељу да види Дану и мене.

Петшак, 12. јун 1964.

Јавио сам се телефоном ујутру и добио сам владика лично. У 9 сати кренули смо из Бање за Краљево, аутобусом. Погледали смо мало нове зграде у Краљево, па смо у 10.30 били пред владикином канцеларијом. Био је сâм и врло љубазно нас примио. Мене је братски загрлио и пољубио три пута, по православном. Два његова службеника су се сетили мојих предавања и говора. Свештеник из Горњег Милановца памтио је како сам представио потребу Хрвата да изживе свој национализам. Они су као гост који је друге затекао при колачима, а сâм још није био ручао. Морао је да почне, и да једе редом док не стигне до печења и слаткиша.

Владика нас је задржао. Био је петак и ручали смо скромно – пасуљ и рибу. За столом је био још само калуђер Арсеније, његов шофер. Служила је његова сестричина Светлана, која учи средњу економску школу у Краљево. Лепо смо разговарали. Причали смо му да је Дана нека врста српског племства, пошто је њен деда Стеван Милошевић из Рготине био десето свештеничко колено. Захвалио сам на сапуну који је послао у КП Дом, за др Мољевића, његовог несуданог парохијана из Бање Луке, и за мене. Објаснио је зашто је у калуђерству изабрао име св. Василија, творца литургије. О њему је и докторску тезу радио на атинском универзитету. Прави учитељ и вођа кроз духовни живот био му је владика Николај. Он га је водио у Свету Гору: делили су новац Хиландару и другим манастирима. Кад су се вратили, скоро протерани од Грка, Николај није умео да поднесе рачун Синоду о издатом новцу. Срећом, Пироћанац је све забележио. „Зато сам ја тебе и повео. Неки мој Шумадинац би све разбацао без рачуна.“ Доживео је IV [априла] 1941. немачку окупацију као професор богословије у Битољу. Месне власти су наредиле да се истакну бугарске и немачке заставе. На богословији се вила само српска, као барјак православне државе. Македонци су поздравили Немце. Један немачки официр тражио је од Василија да му каже ко ће добити рат. Обећао је часном речи да неће имати неприлика. После извесног оклевања: „Рат ћете изгубити зато што сте војска која пљачка.“ Немац је рекао да би га могао убити, јер ће он ову мисао да шири, али је дао реч.

Причао нам је и како се у сличној прилици понео владика Николај, у манастиру Војиловици, где је био интерниран с патријархом Гаврилом, – Василијем и још некима „Победиће она војска са којом буде био српски народ. Јер је то народ малобројан, али велик“.

После ручка, одвезао нас је у Жичу и лично нам све показао. Неки туристи – којих долази врло много – користили су његова објашњења.

Видели смо и нову цркву посвећену Св. Сави. А владичански двор, он се сада поправља, после рушења и паљења за време рата: ту је био четнички штаб, па су га Немци тукли топовима и из авиона.

Ја сам причао о мојим радовима и заинтересовао Василија за *Размишљања о моралу*, за *Медаљоне* и за *Политичке усјомене*.

Субота, 13. јун 1964.

Дошли су на два-три дана Рада и Јова из Лесковца, са малим Љубишиним сином Предрагом. Ми смо их позвали. Одсели су код Сањине Милеве (Брашић) као наши гости. Рекао сам Јови како сам завршио посету владики одређујући Јову као свог политичког наследника. Ево како је дошло до такве изјаве. „Ви сте били срећни да имате учитеља и непосредног претходника у Николају Велимировићу. Мени то није било дато. Ни [Михаило] Аврамовић,⁹⁴ ни Стамболиски, ни С[тјепан] Радић нису моји учитељи и узор. Нису то довољно ни Скерлић ни Слободан Јовановић. Једни ме не задовољавају својом теоријом, други својом праксом. Узор је могао да ми буде Жорес, али њега нисам познавао, као ни Масарика,⁹⁵ а нису ни један ни други утицали на мене непосредно. Том приликом сам напоменуо да је Христос полазио од Мојсија, Мухамед од Христа, Лењин од Маркса, Не[х]ру од Гандија. Кад немам претечу, да ли

⁹⁴ Михаило Аврамовић (1864–1945), оснивач српског земљорадничког задругарства, предавао на Пољопривредном факултету у Београду; по начелима Рајфајзена 1894. прву земљорадничку задругу отворио је у селу Вранову; управник Савеза српских земљорадничких задуга до 1926; оснивач и уредник часописа Земљорадничка задруга (1895–1941). Написао је бројне чланке и око 30 књига из области задругарства, аграрне политике и привреде: *Земљорадничко задругарство*, *Село у Србији пре рата* – *Сумарни резултати једне анкете*, *Економски значај земљорадничких задруга*, *Тридесет година задружног рада*, *Наше сељачко газдинство*, *Социјалне функције задругарства*, *Садашњица задругарства*, *Радник као задругар*, *Чинovníк као задругар*, *Учишћел и задругарство* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 12.

⁹⁵ Томаш Масарик (*Tomáš Garrigue Masaryk*, 1850–1937), чехословачки филозоф, државник и родољуб, професор Универзитета у Прагу, први председник Чехословачке Републике 1918–35. Основао је 1900. Народну партију, касније названу Прогресивна партија; од 1907. био је посланик у Бечком парламенту, у коме се борио за аутономију Чехословачке. Борио се против агресивне политике Аустроугарске на Балкану, против анексије Босне и Херцеговине, Велеиздајничког процеса у Загребу 1909. итд. Под утицајем Антанте одобрио је контрареволуционарну делатност чехословачке легије у СССР-у 1918. и интервенцију Чехословачке у гушењу пролетерске револуције у Мађарској 1949. Написао је већи број политичких и филозофских дела. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 603.

бар имам наследника? Од свих млађих људи с којима сам радио достојан ми се чини само Јова Јовановић. Он је и раније заслуживао важније место у нашем покрету. Морао сам га запостављати зато што ми је био зет. Нисам могао заобићи Мишу Милошевића, мада ми је био шурак, јер смо заједно радили од 1918. и јер се он пре мене загревао за земљу, село и сељака за аграрну садржину нашег социјализма. Јови смета што још не познаје стране земље, али он још има времена да путује, да ради и да учи. Молио сам владика Василица да Јови укаже поверење којим је мене почаствовао.

Јова је врло пажљиво саслушао ово моје излагање. Мислим да је био дирнут и захвалан, али знам да ми не опрашта што раније нисам доста учинио за његов успон, у друштву и у странци. Он још више замера мом брату што га није прихватио за време окупације. Да се склонио у Београду, верује да не би морао бити потпредседник лесковачке општине и не би морао да бежи у Беч на „добровољни рад“. Питам се да ли Јова није погрешно стартовао у нашој породици. Пошао је можда од тога да ћемо ми да га подупиремо у свему, више него што смо чинили и могли чинити. Такве претензије су мене одбијале. Сећам се како је [Михаило] Аврамовић изгубио своје позиције у странци коју је створио зато што није хтео да се десолидарише од свога шурака [Милана] Комадинића, који доиста није ваљао. Мислио сам и на „баџенане“ Димитра Гичева и Вергила Димова у Бугарској: „Ни Јаши Продановићу се није опраштало што је у странци фаворизовао фамилију“. Јова је био лично *all right* [у *регу*], али нисам волео да неко полаже право ни на шта с моје стране, особито ако је члан породице. Боље је било да он сам покаже своју снагу. У томе му је сметала сувише велика приврженост својој најужој породици. То му је у ствари сметало да се отисне из Лесковца. Морао је да ради као адвокат и да зарађује за сина и кћер, – тако рећи све до данас.

Ушорак, 16. јун 1964.

Нада је остала још неколико дана, а ми смо пошли за Београд. Рада и Јова су отишли својој кући одмах после нас.

У Београду смо нашли писмо др М[ихаила] Геновског, после преписке са Ванком Бојацијевим, Стамболисковим зетом, око књиге др Свете Живковића *У Мауџхаузену*. Преведена је била на бугарски, али није изишла 1946. због кампање која је почела против мене, овде и тамо.

Четвртак, 2. јул 1964.

Одговорио сам Геновском и напоменуо да жалим што Вера Златарева мора да „адвокатствува“. Мислио сам да то чини да би могла да школује Јасена који има 19 година.

Одговорила ми је нарочитим писмом да се адвокатуром бави зато што је то узвишен и племенит позив, особито кад се бави породичним правом. Не слажемо се, али шта могу! Мораћу да јој одговорим.

Петшак, 3. јул 1964.

Демо и Нада су дошли касно увече с необичном новошћу. Пре три дана, када су нас пратили донекле улицом 29. новембра, зауставио их је Вук Продановић на повратку, у висини његовог стана (бр. 563/а) и – сав збуњен и ошамућен – рекао им да га је тих дана посетио [Слободан] Лале Ивановић, који је дошао из Москве. Жели да се врати у земљу, да му се кћи не би удала за Руса и да му унучићи не би били Руси. Тамо лепо зарађује. У динарима, то би износило 400.000. Много је размишљао и дошао је до закључка да треба да се врати. Наши су му обећали да „све предаду забраву“. О мени је рекао да сам човек од врло велике вредности који још има да каже своје. Чуди ме да Вук није дошао да ми прича о таквом сусрету.

Субота, 4. јул 1964.

Вељко Ковачевић је код нас затекао проф. Јована Зубовића. „Шумар“ се вратио с пута по Косову и Метохији. У Приштини је нашао нашег рођака Јована Јоксимовића, Приштевца, на кога сам га био упутио. И Јова и други су му рекли да је Србима тамо врло тешко, и да ће сви, један по један отићи оданде. Не само досељеници него и староседеоци. Две повољне околности: досељавају се људи из Топлице, и *Удба* је врло патриотска. Иначе је велика агитација за Албанију. Митровица, а затим и Пећ, осванули су с албанским заставама. Удба хапси успешно, али из Београда долазе налози да се пушта. Званична политика стоји на гледишту да Шиптарима треба дати све и потпуно их задовољити. Тако ће мање жудити за Албанијом. Зубовић на то примећује да је Аустрија све дала Србима у Лици и Банији, да је много чинила за Босну па ипак су је сви напустили кад је почела борба за ослобођење.

Вељко и ја смо изразили мишљење да одиста треба задовољити Шиптаре, па нека буде шта било. Још горе ћемо проћи ако притиском егзалтирамо њихов млади национализам. Вељко ми је опширно причао о скупштини Адвокатске коморе. Он је одржао велики и храбар говор, који је изненадио делегате из Словеније и Хрватске. Величао је адвокатуру као фактор културе и демократије. Знао је, од Слободана Суботића, да је Лале (његов бивши шурак) долазио у Београд. Суботићу је рекао да се са нашим у амбасади погађао. Најпре су му стављали у изглед 20 година

робије ако се врати, затим 15, па 10, па 5, па ништа. Ми се питамо шта је он са своје стране ставио у изглед.

Среда, 8. јул 1964.

Јутрос у *Полиџици*, запрепастила нас је вест о изненадној смрти нашег првог суседа инж. Уроша Поповића, сина великог Босанца, Кочићевца и земљорадника, инж. Јове „Пруса“. То је било јуче, у Црној Гори, кад су се са Жабљака враћали преко Мојковца. Урош је возио свога драгог „фићу“, око 2 сата по подне. Имао је тешкоћу са неким камионом. У колима су с њим били гђа Зора и ћерчица Јелена. Урош се уплашио и, кад се ослободио камиона, осетио се рђаво. Сишао је из кола, али је клонуо, пао у несвест и више није дошао себи. Прихватио га је камион и превезао до једног радилишта на аутопутут. Млади лекар му је дао неке ињекције, али без успеха. Око 18 часова су јавили Урошевој ваздухопловној команди у Београду. Она је, после дугих преговора, послала хеликоптер, али он је стигао тек у 6 ујутру. Чим су Уроша унели у то возило он је издахнуо.

Данас у подне умро је др Драгомир Карајовић,⁹⁶ наш ранији присталица и добар друг. За време кампање 1946. покушавао је да ме мири с режимом и са нашим отпадницима. Сада видим да је постао члан КПЈ. Био је посланик и министар здравља, затим управник Завода за професионалну медицину и професор Медицинског факултета. Велика сахрана.

Недеља, 12. јул 1964.

У Варни умро Морис Торез Пошао је био на одмор у Совјетски Савез. С њим је супруга Жанета Вермерш. То је, за Француску, већ више година човек прошлости, али иностранство то не зна и удара његову смрт на велика звона. Прави секретар партије одавно већ није ни Жак Дикло,⁹⁷ већ

⁹⁶ Драгомир Карајовић (1899–1964), лекар. Дуго је радио у социјалном осигурању; леви земљорадник; заменик члана Главног одбора НСС 1945. и савезни народни посланик 1945; министар здравља у влади НР Србије; управник Института за професионалне болести при Медицинском факултету у Београду. У унутрашњем спору НСС држао се, колико је могао, коректно. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 130.

⁹⁷ Жак Дикло (Jacques Duclos, 1896–1975), француски политичар, комунист. Политиком се почео бавити после Првог светског рата, у коме се борио као војник; учествовао је у формирању Републиканског удружења бивших бораца, постао је члан ЦК КП Француске 1925, а потпредседник 1932, борио се против напада на СССР; учествовао је у стварању Народног фронта. У Другом светском рату помагао је организовање Покрета отпора и био један од главних организатора устанка у Паризу 1944. Ушао је у прву Саветодавну скупштину, био је потпредседник Уставотворне скупштине, посланик у свим скупштинама

Валдек Роше.⁹⁸ Ипак ће француски комунисти искористити прилику за велике манифестације.

Четвртак, 23. јул 1964.

Скрећу ми пажњу на мали оглас рубрике „Разно“ у *Полицици*, данас. Душан Јовичић моли разне људе да му пошаљу биографске податке и други материјал о људима за које он скупља грађу. Прву од неколико књига грађе резервисао је за Петра Шоћа,⁹⁹ Драгољуба Јовановића, Божу Ковачевића,¹⁰⁰ Милана Прибићевића и Младена Ђуричића. Никада ми о томе није говорио, али сам чуо да је у Државном архиву СФРЈ читао или прегледао прве две књиге мојих *Полицичких усјомена* и да је ту, рекао је, нашао „правог Драгољуба“, каквог цени и воли. Као адресу дао је своје село Лоћику, пошта Драгошевац.

Данас сам завршио један посао за који се одавно спремам. Написао сам четири писма, од којих нека велика. Маризи (*Marie-Louise Rosenfeld* (2, *Quai de Sèvres*); Милки Стакић-Прапорчетовић (15, *Greenway. Greenside-Johannesburg*), владика Василију, Вери Златаревој и [зету] Јови. Удовице сам тешио, владика захвалио на пријему, Веру уверавао да ми је намера била најбоља, а Јови у Лесковцу, да он одговори Вери шта мисли о адвокатури и адвокатима, пошто је позванији од мене.

и председник комунистичке парламентарне групе; постао је сенатор 1959. Бавио се и публицистиком. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 636–637.

⁹⁸ Валдек Роше (Waldeck Rochet, 1905–1983), француски политичар; члан КП Француске од 1924, члан ЦК КПФ од 1937, а од 1950. члан Политбироа ЦК КПФ; од 1961. заменик генералног секретара, од 1964. генерални секретар КП Француске, а од XX конгреса 1972. и њен почасни председник. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 233.

⁹⁹ Перо Шоћ (1884–1966), политичар и публицист; 1917. министар у црногорској избегличкој влади у Француској; учествовао на Мировној конференцији у Паризу 1919. Написао више дела из области политичке и културне историје Црне Горе: *Црна Гора* (на француском), *О српском национализму*, *Прилози за културну историју Црне Горе*, *Оглед библиографије о Црној Гори*, *Њеџошева биљежница* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 987.

¹⁰⁰ Божидар Ковачевић (1902–1990), књижевник и историчар књижевности; завршио је Филозофски факултет у Београду, био је професор гимназије, референт Министарства просвете, научни саветник САНУ и управник Архива САНУ; уредник *Српској књижевној тласника*, *Књижевности*, *Гласника САНУ* и др. Гл. дела: *песме Алфе мојих душа*, *Песме*, *Заушављени шалас*; приповетке *Највећи свећ*, *Еснафски људи*, *Слућа Данило*; драма *Вук*; есеји *Из прошлости*. Превео сва Пушкинова дела. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 307.

Петшак, 24. јул 1964.

Дошли су нам у посету Вукадин и Радмила Видановић из Ниша. Ујутру је био сâм Вукадин, да нас обавести. Врло пријатно смо разговарали. Њихова два сина близанца обећавају различито: Михаило је бољи ђак од Милана. Шта ће бити даље?

Недеља, 26. јул 1964.

Сања нам се пре неколико дана јавио из ваздушне бање Врега близу његове Височке Ржане, а јутрос је дошао да нас посети. Каже да је тамо врло лепо.

Поподне је стигао зет Слободан из Ровиња. Прекинуо је годишњи одмор, да би позавршавао неке послове. Опет ће се вратити кроз две недеље, и остаће до 4. септембра, када се враћа са Срђаном, због школе. Бојка мора бити овде већ 1. септембра, као и Дафне.

Четвршак, 30. јул

У прошлу недељу нам је саопштио Дивчев присталица Јешић, сада продавац срећака, да Московљевић жели да одем код њега. Он са ногама није најбоље, па се слабо креће. Зато смо Дана и ја отишли у Небојшину 29. Био је најпре сâм, па је стигла гђа Мара. Олгу нисмо видели, али нам рекоше да се развела од мужа. Нисам имао храбрости да кажем да сада добијам од Савезног извршног већа 100.000 динара на име помоћи кад сам чуо да његова пензија износи само 38.000. Био је министар, посланик на страни. Свима који су били на високим положајима подигли су на 100.000, а њега су заборавили.¹⁰¹ Саветовао сам му да се обрати комисији

¹⁰¹ О овој посети Драгољуба Јовановића, Милош Московљевић је записао: „У четвртак сам имао ретког госта Драгољуба Јовановића са женом, који ме није ни једанпут посетио после рата. Дуго смо седели и разговарали, управо он је највише говорио, и то већином о себи, не упитавши ниједном штогод о мени. Испричао је, без икаквог снѣбивања, како је ишао Моми Марковићу да га моли за пензију, управо нарочиту месечну помоћ, коју је и добио и која му је сад повишена на преко 40.000 динара. Кад сам му рекао да ја примам само 38.000 динара пензије, он ме је терао да и ја тражим изузетну помоћ, коју режим даје изузетно као неку своју милост. Али то није све. Он је погодио с Историјским институтом да им уступи своје мемоаре, а он је написао две књиге, за које је добио 600.000 динара, а написаће још две. Описао је свој живот од основне школе, где је још 1903. показао своја напредна социјалистичка схватања! Дакле, тако се свршило његово левичарство и опозиционарство. Због својих претераних амбиција и властољубља упропастио је цео свој живот и на крају спао на то да живи од милости оних с којима није хтео делити власт и против којих се борио.“ – Милош Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, приредио Момчило Исић, Београд 2018, 480, 481.

СИВ за те ствари, којој председава Фадиљ Хоџа.¹⁰² Он је потписао и решење којим се мени повећава од 40.000 (од октбра 1961) на сто хиљада. Чујем на благајни да су у исто време принцу Ђорђу подигли са 100 на 200.000.

Пешак, 31. јул 1964.

Милан и Дафне одоше на море, одакле ће у Холандију, на конгрес естетичара у Амстердаму од 23. августа. До 15. августа ће бити у Милни на Брачу; 3 дана ће бити са нама, па онда у Западну Европу.

Дана и ја смо исте вечери ишли да гледамо Хичкокову „Вртоглавицу“.

Субота, 1. август 1964.

Вратила се игуманија-мати Теодора, коју је хиротонисао владика Василије, и о њој има високо мишљење. Причала нам је о своме двомесечном боравку у Швајцарској и Француској. Пратила је мајку свога владике (вршачког) Висариона. Најпре су биле гошће у *Casa Lokarno*, код протестантске организације светских цркава. Била је и на њиховом конгресу у Женеви. Чак је држала говор на француском. Рекла им је да наша црква не може да се бори, као они против католика. Она је за хришћанску љубав, а сада сви проповедају мир. У Југославији су цркве равноправне, а при том, ми учимо од католика социјални рад и добра дела. Згранули су се протестанти. У Француској је догурала до Бретање, где је, код кћери, сместила владикину мајку, па је обишла Шартр и Турену. Мари-Ану није нашла у Ланжеу, већ у Паризу. Три дана је била њен гост увече и ноћу, али је преко дана обилазила позната и драга места. Сада сам јој помогао да писмено захвали организацији у Швајцарској.

Предвече смо ишли код Бебе и Жике Милојевић, па затим код Наде и Деме.

Недеља, 2. август 1964.

Изненада су банули код нас Миша Геновски и Вера Златарева са Субком и Јасеном. Деца су онда довезла на пола часа њихове пријатеље

¹⁰² Фадиљ Хоџа (1916–2001), политичар. Од 1932. био је, као емигрант, у Албанији, где је завршио учитељску школу и учествовао у напредном покрету, као члан и руководилац комунистичких група. Вратио се у Југославију и укључио у НОБ. По завршетку рата био је председник покрајинског извршног већа, покрајинске скупштине, члан СИВ-а, члан ЦК СК Србије, члан Извршног бироа ЦК СКЈ, Извршног бироа Председништва ЦК СКЈ, члан Председништва СФРЈ и члан Председништва ЦК СКЈ, члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 845.

диригента Ђуру Јакшића, Субкиног колегу, са младом супругом и бебом. Бугари су ручали код нас, заједно са Слободаном, па су отпутовали својим „Москвичем“ за Сегедин, Пешту, Блатно Језеро и Загреб. У идућу суботу се враћају у Београд. Миша је као главно објаснио како је домамљен у Софију Санда Шустер. Није га позвао он, како је речено него инж. Георги Влков.¹⁰³ Понудио му је новац и оружје за устанак, 1941: Санда је тражио да види Геновског, на чије име је дошао. Миша му је казао да је то сумњива ствар и да одмах бежи кући. Али су га ухапсили, одвели у Београд, у Гестапо, затим у Маутхаузен и у Дахау, где га је убила америчка бомба 3. маја 1945. Миши је било стало да нам то каже. Он је сада професор на Економском институту „Карл Маркс“. Предаје државно право, које је шест месеци учио и у Београду 1930. или 1931, кад смо га и ми упознали.

Причао нам је и о три одлучна разговора са Георги Димитровом. Први пут, у присуству Васиља Коларова, председника Президијума, рекао му је да комунисти желе један земљораднички савез, али такав који ће у стопу следити КП. Он, Миша је најагилнији министар, најбољи говорник у Савезу, можда у Бугарској, врло марљив, врло интеллигентан, врло способан, али то га све не квалификује за шефа земљорадничког савеза. „Ето, В. Коларов је ученији, културнији можда и интеллигентнији од мене, али ја сам шеф, а не он.“ Жели да он, Геновски буде шеф, али само ако Земљораднички савез буде такав какав желе они. Ако не, биће други: Георги Трајков, агент осигуравајућег друштва. – На састанку њиховог Извршног одбора (Постојано присуствује) Трајко је прихватио комунистичку тезу, док је Геновски правио ограде а захтевао извесну самосталност за БЗНС [Бугарски земљораднички народни савез] – На другом састанку, – вечера Политбироа и Постојаног присуствујући комунисти су позвали земљораднике да се сложе, па да Геновски и Трајков поделе водеће функције. Овај је устао и отворено рекао да неће да ради са Геновским. – На трећем састанку, Г. Димитров је позвао Мишу да дигне руке од политике и да се посвети науци. Дотле је био организациони секретар БЗНС. Постао је професор.

Славио је 60-ти рођендан прошле 1963. године. Комунисти су му дошли честитати, али ниједан земљорадник. Лаљу Гончев је тек сутрадан донео саксију цвећа. Трајков је сада председник скупштине тј. председник републике.

¹⁰³ Георги Влков, публицист, члан Бугарског земљорадничког народног савеза (БЗНС). Стрелали су га Немци, као енглеског пријатеља и конспиратора за време Другог светског рата. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 48.

С Бугарима је много разговарао Слободан, за ручком и до њиховог одласка, у 14,30. Распитивао се о Рајни Поповој, с којом је био у љубави Јован Дучић чију је библиотеку и архиву Слободан уређивао у Требињу.

Миша је пажљиво записао све податке до којих је Слободан дошао и видеће шта може сазнати о Рајни и њеној породици.

Ушорак, 4. август 1964.

Бојана Милојевић се вратила са екскурзије по Грчкој и дошла да нам прича. После су дошли и њени родитељи. Ја сам волео да она своје упознавање са Западом почне у Грчкој; затим да дође Италија, па Француска.

Четвртак, 6. август 1964.

Слободан нам прича о својим сусретима са Федором Никићем. Разговарали су о мемоарима Василија Трбића, које је Никић редиговао, затим о Ђорђу Тасићу, с којим је заједно учио код старог Слободана [Јовановића]. Обојица су најпре били комунисти, као студенти, па су постали земљорадници. На Тасића су, по Никићевом мишљењу, утицали Цинцари, родитељи његове жене, и гурали га у „конструктивност“. Желели су да буде земљорадник. Слободан је сазнао да је Ђ[орђе] Т[асић] стрељан зато што је био на списку оних земљорадника којима је М[илош] Тупањанин слао злато из Каира, са Јовом Поповићем, Гојком Терићем, Обрадом Мاستиловићем.

Субота, 8. август 1964.

Бугари су се вратили један сат раније него што смо очекивали, у један уместо у два. Скоро ништа не кажу о Мађарској и Хрватској. Мене је Миша затекао како довршавам 4. страну Пете књиге *Политичких усјомена. Испушења*. Шта то значи? Духовити Јасен се шали. „Не воведи нас во испушеније...“ – Није то, већ *épreuves* [испушење] – „*malheur qui nous arrive et qui sert à éprouver le courage*“ [„несрећа која нас задеси и која служи доказивању храбрости“]. Не, *tentations* [изазов], већ *épreuves* [суђење], бугарски „испитиванија“. Тога дана сам управо почео ту, најтежу најболнију епоху. Прочитао сам Миши прве две стране, где набрајам испушења: пропаст Чехословачке, Мачекову сарадњу са Драгишом Цветковићем; совјетски споразум са Хитлером, пад Пољске, Белгије, Холандије, Норвешке, Данске, Француске. После тога тек долази најгоре: клање Срба у Хрватској, Босни, бугарска окупација, совјетске објаве да

Југославија више не постоји, док је у Србији 10.000 људи кренуло из чиста мира да помогну нападнутој Русији. Ту је Миша упао, гневно: „Това неје верно!“ Ућутао је кад сам рекао да су македонски комунисти саветовали, управо наредили, да не сарађују више са ЦК КПЈ, већ са БРП (комунисти). Лазар Колишевски и његови другови нису пошли за Шарлоом, већ за Титом, нису послушали ни Деду ни Татка – ни Стаљина ни Димитрова. За ручком, опет су хвалили стање у Бугарској, особито на селу. Више је говорила Вера. Онда смо њиховим колима ишли на Авалу, да деца виде споменик незнаном јунаку. Миша је свакако хтео да се јави у међународном кампингу у Кошутњаку, да би његови бугарски сапутници знали где је. Вера и ја смо разговарали на улазу у кампинг. Признала је да имају тешкоћа. Сувише је много инвестирано, особито у тражењу гвожђа у близини Софије. А појавила се велика вода која не може да се исцрпи. Они лично имају неприлика, више са земљорадницима него са комунистима. Лаљу Гончев је већ дуго помоћник министра трговине. Питам да ли је ушао у КП. „Није, земледелац си је.“ Јова врти главом: какав је то земледелац, кога комунисти трпе тако дуго на власти? Они кажу да комунисти желе да постоји Земљораднички савез. Ено испред Опере у Софији огроман споменик А[лександру] Стамболиском, затим, његов музеј у Софији води син Асен, а у Слововици и кућа-музеј. Излази *Земљег. знане*. Онда ме Вера пита у колима: „А ние, земледелци ли сме, како сметаш?“ Ја опет вртим главом и кажем „*Сотте си, сотте ца*“. То је заболело Мишу. Рекао је да ствари више не посматрам као социолог, пошто не признајем законе револуције. „Дантон је морао да изгуби главу већ зато што се није слагао са Робеспјером“. То је револуција. Комунисти ипак признају нешто старим борцима. Убијено је 6 земљорадничких посланика. Пустили су Косту Муровјева, позвали га да напише успомене, особито о Нејском уговору. Гичеву су показали да је у Лондону основан неки клуб Д. Гичев. Он се писмено оградил од тога, па су га пустили из затвора и дали му „народну пензију“. Ускоро после тога је умро.

Одвезли смо се на Калемегдан, велики и мали. Мишу је вукло да види подземне ходнике. Хтео је деци да покаже ров Васида Левског на Калемегдану. Вратили смо се кући, да буду мало са Даном, па су отишли на вечеру код Ђуре Јакшића. Жене су ноћиле код нас; мушкарци у кампу, да сапутници не би сумњали.

Ујутру, у недељу 9, ја сам у четири ока питао Веру да ли је искрено Мишино мишљење да је у Бугарској добро, особито за сељаке. Она је одговорила да јесте. Затим сам питао: шта је са људима из њиховог круга око Ковала? – Растурили су се. Рангел Даскалов (није Рајков сâм!) је умро, Слави Пушкарев се пропио, ради у Пловдиву, као мали новинар. Остали су скромни службеници. Највише ми је причала о сељаку-посланику К’њу

Славову.¹⁰⁴ Био је партизан, али се после није слагао са комунистима па су га осудили на робију. Три, па осам година. Она га је бранила, и није дуго лежао. А. Обов је још жив. Умрла му је жена Тодора; узео је млађу, али врло добру.

Вери сам прочитао Лењиново неповољно мишљење о сељацима, како га је саопштио Ђованију Папини (Дана га је нашла у париском часопису *les Annales* из 1937) Напада Тургењева, тога „западњачког декадента“ и Толстоја тога „покрштеног фауна и хипокрита“, који су величали сељаке. Он, Лењин код сељака налази све оно што мрзи: веру, прошлост, секте, религиозну праксу. Један електричарски радник вреди више него 100.000 сељака. Сељаке треба уништити све до последњег: морају се претворити у фабричке раднике или ће црћи. „Мрзим сељаке“, тако је почео своју изјаву. Вера је нашла да је интересантно – записала је извор. Миша није веровао у тачност тога текста. Ја сам веровао, јер је Лењин, у пракси, по њему поступао. А Стаљин је убио 11 милиона сељака, да би остале сатерао у колхозе. Миша на то одговара: „А колика је храброст била потребна Хрушчову да то призна?!“

Тако смо дошли у сукоб. Њега је љутило што ја прикупљам такве податке. „Ти *објективно* долазиш на антикомунистичке позиције!“ Одговорио сам да ја признајем комунисте, али они не признају нас. Не верујем да је бугарским сељацима сада добро и да су задовољни. Чак смо читали у *Полиџици* да је тамо храна на купоне. Миша је то зграбио и позвао Субку за сведока да то није тачно. „И ти верваш това!“ У Софији не, али по унутрашњости, снабдевање је тешко и контролисано. Признали су да се много извози, али не толико у СССР колико у Западну Немачку, за валуту, да би се плаћале машине. Вера више подвлачи њихове економске тешкоће. Миша хвали Влка Червенкова као доброг администратора. Рђаво се изражава само о Антону Југову. Са Тодором Живковим је добро: он му је послао телеграм за јубилеј.

Био је незадовољан овим нашим сусретом, а кренули су на овај пут само да би нас видели. „Многе ствари мораш да ревидираш“, рекао ми је у закључку. „Видећемо ко ће да ревидира“, одговорио сам.

Док су они путовали, ми смо размишљали зашто се тако држе. Можда се боје да ми не поновимо њихове неповољне судове о режиму тамо, а они треба да се врате. „Немогуће је да су задовољни, али не смеју да говоре“, то

¹⁰⁴ К’њо Славов, бугарски сељак, народни посланик пре Другог светског рата. У устанку је био пре, и више од комуниста. Могао је да буде генерал, али је то одбио. Остао је веран земљорадничкој идеологији и политици. За критику нових власти одговарао је пред судом. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 309.

је Данино мишљење. Ја мислим да су капитулирали. Вера признаје да је Мишин положај врло тежак. Изолован је. Праве комунистичке слуге, међу земљорадницима га избегавају, а комунисти њих фаворизују. Њега само трпе, јер је необично вредан и способан. Ја бих имао да му поставим само два питања, али то нисам учинио усмено. 1) Како је он замишљао да ће ме затећи после свега што се десило и што је мени учињено? 2) Како би се данас држао А[лександр] Стамболиски да је остао жив? Као он или као ја?

Стално се питамо да ли су искрени, или се боје да говоре пред својом децом. Субка каже да није ушла и да неће ући у КП. Хоће да буде независна и слободна у мишљењу и држању. Вера додаје да се бави адвокатуром да би била самостална. Јасен је нешто друго. Он је у Комсомолу, можда и у Партији. Он је дете овога времена. Хоће све да има. Новаца за све. Учи техничку средњу школу, и хтео би на факултет. Постоји ограничење, примају првенствено партијце. Он има добре оцене, али то није довољно за упис на универзитет. Зато се, изгледа, организовао. Знајући то помишљали смо да родитељи неће пред њим отворено да говоре. Субка је друкчија. Води оркестар у Разграду зато што је женско и што није у партији. У Софији постоје само 3 места за диригента. У једном тренутку је упала у реч Вери кад је тврдила да они ипак раде као земљорадници, одржавају предавања, путују. „А, шта радите? Какав утицај вршите!“ Ипак је била збуњена мојим ставом и питала ме коме одговара моје држање у Бугарској: „Н[иколи] Петкову, Георги Димитрову, Ганеву?“ „Не, одговорио сам. Наша линија у Бугарској, јесте линија Геновског.“ Миши то није било довољно, и тешко му је било што их не признајем за земљораднике. Вера ми је рекла да је недавно био у Софији Нинко Петровић, а посетио је званичне (режимске земљораднике), а њих није. Сигурно му је речено да они нису довољно режимски. Миша се више оријентише на иностранство (СССР, Мађарска) и на историју. Spreма неколико књига из историје БЗНС. Већ је издао неколико портрета погинулих бораца. Унео је и Героги Влкова, који је обешен као енглески човек, под окупацијом. У СССР је ишао три пута, и увек је задивљен новим достигнућима.

Првог дана њихове посете, Вера је испричала разговор с неким пиротским сељаком у пролазу. Питали су да ли познаје Александра Танчића? Знао је и да је он мој брат од тетке. А познају и мене? Како да не... Толико је рекла у соби. Затим је допунила Дани у кухињи, пошто није хтела све да каже пред својом децом: „Како да не! Па то је онај што је требало да буде наместо Тита.“ Та дискреција ме је навела да говорим

насамо са једним од њих. Али ништа није промењено. „Ја сувише ценим Мишу да бих могао да верујем да је задовољан“. Онда је Вера причала о његовим тешкоћама. Али он се мири са ситуацијом, јер хоће да ради, да предаје, да пише, да штампа. Ја сам додао: „И да има све! Зашто се нечега не одрекне? Зашто мора да штампа по сваку цену. Ето, ја пишем за фијоке.“ Он хоће везе са совјетским академијама. Скоро од свих је добио честитке за свој јубилеј: Дакле, хоће све за себе и за децу. Субка је четири године студирала музику у Бечу. Вера и због деце мора да буде адвокат, ма шта она говорила о љубави према том позиву.

Среда, 12. август 1964.

Док смо били у Врњачкој Бањи посетио нас је др Јован Мишић, лекар из Лесковца, мој млађи друг из пиротске гимназије. Данас нас је нашао. Сетили смо се осталих другова. Ја сам зажалио што се најбољи међу млађима, Светозар Ранчић, изгубио. Јова се сећа да је професор Коста Н. Костић Светозару у лице казао да је „поганац“. А Сањи је др Стевчић увек рђаво говорио о браћи Ранчићима. Ја нисам никакво зло доживео од Светозара, али је Мита водио банду 28. августа 1946, гонио ме по пиротском вашаришту. Први је дао сигнал за напад вичући: „Доле издајник!“ За Светозара се чује да се алкохолизирао. Никада није дошао.

Четвртак, 13. август 1964.

Необично пријатно изненађење. Пошто је од Јефта Павића добио адресу, јавио се Милан; ја сам му одговорио; сада је дошао са својом младом женом. Он је наставник, а она службеник у банци. Имају двоје деце. Као Јефто, имао је тешке ратне године. Сарађивао је са четницима, али се није слагао, и није носио браду. Остао је стари републиканац. Догурао је до Љубљане и даље, па се вратио у Црну Гору. Судили су му и дали 15 година. После су смањили, тако да је „лежао“ само 2,5 год. Мила је такође била суђена по Д[ража] М[ихаиловић] линији, и одлежала је све три године. Узели су се пре 7 или 8 година. Лепо им је. Зову Слободана, кад буде долазио у Требиње. Сам је зажелео да види Анту Тодоровића, старог и болесног. Упутио сам га Добривоју Бранковићу за Антину адресу у Кнез Даниловој улици.

После подне нам је др Јова Мишић довео супругу Тијану, бившу професорку, и старијег сина Драгана, лекара. Млађи је, такође лекар на специјализацији у Гетингену.

Субота, 15. август 1964.

Пре подне: Јеленко Алексић¹⁰⁵ из Велике Лукање који сада живи у Старчеву. Али му је доста банатске равнице, и тешког паорског рада. Хоће све да прода и да оде у Пирот, као пензионер.

По подне се обрео Станко Милошевић, текстилац из Блата код Пирота. Био је наставник сада хоће да сарађује на *Привредном прејледу*. Не знам шта га је довело мени после скоро 30 година. Био је у Партији. Сада није. Има тешкоћа око запослења, а двоје деце школује.

Недеља, 16. август 1964.

Дафне и Милан су се вратили с мора, да би се припремили за пут у Холандију.

Среда, 19. август 1964.

Дафне и Милан одоше у Холандију.

Опет као из вертепа: Мијалко Кнежевић. Ручао је с нама и дуго смо о свему причали. Њему није нимало зазорно што су ми дали 100.000 помоћи. Живот је све скупљи. А ја сам то заслужио и раније. То ми је пријатно, јер смо се Дана и ја питали како ће реаговати наши најбољи људи.

Субота, 29. август 1964.

Нова изненадна посета: Вера Десанке Милутиновић, рано по подне. Била је удата за Јаблана, добила сина па се развела. Сада је удата за бившег генералштабског пуковника Драгољуба Јовановића, који је брат Жикице Шпанца. Годину дана су га штедели кад се изјаснио за резолуцију Коминформа, па су ипак морали да га осуде. Био је неколико година на Голом отоку. Сада ради у неком филмском предузећу. Кад сам прошле године у пролеће посетио Десанку и Веру, он се није појавио. Уопште се склања, јер не зна како ће га разни људи примити. Не жели никога да доводи у неприлику, ни да се брани, ни да напада. Успео је да га мали Славик заволи, и он је скоро предложио Вери да се венчају. Сада је код њих и Перса, старија Десанкина сестра. Желе да ме виде.

¹⁰⁵ Јеленко Алексић, земљораднички борац, кандидат за председника општине, председник после 1944. Кућу му запалили Бугари, а кћер убили зато што је он био партизан. Преселио се у Старчево, у Банат. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 14.

Понедељак, 31. август 1964.

Најзад смо се ослободили штедњака на угаљ који смо купили пре 7 година. Дали смо га у пола цене младој Босанки која ради код нас повремено: Јагоди Ђурчић, Јаше Продановића 2. Сада у нашој кухињи можемо да се разминемо. Толико је апарата да за нас нема места. Мали штедњак „Тоби“ мање ће сметати, у углу.

Ђерке су се вратиле, једна из Ровиња, друга из Амстердама, пуне приче. Свака своје чудо каже. Бојка тек сад треба да се одмара од „одмора“, јер је морала да двори грдне госте, међу осталима Банетову Драгицу и њихову размажену Мару. Стара бака-Коса [Косара] била јој је најмање тешка. Али посете, посете. На то нам се жалила и Вера Шеган, која је дошла колима да сачека Бојку. Она би волела да се помири и са Слободаном али овај неће да чује: увредила га је и он је неумољив.

Уторак, 1. септембар 1964.

Узнемирила нас је вест у *Полиџици* да је на граници Холандије и Западне Немачке био судар путничких возова управо 31. августа када је Милан прелазио да би остао два-три дана код свога пријатеља Немца у малом месту. Дафне и Бојка су у 8 увече одјуриле на главну пошту да пошаљу телеграм.

Среда, 2. септембар 1964.

Одмах после 1 сата по подне стигао Миланов узмирујући „*gut angekommen*“ [„*добро стијао*“]. Ми смо, Дана и ја, вече провели код Мире и деце. Ту смо упецали један нови виц. Био је Алберт из Канаде и Ела, бивша Алмули, са чијом сестром Шеком је ожењен проф. Вељко Кораћ. Он је за вечером испричао каква је сличност између авиона и социјализма: у једном и другом се лети високо, а гледа далеко. У једном и другом се човеку повраћа, али не може напоље.

Петак, 4. септембар 1964.

Ујутру су стигли из Ровиња отац и син – Слободан и Срђан. Мали је већ раније наговестио да ће одмах долетети у Колонију. Тако је и учинио. Порастао је, развио се. Добио је маску за роњење од Францускиња Колете и Жаклине, па се много продуцирао. Од тога је био ослабио, и сада се опоравља. Сви у околини налазе да је леп и умиљат. Баба је пресрећна што може унука да почасти оним што је поручио: печено пиле и лубеницу.

Увече је дошла и Бојка. Требало је да вечерамо у петоро, како одавно нисмо. Али су у 9 дошли Беба и Жика Милојевић да се опросте од нас, пошто сутра путујемо, а нисмо их затекли код куће јуче.

Место тога, гледали смо талијански филм *Il postu* (наши су превели „Запослење“). Драма канцеларијских људи, врло тужна. Боре се да добију службу ма какву, макар курирску, у нади да ће једном сести и добити перо. До те мере је то робовање да једва чекају да се заврши радно време и да почну живети. Ипак не умеју да живе ван канцеларије када их пензионишу. Израчунато је да им треба више од 3 минута да сиђу у антиатомско склониште, а само 2 минута да излете с посла кад дође тај жељени час. Па ипак... Најстрашније: кад мали и симпатични курир Доменико седне за сто, најзад, недалеко од шефа собе, побуне се старији службеници. Шеф мора да га премести у задњи угао, а сви се помичу напред за једно место. Онај последњи постаје ипак само претпоследњи, а најмлађи долази под сијалицу и слушаће стално окретање шапирографа, као стари његов претходник који је ту седео 20 година. То чека и младог курира, који је толико чезнуо за *месџом* у великом предузећу или установи.

Субота, 5. септембар 1964.

Узели смо карте за железницу и резервисали места у *последњим* колима која иду директно до Ровиња у 11,50 ноћу.

Недеља, 6. септембар 1964.

Стигли смо пре него што смо очекивали, у 15 часова мада је воз пошао из Београда са 70 минута закашњења. Од Љубљане, сами у купеу. Одмарали смо се боговски и читали.

Понедељак, 7. септембар 1964.

Ишли смо у прву посету Петровићима. Ту смо упознали Францускињу, гђу Жилберту Алексић, која с мужем, бившим официром, ратним инвалидом, живи стално на Бледу. Обоје су радили у *Wagons-lits*, сада су пензионери.

Увече смо срели нашу младу пријатељицу Ђану Удовичић, коју смо очекивали у Београду где су је хтели за снају. Сада чујемо да се удала за Немца, инжењера, који живи недалеко од Дортмунда. Родитељи ово воле више него београдски брак, али мала као да жали за Београдом, где је заволела ширину, либералност и гостопримство које није нашла у Загребу, где је учила енглеску школу.

Уторак, 8. септембар 1964.

Вече смо провели на плочнику, пред кафаном, са Миланом Илић-Славенски.¹⁰⁶ Причала нам је о Јосиповој смрти. Интересовала се за мужеве наших кћери особито за Милана, пошто о њему није знала ништа. А Дафне је сматра изузетно интелигентном. Жали се на Јосипове колеге у Београду, док је Словенци зову на фестивале које приређују у Слатинском дому у Раденцима за класике модерне музике, међу које убрајају Јосипа Славенског. Прича нам о Совјетском Савезу, где је провела недељу дана: све је грандиозно, и земља и градови и улице. Људи живе још врло скромно, али стварају велика дела, грандиозна као и све тамо што је. Била је и у Немачкој и не крије своје дивљење за њихов пажљив однос према странцима. Као и Дафне после Берлина. Она је сама, али не жели ни са ким да се удружује. Плућа су јој сечена, свезана згужвана због туберкулозе, па је осетљива на хладноћу. Има доста младог света у родбини. Мило јој кад дођу, али се радује кад оду. Пише Јосипову биографију, али оклева да штампа, због великог броја живих људи о којима не може да се изрази похвално. Разоноди се путовањем. Сада се спрема за Марибор и за Раденце.

Среда, 9. септембар 1964.

Још се не купамо, јер је хладно, али се сунчамо на Пунти. Ја читам *Вукове записе*, дивно издање СКЗ за његову стогодишњицу. Већ сам поклатио 3 примерка – Бугарима, Новици, г. М[илану] Ђурићу, а ову четврту сам наменио Милицы Мики – Стергар-Николић, ако будемо ишли у Копар, где нас одавно зову. Тамо је и Брана Миљковић, велики сарадник Српске књижевне задруге.

Четвртак, 10. септембар 1964.

Прво овогодишње купање у мору. По подне и вече са Миланом Илић. Дошла је код нас. Причала, – после мог интересовања за њеног оца Раду Илића, великог социјалисту из мојих ђачких дана – о бројним и великим трагедијама које су погодиле њену породицу. Тако је доведена да изређа те трагедије: смрт њене сестре на порођају, загонетна смрт њеног брата у почетку комунистичке владавине, мада је сам био антифашиста, самоубиство једне сестричине; умна болест њеног зета; смрт њеног мужа,

¹⁰⁶ Милана Илић Славенски, кћи крушевачког адвоката социјалисте проф. Радивоја Илића, удата за Јосипа Славенског, музичара. Студирала је у Америци, преводила је с енглеског. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 305.

па њеног оца, најзад хапшење друге сестричине (Милче, Дафнине колегинице из Универзитетске библиотеке, по линији ИБ). Све се то сручило на њену главу, на њене болне груди. Што је дубље урањала у своју причу, постајала је све старија и све ружнија. Најпоследње је била сва клонула, бледа као смрт, смежурана под косом белом као снег. Тим болније су на њу падле моје шале у вези са Даниним годинама у холу њене газдарице гђе Амалије Миловић. Од старе истарске конобе та жена средњих година, о којима не воли да се „изјашњава“, у белим уским панталонама, направила је комбинацију кухиње, салона и подрума који изгледа врло тајанствено. Камени под је офарбан по рубовима плоча, рибарска мрежа је разапета испред фењера са дискретном светлошћу. Фотеље су поређане околу сточића. У једном углу, минијатуран чаробни водоскок који буди електрични спој. Сличан напор укуса сам досад видео само код Станкове Љубинке, у Дивчибарама, више него у Београду. Али то је био само почетак у овој кући од хиљаду и једне ноћи. На првом спрату станује Милана, а ту су још две или једна и по соба. Други спрат је такође искомпликован преградама, отворима и завесама. А на трећем, исто тако богатом просторима и изненађујућим ситницама станује власница. Ко је та жена? Станује у улици Стојана Новаковића. Стеван Миловић (одакле ли је, кад није ни пореклом Црногорац, а није ни песник-комуниста славан Миловић, кога сам познавао?) био је публициста, преводаца. Његово име се повлачило по новинама. Било је и неко суђење, мислим са Олгом Божичковић,¹⁰⁷ и он је на том суђењу умро од капи. Деце нису имали. Госпођа проводи, у Ровињу 3 месеца годишње, али стално довлачи ћупове, тестије, ормане, комодe, буши или гради плакаре, смишља декорације на зидовима. Издаје скоро искључиво богатим странцима. Сада има само Милану. Чудили су се и други тој кући-музеју. Неко је чак питао да ли се наплаћује улазница. Жена је из Срема, али у говору се опажа нешто туђинско. Мађарица? Вешта жена? Махер. Све је тајна.

Пешак, 11. септембар 1964.

Тек данас стигла Миланова карта из *Brockwede*-а близу *Bielefeld*-а у Западној Немачкој. Зауставио се код неколико пријатеља на путу за

¹⁰⁷ Олга Божичковић (1921–2004), новинар. У новинарство је ушла случајно, током радне акције у Драчу 1947. Цео радни век провела је у Политици. Писала о различитим областима, а онда се усредсредила на ТВ критику: профилисала занимање ТВ критичар, „објективна до бола, неподмитљива... прецизна; карактерна и компликована, са моралом који најновије време не би могло поднети“.

Салцбург и Беч. Духовито, шаље ми фотографију собе у сељачкој кући из Музеја у Билефелду. Показаћу нашим људима да виде тај комфор и богатство.

У старим бројевима *Монга* које сам донео да довршим у Ровињу, налазим опис Торезове сахране и противречне односе о судбини *PCF* [*Parti communiste français*]. Не прориче јој се велика будућност, али се сви слажу да је Торез 1944. избегао грађански рат у Француској. Де Гол се похвалио његовом сарадњом, тада, као потпредседника владе. Зато му Андре Марти није опраштао што је спречио револуцију. По *Иманишеу*, на погребу је било милион људи, агенција Франс-Прес је видела пола милиона, полиција 50.000 у поворци и 50.000 на тротоарима. Свеједно, срце народног Париза било је ту, као и 1936, 25. августа 1944, када је улазио генерал Де Гол, као маја 1958, када је била тиха демонстрација, као 13. августа 1962. (после погибије у метроу Шарон, 8. II). *Монг* се на крају пита: „Зар Париз више не уме да се окупља друкчије него на погребима, иза мртвачких сандука?“ Занимљиво је да је, за *Combat*, овај погреб изгледао као сахрањивање саме КПФ. „Опасно је кад се једна странка само тако окупља“.

На истој страни *Монга* од 16. јула налазим чланак Данијела Мејера¹⁰⁸ (председника лиге за људска права) о 20-годишњици смрти Пјера Виеноа (*Viénot*)¹⁰⁹ са којим је требало да се састанем 1937. у октобру, по предлогу Мари-Ане. Извинио се писмом јер се враћао из унутрашњости тек после мог одласка из Париза. Нисам ни знао да је умро 20. јула 1944. у 47-ој години, у Лондону, где је побегао Де Голу. Био је интерниран у Немачкој, отишао је у Алжир, затим у Енглеску. Био је државни подсекретар у влади Народног фронта, за муслиманске послове. Припремио је ослобођење Туниса. Као добровољац је ушао у рат 1939, иако му још нису биле залечене ране из првог рата. Господин који је касно пришао социјализму. „Све је у њему било чисто и [нечитка реч] „*Ses tasts donii cant élèvent le scrupule et le courage*“ [Његов укус не може подићи скрупулу и храброст] рекао је Леон Блум. Радио је за европско уједињење. D. Mayer пише на крају чланка: „*Homme de pensée et d’action – alliage peu commun – il ne se déterminait qu’après mûr examen. Sa décision arrêtée; il était*

¹⁰⁸ Данијел Мејер (Daniel Raphaël Mayer, 1909–1996), француски политичар, социјалиста, члан француске секције радничке интернационале; председник Лиге за људска права од 1958. до 1975.

¹⁰⁹ Пјер Виено (Pierre Viénot, 1897–1944), француски политичар, члан Покрета отпора, учествовао је у влади Леона Блума, као државни секретар. Одбијајући примирје са Немачком 1940. био је један од парламентарца који су се супротставили режиму у Вишију. Два пута је затваран. Пришао је Слободној Француској, чији је амбасадор био у Лондону.

inébranlable dût-il sacrifier ce qui demeurerait d'une santé incertaine. Il en allait de même pour le choix de ses amitiés. Faire partie de son cercle d'intimes était un privilège que quelques-uns goûtent encore aujourd'hui dans le monde et dont, vingt ans après sa disparition, ils aspirent le subtil prfu, comme celui d'une fleur que le temps aurait, pour eux, refusé de fâner."¹¹⁰

Субота, 12. септембар 1964.

Купали смо се трећи пут, са Драганом Стајићем, синовцем Урошевим, који са Врањем нема никакве везе. Агроном који је учио у Прагу, служио највише у Босни, рођак, по жени, Јове Поповића, врло добар човек, одушевљен земљорадник.

По подне идемо код др Јелице, сестре, и код Иванке, прве кћери Илије Петровића.

Карта од Дафне, о продаји нашег клавира што је дефинитивна цена 270.000. Траже да ствар заврше до 1. октобра.

Иванка је годину дана млађа од Дафне. Играле су се с унукама Јаше Продановића, кад су Илија и Вида с децом становали у улици Рачкога. Ја сам у то доба, крај 1938. и 1939. био у затвору, па се тога дружења много не сећам. Знам само да је Илија долазио и саопштавао Дани своје јаде и борбе са београдским професорима, особито са браћом Поповић који су га, веровао је, прогонили. Сада чујем од његове прве кћери, у којој је гледао сина и следбеника, да ју је одгајио у култу Америке. „Место бајки причао ми је о Америци“. Ништа о нашој земљи, ништа о Европи. Када су заједно сањали и правили планове за будућност, све се одиграло у Америци. Кад је увелико трајао рат, 1940, она је имала 14 година. Сећа се како га је питала, и молила да јој искрено одговори: „Ти тата, волиш и Русију и Америку. Ако би имао да бираш, где би се одлучио да живиш?“ Можда је то било већ у лето 1941, кад је Русија већ била нападнута, и кад је Илија полазио у партизане, да се бори против Немаца, за Русију. После извесног размишљања, рекао је својој следбеници и наследници: „У Америку бих радије ишао“. Сада Иванка сама то жели. Док је боравила годину дана у Паризу, више је мислила о Америци него о Француској.

¹¹⁰ „Човек од мисли и од акције – ретка спрега – одређује себе тек после зрелог испита. Када је одлука једном донесена, он остаје непоколебљив чак и ако би морао да жртвује оно најосетљивије у свом здрављу. Исто је тако и у избору пријатељстава. Бити део кружока његових најближих пријатеља је привилегија коју неки осећају још и данас у свету око себе, двадесет година касније, као да удишу нежни мирис цвета које је, због њих, време поштедело увенућа.“

Студирала је историју уметности, и има много укуса, али је ипак привлачи Америка, која је без једног и другог. Госпођа код које је радила 2 сата дневно као помоћница, осетила је ту њену наклоност: „Ви сте особа која би умела да живи у Америци. И успели бисте.“ Иначе нам је много причала, стално подстицана од тетка-Јелице, код које је расла чак и за Илијина живота, о конкурсима на које се јављала за намештеће. Није успела да ради у неком музеју, за шта се спремила и што воли. Била је у Привредној комори, у Секретаријату за информисање. Сада ради у Туристичкој штампи, предузећу за рекламисање наших туристичких места. Конкурси су фикција, јер директор установе или предузећа увек има личност коју жели да постави. Најгоре се понашају њени другови из струке, кад једном заузму положаје. А били су слабији ђаци од ње. Није јој се дало да уђе у Народни музеј, управо зато што је директор њен колега Лазар Трифуновић.¹¹¹ До њега нија могла доћи ни на разговор, као ни до управника музеја Савремене уметности, супруге пок. Андрејевића-Куна. Сада јој је шеф неки бивши учитељ Ужичанин, који се окружио само особљем из свог краја. Врши дужност секретарице, и као да их задовољава. Дуго је била записана на Берзи рада, као незапослена, када се Привредна комора расформирала и када је Неготинац Слободан Урошевић, син Антин, код кога је лепо радила, отишао Николи Џуверовићу¹¹² у Савезно извршно веће.

Јелица сматра Иванку својим делом, пошто је рано узела себи јер своје деце није имала; – није се ни удавала. Гледа у њу с љубављу и дивљењем. А она је сигурна у себе, помало цинична и подругљива. Неће да уђе у Партију, јер верује да и њен отац у њој не би остао, већ би био затворен и прогоњен тражећи правду.

Видели смо и наш социјализам и нашу једнакост, изражену сликама на садашњим новчаницама ФНРЈ. Сада ће их, објављено је, заменити новим, са натписом СФРЈ. Да ли ће хтети да промене и слике, које су одиста компромитантне и оптужујуће: на најмањој, црвеној, стодинарка,

¹¹¹ Лазар Трифуновић (1929–1983), историчар уметности и ликовни критичар, професор Филозофског факултета у Београду, директор Народног музеја у Београду, иницијатор отварања Галерија савремене уметности у Србији, организатор многих изложби и ликовних манифестација. Дела: *Српско сликарство 1900–1950, Конструктивизам у српском модерном сликарству, Василиј Кандински, Српска ликовна кришка, Теоријски проблеми југословенске скулптуре, Моша Пијаге о уметности* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 630.

¹¹² Никола Џуверовић (1917–2020), народни посланик Републичког већа Народне скупштине НР Србије, члан Извршног већа НР Србије, помоћник министра за поморство ФНРЈ, председник Савеза трговинских комора Југославије и председник Савезне индустријске коморе. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременицима*, (Београд, 1957), 175.

насликана је наша жена мајка-домаћица: она има сто динара дневно, или 3.000 месечно. На зеленој, петстодинарки, наша сељанка-задругарка-пољопривредна радница, зарађује 500 динара дневно. То значи 15.000 месечно. На златасто-црној хиљадарки, наш синдикално организовани и класно-свесни радник поносно зарађује 1.000 динара дневно, или 30.000 месечно. На плаветној петохиљадарки види се Народна скупштина, по којој шета наш посланик који прима 5.000 дневно, или 150.000 динара месечно. Лепо, зар не? И јасно признање.

Недеља, 13. септембар 1964.

Петровићеви узимају прекосутра последњи директни аутобус за Београд, па су нас позвали на леп, на тулонски начин спремљен ручак. Гђа Габи је хтела да се реваншира за наш прошлогодишњи, кад смо „залили“ мој трећи портрет од г. Јованове руке. Видели смо диван букет цвећа који је недавно насликао у сасвим неочекиваној комбинацији боја. Ту је био и његов рођак Жика Јосифовић, који је био у немачком заробљеништву. Тамо су му Руси говорили да су колхозници намерно вадиле шрафове из трактора и комбајна да би мање радили. Сетио сам се речи једног Енглеза, заступника фабрике пољопривредних машина. На неком сајму тих производа у Брислу или тако негде на Западу, он се више бавио изасланицима из „социјалистичких земаља“. Кад су му у шали замерили Западњаци, рекао је: „Они су наше најбоље муштерије. Шта имамо од вас кад једна машина коју вам продамо траје по 20 и 30 година. Код њих, она се поквари за две-три, највише пет година, па купују нову!“ Опет дивна слика!

Читајући Вуков опис Првог устанка, одиста сам нашао место о Русима о коме су ми причали на робији (др Мољевић). 1910, у Карађорђевој кући, када су Јаков Ненадовић,¹¹³ Миленко Стојковић,¹¹⁴ Петар Добрњац,¹¹⁵ Милош

¹¹³ Јаков Ненадовић (око 1765–1836), војвода из Првог српског устанка, млађи брат Алексе Ненадовића; одмах се придружио устаничком покрету и после победе над Турцима код Свилеуве 28. фебруара 1804, постао једна од најзначајнијих личности западне Србије, и један од главних вођа опозиције против Карађорђа; допринео је да се 1805. у Србији уведе Правитељствујушчи совјет. Карађорђе је 1810. морао да попусти, и да на место председника Совјета, уместо Младена Миловановића, постави Јакова, који се, затим, приближио Карађорђу, пристао на уставне одредбе од 1811. и постао попечитељ унутрашњих дела. По слому устанка 1813. емигрирао је у Аустрију, и у њој живео све до 1831, кад се вратио у Србију. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 785.

¹¹⁴ Миленко Стојковић (? – око 1831), војвода из Првог српског устанка, поречки војвода и, касније, један од вођа опозиције против Карађорђа. На острву Адакале 1804. поубијао је дахије; с Добрњцем и Синђелићем разбио је Турке на Иванковцу 1805, а 1807. борио се на Штубику и Малајници. Да би му се одузела команда над војском (1811), поверено му је Попечитељство просвете; он на то није пристао, па је одлуком Скупштине прогнан из Србије и од тада је живео у Русији. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 508.

Обреновић и Хаџи-Мелентије¹¹⁶ архимандрит рачански наваљивали да се позову Руси у помоћ Србима: „Е, којекуде, кад сви хоћете цара, хоћу га и ја. Идите у Каравлашку, те тражите цара и доведите Русе у Србију, па, којекуде, нека најприје... моју жену“ („јер се говорило да руски војници силују жене и дјевојке“). (*Вукови записи*, 1964. СКЗ; стр. 118) – Уосталом, Стаљин и један други совјетски маршал рекли су Ђиласу о истој теми: „Зашто да не? Војници долазе са Стаљинграда уморни, жељни свега и свачега. Зашто да се мало не задовоље?!“ – Тако је и та традиција сачувана.

У јучерашњој *Полиџици* нашао сам телевизијски интервју Тољатијевог наследника Луиђи Лонга¹¹⁷ о италијанском путу у социјализам: Вишепартијски систем по италијанској формули и разумевање и поштовање за религиозност и религијску праксу.

У СССР је умро још један шеф КП из иностранства: После Георги Димитрова, ове године њих тројица: Морис Торез, Палмиро Тољати¹¹⁸ и

¹¹⁵ Петар Добрњац-Тодоровић (1711–1831), војвода из Првог српског устанка, командант крајинске војске; истакао се у бојевима на Иванковцу 1805. и Делиграду 1806. После пада Делиграда 1809. напустио је Србију, због неслагања с Карађорђем; вратио се 1810, на интервенцију Русије, али је 1811. поново протеран. Живео је у Јашију (Румунија), примао пензију од Русије и бавио се трговином. У Другом устанку био је повереник Милоша Обреновића код руског цара Александра I, али се никад није вратио у Србију. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 654.

¹¹⁶ Хаџи-Мелентије (1766–1824), један од вођа Првог српског устанка, војвода Соколске нахије, епископ-изабраник Шабачко-ужичке епархије и заменик београдског митрополита, обновитељ и архимандрит манастира Рача.

¹¹⁷ Луиђи Лонго (Luigi Longo, 1900–1980), италијански политичар, један од вођа радничког покрета; члан Комунистичке партије Италије од њеног оснивања 1921; био је један од руководилаца антифашистичког отпора у Пијемонту; од 1926. живео је у емиграцији и радио на организовању отпора фашизму; један је од иницијатора пакта о јединству акције са социјалистима 1934; учесник Шпанског грађанског рата, где је био генерални секретар интернационалних бригада. По повратку из Шпаније интерниран је 1939. у концентрациони логор у Вернеу, а на захетв италијанских власти екстрадиран је 1940, и осуђен на пет година. Пуштен је 1943, и од тада је руководио антифашистичком борбом. По ослобођењу стално је биран за заменика генералног секретара Комунистичке партије, а по Тољатијевој смрти постао је и генерални секретар. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 509.

¹¹⁸ Палмиро Тољати (Palmiro Togliatti, 1893–1964), један од оснивача и дугогодишњи генерални секретар КП Италије; посебно је запажена његова улога на VII конгресу Комунистичке интернационале, када је поднео реферат о борби против фашизма и рата; учествовао је у Шпанском грађанском рату; у СССР је боравио 1940–44, када је држао и познате говоре преко Радио Москве, у којима је италијански народ позивао у борбу против фашизма. По повратку у Италију био је творац политике националног јединства у борби против нацизма и фашизма и за обнову земље. Учествовао је у свим владама до 1947, када су из владе искључене и Комунистичка и Социјалистичка партије Италије; водио је оштру борбу против влада тзв. демократског центра. На свим послератним партијским конгресима биран је за генералног секретара КП Италије, и на свим

пре неки дан Е[лизабет Флин],¹¹⁹ председник КП САД. Нова традиција! Који комунистички шеф ће одсада смети да оде на одмор и лечење у Совјетски Савез?!

Увече смо били позвани, на првом спрату наше куће, код Јове Живанића и његове госпође Розе. Она је била матурант или студент прве године кад је слушала једно моје предавање на Пучком свеучилишту у Загребу. Сећам се како сам запрепастио Загрепчане величајући „*простошћу*“: тако сам преводио дивну особину Француза и свих стварно културних људи – *la simplicité*. Требало је пред њима да кажем „*једноставност*“... Јови и Аци Максимовићу сам причао о Маши и његовој култури, као што се Милана Славенски интересовала за моје суђење 1947.

Понедељак, 14. септембар 1964.

Пишем Мири и деци поводом шесте годишњице нашег јадног Аце. Пишем и Нади Милошевић, јер је, истога дана, 16. септембра, две године после Аце, умро добри и племенити Мика. Какве две породичне и друштвене несреће!

Ушорак, 15. септембар 1964.

Одлазе у Београд Аца Максимовић и супрузи Живанић. Испраћамо их, уствари због гђе Габи и г. Јове Петровића, на аутобуску станицу. Увече идемо, најзад, госпођи Јелени Поповић, мајци несрећног инжењера Уроша, који је умро тако рано и тако трагично. Оклевали смо неколико дана, јер смо се питали како ће изгледати сусрет са ојађеном мајком. Стара се држала храбро. Пунја је у лицу него раније, има јак глас и чврст стисак руке, говори одрешито, између два болна уздаха или јецаја ожалашћене мајке која је изгубила обожаваног јединца, она уме да се насмеје. Разговара о свему, на моја питања одговара јасно и прецизно, сећа се

изборима за народног посланика. Био је један од најугледнијих италијанских политичара. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 603.

¹¹⁹ Елизабет Флин (Flunn Elisabeth Gurley, (1890 –1964), амерички политичар; у 15-ој години живота помагала организовање удружења индустријских радника света и учествовала у многим штрајковима које је удружење организовало. Члан КП САД од 1937; осуђена на 3 године затвора 1953. под оптужбом да проповеда насилно свргавање владе САД. Као жена била је на највишем положају у КП, 1961. постала је председник Националног комитета КП САД, а 1961–64. председник КП САД. Њена биографија *I Speak My Own Piece* (Говорим оно што мислим) објављена је 1955. године. После кратке али тешке болести умрла је 5. септембра 1964. у СССР, где је била на лечењу. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 737; *Полишика*, 6. септембар 1964, 1.

многих ствари, скоро свега. Мене највише занима Јовина погибија и судбина људи који су страдали у исто време, и сви у вези са Тупањанином. Први је убијен Саво Делић. Имао је емисиони радио-апарат. Држао га је у својој канцеларији у савезу чиновничких задруга. Служитељ је то видео и пријавио. Ухапсили су га и одмах стрељали. Јова је имао списак од око 60 људи, земљорадника у Босни, Херцеговини и Србији; они су му слали извештаје, особито о покољима Срба у Хрватској, и он је спремао извештаје за Лондон, управо за Дражин штаб, који је слао влади у Лондону. Госпођи Јелени праве тешкоће да прима Јовину пензију, зато што је био „повезан“. О томе доста јасно и неповољно за Јову говори др Јован Марјановић, професор, пишући о историји НОБ. Али она каже: „Шта се мене тиче с ким је он био повезан! Имао је 30 година службе, а мора му се признати и 4 године затвора под Аустријом за време Првог рата“. Урош је био против тога да она тражи ту пензију, кад већ има своју, учитељску. Он доста зарађује, и Зора ради. Она сада каже: „Зашто да не тражим, кад имам право!“ Предала је ствар адвокату Милану Тадићу. Ја сам јој, као и Московљевићу, поменуо Комисију при Савезном извршном већу (председник Фадиљ Хоџа) која је мени повећала помоћ од 40.000 (од октобра 1961) на 100.000. Нека се и тамо обрати.

Среда, 16. септембар 1964.

Јутрос су лепо и лако стигли Нада и Демо. Послао сам Јасмини за рођендан и пунолетство 5.000 дин. Прексутра идемо на 22. рођендан младе пријатељице Ђане, носимо јој, за њено немачко домаћинство, једно босанско ћилимче, које сам на овдашњој пијаци нашао и платио 3.000 динара. Тако: стежемо се у исхрани, а дајемо доста на поклоне. Мики нас зове у Копар. За њу смо купили једно фењерче од кованог гвожђа, (4.000) – нешто веће од оних које смо поклонили Милицы и Милојевићима. Дошло је време да ми дајемо и чинимо. Уствари враћамо један део онога што смо примали током 28 година (од 1932–1960), кад смо били без прихода са државне њиве.

Четвртак, 17. септембар 1964.

Од Жана сам добио пакет новина (*Monde*), преко Београда. У бр. од 1. септембра налазим једну болну успомену. Габријел Оливије пише пре педесет година, „Пегијева опраштања“ пред полазак у рат, у коме је, међу првима, погинуо на челу свог одреда, као поручник. Пре тога је још у Паризу, сазнао за Жоресову смрт 30. јула. Његова велика пријатељица гђа Фавр је рекла: „Велики губитак, ужасан злочин!“ Пег је ћутао: неће ни да

дискутује, ни да дели нацију у том часу. Са многима се помирио пред одлазак, као да је знао шта ће бити с њим. Није одобравао убиство, али није сматрао да је Жоресова смрт велики губитак за домовину. Пре само неколико месеци, Жореса је називао тешким именима: „*misérable* [бедник]“, „*malhonnête homme* [нечастан човек]“, „...*tambour-major de la capitulation* [бубњар – предводник капитулације]“, „*pangermaniste* [пангерманиста]“, „*agent du parti allemand* [агент немачке партије]“, „*traître par essence* [издајница у души]“. Писао је: „Човек који представља у Француској немачку царску политику пао је ниже од презира који се може упутити најнижем. Овај представник немачке политике, империјалистичке, капиталистичке и особито колонијалне, у Француској, пао је у општи презир... Извињавам се читаоцу што овде помињем име г. Жореса. То је име које је постало ниско, прљаво да, кад га човек исписује, боји се да пада под удар не знам каквих кривичних закона... Он ради за највећу Немачку... Жорес брани потлачене народе само да би нашкодио Француској... Нећемо отићи на фронт а да оставимо иза својих леђа живе ове издајнике.“ Ово мишљење није оповргао ни када је Жорес убијен. Пред левичарима је, казао је једном присном пријатељу, морао да осуди ову „страшну ствар“, али: „у томе човеку постоји таква капитулантска моћ... Шта би он учинио у случају пораза?...“

Писац чланка наводи Блумове речи Пегију: „*Péguy, vous êtes venu trop tard ou trop tôt*“ [„Пеги, стигли сте сувише касно или сувише рано“]. И речи Лисјена Хера, другог колеге из Социјалистичке књижаре: „*Péguy, nous marcherons contre vous de toutes nos forces.*“ [„Пеги, кренућемо против вас свим својим силама.“]

Све ово ме наводи да мислим о своме положају у односу на Хрвате. Више још него у односу на Бугаре. Срби су мени то замерали. Нико ме није назвао директно издајником, али су многи налазили да нисам национално довољно сигуран. Пеги се морао разочарати и у пријатељу Ромену Ролану, ако је доживео његов одлазак у Швајцарску и *Au-dessus de la mêlée* [„Издигнуће се изнад сукоба“]. А ето, сада је актуелно зближење са Немцима, које су тражили Жорес и Р. Ролан. Таква је судбина пророка и далековидих, који иду испред свога времена.

Пећак, 18. септембар 1964.

Идемо Ђани на 22. рођендан. Одговарамо Мики да бисмо у њен Копар дошли 7. октобра пошто пре тога испратимо Дему и Наду.

Читам у Монду од 22. јула чланак о Марку Сањијеу (*Sangnier*)¹²⁰ чију су Младу републику, у наше време, у Паризу, извикивали фанатични младићи. Био је једини посланик католик, демократа, републиканац, скоро социјалиста. Један од најбољих говорника оног времена. Умро је 1950, доста усамљен, мада је из његове школе изишла велика странка NRP [Народни републикански покрет], која је имала на челу Бидоа, али је помогла и Де Голу, за време рата и одмах после 1944. У Сањијеу видим доста од своје судбине. Његов *Sillon*, то су наше групе СКА. Његова *Jeune république* [Млада република], то је наш *Pag*. Са званичном црквом имао је расправе као ја са Савезом радника и са Удруженом опозицијом. Сада се десило нешто чудно. О *Sillon*-у и о њему књигу је написао један Моросовац монархист *Jean de Fabrègues (Le Sillon-Perin)* а не какав хришћански демократа. Још више ме инспирише његова улога под III републиком, када су француски католици били одбачени и живели у некој врсти гета. Он их је организовао и спремао за борбу против окупатора и за преузимање власти. У доба када се одвајала црква од државе, између 1900–1910, Марк Сањије је освајао младе људе у студијске центре из којих је постао *Sillon*. Он је, далеко пре комуниста и фашиста, организовао омладину, униформисао, правио поворке, бацао пароле и учио младе да буду одани једном шефу. Привукао је чак и неке који нису били верници, али су волели покрет и динамику. Покренуо је лист *Démocratie*, са политичким обележјем, не напуштајући верску проповед. Тада се Ватикан умешао: има да се определи! И он је изабрао политику. Од живих је изабрао Мориса Блондела¹²¹ за духовног вођу, а од светаца Августина. Са Црквом је умео да се нагоди боље него Морас, који јој је признавао организаторску улогу, али је умео и да каже, за извесне ствари, *non possunus*. Сањије је умео да се приближи и радикалима на власти: „Луди сте што прогоните Христову цркву!“ Први је почео са неким иницијативама које ће цветати после 1918: *auberges de jeunesse* [кампови за младе], крсташки рат за мир, међународно измирење, независност за колоније, и друго што је тек сада у моди.

После чашћења код Ане и Ђане, прошетали смо са малом [Ђаном], и Демо је испитивао о осећањима Ровињаца и Истрана према Југославији,

¹²⁰ Марк Сањије (Marc Sangnier, 1873–1950), француски римокатолички мислилац, који је 1894. основао Социјалистички католички покрет.

¹²¹ Морис Блондел (Maurice Blondel, 1861–1949), француски филозоф, професор Универзитета у Екс-ан Провансу. Развио „филозофију делања“, која се ослања на „искуство делујуће воље“, откривајући у том искуству „суперфеноменално“ биће према којем је усмерено хришћанско веровање. Гл. дела: *Делање, ојлед из кришћанске живошта и праксишне науке, Идеалистичка илузија, Проблем католичке филозофије, Хришћански дух и филозофија*. – Мала енциклопедија, књ. 1, 263.

према Хрватима, према Србима. Она је отворено рекла да јој се Загрепчани нису свидели док је живела међу њима. Поновила је да би дошла да живи у Београд ако би изгубила Вернера Muhlberga, за кога се удала 1. августа. Допало јој се београдско друштво, отвореност, гостољубље, спонтаност Србијанаца. У Загребу су људи извештачени, као лажни, – фалш, – тако да никада не знаш шта мисле. Истрани се не осећају Хрватима, нису задовољни Југославијом. У Ровињу, стари град је опустео кад је дошло оптирање, а и нека села су преполовљена, као Ровињ село Шошићи и др. Наши људи, Словени, сељаци оптирали су за Италију. Не само због комунизма, већ зато што им под Талијанима није било лоше: радило се, трговало, зарађивало, лепо живело. Сада у Италији, одлично живе они који су тамо отишли. Овде је остала само сиротиња и слабији свет. Прилике се поправљају, али су још незадовољни.

Кад смо се растали са Ђаном, Демо је био врло нерасположен... „Ево људи без домовине. Они су Истрани, и издржавају сваку страну окупацију не приљубљујући се ни уз кога – Аустрија, Италија, Југославија, – све им је наметнуто и туђе. И увек им се чини да је било боље оно што је прошло“. Занима ме да ли је тако и у Словеначком делу Истре. Видећемо то у Копру, ако Милош буде хтео да говори.

Овде радије говоре и уче талијански, јер их то диже, док их хрватски, поготову српски спушта. Ипак, наш језик се, из године у годину, све више чује, особито код деце. Долази много света са стране, као радници и као „гости“, чак насељени преко целе године.

Субота, 19. септембар 1964.

Занимљив разговор са Стајићима, код нас. Упознали су се у околини Сарајева, г. Драган Стајић је био наставник пољопривредне школе у Бутмиру, а гђа Љубица Дробац, учитељица у Блажују. (Отац је био Личанин, мати Босанка). Била је претплаћена на *Рад* 1926. и даље. А и кад га је читао, сећа се нарочито рубрике „Из државе Ју-Ха-Ха“ коју је испуњавао др Миша Поповић. Био је земљорадник већ у Прагу, где је учио агрономију. Политички је био још активнији у Босанској Крајини, особито у Приједору, где су заједно дуго службовали. По српским селима је придобијао сељацима за Мачека, за Удружену опозицију. Сада му је жао што је то чинио. За време рата, сви ти сељаци и Срби, земљорадници „мачековци“ како су их звали, побијени су од Усташа, док су радикалска села остала читава, јер су их штитили четници. Био је у Приједору и по селима после рата, и то је видео. Окривљавао је себе: „усташе су уништавале земљораднике, а нису их бринули четници. А то су били најбољи људи. Није нашао скоро никога у животу. Млади који су се спасли

ушашког ножа бежећи у шуму постали су комунисти. Сећам се и речи Бранка Чубриловића, када се вратио из Крајине, почетком 1945: „Овде немаш више никога!“ После тога, није ни ишао тамо.

Усташе су Стајића, као Србијанца, протерали. Био је најпре у Љигу. Ту је видео Дражу Михаиловића већ у јуну 1941. Силазио је са Равне Горе и из Мишићевог Струганика да пије у Кевећа кафани. Ту је бахати Александар Мишић¹²² уводио у трку свог бесног коња, и кад би сјахао терао је првог кога види да држи узду и шета му коња. Одмах му се учинило да Дража није био дорастао за улогу коју је узео.

У Соко-Бањи, гледали су Пећанчеве и Дражине четнике. Стари Коста се по целе дане излежавао у *Le cegestibl*-у, с пушком преко струка, а око њега су на трави лежали његови брадати чувари такође с пушкама. Видели су их како једу, пију, лумпују с Немцима. Нешто пристожнији и дискретнији били су Дражини четници. Имали су свој штаб у Соко Бањи. Ту је на смрт осуђивао Војин Андрић. Са једне свадбе одвели су шест или седам младића који су се веселили. Андрић је рекао: нама су руке кржаве до лактова од убијања, а ви играте и певате. Убијали су оне који нису хтели да им се придруже. Удавала се баш сестра Душана Миленовића, сина Николе Мосиције. Ту је боравила и Анка, супруга Милорада Марковића¹²³ (Сокобањчанина), чија је кћи, студенткиња пете године медицине, боловала од туберкулозе. Гђа Љубица се дружила са гђом Анком, пошто су биле колегинице, Анка је живела оскудно, јер је Милорад био у заробљеништву, а Мома и Дража у партизанима. Кад је Соко Бања ослобођена, дошао је по Анку авион из Барија. Анка није имала скоро ништа. Љубица јој је дала 16.000 динара да се раздужи по Бањи и подели својима, чак јој је пружила нешто доњег рубља. (Не знам да ли је болесна кћи умрла пре или после Анкиног одласка у Бари, који су јој обезбедили синови Мома и Дража). У Београду, Стајић је одмах ступио на рад у

¹²² Александар Мишић (1891–1941), официр српске војске у Краљевини Србији током балканских ратова и Првог светског рата, син војводе Живојина Мишића. Службу у војсци напустио је 1922. После слома Краљевине Југославије у Априлском рату, 11. маја 1941, као пензионисани официр, у својој кући у родном Струганику дочекује Дражу Михаиловића, са којим доноси одлуку о наставку борбе против окупатора. Био је командант Рибничког четничког одреда. Немци су га заробили 6. децембра 1941, током офанзиве на Равну гору. Касније су га и стрељали.

¹²³ Милорад Марковић Мића (?–1965), учитељ у Поповићу испод Космаја, један од првих комуниста у Србији, пријатељ др Симе Марковића и професора Љубе Радовановића. Широ је лист *Раг* у Поповићу и околини, сарађивао са левим земљорадницима. Супруга Анка пратила га је у борби и патњи. Њихови синови Мома и Дража постали су истакнуте личности у комунистичком покрету, на значајним функцијама. Други светски рат провео је у немачком заробљеништву. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 182.

министарство пољопривреде, а и Љубица је морала да се запосли, јер су били исцрпели све резерве. Напомињем да је, под окупацијом, Драган Стајић био у неку руку партизански курир. Преносио је, за космајски одред, којим су командовали Кика (Божидарка Константиновић) и Дража Марковић, новац, сав буђав и прљав, писма и намирнице. Сада су браћа била на положајима: Мома је био повереник унутрашњих послова за Србију, а Дража свемоћан у тадашњем округу београдском – секретар партије, фронта и власти. Љубица се обратила Анки за запослење. Хтела је поново да буде учитељица. Анка јој је рекла да може да добије само село, или да се запосли као продавачица у народном магацину. Одбила је, јер је муж био у министарству, а обадве кћери у кући Стајићевог оца, београдског лекара. Тако су се Марковићи одужили Стајићима. У то време добијали су положаје у Београду разни Босанци, Личани, Црногорци. Неки пријатељи из Лике су и Љубици испословали учитељско место у Београду.

Недеља, 20. септембар 1964.

Јелица остала код нас до поноћи. Чули смо све њене тешкоће и неприлике у лекарској служби. У Француској (Тулуз, Париз) имала је више успеха него у Југославији. Тамо је била асистент, а овде јој ни то нису дали. Није имала среће ни у љубави. Разочарала се у Младена Жујовића, кога је волела, и у људе који су долазили у обзир за њену удају. Остала је без брака. Осетили смо да је замерила и нашем Аци што се на њој није зауставио, већ је узео, једну за другом, две трговачке кћери. Бар да је добио неки велики мираз! Са доста горчине је говорила и о Мики Милошевићу, кога је нашла на свом путу када је требало да постане асистент Кочи [Кости] Тодоровићу на инфективној клиници. Специјализовала се као дечји лекар и била би корисна за заразне болести, док је Мика био само интерниста. Са презиром је говорила о Љубиши Вуловићу. Мало коме је одавала признање, сем Кочи [Кости], као лекару и као човеку. Она је своју страст излила у професији, у оданости „тетка Мици“ (која је такође имала научних претензија, а није успела у животу), у нежности за мачка Мине и у жртвовању за Илијине кћери, особито за Иванку. С мајком се није слагала, док се са братом (млађим) Миланом зближила тек у последње време. У Ровињ је ове године позвала и Илијину жену Виду, прелазећи преко њеног злочина што се преудала за инжењера Крстића. Све је сада загрлила, као најстарија, особито после мајчине смрти. Пред расанак испричала је невероватну историју њеног прстена са аква-марином. У њеној кући на свечан дан, нашао се једног дана брат Милан са још једним господином. Улазила је и једна дама од Суботића која је тога дана помагала. Мушкарци су прегледали накит па и овај

прстен. Када је остала сама, приметила је да га нема. Алармирала је све; нису га нашли. Она дама је одмах рекла да су га могли узети само Милан или његов пријатељ, јер други нико није улазио. Три месеца касније, видела је свој прстен на руци једне младе мајке која је донела бебу на преглед. Замолила је да га види и више га није дала, позивајући жену да докаже одакле јој. Рекла је најпре да је од мужа, затим од љубавника. „Нека он дође по њега!“ Дошао је. Био је златар. Открио је да је купио од оне даме која је помагала у кући Јелици. У свакој причи или филму веровали бисмо да је авантура прстена измишљена: откуд да се прстен нађе на руци једне непознате младе мајке са бебом која је донесена на преглед. Баш код Јелице у дечјем диспанзеру „Кап млека“! Сви смо га гледали, као и наруквице од срме и јапански бисер на огрлици. Јелица „прети“ да ће од својих накита, наслеђених, направити мали музеј. Зна да је Цинцарка по мајци (и сматра да је то обogaћује) док је њена рођака Ксенија Атанасијевић Цинцарка по оцу.

Понедељак, 21. септембар 1964.

Занимљив разговор код Томишићевих (Де Амиене, 24). Гђа Ређина нам се свидела као домаћица и васпитач својих кћери Зденке и Наде. Питао сам је најпре шта Зденка говори о Хрватима, нарочито Загрепчанима. Она учи средњу економску и станује код Истрана који су одавно у Загребу. „Ништа добро“. Извештачени су, „уштиркани“. Онда питам саму Ређину какви су као гости у њеним собама. Опет се рђаво изражава: надмени су, уображени. Више јој се свиђају Београђани. Млади, додуше, не знају за ред, али стари су сасвим пристојни и пријатни. Талијани такође не ваљају. Немци су најбољи. Не осећају их, а крајње су коректни. Демо понавља питање које је поставио Ђани: Шта су управо они, Ровињци? Истриани, Истријани. Не Хрвати, мада је њен муж Антон у то уверава. „Какви Хрвати!“ Али, за разлику од Ђане, она не осећа никакву блискост с Талијанима. Она је десето дете у родитеља сељака-овчара који је био кмет неког талијанског грофа. Два брата су јој били партизани. Отац је ујесен довео велики број оваца, као шкарт, за имање. Гроф га је питао да ли што даје партизанима. Стари је одговорио, опрезно, да не даје. Зашто? То су наша браћа, боре се за нашу слободу. Треба да дајеш.“ „Па дајем понешто“. Пао је у грофову клопку. Ухапшен је. Ређини, која је дошла да тражи оца, гроф је рекао да ће га пустити ако доведе своју браћу. Оца су убили фашисти.

Јелица нам је много причала о Каћи Самарцић и о њена прва два брака. Напустила је сликара Шербана, с којим је имала сина, Слободана Бодана, кад се повезала са Елијем Финцијем. И с њим је имала сина,

Предрага-Пеђу. Очеви пуштају децу да проводе лето у Ровињу код Каће и трећег мужа Радета Константиновића. Шербан се поновно оженио, али их Каћа не оставља на миру. Њен старији син је сада студент, али је задржао ману да краде. Износи из куће, продаје. Једном је дошао Јелици као лекару, у ординацију. Док је она диктирала секретарици налаз и терапију, ишчекао јој је упаљач са дивним гравурама, као на табакери. Тражиле су сестре, претресли су све: нигде га није било. Једном, код Шербанових, служила се својом табакером, и она је свима пала у очи. Рекла је шта се десило са одговарајућим упаљачем. Шербан се сетио да је такав видео у рукама свога сина. Оборио је главу, и рекао своју сумњу. Мали је тврдио да га је добио од друга. Продао га је, нетрагом.

Ушорак, 22. септембар 1964.

Ишли смо друмом до Међународног студентског кампа, који Нада није била видела. Има још нових, прекрасних зграда. Ноћу све то мора да изгледа као низ вилинских дворова. Вратили смо се кроз шуму преко Пунте коренте. Ја сам увече ишао сâм да гледам *Пушовања Гуливерова* у Лилипут и међу Дивове. Мислио сам на судбину великих људи међу ништацима који се играју државе, религије, друштвене организације и ратују због ситних предрасуда. Сваки од нас долази у прилику да борави међу кепецима и међу џиновима. А можда се то дешава и у личном душевном животу.

Среда, 23. септембар 1964.

Идући ка Пунти, на нашем месту, не можемо да се купамо, ни чак да се сунчамо, јер је хладно. Куцамо бадеме и разговарамо. Ту је с нама и г. Драгослав Стајић, кога смо спречили да сâм иде до врха Пунте. Причао нам је о савезном министарству пољопривреде, где је радио одмах после рата, у биљној производњи. Васа Чубриловић, министар, имао је шест или седам помоћника. Сви су имали ресор сем, главног Максима Горановића, који је био за све и стварно водио министарство, као велики партијац. Био је више оштар и напрасит него строг и рђав. Стајић је доста путовао по Војводини и видео како се упропашћују пољопривредни производи. Реферисао је, усмено и писмено Горановићу, и он га је слао на терен да исправља погрешке и пропусте. Најпре у Панчевачком риту, затим у Сивцу. Немачке куће су биле упропашћене, од Руса-дезертера и од наших, староседелаца и колониста. Стајић је давао дозволе за прелазак у Војводину, стотинама, док му нису забранили из министарства унутрашњих послова, где је владао Влада Зечевић. Онда је људе тамо упућивао за дозволе. Када им се досадило, опет су га овластили да он шаље појединце

и породице. Слао је и 500 вагона кукуруза у Босну, за семе и прехрану. Био је све то незапамћен хаос. Уништавале су се на пољу, под ведрим небом, огромне количине сабране хране. У Сивцу му је Лазар Ачански, управник млина на Малом Стапару, говорио о мени. Управник Беља и других народних добара, Душан Егић (пријатељ Жике Милојевића) одобрио му је бесплатан стан и храну, пошто је сву плату слао својима у Београд. Гледао је и Русе, у Сивцу, који су од неке самозване команде у Суботици, добили уверења да су демобилисани. Заузели су куће немачке, са много хране, намештаја, креветских ствари, особито бачких „дуња“ – до тавана, али су их једног дана све отерали и похапсили. Само двојица од њих 11 су побегли.

Поменули смо руске ексцесе по нашој земљи. Али шта је тек било у Румунији, Мађарској, Аустрији, Немачкој. Велики комуниста, функционер Никола Милановић, Демин поштар, причао је како је, на повратку из заробљеништва, видео пуну кућу жена које су биле обамрле од силовања: на њима се изређао цео један гарнизон. Један од руских дезертера у Сивцу био се прогласио председником будућег колхоза. Тај је на свом тавану нагомилао два вагона пшенице, много јечма, а себе је напунио најлепшим немачким стварима. Остали су се такође богато понамештали. Цела „организација“ им је пропала. Један други Рус, такође тобоже дезертер, довукао се у Сивац као просјак зарастао у браду и поцепан. Они су га примили и открили му своју тајну. Он их је пријавио НКВД-у, уколико од њих није био и послат. Ови органи су били страшни за све преступнике. Убијали су их и на лицу места.

Четвртак, 24. септембар 1964.

Јелица је јуче долазила око подне, али ми смо били на плажи. Данас је дошла раније, да нас позове на вечеру. Причала је о Илији као цвећару и пчелару, што нисам знао. Већ као дечак од 15 година тиме се бавио, а у Пожаревцу је свој једини хоби довео до врхунца. Испред врата г. Сегариона (Ahlonov) испод нас, приметила је један стари дрвени кревет, и одмах је зажелела да га купи, за овдашњи или за београдски стан. Добила га је за 4000 дин. Хтела је и велико лепо огледало и две металне чаше испред њега, са посребреном позлаћеном унутрашњошћу, али стари Талијан је хтео да има нешто „белеце“ у своме стану. Пристао је да уступи за 800 динара један извајан камен са крстом и за 300 дин. две петролејке, старинске. Када смо се вратили с купања – време је било чаробно – видели смо једну пећку на петролеум, с великим фитиљем у степеништу. Сигурно је и њу хтео да понуди докторки. После ручка је мени пало на памет да тај старински предмет откупим за Јелицу, за њену колибу. Нисам никоме

говорио док идеја није „преспавала“ макар ово поподне. Наша Талијанка, гђа Марија је проценила 2.000, сам Сегарион је најпре тражио 1.500, па ми је дала за 800, сећајући се да сам, пре неки дан, помогао са 2.000 динара малање његове собе. Наш резервоар се у два-три маха прелио и поплавио ту собу, па сам хтео да га обештетим, колико-толико. Надам се да ће Јелици и Иванки бити пријатно да својим старудијама додаду и ову. А можда ће моћи и да је употребљавају, кад се мало репарира. Очишћена и лакирана, биће лепа и као украс.

Пењак, 25. септембар 1964.

Синоћ, код др Јелице Петровић, вечера-доживљај. Заслужује да се опева. Народ би рекао: „за уз гусле“. Требало је да буде бродето на ровињски начин. Није било рибе, па је дошао француски мени. Криво нам је било свима што смо у сласт јели на подне печену-пржену скушу са Наниним шареним пасуљем на салату, па нећемо моћи „ни да зинемо“. Сви смо понављали „ни ја, ни ја“, док смо се пели тешко узбрдицом Гризија (улица до Крдале 28), коју срећом прекидају на неколико места широки степеници. Демо је носио пећку, као да је испод руке водио давно изанђалу, али поштовану даму. Дана је добила букет зеленог тврдог и блиставог лишћа са црвеним полузрелим бобицама које сам ја, с планом, набрао на Пунти, кад смо се враћали са Међународног центра преко камењара поред оних величанствених плоча и најплавијег мора. Нада је носила само себе, тешећи се да се мучи зато што има десет кила више него Дана, иако је млађа шест година. Ја сам носио само најновију *Полиџику* и свој понос што ћу обрадовати докторку, пријатељицу наше две куће. Демо је предвиђао да ће бити усхићена и посаветовао ме је да се лепо обријем и намиришем, јер ће ме сигурно пољубити. Сви смо очајавали што нећемо моћи да једемо. Заказао сам за шест и по, али смо одложили за седам и четврт, пола осам, не бисмо ли колико-толико изгладнели.

Тражећи да тачно одредим када ћемо стићи, домаћица се издала да спрема нешто што треба да се једе топло, из саме пећи. Кад смо ушли у дивно уређену конобу, са велом иза улазних врата, с црвеном нишом десно и санитарном инсталацијом од мрког лесонита лево, домаћица је у плеху поравњавала својим прстићима једну већу, слану, и једну мању, слатку, питу, уређујући минијатурне, по величини и дебљини. Дана је повела Бенићеве да виде собе на спрату, а ја сам тешио Јелицу, да ће њено тесто бити брзо печено. На дивовском столу од тешке храстовине изненадио нас красан *Supperkopf*: Шта, да неће бити и супа или чорба! Тешко нама! Неколико боца претило је, својим витким облицима и примамљивом бојом пића, да ће нас с предумишљајем и опијати. Најзад је пециво ушло у малу,

кокетну, електричну рерну. Јелица је поставила сто. Посуда за супу је, на наш ужас, остала функционална. Престала је да буде декорација. Кашике поред наших тањира су то потврђивале, као што су различите чаше испред свакако обећавале систематско заливање јела у редоследу.

Јелица се стално вајкала. Уме све да ради, али је још спора. Научила је да командује, а сада први пут сама кува и пече. У своју рерну никада ништа није стављала. Али ваљда ће умети да је укључи: *inter*, то је да се тесто пече одоздо, *over*, да порумени одозго. Али кроз прозорче се видело, да су пите невинне, девичански беле и после целог сата печења. Показало се да рерна није била укључена како ваља. Није чудо. Јелица је више мислила на црни лак за античку пећку и на сликаре које ће консултовати за њено бојење. „Нећу сребро. А да ли ћу лак наћи!“ Одиста је била разнежена. Питала је коме дугује овакав поклон. Кад сам се јавио, стварно ме је пољубила. Пожалио сам што нисам био свеже обријан... Жене су седеле и гледале појединости по колиби, Демо је обилно пушио, а ја сам прегледао новине. Пећка је почела да дејствује кад смо најзад видели шта је ушло у лонац за супу. Био је то непасиран потаж од разног поврћа, са телећим месом. Ни вињак, ни лозовача нису имали успеха, као ни златно вино у високој кокетној боци – сви су пили пиво. На мене није мислила: није знала да сам тотални апстинент. Место хлеба биле су кифле, увијене у танану хартију, „као у Француској“, објашњавала је наша домаћица. Док смо јели укусну, лаку и посну чорбицу, сваки се штедео за даље. Јелица је стално устајала да види шта се дешава у рерни. Најзад је кликнула да је почело да румени. Чим смо завршили чорбу, извукла је пециво, исекла га и послужила. Доња и горња кора биле су више-мање печене, средина је била жива. Не бојте се, није тежак преврели сир, већ посан, швапски. Сви смо узели по комадић бојећи се следећих чланова менија. Изненађење је било савршено. Дошао је један троугао ементалера и два квадрата у златној хартији увијеног путера и сира. Само смо ја и Нада узели по мрву ементалера. Онда је дошло главно јело: воћна салата. Банана је чаробно допунила крушку и брескву. Можда је било и мало меке јабуке. Јелици се усладило пиво из чашице од двадесет, можда тридесет грама, па је отворила и другу флашу. Имала је нарочиту нарав да се остатак зачепи и сачува. „Ко је за кафу?“ Јавили су се Демо и Нада, поред домаћице која се каже не плаши ни у поноћ. Нада је морала јер је била већ оптужена да дрема док се одвијала прича о Иванкиној промашеној удаји за Американца у Дубровнику, о првој и последњој љубави за Бошка Чавића, који је целе вечери оправдавао назив Дрипац залепљен од прве речи. Чим га је видеала, тетка је рекла да не ваља. Али Иванкиних 20 година нису имале ушију за ту опомену. Ушао је у њену кућу, сутрадан по венчању, отишао у војску, после три месеца доводио по пет другова „да уче“; био

гладан шест или седам пута дневно; у Оребићу се више мотао око 18 година једне „врло имућне“ Београђанке него око своје младе. Посетио је и видео крпаре уместо персиских ћилимова и шамле уместо Луја XV, и враћао се Иванки, чешће после, него пре, поноћи. Јелица му поставила услове за будући живот, он их је одбио. Седам месеци лутао од Понтија до Пилата. Молио је да га поново приме. Иванка га је лудо волела. Јелица га је примила за нових 18 месеци. Био је нешто скромнији два-три месеца, па је опет почео да лудује. Иванку је дефинитивно излечио кад је захтевао да добије дете са другом женом, које би они усвојили. Иванка због неких операција, мислило се, не може имати деце. Њено здравље се пореметило, тврди Јелица, кад је провела распуст у Божурњи, селу Петровића код неког туберкулозног деде. Млађе сестре су остале читаве, јер су биле примиле Бе-се-же. То је била Илијина жеља, то лето на селу, и Јелица је неко време прекинула с њим због тога. Помирили су се кад га је посетила у улици Рачкова, за време изборне борбе у јесен 1938. када се Илија кандидовао као заменик Живадина Аксентијевића у опленачком срезу. Управо покушао да се кандидује, па шефови Удружене опозиције нису примили ту листу, а полиција га је казнила са 7 дана затвора.

Данас смо се неколико пута враћали на синоћну вечеру. Слатко смо се смејали овој и оној епизоди. Најлепше је било страховање неких да ће пепео са Јеличине цигарете, или сама цигарета испасти из муштikle у чорбу коју је надгледала. Или у јаје које је дуго и дуго мутила у чинији, не престајући да прича о својој првој авантури са Удбом. Једне вечери, око 10 часова, потражио је у стану неки млад човек, хтео насамом да говори с њом. Знао је да ради у дому здравља у Средачкој улици и да лечи једно дете у породици неког члана Партије. Захтевао је од ње да и без позива одлази у ту кућу и да наведе разговор на мужа, који је изгледа био информбироовац. Схватила је да треба да шпијунира и да обавештава Удбу. Одмах је рекла да не може и да неће то да чини. Човек јој је оставио времена да размисли, али да то мора, да мора да им „помогне“ у интересу државе, ако воли своју земљу. Питала је за савет једног пријатеља из младости, и он је овако поставио ствар: „Ако једном *нешто* учините, никад се нећете извући“. Телефоном су је питали, и опет је одбила. Причала је то врло узбуђено.

Субота, 26. септембар 1964.

Јелица је оставила писмо за нас, пошто су јој наше жене „забраниле“ да долази горе због нереди које су направили молери јуче и данас. Зато смо Демо и ја отишли њој по подне. Вратила је 4.000 што сам јој позајмио за стари кревет, за који јој је неко већ рекао да потиче из времена Марије

Терезије. О пећи је писала и говорила: „Већ две ноћи лежемо у ситне сате. Шетам по кући и правим распоред; замишљам како ће шта изгледати, загледам купљене ствари, највише моју петролејку. Дивна је она. Жао ми је да је оставим каква је. Бојим се ровињске влаге, а да ли ћу наћи погодан лак! А волела би да та старина остане онаква каква је. Ипак ћу је премазати, да је оставим поколењима. Забележићу негде како је доспела у ову моју вилу названа „Страћаром“ (Иванка). Каква увреда за контесу *de Rovinge!*“ Попили смо кафу, па смо је повели у биоскоп, на „Шапутања на јастуку“ са Дорис Деј.¹²⁴ Смејала се као шипарица. Биле су филмом задовољне и Дана и Нада, и тиме сам се оправдао за „подвалу“ од јуче. Водио сам их тобоже на Мишел Морган, а гледали смо Црнца и још боксера. Прва дама француског филма појавила се само за секунд, и то као привиђење младом фантасту из Дакара.

Јелица ми је причала о др Неди, сестри Гојка Јовановића, који је ишчекао у партизанско-ратној олуји као и Илија Петровић. О њему се ништа не чује, док су Илију у последњем тренутку ставили на споменик у Пожаревцу. Кад се споменик откривао, главни говорник се извињавао што је пропуштено да се стави Илијино име, кад му је неко довикнуо: „Стављено је.“ За Гојка се чуло да није одобравао Титово постављање, из Москве, за генералног секретара КПЈ. Зато је пропао без трага. Страшније је ово. Неда је рекла Јелици: „Штета је што смо изгубиле браћу. Али смо срећне што нисмо доживеле срамоту да нас се браћа одрекну и да нас прогоне као реакционаре“. Такви фанатици су били. Вероватно би један и други страдали као информбироовци.

Негеља, 27. септембар 1964.

Све је било друкчије на данашњем „бродету“ код Јелице. Сат јој је каснио за 30 минута, па се згранула кад нас је видела нешто пре два, како је било уговорено. Наше жене су опет биле запањене кад су рибу нашле у кеси, још неочишћену. Помогле су, ставиле исечене комаде угора и скарпина у чорбу од поврћа. Било је божанствено. Зачинили смо фином ровињском зеленом салатом и финим сиревима, па је дошао и један изузетно добар крем, управо кох са много шлага. Јелица је показала своју

¹²⁴ Дорис Деј (Doris Day, 1922–2019), америчка глумица и певачица, борац за заштиту животиња. Каријеру је започела као певачица 1939. Изузетан комерцијални успех постигла је већ 1945, са две издате плоче: *Сеншменшјално џушовање* и *Моји снови џосћају бољи све време*. Од 1947. до 1967. снимила је 650 песама за дискографску кућу Колумбија рекордс, чиме је постала једна од најпопуларнијих певачица 20. века. Од 1948, кад је добила прву филмску улогу, снимила је 39 филмова. Била је номинована за Оскара 1958, за улогу у филму *Шапутање на јастуку*.

кулинарску вештину. Није имала право њена помоћница Смиља кад је написала у карти с пута да ће боловати три дана после вечере коју је спремила за госте. Није јој било ништа, а сви смо задовољни. Сад може слободно да се уда!

Ушорак, 29. септембар 1964.

Јелица нам је причала своја нова сазнања о Ивану Мештровићу, кога је добила од његове „сељанке“ гђе Иветић. Поново је била у Отавицама и посетила још једном маузолеј. Показивао га је Иванов брат који је остао на селу, за разлику од браће вајара и инжењера. Како је откривен Иванов вајарски дар? Били су страшна сиротиња. Становали су у истој одаји са стоком, али су магарац и које друго марвинче, ако су га имали, лежали удобније него људи: имали су под собом сламу или сено, док су господари располагали само каменом. Отац је повео малог Ивана да му купи обућу, тешке кондуре. Трговац је тражио сувише. Вратили су се у село. Иван је и даље био бос. Да се освети ненаситом трговцу, израдио га је у дрвету, како држи у руци опанке. Пркосно је своју израђевину однео у град: „Ево, то сте ви!“ Трговац се љутио, пошто он не продаје опанке него ципеле. Узео је да грди дечака. Оптужио га је пред Грубешићем, угледним господином, који је туда пролазио. Овај је загледао рад, заинтересовао се и повео бригу да се мали школује. Гимназија, једна уметничка академија, затим Беч. Помогли су још неки људи из околине, скоро сви Срби. Кад је вајар постао славан, а Грубешић остарио, онемоћао и осиромашао, обраћао се за помоћ свомештићенику. Није га тада помогао, али му после смрти подигао диван споменик. Брат сељак је величао и прву Мештровићеву жену Ружу, Јеврејку, која није рађала децу, али је од њега направила великог човека. Друга је била само обична жена – родиља. Замерао је брату што није градио цркву него свој маузолеј. Признавао је ипак да је унутра таква хладовина да вино одатле излази као из ледењаче. А тај брат је волео вино и стално се њиме напијао. Признавао је и мали мост преко речице која ретко има воде, али преко које се ипак сада лакше прелази. Ако му је те три ствари признавао, (Ружу, хладовину, мостић), замерао му је Богородицу са четири руке. Узалуд су му објашњавали да она то грли и благосиља цео свет, узалуд помињали Шиве и Буде са још више руку: то је за њега било чудовиште, а не мајка Исусова! Било је речи и о коњима за Савски мост. Тражио је четири милиона. Неки храбар министар је рекао Александру да држава нема те паре за такву ствар, а он ако хоће нека да Мештровићу из своје касе! „Више рачуна бисмо имали да сваког дана стављамо на мост живе липицанере!“ Питао сам Јелицу да се и „жена Иванка“ не зове тако због великог Ивана. Може бити, јер је њен кум био

др Милан Ђурчин, Мештровићев обожавалац. Његову властиту децу је крстио вајар и дао им своје име: Иван и Иванка. Он је, уосталом, многим знаменитим људима које је радио давао своју главу. Остаје да се види да ли је мрзео Србе, и кад је то почело. Злоба, каже да то потиче од она четири милиона за коње. Други мисле да се на Београд и Србе наљутио касније. Из његових *Успомена о политичким људима и догађајима* многи су закључили да је био или постао србождер. Коста Ст. Павловић је у Лондону издао књигу (*Аутобиоменик И. Мештровића*) где је, са још неколико избеглих Срба, то тврдио. Истина је да је књигу издала усташка организација из Јужне Америке. Читао сам је, али такав утисак нисам стекао. Његов син Мане ми је рекао пре три или четири године да су они „Хрвати југословенске оријентације“ и да су за Југославију као државну заједницу. То ми изгледа највероватније.

Среда, 30. септембар 1964.

Вечерас одлазе Демо и Нада. Задржаће се у Загребу 2-3 дана, да виде своју прву унуку, Роману, коју Јасмина већ зове Роми. И ми смо усвојили то име у кратком писму које је пратило наш поклон. Испратили смо их на станицу. Пре тога су нам биле Ана и Ђана Удовичић, венчана за Вернера Милберга, коме иде половином октобра, пошто је пасош већ одобрен. Оде нам Швабама лепо Истранче! А више је волела да постане Београђанка. Обећава да свога Немца доведе у Србију, како би и сама видела наше крајеве. Невероватно је прибрана и трезвена.

Велико писмо од Дафне – о клавиру који никако да се прода, о Види Ајх, којој општина иде на руку да младима не да ни пролаз кроз предсобље, о евентуалном Милановом одласку за професора у Сарајеву. Шаље нам и опширно писмо Мари-Анино, као обично пуно лепих ствари. Септембарско небо у њеном Ланжеу подсећа је на Омбрију, са златастом прашином Фидзола. Са моста на Лоари чини јој се да је на броду и да је небо још дубље са дугиним бојама светлости залазећег сунца. Одушевила се Лепом: с њом се одједном нашла блиска. А свидело јој се и оно што сам јавио о владики Василију: Многи који сматрају да су унутра, напољу су: а многи који мисле да су напољу, унутра су“. „Надајмо се – вели – да су ови јачи.“ „У сваком случају, ја знам којој духовној породици ви припадате, чак и ако за то нећете да чујете. „L’œcuménisme réel dépasse les frontières, il dépose les églises, il rapproche tous ceux qui se sont forgé une âme.... et c’est en ce sens qu’il va jusqu’au bout du monde.“¹²⁵ Није веровала да је мој

¹²⁵ „Прави екуменизам прекорчује границе, превазилази цркве, зближава све који носе у себи прекаљену душу... и у том смислу он се без граница шири целим светом.“

„небодер“ тако висок, да сам последњих година написао толико књига. Кроз 15 дана ће можда у Паризу наћи „један од спратова – За Де Гола се боји да на крају пута по Јужној Америци не буде неки Далас, као за Кенедија! Опет нам честита на паметним зетовима: „најзад једна награда“ за нас двоје – Дану и мене. Воли што делим њене Сезане и Мане-е.

Ровињ, субота 3. октобар 1964.

Драган Стајић, агроном, прича ми јутрос о разним Стајићима, његовим рођацима из Врања. Тома, Митке и један трећи су његове деде. Прави деда му је Тома. Митке је отац Урошев, а онај трећи Ђорђа Стајића, филантропа „божјег човека“, а како га он зове. Урош је умро напрасито, за столом, кад је узео да расече лубеницу. Био је релативно млад. Рањен у рату, ратни инвалид са многим одликовањима. Агрономију је учио у Јени, као Стамболиски. На Солуну је био оптужен да је имао везу са Аписом. Замерио се Александру, и због њега, каже Драган, краљ није марио све Стајиће. Од Уроша су, сем жене, остала два сина, правник и инжењер, и једна кћи, још жива. Правник, кога сам познавао, извршио је самоубиство; инжењер је имао рак у грлу. Срећко Подвинец га је лечио и давао му пола године живота. Издржао је три године, али се много намучио. Пред крај, кад би се бријао, кожа му је пуцала. – Ђорђе је у породици важио као добричина. Поред борбе против алкохола и дувана, бавио се скаутизмом и заштитом животиња. Он је спасавао једну роду која је рањена пала у Београду. Однео је на аеродром и замолио пилота и особље да је пренесу у топлије крајеве. Оставио је једну кћер која се чудно понашала и живела изван света. – Дана се више заинтересовала за гђу Љубицу, жену Драганову. Учинила јој се добра, симпатична и велика мученица. Помишљала је да је Драган можда прави српски муж, Врањац „Турчин“. Сазнала је, међутим, да је он према њој врло пажљив, да јој много помаже од кад је у пензији. Али је ојађена болешћу Миличином (туберкулоза, врло мало школовање, санаторијум, без професије) и тешкоћама око Горданине науке. Ми јој саветујемо да од кћери и зета тражи већи допринос у кући, кад већ тако лепо зарађује. Али она је као Драган: само да је и задовољава се минимумом с њихове стране. А они троше ли, троше. Имају кола и телевизију, путују у иностранство. Немају ништа од својих 170.000 месечно.

¹²⁶ Јелка Поповић (?–1966), учитељица, супруга Јова Поповића, инжењера агрономије, с којим је имала сина Уроша, који је спремао докторат из ваздухопловне технике, али је млад умро, већ 1964. године. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 264.

По подне смо посетили гђу Јелку Поповић¹²⁶ и код ње затекли лекара. У назебу је, зато што је појела сладолед и увече седела на клупи поред обале. Дао је грдне лекове. Они ће је лечити интензивно, јер би хтели да отпутују 10. октобра и њу испрате из Загреба. Неће у Београд, снаји Зори и унучици Јелени, већ у село код сестрића, близу Сарајева. То нам изгледа чудно. Али као да се то њој више свиђа. Можда не иде, али не би ишло најбоље са Зором: она је сушта супротност Урошу. Као Јова Прус, Урош је био крајње уредан и педантан, док је Зора помало боем, као и њена сестра, жена¹²⁷ сликара [Миодрага] Миће Поповића.¹²⁸ Урош је радио неуморно, да би што више зарадио. Зора се тек недавно запослила као наставник, пошто је усавршила своје учитељско образовање. Чујемо од гђе Јелке како се Јова хранио. Јер је врло мало и то скоро без меса. Никако слатког млека. Маслац је мазао на хлеб. Хранио се супом и поврћем. Месо је јео само у сарми и у буреку. Овде с њом имају муку како да је хране: не може да једе рибу сваког дана, већ само у размацима, а Стајићи би користили боравак на мору, као ми, да добију оно чега нема у Београду. Гђа Јелка воли јака јела, узима сладолед, седи на хладним местима, па је сва у тешком назебу. Је ли била боље дисциплинована у болници, кад је недавно лежала два месеца? То знају они који су били око ње. Зна се само да није хтела да једе неславно, а морала би после свога инфаркта.

Недеља, 4. октобар 1964.

Драган Стајић се жали да гђа Јелка опет има температуру (37,4) иако узима антибиотике. Јела је на подне папаз-јанију, истина од телећег меса.

¹²⁷ Вера Божичковић Поповић (1920–2002) студирала сликарство на Академији ликовних уметности, код професора Марка Челебоновића. Заједно са супругом Мићом Поповићем 1947. напушта студије, и одлази у Задар, где њих двоје – заједно са Петром Омчикусом, Косаром Бокшан, Батом Михаиловићем, Љубинком Јовановић – оснивају Задарску групу. Пола године касније вратила се у Београд и наставила студије. После завршених студија са супругом је 1951. отишла у Париз, из кога се дефинитивно вратила 1957. Један је од најзначајнијих српских сликара енформела.

¹²⁸ Миодраг Мића Поповић (1923–1996), сликар, филмски и позоришни редитељ, сценограф, књижевник; дописни члан САНУ. У сликарству пролази кроз низ фаза: од постимпресионистички схваћених ентеријера, композиција, пејзажа и мртвих природа истанчаних колористичких вредности, преко поетских варијација на тему изолованог предмета надреалистичког звука, до драматичних апстрактних композиција у којима доминира тема материје и њене структуре – у оквиру естетичких принципа енформел-сликарства. Касније ради и са несликарским материјалом (шљунак, плех, гвожђе и др.). У последњој фази враћа се темама из свакодневног живота. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 46.

И свеже грожђе, што не одговара неким – мицинима. Говоримо и о Прагу. Било је наших Срба 1923, 24, 25. кад је он учио. Сећа се како су студенти-радикали избацили из колеџа (Швехлиног¹²⁹ и Александровог,¹³⁰ ако је већ тада постојао) њих шесторицу који су били махом земљорадници или опозиционари: он, Богосав Алексић¹³¹ и М(ихаило) Рајковић,¹³² правници из Неготина, Жарко Ђорђевић, Војин млађи брат, који је био у високој задружној школи, Ђокица Димитријевић из Пирота и још један. Једне вечери, нашли су своје ствари избачене на степениште. Морали су да се сместе, по ноћи, где је који могао. Хвали Богосава и Рајковића као добре људе. За Жарка каже да је био претерано амбициозан, подругљив према свакоме, завидљив и рђав друг. О Ђокици се изражава повољно, само каже да је био плашљив и тајанствен. Секирао се што су га другови, по чешком, звали Јиржи. Молио је Стајића да га бар он поштеди. Кажем му да Богосав, наш емигрант у Паризу, прави нашим људима неприлике шаљући им честитке за верске празнике. Он је опет видео једну фотографију на којој су Милош Тупањанин, Богосав, Милан Пурић¹³³ и неко четврти. Милош је остарио, погрбио се. Све 4 кћери су се школовале и удале се. Син је свршио добру школу, мислим да је инжењер. Кад сам поменуо његовог брата Васу, адвоката, кога су убили партизани као четника, Стајић је говорио о најмлађем Лазару, који ради у железничком саобраћају. Он је успео да поврати Милошеве ствари које су биле конфисковане, чак и клавир. Постоји и четврти брат Тупањанинов, не зна како се зове.

Дана и ја смо водили у биоскоп госпођу Љубицу, Стајићеву супругу, пошто он не иде у такве затворене и препуне просторије откад му је отац напрасито умро код „Браће Стаменковић“. Гледали смо „Освајача Марохаиба“ – причу о Дрејку – гусару. Овде се зове Ален, и ситуиран је у 1613. дакле после смрти великог сер Франсиса, Јелисаветиног илегалног помагача. Више нас је

¹²⁹ Антоњин Швехла (Antonin Švehla, 1873–1933), чехословачки политичар, у три мандата премијер Чехословачке, једна од најзначајнијих личности прве чехословачке републике, вођа Републиканске аграрне странке. Поддржавао је професора Томажа Г. Масарика у његовој борби за чехословачку независност.

¹³⁰ Тодор Александров (1881–1924), македонски и бугарски војвода, револуционарни вођ и оснивач ВМРО 1919 (врховисти). – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 14.

¹³¹ Богосав Алексић, адвокат, Неготинац, десни земљорадник, шеф кабинета Бранка Чубриловића, министра пољопривреде. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 14.

¹³² Михаило Ранковић, адвокат, сарадник у писању Грађанског законика 1937.

¹³³ Милан Пурић, један од најспособнијих омладинаца Савеза земљорадника, десно оријентисан. По отпочињању Другог светског рата емигрирао је из земље и више се у њу није враћао. У емиграцији је био политички активан, уз Милана Гавриловића. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 275.

импресионирао уводни, наш документарцац „Нове реке“, где се приказују радови на каналу Дунав–Тиса–Дунав. То је одиста нешто величанствено. Нешто од тога је, пре неколико година, видео Бранко Бранков, из Избишта, па ми је рекао: „Много дајемо ми сељаци, али то није ништа према ономе што се троши за ове машине, мостове, силосе, уставе...“ Волим што сам упознао тај подухват док је још у току. Г. Стајић није сигуран да ће то бити сасвим корисно за војвођанску пољопривреду. Неки стручњаци су тврдили, већ одмах после ослобођења, кад је он радио у министарству, да у дунавској води има доста соли, па ће ослатинити земљу. Наши су неко време оклевали, па су ипак одлучили да праве те циновске канале. Велики инквизитор Достојевског је рекао Лењину да комунисти морају да прве чуда, да би задивили људе и дали им замену за слободу.

Понедељак, 5. октобар 1964.

Синоћ смо у други биоскоп водили докторку Јелицу и младу Ровињуку-Талијанку Бруну Роко, која јој се налази сада кад нема „своју Смиљу“... Хоће чак да јој покаже Београд и тако изненади њену српску пријатељицу. Гледали смо један чаробни филм: „Ова љубав на граници света“ у Патагонији, у најјужнијем делу Аргентине, сасвим близу Антарктика, на једном прелазу у Чиле. Дивили смо се и глечерима, који прскају са великим праском, после непрегледних равница, по којима теку, у трку, реке оваца. Гледали смо како их механички шишају, као да скидају целе бунде. Али онај плаветни лед што се цепа, много страшније него водопади на Плитвичким језерима, за које је Дана рекла: „Страшно, страховито, стравично лепо!“

Синоћ ми каже г. Стајић да је пред нашом кућом неко време стајао, на већој или мањој раздаљини агент Удбе, после мога изласка из затвора. Он га је виђао стално, пошто станује у Чарли Чаплина 29 и пролази поред нас. Ми то нисмо примећивали нити смо на то мислили, пошто смо у самом нашем стану имали насељене агенте: учитеља Алекс[андра] Живковића, његову жену Зорицу и ташту Видосаву Ајх, од 5. децембра 1955. Живковићевих смо се ослободили 1961. 1. априла, али ташта је још ту, сама у оба предња одељења, док се нас четворо гушимо у две собе, које су нам све – и за рад, и за примање и за спавање. Чак нам је општина одбила захтев за пролаз нашим младима кроз претсобље. Дафне нам то јавља. А нисмо сигурно боље прошли ни на суђењу 30. септембра Судија Воја Пандуровић је сувише бојажљив да би смео одлучити у нашу корист. Одбио је чак и увиђај на лицу места, да би се видела сва три „животна простора“ – наш, Видин и Живковићевих. Узалуд сам се једним меморандумом о нашој неиздржљивој стамбеној ситуацији обратио претседнику владе Србије Слоб[одану] Пенезићу, кога је пре тога

Милан посетио. А инжењерка из стамбеног је наступила отворено непријатељски кад је дошла да види је ли могућно обезбедити пролаз. Узалуд сам објаснио да се преко паравана могу чунци за пећ пребацити из рупе на зиду, где је пролаз...

Стигла је карта од Мари-Ан [Каруа] из Париза. Није, до моје ровињске карте, знала да је Орест Розенфелд умро. Ићи ће Жану Баје да узме на читање *Entre les nations* [Између нација]. Каже да једва чека. Од Јове из Лесковца писмо о набављеном „фићи“ 600 старом али са новим мотором 750. Сам већ шофира. Обећали су да му штампају студију о „Лесковачком Поречју“. „На случај да се оствари, то би било значајније, мислим, но откуп Ваше ствари у Београду“: тако пише Јован [Јовановић]. „Слажете ли се Ви са [т]им?“ – Тражи моје мишљење и о свом евентуалном одласку у пензију са 32.000 дин. Признали су му да је био у НОБ-у 6. септ. 1944. до 15. маја 1945. Скоро је решен да то учини, да се посвети научном раду – прикупљању етнографских података у своме крају. Тешко је и ризично саветовати, особито њему, који је тако осетљив. Чини ми се да неће моћи много да зарађује, а ни 100% пензиског основа није им довољно. Истина, зет Богдан лепо зарађује, и Љубинка и Невенка су добили места у Турековцу, 6 км. у правцу Лебана. То је повољно, али неће много олакшати Ради и Јови. Кола ће такође односити много, особито на оправке. Вера Златарева није одговорила на његово лепо писмо о адвокатури и адвокатима. Ако Жика Милојевић буде ишао у Бугарску, занима ме шта ће њему рећи.

Из новина видим да је 1. окт[обра] умро у Београду сипићки бивши свештеник Милутин Настасовић,¹³⁴ рођен 1881. у Аранђеловцу, до 1951. у Сипићу, после у Београду, код сина инж. Миодрага (Дубровачка 2) пошто је Никола погинуо у НОБ, као позадински радник. Остале су кћери Томанија и Нада и неколико унучића. Писао сам Миодрагу. Сетио се мојих посета њиховој кући, великог броја читалаца *Рага* у том узорном селу, задружном и политички земљорадничком, њиховог доброг учитеља Леоричића, с којим је свештеник дивно сарађивао. И чланка Жике [Живка] Милићевића¹³⁵ „Истинска служба“, у *Полиџици*, између два рата, где је, поводом Настасовића, мислио на Потапенковог¹³⁶ јунака.

¹³⁴ Милутин Настасовић (1881–1964), свештеник из Сипића код Крагујевца, велики поборник земљорадничког задругарства. Идеолошки земљорадник, симпатисао је Земљорадничку левицу. Сељаци у Сипићу су му добровољно подигли кућу и засадили виноград, само да остане међу њима. Умро је поштован од свих који су га познавали. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 221.

¹³⁵ Живко Милићевић (1896–1975) гимназију у Београду, услед балканских ратова, похађао је 1907–1914. У међувремену, 1912. био је и службеник Народне библиотеке Србије. За време Првог светског рата био је обвезник последње одбране у

Данас је објављено да је умрла Загорка-Гора Стојиљковић – рођена Грбић,¹³⁷ наша пријатељица, породична и идејна. Није имала ни пуних 67 година. Стварно је, дакле, била болесна, а не уображени болесник, како смо помишљали. Незаборава је њен правилни и лепо ваљевски језик, којим се поносимо. У читуљи се не помињу њена браћа, Иван [Грбић], који је дуго боравио у Русији: за њега смо такође дуго држали да је жив само у њеној ужареној фантазији сестре која обожава све што је *његово* и руско; ни млађи, агроном, који је био наш присталица, а службовао је и у Лесковцу-Пироту. Виђао сам више њеног супруга инж. Јована, који је постао професор на некој високој техничкој школи. Сину Слободану смо били на веридби, али се тај брак растурио. Кћи Вера је била велика нада. Изгледа да је успешно удата за сина др-а Миљанића.¹³⁸ Сирота Гора, – толико се одушевљавала за сељаке, за Бугаре, за Русе, за све што је напредно. Сањала је о томе да пише, али није могла. Новчано је помогла штампање нашег малог сељачког зборника и мојег суђења *Између шамнице и слободе*, 1940. једно и друго је било забрањено. Код ње се налазио редак примерак књиге *Између...* Писао сам њенима.

Ушорак, 6. октобар 1964.

Неколико дана сам се наслађивао Вуком [Караџићем], стилем и језиком, примерцима наше неупоредиве народне поезије и прозе, па сам, у овом миру, после бурне две недеље са Бенићевима, прешао на Жанове

бомбардованом Београду и Војној станици у Младеновцу (1914). Са српском војском прешао је Албанију, а у Француској, у Болијеу, положио је 1917. матурски испит. Вратио се 1919. у Београд, где је завршио Филолошки факултет. Између два светска рата и после Другог светског рата био је сарадник и уредник *Полишике* (1919–1941, 1950–1953), уредник литерарне редакције Радио Београда (1947–1950) и уредник Издавачког предузећа Минерва у Суботици. Књижевне радове објављивао је већ од средњошколских дана. У књижевним круговима остао је познат по негативној критици поетске збирке *Ошкровења* Растка Петровића. Припадао је тзв. „литерарном крилу“ српске конзервативне интелигенције, која се истицала приврженошћу традиционалном српству. – *Српски биографски речник*, 6, Нови Сад 2014, 525–526.

¹³⁶ Игњат Потапенко (Игнатиј Николаевич Потапенко, 1856–1929), руски (украјински) књижевник. Писао је романе, драме и кратке приче. Његова прва дела су приче о украјинском животу. Најпознатији је по роману *Руски свештеник*.

¹³⁷ Загорка Гора Стојиљковић-Грбић, свршила студије филозофије, борила се за женска права и за зближење са Бугарима, сарађивала је са левим земљорадницима. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 62.

¹³⁸ Нико Миљанић (1892–1957), лекар, професор Медицинског факултета у Београду. За време НОБ био први председник Народне скупштине Црне Горе; одступио је из политике и посветио се раду на Медицинском факултету. Био је члан Француске хируршке академије. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 205.

књиге. Узео сам прво Жака Берка,¹³⁹ *La Dépossession du monde* [Лишавање власти над светом]. То је уствари социолошко разматрање о колонизацији и деколонизацији. Најбоље познаје Магреб,¹⁴⁰ особито Алжир, али је захватио и читав проблем. Био је и у Мексику, у Канади, у Калифорнији. Жели да настави велико дело Луја Масињона,¹⁴¹ а да замени донекле и Франсоа Бонжана и др Харис-а Висса Вассеф-а,¹⁴² који су стали, као посредници између белих и бојених народа. Нашао сам невероватно густ текст, где скоро свака реченица доноси нову мисао. Језик је сасвим необичан, нимало стереотипан. Пуно његових кованица. Израз, свој, за сваку нијансу појма и појаве. Нашао је игру (баш плес) као пратиоца свих великих промена, чак као садржај народног живота у читавим периодима. Игру Алжираца непосредно је доживео 1962, а можда је нешто слично видео и 1945. у Сетифу, 1954. у Тунису, затим 1956. у Мароку и опет у Тунису. „Плес трагичан, али исто тако гурмански и жовијалан“. Сетио се Камија, који је после Отпора очекивао Револуцију. Шта ће бити? Ферхат Абас¹⁴³ је затворен међу првима, 1945, а сада је потпуно одбачен. Пљачка и сексуална оргија теши оне који не могу да праве историју. И невини понављају погрешке терориста и злочинаца. Кад није сексуалност, онда је

¹³⁹ Жак Берк (Jacques Berque, 1910–1995), дипломирао и магистрирао на Универзитету Алжир. Придружио се, затим, француској војсци. Од 1934. до 1944. радио је као службеник у Мароку, где је, као агроном, покушавао да побољша мароканску пољопривреду и живот сељака. Касније је постао администратор племена Сексава, међу којим је боравио пет година, што је довело и до настанка његове књиге: *Les Structures Sociales du Haut Atlas* (1955), једног од најтемељнијих етнографских дела о Берберима.

¹⁴⁰ Магреб (арапски „запад“), назив за арапске земље северне Африке, западно од Египта, у ужем смислу за Мароко, Алжир и Тунис, шире и за Либију, Мауританију и Западну Сахару. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 536.

¹⁴¹ Луј Масињон (Massinon Louis, 1883–1962), француски исламиста и мислилац хришћанско-екуменске оријентације; дугогодишњи професор Универзитета у Паризу; велики познавалац и надахнути тумач оријенталне духовности, особито исламске мистике. Гл. дела: *Ситрасиј... ал Халаца, мистичкој мученика ислама, Оглед о йореклу шехничке лексике исламске мистике, Ситуација ислама* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 604.

¹⁴² Рамзес Виса Вассеф (Ramses Wissa Wassef, 1911–1974), египатски архитекта и професор уметности и архитектуре на Факултету ликовних уметности у Каиру.

¹⁴³ Ферхат Абас (Ferhat Abbas, 1899–1965), алжирски политичар и државник, привремени председник у борби Алжира за независност од 1958. до 1961. Био је и први председник Народне скупштине и први вршилац дужности председника после стицања независности.

театралност, или свакодневица. Или ће се отимати о Мухамедово наслеђе: ко да поведе Арапе и можда све муслимане? Какву ће улогу ту да одигра марксизам, са својим нужним историским развојем? Шта ће изабрати: Римску државу или Августину? Берк нашу цивилизацију упоређује са лифтом: горе или доле, ни у једном другом правцу, или застој, краћи, дужи, – између спратова, или рушење у подрум. Анатоли Франсу је сметало већ то што једни газе другима по глави. А ни социјализам не може да избегне „социологију нивоа“ – нове класе, нови сталежи, нове касте, често без могућности прелаза навише. Још горе: свакоме прети срозавање у свакодневицу, осуда на баналан живот. Не улази све и свако у историју, и на то се жалио Стендал. А Пруст је потражио решење у пансексуалности. Берк подвлачи *антропологичност*. Ако не све, много се своди на то. Колонијализам је промашио зато што није умео да упозна и схвати далеке народе, што се није прилагодио њиховим особеностима. Ја слично налазим у комунистичкој пракси у *односу на сељаке*. Нису се трудили да се зближе, да уђу, да утичу: само су наметали, као и колонизатори. Једни и други су мислили да је довољна техника и формална организација. Срећа је што су модерни филозофи толико говорили о антропологији у Мексику. Да ли ће то чинити и социолози? Да ли ће политичари извући поуке? Сада је реч о целој планети!

Позивајући се на Маркову мисао о алијенацији и реификацији индустриског радника, Бек тврди да су ове појаве још много драстичније код колонијалца, јер уништавају и његову природну средину, кваре му психологију, укидају традицију, језик, религију. Срећом не успевају да упропасте целу његову *антропологију* и географију: зато му остаје снага да се буну, да се ослободи – да поново буде свој! *База* ће увек побеђивати. Ја убацујем сељака, и кажем да је он исто таква, чак можда већа жртва градске цивилизације. Њега извлачи целог из његове средине, одузима му базу, уколико не остане на селу.

Берк говори затим (III глава) о „колонијалном Едипу“. Као у грчкој трагедији, овде се сустичу патетично, драматско и трагично. Али и овде долази до анагноризиса – до поновног упознавања (*reconnaissance*) до узводног кретања, ка извору. Први светски рат је омогућио да тај процес почне; други га је допунио и скоро довео до краја. После емира Каледа и шеика Таолби-ја, и Заглума дошли су Ганди, Сун-Јат Сен (са своја Три принципа), Лењин, Вилсон и цели модерни антиколонијализам, најзад буржоаски хуманизам. 40-тих година све се убрзава. Алжирско питање је

узбуркало француску савест више него Драјфус.¹⁴⁴ Прошлост се свуда актуализира. Колонијални народи постају *културно*, не само економски интересантни. Долази до пунијег и мање себичног *ујознавања Земље*. И ово не доводи до поређења сељака са колонијалцима. И на селу, међу сељацима је капитализам изазвао страшно упропашћивање богатстава, а комунизам је уништио вредност земље и убио вољу за *рад*.

Човек са Антила, Франц Фанон,¹⁴⁵ мислио је и о алжирској револуцији *Les damnés de La terre* [Проклећници Земље] (1961). То нису само колонијалци, већ и сељаци. Ја сам, у *Сељачком социјализму*, предвиђа да ће се после сељачког питања поставити колонијално, да ће, после победе градске радничке класе, дијалектика делати у корист сељака, после сељака ослобођаваће се колонијалци. Овај процес је ишао брже – услед II рата – него што сам очекивао. Али сељачко питање тиме није престало да буде актуелно. Чак је добило светске размере. И у бившим колонијама ће се у великој мери поновити циклус: феудализам, капитализам, градски социјализам, сељачки социјализам, демократија.

Ако је колонизација терет – физички, морални, психолошки – деколонизација је *гуї, раздужење*. Оличење тога је Египат. Његов процес личи на Кафкин. Сељаштво је капитализму *дужно*, у социјализму је *оскудно*: шта је боље, управо шта је горе? Бек је врло добро приметио да је империјалистичка експанзија била хоризонтална, у ширину. Антиколонијализам је *вертикалан*. Ако одиста буде такав, ако иде до дна, ако ослободи и сељаке, он ће бити *иншејраншан* као свако право стварање. Питање је, јер се нове државе – чак Индија после Нехруа – даве у фракционашким борбама, око власти, око привилегија, око наслеђа експроприсаних богатстава. Та друштва ће тек сад имати своје праве класе. Њихов социјализам ће можда избећи капиталисте и банкарe, али неће трговце, посреднике и бирократе.

¹⁴⁴ Алфред Драјфус (Alfred Dreyfus, 1859–1935), француски официр, пореклом Јеврејин; 1894. лажно осумњичен за шпијунажу у корист Немачке и осуђен на доживотну робију у Кајени, Ђавоље острво. Кад се сазнало да је невин, избила је тзв. Драјфусова афера, која је изазвала политичку кризу и оштру борбу између напредних и реакционарних снага у Француској. У борби за његово ослобођење активно је учествовао и Емил Зола. Драјфус је најпре помилован 1899, а затим ослобођен као невин и рехабилитован 1906. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 669.

¹⁴⁵ Франц Фанон (Frantz Fanon, 1925–1961), француски западноиндијски психијатар и политички филозоф из француске колоније Мартиник, чија дела утичу на поља постколонијалних студија, критичке теорије и марксизма.

Ушорак, 6. октобар 1964.

Од Бојке и Срђана по једно лепо писмо на француском. Бојка је у СИВ-у примила моју пензију, па се пита чиме сам заслужио да ме благајнице, Вера Крајиновић и Тамара Шаренац тако љубазно поздрављају: „Je ne sais pas par quoi mon père a mérité les sourires si charmants qui ont accompagné les salutations de ces jeunes dames.“¹⁴⁶ Ми се опет питамо да ли је Срђан сам саставио писмо на француском баби и деди. Јасно је да га је сам откуцао на машини, јер су изостављени акценти. Извињава се што не пише:

„L' institutrice nous donne beaucoup de devoir, et je dois bien labourer. Nous devons lire aussi des livres de lecture. Papa apporte de la bibliothèque des livres pour Dragan et pour moi.“¹⁴⁷ Хвали се кравом Каролином коју му је теча Милан [Дамњановић] донео из Холандије: „Nous avons beaucoup de mal, lui et moi, à la construire, car elle est faite en carton.“¹⁴⁸ На крају жали што се само сунчамо, а не купамо се. „Si s'étais à votre place je mettrais (он је написао *mettrai*) une chaufferette dans la mer pour la chauffer.“¹⁴⁹ То је један од његових вицева, као што је реч *labourer* мој и Бојкин домаћи израз.

Среда, 7. октобар 1964.

Данас ситним рукописом густо покривена карта од млађе кћери. Клавир још није продат, јер купац, Јеврејин који је дуго био директор позоришта у Нишу, па га Милан познаје, још оклевају због цене. Нећемо ићи испод 250.000. У суду, 30. септембра Воја Пандуровић је саопштио да су на увиђају констатовали да Живковићев стан има само једну собу. Бане [Страхиња Јовановић] је тражио, пошто он није био присутан, да га суд овласти да лично види. Истог дана је нашао две собе и претсобље, разуме се и кухињу. Каква је то безочна саботажа!? Сазнао је још да је Радован Вуковић, бранилац Живковићев (који је био и Ћиласов, по званичној дужности кад су, при последњем суђењу, Воја Грол и Вељко Ковачевић били одбијени) раније био управник неког казног завода. Бане му је

¹⁴⁶ „Не знам чиме је мој отац заслужио тако шармантне осмехе који су пратили поздраве тих младих госпођа.“

¹⁴⁷ „Учитељица нам задаје много за домаћи и морам много и напорно да радим. Морамо, исто тако, да читамо књиге за лектуру. Тата доноси књиге из библиотеке за Драгана и за мене.“

¹⁴⁸ „Много смо се намучили, он и ја, да је направимо јер је крава од картона.“

¹⁴⁹ „Да сам ја на вашем месту, ставио бих (он је написао *сшавићу*) грејалицу у море да га загрејем.“

пркосно рекао да ће овај процес изгубити. „Није ваљда?“ смејао се Вуковић. Данкина Смиља иде у Париз, па јој је Дафне, место нас, написала неколико реченица најнужнијих за прве разговоре. Пре тога је била код пријатељице у Белгији. Има скоро бесплатну возњу, као бабица у Железничкој болници.

Ишли смо да се опростимо од Ане и Ђане. Пасош је одобрен, отишла је 23. IX из Загреба у Пулу, али ови тврде да га ни 2. X нису још имали. Опет нека саботажа. А Ђани је овде опстанак све тежи. Питају сви зашто не одлази мужу-Немцу!... Ани је врло тешко што губи своју обојавану јединицу, али и она једва чека да оде, да не пуца брука по Ровињу. На повратку смо нашли у степеништу др Јелицу [Петровић], па је и ручала код нас. Спремили смо најскупљу рибу на бродето, али она се нија наслађивала као ми. Причала је неуморно о својој породици, особито о мајци, с којом се није слагала, и о тетка Мици која јој је била прави родитељ и старатељ. Нашли смо да јој је ово одиста потребно, јер расипа на све стране своју пензију од 38.000, као што је раније делила све што је зарађивала. Говорила је, увијено, о својој тузи што наш Аца није одговорио на њена осећања. Она га непрестано помиње, и спрема поклоне његовој деци. Чудна жена; неизживљена нежност!

Ноћас сам опет размишљао о евентуалној демократизацији код нас. Прошле године (1963) у мају, кад се гласало за посланике, били смо у Врњачкој Бањи и чули како су се људи револтирала што имају да „заокружују“ кад је постојао само један кандидата. Онда сам ја рекао да су то били последњи такви избори, и да ће убудуће бити два или више кандидата. То је боље, макар сви били комунисти, него да се бирачи понижавају једном, и формалном, комедијом од избора. Сада се о томе званично говори, предлог Социјалистичког савеза за промену изборног закона, за 1965, кад се бира половина Скупштине. Сећам се тим поводом, како сам већ 1955, пред пуштање из затвора, размишљао шта бих учинио ако би ме другови поново звали на сарадњу. Спремао сам се да Ђиласу изрецитујем Данилову поруку Турцима:

*Сјуштвавах се ја на ваше уже,
Умало се уже не преиџре;
ошда смо виши пријатељи,
У главу ми памети ућерасије.*

До тога, наравно, неће доћи, као ни до обнове слободног политичког живота, са партијама. Али кад човек бди ноћу, свашта му пада на ум. Сетио сам се и питања које сам себи, опет у Митровици, постављао, у погледу људи који су неко време провели у неком тоталитарном покрету, па би желели да се поново, или први пут, ангажују у другој, демократској

партији. Колико времена треба да су провели, и у ком периоду свога живота, па да се обезбуде, обесчовече, онеспособе за искрене и лојалне сараднике. Одговори су били разни, од неколико дана, до неколико година: да је неко *могао* да чини оно што човека квалификује за доброталитарца.

Четвртак, 8. октобар 1964.

Синоћ смо ишли да однесемо један пар кључева од стана Томишићевима (De Amieis ул. бр. 20) и да се опростимо од гђе Јелке Поповић. Много нам је захваљивала што је обилазимо трећи пут. Вероватно је више нећемо ни видети, пошто одлази у Вогошћа близу Сарајева, код унука своје сестре. За нас је тај растанак био тужнији него за њу. Она ваљда себи предвиђа дужи живот. Данас нама долазе у посету гђа Љубица и Драган Стајић, а ми после идемо Јелици, да видимо слику коју је добила од сликара Бруна Маскарелија,¹⁵⁰ зато што се стара о здрављу његовог малог детета.

Четвртак, 15. октобар 1964.

У Београд смо стигли ноћу између 12. и 13. Била је прошла поноћ кад је наш експрес, за које смо платили по 600 динара додатка улетео у београдску станицу, пошто се задржао, после Љубљане, само у Зиданом Мосту, Загребу и Броду. До Сежане нас је колима довезао Микијев Милош и ту смо узели воз, до Љубљане.

Сада тек могу да причам о вечери и вечеру код Јелице пре недељу дана. Маскарелијева слика (поглед на Лимски фјорд) нас је изненадила својом лепотом и свежином. Рађена је модерно, али не модернички. Друго изненађење: сликар је донео, под пљуском који је „широко“ покривао Ровињ целог тог дана, један наивно-примитивни рад једне девојчице, Кармен, која је то сликала кад је имала 11 година. Он је слику очистио и лепо урадио. За једно место на њој рекао је да представља пут. Ја сам се усудио да кажем како „нема вештине“, док је његова слика, која се блистала у своме раму, на сточићу покривеном борама неког скупоценог „материјала“, рађена са вештином Маскарели: „И то је зло!“ Добро је док је сама уметност, без вештине“. Утом је стигао млади [Слободан] Вулићевић,¹⁵¹ Дубровчанин, такође сликар, вршњак (37

¹⁵⁰ Бруно Маскарели (1926–2019), академски сликар, завршио академију ликовних уметности у Загребу. Живео је и радио у Ровињу. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 604.

¹⁵¹ Слободан Вулићевић (1927–2009), академски сликар, завршио академију ликовних уметности у Загребу 1952. Трајно место боравка било му је у Ровињу.

година), школски друг и пријатељ Маскарелијев. Сложили су се да је мала даровита. Али и у томе да од те даровите деце ретко испадају велики сликари. Дошле су и њихове супруге, Талијанке, једна врло црнпураста и пуначка (Вулићевићева), друга танушна плавуша са оскудном опуштеном косом. Поново смо се изненадили, ни један ни други нису „организовани“, иако им је држава скоро једини послодавац. Раде декорације за предузећа и установе. Врло слободно су критиковали мали рад инжењера и радника, скупоћу и несолидност израђевина, бирократске методе, упропашћавање ваљаних занатлија.

Вулићевић је донео Јелици диван албум са сликама мозаика у Поречу – црно и у бојама, – много изразитије него што нам се учинило у природи, кад смо их гледали са Розенфелдовима 1960. Поједини детаљи су дати увеличано према претходној целини. Сетио сам се сличног поступка на Маневим сликама у књизи коју смо добили од Мари-Ане и Вулићевић каже да се то често ради од неког времена. Они су обојица дошли у најбољим оделима, као за пријем. Дана и ја нисмо тачно ни разумели да су и они позвани. Ја сам био без кравате. Нарочито се Маскарели истицао својим црним сако-ом и белом кошуљом.

Знали смо да је богат, да има огромну кућу у Ровињу, да је раскошно намештена, да приређује оргије, да му је млада (20 година) трећа жена, да има настране жеље у полним односима, и пуно мало повољних појединости. И полу-брат Марио је сликар, о њему се још горе и отвореније говори. Бруно је одиста личио на сладострасника. Тим више нас је изненадила његова културна и чак политичка ерудиција. Рекао је неколико врло умних мисли.

Ако је вештина прво, богатство је друго зло у уметности. Модернизам је последица богатства и засићености. Тешко Русији кад се и она обогати и кад је захвати модернизам. 1889. су многи нашли да Ајфелова кула није лепа. После Бриселског Атомијума налазимо да је Кула лепша, а и Атомијум изгледа леп кад се упореди са чудовиштем Њујоршке светске изложбе ове године. Какво ли ће тек страшило – васионско, космонаутско – дати Руси кад идући светски вашар буде у Москви, ваљда 1972. Биће то ужас од кича. Тамо су људи сиромашни и оскудни, али држава је богата, и баца лудо на лудости. Погледајте њихове архитектуру, особито московски универзитет: све саме куле и кулице, шиљци, све нефункционално, некорисно. Вулићевић примећује да се и Руси мењају у том погледу, и праве разумније ствари. Ја наводим како је један водич клицао: „Само социјализам може дати овакве зграде, које нису непосредно рационалне!“ Кажем како се дешава обрнуто од онога чега смо се ми у младости бојали за социјализам: да ће градити касарне за становање и да ћемо се хранити

сви на казану, једнолично и сви подједнако. Уствари се троши без рачуна и неједнакост се шири место да се смањује. Тако долазимо и до политике.

Вулићевић ме пита како сам дошао у сукоб са режимом, пошто сам у почетку сарађивао. Маскарели упада: „Они данас раде оно што сте ви онда саветовали.“ Рекао сам, кратко, да смо се разишли на једнопартиском систему, на принудним радним задругама, на једностраној спољној политици, на претераном трошењу на Армију (у данашње доба) и на форсирању тешке индустрије. Сада су они, одиста, скоро све то изменили. Онда Маскарели велича Хрушчова и „фантастичне промене“ које је он донео. „Док нисам комунист, ја сам слободан човек. Ничега се не бојим. Вас нису убили зато што нисте у њиховој партији. Католици су спалили Савонаролу¹⁵² баш зато што је био њихов. Они и данас лакше примају муслимане и православне него протестанте, а највише прогоне своје припаднике.“ Онда сам се сетио речи оног совјетског маршала на украјинском фронту, пред крај Другог рата: „Овај рат је страхан, али ће још страшнији бити ратови кад комунизам завлада у целом свету.“ То није немогуће, јер су ратови бивали све жешћи уколико се светом ширило хришћанство – религија „љубави и мира међу људима добре воље“. Уосталом, њихов Ђилас је још у затвору.

Док смо тако мудровали, светлост се угасила, а напољу је и даље пљуштала киша. Јелица је донела своје најскупље свеће из Париза, па је њена коноба личила на какву отмену трпезарију, где се вечерава, – као у Средњем веку и у данашњим луксузним срединама и под свећама које се диме и шире смрад. Дирамо Маскарелија да искоришћује мрак – пре но што су дошле свеће – да прича како у Источној Немачкој постоји необично велики развој индустрије. Вулићевић и ја сумњамо, али он сасвим озбиљно то понавља. У полу-осветљењу баца нов „шtos“: већа сензација од атомске и хидрогенске бомбе биће кад „социјалистичке“ земље буду имале довољно хлеба. Мађари се на пример хвале да ће ове године моћи углавном сами да се исхране. Долази анегдота: састали се совјетски и амерички синдикалисти. Руси су уверавали да ће једног дана свуда и сви бити под комунизмом. Американци: то је могућно, али се питамо ко ће нас сада хранити. Сви констатујемо да су сељацима убили вољу за рад и да су земљу учинили безвредном. Ја упадам са мојом верзијом да социјална функција приватне својине још није довољно искоришћена. Она је лукавство друштва, као што је полни нагон лукавство природе:

¹⁵² Ђироламо Савонарола (Girolamo Savonarola 1452–1498), италијански доминикански монах, кратко време и владар Фиренце. Познат је по верској реформацији, противре-енсансном деловању, спаљивању књига. Иако је остао до краја католик, неки га сматрају претечом Мартина Лутера. Због сукоба са папом спаљен је као јеретик.

задовољства, које ове две ствари дају, служе уствари друштву, односно природи – да се стварају нова богатства и да се умножава живот.

Тољатијева „промеморија“ пред смрт је за Маскарелија историски догађај. Ја кажем да је неки упоређују са Лутеровом прокламацијом против Рима. Ја првенство тражим за Тита, пошто је он први устао против московског централизма. Маскарели: Хрушчов је стопроцентни ревизионист. Он има великих тешкоћа са Кином, а ни партија ни војска нису задовољни са њим. Кинези нису директно опасни, јер никад нису били освајачи, каже М[аскарели] Ја примећујем да их комунисти могу преобразити и динамизовати. Маскарели: они су последњег цара оставили да живи и чак да нешто ради, као и неке бивше индустријалце, научнике и уметнике. Зато су из митраљеза убијали у неким покрајинама оне који су се изјашњавали за Совјетски Савез. М[аскарели] се сећа како им је, у уметничкој академији, социолог Фјаменго причао да пролетаријат може само крвавом револуцијом постићи своје ослобођење. А сад говоре о мирном улажењу у социјализам. Кад им како треба, и како кад морају. Једно само не могу да схватим: шта је то неангажованост. Како један комунист, један револуционар, поготову шеф једне комунистичке партије може бити неангажован.

Кад је поменута нова парола – хуманизам – М[аскарели] је узвикнуо. Верујем да има хуманизма само онде где се поштују старци. Ја сам поменуо Данску, а М[аскарели] Мађарску. Жели да поново буде у Будимпешти, зато што је свеж и леп град и у Бечу зато што тамо поштују старе људе. Код нас је лекарима забрањено да лече старе, особито да их шаљу у бање Беч и Пешта – то су културне средине. Сад су Мађари мало живнули, јер им Руси мање одузимају. Раде много и доста им остаје. Сада као да је Чесима најтеже. Румуни се нагло извлаче, после нас и Пољска. Као да су и Бугаре мало оставили на миру.

М[аскарели] се опет смеје: сада постоје три комунизма – совјетски, кинески и неодређен. Пита ме какав је Бен-Белин социјализам. Објашњавам да се он позива на Исток и на арапски национализам. Уствари, сви ти нови „социјалисти“ шпекулишу и уцењују Запад својим везама са Истоком. И Русе плаше довођењем Кинеза. Највештији се, до сада, показао Насер.

М[аскарели] је гледао у Пули како се мало ради. Зато је свака грађевина баснословно скупа. Убили су занатлије и сада инжењери шетају, по њих 7, на градилиштима. Имао је у рукама платне спискове. Раднику је стављена велика зарада, али он стварно добије врло мало: све иде на разне фондове, социјално осигурање и тд.

Кад сам рекао да су дошли на многе моје предлоге, М[аскарели] каже да је у томе моја кривица. Требало је чекати да они увиде своју погрешку и да они предложе промену. Кажњавају иначе сваку иницијативу. Њега умало нису убили што је предлагао, пре неколико година, да се Ровињ претвори у туристичко место. – „Па да нам дођу Немци, да их служимо!“ А сада не знају шта би све пружили Немцима, само да им извуку девизе! – Такви су, кажем ја. И кад нешто промене, они пре тога нападају исто тако силовито како су га раније бранили и величали. Питам да ли су и у Ровињу прогонили информбироовце: Како да нису! Било је страшно. Они су одиста људи нарочитог кова. Не може сваки бити комунист.

Дана и ја смо морали да одемо нешто пре 22 часа, јер смо сутра рано имали аутобус за Копар. Напољу је био мрки мрак. Тесна улица, низбрдо, са глатким степеницама повремено. Само је муња понекад показала где су зидови. Маскарели нас је узео испод руке, чврсто нас стерао и тако одвео до малог трга, где је раније била апотека. Из кафане „Стари град“ избијала је слаба светлост свећа, па смо некако нашли Корте Масато 4. Врло љубазно од модерног сликара који се не признаје модерним, од младог даровитог човека који не презире старе. Чак је на расстанку рекао да му је било „мило што ме је упознао“.

До Копра смо путовали, 9. октобра, од 7 до нешто после 10. Брана Миљковић и Милош Стергар су нас чекали на аутобуској станици. Речено им је да ћемо стићи много раније, па су већ били изгубили наду. Мики [Милица Николић]¹⁵³ нас је дочекала исто тако пријатељски. Гостила нас је душмански сва четири дана. Сваког ручка била је божанствена пилећа чорба, са много меса и врло вешто зачињена. Печење од још бољих делова истих невиних жртава. Првог дана је била њен специјалитет, гибаница слана, од палачинки место кора, затим друга, слатка. Питко црвено вино, тако се рубински сијало у чашама да сам пристао на једну хигијенску и асталску беванду. Грођје се узалуд нудило: могао сам да окусим копарску малвасију тек трећег дана пред спавање, после чаја код њихових суседа на спрату, др [Марка] Коленца¹⁵⁴ и госпође Татјане или Тјаше, како је зове муж, или Тјашку како је, по свом кумовском обичају, прекрстила Мики. После првог ручка, организован је одмор у замраченијим собама за г. Брану и нас двоје. Милан је радио; Мики је рашчишћавала терен. Пред

¹⁵³ Милица Николић-Стергар, другарица са факултета Дафине Јовановић. После се зближила и са Драгољубом и Даном; удата за Милоша Стергара. Била је превише амбициозна, а са недовољно воље. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 228.

¹⁵⁴ Марко Коленц (1922–2008), дипломирао је на Медицинском факултету у Љубљани. Одмах се запослио на тамошњој Гинеколошкој клиници, а 1955. преузео је вођење породично-гинеколошке службе у Копру. Асистент на Медицинском факултету у Љубљани постао је 1967, а 1984. и редовни професор.

вече су нас мушкарци водили по граду, па смо се састали у „Лођи“, кафани која толико цени Милоша да му је за 50 рођендан, из небуха, један члан колектива предао фину боцу вина. Мики га зачикава да му је тамо нека врста радног места. Уствари он ради за тројицу или за четворицу. Пре свега држи у срезу, који је велики као три ранија, два ресора: школство, и просвету и културу. Затим, он је и шеф и секретар, сам у целом двојном малом министарству. Sprema извештаје за срески савет и за среску скупштину, стварно и за републику. Често иде на реферисање у Љубљану. Више нема посла са Београдом. Сада, по најновијем уређењу, свака школа је аутономна, нарочито у избору наставног особља. То је рђаво због локалне и личне пристрасности. Још горе је још школске управе иду на избор слабијих наставника, јер су они јевтинији. Тако остаје више „за поделу“. Они такође раде по бодовима и тобоже „по учинку“, као предузећа. У пракси, дају једни другима прилике да добију већи број поена, и да зараде више. Притом страдају најстарији и најквалификованији: избегавају их, јер су „најскупљи“. Једина добра страна самоуправљања у школама: много људи се упућује у ствари, силом прилика. Он пише извештаје, даје да се умноже и шаље члановима савета за школство, односно за просвету и културу. Они или бар неки од њих прочитају, јер он на седници захтева да одлучују по његовим предлозима. Као шеф ресора, он нема старешине, сем председника среске скупштине: њему лично реферише и за њега спрема материјал кад иде у Љубљану. Такав опширан извештај имао је управо да спреми за уторак. Радио је у суботу и у недељу, а нас је водио до Сежане у понедељак око подне. Имао је посла у томе месту, али је могао да одложи да нисмо ми тамо узимали воз. Поклонио нам је и два-три сата у недељу, да бисмо се возили по мору, у великој барци њиховог пријатеља са Пага, који је доживео чуда за време рата. Затим нам је детаљно показао једну модерну основну школу. Зидана је са много фантазије, на стубовима, на тек исушеном земљишту, које је испод морске површине, као у Холандији. Радио је архитект који има смеле идеје и који много троши. Овај објект је величанствен, али на неколико места пуца, као наша кућа у Колонији, јер се тло није довољно слегло. Показао нам је загревање дворана на мазут: оно је јевтиније и топли само доњи део, по коме се деца крећу кад вежбају. Видели смо и кабинете и радионицу са алатом. Пало нам је у очи да је испод сваког алата, маказа, кљешта, чекића разне величине, црвено обојено тачно место на зиду које он покрива. Зна се где који спада, и да ли је сваки на месту. Чим се појави црвена фигура на зиду, знак је да нешто недостаје. Учионице су простране, све са паркетом. Деца остављају обућу напољу, навлаче патике. Гардероба је велика и довољна за све. Кухиња је двострука: у једној се спрема доручак за ђаке, у другој се они уче домаћинству и спремању разних јела. Видели

смо на једном столу разастрте гомиле шипка од руже: то ђаци чисте и спремају себи за чај. Сами су га набрали у пољу. Пред школом је игралиште, прави мали стадион, а ту је и школска башта, коју обрађују ученици. Неки пољопривредни завод из Љубљане бесплатно даје семе за једну миришљаву биљку, ђаци засејавају, гаје и беру, и од тога се такође праве чајеви за њих. Ходници су широки и светли. Прозори су подешени према локалним ветровима и падавинама.

Мики нам је такође посветила једно пре подне. Имала је готов ручак за суботу, па је могла да нас води у шетњу, насипом, коме лево остаје фабрика томосових возила. Имали смо да бирамо: ново насеље са вилама или Долину фараона. Изабрали смо ово друго: због плаже, хотела и зграда у којима станују руководиоци. То је нека врста копарског Дедиња. Народ је према томе њих назвао фараонима, што још једном потврђује духовитост и смелост Словенаца, и после свега што смо читали у *Перспективама* и *Новој одабносши*. Сутрадан, у недељу смо сазнали да, као контраст Долини фараона, постоји копарски Дахау. То није никакав фашистички логор, већ насеље скромно, радничко, уствари ново и далеко удобније од београдске Јатаган мале или сличних дивљих насеобина. Г. Брана каже да су кућице сасвим пристојне, здраве и чврсто грађене. Ипак је за Словенце то Дахау, само да пркосе новим аристократима. У Долини фараона, посетили смо само ресторан, неку врсту циновске ротонде у стаклу. Кухиња се блиста од белине и она се види из ресторана, као да лупњава и пријатни мириси треба да појачају апетит. Кажу нам да је то преко лета пуно Немаца и Талијана, особито Тршћана. Ови долазе да једу јевтино и обилно и да се снабдеју телетином, шунком, кобасицама. Наши одлазе у Трст да купују јабуке и крушке, и често препродају овамо. Да Тршћани и сада долазе на викенд и на „клопу“ видели смо исте вечери кад смо се враћали са Хрватина и из Конвента, прекопута Ровиња, на путу за Трст. У сусрет нам је ишла дугачка колона фарова.

У недељу поподне др Коленц је возио Београђане да са висине гледају границу, тршћански залив и сам Трст. Само је Милош остао, да спрема свој елаборат. Поглед са Хрватина је врло занимљив, географски и политички. Испод наших ногу је текла граница, па је било море, и онда велики град, полагао по страни, а изнад њега опет граница, а по врховима брод, а иза тога опет наша територија. Између Хрватина и Трста једна слободна зона, читав град који је ван царинске надлежности: много се гради, инвестира и зарађује. Свртели смо, на повратку у болницу, код св. Николе. Нашег гинеколога су љубазно и захвално поздрављале његове пацијенткиње. Овде има свој спрат, пошто туберкулозних има сада мање, а гинеколошко одељење у Копру је преоптерећено. Мики и Брана нису били видели Конвент, па смо и ради њих прошли кроз парк – поред раскошне плаже –

опет за Немце – и дошли до некадашњег манастира. Сада је то красан ресторан, раскошно осветљен. Није било ни једног јединог госта, а многобројно особље је испуњавало белу и електрифицирану кухињу, која се такође није стидела да покаже пећи и судове: као да је позивала на јело. Доктор и ја смо узели вишњев сок, а Мики, Дана и Брана су пили кафу; рачун је био 600 динара. Сетио сам се гладних стеница које навале на ретког госта. Али овде тако наплаћују и кад су „комплетни“. Др Коленц се интересовао за мој ранији политички рад, особито за разговоре са Кардељем, кад смо израђивали програм Народног фронта Југославије. Скоро ништа није знао о кризи у којој је он био у лето 1961. Не воле га много ни сами Словенци: то сам се уверио.

Кад ме је први пут видео, у суботу по подне, др Коленц је узвикнуо: „Све знам о вама!“ Много је слушао од Мики и Милоша, али је још више чуо сада. Дошли су доле заједно муж и жена. Пажљиво су слушали о суђењу и робији, али их је највише импресионирала прича о Тутину и другим интернацијама, после Загребачких и Љубљанских „пунктација“. Да би још више сазнали о Србији и нашој борби за федерацију, позвали су „све“ по нашем повратку са Хрватина. Њихов стан је трособни, врло леп. Прављен је за неког руководиоца, али су га дали њему, да не би радници полупали прозоре, како су претили. Ето, не даје се само политичким личностима, већ и једном лекару. Госпођа Тјаша је служила чај са колачима. Био је ту и њихов старији син Матијаш. Донео је *Енциклопедију Југославије*, да им на карти покажем где су Тутин и Сјеница. (О тутинским шумама су могли читати у новинама, тих дана: потере су организоване за седмоструког убицу). Милош опет није могао бити са нама: остао је доле да ради. Доћи ће на спавање у докторовом кабинету: тако чине кад Мики има госте из Београда. Доктор се понудио да нас вози до Љубљане, ако Милош не буде добио кола. Гђа Тјаша је такође хтела да нас вози до Сежане. То је све било крајње љубазно. Просто су се утркивали ко ће нам више учинити. Ипак је у понедељак у подне дошао срески шофер, па смо са Милошем, под кишом, дошли до Сежане. Био је то уствари земљак, помало рођак и пријатељ Милошев. Обојица су из најсиромашнијег дела словеначког приморја, из породица са много деце. Милош има још два брата. Отац је покушао да ради и да школује децу под Талијанима, али су убрзо морала да побегну у Југославију. Један брат је матурирао у Љубљани, а Милош је први дошао у Београд, још 1930. После су сви прешли. Живели су доста добро, јер су их Срби лепо примили. Сви су се запослили. Милош се оспособио за инструктора у фискултури. Њега је гимнастика, уосталом, од слабуњавог и чак болешљивог дечака претворила у снажног човека. Сада има 50 година и више, али је још и крепак као младић. Српски говори као прави Београђанин.

Од Сежане до Љубљане, у купеу смо имали само једног студента медицине који је 40 дана провео у унутрашњости Енглеске као болничар, са најнижом платом. Он тврди да је тамо све јефтино, јер се добро зарађује. Енглези су сада врло предусретљиви према странцима. Пало му је у очи да има много Кинеза у Лондону. Најбоље се хранио у кинеским ресторанима. Врло самоуверено даје оцене о народима и земљама: види се да има 22 године.

У Љубљани смо морали да променимо воз, мада су Милошу рекли у Копру да је директан до Београда. Воз је сада био прави експрес, али је било и више света, особито после Загреба.

Четвртак, 15. X. Из Сивца је дошао Маџаров, занатлија који је годинама израђивао у Београду фину кожно галантерију, да нас позове на бербу грожђа код Милана Ђурчића. Одмах сам написао карту да нећемо моћи да дођемо. По подне су били Ђорђе Славински и Милорад Бонавески. Жале се на прилике, управо на хаос у нашој привреди. Интересују се за изборе у Енглеској, данас, за председничке изборе у САД 3. новембра. Да ли ће хомосексуална афера Џенкинса, Џонсоновог најближег сарадника, много сметати данашњем председнику? Сметаће доста, јер су Американци доста осетљиви на такве ствари, особито зато што је Џенкинс отац шесторо деце. Ипак ће Џонсон победити, ако се не деси још нешто непредвиђено.

Петак, 16. октобар 1964.

Петак 16. X. је донео крупне вести: Лабуристи су победили али им је већина „тесна“; Хрушчов је смењен – није више ни генсек, ни предс[едник] владе ни члан Президијума КПСС. Старост и болест – то су изговори. Стварно су га уклонили да би могли разговарати са Кинезима. Нису му дали да прими поздраве тројице космонаута који су заједно пловили око Земље 24 сата.

Субота, 17. октобар 1964.

Синоћ смо се најзад нашли са Жиком Милојевићем, који је био 10 дана у Бугарској и посетио Геновске. Већ пре одласка на море, замолио сам га да Миши [Геновском] постави два питања: Како је замишљао да ће ме наћи после свега што се десило са нашим сељацима, са сељачким покретима и са мном лично? И друго: Шта он мисли и како би се држао [Александар] Стамболиски да је, као ми, дочекао комунистички режим? – Тридесет југословенских агронома су кренули аутобусом 4. октобра. У Софији су били примљени код помоћника министра пољопривреде. Имали

су велики програм, а овај га је још увећао, па су морали одмах да крену на пут. Прва етапа, Татар Пазарцик, друга Пловдив. Ту су могли да виде све што их је интересовало у погледу пољопривредних установа, али они су хтели да упознају и земљу. Ишли су до Бургаса, затим у Варну, па су се вратили преко Великог Трнова. Зашли су и у три-четири села, али увек поред великих друмова. Ту је све обрађено, пошумљено, наводњавано. Цела земља је колективизирана. Породицама су оставили само по 20 ари за личну обраду. И они ту сеју кукуруз – да угоје свињче, – и детелину – за краву. Раде много и добро, али добијају мало. До пре неколико година је било још горе, кад су награђивани у натури. Сада им плаћају у новцу. Задруге немају дефицит, а ни пољопривредна добра. Мање дају Русима. Пре је било много теже. Сада обнављају куће, али лични живот је још оскудан. Одевени су слабо. Нису весели. Ћуте, а кад нешто кажу, то је да су прошли кроз страшне ствари. У градовима је такође свет бедно обучен. [Михаила] Геновског је видео само нешто више од пола сата, јер нису били код куће кад их је потражио у цара Самоила 32, пошто је погрешно ишао у ул. Цара Симеона, по великој киши. Миша [Геновски] и Вера [Златарева] су га примили врло срдечно. Терали су га да вечера, али је морао да отпутује. Поставио му је само моје прво питање. Миша је одговорио да је очекивао да ме нађе онаквог какав сам био раније: да сам за социјализам, за Русију, за сарадњу са комунистима. Жика је одговорио да се нисам ја променио, већ наши партнери су се рђаво понели, – и Руси и комунисти. На питање како му се учинила бугарска пољопривреда, Жика је хвалио све што је видео. Механизација је овде мања, ради се још са биволима и магарцима, свакако зато што је код нас социјалистички сектор само 20%, а не као код њих. Замерио је што се људско достојанство не поштује, што су људи невесели и намрштени, што се не чује песма. Миша је на ово слегнуо раменима, беспомоћно. Опште сиромаштаво није стигао да објасни великим давањем Русима и огромним инвестицијама Кремиковцима код Софије. (А питање је да ли ће моћи да савладају подземне воде. Нама је казао да Кремиковци могу да их упропасте, – а сада не могу натраг: сувише много су већ уложили). Жика се диви радљивости, скромности Бугара, чистоћи и дисциплини, свему што се код нас ретко налази.

Код Милојевићевих је био и [Светозар] Анђелић, па смо коментарисали Хрушчовљево смењивање. Сложили смо се да Руси хоће да разговарају са Кинезима, а то није могуће док је ту Хрушчов. Руси ће покушати, чиниће и извесне уступке, само да би уверили комунисте у свету да они желе јединство. Ако Кинези буду тражили нове жртве и захтевали немогуће ствари, до цепања ће доћи, али не кривицом руских комуниста. Невоља је у томе што се Кинези неће одмах изјаснити, већ ће навести

Москву на извесно удаљавање од Запада и на велике губитке услед тога. Према нама ће Руси, због Кинеза, бити уздржљивији, па ће тако морати да поступају и сателити. Процес зближавања и сарадње у Подунављу и на Балкану ће се неко време зауставити. Ми ћемо услед тога морати да појачамо своје везе са Западом. Од Кине се иначе немамо чему добром надати. А и Руси ће најзад видети да расни и географски интереси преовлађују над идеолошким и класним.

Драшко [Бенић] је узео улазнице за Сајам моде у халама Сајмишта. Запрепастио нас је луксуз. Шта се све производи за *нову класу!* (И колика мора да је та нова класа. Право лудило у обући и у текстилу.

Дафне и Милан су били код кумова, Вере и Андрије Стојковића. Вера је, са својим музичарима, певачима, посетила Чехословачку. Плакале су Чехиње кад су виделе чоколаду и друге лепе ствари које смо ми донели из Југославије. И ми смо плакали заједно са њима кад смо видели њихову оскудицу. За хлеб морају да стоје у раду од 5 ујутру. Не бацам више корице хлеба. У радњама је хтела да купи чувено чешко стакло. Није га било... Све је вама отишло!" викнуо је љутито продавац. Све извозе – за девизе, макар то били динари. (И у Бугарској воле динаре. Дају лев и за 200 динара мада му је курс 380. Илегално разуме се: „И гоне наше људе да им продаду своје „шушкавце“, капуте, обућу. Као у Русији). Чеси су, наставља Вера, музички, распеван и расвиран народ. А сада сви ћуте, намрштени су и тужни.

Милан је чуо у вароши да су Хрушчова збацили док је боравио на Криму. Само су га позвали да му саопште једногласну одлуку ЦК. Напали су га што је сам одлучивао, што је заводио култ личности, што је давао неозбиљне и неодговорне изјаве, што је занемаривао индустрију, што је доносио брзоплете одлуке у пољопривреди. Кинезе не помињу, а то је главно (Кад је реч о култу, неки наши примећују да код нас такође постоји, и то двоструко: култ личности и култ дволичности. Али кад чују како је код наших суседа и сателита кажу да Титу треба љубити руке што нас је тако рано извукао из братског руског загрљаја).

Недеља, 18. октобар 1964.

Наша штампа ни једном речи не коментарише ни испаливање прве кинеске атомске бомбе ни Хрушчовљево смењивање. Ограничавају се на коментар *Правде*, који не именујући човека, казује зла и хвали једногласну одлуку да се он збаци. Французи такође ћуте. Логичари не могу тако нагло да се окрећу, Тодор Живков је међу првима честитао наследницима. Улбрихт каже да „друг Хрушчов очигледно више није задовољавао“. Гомулка само моли бога да се не одступи од одлука XX и XXII конгреса КПСС. Мађари одају извесно признање Хрушчову што је инагурисао

либерализацију. А само Данци (комунисти) жале што није одато никакво признање Хрушчову. Сви се надају да људи које је Хрушчов подигао ипак неће ићи сувише далеко од његове линије. Вилсон је изразио лепо мишљење Косигину, новом председнику владе, а Тито је честитао Брежњеву, добром познанику, недавном госту. Најлепше су се понели талијански комунисти. Данашња *Униџа*, преко свога директора Марија Аликанте, тражи од Руса да кажу шта је и како је било и да објасни зашто је Никита Хрушчов смењен. Не може то тако: данас велики, сутра ђубре! „Ми смо одлучили и дајемо вам два бога место једног!“

Неки коментари су Тољатијеву промеморију узели као један од повода за промену. Истина је само да су Руси морали да скину са себе одговорност за цепање Ком[унистичке] интернационале. Пошто нема аутономију за сваку странку и полицентризам комунистичког покрета, они траже да се Кина не искључује. Мале средњоевропске земље такође воле да постоје два велика, и да се они кошкају: тако постижу извесну независност за себе. Ако дође до расцепа, они би остали на милост и немилост Москви. Зато и Тито неће избацивање Кине и Интернационале. Раније му је добро долазио хладни рат између СССР и САД, сада се користи неслагањем између Кине и СС, али не жели потпун разлаз. Благо деци док се тата и мама свађају и отимају се о њихову љубав!

Понедељак, 19. октобар 1964.

Полако се сазнаје понешто о начину на који је уклоњен Хрушчов. Најпре је донео Милан из града, а јуче је комунистички римски лист *Raese sera* објавио и јутрос *Полиџика* доноси: Н[икита] Хр[ушчов] је био на одмору на Криму. Телефоном је позван у Москву, за дочек кубанског председника Дортикоса¹⁵⁵ и тројице космонаута.¹⁵⁶ Долетео је авионом.

¹⁵⁵ Освалдо Торадо Дортикос (Osvaldo Dorticós Torrado, 1919–1983), кубански адвокат и политичар. Био је један од лидера револуционарног покрета 1957–58; ухапшен децембра 1958, али је побегао из затвора и прешао у Мексико. Вратио се на Кубу после победе револуције. Министар за револуционарно законодавство 1959, председник републике 1959–76, затим потпредседник Савета министара, а од јануара 1980. министар правде. Од 1965. члан ЦК, Политбироа и Секретаријата ЦК КП Кубе. Предводио је делегацију Кубе на Београдској конференцији несврстаних 1961. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 665–666.

¹⁵⁶ У кабини космичког брода „Восход“ налазила су се три космонаита. Командант брода био је пилот-космонаут инжењер – пуковник Владимир Михајлович Комаров, а чланови посаде су били: научни сарадник, космонаут, кандидат техничких наука, Константин петровић Феоктистов и лекар поручник медицинске службе Борис Борисовић Јегоров. Њихов лет јер, заједно са полетањем и атерирањем, трајао 24 часа и 17 минута, за које време је „Восход“, брзином од 510 км у минути, направио нешто

Дошао на састанак Президијума КП, где је Михаил Суслов¹⁵⁷ затражио његово повлачење. Хрушчов се бранио и тражио да се сазове пленарни састанак ЦК. Већ је заказан за следеће јутро – одговорено му је. У Президијуму, гласови су били шест против, три за Хрушчова У среду 14. Х. ујутру, пред свима члановима ЦК, Суслов поновио свој захтев. Хрушчов је одговорио и позвао се на многе чланове ЦК. У дебати, сви су се определили против њега. Осуда је била једнодушна приликом гласања.

Кад сам синоћ, у солитеру, Власти и Цици и деци износио први обавештења, питали су ме Миша и Весна одакле знам. Власта им је објаснио да читам стране новине и слушам друге станице. А данас сам потсетио Дану да већ десет година чекам да против Хрушчова устане Суслов, једини секретар ЦК из Стаљиновог периода који није ни умро, ни био одбачен. Ево га најзад. Чује се да је он један од главних шефова НКВД [Народни комесаријат унутрашњих послова], можда главни. Неће ли он оборити Брежњева и Косигина, као прелазне, као што је Хрушчов уклонио [Георгија] Маљенкова¹⁵⁸ и [Николаја] Булгањина?¹⁵⁹ Све ово ће много

више од 16 кругова око Земљине кугле и прешавши, вероватно, пут од билзи 700.000 км.– *Полишика*, 13. октобар 1964, 1; *Полишика*, 14. октобар 1964, 1.

¹⁵⁷ Михаил Суслов (*Михаил Андреевич Суслов*, 1902–1982), совјетски политичар; пре Другог светског рата обављао је значајне партијске дужности. За време Отаџбинског рата био је члан Ратног савеза севернокавказског фронта; крајем 1944. постао је председник Бироа ЦК Литваније, а затим: секретар ЦК СКП(б), главни уредник *Правде*, члан Президијума Врховног совјета СССР, председник комисије за спољне послове Врховног совјета, члан Председништва ЦК КПСС, члан Политбироа ЦК КПСС. Био је незванични идеолог комунистичке партије и владар СССР-а из сенке између 1965. и 1982. Два пута је службено одбио да преузме власт. Због свог антиреформистичког става био је познат као један од најпознатијих тврдолинијаша унутар совјетске владе. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 533.

¹⁵⁸ Георгиј Маљенков (Георгий Максимилианович *Маленков*, 1901–1988), совјетски политичар, од 1941. члан ЦК КПСС. Био је члан Политбироа, Президијума, а по Стаљиновој смрти председник владе СССР-а 1953–55, кад је дао оставку; био је један од потпредседника у влади маршала Булгањина. С Молотовим, Кагановичем и Шепиловим искључен је из ЦК на Пленуму ЦК КПСС у јуну 1957. због конзервативности и супротстављања развоју социјалистичке демократије и ометања извршења одлука XX конгреса КПСС у унутрашњој и спољној политици. Убрзо је разрешен дужности у влади и постављен за директора електричне централе у источном Казахстану. Пензионисан је 1963. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 570.

¹⁵⁹ Николај Булгањин (Николай Александрович *Булганин*, 1895–1975), совјетски државник, маршал, члан СКП(б) од 1917, учествовао у Октобарској револуцији, члан ЦК КПСС од 1934, а Политбироа од 1948. Радио је у Сверуској изванредној комисији (ЧЕКИ), у органима врховне совјетске народне привреде, био је директор електрозавода у Москви, председник Московског совјета, председник Совнаркома РСФСР, заменик председника Совнаркома СССР и шеф управе Државне банке, члан Војног савета Западног, Другог прибалтичког и Првог белоруског фронта, члан Државног комитета одбране и заменик народног комесара одбране СССР-а. После

сметати комунистима на Западу. Већ искоришћују руске бруке у Италији пред општинске изборе: „Ето какви су комунисти! Мењају им се господари, а они ни појма о томе немају!

И за Југославију нова неприлика. Данас у подне, велика катастрофа на врху Авале: Један „Иљушин 18“ срушио се и изгорео, са маршалом Бирјузовим,¹⁶⁰ неколико генерала и других учесника у борбама за ослобођење Београда.¹⁶¹ Жалост, жалост! А пошли су да са нама славе 20. октобар, после 20 година!

Касно нам је дошао Св[етозар] Анђелић. Драгачевац Борко Тодоровић се жалио на мене његовој [супрузи] Бранки: Воли ме, али се не слаже у погледу америчких избора. Он жели победу Барија Голдвотера,¹⁶² зато што верује да би он по њушци ударио оне који су пре рата викали што горе то

Другог светског рата био је министар оружаних снага, заменик председника и председник Министарског савета, директор Државне банке и председник Ставропољског савета за народну привреду, до маја 1960, кад је пензионисан. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 340.

¹⁶⁰ Сергеј Семјонович Бирјузов (Сергей Семёнович Бирюзов, 1904–1964), совјетски маршал, херој Совјетског Савеза и народни херој Југославије. После завршетка Војне академије „Фрунзе“, 1937. постао је начелник штаба стрељачке дивизије. Шеф операција за Харковски војни округ постао је 1939, а затим, исте године, командант 132. стрељачке дивизије, на ком положају је био до априла 1942. године, када је постављен за начелника штаба 48. армије, која је била део Бријанског фронта. Од новембра 1942. начелник је штаба Друге гардијске армије, а од априла 1943. начелник штаба Јужног фронта. Октобра 1944. до маја 1946. био је командант 37. армије, која је била део Трећег украјинског фронта. Обављао је, затим, бројне друге командне дужности, да би 1955. био унапређен у чин маршала Совјетског Савеза. Предводио је делегацију совјетских ратних ветерана који су настрадали у авионској несрећи на Авали 19. октобра 1964. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 251.

¹⁶¹ Уз једанаест чланова посаде, погинули су: 1) Сергеј Семјонович Бирјузов, маршал Совјетског Савеза, члан ЦК КПСС, депутат Врховног совјета СССР, начелник Генералштаба оружаних снага СССР и први заменик министра одбране СССР, херој Совјетског Савеза; 2) Николај Романович Миронов, генерал-мајор, члан Централне ревизионе комисије КПСС, депутат Врховног совјета и начелник Одељења у ЦК КПСС; 3) Владимир Иванович Жданов, генерал-пуковник тенковских јединица, начелник Војне академије тенковских јединица, херој Совјетског Савеза и народни херој Југославије; 4) Николај Николајевич Шкодунович, генерал-лајтнант, заменик начелника Војне академије „М. В. Фрунзе“; 5) Иван Кондратјевич Кравцов, генерал-лајтнант у пензији, херој Совјетског Савеза; 6) Леонид Порфиревич Бочаров, генерал-мајор у пензији; 7) Григориј Тимофејевич Шелудко, потпуковник, старији ађутант начелника Генералштаба и заменика министра одбране СССР маршала Сергеја Бирјузова.

¹⁶² Бари Голдвотер (Barry Morris Goldwater, 1909–1998), амерички привредник и политичар, пет пута сенатор из Аризоне и кандидат републиканске странке на председничким изборима 1964. године. Био је познат као „господин конзервативац“ због говорничког талента и харизматичности. Он је одбацио „њу дил“.

боље! Сад су на власти, па желе да све иде глатко и мирно. Борко би волео неког енергичнијег него што је Џонсон. Он мисли срцем, а има много таквих и у Америци. Надам се да неће бити у већини.

Уторак, 20. октобар 1964.

Најзад смо били код Лоренцових, да би они могли нас да посете – по протоколу. Разговор о догађајима, пре свега о обарању Н[иките] С[ергејевича] Хрушчова и о погибији 18 совјетских ветерана, који су се ударили о врх Авале својим Иљушином 18. Срећа је што су их „водили“, са Сурчинског аеродрома, сами Руси: тако ми ни за шта нисмо одговорни. У вароши се, лудо, прича да је то опет једна стаљинска чистка, уперена против начелника генералштаба, маршала Бирјузова. Ја то не верујем. Људи су толико навикли на свирепости из Москве да им је то прво пало на памет.

Среда, 21. октобар 1964.

Данас је око Ратничког дома велика гужва. Свет дефиљује поред ковчега са погинулима. Фабрике, школе, канцеларије, – све је изведено. А иду људи и на чудо, на церемонијал, на посмртну помпу. Мени су баш тога јутра дошли Радомир [Тодоровић] са сином Тошом и са братом од стрица Душаном, бившим официром. Пошто Радомир опет долази у суботу, на лекарску контролу своје гангренисане ноге, позвали смо њега и г. Душана на вечеру.

Четвртак, 22. октобар 1964.

Пре подне, Стари [Милан] Ђурић. За мојих 100.000 каже: „Мало је! Мала накнада за 9 година живота што ти је без разлога одузето!“ Дана и ја се вајкамо што Московљевића још држе на 38.000, а Ђурић виче: „Доста му је. Није боље зслужио, кад се тако предао!“

Данас је стигао од др Вере С. Ерлих¹⁶³ (Загреб, Висока До, 20) одговор на моје писмо којим сам захвалио за њену социолошку анкету *Породица у*

¹⁶³ Вера Ерлих (1897–1980), југословенски социјални антрополог, из познате загребачке породице Ehrlich. Студирала је педагогију и психологију у Берлину и Бечу. Са 19 година почела да објављује радове о психолошким и педагошким питањима. Током тридесетих година 20. века објавила је три књиге о проблематици васпитања деце и омладине. У то време била је под великим утицајем психолога Алфреда Адлера. До почетка Другог светског рата припадала је групи напредних југословенских интелектуалаца. У НОП се активно укључила 1942. После рата докторирала је из области културне антропологије

трансформацији. И она жели да обновимо познанство од пре четврт столећа.

Увече смо имали Милоша и гђу Мару Московљевић.¹⁶⁴ Пошто је израдио два руска речника, М[осковљевић] се интересовао шта у том погледу раде у Москви. Нашао је да [Слободан] Лале Ивановић и свастика проф. Љубе Радовановића такође праве речнике за неко тамошње предузеће које се тиме највише бави. Причали му како је Лале био у Београду и шта је све причао. Он га се сећа са седнице „уједињења СЗ и НСС 11 август 1946, у Влајковићевој улици, где је био и уредништво *Села*. Иступао је потпуно као комунист. Такво питање му је Милош и поставио. Није допуштао да се стварају земљор[адничке] организације по срезовима, зато што тобоже ни комунистичка партија није организована. Прича још како је у Ослу, као наш посланик, доживео 1948. и резолуцију Коминформа. Два његова службеника, шифрант-благајник, нешколован Далматинац, али бивши партизан и партијац и неки Јешић дотле су писали у Фрихет (Слобода) и грдно хвалили Тита. Сад су му одједном изјавили да не могу даље остати у служби, пошто је „Тито издао комунизам“. Шифрант чак није хтео да му преда кључ од касе, јер му је било наређено да га уступи само своме наследнику. Ипак је морао да га преда њему, као шефу посланства. Одмах су му дошли совјетски посланик и војни аташе да чују шта је то било и да виде његов став. Он није још имао инструкција, али је, тачку по тачку, оповргавао Резолуцију, нарочито тврђење да се на нашем селу обнавља капитализам. Посланик му је рекао: „Ви одлично браните Тита“. На позив из Београда, сви шефови наших представништава у иностранству окупили су се у Београду. Тито им је објаснио како је дошло до сукоба. „Руси су већ 1942. показали злу вољу према нашем оружаном покрету и држали су се краља Петра II и његове владе. Нису одговорили на наше захтеве, нису нам послали ни оружје, ни муницију. Западни савезници су нам једини давали. А после талијанске капитулације у

на Универзитету Беркли у САД, где је од 1952. до 1960. предавала антропологију Хрвата и Јужних Словена. По повратку у Југославију предавала је социјалну антропологију на Филозофском факултету и Факултету политичких наука у Загребу. Посебно је значајно њено дело Југословенска породица у трансформацији, објављено 1971. године.

¹⁶⁴ О овој посети Милош Московљевић је, у свом дневнику, записао: „У четвртак сам с Маром био код Драгољуба Јовановића, који се одмах похвалио да му је помоћ повећана на 100.000 динара! Тако је изједначен са својим бившим доглавницима Нинком, Братићем и Ђермановићем. Све ми се чини да режим смера нешто с њим. Пошто се спрема нов изборни закон, можда ће по њему бити допуштена и нека quasi опозициона или земљорадничка листа којој би он био на челу. Јер мада ће скоро напунити 70 година, политичке амбиције му се нису смањиле.“ – М. Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, 489.

септембру 1943. добили смо с те стране доста наоружања.! За време целе ове сеансе, око Тита су се вртели Ђилас и Дедијер,¹⁶⁵ упадали му у реч, правили вицеве, забављали присутне. Дедијер се понашао као код своје куће и изигравао дворску будалу.

Петшак, 23. октобар 1964

Најпре Ђорђе, затим Новица [Славински], дошли су да коментаришу догађаје. Сложили смо се и да Кинезима неће бити довољно жртвовање Хрушчова. Тражиће да иду и Брежњев и Косигин, као његови људи, довешће Мих[аила] Сулова, али ни он неће моћи да испуни све њихове, ненасите, жеље. Тражиће господарство над Монголијом, можда Сибир. Привремено ће се закрпити јединство комунистичког покрета у свету, али не за дуго. Новица се чак враћа на своју тему и неизбежном рату, сада између Руса и Кинеза.

Из Рушња је дошла Косанка, жена Андре Јовановића из Остружнице, коју је усвојио наш одлични пријатељ Грујица Николић.¹⁶⁶ Њене кћери Николија и Љубинка већ су долазиле, као и син Андра, а сада гђа Косанка позива да у уторак 27. дођемо њима.

Субота, 24. октобар 1964.

Јутрос видим Густинчићев¹⁶⁷ извештај из Лондона о новој Де Головој офанзиви, после повратка из Латинске Америке – за 26 дана 10 земаља и 50 говора, од којих неки на шпанском или португалском. „Енглеze поражава способност француског председника да једном изјавом или

¹⁶⁵ Владимир Дедијер (1914–1990), публициста и историчар, члан Раселовог суда, члан САНУ; у НОБ од 1941, на разним политичким дужностима; члан АВНОУ-а и ЦК КПЈ. Уређивао часописе Тридесет дана, Нова мисао и др., био је директор листа Борба. СКЈ је напустио 1954. и од тада је извесно време живео у иностранству, где се бавио историјом и предавао на појединим универзитетима Европе и САД. Главна дела: *Дневник, I–III*, *Јосип Броз Тито, прилози за биографију, Сарајево 1914*, *Историја Југославије (коаутори Сима Ђирковић и Иван Божић)*, *Партизанске штампарије, Белешке из Америке, Париска мировна конференција* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 606.

¹⁶⁶ Грујица Николић, напредни сељак из Рушња код Београда. Од почетка у Савезу земљорадника. Прикључио се ЗЛ чим се појавила. Помагао је НОБ и био судија у Белом Потоклу после ослобођења. Уживао је општи углед и поштовање. Имао је сина Андру и унукe Николију и Љубинку. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 227.

¹⁶⁷ Јуриј Густинчић (1921–2014), новинар, уредник, спољнополитички коментатор *Полицичке*, у којој је, осим првих новинарских корака у *Омладини*, провео цео свој радни век, од 1951. године. Био је стални дописник из Њујорка и Лондона, као и извештач са најважнијих светских догађаја. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 578.

неком индикацијом обезбеди себи централну улогу на арени западно-европске политике“. Он је поставио дилему: или да се уједначе цене пољопривредних производа у заједничком тржишту, у свих шест држава, или Француска излази из те организације. Најпре организовање пољопривредног тржишта „Мале Европе“; а затим преговарање са Северном Америком. Срећа је што нова лабуристичка влада не полаже много на улазак у ЗЕТ, иначе би дошли у сукоб са Француском, пошто она жели ниже цене за пољ. производе. Она примедба о Де Головој способности сетила ме нечега што ми је Павле Павловић рекао после мога трочасовног говора у Уставотворном одбору 12 децембра 1945. „Ви увек нађете начина да буде актуелни!“

Недеља, 25. октобар 1964.

Радомир [Тодоровић] је морао да отпутује јуче у три, да би данас био на некој свадби у селу. Тако нам је на вечери синоћ био само Душан Тодоровић.¹⁶⁸ Елитни официр старе југословенске војске, у заробљеништву за време рата, он има и занимљиву породичну историју. Ако му је отац Радомиров стриц, инжењер за грађење пруга, мајка му је позната лепотица и глумица [Јованка Јовановић], коју су волели Јован Дучић и Владимир Дворниковић.¹⁶⁹ Развела се од инж. Тодоровића кад је Душану било две године, а сестра Нада је била ваљда још мања. За Дворниковића се удала 7 или 8 година после развода. Њена деца су заволела и њу и Дворниковића, и њих боље познају него Тодоровића, који се оженио другом. Сам Душан се такође два пут женио. Каже да је то у традицији Тодоровића. Већ деда Теодосије и прадеда Танасије (или обрнуто) то су чинили, а можда и њихови стари. Радомиров Тоша се такође већ поново женио. Душанова прича је тим занимљивија што је у другом браку узео своју прву, детињску, дечачку и момачку љубав. Најпре се оженио младом Хрватицом Љерком и са њом имао две кћери. Развео се од ње по повратку из заробљеништва. Сама му је рекла да се није добро владала. Кћери су отишле са њом. После неког времена он се оженио Душицом – Секом, с којом је друговао годинама. Десило се да су њихови родитељи, случајно, узимали суседне

¹⁶⁸ Душан Тодоровић, капетан војске Краљевине Југославије, активан 1941. – Д. Јовановић, *Политичке успомене*, књ. 12, 341.

¹⁶⁹ Владимир Дворниковић (1888–1956), филозоф, историчар филозофије, антрополог и етнопсихолог; професор Свеучилишта у Загребу до 1926, кад је прешао у Београд. Био је оријентисан првенствено према тзв. филозофији живота и филозофији духа. Гл. дела. *Наша културна оријентација у савременој Европи*, *Карактерологија Југословена*, *Прајмајизам*, *нова филозофска метода*, *Два основна типа филозофовања*, *Савремена филозофија (I–II)*, *Судије за филозофију њесимизма* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 601.

станове. Тако су се налазили, на прозорима који су гледали једни у друге, у Крагујевцу, у Скопљу, у Београду. Секу је волео, али се она удала за другог, добила такође две кћери. Сада оне њега воле као правога оца. Није нам је довео зато што се сада налази у Нишкој Бањи, али ће нас позвати да је упознамо. Они преживљују и троше непотрошени медени месец. Нама се тај фини човек много свидео.

Питао сам га зашто је Тоша Радомиров тако хладан, матор, циник, уображен. Или је можда несигуран у себе, па се крути да испољи неку снагу. Интелигентан је, паметан, али се прави да ни у шта не верује и да ни за шта не може да се загреје. Душан га као таквог не зна, али ће размислити о његовом случају. Ја то желим, јер бих хтео да он игра извесну улогу у евентуалном сељачком покрету. Он се интересује политиком, има здраве погледе и зреле судове, али нема заноса. Душан мисли да се он одушевљавао, па се разочарао. Сада ради практично и за новац. Купио је фијат 1300, који треба да стаје 2 милиона 700.000 динара, у Заставиној презентацији. Зар није могао да узме нешто скромније. Друга женидба изгледа разумнија него прва, са туберкулозном младом женом. Он, толико рационалан!

Говорили смо и о удесу на врху Авале. Као искусан ваздухопловни официр, он верује да су Руси, који су авион Иљ[ушин] 18 водили са Сурчинског аеродрома могли погрешити. Не мора бити злонамерно упућивање. Незгодно је што се то десило одмах после Хрушчовљевог смењивања и што је Бирјузов, наименован за маршала и за начелника генералштаба баш од његове стране. Са Русима се никад не зна.

Четирашак, 29. октобар 1964.

Јуче и прекјуче смо славили Петковачу у Рушњу. Гостили смо се у четири пријатељске куће. Најпре код Саве и Николије Матић, где смо нашли свекрву Николинију Милеву, храбру сељанку – мајку два сина, Саве и Вите, и три кћери Вукосаве, Лепосаве и Видосаве. Видели смо Николијине синчиће Милорада и Горана. Увече смо прешли код друге кћери Андре Јовановића – посинка нашег пок. пријатеља Грујице Николића и Љубинке. Њен муж Славомир је опет син нашег земљорадничког борца Николе Ранковића. Они имају три синчића: Јовицу, Слободана и Драгана, који себе назива „Ранковић Драганчић“. Само Јовица је дорастао за школу, и одличан је ђак, као и Николијин Милорад. Били смо још за вечером кад је наишао један млад човек, Андрић рођан, из Остружнице, идеалан савремени земљорадник. Могао би се сврстати у III, највишу категорију: пољопривредник. Диван, отмен, леп, фанатичан радник свога имања. Он има добре коње са којима оре, али и вози терете

другима: лепо зарађује и готов је да притекне у помоћ брату који је, без кривице, показао мањак од 1.300.000. Кажу да у кући има све најмодерније. По њему сам поздравио пријатеље у Остружници: Велу Живановића, Николу Рељића, Милутина и Спасоја Сушића. Волео бих да се зближим с тим човеком.

Ноћили смо удобно код Љубинке и Славомира, па је ту био и обилан доручак. Боље нам је пријао него вечера, јер смо били сити од Николијиног ручка. Не заборављам да смо код Матићевих упознали и једну симпатичну Београђанку, Раду, која има добру кћер и мање добра два сина: њихово слабо учење покрива тугом њено лепо лице. Муж јој је цинкограф, и све би било савршено кад би синови били бољи.

Косанка је дошла по нас и одвела нас у свој дом. Срушили су Грујичину стару кућу и спремају се да зидају нову, коју њихов средњошколац Слободан, млади лорд, хоће велику, такву да може да прими и супругу – госпођу. Андра и Косанка хоће да му учине по вољи, макар издавали собе под кирију ако син и будућа снаја не буду хтели да живе у Рушњу. Сада станују у минијатурној собици у саставу тврде нове штале. Ту су нас примили. Принц спава на кревету, а родитељи извуку мадрац па леже на поду од земље. Тако мора да буде док не сазидају кућу на истом месту где је живео и умро „чика“ – Грујица Николић, судија среског суда у Белом Потоку 1945. Андра је био бравар, и страдао је на послу. Сада је радни инвалид, без ноге и без икаквих примања од социјалног осигурања.

Код младих Ранковићевих је дошла да нас поздрави Вука, Мала Вука, најстарија Милевина кћи, кројачица, земљорадник, уметница, све. „То је мој пријатељ“ кликнула је улазећи. Побегла је за моменат од своје шиваће машине, од сеоских девојака које је опседају да им заврши хаљине и компликоване везове. Прати политику, за све се интересује, али не стиже, јер гаји свиње, бере кукуруз, јури машину, губи очи у ситним бодљама. Мршава је. Висока црнка лепих црта, а нема 50 кила. Посетили смо је после Јовановићевих, неколико минута: да нас не би клеле три девојке које висе над њом док им свршава за игранку пред Домом, кад већ није била за синоћну у Дому. У нашем делу села није било струје, па су се жене разбијале по мраку, служећи.

Четврти дом, то је код Вере Ранковић, преко које смо и дошли у везу са свим овим светом. На Палилулској пијаци, кад ми је продала сир, сазнао сам да је из Рушња, одмах питао за Грујицу и његову Насту, дао јој моју адресу за Андру. Онда су дошли нама, редом: Николија и Љубинка, по Андриној заповести, и Андра, опет Николија и Љубинка, најзад, њихова мати Косанка, која нас је позвала императивно на сеоску преславу. Тражила нас је већ једном са балоном од 5 литара шире, опет је дошла:

„И ред је да сада ви дођете!“ Ту није могло бити поговора, мада смо одбили Грују Вељовића из Водња који нас је писмом позвао у бербу и ове, треће године. Из Рушња смо му захвалили картом, извинили се управо овом неизбежном посетом. Јавили смо се одавно и Смиљи и Биси Бараћ, у Банатском Брестовцу. Биса се сетила дана кад смо, прошле године, били код њих и написала тим поводом врло топло поздравље. Вера Ранковић је такође у тесном. Оделила се од свекрве (иначе врло добре жене) и девера, па им је тешко, док не сазидају кућу. Била је изненађена, збуњена, срећна кад нас је звала у своју кућу. Нисмо могли ништа да једемо па нам је направила пакет за Београд. То су већ биле учиниле Косанка и Љубинка. То ће учинити и Николија, кад смо, после Вере, отишли да се опростимо.

Последња, шеста посета била је за најбољег: за Николу Ранковића. Он се преместио на сам друм, са новом кућом. Одатле смо пред вече узели аутобус за Београд. Зато смо Николу оставили за крај: Издалека смо га угледали како, са снајом Десом, вози шашу. Висок, мршав, прав, седих бркова. Рођен је 1899, од нас старији [млађи] четири године. Озбиљан, тужан, као измучен свим што је издржао за време рата. Од четири сина, један, Војислав, је био у четницима, други, Драгомир у партизанима. Трећи и четврти (Славомир) били су врло млади, деца. Сам он морао је да буде у равнгорском покрету, али је више помагао партизанима. Смењивали су се у његовој кући; давао је и једнима и другима, као и сви сељаци. Један интелегентни Дражиновац спасао га је, кад су хтели да га туку што је примао и хранио партизане: „Морао је човек!“ Тако то било свуда!

На столу смо нашли свеску за француски језик његове унукe (од најстаријег, Војислава), која учи средњу школу у Раковици. Нашли смо доста грешака и исправили их. Снаја Деса је крупна, здрава сељанка, ведро и доброћудна. Њен ручак је био исти као у кућама које смо посетили: супа од живинског меса, са фидом; кувано то месо са мрвом шаргарепе, овде су дали, на Николин захтев, и хрена са сирћетом. Затим одличан кисео купус куван са свињским и телећим месом. Затим свињско печење, овде од зрелијег живинчета, и колачи, опет као свуда – гурабије и коре од пресованог теста, код Николије су били и патишпани премазани мешавином чоколаде и ораха. Исто у другим кућама. Они то зову тартеме. Николија, највреднија, најнервнија до свих, направила је четири „торте“. Код ње је и кућа најбоље уређена. Пуно шарених покривача, драперија, завеса. Много породичних фотографија. Код Славомира – велика Титова слика, коју је донео Драгомир, сада потпуковник. Правио је питање кад је слика отишла на таван, скинули су је, јер он воли да навраћа код најмлађег брата. Иначе често дојури лимузином у Рушањ. Видели смо и млађу унуку, Слободанку. Свршила је дактилографски курс, али не може да се запосли. По рукама се познаје да ради сеоске послове.

Као на поласку, узели смо трамвај бр. 4 – Чукарица – Ново гробље. Лепо нам је било. Много смо научили.

Пешиак, 30. октобар 1964.

Најзад смо отишли Десанки Милутиновић и старијој сестри Перси, Вери и Славику, у нади да видимо и Драгољуба Јовановића, старијег брата Жикице Шпанца. Све се одиграло по плану, врло пријатно. Драган је леп, симпатичан, интелегентан, културан. Био је у генералштабу и пре и после рата. 1948. је дошао у сукоб, мада није био за Резолуцију. Није могао да прими тако оштар заокрет. Штедели су га годину дана, па су га ипак затворили и послали у логор. О томе нерадо говоре. Нисмо га питали. Сада ради нешто врло скромно, мислим у неком филмском предузећу. Необично нам се свидео. Сада сам упамтио адресу: Цвијићева 90 – Феодоровна.

Субоша, 14. новембар 1964.

Колико догађаја за последњих месец дана: 13. и 14. Х обарање Хрушчова; 15. изборна победа лабуриста са Харолдом Вилсоном; 16. експлозија прве кинеске атомске бомбе; поплава Загреба; 19. погибија Руса под врхом Авале са маршалом Бирјузовим; 3. новембра победа Џонсона над Голдвотером, са већином, невиђеном у историји САД, од неких 15 милиона; трагична погибија Слободана Пенезића Крцуна и Светолика Лазаревића, врховног судије. Вечерас Дана и ја идемо Милошевићима на вечеру коју даје Љубиша,¹⁷⁰ пошто је Голдвотер, на кога је он играо, тако страшно пропао. То је епилог сјајних америчких избора. Срећа је што су се Американци пренули, и што их нису занели рђави нагони. Срећа за њих и за све.

О прослави 47. годишњице Октобра, у Москву су дошли и Кинези са Чу-Ен-Лајем.¹⁷¹ Ново је то да Суслов није ни Стаљинов, ни кинески човек,

¹⁷⁰ Љубиша Милошевић, технички службеник, трговац, заступник англо-америчких осигуравајућих друштава. Страстан демократ, присталица Љубе Давидовића. Са супругом Десом обишао је Драгољуба Јовановића у Тутину, за време интернације, у лето 1933. Имали су кћерке Наду и Јелицу. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 202.

¹⁷¹ Чу Ен Лај (1898–1976), кинески државник, један од најистакнутијих руководиоца Кинеске револуције, премијер од 1949. до смрти и шеф дипломатије од 1949. до 1958. Током грађанског рата двадесетих и тридесетих година 20. века био је најближи сарадник Мао Цедунга. Заслужан је за успостављање јединственог фронта кинеских комуниста и Куоминтанга у борби против јапанских окупатора. Иницирао је нормализацију односа Кине и САД, па је Кина 1971. постала члан Савета безбедности УН уместо Тајвана.

ни претендент на Хрушчовљево место, као што сам претпостављао. По Каролу у Монду, рекло би се да је он велики и чист идеолог без политичких амбиција. Он је напустио Стаљина, искрено подржао Хрушчова, и чак га гурао у оштру против-кинеску политику. Он је највише наваливао да Хрушчов 15. XII закаже састанак свих комунистичких партија, иако су Кинези одбијали да дођу, иако су Талијани предлагали да се с тим не жури. Али, ако је подржавао Хрушчовљеву линију, није одобравао његове методе. Нарочито је тражио колегијалност – колективно руковођење. И бунио се против његовог непотизма: зет по ћерци Аџубеј,¹⁷² зет (изгледа) по млађој сестри – маршал Малиновски.¹⁷³ Као главни разлог за његово смењивање појављује се сада однос према једној и другој Немачкој. Као некад Маљенков, сада би Хрушчов хтео да се измири са Западном на рачун Источне Немачке. То су одбили и Чеси и Пољаци, а Руси у већини још подржавају Источну Немачку. Наводи се да је Хрушчов казао и опет ће бити један Рапали,¹⁷⁴ а Аџубеј: Смета само Улбрихт, али он неће дуго – има рак.

Данас је тек јављено совјетско-кинеском коминикеу у Москви: ништа одређено. Као да ништа није ни постигнуто, јер *Правда* поново велича стару спољну политику: кохезија и измирење са САД, коегзистенцију са капит[алистичким] земљама. Дакле, као да је кинеска ствар играла мању улогу него што смо мислили у одлукама од 14. X.

Недеља, 15. новембар 1964.

Синоћ смо појели „панаију“ Голдвотеру, о трошку Љубише Милошевића. На вечери код Милене Атанацковић у августу позвао је цело друштво на вечеру ако 3. новембра изгуби његов љубимац и његова

¹⁷² Алексеј Аџубеј (Алексей Иванович Аджубей, 1924–1993), совјетски новинар, главни уредник листа *Известија*.

¹⁷³ Родион Малиновски (*Родион Яковлевич Малиновский*, 1898–1967), совјетски маршал, министар народне одбране СССР-а. Учесник грађанског рата 1918–20. У Другом светском рату био је командант Гардијске армије у Стаљинградској бици, а затим командант трупа Јужног, Југозападног, Трећег и Другог украјинског фронта, те Забајкалског фронта. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 568.

¹⁷⁴ Рапалски мир био је споразум потписан 16. априла 1922. године између Немачке и СССР-а, којим су се обе стране одрекле својих територијалних и међусобних финансијских потраживања након Брест-литовског споразума и завршетка Првог светског рата. Две владе су се такође договориле о нормализацији својих дипломатских односа и о „сарадњи у духу узајамне добре воље у испуњењу економских потреба обе земље“.

политичка узданица – Бари Г[олдвотер]. „Ми Срби славимо поразе!“ Није било врло забавно, пошто је Љубиша и даље тврдио да је Голдвотер победио – тучен са 15 милионском разликом – јер ће Лондон Џонсон тобоже водити његову – Голдвотерову – политику. Узалуд су његове сестре Беба и Нада покушавале да скрену разговор на догађаје у Русији. Узалуд сам ја покушавао да их обавестим о Михаилу Суслову, као „чувару морала“, идеологу који не тражи власт за себе. Љубиша је хтео да наплати својих 5.000 што је уложио за одиста лепу вечеру, – и причао је своје савете Американцима, – да треба да униште комунизам, а не да га помажу у разним видовима. То му није сметало да хвали Де Гола што је признао комунистичку Кину. Не знам више шта да мислим о Љубиши, политичару који је, као опозиционар, у своме Кладову добио 1 глас на изборима 1935, који о Гролу говори са висине и мени замера што сам уопште улазио у Н[ародни] Ф[ронт] и „сарађивао“.

Занимљивија је била Милена [Атанацковић]. Била је у логору на Бањици, а затварали су је и комунисти, иако је била присталица и сарадница Јаше Продановића. Још страшније: ухапсили су је кад је била на врхунцу своје фронтвске каријере. До поноћи је пребројавала листиће у једном рејону, где је добила велику већину као кандидат за одборника, а ујутру су је привели и држали је од фебруара до августа. Ђебе и храну добила је тек кад је Јаша [Продановић] интервенисао код Ранковића. Јаша је умро у јуну 1948, и кад су је пуштали рекли су јој да се много за њу заузимао. Теретили су је да ради за Енглезе. У полемици са Љубишом она се сложила са мном да ми *нисмо мојли одбиши* сарадњу кад смо на њу позвани, да смо се држали како смо морали да се држимо док смо били у Фронту, али да нисмо могли да не изиђемо после рђавог искуства. Ја сам за себе тражио признање да сам се борио две и по године и да сам пао у борби, док су Грол и Шубашић напустили власт без борбе. Љубиша је тврдио да су Грола избацили „као куфер“. То сам оспоравао. Он је сам изишао, и његова оставка каже Титу: „са Вама може да се ради, али са вашим сарадницима не може“. Пре свега је мислио на Ђиласа, који га је вређао. А после је допустио СКЗ [Српска књижевна задруга] да штампа његову књигу о позоришту. И сада је највећи пријатељ са др Војом и Секом Грол.

Данас нам је Брана Миљковић донео снимке из Копра, узете 10. октобра. Скоро свих 10 су дивни. Особито је успео један мој портрет, затим Дана и ја, па нас двоје са Микицом и са Браном. Задужила нас је та Мики још једном великом пажњом. Брана нам је довео своју унучицу од 5 година, – Милу, Загину унучицу, лепо и паметно дете, које деда обожава. Већ зна да чита ћирилицу и сама је научила обавештавајући се о овом и оном слову – а сада савлађује латиницу.

Ушорак, 17. новембар 1964.

Гледали смо амерички филм „Победници“ а раније смо видели „Мушки излет“ са Немцима у Херцеговини – туристи који се поново претварају у нацисте кад им жене стрељаних родољуба неће да даду смештај и храну. Иронија о „победницима“ у блату, алкохолу, прљавштини и крви је очигледно уперена против рата као таквог. Најбољи је крај. Два „победника“ Рус и Американац се побију у подељеном и заједничком Берлину, па падају један и други, један иза другог. Добре су и сцене у дому Немца чије две кћери се предају победницима: једна Русу, друга Американцу, док родитељи примају са захвалношћу поклоне једног и другог.

Четвртак, 19. новембар 1964.

Са Браном смо, по договору јуче ишли старом Алекси [Леки] Томићу,¹⁷⁵ познатом републиканцу, од 84 године. Нашли смо на Дедињу њиховог пријатеља и друга из заробљеништва инж. Јоцу Маринковића из Крчедина, Сремца, стручњака за технологију. Главну реч је водио Лека, жељан друштва и разговора. О Крцуњу се сви лепо изражавају: у влади је опомињао комунисте да су прошла партизанска времена; на Бартошеву интервенцију тврдио је да сваки редовни члан Српске академије наука мора имати најмање 60.000 пензије; био је добар Србин. Ја сам испричао шта сам јуче баш чуо од Драгана Стајића. Мало налит Крцун је загрлио Тита, и намигнуо: „Волим те, а још више бих те волео да си Србин!“ Лека цени и Драгог Стаменковића,¹⁷⁶ који је дошао на Пенезићево место, али мисли да он неће имати тај ауторитет као председник српске владе.

¹⁷⁵ Алекса Томић, бивши ратник и полицијски чиновник. Један од најватренијих републиканаца, пореклом из Шумадије. Био је министар у влади НР Србије после ослобођења. Писао је много у *Републици*. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 345.

¹⁷⁶ Драги Стаменковић (1920–2004), политичар, члан Урсових синдиката, члан КПЈ од 1937; после Априлског слома био је, по задатку Партије, на организационо-политичком раду у Србији. Као организациони секретар ПК СКОЈ-а од октобра 1942. радио је на стварању народноослободилачке омладине Србије; до краја НОБ непрекидно је био на терену и у одредима. После ослобођења био је организациони секретар Месног комитета КП за Београд, члан бироа ЦК КП Србије, организациони секретар ЦК и секретар ОК КП за београдску област; министар у влади НР Србије, председник Републичког већа ССЈ за Србију, потпредседник Централног већа ССЈ; члан ИК ЦК СКС и ЦК СКЈ; председник Извршног већа СР Србије и председник Конференције ССРН Србије, члан Председништва СФРЈ; амбасадор СФРЈ у Лондону. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 481.

Причао нам је Лека о ручку који је Благоје Нешковић дао својим српским министрима кад је одлазио за члана Савезне владе, у Тополи. Свима, а и Леки који је имао чир, наредио је да пију неко старо краљево вино, које им је оковало ноге. Језици су још били добри за здравице. Лека је говорио последњи. Захвалио је Благоју на „државничком говору“ о малој Србији, о Карађорђу, и Путнику, о Степи¹⁷⁷ и Мишићу.¹⁷⁸ Лека је рекао: „Ко има Србију имаће Српство, ко има Српство имаће Југославију, ко има Југославију створиће Балкански, а можда и подунавски савез!“ Искористио је прилику да натрља нос министарки Цани Бабовић¹⁷⁹ која је њему, Леки, замерала што је шовинист, великосрбин итд.

Рђаво се говорило о Милану Богдановићу, у заробљ[еничком] логору и иначе. Кад је одлазио у други логор, Влада Симић¹⁸⁰ је предао Леки, на мосту, једну плаву свеску, у којој су били забележени сви неповољни

¹⁷⁷ Степа Степановић (1856–1929), војвода; учествовао у свим ратовима Србије у периоду 1876–1918, на разним командним положајима; у Првом балканском рату командовао Другом армијом и био под Једреном; у Првом светском рату најпре је, заступајући одсутног Радомира Путника на месту начелника Врховне команде, организовао мобилизацију и концентрацију целокупне српске војске, а потом командовао Другом армијом, која је разбила Аустроугаре на Церу; истакао се у бици на Дрини, Колубарској бици, а касније и у пробоју Солунског фронта. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 499.

¹⁷⁸ Живојин Мишић (1855–1921), војвода, један од најистакнутијих српских војсковођа; учествовао у свим ратовима Србије у периоду 1876–1918; у балканским ратовима и на почетку Првог светског рата био је помоћник начелника штаба Врховне команде, а у Колубарској бици командант Прве армије, где се нарочито истакао, због чега је добио чин војводе (стратегича и тактика коју је он у тој бици применио изучава се као пример успешне стратегије на светским војним академијама); за време припреме и пробоја Солунског фронта био је начелник штаба Врховне команде; 1918–21. начелник генералштаба; био је наставник стратегије на Војној академији. Написао је *Страшћеију*, као и већи број расправа из области ратне вештине; с немачког превео *Тактику* од Балка. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 694.

¹⁷⁹ Спасенија Цана Бабовић (1908–1977), политичар. Била је текстилна радница, потекла из сиромашне сељачке породице; члан СКОЈ-а од 1927, а КПЈ од 1928. Хапшена је 1930, 1932. и 1937, а позната по херојском држању приликом мучења у полицији и на суду; у ПК КП за Србију кооптирана је 1939; на V земаљској конференцији изабрана је у ЦК; један је од најистакнутијих организатора устанка у Србији, учесник НОБ од 1941, иницијатор оснивачке конференције антифашистичкиња Југославије; већник и члан: Председништва АВНОЈ-а, Извршног комитета ЦК СКС, ЦК СКЈ, Председништва Савезног одбора ССРНЈ, Председништва СР Србије и Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 165.

¹⁸⁰ Владимир Влада Симић (1894–1974), политичар, председник Адвокатске коморе у Београду; учествовао у одбрани политички напредних људи пред Државним судом за заштиту државе; члан Југословенске републиканске странке од 1920. и члан њеног Извршног одбора, а касније и њен генерални секретар. По ослобођењу, председник Савезног већа Савезне народне скупштине, потпредседник Савезне народне

судови о њему, пре свега судови Милана Богдановића. На ватри је неко кувао качамак или пиринач, и Лека је ту бацио плаву свеску не читајући је. У Београду му је Благоје поновио да имају рђаво обавештење о њему од њихових људи, али да су они проверили и прешли преко тога. Опет Милан, као о мени Нинко [Петровић]! И о њему је било речи. Одрицао ме се већ тамо. Кажем да ми је, од свих отпадника, жао само за Животу Ђермановића. Лека: „Да знате да је и њему врло тешко.“ – Њега чуди Милан Поповић. Зна да је сваког јутра долазио на реферисање Милану Гавриловићу који је становао у Лекиној близини. Ја објашњавам да је Поповић, као несвршен човек, живео од Гавриловићеве помоћи и од *Села*. За време рата је слао сељаке Дражи и четницима, јер је њихов шеф у лондонској влади. После га је прихватио Благоје, а Лепа Пијаде је рођака његове жене. За Гавриловића тврди Лека да је био дворски човек и да је краљу дао списак црнорукаца. Јоца Маринковић је, опет, чуо да је списак нађен код Војина Павловића, кад је био „убијен по краљевом наређењу“:

Јуче сам писао дугачко Микију [Милице Николић-Стергар], а Брана [Миљковић] каже да је и он спустио своје писмо њој.

У граду се препричава нов виц. Циганка аутостоперка је, из захвалности, пре силаска из кола, гледала Титу у длан: „Богат си, имаш младу жену, лепу жену. Имаш једну кућу у вароши. Имаш другу кућу близу вароши. Имаш кућу на мору, имаш кућу на брду. Имаш кућу на језеру. Имаш кућу у шуми. Је ли бре, мајку ти ј... Где си ти био кад је друг Тито говорио у Сплиту? Какве су те толике куће?!“

Друга прича о филозофима који расправљају о марксизму. Сви тврде да је марксизам научан. Само један пита: А јесу ли Маркс и Енгелс били научници. Ако јесу, да ли су, као сви прави научници, правили експерименте на животињама? – Одговор филозофа: Нису стигли. То су оставили Лењину и другим научницима.

Накнадно се сећам онога што је Лека Томић причао о своме војнику Мићи Трифуновићу, из Крћевца код Тополе. Мића је био сув сељак висок два метра, брат Илије Трифуновића, у комитама названог Бирчанин.¹⁸¹

скупштине, члан југословенске делегације на Конференцији мира у Паризу 1946, члан Комисије ОУН за Палестину, члан савезног одбора ССРНЈ, председник југословенске групе Интерпарламентарне уније, председник Савеза удружења за ОУН Југославије и Савеза удружења правника Југославије, судија Уставног суда СФРЈ, члан Савета федерације. Дела: *Идеолошки фронтови*, *Изборно право* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 363.

¹⁸¹ Илија Трифуновић Бирчанин био је четнички војвода, а после 1918. радио у *Народној одбрани* и био њен председник уочи Другог светског рата, командант Далмације као човек организације Драже Михаиловића; Милан Гавриловић га је увео у Савез земљорадника 1927, као противтежу Групи СКА и Милану Прибићевићу. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 349.

Ушао је у рат као каплар, изишао из рата као капетан. Лека га је натерао да чита и да учи. Демобилисан пре свога официра, ушао је у Земљорадничку странку коју је у његовом срезу водио бивши општински деловођа Михаило Стојић из Липовца, али су у њој углавном били имућни сељаци, газде. Кад га је нашао у Тополи, Лека је рекао Мићи да њему није место у Земљорадничкој, него у Републиканској странци. Приступио је, али није био борбен. Вратио се у активну војску, пристао да буде у мало достојном роду оружја, али је био налицкан господин. Нашли су се поново у заробљеништву. Опет се нису разумели. Вратили су се у земљу. Лека је ушао у фронт, али као републиканац. Мића је постао комунист. „Опет си погрешно“, рекао му је Лека. „Зашто увек наглиш?“ Он је то увидео. Дошао у Крагујевац и извршио самоубиство. Слично искуство имао је Лека са једним сељаком из Дубља код Богатића, кога је оспособио да буде говорник. Дисциплиновао се, као некад Демостен, и успео је. Онда се и он окренуо против свога учитеља.

Питамо га зашто његов некадашњи помоћник у министар социјалне политике, стари комунистички омладинац, није постао председник владе у Србији? Претекао га је и [Душан] Шане Петровић,¹⁸² за кога Лека каже да је био мангупчић у Крагујевцу кад је Првослав водио озбиљну акцију са Немањом Мирковићем и радником Савићем, пушкарем. Шане и Првослав су зет и шурак. Првослав је јачи, али је пргав, незгодан. У рат је ушао први и био брзо мајор, као рез. официр. Али су га после виђали као коњоводца. Враћен је у чин и опет га губио. Ипак је изишао као пуковник. Водио је Танјуг, па Радио, па био у Политици па у Социјалној политици, па адвокат, па председник Адвокатске коморе, најзад је добио ПТТ. Ја сматрам да је то врло важно и поверљиво место, али Лека држи да је П[рвослав] В[асиљевић]¹⁸³ за нешто више. Зашто не успева?

Сада му је сусед Пера Стамболић, и звао га је на кафу. Показивао му одушевљено увеличану слику свога оца, сељака ратника. Показивао се као

¹⁸² Душан Петровић Шане (1914–1977), политичар; до смрти председник Савезне конференције ССРН и члан Председништва ЦК СКЈ; члан КПЈ од 1935, руководио припремама за устанак и партијско-политичким радом у аранђеловачком крају; учесник НОБ од 1941. После ослобођења био је председник Синдиката Србије, потпредседник владе СР Србије, потпредседник и председник Народне скупштине Србије, организациони секретар ЦК СК Србије, председник већа Савеза синдиката Југославије, члан Савета федерације. Објавио књигу *Радничка класа и самоуправљање*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 983.

¹⁸³ Првослав Васиљевић, крагујевачки, потом београдски новинар, комуниста, адвокат, борац НОР, председник Адвокатске коморе, директор ПТТ за Југославију – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 40.

добар Србин. Али не успева да добије пругу Бар–Београд. Био му је сусед и Ђилас. Живео је у великој вили, са много скупих животиња у дворишту, са брзим и скупим колима. Лека није знао да је Перина жена Јудита Аларгић најпре била супруга Љубодрага Ђурића¹⁸⁴ и да је због ње Ђурић дошао у сукоб са Партијом. Сећам се кад га је Тито, на IV конгресу у Загребу назвао „луђаком“. Лека то није знао.

Четвртак, 19. новембар 1964.

Вечерас нам је био Жика Милојевић. И с њим сам говорио о Васиљевићу. Били су нераздвојни у војсци, на официрском курсу, на вежбама. Другови су га звали Прле и Троцки. Био је велики комунист. Он је водио један војнички штрајк, због кога су сви били кажњени. За Драгог Стаменковића каже да је добар човек, да даје прилике људима да говоре, да се жале, да износе неправилности. Организовао је чак анонимне анкете, међу радницима, само да сазна право стање. Другови су се бунили. У Вучју су сви ћутали, иако је било много радника са 8.000 динара. Нису смели да говоре. „Па ви сте завели терор. Људи вас се боје. А не могу бити задовољни кад примају 8.000 месечно.“ Али хоће ли он бити довољно енергичан као председник владе у Србији? И хоће ли успети да и неке општине у Србији и Санџаку буду признате за неразвијено подручје и да добију потпору од Савеза? Ето Хрвати *захтевају* да се, због поплаве – једне у сто година – регулише цео ток Саве, а Морава се излива сваке године и односи читава села, па ипак се нико не усуђује да тражи њено регулисање. Шта је нама Србима? – Ја кажем да се сада страшно много србује. Али Жика мисли да су то само речи, само причамо, а ништа не умемо да постигнемо.

Јуче смо ишли на сахрану инж. Миши Бошковићу, брату Десанке Новаковић и Руже Прибићевић. Био је муж Миле Агатоновић, виђали смо се у Врњачкој Бањи, где имају једну од најлепших вила. Боловао је само три дана. У недељу је, каже Мила, помињао Дану и мене: „Нема тих људи“. Ружа је хтела да се пољуби са Даном и са мном, као и Деса. Ружа је рекла „Сад више немамо ниједног брата“. – Брана ми каже да су одиста била два старија Бошковића, официри.

¹⁸⁴ Љубодраг Ђурић (1917–1988), генерал-мајор, раније учитељ. Ужичанин, први командант Београда, шеф Титовог кабинета, први муж Јудите Аларгић. Уклоњен је после сукоба с Петром Стамболићем на VI конгресу КПЈ. Против њега је вођена велика кампања. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 88.

Петак, 20. новембар 1964.

Синоћ је др Милан Кангрџа¹⁸⁵ држао на Коларцу предавање о своме схватању марксизма. Пре тога је у *Праксису* бр. 2 (1964) полемисао са званичним схватањем, које оличава Милентије Поповић. Нисам стигао да одем, али сам чуо да је говорио отприлике овако. Они који говоре о марксизму не знају шта је управо писао Маркс. Они који забрањују критику заборављају да је социјализам у својој суштини – критика. Ја то овако разумем: неједнакост је у природи, па и у примитивном друштву. Влада и искоришћује друге ко је јачи. Тај је и моћнији и богатији, има више повластица. Прогрес се састоји у смањењу повластица, у изједначавању, у социјализовању. Социјализам се никад неће потпуно остварити. Зато га стално треба остваривати. Никад се не сме стати у критиковању неједнакости, у борби против привилегија, у тежњи ка социјализму.

Добио сам друго писмо од др Вере Ст. Ерлих (Висока 20, Загреб). Поново захваљује на мом првом, повољном суду о њеној књизи *Породица у трансформацији*. Скоро никад не долази у Београд, па би волела да је ми потражимо у Загребу. Исто поручује и Руди Бићанић.¹⁸⁶

Недеља, 22. новембар 1964.

Синоћ смо били код Сање на слави. Његова Вера нам је причала о своме путу кроз Бугарску, Турску и Грчку, колима. Највише се одушевила за северну и средњу Бугарску и за плаже на Црном мору. На турској граници их је пресрела реч која важи за цео живот у тој земљи: *Јаваш!* Прљаво, бедно, лењо, пусто све до Цариграда. 3 милиона у три дела великог града, али опет прљаво и лењо. Аја Софија велика, превелика, али празна, сувише празна. До Амиоре нису дошли, али од Цариграда до тамо опет пустиња. Грчка одвратна због трговаца превараната и пљачкаша.

¹⁸⁵ Милан Кангрџа (1923–2008), филозофски писац, професор Филозофског факултета у Загребу. Аутор више дела марксистичког усмерења, полемичког карактера и одјека. Ослањао се највише на изворног Фихтеа и Маркса. Гл. дела: *Етички проблеми у дјелу Карла Маркса, Етика и слобода, Размишљања о етици, Смисао њовјесној, Човјек и свијет* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 210.

¹⁸⁶ Рудолф Бићанић (1905–1968), професор економике СФРЈ на Правном факултету у Загребу. Био је управник Завода за проучавање сељачког и народног господарства, уређивао је листове *Господарска слоја* и *Полиитички вјесник*. После ослобођења био је управник Управе за спољну трговину. Гл. дела: *Хрватска економика на пријелазу из феудализма у капитализам, Почеци капитализма у хрватској економици и политици, Економски фактор у порасту стјановничтва, Економска политика Југославије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 253.

Нисмо знали да је био рођендан Бојанин кад смо се одазвали позиву код Милојевићевих. Њихов зет Стева, инжењер, геолог, био је 15 дана у Либији, да истражује воду. Видео је богату земљу са сиромашним, лењим и прљавим народом. Ми њих помажемо, мада су много богатији од нас. Ни у Турској нема малих талијанских кола, а овде су само енглеске и америчке лимузине. Домаћи људи неће да раде више од 2 сата дневно. Држава добија за петролеј толико да не зна шта ће с парама. Ми смо лицитирали, узели смо посао јевтиније од других само да бисмо се пласирали. Нашим лекарима је забрањена приватна пракса, и све лече бесплатно, а други странци наплаћују и много зарађују.

Др Миленко Дошен је отишао у Тунис, па ће се тамо преселити и Нина с Костицом, можда и сама Дениза. Из Алжира се чује да је војска за Кину, влада за неангажовање, а народ за Француску, која је све учинила за њихову земљу.

Понедељак, 23. новембар 1964.

Стошић дошао са погребца Ибровчеве сестре. Причао нам занимљиве ствари о заједничком професору. Није он себичан, како смо ми мислили. Уствари је врло добар и даје да га искоришћавају. Станује код сестре, удате за адвоката Богомира Богића. Ту су и три сестричине, које од ујака само очекују и траже. Он се повремено спасава одлазећи у Париз. Тамо га Французи лепо прихватају у Cité universitaire. Говорили смо и о држању појединих наших људи за време рата. Као министар просвете, Велибор Јонић је тражио од њега, Стошића, да држи неко предавање у Азањи, у корист Недићевог режима. Претио му да ће га отпустити, ако одбије. Избегао је, правдајући се болешћу. Помогао му Јонићев шеф кабинета, који је поцепао налог. Наш друг Светозар Јовановић пристао је да буде директор Тр[говачке] академије и ревносно је терао наставнике. Ревносна је била и Слободанова познаница др Мила Обрадовић која сада има неприлика на Коларчевом народног универзитету од Милана Ђоковића, управника и Вучелићке, помоћнице управника, чији муж је ових дана дошао за председника београдског Социјалистичког савеза, место Бранка Пешића¹⁸⁷ који је заменио Драгог Стаменковића на челу Градског комитета

¹⁸⁷ Бранко Пешић (1922–1986), политичар, потпредседник Председништва СР Србије, члан ЦК СК Србије; у НОБ од 1941. После ослобођења на руководећим дужностима у омладинској организацији Земуна и Београда, од 1951. секретар Општинског комитета, затим председник Народног одбора Земуна, потпредседник Народног одбора Београда, председник Градског одбора ССРН Београда, секретар Градског комитета СК Београда, члан ЦК СК Србије, председник Скупштине града Београда, потпредседник Скупштине СФРЈ и председник Скуштине СР Србије. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 987–988.

Савеза Комуниста. (Д[раги] С[таменковић] је постао председник И[звршног] В[ећа] Србије после Крцунове смрти). Дакле, Мила се понашала као права хитлеровка, убеђена. Стошић је помишљао да она може бити стрељана после ослобођења. Милица Дедијер се код њега распитивала о њој, јер је нешто била начула. Стошић је избегао да је терети: рекао је да су мало били заједно у Академији.

Сташа Вулић се, напротив, одупро [Велибору] Јонићу и био смењен с положаја директора IV гимназије, коју је великим делом зидао. После рата су га вратили, али не за дуго. Митра Митровић га је позвала на разговор. Њена сестра је била наставница код Сташе и препоручила га. Сташа је рекао да не може бити комунист и не може спроводити све што се тражи. Онда му је предложила да тражи други положај. Није могао добити Државну архиву, јер тада није била под Министарством просвете. Тако је дошао у Народну библиотеку. Лепо је сарађивао са Д[ушаном] Милачићем, мада је он нервозан и има наступе нетрпељивости. Жао му је што је наш [зет] Слободан дошао у сукоб са Милачићем и што му у Новом Саду прави тешкоће један Ђорђе Радојичић,¹⁸⁸ који је за Немце приређивао пријеме.

Стошић је пред крај рата био у Аранђеловцу, код сестре која је удата за др Српка Вукановића. Ту је дочекао и ослобођење. Жалосно време. Генерал Милутин Морача¹⁸⁹ дошао је на челу неке јединице и стрељао 700 младића које су четници силом мобилисали, затворили у Старо Здање и заборавили да поведу кад су сами бежали испред партизана. Страшно је то било. Ту децу нико није саслушао ни судио. Наређено им је да копају јаме, стрељани су и потрпани. А били су махом из левичарских, демократских и републиканских кућа, присталица Чеде Плећевића. Непријатан је био и сусрет са др Мијом Мирковићем. Позвао га Стошић код сестре на ручак. Мија је стално хуктао. Напољу је одговорио Стошићу

¹⁸⁸ Ђорђе Сп. Радојичић (1905–1970), књижевни историчар, проф. Филозофског факултета у Новом Саду, члан САНУ; написао је значајне радове из историје старе српске књижевности. Гл. дела: *О штамарији Црнојевића*, *Хатолошки прилози о последњим Бранковићима*, *Српски књижевници од средине XIV до почетка XVII века*, *Српски рукопис Земљорадничког закона*, *Творци и дела старе српске књижевности* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 142.

¹⁸⁹ Милутин Морача (1914–2003), генерал-пуковник ЈНА. Завршио Правни факултет у Суботици, где је приступио напредном студентском покрету; члан КПЈ од 1936; члан ОК КПЈ за северну Бачку; један од организатора устанка у Дрвару; члан Штаба герилских одреда за Босанско Грахово и околину; командант батаљона, одреда, бригаде, дивизије и начелник штаба армије. После рата обављао је високе војне и политичке дужности. Био је: командант армије и армијске области, члан: Савезног извршног већа, Председништва Савезне конференције ССРНЈ, Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 717.

зашто је рђаво расположе: згрануо се како је у Србији све сачувано и како се добро живи у рату. Стошић му је објаснио да је то лекарска кућа у коју се много долази, и да је спремљен бољи ручак за госта. Иначе је Србија оскудевала, страдала, била бомбардована. Мирковић је вероватно упоређивао са стањем које је видео у Босни и Санџаку. Али за то није био крив сам окупатор, већ и неко други. Сетили смо се и тога да је Мирковић дуго сарађивао са Павелићем, у уреду за Истру. Коста је отишао у партизане, кад је видео како се окреће ратна срећа.

Среда, 25. новембар 1964.

Дошла је са две торбе кромпира, да нам прода по обећању Косанка Андре Јовановића из Рушња. Ручала је код нас па сам је одвео у биоскоп. Гледала је први пут у животу, и то врло нов и богат амерички филм у боји са великим комичарем. „Чудесни напитац др. Џерија“ је потпуно ошамутио: запрепастило је како се тај човек преображавао – од човека-мајмуна до дендија-лепотана. А дирнула је лепа студенткиња која је више волела природног и ружног, али паметног, него извештаченог и лакомисленог уживача под дејством дроге. Мени се свидела сатира на модерна средства за стварање расположења и изазваних способности. Најлепши је крај: све се комерцијализује у рукама његових родитеља.

Петак, 27. новембар 1964.

Најзад смо успели да добијемо улазнице за „Марш на Дрину“. Ми не мерамо „вулгарности“ и „срзавање српске војске“. Напротив, све нам се учинило верно, баш као и у „Победницима“ америчким. Такав је био рат. Идући ће бити друкчији, али још страшнији.

Субота, 28. новембар 1964.

Изненадили су нас Рада, Мира и мали Милан из Лесковца. Нисмо знали да су већ од четвртка код Наде. Остају до четвртка, а Мира свакако и даље, да би се спремила за ново полагање дипломског. Мали је врло слободан и паметан. Има само 3 год. и 1 месец.

Среда, 9. децембар 1964.

Брана Миљковић, долазећи од своје среде код Леке Томића, донео писмо од Мики и негативе од фотографија у Копру. Дала је и једну увеличану са Даном и са мном, која је необично успела. И ми ћемо увеличати и умножити, па ћемо јој вратити. Биће за децу, за фамилију и

за пријатеље који желе да нас имају. Брана је остао до 10 увече. Лепо смо разговарали, док су били Нада и Демо, и после.

Петшак, 11. децембар 1964.

Бане дошао пијан, после неког ваљда успешног суђења. Булазнио је свашта. У најстрожем поверењу ми је саопштио, уплакан од разнежености, да је послао писмо председништву VIII Конгреса СКЈ, да протестује што се не практикује коегзистенција и са нама, који смо прави социјалисти и који смо све учинили да се припреми терен за револуцију. Не знам да ли је то збиља учинио. Каже да је писмо послао пре 5-6 дана. Какав је луд, можда је то и учинио.

Недеља, 13. децембар 1964.

Рођендан Дафне. А [зет] Слободан је од прекјуче у болници за ухо, нос и грло. Примио га је др. Слободан Ђорђевић, по препоруци, зато што му крв тече на нос обилно већ недељу дана. Срђан је дошао да га теча Милан води у биоскоп заједно са малим Миланом и сином 5-годишњим Дафнине колегинице Бранкице. Бојка дошла у 11, да честита сестри. Слушали смо пренос са последње седнице VIII конгреса, кад су звонила два странца. Дафне је ћутећи стајала на вратима и чекала да се прикажу. Они су упорно ћутали и гледали је. Најзад је један рекао: Ја сам Михаил Геновски. Увела их је, док сам ја довршавао бријање у кухињи. Са Мишом је био проф. Борис Спасов, декан Правног факултета. Долазили су из Сегета, са неког сусрета правника. Дафне је помислила да су били као гости на Конгресу. Кад сам ја рекао да Геновски није комунист, али је можда као гост био, што би ме чудило, она је одмахнула руком. Ех, није комунист!“ – Причам то Бугарима у соби. Миша ће рећи за Спасова: Он је комунист. А Спасов за њега. „Тај је беспартијни комунист“. Колико је Миши било згодно што га моји сматрају комунистом, пред једним виђеним партијцем, толико се постидео кад га је његов колега окарактерисао као непартиског комуниста. Кад га је доводио нама, рекао му је да ће сада сести на јежа. Испричао је „поговорку“: Да ли може да се седне на јежа? Може, али само у три случаја: кад треба да седне туђа стражњица; кад је јеж ошишан; или кад нареди партија. – Нисам се усудио да питам Бугаре какав је случај данашњег Спасовљевог седања на јежа. Трудио сам се да га не бодемо сувише.

У Софији, Миша је на једном скупу правника седео до Мике Ђорђевића и разговарали су о мени. Мика је био мало при пићу, па се разнежио. Није био непристрасан судија кад је председавао моме процесу

1947. Није изрекао конфискацију имовине, као што је обично чинио. Сувише ме је поштовао. Дана је рекла да је на суђењу осетила однос професора и ђака и чак имала утисак да је суд био оптужен а да је оптужени нападао. Кад је терала госте да једу пите од прازی лука и са месом, понашала се диктаторски. Требало би да буде комунист, рекао сам. А она: не могу, јер хоћу да будем слободан човек и не трпим наметање. Ја сам онда казао да комуниста не треба да нуди, он ће *сам га узме*. Сада је, додао сам, пронађена нова реч: КП је *умеравајућа* снага. Спасов је разумео *умеравајућа*. Не већ она која даје правац. Спасов је био секретар Георги Димитрова као председника владе, а кум му је био Трајко Костов.¹⁹⁰ Испричао сам како је Миле Тороман¹⁹¹ пол. комесар затвора упао у моју ћелију 1949 или 1950 и питао да ли знам ко је Т[рајко] К[остов] Рекао сам: генерални секретар БКП. – Агент Интелиџенс сервиса! Било је и покушаја да се доведе у везу са Титом. – Јесте, то је тачно. – Спасов се интересовао за киселу воду коју смо послужили са соком од брескве: зачудило га да се зове „кнез Милош“. Миша је објаснио да се Слободан Јовановић много бавио Обреновићима. Ја сам додао да данас та династија стоји боље него Карађорђевићи. Прво зато што је изумрла. И ја би боље стајао да сам мртав, – нашалио сам се. Миша је прихватио: „Е, зашто нисам мртав? – Ето, погрешо сам... А затим многи комунисти, у Србији и у Црној гори су деца чији родитељи су пристајали уз бивше династије. После једне опозиције дошла је друга. За Србију је занимљиво да је током 19. века – борба међу династијама обезбеђивала демократију: народ је једне држао у шаху претећи да доведе друге, и тако добијао више слободе и многе концесије. Тако смо дошли до промене у Русији. Рекао сам им нова обавештења о Суслову као главном фактору, о мирењу са Западном Немачком, које није прихватано у Партији, од Источне Немачке, од

¹⁹⁰ Трајко Костов (Трајчо Костов Цунев, 1897–1949), бугарски политичар, председник Савета министара и генерални секретар ЦК Бугарске комунистичке партије, директор Националне библиотеке у Софији. На пленуму ЦК БКП, одржаном 11. и 12. јуна 1949. Васил Коларов је оптужио Костова да је ширио антисовјетски утицај у партији, да је користио антипартијске методе у руководству странке и владе, да је подстицао фракцијске борбе у Партији, ради изазивања неповерења у КП и Георги Димитрова. Костов је, због тога, искључен из партије и лишен посланичког мандата, а затим и ухапшен. Врховни суд Бугарске осудио га је 14. децембра 1949. на смрт, да би два дана касније био и стрељан.

¹⁹¹ Миле Торман, помоћник управника КП Дома Сремска Митровица, бивши учитељ. У ствари био је представник Удбе у затвору. Контролисао управника колико и осуђенике. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 347.

Пољске, од Чехословачке. Зато су Брежњев и Косигин одмах после 14. октобра одлетели у Пољску да обавесте Гомулку, који је много полагао на Хрушчова: рекли су му да је хтео да се измири са Боном, на рачун Улбрихта и комуниста у Средњој Европи.

Пала је и прича о господу богу који је тешио Џонсона после избора и Брежњева после обарања Хрушчова: све ће ићи лако кад су с тим свршили. Лако ће са Црнцима, са Кубом, са републиканцима; а други ће савладати све друго кад се ослободио Никите. Титу је рекао да је њему најлакше, пошто нема бриге са другом партијом, црнци су му пријатељи, од избора се не боји. Али он се жалио на привреду, на финансије, на пољопривреду, и тако је горко плакао да се и богу сажалило, па се и он заплакао. У Бугарској вероватно не смеју да причају вицеве. Миша је ипак испричао један у вези са Рајном Поповом, за коју се интересовао наш Слободан. Као да јој је на трагу. Има око 80 година, припадала је некад high life-у [високом друштву], мешала се са дипломатама, али сада живи бедно, и као да није сасвим читава. Миша ће покушати да је види. А Зорицу, иако с њом може да разговара, поменуће јој „познанство“ са Јованом Дучићем. Ако буде повољно реговала, говориће и о тој љубави. Можда и хоће. Једна врло стара жена исповедала се код попа за време великог поста. Омрсила се. Ништа, – пошто није знала да је било масно у јелу. Рекла је погрдно реч псу. Ништа, – животињи се може тако говорити. Има нешто теже: погрешила је телесно. С ким? С мужем. Бог с тобом жено, како си ти, овако стара, могла да погрешаш. – То је било пре четрдесет година. Ништа, – на то је и сам бог заборавио. – Али ја нисам заборавила. И пријатно ми је да се тога сетим. Тако ће можда и Рајна Попова да се обрадује.

Предвече дошле су на рођендан Љубинка Јовановић-Славински и Верица Секулић – раније Миљковић. Ту је пала друкчија прича, из области спољне трговине. Један Швајцарац је овако резимирао своје искуство. Немци раде са 10 прстију, свом снагом. Енглези раде са осам прстију, умеју да раде и да се одмарају. Јевреји раде са пет прстију, то значи краду. Американци са 3 прста – броје новац само. Руси раде са два прста: једним затварају уста (да се ћути), а другим показују иза леђа, онога ко прислушкује. Срби раде само с једним прстом: они зезају, да се не каже да зај...

Враћам се на Спасова. Он је у Софији дочекао и проводио Тита. Познавао је и Ћиласа. Али Београд никад није видео и Миша га је одвео да му покаже чаршију, споменике, Калемегдан и Нови Београд са терасе. Не поставља никаква политичка питања.

Субота, 19. децембар 1964.

Велики ловац који прати у том занимању велике руководиоце прича шта је случајно чуо пре неколико година на Бељу. Светозар Вукмановић Темпо, отворен и искрен какав је, прича свој разговор са једним добрим домаћином са села, не знам да ли у Шумадији или у Црној Гори. На његово питање „како је“ – сељак је одговорио да је добро, али није како треба да буде. – Зашто? – Па ето, већ неколико година гледам шта све радите са овим народом, па ипак не можете да га упропастите. На то ће Рођко Чолаковић: „Горко, али истинито!“ Ја сам се онда сетио Стјепана Митрова Љубише и његовог класичног узора: Јеврејин прелази у православну веру кад је видео каква чуда и покорје прави високо свештенство око цариградског патријарха, па ипак не могу да униште ту цркву. Мора да је то божја црква, и да је сам Бог чува. Сетио сам се и оног што сам пре 1929. говорио о српском задругарству. Оно мора да је као стонога кад ни Воја Ђорђевић не успева да га баца на леђа.

Недеља, 20. децембар 1964

Јуче смо били на слави код Радмиле [Антић] (Пера се лечи у Опатији код др Плавшића) и после код [сестре] Зорке и Власте. Прекјуче код Мире да изјавимо саучешће поводом Албертове смрти од леукемије. Лека није било, а потрошили су огроман новац, у Италији, у Немачкој, у самој Канади. Он је одавно знао од чега болује и стојички је чекао неизбежну смрт. Зато је ваљда и долазио у Италију и у Београд – да би се видео последњи пут са својима. Миру је и та болест и та смрт страшно погодила. Пропала је, можда горе него после 16. септембра 1958.

Данас смо пре подне били код Наде Попове и њеног Веље. Тамо смо затекли Лепу – поп Ранкову. Била је тужна, јер се снаја Драгана налази у болници ради операције цисте или тумора око материце. Боје се да није рак. Овде је и Љубиша Тончић. Опет је на спортској прогнози добио 300.000 динара, после ранијих 600.000. Неће да чује кад му се говори да поправи кућу, да зида или да купи нешто боље. Све троши на одевање, на телевизор, на чашћавање по Пироту. Изиграва елганташа и кавалера. Лепа и Нада за све криве његову жену Зорицу, из царибродског села, раније служила код др Стевчића.

Понедељак, 28. децембар 1964.

Из Комуналне банке изузео сам 200.000, да бих позајмио [зету] Слободану до априла: мора да положи два или три милиона да би се његовој задрузи одобрила локација – заједничких станова. Он је

председник задруге и мора да предњачи. На повратку сам, близу Теразија, срео Штефицу¹⁹² Милована Ђиласа. Била је јуче код њега, да га пита зашто није помилован 29 новембра. Одговорио је, подругљиво, да у овој земљи нема тога ауторитета који би њега смео и могао амнестирати. Алудирао је на Титов одговор страним новинарима да он није осудио Ђиласа и да га не може ни пустити...

Среда, 30. децембар 1964.

У нашој самоуслуги у ул. 29. новембра срео сам се са сељанком из Великог Јовановца код Пирота. Њен девер је владика Василије. Она га још зове Бата-Тика. Познала ме је, после 18 година. Довео сам Веру Костић нама, заједно са Блашком и Смиљом, Данкином децом. Вера је причала шта је слушала од своје мајке (која је и Данкина мати) да сам ја као дечак од 8-9 година, можда 10, у Гњилану о Духовима пео се уз дрво и позивао жене да се скупе око дрвета и слушају шта ћу да им причам. Тада би им декламовао песме из школе и са социјалистичких вечеринки.

¹⁹² Штефица Ђилас, друга жена Милована Ђиласа, Хрватица из Загорја, партизанка и службеник Озне. У браку са Ђиласом родила је сина Алексу. – Д. Јовановић, *Политичке усйомене*, књ. 12, 82.

1965.

Недеља, 3. јануар 1965.

Дана и ја смо посетили Смиљу у Господар Јовановој 57 (мансарда), где смо нашли и њену тетку Веру. После сам ја са Смиљом и Вером ишао у болницу Верином болесном мужу Србиславу-Србину. Он има тумор на горњем делу кичме и сумња се на рак. Ноге су му парализоване. Оперисаће га. Чека и брата од стрица – владику, а била су друга два брата (Ратко и Тодор). Србин се сећао како му је Гагин човек нудио много нових новчаница да на изборима 1935. ради за Гагу. Он и његов сусед су одбили, али је један сељак из Великог Јовановца примио новац и обогатио се.

Предвече нас је посетио Сања, после дужег времена. Нисмо се видели од њихове славе, св. Аранђела. Прича како је др Богдан Петровић реаговао на глас да сам од Савезног извршног већа почео да добијам по 100.000 месечно. – „Д[рагољуб] Ј[овановић] то није смео да прими“. – „Па шта да ради, питао је Сања; од чега да живи?“ – „На друм, па да крампа!“

Света Живковић је био код нас на ручку, са Милицом. Испричао нам је свој разговор са Пеком Дапчевићем у Скупштини 1945. Кад је Света поменуо др Драгослава Смиљанића, Пеко је рекао: „Ах знам, то је онај што је два месеца пре свога рођења био комуниста!“

Среда, 20. јануар 1965.

Гордана Влаткова, наша Загрепчанка, Надина снаја, радо је прихватила да види једну српску, београдску славу. Одвели смо је на св. Јована Светозара Анђелића. Служено је, после жита, све по реду. Задивило је колач славски поред велике беле свеће. Нажалост није волела Бранкину одличну гибаницу: није је ни окусила. Дошла је са малом Романом да се Нади нађе за време болести. Пала је у постељу одмах после св. Николе, који је провела у Сивцу код Рајка Пејина. На рентгену су јој нашли два чира: на дванаестопалачном цреву и на желудцу. Почела је да прима

инекције. Демо се препао, јер му је лекар рекао да не искључује најгоре. Крв јој ништа не ваља – то је вода – па се не може говорити о операцији док јој се не поправи крвна слика. На слави се много причало о рату. Ја сам натерао Свету да изнесе како је на њиви његовог брата био бункер за 24 партизана. Скоро сви су страдали кад су откривени, а он сам је стрељан. На повратку сам ја Гордани изнео разлику између Свете Анђелића и Жике Милојевића (који је са Бебом такође био на слави). Они су браћа од тетке, али су два супротна типа. Анђелић је прави Рудничанин – хајдук и освајач, трговац и адвокат; Жика је чиновник, стручњак, савестан агроном, поштењачина. Обојица су идеалисти и занешењаци, борци и „истеривачи правде“ – али сваки на свој начин. Анђелић се тужи са сваким директором код кога ради. Жика критикује рад званичних у пољопривреди, и то скоро увек подстакнут од комуниста који не смеју да се излажу. Један и други је неуморан на своме послу. Али Свети је до зараде, и то велике, јер му много треба, а Жика се заноси самим послом и лудује за струком. На слави је била и Бојана Милојевић: она се много одушевила за Дему Бенића. Мораћу да јој више причам о њему. Видели смо и Светину Вукицу (из првог брака, за који смо Дана и ја били стари сватови, а Вук Новаковић¹⁹³ из Д[оње] Горевнице је био кум). Она се лепо удала за једног Зајечарца, поред кога је морала да уђе у Партију. И она је од расе освајача. Витомир, из брака са Краљевчанком, Бранком лежи у болници од запаљења плућа. Боје се туберкулозе, па су забринути.

Четвртак, 21. јануар 1965.

Нисам био код куће кад је дошао да ме види мој пиротски друг Милутин Цанић.¹⁹⁴ Дана га је, онако стидљивог и снебивљивог, увела у собу, и показала му Миру Јовину, која је дошла да полаже свој дипломски – пети пут. Цанић и Драга су се најзад преселили у Београд. Имају једнособни конфоран стан у Цетињској 26а. Ићи ћу да их посетим. Син

¹⁹³ Вук Новаковић, напредни сељак и леви земљорадник. Кандидат НСС за народног посланика на изборима у новембру 1945, заменик члана ГО НСС 1945. Умро 1950. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 231.

¹⁹⁴ Милутин Цанић, један од стубова пиротског ђачког и радничког социјалистичког покрета пре 1918. Гимназију је довршио у Нишу, права студирао у Београду и био секретар студентског комунистичког клуба за цео Универзитет. Збунио се кад се цела партијска управа бивше Социјалне демократије одвојила од комунистичке линије са Вуковарског конгреса. После Обзнане и Закона о заштити државе се повукао, не одустајући од својих уверења. После ослобођења одбио да буде председник окружног суда у Пироту, где је до тада био угледни адвокат. На инсистирање деце преселио се у Београд, као адвокат у пензији. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 372.

Јовица-Бата је ветеринар у Нишу; Љиљана је професор енглеског у осмогодишњој школи код Саборне цркве, а Црнка и Белка су свршиле права. Сви су у браку и имају по једно дете. Тако је Цанић четвороструки деда. Како ли сада изгледају? А како Драга?

Субота, 23. јануар 1965.

Код Цанићевих сам нашао, поред Милутина и Драге, Љиљу. Ко би смео мислити да она има кћер од од 18 година? А ја сам је оставио кад је имала сама мање. Пријатна је и скромна. Сестре (млађе) су друкчије. Црнка је спремила докторску тезу из породичног права. Муж јој је врло амбициозан и способан човек: сада је декан Правног факултета у Сплиту. Тамо су заједно; обоје су у Партији – Љиља није. Она нема амбиција. Удата је, добро, за инжењера Пироћанца. Знала је да ћу доћи и остала је. Врло радознано ми је постављала питања. Морао сам да причам своја искуства са „друговима“. Драга је износила њихове патње у Пироту после ослобођења. Хапсили су Милутина, имање су им откупили у бесцење. Морали су да се макну с очију пиротским руководиоцима. Дошла је у Београд кад су, из освете, обе млађе кћери искључили из школе пред саму матуру. Нашла је разумевање само код Трише Кацлеровића,¹⁹⁵ и то је тумачила његовим војвођанским пореклом. Цанићу нису опраштали што, као стари комунист, није пристао да сарађује са новим руководиоцима. Он није одобравао њихов рад, јер је био неправилан. Под Бугарима им је било врло тешко, јер су се декларисали као Срби; под комунистима није било боље, јер су тражили да се поступа исправно. Јадала се и јадала црномањаста Земунка. Остарила је, још се погрбила, али је остала живахна. Не стиди се никаквог рада. У Пироту је сама ишла на Гушавицу

¹⁹⁵ Триша Кацлеровић (1879–1964), политичар, један од оснивача Главног радничког савеза и Српске социјалдемократске партије. Као студент права у Београду био је члан Клуба социјалиста Велике школе; уређивао лист Радник, орган месне организације ссдп у Крагујевцу. Био је секретар Српске социјалдемократске партије и народни посланик; учествовао у Првом балканском рату, на Првој балканској социјалистичкој конференцији у Београду 1909, на Конгресу Социјалистичке интернационале у Копенхагену 1910. и на Цимервалдској конференцији у Швајцарској 1916; учествовао је у оснивању СРП(к) и био председник комунистичког посланичког клуба 1921; учествовао у оснивању Независне радничке партије; био је секретар КП, а 1924. делегат на конгресу Интернационале у Москви. Пензионисан 1948, као судија Врховног суда ФНРЈ. Уређивао је *Топографски гласник*, *Радничке новине*, *Радник* и био сарадник многих напредних листова. Гл. дела: *Руска волишка и српска омладина*, *Српска Социјалдемократска партија према селаштву*, *Крагујевачки кравал*, *Маршовске демонстрације и Мајски прераш*, *Цимервалдска конференција и др.* – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 245.

по воду, забрађена као сељанке или ткаље. А пре је правила шешире за пиротске госпође. Милутин само ћути. Прав на својој столици, без косе, стегнутих усана.

Понедељак, 25. јануар 1965.

У британској амбасади сам се уписао у књигу жалости поводом Черчиллове смрти. Написао сам: „Eternal thanks to the best son of Glory. The 400.000 peasant family chiefs of Serbia are still ther to support a true democracy. Eternal thanks to the lover of Victory.“¹⁹⁶ Потписао сам се као бивши проф. Унив[ерзитета] у Београду, и бивши народни посланик Југославије.

Среда, 27. јануар 1965.

[Зет] Слободан још не иде у канцеларију после свога крволиптања из носа. Дана и ја смо отишли да им честитамо 16-ту годишњицу брака (на Св. Саву 1959, кад је мени и мојима било најтеже). Показао ми је Скерлићеву Споменицу (50 год. од смрти) у облику једне велике свеске *Српској књижевној тласника*. Лепо је, али мало одговара и *Гласнику* и Скерлићу. Говори се о обнављању Скерлићевог часописа. У *Књижевним новинама* је ових дана о томе писао Предраг Палавистра. Поставио се као иницијатор. Слободан се пита: ко је позван, ко има право да обнови СКГ? Зацело не млади људи који сада витлају по нашој књижевности, или бар не сами. Слободан предлаже да један од последњих уредника (Божа Ковачевић) сазове све преживеле сараднике од почетка 1941, и да они позову млађе па да се крене. Мени се то свидело и препоручио сам Слободану да ангажује Божу. Он иначе не стоји рђаво са властима. Показао ми је и Југословенску библиографију за стране књижевности. Има и мојих неколико нумера, чак и неких чланака које сам заборавио.

Четвртак, 28. јануар 1965.

Данка хоће да је прими Александар Ранковић. Ја је нисам храбрио, али нисам могао да је одвраћам. Ненад је иначе киван на комунисте што су мени дали велику пензију, а њима, који су велико „радети“ – ништа. Криво им је што сада у Пироту владају и богате се бивши јерезовци и капиталистички синови, а на њих наваљују тешке терете и чак их

¹⁹⁶ „Вечно хвала најбољем сину Славе. 400.000 глава земљорадничких породица Србије подржава још увек истинску демократију. Вечно хвала милоснику Победе.“

неоправдано кажњавају. Не верујем да ће је Ранковић примити, али би било лепо да види једну бистру и смелу пиротску сељанку. Има сада крупан аргумент: њима неће ништа да признају, јер се боје Драгољуба, уз кога су они остали. „Ослободите их, јер, чујем, ви се сада Драгољуба не бојите, чак сте га наградили и откупљујете његове књиге!“ Има и исечак из пиротске *Слободе*, где се говори много о Данкином доприносу НОБ-у. Ненад је љубоморан што не помињу и њега. А без његовог одобрења ни Данка не би могла да ради. И њега су првог везали и затворили.

Субота, 30. јануар 1965.

[Сестра] Зорка је имала свој шести напад срчаног едема. Лекари су брзо интервенисали, дали кисеоник и коктел – ињекцију. Извукли су је још једном. Била је боље увече кад сам је посетио. Телевизију су дошли да гледају и два Цицина сестрића – студент енглеског. Светланин колега, такође одличан, и студент технике. Запрепастили су ме кад су тражили да се Црна Гора отцепи од Југославије, да позове Американце. Они би од ње направили Швајцарску или бар Монако – летовалишта, одмаралишта, коцкарнице. Од Југославије немају ништа. Ето ни пруга Београд–Бар не може се изградити!

Среда, 3. фебруар 1965.

Код Цанићевих сам овога пута нашао Милену Белку, са њеним синчићем. Била је удата за Смедеревца – правника, па су се развели. Није срећна. Дете има 6 година и више је код Милутина и Драге. Белка је ушла у Партију, да би решили своје материјално питање, али не верујем да ће издржати. Сувише је истинољубива и правична. Она тврди да смо је њен отац и ја научили да се бори за правду. Зато је комунист. Гледаће да се што мање експонира, јер неће да се гура.

Субота, 6. фебруар 1965.

Жика Милојевић се забринуо: одавно нас није било код њих; да нисмо болесни. Причао је много о тешкој ситуацији наше пољопривреде. Говорили смо и о Живку Мучалову,¹⁹⁷ сестрићу Неве др Богољуба Братића, који је сада директор Енергопројекта, шеф Бати (Радославу Шојићу)

¹⁹⁷ Живко Мучалов (1915–2005), електротехнички инжењер, привредник; био је генерални директор Енергопројекта од оснивања, 1951–1978, и амбасадор СФРЈ у Ираку; члан делегације СР Србије у Већу република и покрајина Скупштине Југославије. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 739.

нашем кирајџији. Ми Живка знамо из Загреба, кад је учио технику и становао код Братићевих. Био је умиљат и учтив војвођански младић из Чуруга. За време рата је у Смедереву радио у Комесаријату за обнову Смедерева, под непосредном Љотићевом управом. Он је, по одобрењу Немаца, додељивао материјал за грађење, па су га сви држали за Љотићевца. Жика и Беба су неко време прихватили Неву и Богољуба, као наше пријатеље, па су се зближили и са Живком. Негде током 1944, Жика и његови спремили су руксак да оду партизанима, пошто су били компромитовани сарадњом са њима. Живка су позвали да им се придружи, али га је одбио такав неразуман поступак. Кад су партизани ушли у Смедерево, неки Бајагић је одмах позвао Жику, а овај је ангажовао Живка. Бајагић им је обојици обећао да буду примљени у Партију. Жика је објаснио да ради као фронтовац, али члан Народне сељачке странке. Живко се боље одазвао и брзо је напредовао. Жика је остао скроман службеник у агрономској струци. Сада ради у Плану за Србију и у уредништву њиховог листа.

Понедељак, 8. фебруар 1965.

Сутра је рођендан њеној имењакињи, Бранковој кћери Слободанки – Бобици која навршава четири године. Блашкова жена Вукица нерадо гледа у својој кући мужевљеве родитеље, а поготову Смиљу, али оне две су решиле да опет оду на то породично славље. Шиле су овде разне ствари за Бобицу, а и ми смо послали две велике чоколаде јер сам већ експедовао честитку, као сваке године. Данка је рекла снаји да јој не може забранити да долази своме сину и унучету. „Мајка сахрани сина, па четири пута годишње излази на гробље, износи и дели јела која је он највише волео. А зар да ја не смем да дођем код живог сина?!“ И одлази, свиђало се то Вукици или не!

Питам је шта је било у Савезном извршном већу? Није је примио А[лександар] Ранковић него чиновник Пера Јовановић. Њему је све испричала, па се пожалила да Смиља нема стана а њима неће да издаду уверење у Пироту да су помагали НОБ. Неки су се саслушали, али им признају само рад од 1942; други ни три месеца не долазе да се саслушају; трећи говоре да та ствар може да се вуче и три године. Данка је службенику рекла и то да њој није толико стало до пензије у новцу колико до јавног признања. Ако нешто ураде за њу, она жели да то не буде кришом и тајно, већ да се изведу ђаци и друга публика и да се објаве све њене заслуге. То је потребно за будућност. Ми смо се учили на примеру Косовке девојке и Старца Вујадина, и зато смо били борбени и храбри. Признање које је њима дала народна песма нас је водило у борбу и оштрило за жртве.

Како ће наши млади хтети да се боре и да се жртвују кад виде како се нама ништа не признаје? Врло је опасно да се млади деморалишу, видећи како нас одбацују... Питам Данку да ли је Јовановићу испричала како је пет паса из заједничког дворишта „школовала“ да не лају на партизане, а да јављају кад наиђу фашисти. Јесте, причала је, и показала му исечак из *Слободе*. Он је лепо саслушао, није ништа писао; рекао да се они не баве давањем станова; упутио је у Савез бораца за Србију ради њених уверења о акцији.

Уторак, 9. фебруар 1965.

Бисерка Бараћ довела своју тетку Бранку Крчединац, која живи у Панчеву. Кажу да је Драгомир Милосављевић врло болестан. Има рак у задњим деловима органа за варење. Волео би да га посетим. Обећао сам, мада се тешко политички огрешоо о мене и друге који су остали верни нашој линији.

Четвртак, 11. фебруар 1965.

Потписао сам уговор са Државним архивом СФРЈ за откуп III и IV књиге *Политичких усйомена*. Све одредбе су као у уговору за I и II књигу. Само је откупна цена сада 17.000, по ауторском табаку, а не 14.000.

Исплатиће тек током априла. За I квартал су без кредита.

Петшак, 12. фебруар.

Код Бенићевих очајање. Драган је правио испаде и гадости, а неће оцу да се извини. Демо је очајан и због наредбе да напусте хонорарну службу сви пензионери који имају испод 40 година радног стажа. Излаз ће бити ако га Београдска кланица реактивише. У сукобу са Драганом ново је то што сада кривицу пребацује на Наду: да је она Влатка стављала увек испред њега и Бранке. Он је, дакле, под комплексом инфериорности. Душко Дејановић, Демин најбољи пријатељ, не признаје никакве комплексе, и само говори о „мангуплуку“ младих. Можда је и Демо погрешо што је са својом децом био сувише благ и фамилијаран: пушио заједно с њима, играо карата, говорио слободно. Одавно је престао да буде ауторитет.

Субота, 13. фебруар 1965.

Били смо увече код Петровићевих. Лили се тек вратила из Париза, где су јој оперисали и десну руку. Живци су морали бити чишћени од туберкулозних елемената. А она је пијанист! Јасенка је полагала тежак

испит симултаног превођења (француско-српски) и то је омело да о року полаже цео дипломски испит из енглеског. Положила је писмене испите; за јуни јој остаје књижевност. Јована нисмо видели. Тек је дошао из Ровиња, после месец и по дана. Много је, кажу, сликао. Говорио да прода свој закуп куће.

Понедељак, 15. фебруар 1965.

Зоровићеви су још код Мире. Снегови их спречили да се врате у Загреб. Допао им се филм *Најдужи дан* (искрцавање б. VI. 44). Они су волели и „Лолиту“, док тај филм млади критикују: Јасмина, Круничин Буца, Мишко Властин, па и Бојана Милојевић. Нама се такође свидела и игра глумаца и обрада теме (старац воли девојчицу). Ерна каже да је књига Набокова¹⁹⁸ сасвим друкчија. Стари професор није несрећно заљубљени господин већ један покварењак који је врло рано хватао девојчице.

Код Милојевићевих смо гледали телевизију, али ме је више занимало Жикино излагање о нашој пољопривреди. Стање је страшно, људи су неспособни. Анђелићев Витомир је тешко болестан: запаљење плућа, грип и туберкуозна инфекција. Бојали су се и рака. Лекари их умирују: мрља је све мања.

Ушорак, 16. фебруар 1965.

Николи Качаревићу из Рипња сељаци још замерају што смо сарађивали с комунистима. Ја сам му дао ново објашењење за тезу: морали смо ући у сарадњу, морали смо је напустити. Били смо у положају човека који је са девојком зачео дете: морао је, због своје части, узети за жену. У браку она се показала рђаво: због части и своје среће, морао је раскинути тај брак. Питао ме и о светској ситуацији, особито у вези са америчким бомбардовањем северног Вијетнама шта траже Американци у Азији? – Неће они територије, али морају да обезбеде себи пролаз кроз Средоземно и Црвено море, кроз Индиски океан и Кинеско море. То је њихов пут за Тихи океан, то је осигурање за Аустралију и Филипине, за њихову државу

¹⁹⁸ Владимир Набоков (1899–1977), амерички романиста руског порекла. Емигрирао је у Берлин 1919. где је, након студија у Енглеској, радио као књижевник, спортски инструктор, преводилац и новинар. У САД одлази 1940, где живи пишући на енглеском језику. Под утицајем класичне руске и модерне европске књижевности пише романе у којима уз обиље фантазије и хумора супротставља традиционални и модерни систем вредности. прославио се романом *Лолита*. Гл. дела: романи *Прозирност сивари*, *Пнин*, *Дар*, *Очај*; *есеји Бледа вайра*, збирка приповедака *Руска лејошница* и друге приче. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 741.

Хаваје. У копно неће улазити, да не би измирили Русе и Кинезе, али периферију неће дати Кинезима. Сада су бомбардовали Северни Вијетнам баш кад је тамо био Косигин. Боље је да Руси помажу Хо Ши Мина¹⁹⁹ него да буде упућен само на Кину. У сличној ситуацији су помогли Насера (око Суеца 1956), да не би дуговао за теснац само Русима.

Четвртак, 18. фебруар 1965.

Двадесет година од нашег уласка у Народни фронт. Наваљивали су комунисти да уђемо већ од 4. и 5. или 6. децембра, кад су Кирила Савића звали Синиша Станковић²⁰⁰ и Милентије Поповић да испитају какво је моје расположење. Затим је Благоје Нешковић мени послао Миливоја Стефановића са истим задатком. 7. децембра је Кирило дошао увече са писмом Милентија Поповића којим ми заказује састанак за сутра дан са Бл[агојем] Нешковићем. Био је у Катићевој ул. и А[лександар] Ранковић. 12 децембра сам разговарао са Маршалом у присуству А[лександар] Ранковића. Понудили су идем за амбасадора у Москву. Главно је било да „учествујем“ у власти. Нешковић је наставио офанзиву до краја децембра 1944. и почетком јануара 1945. 14-ог је

¹⁹⁹ Хо Ши Мин (право име Нгујен Ај Кунок, 1890–1969), вијетнамски револуционар и државник; члан КП Француске постао 1920, а 1924. као њен представник отишао у Москву на V конгрес Коминтерне; у Москви је остао годину дана и радио међу индо-кинеским студентима, од којих је створио будући ембрион КП Вијетнама. Крајем 1925. отишао у Кину и у њој остао три године; крајем 1927. постао је секретар јужноазијског бироа III интернационале и вратио се у Индокину; 1930. основао КП Вијетнама, која је исте године руководила сељачким устанком у Тонкину, због чега Француска уцеђује његову главу са 50.000 пијастера; да би избегао хапшење, прешао је у илегалност, из које је изашао тек 1941. под именом Хо Ши Мин. У октобру 1944. прелази у Тонкин, а Савезници у Другом светском рату признају га за вођу централног покрета отпора у Вијетнаму; први је изабрани председник Вијетнама, са Француском је 1946. потписао уговор о признању независности Вијетнама. Француска је уговор после само неколико месеци прекршила, и почела рат против ДР Вијетнама, који је окончан тек 1954. на основу Женевског споразума. Хо Ши Мин је био председник ДР Вијетнама и председник Лаодонг (радничке) партије. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 828–829.

²⁰⁰ Синиша Станковић (1892–1974), биолог, редовни професор Универзитета у Београду, истакнути научник, политичар, члан САНУ и МАНУ, дописни члан ЈАЗУ, Академије наука у Нансију и Масарикове академије у Прагу; био је председник Савета академија СФРЈ, директор Биолошког института СР Србије. За време окупације био је члан Главног НОО за Србију; већи део окупације провео је у логору на Бањици; по ослобођењу био је председник Народноослободилачког фронта Београда, затим АСНОС-а и Президијума Народне скупштине Србије. Успешно је заступао интересе Југославије на међународним конференцијама и радио на обнављању научне делатности. Написао је неколико универзитетских уџбеника: *Упоредна анатомија кичмењака, Екологија* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 484.

био разговор са [Сретеном] Жујовићем-Црним и П[етром] Стамболићем. Пресија је била све јача. Тек ових дана, кад се у страној штампи говори о двадесетогодишњици конференције у Јалти (9–12. II), постало ми је јасно зашто су другови толико наваљивали да ме добију. Из *Монда* сазнајем да је већ у октобру 1944. Черчил са Стаљином поделио сфере утицаја: Југославија и Мађарска 50–50%; Румунија – 90% за СССР; Бугарска 75%, Грчка 95% за Британију. Свакако је у некој форми Стаљин обавестио наше да морају узети још кога. Већ су имали [Ивана] Шубашића, [Ивана] Рибара, Срђана [Будисављевића],²⁰¹ Сретена [Вукосављевића],²⁰² [Анту] Мандића,²⁰³ [Драгу] Марушића.²⁰⁴ Требало је имати још неког из Србије сем Јаше. Зато је Москва приредила велики дочек Шубашићу баш почетком децембра кад су

²⁰¹ Срђан Будисављевић (1883–1968), адвокат и политичар; истакао се као бранилац на Велеиздајничком процесу 1909; био је секретар Народног вијећа у Загребу 1918, један од првака Демократске странке и Самостално-демократске странке; министар у владама Драгише Цветковића и Душана Симоновића. Емигрирао са владом 1941, а вратио се у земљу 1945; био је краљевски намесник 1945–46. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 336.

²⁰² Сретен Вукосављевић (1881–1960), оснивач Социологије села у Југославији, професор Правног факултета, управник Института за изучавање села САН, дописни члан ЈАЗУ. У младости је био учитељ, учествовао у балканским ратовима и Првом светском рату; био је члан тзв. Црне руке и њен руководилац за Санџак; по завршетку Првог светског рата био је народни посланик и државни повереник за аграрну реформу и колонизацију. Пензионисан је 1925. За време Другог светског рата био је председник ЗАВНО Санџака, а 1944. министар у влади Ивана Шубашића. По ослобођењу 1945. био је министар за колонизацију, народни посланик и члан Президијума Савезне скупштине и Скупштине НР Србије, професор Правног факултета у Београду. Гл. дела: *Историја сељачкој друштва*, I–VI. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 468.

²⁰³ Анте Мадих (1881–1959), адвокат и политичар; за време Првог светског рата био је члан Југословенског одбора. У НОБ је од 1943; био је већник ЗАВНОХ и Председништва АВНОЈ-а. Од марта 1945. до проглашења Републике 29. новембра 1945. био је један од краљевих намесника. Објавио је збирку докумената о раду Југословенског одбора 1914–1917: *Фрајментии за хисторију уједињења*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 574.

²⁰⁴ Драго Марушић (1884–1964), дипломирао право у Прагу 1911; адвокатски приправник у Горици и секретар Словеначке националне странке за Горицу. Из аустријске војске пребегло је у Русију, а 1915. прешао је, као добровољац, у Србију. Као члан Југословенског одбора, са Крфа је 1916. отишао у Рим, а 1917. у САД, где је основао Словеначки национални савез. Учествовао је на Мировној конференцији у Паризу, а до 1922. био генерални секретар југословенске делегације у репарационој комисији. Од децембра 1930. до фебруара 1935. био је бан Дравске бановине, а затим министар у влади Богољуба Јевтића; од петомајских избора 1935. народни посланик. У Априлском рату био је добровољац, а од лета 1941. члан Врховног пленума Освободителне фронте Словеније. После споразума Тито–Шубашић био је именован за министра југословенске владе у Лондону, па у влади ДФЈ. До 1948. био је министар ПТТ у влади ФНРЈ.

наваљивали на мене. Видим да је Стаљин саветовао да се позове и краљ Петар II, а после му је лако „забити нож у леђа“. – Румунском Каролу је он дао орден победе, па га је после отерао. Вишински је брзо дошао у Букурешт, отерао председника владе Радеску-а²⁰⁵ и довео Петре-а Грозу²⁰⁶ и наметнуо му чланове владе, са комунистом као министром унутрашњих послова. Стаљин је у почетку одржао реч задату Черчилу. Није пристао да се спали парче хартије на коме је била записана подела сфера са процентима, иако је то Черчил предлагао. Ја сам се опирао да уђемо у Н[ародни] Ф[ронт] све док нисмо добили обећање да ће у Фронту бити различите *сџранке и џрује*, а не само појединци (поред једино организоване КПЈ). То су ми обећали, а у Јалти су се Черчил, Стаљин и Рузвелт обавезали да нарочити надзор врше над режимом у Пољској и Југославији.

Недеља, 21. фебруар 1965.

Данас су била два помена мртвим политичарима. [Недељку] Дивцу је година од смрти (23. II 1964); Љ[уби] Давидовићу, двадесет пет година (19. II 1940). Госпођа Косара није објавила у новинама, јер није хтела да замара свет по овој зими са дебелим снегом. Обавестила је само родбину. Ја сам приватно сазнао и отишао на гробље, парцела 23, поред гробнице породице Анте Тодоровића. У 11,30 већ сам био у Савиначкој цркви. Сасвим други приказ: десет попова, са једним младим владиком који је чинодејствовао, и женски хор калуђерица и богомољки. Много света. Демократи. Нешто радикала. М[илош] Московљевић. Са њим сам изишао и свратио у Небојшину 29. Лепо смо разговарали²⁰⁷ и сложили се да нема

²⁰⁵ Николае Радеску, генерал, председник владе Румуније од 2. децембра 1944. до 6. марта 1945.

²⁰⁶ Петру Гроза (Petru Groza, 1884–1954), румунски политичар и државник из Трансилваније; доктор права. Приступио Савезу румунске омладине који се борио за независност Трансилваније од аустроугарске власти; 1918. изабран је за посланика у Уставотворну скупштину Трансилваније, а затим је још пет пута биран за народног посланика; 1921. и 1926–27. министар у разним владама, а од 1927. прекида са реакционарном Народном партијом; 1933. организовао је сељачку партију Фронт земљорадника. Затим се приближио КП и учествовао у борби против фашистичке реакције, па је ухапшен 1943. По ослобођењу учествовао је у формирању националнедемократског фронта; 1944. потпредседник, а од марта 1945. председник владе; од 1952. до краја живота био је председник Президијума Велике националне скупштине. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 558.

²⁰⁷ О овом сусрету Московљевић је записао: „Данас сам пред подне био у цркви Светог Саве на свечаном парастосу Љуби Давидовићу, а после је Драгољуб свратио до мене, те смо измењали мисли. Вели да спрема шесту књигу својих мемоара за Државни архив, али, вели да су му плаћене само две.“ – Милош Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, 505.

измирења између Русије и Кине: две државне политике надвладавају партије и идеологије. Зашто ништа није учинио за Јоцу – и њему је било 25 година од смрти 21. јуна 1964. А има жену, сина, две кћери. Шта је с његовом партијом: једни су се видели да су комунисти, други не смеју да се јаве.

Московљ[евић] ми се жали на старог пријатеља и колегу проф. др Светомира Ристића,²⁰⁸ великог лексикографа. Узео је да ради руско-српски речник, мада не зна тачно руски, као што је радио енглеско-српски не знајући добро енглески. *Просвети* је пријавио као сарадника и М[илоша] Московљевића без његовог пристанка. Кад је Милош поднео свој Српско-руски речник од 1.000 страна,²⁰⁹ у *Просвети* му је Роксанда Његуш²¹⁰ као услов ставила да мора да изради и руско-српски, али да сарађује са Ристићем. Он није дао да га уцењују, одбио сарадњу са Р[истићем], и однео свој српско-руски Техничкој књизи који ће га ових дана дати у штампу. Жали се и на неприлике које његова кћи Олга, Бојкина другарица из школе има у Етнографском музеју, где је у савету и др Душан Недељковић. Директор је неки млади Барјактаревић, али он дрхти од секретарице, такође Црногорке, али комунисткиње. Олга тражи друго место. Гђа Мара пита да ли би могла да се запосли у Народној библиотеци пошто познаје скандинавске језике, што је код нас још ретко.

Питам Московљевића какво је порекло речи „крух“, пошто је не налазимо код других словенских народа. Он каже да је и хлеб и бутер порекла – од немачке речи (H)аib = сев. нем.

Увече долази Вера, кума наших младих. Напустио је Андрија Стојковић, а то је крио од свих. До последњег часа је уверавао да ће јој се

²⁰⁸ Светомир Ристић (1886–1971), филозоф и лексикограф, био је професор Више педагошке школе у Београду; аутор филозофских прилога објављених на немачком и српскохрватском језику. Гл. дела: *Индиректни докази трансценденталног идеализма, Целина, делови и стварност, Штав довољног разлога и уштемељења њункјуалне динамичке атомистике, Латинско-српски речник*, са Б. Богдановићем, *Енциклопедијски немачко-српскохрватски речник* с Јованом Кангргом, *Француско-српски речник* са Е. Лораном, Ф. Медићем и М. Ванлићем и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 212.

²⁰⁹ Није овде реч о *Српско-руском речнику*, који је Московљевић већ био објавио, већ о његовом *Речнику савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником*.

²¹⁰ Роксанда Његуш, књижевник и преводилац са словеначког и италијанског. Литературом се бавила од 1936. објављујући прилоге у омладинској и радничкој штампи. После рата била је уредник у *Борби*, на Радио Београду, у *Књижевним новинама*, секретар и редактор Редакције *Енциклопедије Југославије* за Србију и уредник издавачког предузећа Просвета. Објавила је књигу цртица и репортажа под насловом *Нормирац у срцу* и роман *Кидане*.

вратити. И после формалног развода. Она очајава, плаче, рида, али га чека...

Уторак, 23. фебруар 1965.

На 10-ти рођендан код Срђана. Од гостију, ја сам дуго разговарао са Мишом Стојановићем. Умрлом оцу др Николи даће годишњи помен идуће недеље. Ићи ћу. Миша је био у Америци и прича чудне ствари: био је и у Енглеској – увек за своју књигу о ауторским правима.

Среда, 24. фебруар 1965.

Милан је за Дафне купио последњу књигу Десанке Максимовић *Тражим ѿмиловање*. Она то тражи и за оне које стварно оптужује и осуђује. Никад није била душевнија и правичнија. Никад скромнија. Њој сам увек веровао да је искрена. Остали песници обично лажу или се претварају да пате. Она стварно воли људе, особито Србе и сељаке.

Недеља, 28. фебруар 1965.

После помена Николи Стојановићу, у цркви Св. Саве, дуго ме пратио Вељко Ковачевић. Највише је причао о породици Милована Ђиласа која мучи Штефицу. Страшни су сви, нарочито брат, који све идеје приписује себи и очекује хонораре. Стара Ваја, мајка, такође се слаже с фамилијом. Отишла је у Пећ, једној кћери. Сада као да увиђа да је Штефица добро пазила.

Увече код Милана и Дафне – Ђурићеви – Михаило и Мирјана. Храбрили смо Милана да иде у Сарајево за доцента. Моћи ће да предаје студентима: то му је давнашња жеља. Али како ће се снаћи у локалним интригама. То је земља мржње, зависти, злобе. Можда ће га оставити на миру ако буде одлазио само један-два пута у месецу.

Уторак, 2. март 1965.

Из Рипња нам дошла Вука, снајдерка, најпаветнија међу Николићима и Јовановићима. Ручала код нас. После наишао Душан Стевановић²¹¹ из Читлука код Соко Бање по подне – Демо и Нада, – први пут после њене дуге болести (2 чира у органима за варење), и после Деминог повратка у

²¹¹ Душан Стевановић, сељак-политичар. Заменик члана ГО НСС 1945. Од почетка је био у Савезу земљорадника, а левици се приклонио чим се појавила. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 322.

активну службу, пошто као пензионер више није смео да ради хонорарно – по новом закону. Бата Шојић узео да чита IV књигу *Полиџичких усјомена*, а мени дао *Полиџичке идеје у Србији XIX в.* Васе Чубриловића на читање.

Четвртак, 4. март 1965.

Јавним тужиоцима, после њиховог конгреса, Тито замерио што нису по својој иницијативи дејствовали против асистента Филозофског факултета у Задру Михајла Михајлова због другог дела његове репортаже о „Московском лету 1964. (Дело, фебруар). Не треба да чекају упозорење или наредбу. Пропустили су и друге сличне поступке у Љубљани (*Персијективе* и др. часописи), у Загребу, у Новом Саду. (Као да је то „нека организација“). Чекамо да М[ихајло] М[ихајлов] буде ухапшен.

[Зет] Милан, у Сарајеву, да држи предавање, као доцент, о Декарту. Посетио Салка Назечића,²¹² проф. југословенске књижевности који је некад сарађивао у *Рагу*. Сада велики фактор на сарајевском универзитету. И декан га се боји. Примео Милана код куће, доста хладно. Критички оценио мој рад. Мисли да сам све чинио из политичке амбиције.

Понедељак, 8. март 1965.

Дан жена. Цвеће распродано у свим дућанима. Ђаци носе наставницама, службеници шефицама. Нама дошли Боса и Љубиша Ивковић, на кафу. Велики ловац и стручњак за лов и балистику прича шта му је рекао Роћко Чолаковић о Совјетском Савезу: „То вам је тамни вилајет“.

Петак, 12. март 1965.

Преко Бисе Бараћ, Драгомир Милосављевић из Банатског Брестовца, молио да га посетимо, болесног. Кажу да има рак у дебелом цреву. Ишао сам у Панчево; нисам могао да одбијем, особито кад је одиста на смрт

²¹² Салко Назечић (1904–1970), завршио је студије књижевности на Филозофском факултету у Београду. До Другог светског рата радио је као средњошколски професор у Мостару, Требињу и Дубровнику, а после рата на Вишој педагошкој школи у Сарајеву. Један је од оснивача Филозофског факултета у Сарајеву. Докторирао је на Филолошком факултету у Београду одбранивши дисертацију: *Хајдучке борбе око Дубровника и наша народна њесма*. Био је декан Филозофског факултета у Сарајеву и дугогодишњи шеф Одсека за југословенску књижевност. Основао је Институт за изучавање југословенске књижевности у Сарајеву и покренуо часопис *Пишања књижевности и језика*. Био је редовни члан АНУБиХ.

болестан. Лежао је, али није више био тако слаб како сам замишљао. У трему је Иван правео велики кавез за 100 пилића, од два дана. Они их тако купују, па хране и употребљавају за своју исхрану. Јула се угојила и сасвим је прибрана, за разлику од нервозног и увек уплахишеног Драгомира. Иванова жена, Милица, симпатична, ведра и паметна радница управо службеница код „Тесле“ (сијалице) јако ми се допала, иако је у Партији. Имају сина Зорана, великог, снажног, који довршава осмогодишњу школу. Драгомир је ручао са нама и са Бисом. Испратио ме до испред капије, пун туге. Вероватно је помишљао да се никад више нећемо видети.

Посетили смо, Биса и ја, жену рођаку (која Бису зове тетком) Бранку, у улици Моша Пијаде 74 (Панчево). Примила ме је одушевљено. Сетили смо се случајног сусрета на панчевачкој пијаци, кад смо у октобру прошле године, Дана и ја тражили превозно средство за Банатски Брестовац, да посетимо Смиљу и Бису. Обећала да нас опет посети, као пре неколико недеља.

Четвртак, 18. март 1965.

Вук Продановић ми довео Видосава Ђурића,²¹³ нашег првака и кандидата из Кормана код Крагујевца. Он сада гаји 7 комада дебелих свиња – 4 цигаје и 3 мангулице. Жали се да му је задруга узела 60.000 динара само што је провела кроз књиге продају једног бика. То сељацима пада најтеже, нарочито нашим људима који су се некад толико одушевљавали за земљорадничко задругарство. Сада – легло нерадника и паразита који се богате без рада и заслуге.

Петак, 26. март 1965.

У суседној улици Чарлија Чаплина, бивши банкарски чиновник Станић, брат мога друга са матуре Данила, и Софије супруге професора, употребио реч „потикали се“ – другови, колеге, пријатељи. Зачудио сам се: откуд њему, Босанцу, тај израз који се чује само у пиротском крају? – Његови војници, за време рата, били су махом Пироћанци. Наредник Манић му је често објашњавао да су се људи „потикали“ на разне стране. За њега су му опет војници једном рекли да је отишао „неким буче“ – на кам Бурје – у правцу села Равно Бучје испод Старе Планине. За те људе каже да су били искрени Срби, одлични борци, послушни и храбри.

²¹³ Видосав Ђурић, леви земљорадник из Кормана код Крагујевца, кандидат за посланика, у новембру 1945, заменик члана ГО НСС 1945. Угледан домаћин, политичар. Супруга Грозда рано умрла. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 88.

Нажалост, њих називају бугарашима због говора. А Хрвати примају и вуку себи све који су католици, ма не били ни Словени...

Недеља, 28. март 1965.

Чика-Мита [Димитрије] Бошковић,²¹⁴ старшина собе из које сам изишао 28. X. 1955. (из III зграде КПД Сремска Митровица) довео ми је Талијана Шпира Черву из Задра, некадашњег поморског официра. Тај је непрестано говорио, све је знао, у све се разумевао. Тврдио је да су Енглези против тога да се уједине Југославија и Бугарска. Зато су пустили да пропадне Стамболиски. Они су у Русији помогли бољшевице, да цар не би ујединио све Словене. Оптуживао је нашег генерала Бодија²¹⁵ што у Сибиру није спасао цара и царску породицу, кад је то могао, у Јекатеринбургу. И пуно сличних фантастичних прича.

Понедељак, 29. март 1965.

Посетили смо старог Ђурића и његову Божану. Занимљивији је био његов најстарији син Миша, некада мој ђак са факултета. Причао нам је како која „нација“ подиже камп на нашем Приморју. Талијани се свађају врло гласно, углавном жена ради све, а муж стално нешто замера. Французи се џеваљају али сложено сарађују. Једни и други дуго петљају, нешто губе, друго проналазе, до реда и правог распореда никад не дођу. Немац и Немица раде ћутећи, тачно знају где се шта налази и зачас им је шатор готов. Швеђани и Скандинавци уопште такође раде систематски, брзо и ефикасно. Они још више ћуте него Немци.

²¹⁴ Димитрије Бошковић, Чика Мита (?–1965), погрчени и потурчени Црногорац, на робији без кривице, уживао опште симпатије. Вољени старшина затворске собе. Умро на слободи у беди, поред два сина радника. – Д. Јовановић, *Полицијичке усјомене*, књ. 12, 32.

²¹⁵ Михаило Боди (1884–1953), из инжењеријске преведен је у генералштабну струку 1920. Учествовао је у Балканским ратовима, као и у угушивању арнаутске побуне 1913. године. У рату 1914–1918. био је руководилац саобраћаја у Младеновцу, заступник шефа војно-железничке инспекције; 1916. члан француско-енглеске Железничке комисије при савезничким војскама у Солуну; на дужности у Врховној команди; војни длегат српске војске у Будимпешти 1919; војни изасланик у Мађарској до новембра 1922, после чега је био на бројним другим војним дужностима; 1. априла 1934. унапређен је у чин дивизијског генерала. Од 10. октобра 1938. био је II помоћник начелника Главног генералштаба, са ког положаја је преведен у пензију 16. октобра 1940. Реактивиран је 27. марта 1941. У Априлском рату у Команди позадине Врховне команде био је помоћник команданта. Водио је преговоре о примирју. Из немачког заробљеништва је марта 1942. отпуштен због слабог здравља. – Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Beograd 2004, 231.

Миша ради у финансијама за Србију: прави буџет и бори се са срезовима и општинама. Брани се од њихових захтева. Шеф му је Миле Милатовић, али ускоро више неће бити: биће посланик. Мора да су с њим незадовољни. Он је сав збуњен и ошамућен. Вратио се из Пољске и Канаде, где је био амбасадор и никако не може да се снађе у нашој средини. Ћути, не пази шта се говори, слабо учествује у дискусијама. За време седнице пије, и то много, коњак, чаше на искап нагло. Није се загрејао у секретаријату за буџет и управу. Увек је некако одсутан. У ствари не улази.

Ускрс 25. април 1965.

Дошао да нам честита празник Душан Тодоровић, генералштабни официр старе војске, ваздухопловни капетан I класе. Био у заробљеништву, па преузет у ЈНА, али не на дуго. Радио у некој војној библиотеци а сада је код инжењера и техничара на полу-радном времену. Кад сам му рекао да сада радим март 1941. испричао ми је како је учествовао у дочеку и испраћају кнеза Павла на дан 27. марта. Није знао за заверу и није учествовао у пучу, али је добио наређење да буде на земунској железничкој станици око 4 по подне, кад је вагон са кнезом имао да се врати из Загреба. Ту је примао наређења од самог председника владе Душана Симовића, све док кнеза, Олгу и децу нису испратили у истом вагону за Југ. Његово излагање ћу унети у *Успомене* у целини. Зато га овде не дајем.

Много смо разговарали о мојој новој болести, пошто ме је нашао како лежим у кревету. Био ми је то двадесети дан. 6. априла ме је, ујутру у купатилу, стегло у левом куку, и једва сам се окупао и избрисао. У кујну сам ушао пресавијен. Дана и Милан су се уплашили. Одмах сам легао и више нисам устајао. До клозета сам у почетку долазио пресамићен, тешко, често уз Данину помоћ. Лежећи сам примао госте о свом 70-том рођендану, 8. априла. Нисмо никога звали, али су ипак дошли и донели поклоне Демо и Нада, Беба и Жика Милојевић. Стигле су честитке од Бисе Бараћ и од њене Бранке. Вукадин Видановић, са Радмилом и синовима послао је телеграм. Вероватно га је „мобилизовао“ Веља Јеленковић, кад му је однео штоф за одела. Сам Веља, као прошле године, упутио ми је, као честитку, велико писмо пуно идеолошке садржине. Одобриво је све моје животне и политичке погледе. Нашао да су ми догађаји у свему дали за право. На крају је формулисао једну критику: сувише сам радио, мало наређивао (и организовао) друге терао да раде. Мислим да је то тачно. Ја сам био бољи радник него шеф и организатор. И пред властима сам увек сву одговорност примао на себе и скоро сам одлазио у затвор. То ми замерају и Ђорђе Јовановић-Славински и Новица Ђ. Вељковић. Требало је,

кажу, правити велике процесе са 20 и 30 људи, па да пуномо тамнице, као комунисти, да нам се тамо људи изграђују. Давао сам жртве, а друге сам штедео. Они налазе да зато наша партија нема довољно кадрова. Мало су дали за покрет, па им је до њега мало и стало. Има у томе истине. Али ја сам такав био у политици, као што сам у свакодневном животу: што мање тражити од других; бити себи довољан; максимум послова обављати лично; моћи без сваког и без свачега. То је противно људској психологији. Људи поштују оне којих се боје, који им заповедају, који траже напоре и жртве. Ђорђе чак жали што му нисам дао прилике да се истакне, да се чује, да постане ауторитет. Новица замера што нисам бацао у ватру интелектуалце, који су се тискали око мене, вероватно због угледа и положаја ако бисмо дошли на власт. Били би ми оданији и живели би за партију да су за њу страдали.

Одмах по рођендану позвали смо др Каменаревићку, нашу реонску лекарку. Констатовала је ишијас у левој нози и наложила шест инјекција – свакако на бази Б-витамина, ради ублажења болова. Више ми је користило електрично јастуче, дању и ноћу. Особито кад је бол почео да силази из кука ка коленима, и све до листова, пете и врхова прстију. Није било неиздржљиво, али је болело, и није давало да устајем, да седим за столом и да радим, све до данас. Најпре сам писао у постељи; затим за столом. Двадесет дана – никад у животу нисам тако дуго био везан и спутан. И сада ме Дана тера да легнем.

Субоша, 1. мај 1965.

Док сам боловао, највише су ме посећивали Милојевићи и Анђелићеви. Нарочито је хтела да дође Бранка, да би захвалила што смо бринули за њеног Виту, који још лежи у војној болници, од запаљења плућа и ТБЦ инфекције, и што сам је водио код проф. др Аћима Марковића кад се открило да на лево око не види ништа. Било је одлепљене рожњаче, као код жене Мише Брајаца из Старчева. Аћим је саветовао хитну операцију. Примили су је у Вишеградској, али смо је отуда извукли да би др Златко Кеџмановић, стручњак за те операције, могао да је преузме, пошто је сам радио у ул. Ђ. [Џорџа] Вашингтона. Изишла је, али се у међувремену уплашила од операције и непрестано одлаже и преглед код др Кеџмановића. Али је мени и Дани захвалила што смо се толико заузели. Жика и Беба су иначе крајње љубазни.

Данас је дошао да нам честита празник Сања, после дужег времена. Откад је 4. јула претпрошле године добио унука, такође Александра и још Стаменовића отпадио се од нас скоро потпуно. С муком је уверио Дану да није ни увређен, ни љут ни уплашен. Просто је зачуђен унуком, и сваки

слободан час њему посвећује. Новица и Нуша га моле да га чува и шета кад год може, а он малог толико воли да то и чини, радо и са уживањем. На Чукарицу одлазе често и његова Нада, тим пре што је сада и Нуша постала љубазнија према њима.

Данас, кад се Сања већ спремао да оде, као што је учинио Жика Милојевић, испунили су собу његов Новица, снаја Нуша и унук Аца-Саша. Ја га дуго нисам био видео. За месец дана имаће две године. Има мајкине плаве очи Дубровкиње – Лопуђанке, али четвртасто лице Новичино. Врло је жив. Стално је хтео на улицу, да гледа аутомобиле и Сања га је послушно изводио. Пред одлазак, Новица нас је сликао из нашег дворишта, на малој терасици. Срећом, били су ту и Бојка и Срђан. Дафне се није појавила и Милан је био на путу – у Сарајеву, где је држао своја предавања као доцент.

О празнику, Сањина Вера је у Бугарској а за јули имају план да тамо воде и Сању. Вера Златарева је иначе писала да су Геновски спречени да дочекају нас и све наше пријатеље. Већ су били крајње гостољубиви према Жики кад је пролазио кроз Софију, при обиласку Бугарске са пољопривредним стручњацима. Сања је био у Бугарској пре Првог рата, као радник, и за време прве окупације као интернирац. Добро је прошао, боље од других Пироћанаца, зато што је био понео свој обућарски алат. Није морао да товари и растоварује вагоне. Крпио је, правио ципеле, и чак су га слали да ради по селима, где је било више хране. Хвали бугарске сељанке као врло сажаливе према „робовима“, док су бугарски војници који су их чували волели да узимају целе хлебове, кришом од домаћице. Какве ће сада стећи утиске у Бугарској?

Понедељак, 3. мај 1965.

Вратили смо посету Душану Тодоровићу. Овога пута, његова супруга Душанка није била код куће. Као службеник Југос[ловенске] лутрије морала је да се до дубоко у ноћ забави спортском прогнозом, или мајском лутријом. У накнаду, улогу домаћице играла је гђица Нада Тодоровић, Душанова сестра, професорка, а сада у пензији и на раду у Народном музеју. Дана је већ познавала, пошто је Бојки била разредни старешина у Другој женској гимназији. Ја сам се радовао да је упознам. Њихова мати, развела се од Танасија Тодоровића, Радомировог стрица, постала глумица, волела Јована Дучића и удала се за др Владимира Дворниковића. Душан и Нада о свему томе говоре врло слободно и без устезања. Чим смо сели, показали су нам Надино замашно дело о медаљама које поседује Народни музеј. Питам је што ту књигу, тако документовану и богато илустровану, није пријавила као докторску тезу. Показали су и један зборник радова из

нумизматике, за које сам ја направио већи број резимеа на француском. То ме је била ангажовала Надина колегиница, а Дафнина пријатељица Лела Поповић-Гај, у доба кад нисам имао сталних прихода. Она се, боље него ја, сећала шта сам све преводио. Нарочито је дуго причала о медаљи Омер-Паше Латаса²¹⁶ коју је она открила. У Загребу је узалуд тражила од великог колекционара. А нашла је у каси свога управника, који је за мале паре откупио, док је колекционар-зналац тражио десет пута више. То је њен понос, јер је врло ретка, и мало ко уме да је прочита. Турска слова су давала [означавала] „Босну“ и годину.

Утом је стигао и Радомир, из Новог Сада, са пољопривредне изложбе. О Првом мају су и он и Душан били код нас, па смо се договорили да данас будемо заједно код Душанке. Нада је сада позивала на свој жур, сваког 15-ог у месецу. Ту бисмо видели многе способне жене које нису избиле на глас. Неке су њене личне питомице. Она им штампа песме, приповетке. Једино Наду Дорошки не мора да гура, пошто се сама лепо пласирала у *Полијици*. (Ја је се сећам из Прага, у септембру 1937). Био сам уверен да у том кругу мора бити и Полексија Стошић-Димитријевић,²¹⁷ историчарка знаменитих Српкиња. Сви су у глас повикали кад сам то питао. И Радомир је познавао: „Како да није, кад је она ту, нико други не може доћи до речи!“ Нада нас уверава да је друштво занимљиво и да треба да дођемо. А спрема и добро послужење. Ипак признаје да су Душичине пите са месом и са сиром боље од њених. Одала је признање и њеном колачу –

²¹⁶ Омер паша Латас (1806–1871), турски паша српског порекла, родом из Јања-горе, потурчен у Бањалуци; успешно ратовао у Сирији 1840, Албанији 1842, командовао турским снагама при окупацији Влашке и Молдавије 1848–49, крваво угушио устанак босанских бегова 1851; због отпора кнеза Данила напао Црну Гору 1852–53, командовао турском војском у Кримском рату; поновио напад на Црну Гору 1862, али га обуставио на интервенцију великих сила; сломио грчки устанак на Криту 1867. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 873.

²¹⁷ Полексија Стошић-Димитријевић (1903–1973), дипломирала на Филозофском факултету у Београду 1926. До Другог светског рата била је суплент у Вишој женској стручној школи, вршилац дужности директора Ниже и продужне занатске школе и професор књижевности у неколико београдских гимназија. Од 1944. до 1960. предавала је у средњим стручним школама. Између два светска рата била је члан Клуба независних књижевника у Београду, а после Другог светског рата је из политичких разлога одбила да буде члан те групе. Од 1931. до 1961. са С. Пандуровићем, Ст. Јаковљевићем и М. Царем организовала књижевна посела. Сарађивала је у многим листовима и часописима: *Венцу*, *Цицварићевом Београдском дневнику*, *Домаћици*, *Лейојису Мајице српске Полијици*, *НИН*-у и другима. Гл. дела: *Акценти усамљености*, *Жене династије Обреновић*, *Удаја Пеширије*, *Кључеви белој Града Београда*.

surprese [изненађење]. А сирота Душица је за то време пребројавала анкете, до поноћи!...

Скупили смо се, као сваке године, код нас о Празнику Рада. Милица је износила своју невољу: руши се њена болница на Новом Београду, па се пита где ће њу бацити. Највише би волела да ради код Лазе Ристића у Земуну, као интернист. То јој је и најближе данашњем стану и Милановој школи. Али тамо би сви желели, особито њена претпостављена лекарка, која је прогони. Тамо је већ Мика – како она зове свога школског друга са факултета – млади Милутин Живковић, син др. Свете. У болничком колективу су многи против њега, тобоже због оца који је био осуђен као „криминалац-гинеколог“ и политички опозиционар, уствари зато што није хтео да се врати у Партију, ако су га изабрали за доцента. Лаза Ристић га је просто наметнуо, као одличног реуматолога, са две специјалности. Ја сам предложио Милици да се позове на мене, а спреман сам да напишем Лази писмо о њеним професионалним и моралним квалитетима. Нека је узме на пробу кратко време, па ће видети шта представља као клиничар и као лекар-човек.

За ново место се бори и Бојка. Са Коларчевог универзитета треба да пређе на Високу школу за спољну трговину, где већ ради Круница Пантић-Трбојевић. Бојка такође ту предаје хонорарно скоро целу школску годину. Њу је и предложила комисија, али има и других кандидата. На Коларчевом се љуте што хоће да их остави, после толико година успешног рада. Али овде би имала мање часова и била би боље плаћена. Терет је на њој велики, у школи и у кући. Стално је боли глава.

Слободан је причао о свом боравку у Хамбургу, на конгресу књижевних преводилаца. Из Србије их је ишло шесторо: проф. Милош Ћорђевић, Слободан и Саша Петровић, супруге Чедо Миндеровића, Михиза и проф. Радована Лалића. Најзанимљивији догађај је био Сашин сусрет са његовом бившом љубави из 1945. Уживали смо кад је Слободан причао како су је тражили у предграђу Хамбурга, где је раније становала, и у самом граду, по свима полициским надлештвима. Саша је и видео, кад је дошла на викенд из Берлина, где ради за велику издавачку кућу и има огромне приходе. Нудила му да остане. Слободан је није срео, мада је она то желела из захвалности што је помогао Шаши да је пронађе. Били су и у Минхену и у Бечу. После Западне Немачке, престоница Аустрије сада се Слободану учинила бедна: такво је богатство у бившем Рајху... На повратку у земљу, у њиховом купеу су нашли заборављену женску ташну са неких милион динара у аустриским шилинзима, и са документима дотичне даме. Предали су на београдској станици нашим властима. Рекли су да им неће припасти никаква награда као „поштеним налазачима“, зато што се ташна налазила у возу. [Зет] Слободан је већ имао искуство са милицијом. Ронећи у мору код Ровиња, Срђан је на дну нашао

скупоцен прстен, са дијамантом. Није морао никоме да преда, али је однео милицији из едукативних разлога: да покаже сину како ваља поступати кад се нешто туђе нађе. Никад није могао сазнати шта је учињено са Срђановом ловином.

Недеља, 9. и понедељак, 10. мај 1965.

О празнику победе, имали смо више гостију него првих дана месеца, кад се славило три дана. Кад сам се, уочи Првог маја, нашао у лифту СИБ, људи су се жалили што ће тај месец бити страшно дугачак – због пет-шест дана празника. 7. и 25. мај – Титов рођендан – биће прилика да се троши више него обично. А месец има 31 дан. Узалуд је на VIII конгресу Партије прокламована штедња, ограничавање потрошње, сужавање инвестиција. Узалуд су после тога „замрзнуте цене“: све ипак скаче. И не по динар и пет, већ по 10 и 20%. Хлеб је 108, млеко 115, шећер 222, месо свако преко 1.200 динара. Говеће је проглашено за јунеће, а јунеће за телеће, па се продаје по 1.800 динара. Новине су већ одавно 30 дин., а трамвајске карте 35.

Кад сам од марта 1960. примао 30.000 динара помоћи од СИБ, сваког месеца сам одвајао понешто за поштанску штедионицу. Од јуна 1964. – не могу скоро ништа да уштедим од 100.000 месечно. Државни архив СФРЈ никако ме не зове да ми исплати остатак од 232.000 за III и IV књигу *Полицијских усјомена*, а обавезали су се да то учине током априла. Вероватно неће ни током јуна. Губим на камати свакога дана.

За Данин 70-ти рођендан уредио сам нашу башту. Анђелић је посадио три вишње – мареле за њу, за мене и за евентуално дете које чекају Дафне и Милан. Прекопали су људи цело двориште, па смо посејали енглеску траву и бацили енглеско ђубриво. Набавили смо црево за поливање од 20 метара, са нарочитом славином, која се уштрафљује у подрумску. Сада је све зелено. Дафне ће, кад отопли, моћи да лежи у шезлонгу и дише, најзад, чист ваздух. Затворена је, сирота, већ скоро пола године. Разонода је једино телевизор, што јој је купио муж, и телефон, који смо најзад добили: 662-528. Не жали се да јој је досадно. Превела је велику студију од Хусерла, с немачког, а сад преводи из Хартманове²¹⁸ естетике. Научи дете немачки! А толико је мрзела тај језик и народ који га говори.

²¹⁸ Николај Хартман (Nicolai Hartmann, 1882–1950), немачки филозоф, заступник критичког реализма; развио „нову онтологију“ у којој се постојеће посматра као слојевито, а посматрање се ослања на принципе посебних наука. Изван подручја онтолошких питања истраживао је проблеме сазнања, историје, филозофије, етике и естетике. Гл. дела: *Плашонова логика бића*, *Метафизика сазнања*, *Етика*, *Проблеми духовног бића*, *Нови џушеви онтологије*, *Принципи онтологије*, *Увод у Филозофију*, *Филозофија природе*, *Естетика* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 794.

Опет нам је био Слободан и наставио причу о Хамбургу. Конгрес су организовали Немци и њих је било највише. И реферати и дискусије били су на немачком. Ту се још једном показало колико ти људи оскудевају у психологији. Приређују међународни конгрес преводилаца, а не дају могућности ни једном другом језику да дође до речи. Један Американац их је уштинуо. „Ако је допуштено, ја ћу говорити енглески.“ Кад су му одговарали на примедбе и критике, Немци су још како добро говорили тим истим језиком. Нарочито је био изврстан један издавач из Минхена. Други издавач, из самог Хамбурга, позвао је све конгресисте, као своје госте, и био је врло забаван. Од наших делегата, јавио се само проф. Милош Ђорђевић, и он на немачком. Али су одликовање за велики преводилачки рад предали једном Хрвату, који је славио неку своју годишњицу. Слободан је и раније путовао у Западну Немачку, али се сада дивио још више, особито у толико разараном Хамбургу.

О мајским празницима били су нам и др. Света и Милица Живковић. Сложили смо се у гледању на међународне догађаје: Американци раде оно што морају, и у Вијетнаму и у Доминиканској Републици. *Морају* да обезбеде својим бродовима слободан пролаз из Атлантског у Тихи океан, преко Гибралтара и Суеца, преко Адена и Сингапура. То је за њих животно питање, макар њихови напори да спрече кинески монопол у Индиском океану новим светским ратом. Кинези не даду Русима да помогну ефикасно Вијетнамце, бар не преко њихове територије. Хтели би да се Руси сукобе са Американцима у морима око Вијетнама. А Хо-Ши-Мин не прима руску помоћ у људима, (ако би ови и хтели да је пруже), јер би онда морао да прими и *Кинезе*, јер ови би ушли и више не би изишли из његове земље. У Карибима исто тако: Американци не смеју да допусте ширење комунизма, опет макар по цену рата. То је показао Кенеди, кад је био спреман да нападне и Русе да су продужили пут, кад су лађе кренуле отворено према Куби... И рат у Јужном Вијетнаму председник Џонсон је наследио од Кенедија.

Говорећи о нашим приликама, Света ми је испричао један свој разговор са Пеком Дапчевићем о др Драгославу Смиљанићу (Ако већ то нисам забележио). „Је ли то онај што је два месеца пре рођења био комунист“. Сигурно је читао *У сенци једне диктатуре*, где Зеко износи да је увек био комунист. А добро су познате све његове шпекулантске фазе. И др.

Света их зна боље него ико.

Недеља, 23. мај 1965.

Из нашег краја су дошли Новица Вељковић и Веља Јеленковић. Новица је стигао недавно, а Веља тек сада прича свој пут из Београда у Пирот преко Крагујевца, Краљева и Лесковца. Собом је носио II књигу

Политичких усйомена. Добио је, пошто је, са великим закашњењем, вратио прву. У Крагујевцу је видео Тошу, Радомировог сина, а у Дивостину целу породицу. Задивила га је њихова слога и начин на који Радомир општи са својима. У Краљеву је посетио владика Василија, с којим се добро познаје из Пирота. Код њега је провео дан и ноћ, и много су разговарали. У једном тренутку га је питао да ли би могао да буде „наш“. Владика је одговорио: „Па ја сам већ ваш.“ Увече, Веља је спавао пред одлазак даље, а Василије је бдио и прелиставао моју књигу – све док није дошла зора, да пробуди путника.

У Нишу је свратио код Вукадина и однео му наш поклон: штоф за одело и 5.000 динара за прибор. Био је ту и један од синова-близанаца, мислим Михаило, бољи ђак од Милана. Вукадин је само гурнуо пакет преко стола: „То је Драгуљуб теби послао!“ Уствари, Дана и ја смо одлучили да Вукадина обучемо пристојно, у његовим старим данима. Али, ето он је користио прилику да одликује једног сина и укори другог.

Веља као да је хтео да спроведе анкету и расположење наших људи кад су сазнали да од СИБ прима месечно помоћ од 100.000 дин. Гунђао је само Пера Станчић-Велики из Гњилана: „Он је добио, и сада нека се бори ко хоће!“ Сви други сматрају да сам заслужио, да смо се доста патили, и да је право да у старости проживимо не оскудевајући. Замерио је Веља Ненаду Стефановићу, Данкином, што ми завиди. Ненад се бранио да то није истина. Њему је само жао што њему и његовима не признаду рад и жртве.

Веља је свуда погрешно говорио о мојој „пензији“. Новица је предамном морао да га увери да је то помоћ, за коју сваког месеца дајем посебну признаницу. Бринући се о својој рођеној старости, Веља је Бранимиру Ђирићу-Лужничком тражио сведочанство да је дуго времена остао ван службе као опозиционар, пре рата. Позивао се на то да се А[лександр] Ранковић интересовао да се мени повећа, а он апелује на Лужничког да буде „његов Ранковић“. Сетио се да сам му причао како се Јовићевић, висок службеник код потпредседника републике интересовао код благајница СИБ које су мени исплаћивале месечну помоћ. Оне су, како су ми рекле, одговориле да прима принц Ђорђе 100, а ја 40.0000. По томе су судиле да ће се ове помоћи повећати. Веља је то схватио као Ранковићеву одлуку. Решење које сам ја добио потписао је Фадиљ Хоџа као председник комисије СИБ за пензије и сличне послове. Не знам шта ће за Вељу урадити „његов Ранковић“. Мене више занима разговор са Василијем.

Како он разуме изјаву да је владика „већ наш“? Истина је да он, кад оде у село, у свој Велики Јовановац, облачи сељачко одело и ради пољске

послове. Истина је да га у породици, ужој и широј, сви зову Тихомир и Тика-Бата. Тика и тако даље. Истина је да многи који знају за његов приватни живот кажу: „Није он Василије, него Свети Василије.“ Вероватно је да он прихвата и земљорадничку идеологију. У другој књизи мојих *Успомена* видео је период од маја 1933. до јула 1936. – Тутин, Сјеницу, петомајске изборе, Крагујевачки збор и најживље моје кретање по земљи са стотинама зборована и конференција. Није могао све да прочита. Можда га више интересују моја *Размишљања о моралу* оних девет књига које је назвао „мојим облакодером“. Али њему је тешко да се забави тиме.

Жичка епархија коју он води велика је, већа од свих, обухвата скоро трећину Србије. А хоће свуда лично да стигне. Најзад, не верујем да га политика привлачи. Зацело мање него његовог славног претходника на Савином престолу, Николаја Велимировића. Помишљам да га поново посетим кад будем летос у Врњачкој Бањи. Али нисам сигуран да ћу га наћи у Краљеву. Сада баш оправља владичански двор у Жичи.

Веља се одувек много бавио Лужницом. Можда је потајно гајио наду да се тамо једног дана кандидује. Или је хтео да обради тај политички живот, али културно заостали срез. У Лесковцу је био гост код Јове Јовановића, па је прешао у Лужницу, преко Свођа и Великог Боњинца. У целу Извору се нашао са неким Сретеном, који је сада доста активан. Говорећи о мени Сретен је рекао да мени у старој Југославији није ништа ваљало, а сада ми ништа не ваља у новој. Веља му је, на свој мудријашки начин, одговорио: „Ти знаш да је Тито раније био за Исток, против Запада. Па кад је Исток победио он се окренуо против њега. Пре му није ваљао Запад, сад му не ваља Исток. А ти, ако ти је тешко, узми *књишку* (партиску књижицу СК), па то ће бити добро“. Сретен: „Ама, узео сам ја *књишку*, али ипак не могу да регулишем пензију.“

У Пироту, Новица је био и са Даном Шустера Санде. Имала је греду у оџаку, па се упалила. Претрпели су извесну штету на кући. Радо би оправила што је страдало и друго „кад би јој Драгољуб дао једно пола милиона динара“. Новица је објаснио да нама у Београду пуцају зидови на кући, па не можемо да је поправимо. За подзидавање требају велике паре, а крпили смо три пута, па опет пуца. Да има Д[рагољуб] те паре, он би своју кућу обезбедио. Овако ће им се једног дана сручити на главе.

Веља је прекорио Ненада Стефановића што се буни што је Драгољуб добио пензију. Ненад то не признаје. „Ти си богат, богатији него икад. А Драгољуб прима од скора. Колико времена није од државе ништа добијао? 28 година – од 1932 – 1960. Ти данас имаш 20 комада крупне стоке, купио си земљу и спремаш материјал да зидаш кућу. Драгољуб то зна и радује

се. Ви сте неуморни радници и право је да имате. А зар он не ради без престанка. И на робији је радио, и сада непрестано пише.“

Ова расправљања су ме сетила на 1935, кад сам изабран за посланика, па нисам ушао у Скупштину да примам 9.000 месечно. Један сељак ми је онда рекао: „Боље да не примаш. Иначе бисмо те разнели као владикину кошуљу!“ Кад се један монах завладичи, кошуљу у којој се обави тај свечани чин, народ поцепа на ситне комадиће и народ разнесе то и чува као амајлију. „Боље да не примаш. Мирнији си. Живи као што си до сада живео!“

Понедељак, 24. мај 1965.

Изненадила нас јутрос Дивна, млада рођака из Пирота, 18-годишња кћи Богољуба и Виде Тошић. Вида је, доста дрско, у више махова тражила новац и ствари, тобоже за девојчицу. Ми смо слали, и никад није било ни добро ни доста. Сад је послала малу. Требало је, каже, да одседне код неких рођака у Цвијићевим павиљонима, али они су ноћас отпутовали у Босну, ма да је договорено да ће бити код куће кад Дивна дође. Суседи су рекли да су због смртног случаја морали да оду. Ми смо Дивну лепо примили. Два сата сам је шетао по Кнез Михаиловој улици, где је требало да купи себи сомот црвени за хаљину и неке модерне ципеле. У највећим радњама није нашла. А није ни могла да купи, пошто њену плату родитељи тек треба да пошаљу. Како рођаци нису били на лицу места, телеграфисали смо да новац остане у Пироту, а она се враћа сутра.

До ручка је пуно видела, али је ништа није импресионирао. Гледала је у све као теле, и увек је говорила да то постоји у Пироту и да је тамо јевтиније. Допао јој се један свилен шал, и одмах сам јој га купио за 1.650 дин. Пошла је, вели, са 3.000, али је све отишло на путовање, на казне због неисправних повластица, на два ручка у ресторацијама. Даћу јој 3.000, које не мора да ми враћа: нека то буде за Богољуба и Виду. Послали су нам две кесе њиховог пасуља и једну свежу јагњећу плећку. После ручка, увео сам је у биоскоп „Дрину“, и тиме се једнако одушевила: препознала је каубојски филм који је већ гледала.

Од свега је најзанимљивија њена прича о себи. Кад смо је видели пре три или четири године била је дивља до те мере да није хтела да уђе у кућу. А на ручак мати није успела да је доведе дан пре тога. Тада смо већ знали да се бави неким спортом, али да је врло слаб ђак. Осмогодишњу школу није успела да заврши, али је изврстан голман у рукомету. И пева тако добро да је, на једној приредби у Нишу, одушевила једног наставника. Овај је дошао да је проси, али она је побегла из родитељске куће. Вратила се тек кад су тај наставник и њен директор отишли. Директор, јер Дивна је

запослена у комбинату за вуну и кожу. Прва плата: 28.000 јер је, одмах после пробне недеље рада, на увлачењу поставе у рукавице, норму подигла од 750 на 950 за 8 часова. Друге раднице је не воле зато што много ради и ништа не говори. Али управа је њих пет најбољих наградила десетодневним одмором и путовањем на Хвар. Тако је она нама испричала. Дана се одушевила мање него ја, али је и она стекла за девојчицу извесну симпатију кад је чула да пати од тешког синуса, не у носу, него дубље. Свака три месеца мора да иде на пунктирање у Ниш, иначе јој се све замагли и буде ван себе. Дала јој врло лепу свилену хаљину, коју је Дафне добила у Паризу и један плишан мантил са два лица. Ни то није изазвало неки живљи израз с њене стране. Дафне је такође љубазно примила у својој соби где лежи од јануара (не би ли сачувала плод, после два спонтана абортуса), и предложила да је изведем још једном – да види Београд ноћу, под светлостима. Показао сам јој Калемегдан и главну улицу све до Теразија. Опет није реаговала. Свакако је била уморна.

Сутрадан је уморна туробна и ћутљивија но јуче. На сва питања, Данина и моја, само је климала главом. Испратио сам је и ставио у воз. Опет ни речи. Једино сам јој измамио неки бесловесан осмех. Њено чудо ћу причати многим.

Пеџак, 28. мај 1965.

Стигла је карта од Дивне: стигла је добро, (бринули смо због поплава и прекинутих пруга) али је опет доплатила 1.000 динара за карту. Та округла бројка је пробудила моју сумњу. Да то није нека Видина махинација. И њој смо послали поклон, али никад није доста. Дан касније, стигло је писмо: фабрика њена се расформише „због крађе“ и она моли да је запослим код „Раде Кончара“, где прелазе и остале њихове раднице. Да ли је већ била отпуштена? Да ли је све лагала? Диплома, награда, плата?! И рукомет у коме је примила досад само један гол?!“ Одмах сам одговорио Богољубу да на мене не могу да рачунају, да су ненасити и незахвални, и завршио: „Доста је!“ – Бојим се да ни то неће обесхрабрити Дивнину мајку.

Врњачка Бања, недеља, 6. јун 1965.

Шестог дана од кад боравим овде чуо сам све занимљиве приче на клупи близу топле воде. Мојој сестри Нади и мени пришао је мој друг са матуре (1914) Милан Радојевић, бивши дипломат. Овде смо се нашли после много, много година. Он се сећа да смо били политички противници у Другој гимназији, он националист, ја социјалист. У ђачкој дружини сам

ја, каже, оштро критиковао један његов рад о Петру Кочићу.²¹⁹ Ја сам то заборавио. У Првом разреду, он се био контузовао и целог века је патио од болова, док му 1935. нису извадили један бубрег у Паризу. Једно време је ишао са штакама. Говорили смо вечерас и о Милану Рајићу, који је, иако старији, учио с њим од првог до шестог разреда гимназије. И после су се виђали. Сада је он дочекао гђу Рајић и помогао јој да нађе стан, пошто је Рајић у Америци код синова.

Сазнао сам да му је Анта Радојевић,²²⁰ рођен брат старији девет година. За време окупације, 1942, ишли су заједно да набаве брашно код Аце Симовића, у Забрежју код Обреновца. Нису га нашли, па су се вратили само са по једним хлебом „окаником“. С њима је био и генерал [Радисав] Зечевић, брат оног генерала Зечевића који је познат као „цвикераш“. Тај Зечевић им је у возу, на повратку, испричао две ствари, које Милан жели да буду забележене. Обадве се односе на Аписа, једна у вези са старим краљем Петром, друга у вези са краљем Александром.

1904. Зечевић (који није „цвикераш“) био је на служби у двору као поручник-ордонанс. Приликом једног свечаног ручка, нови краљ је држао говор окупљеним официрима. Можда и није био ручак, већ скуп официра. Петар је говорио, па је у једном тренутку стао, замуцао и није могао да продужи. Апис се накашљао и дигао се, или кренуо према вратима. За њим су, један по један изишли сви присутни официри. Кад су остали сами, Петар је рекао младом Зечевићу: „Виде ли, Зеко шта би?“ – „Видех, ваше краљевско величанство?“ – „Зашто то урадише?“ – Не знам, в. к. в.“ – „Зашто? Зар нису задовољни са мном? – Не знам. Можда нису.“ – „Па шта да радим, Зеко?“ – Доведите народ на власт?“ – „Како народ?“ – „Некога ко представља народ.“ – Кога да доведем, ко представља народ? Зар ја нисам народни краљ? Зар не владам по уставу? Зар ја нисам превео Милову књигу *О слободи*? Зар не поступама по њеним начелима?“ – „Морате имати – ако допуштате да слободно говорим – за председника владе политичара који има највеће поверење у народу.“ – „Кога мислите, Зеко?“

²¹⁹ Петар Кочић (1873–1916), књижевник и национални борац против аустроугарске окупације БиХ и против социјалних неправди на селу; славистику студирао у Бечу; службовао у Србији и Скопљу; по повратку у Босну дуго је био без посла; осуђиван је и затваран у Бањалуци и Тузли. Књижевни рад отпочео је поезијом, али је убрзо прешао на прозу. Његов поетски и бујан израз сврстао га је у ред најистакнутијих писаца српског реализма. Гл. дела: *Јазавац пред судом*, *Суданија*; збирке приповедака *С иланине* и *исход иланине*, *Јауци са Змијања* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 380.

²²⁰ Анта Радојевић, инжењер машинац. Учио је у Немачкој и Енглеској. Ожењен Енглескињом. Радикал, неколико пута народни посланик, један од најспособнијих радикалских министара. Имао је „корена у народу“, по традицији породице у близини Ивањице. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 280.

– „Ја мислим да је то Никола Пашић.“ – „Можда имаш право“. Отворена је криза владе, трајало је дуго, па је за председника дошао Никола Пашић. Неко време после тога, Пашић је потапшао по рамену Зечевића и захвалио му што га је предложио... Ето, тако сам ја заслужио да напредујем у војсци, и да чак постанем генерал, иако нисам ни много вредан и врло интеллигентан.“

Истом приликом, Зечевић је испричао браћи Радојевићима шта се десило 1916. или 1917. на путу између Зејтинлика и Кајмакчалана. Као инжењер Анта је добио задатак да једну стару турску касарну претвори у пољску болницу. Учинило му се незгодно да болница и шатори буду поред самог друма, па је направио једну „девијацију“ за приступ болници и од друма је одвојио једним зидом, да рањеници не би били засипани прашином. На врху твоје девијације, – причао је сада генерал Зечевић, – ја сам имао један мали штаб или командну станицу. Стражар је јавио да наилази регент Александар. Излетео сам да га дочекам. Питао ме зашто је пут скренут и какав је то зид. Одговорио сам. Регент је отишао даље, узбрдо. У једном тренутку запраштале су пушке. Нисмо знали шта је. Мало после, регент се враћао с брда. Апис је био у мојој канцеларији. Кад је видео престолонаследника, извинуо се с: „Не убише пашче. Жив је. Морам ја да га убијем.“ – „Ја сам скочио на њега, да га зауставим и спречим. Гушали смо се. Пали смо обојица на под. Били смо обојица прашњави. Кад је регент наишао, отресали смо прашину, исправили се и салутирали. Кад је ово чуо Анта Радојевић, питао је Зечевића зашто није дошао у Солун на суд и дао свој исказ о Аписовој намери и готовости да лично убије регента, и да је знао да су „горе“ на њега пуцали и промашили „пашче“! Зечевић је одговорио: „Нисам могао да га теретим. Били смо школски другови од најмлађих дана. Нисам могао.“

Анта је, као и сада Милан Радојевић, мислио да је Апис после 29. маја 1903. и 1917. хтео да заведе своју личну владавину као шеф републике. Зато је био и против Петра и против Александра. Сам Анта је добро стојао и код Пашића и код Александра, мада, са још шест радикалских посланика није гласао за закон о заштити државе 1921. На следећим изборима постављени су, против њега, још два радикалске листе у округу чачанском, једна Пашићева, друга Протићева. Тукао је обадве и добио, 1923. сва три посланика. Тада га је Пашић вратио у странку. Крајем 1924. краљ је, преко Анте, апеловао на Пашића, да С[тепана] Радића пусти из затвора. Пашић је опет молио Анту да утиче на краља да не инсистира, него да Радић „још мало остане“. Обрнуто се десило 1926. кад је Радић као министар почео да говори против владе. Сада је Пашић желео да се пусти да говори. – Нека говори! Није то ништа страшно!“ – а краљ је био нестрпљив и тражио да се Радић гони. Анта је опет био посредник. – Касније, Пашић је морао да га отпусти као министра на захтев краљев, зато што Анта, као министар железница, није хтео да уложи државни

новац у експлоатацију рудника „Звонце“ близу Пирота, у коме је био заинтересован краљ, а поред њега и Раде Пашић. Анта је тајно довео из Берлина једног свог познаника, стручњака за угљеве. Немац је нашао да је угљ калоричан, али би врло брзо упропастио „роштиље“ у локомотивама. Одбио је да финансира експлоатацију. Пашић га је декретом уклонио из владе, на краљев захтев, као што је некад учињено са Илијом Гарашанином.²²¹ Пашић Анти никад то није признао.

Питам Милана да ли зна какав је био разговор између краља и Пашића, у децембру 1926. после кога је Пашић умро одмах после повратка из двора. – Није знао. Његов Анта сада има 79 година. „Држи се боље него ја“, каже сиромаш Милан.

Посетио ме данас Живорад Бркић. Једног његовог сељака су аутомобилом локалне Удбе одвели у оближњу Бању. Тамо су га службеници републичке Удбе питали две ствари: 2) Кад би на изборима били кандидати он и Милојко Ђирјаковић (стари комунист, после гоњен као информбиоровац), који би био јачи. – Сељак је одговорио да би Живорад био много јачи. – Друго питање: Да ли Лека Росић још одлази Драгољубу. На то није знао да одговори.

Шта се хоће првим питањем? Друго ми је јасније. Лека, чујем, сада ради да добије неку малу пензију као задружни службеник. Хоће да га „провере“. Сања се јуче наљутио на гђу Милеву Трајковић и напустио „Дом Кушића“. Сада сам сам у соби, у коју већ неколико година долазим са Даном. Синоћ смо гледали, Сања, Нада и ја, са гђом Милевом и њеном браћом, Бором и Пером, београдске глумце, у фрагментима из: Јесен краљева од М[илутина] Бојића,²²² Ричард II, Министарка, Мис Сан Жен, Томаса Мора²²³ и Милионарке. Нарочито нас одушевила божанствена игра Мире Ступице.

²²¹ Илија Гарашанин (1812–1874), политичар и државник-уставобранитељ. Био је први старшина војске кнеза Милоша, а 1843–52. министар унутрашњих дела; увео је у полицију бирократски начин управе. Његово Начертаније предвиђа стварање велике југословенске државе, под вођством Србије; 1852–53. био је кнежев представник и министар спољних послова, а 1853. отпуштен на захтев Русије. Поново је министар унутрашњих дела, омогућио да се донесе закон о Народној скупштини; одлука Светоандрејске скупштине да се збаци династија Карађорђевића највећма је његова заслуга. На позив кнеза Михаила 1861. постао је председник Министарског савета и министар спољних послова. Отпуштен је 1867, јер се противио кнежевој женидби Катарином Константиновић. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 487.

²²² Милутин Бојић (1892–1917), песник, драмски писац, књижевни критичар, позоришни рецензент; учесник балканских ратова и Првог светског рата; повлачио се са српском војском преко Албаније. Гл. дела: збирке песама *Песме*, *Каин*, *Песме бола и њаноса*; драме *Ланци*, *Краљева јесен*, *Госпођа Ола*, *Урошева женидба*. Творац је неколико изванредних патриотских песама, од којих је најпознатија „Плава гробница“. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 273.

Понедељак, 7. јун 1965.

У ходнику, пред ординацијом др. Раде Благојевића,²²⁴ у разговору са једним сељаком-кројачем из Голобока, сазнајем како је погинуо наш друг Драгиша Шулејић. То је још једна верзија више. До сада смо слушали да му је од стране среског начелника, с којим је покушао неки контакт, створена заседа и да су га убили чланови Недићеве српске стране. Овај човек каже да је место где се Драгиша скривао открио учитељ из Влашког среза и да су га заклали четници. На моје питање да ли је пред смрт ушао у КП, овај човек каже да јесте – зато су га четници и убили. Овај сељак не изгледа политички врло обавештен, ни чак заинтересован. Као да је сам симпатисао четницима. Признаје да је врдакао, према томе која оружана сила заузме његово село.

Среда, 9. јун 1965.

Нада ме позвала да посетимо њену бившу газдарицу у Врњачкој Бањи, гђу Лепу Милошевић-Илић (вила Илић). Код ње су становале она и Цица Властина у септембру 1958. кад је стигла вест о Ациној смрти. Гђа се силно узбудила кад је јутрос видела Наду, јер јој је цела трагедија изишла предочи. Била је врло задовољна што смо је посетили. Њен муж Ђурђе Илић колега је и пријатељ са нашим Светом Анђелићем, па смо много говорили о свима њима, особито. Бранкиној болести – *ablatio retinae*.

Четвртак, 10. јун 1965.

Стари учитељ из Селевца, сада у пензији, има кућу у том селу, где стално живи. Сетио се моје прошлогодишње молбе да сазнам како је погинуо Драгиша Шулејић – као земљорадник или као комунист како је на његовом гробу тврдила Кика крајем априла 1945. кад смо сахрањивали његове кости у паланачком гробљу. Стари господин, дежмекасти и увек насмешени чичица, разговарао је са Мишом, сином Пере Бацкића, нашег

²²³ Томас Мор (Sir thomas More / Morus, 1478–1535), енглески хуманист и државник, писац социјалних, историјских и теолошких списа, родоначелник утопијског социјализма. Најважније му је дело политичко-филозофски роман Утопија, у чијем првом делу даје слику беде савремене Енглеске, подвргавајући општој критици установу приватне својине и капитализам, а у другом представља Утопију као идеално уређену државу у којој влада комунистички поредак и савршени друштвено-политички систем. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 716.

²²⁴ Раде Благојевић, студирао медицину у Бордоу за време Првог светског рата; лекар у Врњачкој Бањи. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 28.

друга из Азање, и овај му је рекао да је Драгиша до краја остао земљорадник. Комунисти се, уосталом, уопште не помињу. Његова Љубица, такође Селевчанка, пензионисана је као учитељица, и син Предраг (или Миодраг) ради, изгледа, у неком млину. И учитељ и онај сељак-кројач о њему се изражавају најлепше, као раднику и као човеку. (Потсећам да је у априлу 1945. над Драгишеним ковчегом одржано опело у Паланачкој цркви и да су га свештеници и многи сељаци из околине испратили до гроба. Први сам говорио ја, затим један професор, најзад Кика [Божидарка Дамњановић-Марковић].²²⁵ Мени у пркос она је на крају рекла да је друг Д[рагиша] Ш[улејић] погинуо као члан КПЈ.

Субота, 12. јун 1965.

Сваког дана шетам и разговарам са проф. Јовом Зубовићем и Миланом Радојевићем. Обојица су велики Срби и цезну за Србијом од пре 1914. Налазе да је Србија све дала, а да у Југославији није ништа добила, – ни у првој, ни у другој Југославији. Милан је за конфедерацију, са посебним војскама, са Хрватима и Словенцима. Нека буде и савез држава. Нека се и одцепе. Све је боље него она збрка која је довела до катастрофе 1941. Зубовић не иде дотле, али тражи разграничавање српских области. И да Србија сама експлоатише своја богатства. Милан опрезно каже да је то његово, можда не и Антино мишљење. Зубовић се није слагао са српским клубом, ни кад је осниван ни после. За Николу Стојановића, аниматора Клуба, каже да је добро водио своје приватне послове, али да је у јавним стварима сањар. Умео је да прими предујам (форшус) из репарација, али никад конкретно и јасно није одредио овај политички програм нити, после 1919. ушао у акцију за остварење каквог јавног програма. Слободан је Клубу давао само фирму.

Милан пориче да су радикали икад помагали овај режим, комунистички. Аца Станојевић²²⁶ је био примљен код Тита, али он је њему

²²⁵ Божидарка Кика Дамњановић-Марковић (1920–1996), један од организатора устанка у Младеновцу и околини. Крајем јуна 1941. постала је чланица СКОЈ-а а половином октобра добровољно је ступила у Први шумадијски одред, а убрзо је прешла у Космајски партизански одред, у којем је примљена у КПЈ. На територији Космаја је остала и после повлачења одреда у Санџак. Током 1943. удала се за Дражу Марковића, руководиоца КПЈ; у обновљеном Космајском партизанском одреду била је заменик политичког комесара, а у јесен 1944. командовала је одредом. После ослобођења обављала је значајне партијске и политичке дужности, а радила је и као учитељица и директор једне београдске основне школе, будући да је 1952. завршила учитељску школу.

²²⁶ Аца Станојевић (1852–1947), политичар, члан Главног одбора Народне радикалне странке од њеног оснивања; биран је више пута за народног посланика, почев од 1880;

рекао зашто радикали не могу да уђу у Народни фронт. Миша Трифуновић је хтео да уђе у Титову владу, али га је Аца спречио. Лазица се нудио, али њега нису хтели. За радикале, посредник је био Коча Поповић. О разлозима Мишиним да се врати у земљу ништа не каже, али зна да је на Грола утицао у томе смислу совјетски амбасадор у Лондону, [Иван] Мајски.²²⁷ Рекао му је: „Треба да се вратите у земљу и да оним младим људима помогнете својим знањем и искуством. Ви ћете играти прву улогу, јер они су неуки.“ За свога брата Анту не каже ништа, али он је очигледно био против улажења у Н[ародни] Ф[ронт].

Ушорак, 15. јун 1965.

Нашој тројци се данас придружио проф. Бора Лоренц, Миланов и мој професор из Друге гимназије. Он у политичке расправе не улази, мада га све занима. Како Милан данас одлази (као и Нада) Зубовић је хтео да резимишемо кратко наше разговоре. Као да сам очекивао такав предлог, ја сам идући у подне ка „Снежнику“ одлучио да, као закључак, кажем да наша генерација, – поготову Зубовићева, три-четири године старија, – може бити задовољна оним што је постигнуто од 1912, кад смо почели да

више пута је био председник Народне скупштине; због учешћа у Тимочкој буни осуђен је на смрт 1883, али је побегао преко границе; у Чебинчевој афери 1894. осуђен је на три године затвора, али је помилован 1895. Од 1926. вођ је странке, а кад су се радикали поцепали у више група, остао је шеф старе Радикалне странке, тзв. Главног одбора, и ван Југословенске радикалне заједнице, одбијајући министарски положај. По ослобођењу је, са својом групом, приступио Народном фронту. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 489.

²²⁷ Иван Мајски (1884–1975), током Револуције у Русији 1905–1907. члан је савета радничких депутата у Саратову; емигрирао је у Швајцарску 1908, одакле се преселио у Немачку, где је 1912. дипломирао на Универзитету у Минхену и коначно се настанио у Великој Британији. У Русију се вратио после Фебруарске револуције и учествовао у Октобарској револуцији. Био је члан колегијума Министарства рада Привремене владе, делегат петроградског савета радничких и војничких депутата. У децембру 1917. изабран је у ЦК мењшевичке партије большевика, из које је касније избачен, да би се 1921. придружио большевцима. Од 1922. је у Народном комесаријату за спољне послове; саветник за штампу амбасаде СССР-а у Великој Британији, саветник амбасаде СССР-а у Јапану, амбасадор СССР-а у Финској, са којом је у име СССР-а потписао пакт о ненападању; 1932–43. амбасадор у Великој Британији; 30. јула 1941. потписао је, у име СССР-а, споразум о успостављању пољско-совјетских дипломатских односа, који је СССР претходно погазио, нападом у септембру 1939, и то са Сикорским, у име Совјетског Савеза; 1943–46. заменик је народног комесара за спољне послове СССР-а; изабран је за члана Академије наука СССР-а 1946. Ухапшен је 1953. и осуђен на шест година затвора због шпијунаже, али је 1956. ослобођен и 1959. рехабилитован.

мислимо. Од оног стања и у Србији и у осталим јужнословенским областима – одмакло се врло много. Створена је Југославија, кратко време је пала у мрак, али се обновила, већа. Мене увек узбуде Истриани, кад их сретнем. Добили смо и Задар, тај град који је тако много значео у нашој прошлости. Дошли смо до Трста! Зубовић је одвратио да не можемо бити задовољни, јер Србија није добила ништа; само је изгубила. Њега више интересује шта ће бити у будућности. И одговара: „Најгоре што нам се може догодити, то је да потпаднемо под Русију. Ако би овај режим дошао у кризу, наши комунисти би позвали Русе да их спасавају, као што су учинили мађарски 1956.“ Прекинуо сам га: „Ова екипа то неће учинити. Они су 1948. раскрстили са Русима и Руси с њима.“ „Па Тито за који дан иде у Москву!“ – „То је политика“, упада Радојевић. „Више економика чак него политика! Ми имамо нека примања у рубљама и хоћемо то да наплатимо. Затим наши хоће да покажу Западу да могу без њих, да имају и друге излазе, ако нас они напусте. А неће нас напустити!“ „А Руси, хоће ли нас они испустити?“ „До нас им је најмање стало, до Бугара највише. Њих ће се најмање одрећи: они су им кошуља, ми нисмо ни прсник, само капут. Зато су нас тако лако пустили да одемо 1948. Бојали су се да не „заразимо“ остале сателите, код којих је Тито имао великог успеха. Више су волели да нас изгубе него да кваримо друге својим независним ставовима. Сада је готово. Русија не иде ка Западу, већ се повлачи иза Карпата.“ „То ће трајати врло дуго“, каже Зубовић. Ја то признајем, али тврдим да је такав процес у току. Хрушчов је почео. Хтео је чак да ликвидира источну Немачку, али је побуна, у Русији и код западних сателита била таква да је морао да иде. Немачко питање је главни узрок његовог пада. Али хрушчовицом се наставља без Хрушчова. То не кажу само Кинези. То је истина, јер тако мора да буде. Кад имају иза леђа Кину, Руси морају да траже пријатеље на Западу, пре свега код својих данашњих савезника у Средњој Европи.

– А шта ће бити са Југославијом кад Тито умре?

– Остаће Југославија оваква каква је. Наследник је Ранковић, не Кардељ. Не зато што је потпредседник републике. Сутра ротација може на то место довести Кардеља, али тежиште власти ће бити на оном положају који буде заузимао Ранковић. „Где смо ми, ту је чело“ што рекао онај свештеник на даћи. Ранковић је Удба, а Удба је власт, чак и у војсци.

– Знате ли да Удба постаје цивилна?

– Не знам, али то ништа не значи. Удба улази све више у дипломатију, у судство, у привреду, у све установе. Гледајте ко долази у републикама

на чело, место [Ђуре] Пуцара,²²⁸ [Владимира] Бакарића, Блаже [Јовановића], [Лазара] Колишевског, [Михе] Маринка – све сами официри Озне и Удбе – Филип Бојковић, Крајгер, Грличков, Иван Крајачић²²⁹ (он је газда у Хрватској – а не Бакарић). Кад они оду, долазе њима слични, од истог теста. Удба бди у Косову и Метохији. Она неће допустити да се поцепа Југославија, још мање да се распадне. Има се утисак да постоје две комунистичке партије – једна јавна, масовна, коју све више пуне шпекуланти и каријеристи; друга полутајна или тајна, то су људи којима верује или којима руководи Удба.

Милан Радојевић се, кад је отишао и Зубовић, сложио са мном да се наш народ излечио од руског опијума. Али би се поново вратио Русима, ако би тамо дошао један демократски режим.

– Али Русе не можемо одбацити. Згадили су се нашем свету 1944. и 1945, али ипак су само они гинули за наше ослобођење, као Французи у прошлом рату. Никад нећемо ратовати против њих.

У *Односима међу нацијама* ја сам написао да ми идемо са Западом, али нека не рачуна са нама за оружану борбу са Русијом. Крв је јача од свега. Руси су наши, какви су да су. Ни Дража Михаиловић, ни Недић, па ни Љотић нису дали ниједног војника за Источни фронт, нити је испаљен иједан српски метак на Русе кад су ушли 1944. То је тако. Али то не значи да ћемо пристати да нас притисну. Наслон на Русију, али не да она легне преко нас.

Дана пише да је Дафне 10. маја ушла у гинеколошку клинику за детаљне прегледе који треба да трају 4-5 дана и да буду озбиљнији него код Демановићке, која води њену садашњу трудноћу. Надамо се добром. Као што сам се бојао, Вида нас не оставља на миру. Напада место да се

²²⁸ Ђуро Пуцар Стари (1899–1979), политичар, члан СКОЈ-а од 1920, а КПЈ од 1922. Као раднички активиста и функционер 1929. је осуђен на девет година затвора, а затим и на додатне две године зато што се борио против несносног стања у затворима. По изласку из затвора активно је радио на omasовљењу КПЈ. На Петој земаљској конференцији КПЈ 1940. изабран је за члана ЦК КПЈ. У НОБ је обављао значајне војне и партијске дужности, био је и члан Председништва АВНОЈ-а. После ослобођења био је министар у првој влади НР БиХ, в. д. председника Президијума НС БиХ, потпредседник Президијума НС Југославије, члан Извршног комитета ЦК СКЈ и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 122.

²²⁹ Иван Крајачић Стево (1906–1986), политичар; члан КПЈ од 1933, капетан Шпанске републиканске армије; учесник НОБ од 1941, члан Председништва Првог заседања АВНОЈ-а и члан Председништва ЗАВНОХ-а; организациони секретар КП Хрватске 1944. По ослобођењу, министар унутрашњих послова у Влади НР Хрватске, председник Сабора СРХ, члан ЦК СКЈ, члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 383.

брани. Тврди да се Дивна разболела од „кобасице“ коју сам јој купио за пут. (Од те саламе сам уочи поласка Дивниног ја јео с њом, и ништа нам није било. Можда се од топлоте покварила у возу). Кад оздрави, послаће нам је опет у Београд. Дана тражи њихову адресу у Пироту (Београдска 3) да она то „одмах пресече“. Видећемо да ли ће успети.

У два по подне испратио сам Наду, аутобусом, за Београд. Лепо се освежила, иако је остало само 15 дана. Овај одмор јој је био неопходан, после тешке болести (два чира у желудцу и 12-палачном цреву) и породичних неприлика (због Драшкових неразумних поступака). Она себе не уме да штеди, а сав терет је на њој. И кад не мора, она подмеће леђа, за своје, за породицу, за свакога.

Бора Лоренц, мој некадашњи професор, овде је са госпођом, па разговарамо у Бањи много више него у Београду. Они се за све интересују, и ја им причам о људима и стварима које познајем. Професор ми отворено каже да су они веровали да мене материјално помажу Совјети. Госпођа се много не буни кад ја тврдим да се она радовала кад су ме комунисти хапсили и отерали на робију. „Тако му је и требало! Садио је тикве са ђаволом; сад му се о главу лупају.“ Сада ми опет препоручује да не говорим много о 100.000 које примам, као да је то нека срамота.

Среда, 16. јун 1965.

Код хладне воде, проф. Зубовић и ја, на клупи, разговарамо са полу-сељачки обученим Милованом Јоксимовићем из Горачића у Драгачеву. Он је уствари шумар у пензији. Паметан сељак, радикал, лукав и опрезан. Придружио нам се Милан Радојевић и одмах су се споразумела два радикала. Пошто Зубовић данас одлази кући, хтео је да резимишемо наше разговоре. У том циљу је питао Милована шта народ мисли о трајности данашњег режима. Шумар је избегао да одговори у тако широком друштву. Слатко смо се смејали. Кад је он отишао, Зубовић је поновио своју бригу за српство, али се придружио моме веровању у нашу велику виталност.

Поред Милована сам упознао сељака из Заблаћа код Чачка: Живко Поповић је рођени брат Сретена, студента медицине који је са мном био друг на осуди, као бивши четник. Издржао је 12 година, завршио економски факултет запослио се и оженио. Живи негде у Војводини. Од Живка сазнајем да су они рођаци попа Милана Поповића, који је био земљораднички народни посланик 1920. – 1923. Сарађивао је у *Рагу*, бивао сам његов гост. Убили су га четници као левичара, нашег пријатеља.

Субота, 19. јун 1965.

Изненадио ме, усред Бање, Мијалко Кнежевић. Довезао га неки пријатељ. Разговарали смо два сата, па је отпутовао натраг у Чачак. Обавестио сам га о политичкој ситуацији, која је нагло постала занимљива догађајем у Алжиру. Пуковник [Хуари] Бумедијен²³⁰ је оборио с власти Бен Белу и преотео му скоро све министре. Бутефлико је остао министар спољних послова. Вест је пала изненада. Нашима неће бити пријатно, јер смо помагали и учили Бен Белу. Особито је незгодно што се председник Тито налази далеко ван земље чак у Русији. То ће учинити да се одложи Други Бандунг, који је заказан за 29. VI, управо у Алжиру. Кинези су хтели да добију Арапе, тиме и одређивањем Каира за седиште Револуционарних уједињених нација. То је замислио Чу Ен Лаја, насупрот Американцима и Русима. Он је, после сахране Георгију Дежа, из Букурешта отишао у Тирану, затим у Алжир и у Каиро. Арапима и другим афричким народима је саветовао да сами прерађују своје сировине, да више не хране капиталистичку индустрију, нити примају западњаке, руске и наше стручњаке. Они, Кинези ће им дати кредите, помоћ и кадрове под најповољнијим условима. Њих неће плаћати у доларима и неће морати да им обезбеђују господски начин живота: они ће живети као домородци, а учиће их да гаје чај, пиринач, дуван и памук, и да наводњавају земљу. Русе не треба да приме на афро-азиској конференцији. Из Уједињених нација треба да изиђу, као Индонезија Сукарнова, то је амерички инструмент. Он не тражи да дођу у Пекинг, нека нове Уј[едињене] нације буду у Каиру, на граници два континента где су бојени људи.

Тито је, изгледа, говорио у Алжиру и Каиру, одмах после Чу Ен Лаја, сасвим друкчије. Од Кине се не могу надати никаквој помоћи, бар не брзој и знатној. Ако могу, нека узму, али да не напуштају ни Русију ни Запад. Боље да имају три гвозђа у ватри него једно. На афро-азиску конференцију треба да позову и Русе, јер су највећа азиска држава, јер то и њима може бити корисно. То захтева и Индија, а и Јапан ће волети да ту не доминира сама Кина. Из ОУН не треба да излазе, јер је она сваким

²³⁰ Хуари Бумедијен (1925–1978), алжирски политичар; школовао се у Алжиру, Тунису и на Универзитету у Каиру; био је професор арапске књижевности. Од 1955. учествовао у ослободилачкој борби алжирског народа против француских колонизатора. Обављао је дужност команданта партизанских одреда у рејону Орана, 1960–62. начелник штаба Народноослободилачке армије Алжира. Од 1962. министар народне одбране, 1963–65. први заменик председника Министарског савета, од јуна 1965. председник Револуционарног савета, а од јула 1965. до смрти председник владе Алжира. Активно је учествовао у покрету несврстаних и руководио радом IV конференције несврстаних у Алжиру 1973. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 341.

даном све пунија малим, управо афричким државама. Оне већ имају већину: зашто би бежали из своје куће? Ја бар претпостављам да је Тито тако говорио Бен-Бели и Насеру. Из коминикеа алжирског се не види јасно како је реаговао Алжирац, али је Насер у својој здравици Титу јасно рекао да за Ујед. нације нема боље алтернативе. Могу сматрати да је Тито имао више успеха.

Вечерас ћу ићи да гледам Телевизију са Кушићима код њихове братанице гђе Мице – последња, десета, сеанса из Ђукићеве серије „Лицем у наличје“. Поранићемо да бисмо чули вести, особито о Алжиру. Штета што раније нисам упознао сестре Кушићеве: Дану и Мицу. Оне раде дивне шаре на дрвеним кутијама помоћу електричног горива. Дана се није удавала и налази утеху у овом раду. То је чини независном. Симпатична је и добар човек. Мица је лепша, али, рекао бих, мање отворена. Удата је за трговца, и саградили су лепу кућу. Тамо ћемо ићи на телевизиски програм

Недеља, 20. јун 1965.

Договорили смо се, Сања и ја, да сутра узмемо воз за Београд. Заједно смо били код Милеве Трајковић-Кушић само четири дана. Дошао је у сукоб с њом око речи, које су се њему учиниле увредљивим, па је нагло отишао старој газдарици, Милеви Брашић. Виђамо се од онда ретко, скоро увек кад се он враћа са хладне воде. Нади је рекао да је очекивао да се солидаришем с њим и да такође напустим Дом Кушића. Тим пре што сам рекао да је имао право да се љути. Ја сам видео да се његов темперамент не слаже са Милевиним. Она је ауторитативна и командујућа природа. А и он воли да спроводи своје. Он налази да га Милева потцењује зато што је занатлија, а не интелектуалац и доктор. Он пати од комплекса инфериорности баш зато што зна да је способнији него људи његовог положаја. Имао је дакле право да се осети повређен њеним тоном, али није требало да оде без иједне речи објашњења. Та жена би нас оставила на миру да је он скренуо пажњу. Поступио је нагло, брутално. И ја нисам могао да га следим. На памет ми то није пало. Милева је тешка жена, али са Даном и са мном је тако пажљива и предусретљива већ шест година да не могу тако лако да је напустим.

О томе сукобу се говорило и у Руђинцима на Бели Четвртак, 17. јуна. Сању и мене је Жарко Чеперковић водио из Бање. Тамо смо се частили као претпрошле године са Даном. С Жарком су се утркивали у гостољубивости његове Бранке, син Влада и снаја Биса. Уживали смо у дечици ових младих: Раде и Зоран су потсећали Сању на његовог унука Сашу и био је сав срећан. Домаће вино са содом је још више допринело добром расположењу. Нашао је речи за своју причу против Милеве Кушић.

Влада је стално доливао укусни шприцер, па се мој Сања расплавио као никад пред мојим очима.

Пре неколико дана је у Бању дошла и моја рођака Деса Чича-Васкова, удата за Брану Матејића, мајка четири сина сокола: Миле, Бошко, Зоран и Веља, четири лава са којима је Брана мислио да брани своју велику имовину од национализације. Умро је 1953, док су му два сина били у затвору као млади опозиционари. Сада су Миле и Веља у Америци (северној и јужној) и Деса је пре две године ишла да их посети. Сада је код ње у Београду Бошко са женом, а Зоран живи одвојено. Деса је увек оптимистички расположена, задовољна животом и поред свих удара које је претрпела. Радила је тешко од детињства и кроз цео брачни живот. Најстарије, она је и најбоље дете чича-Васка Ђорђевића. Никола и Бата воде несрећен породични живот, а Ружа и Лепа нису „организоване“. Деса је примерна у сваком погледу. И још је лепа. Била је суптилно бело и розе девојче кад сам је, као матурант, 1914, поучавао из неких предмета. Сада је крупна али увек фина и отмена матрона. Волео сам да је упознам са Милевом, која је исто тако достојанствена, али много мање срећна. Мужа су јој убили Македонци-Бугараши, а сина, лепог и врло даровитог, комунисти.

Сусрет је данас. Милеву сам представио као царицу, Десу као краљицу. Били смо послужени из најбољег сервиса, али прави празник је настао кад нас је Милева увела у свој храм. Већ кухињу одржава као да је салон; пролазна просторија је пуна драгулија од велике уметничке и материјалне вредности, али прави храм, музеј, збирка фигурина, вештачког цвећа, пластичних радова. Да се не говори о чипкама и везовима који су испод сваког предмета. За Десу је Милева остварила своје лично створено благо: небројено везова, сваки у једном примерку, драгоцених униката. Деса се разуме и сама ради, али је ипак била задивљена. Чипке од танког конца боје крем, без броја, показане су њој, свакако зато што је задобила симпатије Милеве Кушић, симпатије које се тешко освајају.

Понедељак, 21. јун 1965.

Воз је полазио неколико минута пре 11, али Сањина нервоза нас је убацила у аутобус много раније. Помогао нам је да се утоваримо његов собни друг, један Ужичанин, такође лугар, као онај Драгачевац Милован. Кад сам излазио на перон, једна средовечна жена ме питала да ли сам такође Ужичанин. Одговорио сам „Ужичани су високи!“ – „Нисмо сви високи“. Разговарали смо чекајући воз који је каснио пола сата. Показало се да је та учитељица била удовица Светислава Душкића, геометра из

Сјенице, кога сам ја упутио Миши, да га прихвати и помогне му да се школује, 1934. Последњи пут сам га видео у Чачку 1941, ваљда 11. априла: пун камион наших младића у униформи одјурили су према Краљеву у сусрет немачким тенковима. Душкић ми је одушевљено махао. Оженио се овом Стојанком у јануару, а у новембру 1941. је погинуо као партизан, у Првој офанзиви. Били су у браку 11 месеци. Венчали су их Миша и Лепа у манастиру Овчар-Каблар. Чула је за Лепин одлазак у манастир, али није знала како је завршио Миша. Кад је чула да јесам и нисам пензионер, да сам хапшен и пре и после рата, хтела је да пита да нисам др Д[рагољуб] Ј[овановић], али се није усудила: веровала је да одавно нисам међу живима. Она је у пензији и живи у Ужицу, заједно са старијом сестром. Продаће шта тамо има, купиће кућицу у Врњачкој Бањи па ће и нас звати у госте. Сишла је у Краљеву.

У Београд сам стигао нешто пре пет. Дана ми се није надала тако рано. Полетео сам одмах у собу наших младих, али она је била празна. Знао сам да је Дафне од 10. јуна на гинеколошкој клиници, ради детаљнијих прегледа, али сам веровао да се већ вратила. Дана ми је саопштила новост: у петак 18. јуна између седам и осам часова пред вече, родила је девојчицу у седмом месецу трудноће. Изненађење, радост, брига, страх. Сада за унуку више него за кћер! Сат пре порођаја, Дафне је са мајком говорила на телефону. Лако је и брзо ишло. Али шта ће бити са малом? Сви уверавају да деца, особито женска, остају жива и лепо се развијају кад се роде у седмом, док је много опасније кад уђу у осми месец! Чудо природе.

Београд, ушорак, 22. јун 1965.

Јуче је Дана однела писмо у болницу, пошто не може да види породиљу. Данас ја пишем, да изразим своју срећу. Прича ми какву борбу су имали у суботу 19-ог; чинили су немогуће да мала буде пренета у Центар за превремено рођену децу. Тамо су опремљени али су пренатрпани. Имају места за 150, а већ имају 200. Још крече зграду. Ипак су им, на многе интервенције, обећали да је приме. И баш кад је требало да је пренесу, други су саветовали да то нипошто не треба чинити. Боље да остане на клиници. Сада је ваљало радити у обрнутом смислу. Бојка је успела, помоћу Vere Шеган,²³¹ која на клиници има пријатељицу лекарку, да продре до сестре. И она је чула рђаво о Центру. Тако је мала остала. Родила се са 1.400 грама, али смо чули да се нека деца рађају и са упола мањом тежином, па ипак живе и постану јаки. Откад је Дафне имала два

²³¹ Вера Шеган Будимлић (1921–2014), новинар у Радио Београду и у Телевизији Београд, где је била уредник и руководилац Прес службе.

спонтана побачаја, сазнали смо за много таквих случајева. Сада чујемо да се и Черчил родио пре рока. И толики други.

Јутрос је Дана однела моје писмо, јер [зет] Милан је у Сарајеву, због дипломских испита. Вечерас се јавио телефоном, као и јуче. Милица, његова сестра, стално је у вези са лекарима на клиници, и нас обавештава.

Пред вече смо добили из Левадије (преко Атине) чудан телеграм, на моју адресу, са потписом Carrei: „vous attendrais samedi à Itea“ [„чекаћу вас у суботу у Итеи“]. То шаље Marie-Anne, али шта је то Итеа? Сутра идем у ЈАТ, да питам. После ћу видети код Путника. Питао сам и [зета] Слободана.

Среда, 23. јун 1965.

Нико не зна шта је Итеа. Одлучио сам да идем увече у Сурчин, где у 18,55 слеће авион, једини који тога дана долази с југа. Али већ око 16, на нашим вратима се појавила Marie-Anne, са Шантал и са још три француске особе: проф. Groppe, госпођа Groppe (из Страсбура) и њихова помоћница. Увели смо их, освежили соком од брескве, те смо госпођа Groppe и ја отишли да тражимо преноћиште за њих троје. Marie-Anne и Шантал ће ноћити код нас.

Добили су у „Унион-хотелу“, код Кинотеке у Косовској улици, собу са три кревета, за 6.000 динара за ноћ. Сутра ће бити сви наши гости на ручку, провешћемо их кроз Београд и на Авалу, па ће у 14 часова продужити колима за Грчку. Телеграм је уствари, за Marie-Anne, послао њен синиак Jean-Paul из Делфа, где ради као електричар.

Ми смо се спремали за суботу, а ево гостију изненада. Одлучили смо одмах. Наше гошће ћемо водити на ђевапчиће код „Видин-капије“, а сутра ручак за све код „Униона“.

Четвртак, 24. јун 1965.

До десет сати смо остали код куће. Дошли су да виде Marie-Anne и Chantal, Бојка и Срђан. Наша пријатељица није могла да се нагледа Бојкиног сина. Држала га је на коленима онако великог и снажног. (Навршио је 10 година 23. фебруара; одлично је изишао из четвртог разреда; има 4 само из певања. У француској школи све четири оцене су петице). Синоћ се вратио Милан, па је Marie-Anne могла кратко да га види. Отишао је да спава на Нови Београд, код Милице, да би ослободио собу овде.

Два сата смо шетали са Французима по Теразијама, Кнез Михаиловом, Калемегданом. Дивили су се погледу на Нови Београд. Јуче су их тамо изненадили многобројни солитери.

Пре ручка смо ушли кратко у Народну библиотеку, да би гости видели Слободана. Он је, ипак, стигао и за ручак. (Цене су мање страшне него у Врњачкој Бањи, а порције веће и храна боља. Али је Буковичка вода 150 динара и бочица воћног сока (од 2 деци) такође 150.

Авала је била још већи доживљај – споменик и поглед на Панонију и на Србију. Уживање нам је покварио на силаску неки тип који је по сваку цену хтео да нас слика. Г. Грап је дала 1.000 динара, за пет слика које треба мени да пошаље фотограф – препоручено. Видећемо.

Увече су дошли Цица и Власта да честитају унуку. Њихов Миша је матурирао и пријавио се у Поморску војну академију. По сваку цену је то хтео. Пустили га. Мирина Јасмина је такође матурирала (географија, историја и култура Индије), и мисли да учи права, пошто не постоји факултет за журналистику. Демо зна шта је ратна морнарица, и предочио је Миши све тешкоће које га чекају. Али он воли то и хоће.

Петшак, 25. јун 1965.

Милица Живковић је дошла, по обичају, пред повратак у Херцег Нови. Занима их светска ситуација, особито после Бен Белиног смењивања, и наша економика, после најављених привредних мера. Као извесно, једино сам могао да јој кажем, за Свету и за Милета, да ће долар бити утврђен на 1.200 или 1.250 дин. и да ће афро-азиска конференција бити одложена, због сукоба Кина–СССР и због алжирских демонстрација против нове владе. Не знам шта значи обећање да ће „улагачи бити заштићени“, је стављају држави на расаположење преко 300 милијарди динара. Говори се да ће им признати нешто већу камату после 1. јула, због повећаних цена. А на потрошачке кредите ставише се нешто већа камата.

Субота, 26. јун 1965.

Дафне се јавила телефоном, са клинике. Очајна је што не може да има уза се своје дете, као друге две породиље којима свака три сата доносе бебице да их подоје. Она малу може да види само с врата, – није срећна, јер је сувише ситна. Милица каже да је жутица нешто јача него што би требало да буде. телефоном су лекари тражили неки лек за ту жутицу из Швајцарске. Фабрика је послала лек авионом а није хтела да наплати, за овај случај. Дете добија у грамовима, али жутица се споро губи. Још морамо да се стрпимо. Дафне се жали на врућину у соби, на слабу храну,

а млеко за малу сама мора с муком да истискује. Мало га има, па узимају од других жена, за допуну. Очајна је. Милан иде свако јутро, да јој носи понешто, али не може да је види. Досад је видела само Бојка. Она за детенце каже да не изгледа рђаво.

Миша Брајац има своју нову невољу. Марија се онесвестила и пренели су је на неурохируршку клинику. Син, лекар, говорио је са колегама из Канаде. Мора да остане у болници још недељу дана. А требало је да путују у Канаду бродом „France“.

Брајац ме обавештава да су у априлу 1947. ухапшени у Загребу, са др Томом Јанчиковићем,²³² још неки ХСС-омладинци, па и његов син Јосип. То је такође било у вези са кампањом против зелене интернационале, као и моје хапшење (Још: Никола Петков, Мањир Михонане, Албанци). Схватио сам то кад сам пре годину-две прочитао Мачекове мемоаре. Брајац је 22.VI чуо на Би-би-си-ју да је Бићанић пре неколико година у једној књизи рекао да ће привреда како је водио Борис Кидрич запасти у тешку кризу. Стране станице сада много говоре о нашим привредним тешкоћама.

Недеља, 27. јун 1965.

Новине јављају да је у Сплиту умро (јуче) проф. др Божидар Јовановић,²³³ зет Милутина Цанића. Није имао ни целе 44 године, али је сувише радио, а био је туберкулозан. Сирота Црнка, тек је докторирала, а остаје удовица. И то дете! Телефонирао сам Драги. Погреб је сутра, у Београду.

Милан је јуче регистровао своју кћер као *Сшелу*, у општини Савски венац, на чијој територији се родила.

Петшак, 2. јул 1965.

Бора Јолић из Бољевца помишља да се његов син Мирослав, дипл. инж. агрономије у Сарајеву, ожени Бугарком. Она завршава медицину, а њен отац инжењер жели да се такође досели у Југославију. Дао сам му писмо за М[ихаила] Геновског, кад буде Мирослав стигао у Софију, били смо пред вече код Мире. На повратку, пролазећи поред „Баније“ у ул. 29. новембра,

²³² Тома Јанчиковић (1899–1951), загребачки адвокат, правни саветник Мачеков, члан његовог „труста мозгова“. После Бићанића водио Господарску слогу. По ослобођењу био је вицегувернер Народне банке. Осуђен је због неслагања са влашћу. Казну је издржавао, прво, у Лепоглави, а онда пребачен у Сремску Митровицу, где је и умро. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 109.

мирис ђевапчића нас је позвао да седнемо. Није било места, па смо замолили једног господина на улазу у ограђен простор тротоара да седнемо за његов сто. Реч по реч, показало се да ме познаје и да се сматра симпатизером. Далматинац, Иван Ратковић, био је партизан и служио је Озни. Онда је, не знам како, скренуо. Сад је ван строја. Био је, како каже, 3 године на Голом Отоку. И. Б. [као информбировац].

Субота, 3. јул 1965.

Ивковићи код нас.

Недеља, 4. јул 1965.

Милан Ђурчић донео корпу за наше сокове. Срећним стицајем, дошли су, по подне, др Милош и Драгутин Московљевић.²³⁴ Лепо смо разговарали.

Среда, 7. јул 1965.

Пре подне, док сам правио сок од вишања, наишао Вељко Ковачевић. По подне дошао из Земуна Милорад Бановачки, паметан и мудар, политички проницљив и обавештен, као увек. Увече, Борин син, старији Божа Јолић, запослен у социјалном осигурању у Бољевцу. Сазнајем где сада станују. То је у ствари велика барака, дрвена, од које су направили четири просторије.

Зар ће ту да доведу младу докторку из Софије?

Понедељак, 12. јул 1965.

Вечера „матураната из 1914.“ код Два јелена. Свега шесторица: Милош Рашовић, Драгомир Стошић, Милан Живадиновић,²³⁵ Радомир

²³³ Божидар Јовановић (1921–1965), професор права и декан факултета у Сплиту, супруг др Цуне, рођене Цанић, из Пирота. Мучен од совјетске полиције. Умро је млад. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 114.

²³⁴ Драгутин Московљевић, земљорадник, брат Милоша Московљевића. Оставши сам он је своје имање и кућу у Варни продао и преселио се у Шабац код своје усвојенице Миле, чији је муж директор крзнарског предузећа Обнова. – Милош Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, 520.

²³⁵ Милан Живадиновић, правник, школски друг Драгољуба Јовановића из Друге београдске гимназије. Студирао је у Бордоу. Познат београдски адвокат. Заступао је Народну банку. Био је потпредседник Адвокатске коморе. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 92.

Јанковић (стенограф, ковач, железничар), Божа Пардон и ја. Било је лепо. Милош је чуо од једне особе која је, на „Галебу“ пратила Тита у Каиро, недавно. На путу их стигла вест да је Бен-Бела управо помиловао свога бунтовника Аита. Дотични је, прича, чуо да је тада Тито рекао својим пратиоцима. То је Бен Бела добро урадио, а ми смо погрешили што смо стрељали Дражу Михаиловића. Милош Минић је покушао да направи разлику између Аита и Драже Михаиловића. Али Тито је остао при своме: „Погрешили смо!“ Неко други је испричао како су Дражу, 2 официра Озне, који су стално били уз њега током процеса, стално уверавали да неће бити стрељан. Давали су му сваког дана литар ракије. Полако је пијуцкао и с њима разговарао. Био је запрепашћен кад је молба за помиловање била одбијена. Таса Динић је тада пао у несвест. (Верујући да га неће убити. Дража Михаиловић је одбио да га бране амерички адвокати, и онако слабо се држао на процесу).

Стошић је испричао како је у Аранђеловцу, код своје сестре, супруге др Српка Вукановића, дочекао ослобођење у првим данима новембра 1944, или сасвим на крају октобра. Отишао је на збор, и чуо је Рибара како каже да, на жалост, не знају где је гроб Чеде Плећевића. Није прошло много времена (месец дана отприлике) а одржана је у Аранђеловцу свечаност приликом сахрањивања посмртних остатака Чединих. Како то?

Ја сам поновио оно што сам чуо од Милана Радојевића, у Врњачкој Бањи, о Апису и Александру на путу за Кајмакчалан. Сви су веровали да је то измишљено и да је генерал „Цвикераш“ Анти и њему – причао причу.

Ушорак, 13. јул 1965.

Миле Максимовић ме позвао у свој нови стан у Лазаревићевој улици. Он и Ана су баш долазили од Марка Ристића и његове Шеве. Миле и Ана су се свађали око васпитања њиховог сина Пеђе, Срђановог друга. Нису се слагали у методима. Миле је једва чекао да се Ана повуче у своју собу, да бисмо ми разговарали. Питао ме о светској ситуацији и онда ми показао своју велику студију о Димитрију Давидовићу.²³⁶ Говорио ми о својој

²³⁶ Димитрије Давидовић (1789–1838), новинар и публицист; као студент медицине, први у српском народу, покренуо, у XIX веку, новине, Новине србске, које су излазиле, прво, у Бечу 1813–21, а потом у Србији од 5. јануара 1834. до 16. марта 1835. У Србију прешао 1821. и до 1829. био секретар кнежевске канцеларије; 1829–33. члан делегације за преговоре с Турцима. Израдио је Сретењски устав 1835, и у уставном периоду био неко време министар унутрашњих послова и просвете. По укидању устава пао у немилост код кнеза Милоша и до краја живота остао у сиромаштву. Гл. дело *Дјејанија к ишторији срјскоїа народа*, објављено је 1821, а затим и 1846. и 1848. под насловом *Ишторија срјскоїа народа*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 582.

великој збирци есеја, која треба да буде штампана. Он много чита, а пише по 15 чланака месечно. Испратио ме до куће, касно увече. Марко је пун себе, и призива само људе за које верује да ће му ласкати. Ко је Шева, и каква је? – Жена Марка Ристића, то је све. Она му је довољна јер у њему гледа непогрешивог бога.

Среда, 14. јул 1965.

Пред подне, док сам куцао у башти, посетио ме Живорад Бркић. Паметан, као увек. Испитују људе, у Удби, о њему. Боје га се. Верују да је јак у народу. Уствари је од њега јачи Михаиловић (Војислав?) из Котраже. Милојко Ђирјаковић ме увек поздравља, јер ме поштује. Требало би да му се јавимо неки пут, – каже Живорад. Лека Росић се склања од њега, зато што сада тражи пензију, па неће да се компромитује.

После подне ми је била Јасмина: свршила је матуру, са радом о Индији. Сада мисли на право.

Ивковићи су нам довели своју унуку Весну, Лукину кћер, из Осјека. Паметна, духовита. Чим је стигла, питала гђу Босу: „Како су *наши*?“ (Мислила је на нас). То нас је још више везало за ту интелигентну девојчицу.

Четвртак, 29. јул 1965.

Милојевићи се вратили из Бугарске, и дошли да нам причају доживљаје за 15 дана. Геновског и Веру [Златареву] нису нашли у Софији, пошто су се, већ пре њиховог поласка, нама јавили из Охрида, пошто су се, већ пре њиховог поласка, нама јавили из Охрида, на путу за Дубровник и Београд. Беба и Жика су одушевљени редом и чистоћом у Софији, у Варни, на Златним песцима, свуда. И много паркова и зеленила. Попели су се и на Витош. По селима се зидају нове куће, пошто земљу нико више не купује. Према Југословенима су крајње пажљиви и сви говоре о федерацији. Као пре Жика, сада обоје кажу да у Бугарској нису видели насмејане и веселе људе, и да се песма чула само са грамофонских плоча. Чим би осетили да у неком локалу има Срба, пуштали су наше песме...

Субота, 31. јул 1965.

Дошли су Бугари, опет изненада, док сам ја био на Новом Београду, да примим своје у СИВ. Срећом били смо већ набавили три пилета са више од 3 кг. – сада је то месо најјевтиније, а имало је и готов колач, брескве, лубеница. Био је добар ручак. И Дафне и Милан су са свима ручали. Било

је веселије него у августу прошле године. Одлучио сам да их не критикујем. Били су срећни кад су чули о утисцима Жике и Бебе. После ручка смо се шалили, смејали, причали вицеве. Предвече сам се споразумео са Властом да сви троје – Вера, Миша, Субка – ноће код њих у солитеру, пошто су Цица и Весела на мору. Вечерали смо сира, парадајза и лубеницу. Зорка их је лепо примила, у црној хаљини. И Дара (Јовић) била је лепо обучена.

Недеља, 1. август 1965.

Хтели су [Милојевићи] нешто да учине за Дану, па су нас одвезли у Аранђеловац. Лепо. Дивно. Букуља чаробна. Парк – мали Версај, како га дефинише Милан Ђурић. Наш Милан и Субка су рано наставили свој филозофски разговор. Субка учи сада филозофију, свакако да би специјализовала музикологију. Та амбициозна Бугарка – достојна оца и мајке – сигурно ће и докторирати. Много нас потсећа на Љубинкину и Станкову Бебили, која сада спрема тезу о семитским коренима у старогрчком језику. Страшна деца! Ипак смо у пола једанаест пошли пут Шумадије, преко Авале и Младеновца и Венчана.

Пијаца у Аранђеловцу је била скоро празна. Вера је ипак нашла, код сељака, парадајз, али сам најлон-кесу морао купити у бакалници, на самој пијаци. Ту су ме се сетили шеф и помоћница, гђа Мица Вељовић. Упутили су нас на ручак у „Друштвену исхрану“, где је директор њен муж Иван, њен ранији колега из угоститељства. Бугари су мислили да ручамо на трави, парадајз, сир и конзерве које су имали. Ја нисам то допустио, па смо ручали пред „Исхраном“. Цене су већ биле повећане – на основу „привредне реформе“ која је наступила 26. јула. Бугаре је изненадио скок лева од 400 на 500 динара, али су уплашени да неће моћи да купе све што су хтели. Никоме нису могли да даду левове, а цене су их запрепастиле. Све је скочило за 50% и више. Питали су се шта то значи и куда иде Југославија. Путем смо се више шалили. Субка је возила, Миша био механичар за ситне оправке. Јасен је у војсци, пошто се није могао уписати на факултет: није имао просечну оцену 7, него 6,7.

Прошли пут су видели Калемегдан и Авалу. Сада сам хтео да посете неколико београдских породица. На повратку, око 11 сати, прво смо отишли код Ивковићевих, првих наших суседа, да виде Босин намештај бидермајер и аустро-угарску атмосферу, и Љубишине ловачке трофеје. Затим смо били код Бенићевих (где су видели и малу Роману, чији родитељи су боравили у Охриду, Битољу и Улцињу), да чују Демину националну еволуцију – од Сења до Београда (до Пожаревца), преко Вараждина и Загреба. Код Милојевићевих смо нашли и Бојану. Говорило се много о бугарској и нашој привреди. Жика је изнео да наши сељаци

добро пролазе кад имају радне снаге, своје. Купују аутомобиле, лепо се хране, добро живе. Миша је причао о сељачким кућама са паркетом. Ко хоће да зида, сам припреми цигле, и набави грађу, а једна екипа задружна брзо му сазида. О прозорима, дрвенарији и окнима сам мора да се побрине. Са стаклом је најтеже. Жалио се на опадање наталитета. Жене неће да рађају, не само у граду, већ и на селу. „Постајемо циганска нација, примећује Субка, пошто само Цигани имају деце.“ У неким селима за коју годину неће бити ни минимума од седморо деце да би се одржало једно одељење у школи. „Шта нам вреде лепе школе кад неће бити ученика!?“ То је први пут да Геновски каже нешто неповољно за Бугарску. Иначе је код њих све „по хубаво“, и Црно Море је лепше од Јадранског, и нека „дупка“ са цртежима је знаменитија од Постојне коју су видели. Жика и Биса хвале хотеле, песковите плаже – велике шуме код Варне, али је море црно и хладно. Само су се мало умочили. Бугарима је наше море претопло, и сметају им острва: затварају хоризонт и море претварају у мале баре. Чак и Субки то смета, а за Постојну једино она признаје да мора много да вреди кад је постило 4 милиона особа.

Опет су скромно вечерали код нас, па сам их отпратио до солитера. Близу гробља ми је Миша рекао неколико крупних ствари. Пре тога је Вера саопштила своје разговоре са три рођака у Охриду. Бабе су им биле сестре, али се више нису разумевали. Вера их је стално опомињала на то средство. (Њена мати је рођена у Охриду). Они су јој рекли да нису Бугари и да неће да буду. *Македонци су*. Једн од њих је био др Коце, професор на скопском универзитету. Други је, мислим, адвокат, трећи инжењер. Македонци па Македонци. Имају аутономију у Југославији и хоће да је чувају. Други утисак њихов: Југославија је страшно сложена земља. Њом је много теже управљати него Бугарском или ранијом Србијом. Трећи: овом привредном реформом, Југославија се дефинитивно везује за долар и равна према западним тржиштима. То може имати и политичких последица. „Ви се откидате и удаљујете од источних социјалистичких држава“. Четврто: „Ти си успео да останеш слободан човек, да сачуваш своју унутрашњу слободу. Ти не штампаш, не можеш да штампаш своје књиге, али пишеш шта хоћеш, како мислиш. Ја се не слажем са свим што сам могао да прочитам у твојим Мемоарима, али ти то отворено и слободно кажеш, пишеш, и *они* то узимају у Државни архив. Ето, та службеница у библиотеци Архива ти је рекла да се прве књиге твојих Успомена читају и да их млади историчари користе за своје докторске тезе.“ Никад ми тако што раније није рекао, и као да сам чуо призив извесне носталгије.

Иако је у Бугарској све „похубаво“ два-три сата, у понедељак 2. августа су куповали ствари по београдским радњама. Нису нам показали ништа...

Аранђеловац, четвртак, 12. август 1965.

Успео сам да наговорим Дану да на десет дана дођемо овде на одмор, пре него што Стела²³⁷ приспе у родитељски дом. Имаће доста посла и замора, а у Врњеце није могла. Ђурићеви су нам препоручили да се, као они раније, настанимо код гђе и Ивана Јанковића, поштара, у Вожда Карађорђа 19. Није било места, па смо узели собу код њихових суседа, Лазовићевих, у бр. 23. Лепо нам је, ма да су људи примитивни, и није уређено још све како треба.

Недеља, 15. август 1965.

Преко пута, чули смо, станује она симпатична продавачица Мица Вељовић, прва нова познаница из Аранђеловца, па смо је посетили, кад смо мислили да нађемо и Ивана, њеног супруга. Нашли смо диван врт, можда најлепши, приватан, у целом Аранђеловцу. Кућа од пре десет година, зидана кад су околу биле блатњаве њиве. Али највише нас зачудило друштво које у њој станује. Чудо невиђено! Мица, сељанчица из Пласковца, Арсенија Недића одлична ученица до краја основне школе хтела да учи даље, али родитељи су били против. Шест година се мувала по селу, учила шивење, па се у шеснаестој удала за сељачког младића. Он умро и оставио јој девојчицу, свекра и свекрву-маћеху. Мира се удала за келнера Ивана, и сама постала келнерица. Муж довео сина Рајка и мајку – маћеху другу свекрву. Прихватили су и маћеху њеног првог мужа. Заједно су добили сина Милутина. Такву комбинацију смо затекли. Иван је сада директор „Исхране“, она продавачица у бакалници на пијаци. Иванов син Рајко у војсци, тек отишао са одсуства па смо и ми добили од штрудле-увијаче за њега спремљене. Мицина кћи Слађана, уствари Драгана, пала из два предмета у трећем разреду средње комерцијалне, из књиговодства и математике. Лепа девојчица у 18-ој години, не би се рекло много интелигентна. Заједнички син Милутин воли математику. Две старе жене и две маћехе – Иванова и Мициног првог мужа – све то живи под једним кровом, усред најлепшег врта у Аранђеловцу. Мора да су и Иван и Мица јако добри људи, кад све то тече глатко или се смирује лако сваки неспоразум. Мица је ипак главни стуб. Није јој ништа Иванова маћеха, ни његов син, ни маћеха њеног првог мужа. А Ивану није ништа, рођено, ни две старице ни Мицина кћи. Трпе се, поштују се, живе и раде заједно. Мица је паметна, фина, неуморан радник у продавници. Сад су јој

²³⁷ Стела Дамњановић-Ђирић (1965), унука Драгољуба Јовановића, кћерка Дафине и Милана Дамњановића. Завршила је Филозофски факултет у Београду. Радила у амбасади Чилеа и у неколико спољнотрговинских фирми. Удата је и има сина Андреја.

преместили – или отпустили шефа – а послали јој девојчицу од 20 година која је учила нешто, али праксе нема. А Мица је болесна и позвана је у Нишку Бању – због неколико горњих пршљенова њене кичме. Већа брига јој је кћи. Саветовао сам да је притегне, да је више не облачи као принцезу, да јој стави у изглед рад у кухињи „Исхране“ ако не буде хтела да учи боље. Мица је забринута. Стид је пред Иваном, пошто су његов син и заједнички бољи од Драгане-Слађане. Тешко ће срце отићи у Бању, баш у дане кад кћи полаже своје поправне испите. Spreма је, са неколико другарица, неки инжењер. Каже да код њега раде по осам часова. Ми одлазимо а ње још нема. Питам Мицу: да ли је сигурна да је до сада са инжењером? Она слеже раменима.

Среда, 18. август 1965.

Распитујемо се о Чеди Плећевићу, о Жижи Петровићу, о њиховим породицама. Наш домаћин Милоје је „изишао“ у Букуљу чим се вратио кући из мобилизације, у пролеће 1941. Тамо је био и Жижа. Милоје је после отишао у партизане. Чеда је погинуо у Невесињу у јулу 1942. Госпођа Гина је била директор гимназије, најпре овде, затим у Београду, где је и сада. Не знају шта је постала њихова кћи. Родитељи су умрли. Брат Лаза је у Београду. Као да постоји и брат Милорад. Жижа је изгубио једну кћер у рату, као партизанку. Друга – не знају где је и шта је. Гђа Вера – сестра Гинина је у Београду. Одавно су се развели. Жижа је после узео другу, па трећу. Недавно се оженио четвртом, врло младом. Она сада ради као келнерица у „Исхрани“ код Ивана Вељовића. По одлуци управног одбора, Жижине супруга је одређена у шанк, где издаје пиће. Жижа је напао Ивана да је то његово дело да млада жена ради до 11 увече: „То не би урадио ни да је твој Љотић дошао на власт.“ Иван му је опсовао нешто врло крупно, и ономе ко је рекао да је он био Љотићевац. На суду се среле две тужбе за увреду. Судија их измирио. Жижа је већ раније увредио Мицу и напао је што му није хтела преломити комадић шећера уз кафу. Покушали смо да посетимо Петровићеве и одмах у дворишту преко пута „Исхране“, али су баш јутрос негде отишли. Гђа је на годишњем одмору. Изненадило ме да је Жижа 1956. и даље био изабран за председника аранђеловачке општине. Иван му је био одборник. И сада је.

Четвртак, 19. август 1965.

Дошао нам је, рано ујутру, Тихомир Колаковић из Страгара. Јавио сам му се одавде. Зове нас у село. Тамо је и Богосав Ивановић, учитељ, сада у пензији, наш ранији присталица. Нећемо ићи, овога пута. А не би се рекло

да су његови и одушевљени да дођемо. Још влада страх. Оно што је Тика претрпео током рата и после ослобођења оставило је трага. Некако је сав сметен, збуњен, споро говори, заборавља шта је хтео рећи. Још је храбар и одлучан у свом политичком ставу. Не излази ни на које изборе, не иде на скупове, није ступио у радну задругу. Ни његова деца се нису ангажовала. Син Момир је остао на земљи и врло је делатан и амбициозан као пољопривредник. Имају 7 ха зиратне земље (са забраном), а он хоће још да купује. Кућа им је изгорела кад су Немци били спалили страгаре за одмазду, и они су је лепо обновили. Хоће и нову да зидају. Једна кћи Вера држи велику кафану у селу, друга је свршила средњу медицинску. Сви су у браку и дали му осморо унучади 3+3+2. Тихомир има 65 година. Физички се добро држи. Мало је наведен, али крепак. Много је препатио. Почело је кад га је Чеда Плећевић, већ у мају 1941. позвао да пође с њим у шуму, у Букуљу, где се он повукао са генералом Новаковићем: „Ако останеш у селу, сигурно ћеш погинути; ако пођеш са мном живећеш!“ Тихомир није пришао Чеди одмах, али је касније, кад су партизани већ били у Босни, пристао да, по Чедином и генераловом налогу, одјаше у предео Сребрнице, као курир, са писменом поруком за тамошњег четника. Наишао је на партизане код Јелове горе, и рекао им да иде рођаку у Ужице. Није им показао писмо, али га је сам прочитао: порука је гласила да четници треба да сарађују са партизанима. У једном штабу је партизанима рекао да припада Народној сељачкој странци, али не и да је члан Г[лавног] О[дбора] Што си мањи, у рату, то си у мањој опасности. Питали су га: „А где ти је Драгољуб?“ Одговорио је да не зна. Кад се вратио у Страгаре, четници су га поставили за команданта села. Имао је да скупља храну за њих и налази им смештај кад наиђу. Затим су га повели у Босну. Лутао је с њима дуго, али је почетком 1944, или већ крајем 1943. пребегао партизанима са једним другом. Као партизан се вратио кући. Био је наш кандидат за новембарске изборе 1945. Добио је преко 5.000 гласова. Душан Петровић-Шане, као први кандидат, добио је око 15.000. 1946, кад сам ја говорио у Скупштини и био гоњен у странци, њега нико није дирао. Али су га почетком 1947. затворили, одвели у Крагујевац, судили му и дали 6 и по година затвора. Био је у Забели, а неко време радио у Трепчи у руднику. Све је издржавао. Отпала је оптужба да је крив за погибију неког човека, јер су сведоци били лажни. То је констатовао сам јавни тужилац.

Ручали смо са Тихомиром код „Исхране“. Он није хтео да једе кад је видео да ћу ја да платим. Пристао је тек на нашу претњу да нећемо никад доћи у Страгаре. Остали смо у парку до његовог одласка.

Увече нас је гђа Јанковић позвала у комшилуку, откриће је био др Дидић, унук Љубе Дидића²³⁸ из Тимочке буне. И он је радикал, и био је посланик у Стојадиновићевој Скупштини. Као лекар у Соко Бањи, експонирао се у четничкој организацији. Ухапсили су га Бугари и страшно га мучили да ода остале чланове. Све је издржао, али није говорио. „Само Бугари могу да измисле такво мучење: везивање ногу, ударање по табанима, по мошницама. А већ је тада имао 50 година. Предали су га Немцима. И они су га (у Нишу) мучили, али не тако свирепо. Отерали су га у логор, у Немачку, одакле је, после ослобођења, прешао у Америку и постао амерички држављанин, у Чикагу. У Аустрији је био у једном месту заједно са Миланом и Милутином Медићем. Кад је сазнао да су Американци издали Милана комунистима, Милутин се обесио у једној штали. За Д[имитрија] Љотића зна да је страдао већ у Словенији у аутомобилу који је возио Ратко Живадиновић, Стојанов брат од стрица.

Најзанимљивије ствари је причао о нашим у Америци, особито у Чикагу, где их је највише. Свађају се о владици Дионисију, кога он сматра хохштаплером. Он је добио америчку пензију и ужива је у Југославији. Станује код кћери у Београду. Ноге су га издале, после толике туче. И нервно је попустио.

Субоша, 21. август 1965.

Још једном код Вељовићевих. Ново чудо, затекли смо сестру Иванове разведене жене, са мужем Далматинцем и двоје деце. Она, као и њена мати, одржавају везу не само са бившим зетом, него и са гђом Мицом. Далматинац је био у борбама око Аранђеловца, крајем 1944, и упознао свастику Шумадинку. Скоро сваке године дођу овамо из Винковаца, где живе.

Нашли смо Жижу Петровића. Данас су се вратили из „планине“, где су, код његове четврте жене, били недељу дана. Прва је била Вета, Гинина сестра. (Чедина Гина је умрла, а не живи у Београду, како нам је речено). Са Ветом је имао две кћери. Млађа је погинула као херој (митраљез јој пресекао обе ноге), али није проглашена за народног хероја. Старија,

²³⁸ Љуба Дидић (1849–1883), радикал из Соко Бање, политички се формирао под утицајем Светозара Марковића и Васе Пелагића. Народни посланик, један од вођа Тимочке буне. После угушења буне, у жељи да издејствује општу амнестију за побуњенике, преговарао је са потпуковником краљевске војске Александром Протићем, који је, међутим, тражио безусловну предају. Борба је зато настављена, али се побуњеничка војска брзо распала, а Дидић је ухваћен и од суда у Зајечару 1883. осуђен на смрт стрељањем.

Славка, била је у логору у Смедеревској Паланци. Сада је удата за Петра Муњаса, Личанина, Привредниковог ученика, који је радио у Смедеревској Паланци. До недавно је био главни човек у Младеновцу, затим у Крагујевцу. Сада су у Београду (не знам шта раде и да ли имају деце). Долазе често овамо. Вета је, изгледа са њима. Жижка повремено виђа Вету. Разишли су се већ одмах после рата. Она је ушла у Партију, поред Славке и отуђила се од њега. Оженио се учитељицом, која је после ВПШ постала наставница. Умрла је. Трећа је такође била учитељица, сељанчица која се погордила и помамила. Оне су, вели, тражиле и просиле мене, не ја њих: хтеле су пензију. Четврта је такође са села, ради у „Исхрани“, има врло лепу кћер од 20 год. Видели смо је.

Жижка је био са Чедом и са генералом [Љубом] Новаковићем²³⁹ у Букуљи. Они су отишли у Босну, а њега су ухапсили. У Специјалној полицији је остао пола године, у најгоре време, у априлу 1942. кад су стрељали масовно због Космајца. Њега је бранио др Милош Радосављевић,²⁴⁰ Гружанин из Каменице, тада министар пољопривреде. Кад је Милош пао, Жижку су пребацили на Бањицу. Вујковић га није препознао, јер се представио као Живадин Петровић из [?] где је стварно ухапшен, и одакле су његови. Послали су га на рад у Аустрију. Из логора је побегао са још неким, али су их ухватили на граници Словеније. Вратили су их у логор, али не у исти. Одатле је опет побегао. У околини Аранђеловца није могао да се одржи, па је кренуо ка Нишу. И ту је ишло тешко, мада га нико није познавао. Кренуо је према Краљеву. У Адранима био коњушар код сељака. Одатле кренуо према Брусу и предао се партизанима. Рекао да је радио са Чедом, да сам га на суду бранио ја, да

²³⁹ Љубо Новаковић (1883–1943), бригадни генерал. У ратовима 1912–1916. био је у црногорској војсци. У југословенску војску примљен је, као капетан I класе, 1919. године. У Краљевини Југославији обављао је значајне дужности: управник Босанског убојног слагишта, командант 5. брдског дивизиона Моравске артиљеријске бригаде, референт артиљерије команде Дравске дивизијске области, командант 1. самосталног артиљеријског дивизиона, командант артиљерије Зетске дивизијске области, командант артиљерије Босанске дивизијске области. У Априлском рату био је командант Комског одреда у саставу 3. армије. Избегао је заробљавање и учествовао у стварању герилског покрета. На Равној гори се сукобио са Дражом Михаиловићем. Водио је самосталну акцију на принципу борбе против окупатора, а о политичком уређењу државе – референдумом после рата. У Катунској нахији убили су га партизани. – Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Beograd 2004, 231.

²⁴⁰ Милош Радосављевић (1899–1969), српски политичар између два светска рата. Био је члан Демократске странке, на чијој је листи биран за народног посланика неколико пута. За време Другог светског рата сарађивао је са окупатором, а у влади Милана Недића био је министар пољопривреде до 10. новембра 1942. године. По завршетку Другог светског рата избегао је у Бугарску, и у њој остао до смрти.

је био годину и по у Митровици. Све те чињенице су знали, али како он доказује да је он Живадин Петровић. Најзад га је познао Сретен Жујовић. А познао га је и један његов бивши ђак из Херцегновог коме је ударио шамар зато што је девојчицама у Жижином разреду дизао сукњице. У Аранђеловцу, кад је ослобођен, држали су га у резерви за АСНОС. Али га нису узели. Зашто? Против је био Шане. За време рата, он је једном питао Славку: „Шта би ти урадила са својим оцем кад би сазнала да је у служби Гестапоа?“ Она је одговорила: „Стрељала бих га!“ Жижи је жао што је кћи иједног тренутка могла да се поколеба. Ипак одобрава што је била *йамешна* и онако одговорила. То их је ипак удаљило. У Београду су га сместили у хотел Ексцелзиор, где су чекали посланици за АСНОС [Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије], али њега нису узели. Нити му дали какво занимање. Ишао је Рибару, старом познанику. Рекао је да ће разговарати са друговима. Одговор: слегање раменима и – ништа. Поставили су га ипак за судију за заштиту српске националне части. Сви су били партијци сем њега и још једног. Тужилац је био Милош Јовановић,²⁴¹ секретар Милан Прелић.²⁴² Осуђивали су на доста високе казне. Одједном, Прелић је за неког бившег официра тражио само 2 године. Жижа се побунио. Настао је сукоб. Најзад је Жижа питао Прелића: Је ли то директива? Ако јесте, кажи! Иначе је нелогично. Миша га је питао да ли је у Партији. Зашто није. Он ће га препоручити и биће примљен, без новог читања и без испита. Примљен је. Живота Ђермановић му нудио да буде начелник неког одељења у Мин[истарству] соц[ијалне] политике за Србију. Мома Момчиловић га узео за начелника за извршење казни у Мин[истарству] унутр[ашњих] послова. Надзирао је казнене заводе. После је био директор гимназије у Аранђеловцу. Пет месеци је био и изабрани председник општине. Пензионисан је. Има сада 50.000.

За Чеду се не зна и никад се неће сазнати како и зашто је погинуо. Војин Гојић је био економ у партиз. болницама, и умро је од срца. Али Чеда никад није био ни у каквом штабу, ни у каквој јединици. Ишао је по Босни „као народ“, као избеглица. У лето 1942. одлучио да се врати у Шумадију.

²⁴¹ Милош Јовановић, правник. Јавни тужилац НР Србије, члан Централног одбора Савеза бораца НОР Југославије, председник Главног одбора Савеза ратних војних инвалида Србије, члан Главног одбора ССРН Србије, члан Председништва Удружења правника Србије. – *Ко је ко у Југославији. Биографски подаци о југословенским савременцима*, 288.

²⁴² Милан Прелић, доктор права из Топлице, један од најенергичнијих омладинаца ЗЛ тридесетих година 20. века. Године 1939. појављује се као издавач говора Драгољуба Јовановића *Земља и рад*, у виду брошуре. Заменик члана ГО НСС 1940. У устанку је постао комунист. После ослобођења био је министар правосуђа за Србију. Из правосуђа је прешао у социјално осигурање, на мање значајне функције. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 268.

Кренуо је са Жиком Костићем, адвокатом из Аранђеловца и још неколицином. Негде у Херцеговини, напали су их четници. Група се разбила. Чеду и Жику су ухватили и предали Талијанима, који су их стрељали у Невесињу. То је званична верзија. Професор Матијашевић је умро овде, од болести. Чедино тело је тражила и пренела његова породица, Гина и брат Лаза. (Милорад је од стрица). Они су га и пренели и сахранили. Партија ту ништа није учинила. Рибар је дошао и говорио, али од комуниста нико. У Аранђеловцу је дато име Чедино једној улици. То је скинуто, и опет стављено. На изложби стоји да је он био први пред[седник] н[ародноослободилачког] одбора. Није тачно. Било је одбора за нар[одно] ослобођење 1933. [1943], али није било председника.

Сусрет са Жижом био је пријатељски. Он је говорио више од 2 сата. Ја сам, на крају посете укратко рекао шта сам писао на робији, како сам добио рукопис и прекуцао их, као и Медаљоне, и како сам од марта 1960 почео примати помоћ СИВ.

Вечерали смо ћевапчиће код „Исхране“. Геометар Луковић (Вуковић?) звани Ангорац, због зечева пре је радио у Крагујевцу, срео нас је јутрос и обећао да дође пред кафану. Довео је и једног младог човека, родом из Кнића, који је такође био наш симпатизер. Ангорац је чак давао месечно 50 динара за наше издржавање. Сада је скептичан и горак: где смо били, шта смо радили?! Ја га храбрим, без успеха.

Недеља 22. август 1965.

Аутобусом на Букуљу. Нисмо нашли све оне зграде и уређаје о којима смо слушали, али смо упознали младог фонетичара Часлава Стојановића, који је свршио енглески. Не сећа се Бојке, али зна Круницу Пантић-Трбојевић, Десу Петковић и друге Бојкине другарице. Ради у Институту за фонетику. Дуго му је био шеф Ђорђе Костић. Много смо о њему говорили. Сукобили су се. Верују да је Ђорђе параноик и немогућ као старешина. Успели су да га уклоне. Сам Часлав Стојановић се бави и музиком. Џез и симфонија, компоновање то су сада страсти на дневном реду. Не више опера, нити филм. Политика га не интересује. Доћи ће нама кад буде код композитора Мих[аила] Живановића²⁴³ нашег суседа, изнад Лоренцових. Вратили смо се пешке, пошто аутобус није дошао, по обећању сутра по подне треба да се вратимо у Београд. Букуља је дивна, али људи не ваљају

²⁴³ Михаило Живановић (1928–1989), истакнути и један од најинвентивнијих и најбољих српских и југословенских кларинетиста, саксофониста, веома плодан композитор, диригент забавних оркестара РТБ, аранжер.

када треба да је искористе за опште добро. Пут је страшан у половини ближој врху.

Петшак, 27. август 1965.

[Зет] Јова и Рада се јавили из Ровиња, где су сасвим кратко боравили, на великом путу по западним покрајинама.

Понедељак, 30. август 1965.

Бојка и Срђан вратили се из Ровиња и из Словеније где су били код кумова. Срђан се хвали да се пео успињачом на Рогел. Сликали су се са кумчетом Приможем: мајка Српкиња, отац Словенац.

Четвртак, 9. септембар 1965.

Стела дошла из стационара за прерано рођену децу кући. Родила се са 1.200 грама (нама су најискреније рекли да је имала 1.400), али је пала на 1.000 док је боловала од жутице. Кад човека нешто снађе, сазнаје да су многи од тога патили. Тако је било са два Дафнина спонтана побачаја, тако са Стелиним превременим рођењем, тако са овом жутицом. Ми смо добили две кћери, и нисмо имали ништа од тога. Стела данас има 80 дана (рођена 18 јуна).

Недеља, 12. септембар 1965.

Били нам др Милош Стевовић и његов нећак песник песимист Мића Дурковић-Јакшић. Милош се извинио што његове кћери Софија и Јелена нису дошле да станују код гђе Зоре Поповић, наше сусетке, која је пристала да насели свој стан после Урошеве смрти, на нашу молбу. Испало је да девојке нису могле да се одвоје од тетке-учитељице Македонке, Натине сестре, а и тетка је хтела да их сачува.

Милошу је јако стало да ја будем правилно обавештен о ставу најстаријег Стевовића, Добре,²⁴⁴ и да унесем исправку у Медаљоне о њима. На Стојадиновићевим општинским изборима Добро се кандидовао као радикал, али опозиционар, не као припадник ЈРЗ, како је у званичном извештају било објављено. Милош је лично предао *Полиџици* деманти, али га она није штампала. – Затим је причао како је у августу 1946. на њега,

²⁴⁴ Добросав Стевовић, трговац у Прибоју на Лиму. Као опозиционар изабран за председника општине 1933. Ухапшен и суђен што је са свога положаја поздравио ишчезавање краља Александра. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 323.

Милоша, као члана Главног одбора Народне сељачке странке у Прибоју вршен притисак да оде на Нинков конгрес, који је имао да исклучи мене и Радомира. Председник прибојске општине му је после рекао: „Ти не оде, не оде?!“ – Немам шта с тобом да разговарам. То је наша страначка ствар, а не ваша комунистичка. Питао сам Милоша: шта је тачно Добро изјавио после краљеве погибије у Марсеју, као тадашњи председник општине. Ево: „Морао је погинути, јер је он невинне људе у Солону отерао у смрт.“ Затворен је после те изјаве, али га је бан Мујо Сочица²⁴⁵ пустио да се из слободе брани. Рибар је узео на себе да га брани пред Државним судом. Амнестиран је без Рибаревог икаквог напора, али он је ипак накнадно тражио хонорар.

По подне су дошли, да виде Стелу, Слободан и Срђан. Слободан причао о своме путу у Сарајево. С њим су биле и две библиотекарке, занимљиве жене: Зора Чеде Миндеровић и Милица Борислава Михаиловића-Михиза. Упоредивао их је са Иванком Марковић, такође јаком женом. Причао је о Милораду Панићу-Сурепу²⁴⁶ као новом управнику Народне библиотеке [Србије].

Среда, 15. септембар 1965.

Воја Димитријевић из Рашевице код Јагодине дошао је сасвим измењен: мршав, погубљен, тужан. Прво је говорио најављеној привредној реформи, називајући је „ова катастрофа“. Понавља речи једне сељанке: „Бачка као сламка!“

Четвртак, 16. септембар 1965.

Идемо на гробље и много гробова имамо да посетимо. Аци је данас седам година, Мики Милошевић пет; Миши двадесет једна, мами Даниној двадесет осам; затим Благоју четири.

²⁴⁵ Ристо Мујо Сочица, бан Зетске бановине и сенатор Краљевине Југославије. Тесно је повезан са угушивањем демонстрација 26. јуна 1936, названим „Крвави Белведер 1936“, због начина њиховог угушивања.

²⁴⁶ Милорад Панић-Суреп (1912–1968), књижевник; завршио Филозофски факултет у Београду, између два светска рата новинар; у НОБ од 1941. По ослобођењу уредник *Гласа*, 20. октобра, директор Завода за заштиту споменика културе НР Србије, секретар Савета за културу НР Србије, директор Народне библиотеке Србије. Преводио с руског. Гл. дела: збирке песама *Вешар звижди*, *Простито*, *Ти долазиш*, *Ада*, *Жишо*, *Светлост земаљска*, *јасика*, *Од сене и ојомене*, *Девети шријихона*; помен *Месеци и њруће*; летопис *Кад су живи завидели мртвима*; студија *Филић Вишињић – њесник буне* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 926–927.

Недеља, 19. септембар 1965.

Одазивамо се Грујином позиву. Идемо у Водањ, Дана и ја, са Жиком и Бебом Милојевић. Опет нас лепо госте. Опет нас возе, фијакером, у винограде. Опет беремо, једемо и носимо корпу с грожђем. Велико уживање у лепој природи, с добрим људима у сложаној породици. Груја влада као краљ.

Среда, 22. септембар 1965.

Гледамо, у биоскопу *Бекеџа*, са Бартоном и Гилвудом. *Субота 25. и недеља 26. септембар 1965.*

Првео сам са Жиком Милојевићем у његовом селу Бољковцима, недалеко од Горњег Милановца. Одавно је желео да ме одведе тамо, покаже ми где се родио, где је растао, да ме упозна са породицом брата Лесе, кад већ више није жива баба Божана. О тој храброј жени причао је чуда: то је била једна од снажних личности које су бивале родоначелници и давале своја имена за презиме наследницима. Догађај који је Жиком највише импресионирао, из Божаниног живота, јесте њен одлазак за време Првог светског рата, вероватно током 1915. кад се водила колубарска битка. Сањала Божана пада, погођен зрном њен син, Жикин отац. пробудила се, устала, обукла се и кренула ка Обреновцу где је мислила да се налазила његова јединица. Њен сан, привиђање, био је истинит.

Од железничке станице до места где се скреће за Бољковце ишли смо пругом. Хтео сам да ми Жика исприча како се упознао са Бебом док је био на служби у лозном расаднику у Сремским Карловцима. Отац је био Чех, велики трговац, мати Немица. Беба је била можда најлепша девојка у месту. Причајући о својој љубави, веридби, венчању, сукобима које је у школи имао са Србима неки Хрватима, Жика се толико занео, да смо се морали враћати пола километра. У село се иде све узбрдо, кроз шуму, ливаде, преко пропланака, поред ретких сељачких кућа. Дрвеће је већ рудило, шума је изгледала као декор на позорници. Жика је био пресећан. пролазили смо кроз његово детињство, кроз његове најдраже доживљаје. непрестано смо се пели и пели. Сретали смо људе који су га познавали. Застајали да ми покаже ровове из првог рата, села која су остајала лево и десно.

У дворишту, иза нове куће брата Лесе и синовца Радована, испред нас су истрчале Драгиња, коју сам већ познавао, и Миломирка, о којој сам слушао да је одлазила због Радованове опасне навике да се опија, да злоставља све редом и да разбаца све што заради као одличан мајстор. одмах смо видели Миломиркине синове Драгишу и Радојка. А ту су били

и Зоран и Раца. Кућа ме изненадила. Скоро цео зид према дворишту био је у стаклу: то дотле нигде на селу нисам видео. То је била соба и тераса, која је служила за седење и за трпезарију. Драгиња и Миломирка су облетале око нас: нису знале како најбоље да нас угосте. Леса и Радован су правили шталу и пећ иза старе куће. Ту су се израђали сви: Влајко, сада насељен у Банату, Лесо, Жика и њихова сестра Смиљка, коју сам видео кад је одлазила мужу у Америку, после скоро двадесет година од устанка: био је у заробљеништву, није се затим, као многи наши, могао сложити са тамошњим женама, и позвао је своју. Најпријатније изненађење: Радован више не пије. Лесо је користио годишњи одмор да сину – и себи за старост – направи још једну зграду.

Жика је био пресрећан да ми све покаже. Одвео ме, кроз снажну храстову шуму, на извор одакле жене доносе воду. Ископали су бунар у дворишту, дубок, али ипак недовољан. Место је било сувише високо, на брду, скоро највише у Бољковцима. Прово село је било ниже, али нисмо тамо ишли. Нисам се могао нагледати те лепоте. Жика је развијао своје планове: да обнови и увећа виноград близу куће, да умножи воћњак који је сам садио, да покаже својима да копају дубље, не би ли бунар био обилнији. Одиста је било тешко ићи по воду у удољници, особито зими кад је снег дубок, кад се све заледи. О томе смо говорили и са инжењером Драгољубом Пантићем, Жикиним сељаком, који је био начелник Министарства пољопривреде и вода, баш за хидротехничке ствари. Дошао је из доњег села да нас види. Ручао је с нама. Увече смо сишли на станицу, за воз.

Жика ми је, са брда, показао како су се селили од села Рудника у далеко село на обронку планине и најзад се сместили у Бољковцима. Са станице се видела црква коју је подигао трговац јерезовац Љуба Сарачевић.²⁴⁷ Ја сам Жики испричао што се десило кад је владика Николај освећивао ту цркву. За ручком је захвалио дародавцу и наздравио му. „Брате Љубо, мора да имаш велике грехе на души кад си своме свецу изградио овако леп храм!“ Дежурни железничар је био Жикин рођак, па нас је његова супруга позвала и погостила.

²⁴⁷ Љуба Сарачевић, један од рудничких хајдука-освајача, трговац и банкар са утицајем у политичком животу (ратни војни лиферант). У свом селу Шилопају подигао је цркву, посвећену Светом Николи, по пројекту архитекте Драгутина Маслаћа. Освећена је 21. септембра 1939. године од владике жичког Николаја Велимировића. Црква је саграђена од жутог пешчара из Синошевића и украшена прелепом розетом од истог материјала, изнад улазних врата.

Понедељак, 27. септембар 1965.

Од др Свете Живковића је стигло писмо на четири стране, велики напор за нашег друга! – после пута по Грчкој, Турској и Бугарској. Највише га занимала „братска земља“ [Бугарска]. Одушевила га чистоћа, ред, организација туризма, уједначене цене, мали распон у зарадама, много нових кућа по селима, лепо уређене плаже на Црном мору. Али су сељаци невесели, натмурени. Потоваре их на камионе и воде на рад, као робијаше. Нигде осмеха није видео ни песме чуо. Све је колективизација. Сељаци имају врло малу окућницу, и са ње успевају да износе на пијацу. Деца се више не рађају, или минимално. Школе су нове, лепе али празне. Зараде су мале. Свет је слабо обучен. Наш динар је тражен. Југославија је у њиховим очима Америка. Геновског и Веру Златареву није посетио. Криво му је што се нису више побринули за превођење и издавање његове књиге *У Мауџхаузену*. А није ни имао шта да каже.

Стигла је карта од Вере Ерлих из Загреба.

Уторак, 28. септембар 1965.

Пријатно нас изненадио наш млади борац из Пирота, Велизар Видановић. Оженио се и живи и служи у Косовској Митровици. Раније нам је доводио своју ћерчицу. Сада је причао о жени и о њиховом све богатијем домаћинству. Не ради више у општини, јер је његов председник постао директор неког предузећа, па га повео собом. Причао је какве су му неприлике, у своје време, правили комунисти у Пироту. Узели су га одмах после ослобођења, дали му деликатан посао у отсеку унутрашњих послова, који је водио Ђока Павловић, богаташки син, лукав и потмули полицајац, вешт човек. Све је ишло добро док се није поставило моје питање, после иступања у скупштини од 16. јуна 1946. Веља је остао веран, и морао је да иде. Ухапсили су га, осудили, лежао је дуго у нишком казненом заводу. Тамо је направио и многа занимљива познанства. Добар је тај тихи, дискретни, ћутљиви, честити Веља. Штета је што нема више амбиције, сем жеље да му девојчица расте.

Субота, 9. октобар 1965.

Борко Тодоровић, сада у пензији у Чачку, иде на лечење у Игалу. Хоће писамце за Свету Живковића: нека му буде на руци. пише цртице из српске локалне историје и штампају му у *Илустрованој полицији*. Бележи вицеове, а особито политичке – који иду од уста до уста, да се не забораве. Попунио сам његову збирку новим „југословенским јеловником“ који бива сваким даном богатији после августовске „привредне и друштвене реформе“. Ево

неколико јела: Подела дохотка на хајдучки начин; Социјализам на око; Раднички савет на роштиљу; Привредна реформа у сосу; Јапански гулаш „јао нама“, Самоуправљање у обланди; Финансије у мрвицама; Плате од пене;

Понедељак, 11. октобар 1965.

Велики доживљај: Узели су ме у диван фијат 1300 Чачанин, београдски прота Милисав Петровић, а који је ова кола добио као хонорар за своје радове из историје православне цркве од наших избеглица у Немачкој (Минхен), и Миле Максимовић, да ме возе Јустину Поповићу²⁴⁸ у манастир Ђелије иза Ваљева. Пристао сам чим је Миле телефоном понудио. Успут смо узели човека који је, како сам после сазнао, био „главни“ у овом походу: уметничког фотографа Миодрага Миловановића (од мајке Мађарице), који је имао да снима иконе у манастиру. У Ваљеву нам је Миле приредио диван доручак од кајмака у једном реновираном ресторану, који нисам препознао. Само Ваљево ми се није учинило знатно измењено, као ни приликом одласка у Дивчибаре, пре неке године. Највећи објекат, фабрику „Крушик“ видео сам из далека. Стално смо се пењали ка Ђелијама. (Пре тога смо прошли кроз село Ђелије, испред Ваљева, у равници). Прилаз је тако врлетан да смо кола оставили на путу, добро пола часа далеко од манастира. Он се указао, са висине, као каква лепа играчка. Објаснили су ми да је Јустин овде заточен већ од 1948, пуних 17 година, зато што се не слаже ни са црквеним ни са световним властима. Кад смо се приближили на стотину метара, угледли смо га како испраћа неког свештеника, који га је посетио. То је, рекли су, био београдски прота, Јустинов школски друг. Није нас представио пре него што је проти дао братски пољубац на растанку. Мени се обрадовао. Сетио се да смо се једном видели. Ја сам о њему слушао од др Душана и Јована Стојановића, од Луке Смодлаке, од Владе Зоровавеља,²⁴⁹ (сарадника Новости из

²⁴⁸ Јустин Поповић (1894–1979), новоканонизовани српски светитељ. Био је архимандрит манастира Ђелије, доктор теологије, професор Богословије и Богословског факултета, и духовник. Предавао је догматику. Од 1948. био је заточен у манастиру Ђелије због сукоба са црквеним и световним властима. Гл. дела: *Философија и религија, Домаћиника православној цркви, Достајевски о Европи и словенству, Житија светих, 1–12*, Православна црква и екуменизам и др.

²⁴⁹ Владимир Стојановић Зоровавељ, критичар, приповедач, новинар; преводио с руског. Ниједна енциклопедија не бележи постојање овога ствараоца. Божа Ковачевић сведочи да је био особењак, припадао монашком реду (отуда Зоровавељ). Критике и приповетке објављивао у часопису *Мисао*, затим у *Полицици*, *Јединству*, *Летопису Мајице српске...* У наше време штампана збирка Зоровавељевих прича *Низ вешар*. – Гојко Тешић, *Антологија српске авангардне приповешке*, Нови Сад 1989, 560.

периода Мише Милошевића, 1925, кад смо сва тројица ишли у Охрид и посетили владику Николаја). Јустин је Врањанац, две или три године старији од мене. Можда само годину дана. Учио је теологију у Енглеској; предавао је догматику у богословији и на факултету. Био је црн као гавран кад сам га упознао, сада је бео као овца. Мршав, али свеж и румен, лак и хитар. Крајње сиротно обучен. Капутић преко избледеле мантије; на глави руска капа слична татарском шлему. Необично љубазан и захвалан за свако обавештење о спољним и домаћим догађајима. Био је понедељак, па није јео са нама, ни јаја ни сир, јер то је дан поста за калуђере, сем среде и петка и свих постова. Служила нас је лепа игуманија, која је у томе женском манастиру са мајком и сестром, и са још 14 сестара. Видели смо само једну, која је доносила скромну закуску. Ништа од манастирског гошћења, због кога ми је Дана тутнула прашак бизмут, ако поједем нешто сувише масно...

Док сам ја разговарао са Јустином, прота и фотограф су снимали иконе које је радио (мислим Јеремија), пре Петра Молера,²⁵⁰ у доба првог устанка. Видео сам неколико. Биле су као јуче рађене, блиставе у својим живим бојама. Седели смо у порти, на клупи поред једног столчића. Премештали смо се по ледини како се Сунце кретало. Јустин ми је показао трасу пруге Бар–Београд, која ће проћи врло близу манастира. Одузима им се један део њиховог имања, али се они надају да ће манастир оживети кад железница буде дошла у суседство. Јустин се не жали на свој усамљенички живот. Покушао је да оде сестри у Лесковац, али су му у Удби саопштили да се већ из Београда одмах врати у Ђелије. „Ви имате много својих ђака у Синоду. Сментаћете нам да изаберемо свога патријарха.“ – „Ако је ваш, Герман²⁵¹ није мој, као што нису били моји ниједан после Димитрија, – ни Варнава, ни Гаврило, ни Викентије Проданов.“ Признавао је само првог, а за Германа је рекао: „тај тип“. Од мене је хтео да чује нешто о рату у Вијетнаму и о односима Кине и Русије. Врло слабо је обавештен. Иначе чита и пише своје ствари. Штапају му наши емигранти у Минхену. У Ђелијама му је лепо, али је манастир хладан. Они се моле

²⁵⁰ Петар Николајевић Молер (?–1816), војвода из Првог српског устанка; истакао се у одбрани Лознице 1813; бавио се сликарством и отуда надимак Молер; храбар и одважан, али недисциплинован, због чега га је Карађорђе често кажњавао; био је у емиграцији 1813–15, учествовао у Другом српском устанку. Постао је надзорник Народне канцеларије и хтео да дели власт са Милошем, који га је, међутим, вешто оптужио пред народним старешинама и предао београдском везиру, те су га Турци удавили у Београдској тврђави. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 705.

²⁵¹ Патријарх српски Герман (световно име Хранислав Ђорић, 1899–1991), био је 43. врховни поглавар Српске православне цркве, 1958–1990. Одлуком Сабора Српске православне цркве једини је пензионисани патријарх.

три сата ујутру и три увече, а под је камен. Зато зидају нову зграду у дну порте. Видели смо је, скоро завршену, у врло лепом стању. Ту ће имати собе за госте, а за њих једну капелу, патосану, топлију за зимско време. Кад свет буде више долазио, манастир ће бити богатији. Сада је оскудан. Фотограф је и нас снимао, у две позе. Врло успешно.

Ушорак, 12. октобар 1965.

Груја Вељовић из Водња долазио у Београд, ради запослења својих двеју унука. Тешко иде, а он је горд, и неће никога да моли, Посетио је и нас, кад се ми нисмо одазвали на његов позив. У кући, слога није више као раније. Млађа снаја жели да се одели. Замера Груји што је радио бесплатно за општину, за школу, за село кад је био у снази, а сада они, млади, морају да раде за њега. То га боли и вређа, јер се поносио баш невиђеном слогом у његовој породици. Тешим га да ће снаја увидети да је неправична: он још може да доприноси доста.

Понедељак, 18. октобар 1965.

16, 17. и 18. X. провео сам у Дивостину и Крагујевцу, са Душаном, братом од стрица Радомира Тодоровића, и његовом супругом Душицом – Секом. Позвао је, Дану и мене Тодоровићев, Радомир, да прославимо Ђурину диплому на Филозофском факултету у Скопљу. Најмлађи син Радомиров је био учитељ, као и његова супруга, али је хтео да иде даље, да учи још и да буде професор, после Више педагошке. Скупили су се сви синови, са женама, обе ћерке, – сви унучићи. Драгиша и Бели су остали на селу, имају посебно домаћинство у истом дворишту. Тоша је адвокат у Крагујевцу. Од прве жене, која је умрла, има сина Ивана, а оженио се Црногорком са Косова, Радом, која је била с њим заједно у Приштини, а сада у крагујевачком окружном суду. Боса и Станка-Цана су удате у Крагујевцу. Највише се радовала мојој посети Радомирова стрина Томанија, наш велики борац све од 1935. Донео сам мараме за главу и њој и Радомировој Јани, али се више усхитила Томанија: „Волим је више него да је од злата. Биће ми дража од свега што имам!“

Славило се још нешто. Оздрављење Ђурине супруге из Ђуприје, која је од премора у школи добила тешке главобоље. Ишла је у Београд на контролу, и рекли су да је сада добро.

Понедељак смо Душан и ја провели у Крагујевцу. Посетили смо гимназију у којој је он учио. Наишли смо на прославу Цвијићеве стогодишњице. Направили су Цвијићеве мале бисте од гипса, карте са фотографијом, а дошли су предавачи из Београда. Посетили смо конак

Амицин и музеј смештен у дворцу кнеза Михаила. Посетили смо наше другове из политичке борбе, др. Живадина Мачужића и Јову Радуловића,²⁵² адвоката. Били смо и код обадве Радомирове кћери.

Пеџак, 5. новембар 1965.

На Палилулској пијаци сам се срео са Мићом, сином Стојана Протића.²⁵³ Хтео је да ме упозори на две књиге које говоре о старој Југославији. Хоптнер,²⁵⁴ Американац са великим познавањем и документацијом из прве руке, добрим делом од кнеза Павла, пише о *Криза у Југославији*, управо о Југославији у кризи. То треба да видим, свакако. Друго су Стојадиновићеви мемоари *Ни њакѝ ни раѝ*, књига пуна самохвале и вулгарности. Ружан напад на кнеза. Говори о некој тобожњој мојој брошури против Павла. Кнезу је обећао да ме гони због тога, али пише да ме није гонио. Никакве такве брошуре моје није било. М[илан] С[тојадиновић] помиње и то да му је кнез у шетњи рекао да се говори да мала Јелисавета није његова, већ Стојадиновићева. Овај је само рекао да је и сам чуо за ту грубу клевету. И пуно таквих ствари. Уверава да би његова политика избегла и пакт и рат. Мића: И Часлав Никитовић²⁵⁵ је нешто објавио о Југославији, у емиграцији.

²⁵² Јован Радуловић, крагујевачки адвокат, палилулски момак, омиљен са својим шалама и духовитим стиховима. Умео да пише, у заробљеништву, трагичне мисли о човеку и његовим бедама. Леви земљорадник од појаве ЗЛ, најбољи сарадник Вука Продановића. Кандидат за срез крагујевачки против Мијалка Тодоровића 1945. Члан ГО НСС 1945. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 282.

²⁵³ Стојан Протић (1857–1923), политичар, публицист, државник, један од твораца и вођа Народне радикалне странке; више пута министар унутрашњих послова и финансија у Србији. Образовао је прву владу Краљевине СХС. Разишао се са Пашићем због разлике између Видовданског устава и нацрта устава који је он, са сарадницима, израдио. Први је изговорио реч „ампутација“, због чега се убрзо покајао – када је увидео какве ефекте је имала, мада ју је он употребио само као претњу, а не као могућност. Издавао је и уређивао часопис *Дело* и лист *Одјек*. Писао је под псеудонимима *Balkanicus* и *Veritas*. Дела: *О Македонији и Македонцима*, *Албански љублем и Србија и Аустро-Угарска*, *Срби и Буџари у Балканском раѝу*, *Тајна конвенција између Србије и Аустро-Угарске*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 109.

²⁵⁴ Јакоб Хоптнер (Јасоб В. Нортнер, 1919–1974) професор на Колумбија универзитету, објавио је књигу *Југославија у кризи 1934–1941*. У преводу Ота Ливца на српскохрватски језик, она се појавила 1972. године у библиотеци Свједочанства, Издавачког предузећа „Отокар Кершовани“ у Риједи.

²⁵⁵ Часлав Никитовић (1917–1978) докторат из области правних наука одбранио на Сорбони, сарадник часописа: *Мисао*, *Српски књижевни гласник*, *Економски и финансијски животи*, *Јужни преглед*, *Вардар*, *Југословенски Лојг*; секретар Земаљског савеза занатлијских удружења и његовог гласила *Занатлија*, до 1932; главни секретар

Субота, 6. новембар 1965.

Чим сам од Ивана Бојацијева добио два саопштења о смрти Асена Стамболиског (30. октобра) са Ивановим писмом о погребу и о Асеновој пок. супрузи и деци, послао сам телеграм са саучешћем, нашим људима послао 30 обавештења, а *Полиџици* дао следећу читуљу:

„Асен пок. Александра Стамболиској, умро 30 октобра, сахрањен у Софији. Ожалошћени: кћери Милена и Минка, син Александар, зет Иван Бојацијев, Софија, улица Цара Бориса I, 60 б.“

У администрацији *Полиџике*, доста касно, ову читуљу је примила, случајно, бивша супруга бившег свештеника Страхиње, брата др. Небојше и др Слободана Малетића.²⁵⁶ Сетила се кад сам дао своје име за признаницу на 1250 динара за оглас. Упутила ме је у саму штампарију, на прелом, да би читуља изишла у сутрашњем броју. Тамо је настала тешкоћа око онога, на крају: „Улица Цара Бориса I, 60 б.“ – Нема више такве улице, нема више царева!“ При том је питао двојицу новинара који су преламали лист. Саветовање се завршило одлуком да се та адреса не штампа.

Моја писмена обавештења су наши људи разумели, и скоро сви су послали Бојацијеву изјаве саучешћа.

Тих дана је у Битољу умро отац Деминог зета, Бранкиног мужа Благоја, свештеник Костић. На Битољ, Самуилова 30, Дана и ја смо упутили телеграм са саучешћем.

Петак, 3. децембар 1965.

Стигло писмо од Геновских, од 28. XI. С једне стране пише Вера, с друге Миша. Радују се што се Стела добро развија. Субка је сувише заузета да би мислила на брак и на унуче које они такође желе. Они такође „раде и трче“. Иду сваке недеље код Субке и Јасена. Овај је хтео да учи права, а не може да се одвоји од технике. Субка више није диригент у Свиштову, него у Пловдиву (156 км. од Софије). Има 12. децембра концерет у Русе,

Занатске коморе за Вардарску бановину (1932–1938); генерални директор Привилегованог акционарског друштва за силосе (1938–1941); министар у влади Цветковић–Мачек. Био је народни посланик 1935. Емигрирао је 1945. у Француску, а 1951. је отишао у САД, где је био сарадник *Гласника Културно-историјској друштва „Њеџиш“*. Аутор је више публикација, а најзначајније су: *Основи војној кривиној љава – посебни део*, *Коментар уредбе о војној дисциплини и Занатство Јужне Србије*. У Француској је са Драгишом Цветковићем публиковао десет брошура о Југославији.

²⁵⁶ Слободан Малетић, доктор права, адвокат, левичар, марксист. Погинуо као партизан на Фрушкој гори. Симпатисао левим земљорадницима. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 173.

па ће и они ићи. Њима су стигли гости из Скопља – њена братаница са децом. „Праве бугарско-македонску југословенску заједницу“. Волели би да им и ми дођемо.

Миша јавља да су нашем зету Милану упослали програм предавања из естетике, али се вратила поштом, јер нису ставили улицу и број нашег стана. „Професорска работа!“ Сада је Субка поново послала. У вези је и са Паси-јом, за Миланову библиографију из естетике. Неуморан је и он. Особито много времена даје на међународне везе. Недавно је био у Софији загребачки проф. Јурај Андраши,²⁵⁷ мој познаник из Париза. – О Слободановој Рајни Поповој нису ништа ново сазнали. Изгледа да је умрла и да нема наследника. „Нека Слободан слободно пише и о тој срдачној вези Јована Дучића.“

Понедељак, 20. децембар 1965.

Били смо на патарице Св. Николе код Наде и Веље (попа Ранка Поповића и Лепе Танчић). Ту смо видели сестру Љубишине Драгане, учитеља и учитељице код Беле Паланке. Била је, та млада кокетна жена, са оцем, који је такође био на робији, али не због политике. Она познаје нашег Милана и др Милицу. Много нам је причала о њиховој младости у Нишу.

Уторак, 21. децембар 1965.

Код Никодија и Маке. Чудне вести су нам саопштили. Јавила се, на необичан начин, Ивона Гијерм, некадашња студенткиња у Рену, кад је Никодије тамо учио права. Довео је нама у Париз. Растали су се после 7 година љубави у 1925. Четрдесет година није дала гласа од себе ни Никодију, ни нама. Сада је послала једну празну разгледницу у Никодијеву Сопотницу код Ниша, са сликом хотела у њеном Морлеу. Никодије је одговорио, преко полицијског комесара у Морлеу. Писала је да станује у Карантеку, на обали, у својој кући, пошто се вратила из Алжира, после

²⁵⁷ Јурај Андраши (1896–1977), хрватски правник, академик, професор међународног права. Као научник и педагог био је уважен на факултетима и институтима у Европи, Америци и Африци. Врхунац у интернационалној каријери постигао је 1969. године када је изабран за председника Института за међународно право. Као председник Арбитражног већа окончао је два међународна спора између Француске и Алжира.

Евијанских споразума. Тамо је служила као професор 34 године. Удала се за Арапина, инжењера, 14 година старијег. Има кћер од 38 и сина лекара од 29 година. Кћи, зналац језика, ради за ОУН. Сада се Ивона презива, по пок. мужу Cherif. Eheik. Честитаћемо јој и ми Нову годину. Умирићемо је и у погледу Маке; охрабрићемо је да дође у Југославију, што очигледно жели.

У Проте Матеје 9, код Јовановићевих били су син Бошко и снаја Љиља, па су нас повезли њима на пријатну вечерицу.

Среда, 22. децембар 1965.

Посетио нас Ђорђе, инжењер хемије у Новом Саду, син Стане и пок. др Небојше Малетића. Дао адресу млађе сестре Љиљане, која је удата за зубног лекара, Митровчана, у Београду. С њима станује и чува им Веру Небојшина сестра од стрица Мара, наша пријатељица из Митровице. Питао сам да ли је Мара одиста била у Партији, па је доцније гоњена због Информбироа? Јесте, била је узета за судију, али се определила за Резолуцију, па је хапшена. И он и Љиља, и њен муж су у Партији. Али Љиља је активнија од брата и од мужа. Она је амбициозна, Ђорђе није. За мајку Стану нам је рекао да се добро бори. Више не држи кујну, у својој кући, за десетак службеника, и добила је нешто већу инвалиду за Небојшу. Љиља је то изборила код Родољуба Чолаковића, који је познавао Небојшу и чујем, каже Ђорђе, да у некој својој књизи њему посвећује неколико страна. То треба да видимо. Обећао сам да ћу посетити Мару и Љиљу у улици браће Југовића 6/III. Муж је др Спаић, асистент.

Данас је било још једно суђење са Видом Ајх, због стана.

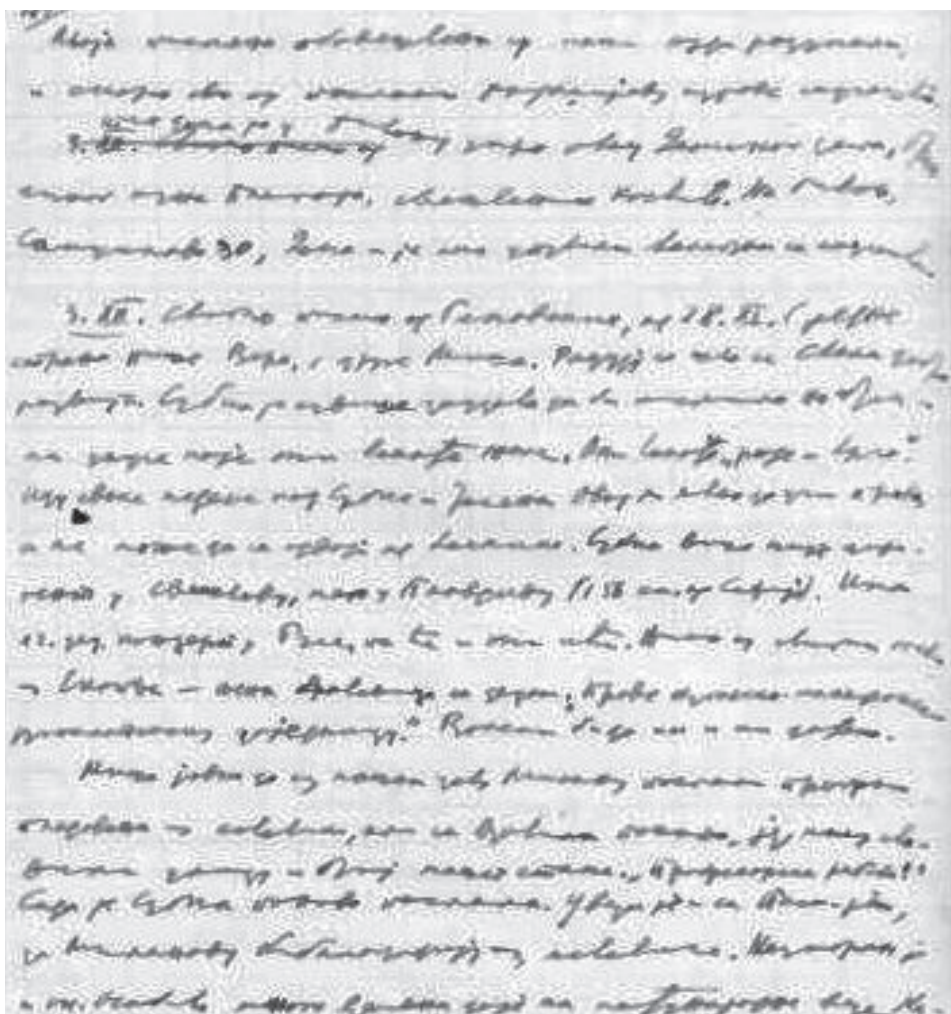
Четвртак, 23. децембар 1965.

Видим у новинама читуљу. Умро је Душан Јовичић, бивши судија, брат Драгољубов из Лоћике код Јагодине. Умро је и сахрањен у селу, где се био повукао и бавио се пољопривредом. Кад је пуштен из затвора (осуђен на 15 година!) добио је посао од библиографског Института. После је прикупао архивску грађу о судству за време Првог и Другог устанка. Две-три године пред смрт дао је оглас у *Политици*, да му се пошаљу подаци о неким људима које је хтео да прикаже. Сећам се: Милан Прибићевић, Божидар Ковачевић, Драгољуб Јовановић, још неки. Дафини је говорио да је прегледао прве две књиге мојих *Политичких усјомена*, и да је *сада* задовољан са мном. Али његова тврђења у последње време нису била

сасвим поуздана. На селу је уживао бољи глас. Животије Марковић из Драгошевца сматрао га својим учитељем у пољопривреди и у политици.

Понедељак, 27. децембар 1965.

Предао сам Државном архиву СФРЈ пету и шесту књигу *Полиитичких усйомена*. Укупна сума за откуп износи 1.200.000, али има да се одузме 17,5% за порез. Истина, од пореза се ослобађа 35% од те суме, што се рачуна за употребљени материјал.

1966.

Субота, 1. јануар 1966.

Дошао ми је из Новог Сада стари пријатељ и сумишљеник политички Милан Гостовић, некадашњи поседник из Кулпина. Сада скупља огласе од предузећа за новине. Прича о Макиним родитељима, особито о расипној мајци.

Код наших младих су дошли суседи, Бата и Бисерка Лазаревић, обоје лекари. Бата је син пуковника Лазаревића који је недавно умро. На гробу је говорио његов Гружанин, проф. универзитета математичар, др Тадија Пантовић (?).

Недеља, 2. јануар 1966.

Код Мире и Јасмине којима сам ишао да честитам Нову годину, нашао сам младог Владу, студента технике, сина Мијалка Тодоровића. С њим се „забавља“ наша Светлана, која је сада код ујака и ујне у Италији. Однос изгледа озбиљан. Можда ће доћи до брака. Влада је дипломирао раније, а сада у септембру – Светлана. Влада иде у војску. – Нама су дошли да честитају Ђорђе Јовановић Славински затим Миле, син Свете Живковића. Положио је докторат медицинских наука. После дипломе и две специјализације, страшан, неуморан радник је тај Миле. Иде својима у Херцегнови, па је хтео да се обавести о политици, као обично кад одлази из Београда. Све га интересује.

Понедељак, 3. јануар 1966.

Посетио сам Љиљу и др Ранка Стајића. Мара ми је отворила врата. Оседла је, али глава иста, и осмех, ироничан и ведар. Да ли је знао да ћу доћи; наишао је Страхиња, бивши свештеник у Америци, сада помоћник управника у неком предузећу. После Цане, син др Слободана, службеник у КП Дому у Сремској Митровици. Врло лепо [смо] разговарали. И

Страхиња био гоњен као информбироовац, због неких веза у Америци. Дивно изгледа без браде.

По подне је дошла да види Стелу гђа Бранка Андрејић, Дафинина колегиница из Универзитетске библиотеке. Била је девет дана у Источној Немачкој, највише у Источном Берлину. Прича врло занимљиве ствари. Доста повољно; као да се мичу из беде коју су наши и други раније тамо нашли.

Ушорак, 4. јануар 1966.

Увече нам је из Париза дошао Мари-Анин усвојеник Жан-Пол, са другом и његовом женом. Враћају се на рад у Грчку. Послала нам је красан албум егзотичног цвећа и још два албума тибетанских таписерија. Деца су добила уобичајену кутију бомбона. Пошто су дошли Жан-Половим колима, одвезли смо се, без Дане, на Калемегдан, прошли Кнез-Михаиловом, до Теразија, и вратили се у колонију, – па су они продужили ка Крагујевцу и Нишу.

Петшак 7. јануар 1966.

Због једне кијавице, [зет] Милан је узнемирио Стелину лекарку, тако предусретљиву гђу Миру Драшкоци. Рекао сам да сам познавао њеног оца, апотекара у Свилајнцу, а она каже да је слушала о мени од оца и од Данила Јефтића, адвоката. Детету није било рђаво, али је затражила да види и ножице. Нашла је да рубови нису подједнаки на обема, па препоручила да је види хирург. Тамо је данас дошло до рентгентског прегледа на Новом Београду. Нашли су да на левом куку није развијена „капа“ која треба да прими бутну кост. Зато ће добити кајиш, да нога не би отишла у страну. Дафне се вратила утучена. Кад смо то поменули пријатељима, опет је испало да је то тако честа појава да у болницама, породилиштима и на клиникама бебе снимају рентгентски већ у другом или трећем месецу. Стелу је прегледао осорни и самоуверени др Бешевић (Иван), син Николе сликара.²⁵⁸ Милица је његова колегиница, али то га није учинило питомијим. С њим ради Бата Лазаревић. „Луд је, али кад узме нож у руке, генијалан.“ Видећемо.

²⁵⁸ Никола Бешевић (1892–1970), сликар. Студирао је у Загребу, Београду и Риму. По избијању Првог светског рата јавио се као добровољац у српску војску, с којом је прешао Албанију. У рату је био ратни сликар. У техници уља и акварела обрађује мртву природу, предео, фигуру, користећи постмодернистички поступак. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 240.

Субота, 8. јануар 1966.

Од Николе Ђурчића из Бачке Паланке тужно писмо. Из наше честитке за Нову годину видели смо да не знамо да је Миланова жена, његова мати Даринка, наша добра пријатељица, умрла још 19. децембра. Неко је узео на себе – изгледа Јеличин Нова – да нас обавести депешом, али то није учинио. А нама је било сумњиво што Милан и Бранислав не помињу Даринку. Чича Биницки нам је, међутим, причао да је врло болесна, и да би волела да неко од нас дође.

Понедељак, 17. јануар 1966.

Мари-Ан нам пише да је њена поћерка Шантал одбегла од куће и да на полицији не може да је пронађе. Боји се за њену част, па и за живот. Толико се мучила да подигне то дете; већ је девојка од 19 година, физички изгледа као да има 16, а ментално као да је од 12. Сирота Мари-Ан. Таман се Жан-Пол уредио!

Од Веље Велимировића из Сплита. Захваљује што сам учествовао у сахрани њихове сестре Вуке, вајарке.

Душан Ранчић, опанчар-обућар из Пирота, причао да је један професор на нишком Правно-економском факултету препоручио и хвалио моју *Ајрарну йолишкиу* из 1930. Ако икако могу, да је набаве. Његовом сину Миодрагу сам послао један од мојих последњих примерака, и то онај који је био „цензурисан“ у митровачком Казнено-поправном дому.

Увече, код Бенићевих, њихов зет Благоје Костић описивао нам Чеду Миндеровића као генералног секретара Удружења књижевника. Благоју је, као благајнику, наложио да Милану Богдановићу преда, из банке, један милион за боравак Жана-Касуа у Београду. Милан је скоро све потрошио, а никакав рачун није поднео.

Недеља, 23. јануар 1966.

Једном картом сам замолио Хаима Абраванела,²⁵⁹ адвоката на Булевару револуције, да дође: имам радосну вест за њега. Јавио се телефоном. Није хтео да га са 100.000 динара обештетим за писаћу машину „Рајн-метал“ коју ми је дао на послугу пре две или три године. „Шта сам онда урадио“. – Хтео је да учини нешто за свога професора и пријатеља, још Ациног брата, а ја хоћу да му додам новац. Пристао је да дође данас код нас, али не на ручак као у доба кад је уступио машину.

²⁵⁹ Хаим Абраванел (1896–1984), адвокат. Син Нисима и Рејне.

Лепо смо разговарали. У браку није срећан, али се не разводи због ћерке. Од њега сам чуо још неколико легенди које се препричавају о мени: шта сам „им“ све рекао. Много измишљеног на основу нечег што је одиста било. Ја сам онда њему испричао шта сам 24. 1 чуо о Светом Николи, последњег децембра, на слави код моје братанице Радмиле, сада Антић. Један бивши службеник шумске управе у Пироту се позивао на мене као сведока да сам у Пироту, 1935. од станице до хотела „Национал“ корачао само по белом платну. Дана и Бојка су ме упитно погледале, и ја сам им главом дао знак да то никад није било. Шумар је био упоран: Ето, нека вам он каже! Гледао сам својим очима.“ Ја сам се смешио, и одбијао да сведочим.

Понедељак, 24. јануар 1966.

Од [зета] Јове и Раде, из Лесковца, писмо од 22. јануара жале се да одавно немају наше вести. И најмањој дописници се радују, а кад дође од нас писмо, – „то је као кад у сиротињски дом дође благоден“. – Зима их је „сатерала уз пећ“. Деца су свако на својој страни, али им често дођу. У Малу Бистрицу не иду по зимском времену. Пословима никад краја. Син и снаја су Јови поклонили Черчилове *Мемоаре* о II Свет. рату, у три тома, досад изишла. У једној школи је држао предавање о алкохолизму, а за хонорар је доби Кафкин *Замак*. Читао је и СКЗ издање *Гогоа* и авангардне драме. Озлојеђен је и на писце и на издаваче таквих дела. „СКЗ је пала на много ниске гране“. „Черчил је нешто друго“. Он ради доста на француском језику и жели да идуће лето оде до те земље. О новој години размишља о миру и рату у свету. Шта ће донети 1966? – „Косигин је просуо максимално воде (Ташкент–Индија–Пакистан) да угаси пожар тако близак Совјетима, а истовремено је потписан уговор у Улан Батору на 20 година сарадње и одбране. – Сукарно још није средио своју кућу. – У Индији, на челу земље једна млада жена. – Француска је (поново) поклонила веру старом Де Голу.“ Индира²⁶⁰ иде у Америку; Де Гол у СССР. „Џонсон на све стране маше кадилицом мира, а тражи од Конгреса туце и по милијарди долара за рат у Вијетнаму. – Кина, са промашеним потезом у Индонезији, угашеним пожаром у Кашмиру, са честим прекидањем дипломатских

²⁶⁰ Индира Ганди (1917–1984), индијски политичар и државник. Пре Другог светског рата затварана; учествовала у покрету за независност Индије: председник Свеиндијске конгресне странке; председник владе Индијске уније; са оба положаја се повукла 1977. после пораза Свеиндијске конгресне странке на изборима. Пошто је та странка на изборима 1980. добила већину у парламенту, Индира Ганди је, по други пут, постала премијер. Посебно је заслужна за одржавање Конференције несврстаних земаља у Њу Делхију 1983. Пала је као жртва атентата. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 486.

односа у Африци, са присуством Брежњева и министра одбране СССР а на њеним границама и јемством безбедности једној земљи коју може само Кина да угрози, као да је утонула у дубоко размишљање. Очигледно је да се свет према њој не понаша као пре тридесетак година према Хитлеровој Немачкој?" – Стела ће да подмлади Дану, кад се поново буде бавила пословима од пре 30 и 40 година.

Среда, 26. јануар 1966.

Наш кум Светозар Анђелић стално води судску борбу да из предузећа „Станица..." из Новог Пазара наплати неких 5 милиона што је зарадио као трговачки путник, продајући њихову конфекцију. Одбио га је окружни суд у Краљеву и Врховни за Србију. Обратио се тужилаштву за заштиту законитости, Централном комитету СК за Србију, и Савезу синдиката. Свуда су му рекли да је законито зарадио, јер му по уговору са предузећем припада, на основу учинка (а наши закони не ограничавају зараду) али да не може то добити јер је много; то је *неморално* и није у складу са социјалистичким поретком. – „Стално се говори о учинку, и награда према учинку. Ја сам показао учинак, а ви кажете да је неморално. (Нека се измени закон! Нека се каже да нико не може да заради преко одређене суме.“

Писао сам Ирени, Мадлениној другарици, супрузи Пјера Лебрена. Читао сам да је иступио из СДТ [Генералне конфедерације рада у Француској], где је дуго година био један од секретара, јер се није слагао са ставом конфедерације у погледу Де Гола. Он је налазио да Де Гол добро ради и да га треба подржати. Написао сам да је 19. децембра, као и 5-ог француски народ показао велику зрелост: бацио је Де Гола на накнадно гласање, па га изабрао са малом већином. Дао му лекцију скромности: натерао га да агитује, да се брани, показао му да је заслужан, али да није једини, и да Француска неће утонути у хаос кад он оде. Слично сам писао Ивони, која је незадовољна генералом, особито због Алжира: изневерио је тамошње Французе, пошто их је дуго зававао. Опет сам је храбрио да дође у Београд.

Петшак, 28. јануар 1966.

Историчар Тодор Стојков, из Института друштвених наука, чијом иницијативом сам почео да пишем своје *Политичке усјомене*, – дошао да ми каже како је у Сарајеву текла одбрана његове докторске дисертације. Побегло је тамо, да не би морао да ради са Васом Чубриловићем. Писао је о раду опозиције за време Шестојануарске диктатуре. У комисији је имао

професора Капићића,²⁶¹ [Фердинанда] Хауптмана²⁶² и херцеговачког Србина [Милорада] Екмечића.²⁶³ Најзанимљивији је био разговор са Капићићем. Питао је о Спахиним „пунктацијама“ и о Мачековом односу према србијанским политичарима. Ко ме је Мачек највише веровао? Одговор: Д. Јовановићу, и то је образложио, усмено, као и у тези. – Донео ми је књигу Ј. В. Ноптнер-а – *Yugoslavia in crisis*, Њујорк 1965.

Понедељак, 31. јануар 1966.

Ишао сам на Нови Београд по своје месечно примање. Још је 100.000, и после привредне реформе, и сви ме питају да ли је и мени повећано, као другима, чиновницима и пензионерима. Као последица реформе, укинут је бесплатан аутобус, за оне који иду до СИВ и натраг, од Маркове цркве. Морао сам да идем до Зеленог венца, и да платим свој превоз. Службенице се жале, јер то им је нов свакодневни терет.

²⁶¹ Хамдија Капићић (1904–1974), историчар. Студије историје и географије завршио је на Филозофском факултету у Београду, а на истом факултету је и докторирао, одбравивши дисертацију: Херцеговачки устанак 1882. године. Радио је као професор на Високој судско-шеријатској школи, у Другој мушкој гимназији, Вишој педагошкој школи у Сарајеву. На одсеку за историју Филозофског факултета у Сарајеву је од његовог оснивања 1950. године. Посебно се бавио истраживањем великих муслиманских породица, нарочито херцеговачких Ризванбеговића. Поред тога, његове су теме народни устанци у Босни и Херцеговини, посебно 1875–1878, и Херцеговачки устанак 1882. Гл. дела: *Херцеговачки устанак 1882, Омер-паша Лаџас у Босни*; збирке извора „Застава“ о Босни и Херцеговини, I–IV, *Атарни односи у БиХ 1878–1918*, I, *Истиси из бечких архива о предисторији Првог светског рата* и др. – *Енциклопедија српске историографије*. Приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1997, 426.

²⁶² Фредерик Хауптман (Frederick Hauptmann, 1919–1987), историчар, докторирао је на Универзитету у Грацу 1944. Радио је као архивски изасланик Министарства просвете НР Хрватске у Истри и Ријеци, а 1946. премештен је у Државни архив у Загребу. Од 1953. је на одсеку за историју Филозофског факултета у Сарајеву – предавао Општу историју новог века. На Универзитет у Грацу прешао је 1970. године. Бавио се, посебно, историјом Подунавља и Балкана у 18. и 19. веку и историјом Босне и Херцеговине до краја Првог светског рата. Гл. дела: *Ријека од римске Тарсајике до Хрватско-ујарске нагодбе, Борба муслимана за вјерску и вакуфско-меарифску аутономију* и др.

²⁶³ Милорад Екмечић (1928–2015), историчар. Општу историју студирао на Свеучилишту у Загребу, дипломирао је 1952, а 1958. одбранио и докторску дисертацију: Устанак у Босни 1876–1878. Од 1952. до 1992. радио је на Филозофском факултету у Сарајеву, а затим на Филозофском факултету у Београду, до 1994; редовни члан АНУБиХ, САНУ, дописни члан АН Црне Горе, академик ван радног састава Републике Српске. Гл. дела: *Сиварање Југославије 1790–1918, Рајини циљеви Србије 1914–1918, Устанак у Босни 1876–1878, Србија између Средње Европе и Европе, Дуго кретање од орања до клања* и др.

Бата (Радослав) Шојић нас је обавестио да ће се иселити из нашег горњег стана, пошто је добио стан од свога предузећа „Енерго-пројекта“. Кућа је већ готова, али комисија треба да је прими. Не зна кад ће отићи. Тек сада нам је саопштио да је *Угба* 1955, кад сам се ја вратио с робије, или требало да се вратим, од њега тражила одобрење да кроз горњи стан постави апарат за прислушкивање за нашу собу. Каже да је одбио. Вероватно су од њега захтевали да рукује тим апаратом и да им носи магнетофонску траку – то значи да се стави у службу полиције. Можда је, после његовог одбијања, доведен, 5. децембра 1955, учитељ-удбаш Александар Живковић. Апарат је требало да буде на малом тавану.

Субота, 22. март 1966.

Данин рођендан. Али младенци за нову снају Словенку из Радовљице, удату 29. новембра за Надиног и Деминог Драшка зове се Елена Роткан, али је за све Беба. Кћи директора гимназије, с ким није у љубави: оженио се убрзо после смрти Бебине мајке. Било је, код Наде, много гостију, много поклона. Дана и ја смо главни гости, али нас је у сенку бацила докторка Јелица Петровић, Илијина сестра. Испунила је вече својим протестима због неправичне неједнакости у платама и примањима у социјализму! (Морао сам да држим здравицу и да изразим најлепше жеље свих гостију, за младенце. Беба, висока, витка, тамне пути, без шминке, једноставно обучена, са црном правом косом која је уоквирала дугуљасто лице спуштајући се на њене слепоочнице. Учинила ми се као Мадона или као да је сишла с неке Модиглијеве²⁶⁴ слике. Власта је такође хтео да говори, али је одустао кад сам ја све „прешишао“ својим похвалама невести.

Четвртак, 31. март 1966.

Младенци [Елена-Беба и Драшко] су дошли нама у посету. Беба ми се особито захвалила на тибетанским таписеријама. Написао сам, пошто је она зналац језика: „Il n'est pas locite de faire un cadeau à Beba: elle a de tout. – Well, that she has it got, I suppose!“ [„Није лако Беби направити поклон. Она све има.“ – „Значи, добила га је, претпостављам“] Нама у кући се свима много допала. Можда је превише озбиљна. Свршила је економски факултет, ради на Бледу и много зарађује, у дрвној индустрији. Питамо се како и чиме је Драшко задобио. Мора да има неке тајанствене снаге, нама

²⁶⁴ Амедео Модиглиани (Amedeo Modigliani, 1884–1920), италијански сликар, од 1906. до смрти живео је у Паризу. Представник „париске школе“, у младости се бавио и скулптуром, у којој се осећао утицај црначке пластике. Највише је сликао женске актове и портрете. – Мала енциклопедија, књ. 2, 700.

непознате. Или је она хтела да побегне из своје Радовљице и са Бледа, из те уске и сувише укалупљене средине. Има баку (од мајке) и две тетке, неудате, мајкине сестре. Мистерија остаје.

Петшак, 1. април 1966.

[Био] сам код Јелице Петровић, на пријему у част Десанке Максимовић.²⁶⁵ Дана не воли женско друштво. Требало је да дође и Ксенија Атанасијевић, али је одбила кад, поред Десанке, не би могла да буде центар пажње. Дошло је пуно девојчица, да поздраве песникињу, а било је и правих девојака: наша Јасмина и од ње старија, Светланаина другарица, такође Светлана Лане Давичо, кћи Бонкина и пок. Јаше. Десанка је седела у челу дугачког стола. Девојчице су јој прилазиле, како је која стизала. Она је сваку питала за име и рекла понешто. Деца су отишла у другу собу.

Десанка и нама је кратко причала о своме путу у Русију, њена пријатељица музичарка, гђа Јелица Крстић. Кад су сви послужени са колачима и чајем, деца су поново прилазила Десанки, како је која полазила. Свака је донела по једну књигу, вероватно Десанкину, да им писац стави посвету и свој потпис. Најдирљивији је био случај најмлађе, од 12 година. Мајка је стајала у дну стана, иза Косте Димитријевића²⁶⁶ и његове младе жене, а мала је поднела своју књигу. Кад се вратила мајци, чули смо како је шапнула: „Како ће ово да се преживи!?” Десанка је била

²⁶⁵ Десанка Максимовић (1898–1993), књижевница, члан САНУ, дописни члан АНУБиХ, спољни члан САЗУ; преваходно песник, писала је и приповетке и романи. Завршила је Филозофски факултет у Београду. Радила је као средњошколски професор у Обреновцу, Дубровнику и Београду. Поезија јој је топла, сензибилна, непосредна и музикална, а одликује је искрено родољубље и веома племенита хуманост. Посебно је омиљена као писац за децу. Гл. дела: збирке песама *Песме*, *Зелени вишез*, *Песник и завичај*, *Ошацибино*, *Ју сам*, *Мири земље*, *Тражим њомиловање*, *Лешојис Перунових њошмака*, *Немам више времена*; дечји роман *Прадевојчица*; збирке бајки и проза у стиху *Орашчићи*, *Њалчићи*; путопис *Снимци из Швајцарске* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 560.

²⁶⁶ Коста Димитријевић (1933), приповедач, романисијер, есејист, ликовни критичар, драмски писац, путописац, књижевник, сарадник за науку листа *Политика*. Највише је запажено и од критике повољно оцењено његово стваралаштво везано за животне исповести знаменитих уметника. Гл. дела: *Вожд Карађорђе*, *Јунаци Српске шрилојије њоворе*, *Вук и кнез*, *Народни уметници Јуославије*, *Разговори и ђушања Иве Андрића*, *Београђанка*, *Седам њрича о белом ѡраду*, *Казивања Јанка Брашића*, *Романтично-боемска Скадарлија*, *Тесла – српски ѡеније*, *Сшаробеоградска хроника*, *Убијен ѡесник – роман о Бранку Миљковићу*, *Необичне судбине – животињи фразименти* и др.

дирнута. Сви смо били узбуђени: још има заноса и идеализма код омладине. Кад су деца отишла, луда Јелица је натерала Десанку да јој напише посвете за десетак књига, за разну докторкину „децу“, њени поклони...

Ја сам седео преко пута Косте Димитријевића, до његове дивне женице, која је била у другом стању и доста мучно се осећала. Коста је био код нас са Даном, Илијином средњом, да добије податке о њеном обожаваном оцу. Такав безуман култ оца још нисам срео. Своме мужу, Бошку Кусаковићу је рекла, кад је зачела да ће добити *сина*, да ће се звати *Илија* и презивати *Пејровић* упркос свима законима и правилима. Дете се није родило: побацила је пре времена. А са мужем се разводи. Димитријевић јој је био рођак по мајци. Такође цинцарског порекла као Јеличина мати. Новинар, књижевник. Писао је за *Полиџику* романиране биографије, и излазили су у фељтону: о Лази Лазаревићу, о Илији, мисли о Милету Крпи. Сада ради Нушића као владара смеха. Жалио се на *Полиџику* и на Удружење књижевника, чији је члан. Обећали му стан, па ништа. Његова млада је и даље код родитеља, на Новом Београду, он са мајком у Београду. Једва се виде, понекад. Заваравају га, а дају станове члановима који су већ боље смештени. Одједном ме пита да ли сам се у Београду састао са Црњанским. – Нисам, и немам намеру. Ми никад нисмо били блиски, ни идејно ни друштвено. Он је увек био десничар, најзад фашист, ја увек левичар. – Он ми је, међутим, у Лондону говорио о вама, пријатељски, – каже млади Димитријевић. – Чудим се. Или сте ви погрешно разумели. Пошто га познајете, сигурно сте били и овде с њим. – Нисам. Кад сам се вратио из Лондона, објавио сам у *Полиџици* неку врсту интервјуа. Он је писао уреднику и оповргао нешто од својих изјава. Имао сам неприлика. То није частан човек. – Ја сам такође чуо неповољно о њему као човеку. Али у емиграцији се, кажу, исправно држао. Примео је британско поданство, а дошао у Београд, штампају га, дају му велике хонораре. Хоће ли остати или ће се вратити у Енглеску. Више се не чује. А на Коларчевом универзитету се појавио два пута пред распродатом двораном. – Није знао да ме обавести.

Испратио сам, са Десанком, гђу Јелицу Крстић до позоришта, па смо нас двоје продужили, под мојим кишобраном, до Десанкине улице, недалеко од Маркове цркве. Успут сам је питао како је дошло до њене књиге *Тражим ѝомиловање*. Рекла је да се у њој дуго гомилао бол због свега што је препатила Србија. Морало је то да експлодира. – А да ли знате да је ту књигу прихватила реакција и да је у њој тражила утеху и освету за своје поразе и невоље. – Ако је! Ја сам хтела да ублажим свачији бол. – Како су реаговали званични кад су видели такав успех једног дела које може да се тумачи као оптужба, осуда и помиловање (кога нема без осуде)

за све тиране, властодршце и отимаче народног зноја, у прошлости и данас? – Они су дискретно прешли преко тога успеха. Никаквих непријатности нисам имала. – А како се ви лично осећате? – Као породиља која се ослободила свога драгог терета. Та књига ме је толико исцрпла да после ње једва могу шта да радим.

Још док смо били у Јеличином дому, Десанка ме питала о Милошевићима, о Лепи, о Влајку. Знала је за Милошеву трагедију; да је Лепа отишла у манастир. Питао сам: Ви знате да вас је Миша волео? – Главом је ћутке одговорила потврдно. Кад сам је испраћао, хтела је да чује шта ја радим. Набројао сам књиге које сам написао на робији, затим на слободи. Поздравила је Дану, али није изразила жељу да се поново видимо. Обраћала ми се пријатељски: „Драгољубе“, а ја сам њој говорио „Десанка“ и рекао да сам у мојим књигама од наших песника наводио само Вељка Петровића и њу, јер једном верујем да воли земљу, другоме да саосећа са сељацима и да је узбуђује свака помисао на Србију.

Среда, 6. април 1966.

Телеграм од Жан-Пола преко Левадије у Грчкој. Потпис: *Карга*. Мислили смо да се враћа у Париз ради женидбе о којој нам је писала Мари-Ан. Воз је из Атине каснио читав сат. Искористио сам да скочим до 18. Балканске, да Добрили честитам рођендан. Воз је био у станици кад сам се вратио. Није био Жан-Пол него сама Мари-Ан. Позвао сам је да прекине вожњу. Није могла, јер у петак треба да иде, по позиву, у полицију, због Шантал. Можда су је нашли или су нешто сазнали. Донела је поклоне: две дивне лимене канте за фину канцеларију, за Бојку и за нас, и париске бомбоне. Прошла је мимо нас као метеор. Вече сам провео врло пријатно код Добриле и Влајка, пошто сам се јавио кући.

Четвртак, 7. април 1966.

Уочи мога рођендана Беба и Жика Милојевић су дошли да честитају. Кажу да нису тачно знали датум, али је вероватније да нису хтели да се умешају у породицу сутра. Због њихове посете нисмо могли, Дана и ја, да идемо на Десанкино *Тражим њомиловање* које је млади редитељ претворио у серију средњевековних сцена, са костимима. Охрабрио га је успех, на истом Радничком универзитету „Ђуро Салај“ приредбе „Помени ме у молитвама твојим“, стиховима Милана Ракића, која се даје 50 и неки пут. Веровао сам да ће се и Десанкина ствар давати још. Милојевићима сам причао о доживљају са девојчицама око Десанке у кући Јелице Петровић, 1. априла. Тако је ово вече ипак било посвећено њој: На оно што сам рекао

о 1. априлу, додајем да је међу гостима била и др Рута, супруга Оскара Давича. О њој сам најпре слушао у кући мога брата, пошто је неко време сарађивала с њим у бактериолошкој лабораторији. На Оскара се жалила да јој мало даје за домаћинство. За сина Кољу каже да је у војсци. Она ми се учинила врло интелигентна и речита.

Петшак, 8. април 1966.

Милан и Дафне су ми купили за 71. рођендан преведену књигу С. Рајта Милса (S. Right Mills)²⁶⁷ *Елиџа властџи*. С енглеског је превео др Ратољуб Д. Додић, а издала је Култура 1964, на 530 страна, са предговором др Најдана Пашића.²⁶⁸ Од Милојевићевих сам ове године добио леп буђелар од црне коже. Видели су да ми је жути, који ми је Дана купила кад сам дошао с робије, већ био изанђао. Мени је био добар. Драшко ми је био дао исти као Бебин, Жикин, али га нисам употребљавао. Овај ћу одмах да понесем, јер те људе сматрам најбољим пријатељима.

Дошли су да честитају, као обично, Демо и Нада, а Ђорђе се сетио картом. Сви су се чудили да Веља Јеленковић није послао своје традиционално писмо.

Субота, 9. април 1966.

Вељина честитка је стигла у облику телеграма, а драге Банаћанке Биса и Бранка свака за себе су послале карте са букетима цвећа.

²⁶⁷ Чарлс Рајт Милс (Charles Wright Mills, 1916–1962), амерички социолог, професор социологије на Колумбија универзитету од 1946. до смрти 1962. Милс је доста објављивао и у популарним и у озбиљним часописима. Посебно је запажен по књизи *Елита власти*, (израз је потом опште прихваћен). Истицао је одговорност интелектуалаца у друштву након Другог светског рата и залагао се за њихов јавни и политички ангажман. Његови радови су имали „посебно значајан утицај на социјална кретања Нове левице 1960-их година“. Популаризовао је термин „нова левица“ у САД у отвореном писму из 1960: „Лево до нове левице“.

²⁶⁸ Најдан Пашић (1922–1997), професор Факултета политичких наука у Београду, члан ЦК СКЈ; био је уредник *НИН*-а и часописа *Социјализам*; посланик Већа народа Савезне скупштине, члан Председништва СР Србије и председник Уставног суда СР Србије. Гл. дела: *Јавне корпорације, Савремена држава, Упоредни политички системи, Класе и политичка, Елементарни марксистичке политичке науке, Национално питање у савременој епохи* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 954.

Недеља, 10. април 1966. – Ускрс.

Сам идем код Ђурићевих (инж. Милана и Божане). Долазе син Мома, снаја Нада, девојчица и Зоран добри ђаци. Једемо јаја и колаче, сви, халапљиво. Стари пријатељ још је љут на мене што сам пред Радомиром и Душаном Тодоровићем говорио о његовом браку са 30 година млађом Божаном. Ја мислим да [ни]су моје речи „пред људима који су први пут у њиховој кући“ истицале ту разлику у годинама. Ја сам уствари величао његову виталност. Њој је било непријатно, јер је могло изгледати да се удала због пензије. Ја ту жену ценим и никад нисам помишљао да је понизим или увредим. Кад су ми то, у своје време, замерили, ја сам се извинио и зажалио, јер их поштујем и волим обоје. Она је љубазна, али он је још крут. Никако да му се поврати стара нежност према мени. Мома је у пензији, иако је ушао у Партију. Не опрашта му се што је био официр предратне војске. Сада преводи за Војно дело. Нада је још лепа, али уморио је рад у предузећу. Морала је да се запосли: деци треба све више, а и стан им је скуп.

Ишао сам да честитам Ускрс Секи. Она још не може да буде сасвим добро. Нападе едема има све чешће, а сада кад буде више јела, о празнику, мучиће је и њена црева.

Петшак, 15. април 1966.

Кад је Влајко отишао да купи нешто, Добрила се жалила да је Дана никад није примила. Већ 40 година она остаје хладна, неприступачна. Боље се према њој односила Владимирова мајка, која није марила другу снају Лепу. Дана је била ближа с Лепом, а њу је увек држала далеко. Уверавао сам је да се вара, али није помогло. Наставила је своју исповест, први пут откад смо у сродству: Она је дошла у нашу кућу преко трећег лица неке проводацике. Одушевила се нашом слогом и нашим интелигенцијама. Заљубила се у нас, и због нас је ушла у брак са Влајком. Мислила је да ће у нама наћи брата и сестру. Преварила се. С мужем никад није била задовољна. Он је добар човек, према њој крајње пажљив и услужан. Али није нашла идола (она је рекла *фетиш*), бога коме би посветила свој живот и све своје снаге. Четрдесет година је на то чекала: да јој неко буде први, једини, да му се преда тотално. Жељна је нежности, љубави.

Субота, 16. април 1966.

Новица Вељковић довео Јову Каменовића, бившег деловођу из Височке Ржане, који ме, тридесетих година, прогонио са још две Јове. Сада је оборен, смиран, скроман. Нешто је радио са добеглицама из Бугарске у

доба Информбироа (вероватно за новац), па је осуђен на 14 година. Издржао је пет и по. Одавно је молио Новицу да га доведе. Сам се није усуђивао. Кривац.

Недеља, 17. април 1966.

Ишао сам сâм код Новице и Роксанде. Она опет иде у Гњилане, јер су радови у пуном јеку. Пенка, сама после Милутинове (Манић)²⁶⁹ смрти, а још болесна, не може да обради имање. Била је ту и сестра Милка. Дошла је на редовну контролу, због свога рака на прсима. Кад сам одлазио, у дворишту сам срео Новичиног оца Ђорђа Вељковића, старог земљорадничког борца. Тешко је било гледати га. Необријан, у кожуху, скоро слеп. Рђосао се. Бедно изгледа. Чуде се сви суседи. Има три сина, али се предао само официру Милутину. По наговору, тужио је сина Новицу суду, да би га иселио из собе која је потребна његовим кћерима Слађани и Наташи. Другог сина Момчила такође не трпи. Жалосно је све то, особито за нас који смо целу ту кућу поштовали и волели. Ђорђе Таратор је био паметан човек и обавештен политичар. Али није био ни храбар ни разуман. Експлоатисао је немилосрдно снају Роксанду: радила му је поље годинама, а никад јој ништа није дао да понесе у Београд, мужу и деци. Добијала је само од оца Милутина. Нама је све ово врло тешко.

Понедељак, 18. и уторак, 19. април 1966.

У два маха нам је долазила Слободанка Стефановић,²⁷⁰ – Данка Новомалка, Данка Партизанка. И њена породица, коју волимо, ценимо, запала је у судске распре. Гоне се и туже са снајом, Блашковом женом, разведеном, због куће коју су др Блашко и његови подигли у Нишу. Снаја је успела да мужа сабије у полу-сутерен, а за себе и дете добила све остало. И Данка и Блашко су дошли у Београд да спрече извршење те пресуде

²⁶⁹ Милутин Манић Мика, земљорадник из Гњилана код Пирота.

²⁷⁰ Слободанка Стефановић – Данка Партизанка, сељанка из Нове Мале код Пирота, пореклом из Гњилана, даља рођака Драгољуба Јовановића, пошто је из фамилије Папазових. Присталица левих земљорадника, истакла се у изборној борби 1935. и 1938. године, заједно са супругом Ненадом, кројачем. За време НОР-а активно је сарађивала с партизанима, као снабдевач, курир, као прихватна станица за све илегалце. Носила је у „шуму“ храну, радио-апарат и др. Бугари су је ухватили, тукли је зверски, али она није никог одала. После ослобођења била је председница АФЖ-а, народни посланик у АСНОС-у, заменик кандидата за народног посланика у новембру 1945. Члан ГО НСС 1945. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 325.

помоћу јавног тужилаштва. Тешко ће успети. Има и добрих вести за Стефановиће. Најзад су им признали пиротски комунисти да су учествовали *сви* – мајка, отац, два сина и кћи и у НОБ, и то од првог дана окупације. Да не би добили споменицу, ставили су да њихов *организовани рад* на устанку и против окупатора почиње тачно 1. јануара 1942. То се десило и нашем другу из Велике Лукање код Пирота Јеленку Алексићу, који је сада насељен у Старчеву код Панчева. Данка ми је [показала] решење пиротског савеза бораца. То је, колико знам, први документ у коме се неком нашем човеку признаје да је, као припадник Народне сељачке странке, организовано учествовао у устанку. Данки и њеном мужу Ненаду признали су и да су преносили и доносили партизанима оружје и муницију, храну, одећу, обућу, лекове, да су давали склониште борцима у својој и у другим кућама, да су неговали рањенике, доносили радио апарате, Данка се једино жали што у решењу није истакнуто да је била злостављана, тучена од бугарских војника и полицијских власти. Признали су јој, као стаж за пензију, 6 година и 9 месеци. Она се тиме неће користити за пензију, јер није у радном односу, али је добила сатисфакцију, најзад. У оба документа је изрично поменуто и сарадња њихове деце: Благоја, Бошка и Смиље.

Ушорак, 19. април 1966.

Пред вече посетио нас наш ранији омладинац адвокат Ратко Поповић, пореклом из Гњилана на Косову. Напустио је Београд, и сада је тамо адвокат. За њега, шиптарски проблем, на који се сви толико жале, није тако тежак. Може се са Шиптарима, само треба поступати поштено и интелигентно. Он је задовољан тамо, поготову што је имао рђав брак, сада раскинут. Станује код сестре, воли њено дете, миран је.

Четвртак, 21. април 1966.

Славимо, Дана и ја 47 година брачног живота. Деца нам се смеју и чуде се – особито саркастична Дафне – како смо толико издржали. Идемо да гледамо ратни филм „Коњух планином“, сличан „Козари“, али слабији.

Петак, 22. април 1966.

Посетио ме стари учитељ Радојица Рмандић,²⁷¹ земљораднички борац од оснивања С[авеза] З[емљорадника] Увек је био са десничарима, али је

²⁷¹ Радојица Рмандић, напредан учитељ, дуго живео у жупском Александровцу. Помагао земљораднике, особито ЗЛ. Пред крај живота се дружио са Милошем Московљевићем и Драгољубом Јовановићем. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 293.

ширио и наше летке, читао моје књиге. Он је Србин из Црне Горе – Мојковац – Поља. Тамо је био учитељ Миловану Ђиласу. Жали што је он испао и изгубио могућност да користи народу. Исто замера мени. И сам је био гоњен као опозиционар, премештан често, са многобројном децом. И сад их има шесторо, а станује у дому старца. Најдуже је служио у Жупском Александровцу. Ми смо му тамо и слали наш партиски материјал. Отерао га је Милан Симоновић-Ћаба,²⁷² коме је сметао политички. Учитељевао је пре тога у околини Пријепоља. Изненадио ме својим неповољним судом о Сретену Вукосављевићу. Приказује га као великог шпекуланта, у политици и иначе. Никад није био прави борац. И оно под Турцима није све било тако славно. Боље се изражава о познатом лекару и јавном раднику, Крушевљанину, Добривоју Гер. [Поповићу]²⁷³ који је био и министар здравља. Он га је заштитио, кад га је Ћаба гонио. Послао га је у Добрујевац код Алексинца, али ту је опет сметао Драгиши Цветковићу. Тако је доспео у Београд, у школу „Вук Караџић“, на Палилули. Од жене развео 1945. Има четири кћери и два сина, али се слабо брину о њему. Био је са Нинком и Радованом Мијушковићем у селу код Косана Павловића-Брђанског.²⁷⁴ Гледао је како Нинко и Радован кидају рукама месо са прасета на ражњу, у Конатицама. Били су ту и Милан Поповић и Никола-Пеца Гајић,²⁷⁵ и Душан Лазаревић-Туре.²⁷⁶ О свима њима се рђаво

²⁷² Милан Симоновић, крушевачки адвокат, радикалски првак, министар аграрне реформе у четири владе, министар социјалне политике у три владе, министар шума и рудника, заступник министра социјалне политике, заступник министра трговине и индустрије, министар вера. У крушевачком округу срушио је Стојана Протића

²⁷³ Добривоје Гер. Поповић (1875–1935), лекар, јавни радник, министар здравља у Краљевини СХС (23. 2 – 27. 7. 1928). Гл. дела: *Ајтлас болести, вешићина живљеши, Домаћи лекар за здраве и болесне I и II, Заштићена здравља, Заразне болести, Народни лекар, Народна чистијанка, О храни и сјану, Прва помоћ у несрећним случајевима, Хиџијена* и др.

²⁷⁴ Косан Павловић Брђански из Конатица код Умке, један од првих чланова Савеза земљорадника који је помињао радни народ и признавао градске раднике за саборце. После ослобођења био народни посланик и потпредседник Скупштине НР Србије. Није нашао снаге да се одупре политичком монополу, али је остао честит човек. Морао је да се преда комунистима, као десни земљорадник, због сина четника. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 239.

²⁷⁵ Никола Пеца Гајић, правник, судски службеник, затим председник суда у Београду. Као студент и после био је један од првака у омладини ЗЛ и НСС. Био је члан ГП НСС 1940. и 1945. Из заробљеништва се вратио као крајњи левичар, можда комунист. Тражио је безусловну сарадњу НСС са КПЈ. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 55.

²⁷⁶ Душан Лазаревић Туре, новинар, једно време најревноснији омладинац ЗЛ. Узет за заменика члана ГО НСС 1945. После се удаљио од сељачке линије. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 157.

изражава. Радио је са њима неко време у *Селу*, кад га је пензионисала Митра Митровић, тада још Ђилас. За време рата је био у своме крају у Мојковцу. Највише смртних казни су изrekli Моша Пијаде и др Душан Недељковић. Уништена су читава братства. Ђилас се касније извињавао. То су били тешки дани за Црну Гору.

Недеља, 24. април 1966.

У 18,15 часова издахнула је Зорка – Кека, наша најстарија сестра. Мучила се од петка на ноћ. Рано у суботу, ја сам дошао, а Дана ће чим Дафне дође из канцеларије. (Сада ради скраћено, пола радног времена, за пола плате, по наређењу лекарске комисије, зато што је дете рођено пре рока). Нашао сам Зорку у врло тешком стању. Говорила је с муком, али је све распознавала. Молила је Власту да седне поред ње, да га још мало гледа. Он је покушао да је теши једним бољим животом, после смрти. Одговорила је врло прибрано: „Нема после ништа. То попови лажу.“ Али је од Цице и од Весне тражила да на очиглед испред ње ставе све са чим ће је сахранити. Наредила је како ће је обући. Хтела је да види свећу коју ће запалити. Чим ме угледала, питала је за Дану. Кад је није било све до подне, изразила је жељу да дође – „да се видимо“. Кад је дошла, неколико пута је питала да ли је послужена. Сама није могла ништа да узме. Мало водице је тешко прогутала.

Дуго смо остали у суботу увече, али више у кухињи до њене собе. Њој је прилазила, да види како дрхти, и повремено дахће, наша сестра од тетке, Дара Јовина, њена другарица од младих дана. У недељу ујутру су нам јавили да је стање непромењено. Ја сам опет био крај ње. Тешко је дисала. Лекар је изјавио да нема наде да ће се и овога пута извући, као код ранијих напора. Сада је била подбула и једва се разумело шта говори. Није изгледало да ће брзо умрети, па смо се вратили кући. Пред вече су нам јавили да је издахнула. Дара је већ била обукла и уредила по њеним препорукама. Ја сам пао преко њеног смиреног лица, пољубио је и залио сузама. Изгубио сам у њој више него сестру. Била је и мајка својој деци која су дошла после малог Јована који је умро на сам дан мога рођења. Мене, Ацу, Наду, Раду – она је подигла, заједно са мајком. И издржала нас је у великој мери, пошто је отац био остарио и све мање могао да шије. Живели смо свих седморо од 30 динара месечне кирије и од Зоркиног шивења. Мајка је ткала ћилиме, често заједно с њом, али то је ишло споро и мало доносило. Нешто лакше је било кад сам ја, у гимназији, почео да добијам благодетења (најпре 3 динара месечно) и одело за сваког Светог Саву, и кад сам у другом разреду почео да „спремам“ ђаке, за 5 динара. Затим за све веће суме, и за ручак у овој или оној господској или газдинској

кући. Цело то детињство пролазило ми је кроз главу док сам сестру посматрао на самртном одру.

Уторак, 26. април 1966.

Власта је спретно и брзо све свршио са лекарем, (констатовање смрти), са општином, на гробљу. Дали смо читуљу, и она је изишла у уторак 26. По подне је била сахрана. Дошло је много света. Углавном Властине и Цицине колеге из њихових банака, суседи из Мокрог Луга и из гробљанских солитера, родбина и Пироћанци. Весна је рекла, видећи толики свет и такву пратњу: „Нана би била задовољна“. Положена је на гроб Благојев, који су прекопали, и његове кости у малој врећи ставили у њен сандук – три венца (Стојановићеви, Бенићеви, ми) и много цвећа.

Овом смрћу је најтеже био погођен Зоркин унук Миодраг-Миша. Он је, откад су дошли на осми спрат солитера, спавао у њеној соби, будио се на сваки њен трзај или уздах, устајао да јој дода воду, лек, да је изведе. Био је њена најбоља болничарка. Кад је одлучено да ноћ од недеље на понедељак он проведе код Бенићевих, Миша је стао изнад њене откривене главе и није сатима хтео да се одмакне. Деца никако нису допуштала да јој се лице покрије белим чаршавом. Упорно је гледао то лице, плакао је, јецао, ридао, као мало дете, тај велики, снажни, лепо студент технике. Једва смо га натерали да крене, да се одмори за сутрашњи тешки дан. Отац је морао да му обећа да Нану неће однети из куће у капелу док је он не види, сутрадан.

Ја сам дошао пред подне, у понедељак, да присуствујем изношењу тела. Међу људима из „Конкордије“ препознао сам једног сељака из Велике Лукање. Миша је ипак није видео. У том тренутку је имао колоквијум на факултету. Погреб је био одиста леп. Било је неколико мојих другова из пиротске гимназије. Од мојих политичких пријатеља нико: нису прочитали читуљу, или нису схватили ко је Зорка Стојановић, рођена Јовановић, ни међу ожалашћеним др Драгољуба Јовановића, бив. професора универзитета. Многи су се јавили касније или дошли нашој кући. Није била ни најмлађа сестра Рада, ма да сам одмах, чим сам обавештен о смрти, послао телеграм у Лесковац. Стигла је тек кад је Зорка била спуштена у гроб. Телеграм је стигао у 11 ноћу. Није могла да крене у понедељак. А мислили су да погреб мора бити 24 сата, најкасније, после смрти, то значи у понедељак по подне. Тек новине од 26. су јој рекле да још може стићи на време. Њој је Зорка била мајка још више него Нади и мени. А Ацу смо изгубили пре рока.

Среда, 27. април 1966.

По договору са Радојицом Рмандићем, отишао сам, да се тамо нађемо заједно, у 29 Небојшину, дру Милошу Московљевићу. Пре тога сам свратио Маки и Никодију. Био се вратио из болнице. Узео сам Иго-ову *Лукрецију Борцију* коју су читали помишљајући да гледају Французе који су гостовали у Београду. Дафне је донела, за њих, из Универзитетске библиотеке. Никодије је мени дао књигу о Алжирском рату, коју му је послала Ивона: Jean Lartéguy²⁷⁷ *Les Prétoriens* (Paris, 1961, Prens dela Citá). То је трећа од истог писца, после *Les mercenaires* (Индокина и Кореја) и *Les Centurions* (ваљда Мароко и Тунис), које ћемо добити касније. Ивона им је сваке седмице слала *Paris-Match*.

Радојица је већ био стигао, јер у седам мора бити у своме дому, на вечери. То нисам знао, па сам мало закаснио. Разговор се одмах повео о Московљевићевом Речнику српско-хрватског језика. Знао сам да спрема то дело, после *Руско-српско-хрватској речника*. Из огласа, у новинама сам видео да га не издаје „Просвета“, како је било говора, него „Техничка књига“ и „Нолит“ у заједници. Претплата је била 8 хиљада, а књижевна цена 10.000. Сви су били запрепашћени кад је нови директор *Полиџике* Мирко Тепавац²⁷⁸ напао књигу под саркастичним насловом „Читај како је написано“. Обележио је као српско-шовинистичку и реакционарну. То је било пре два месеца. Нисам се одмах јављао Милошу ни телефоном, да госпођа Мара не би рекла: „Поред све невоље, још нам Драгољуб треба!“ Пратио сам штампу, видео нове нападе, нарочито из Загреба. Београдски окружни суд је наредио да се *цело издање уништи*. У образложењу је навео као разлог за осуду, само оних 7 речи које је поменуо Тепавац у своме чланку из курзива: *џарџизан, чеџник, Словенци, црногорци, Маћедонија* (маћедонци), одсуство речи *Хрваџ*, хрвати, Хрватска.

Речник нисам био видео све док ми га није показао проф. др Боривоје Медић, наш сусед из улице, бр. 41. Узео га је од др Крешимира

²⁷⁷ Жан Лартежи (Jean Larteguy, право име Jean Pierre Lucien Osty, 1920–2011), француски писац, новинар, ратник 1942–1949, носилац неколико ратних одликовања. Искуство у рату преточио је у више својих дела.

²⁷⁸ Мирко Тепавац (1922–2014), политичар; учесник НОБ од 1941, члан КПЈ од 1943; током рата на разним војним дужностима. После ослобођења члан и организациони секретар Покрајинског комитета Савеза комуниста Аутономне покрајине Војводине (ПК СК АПВ), члан ЦК СК Србије, директор РТВ Београд, амбасадор СФРЈ у Будимпешти, главни и одговорни уредник и директор *Полиџике*, председник Покрајинског комитета СК Војводине, члан Председништва СКЈ и савезни секретар за иностране послове. После пропасти анархо-либералистичких тенденција у СКЈ 70-их година, поднео је оставку, а касније је и искључен из СК. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 574.

Георгијевића,²⁷⁹ претплатника. Чуо сам раније да Добривоје Дим. Бранковић неће да га врати „Нолиту“, како му је захтевано, због „неких погрешака“. То је тражено од свих претплатника, пошто је књига била разаслата. Дивно опремљена. Са неколико врста слова. Порекло и значај сваке речи. Сасвим личи на вредног и педантног Москова. Радојица ми рече да је јако погођен.

Одмах ме питао како објашњавам овај насртај и кампању – *Полиџика, Борба, Телеграм, Хрвајско удружење књижевника, Књижевне новине* (прештампале резолуцију Загрепчана, не помињући Милоша да не би имао право на исправку). – Књига је пала у незгодно време, одговорио сам; у доба кад се, на Осмом конгресу СК и после, расправља о „националистичким скретањима“. Партија и власт су хтели, овим нападом на *Речник*, да задовоље Хрвате, можда и Словенце, којима није признао да су посебни народи. Ствар је чисто политичка. Милош се није сложио. Он мисли да се не гони он, него само књига. Он уопште није тужен. Издавачка предузећа се међу собом отимају. Можда се већ спрема неки други *Речник*, па овај треба уништити. Испричао је: „Просвета“ је пристала да га објави, али под условом да он за њу направи и *Српско-руски речник*. Одбио је да се обавезе. Онда су одрекли да издају овај *Речник*. Рокса Његуш му је предложила нагодбу. Српско-руски ће израдити др Светомир Ристић са својом екипом, а он, Московљевић, треба да такође *пошпише*, иако не учествује у изradi. Москов[љевић] је бесно залупио слушалицу: није трпео уцењивање; прекида сваки однос са „Просветом“. Веровао је да се она сада свети. И ко још? Можда неко друго конкурентско предузеће, вероватно оно које спрема сличан речник. Тврдоглав као увек, није се дао уверити да, преко њега, српски комунисти скидају са себе оптужбу за шовинизам. То је, по моме осећању, био наставак Ранковићевих, Шанетових и Веселинова изјава да код Срба најмање сме бити национализам.

Нисам знао да је Московљевић послао исправку *Полиџици*, где је објаснио сваки од седам инкриминисаних појмова. Ја сам покушао да га правдам, особито због изостављања Хрвата. Навео сам да у *Народној енциклопедији* Станоја Станојевића нема Петра I Карађорђевића, а ушли су из тога рода и неки безначајни. „Свакоме може да се деси да нешто пропусти.“ Милош се побунио: „Није никакав пропуст! У самом Уводу је

²⁷⁹ Крешимир Георгијевић (1907–1975), књижевни историчар и преводилац са чешког и словачког, професор Филолошког факултета у Београду. Писао је студије из српскохрватске, чешке и пољске књижевности. Гл. дела: *Новија хрвајска комедија у XIX веку, Српско-хрвајска народна песма у пољској књижевности, Књижевне студије и олеги, Хрвајска књижевност од 16. до 18. стољећа у сјеверној Хрвајској и Босни и др.* — *Мала енциклопедија*, књ. 1, 506.

објаснио да географска и национална имена неће улазити, сем ако то захтевају граматички разлози. Реч *Хрвати* није ушла из простог разлога што се мења правилно. Зато нема ни Енглеза, ни Француза ни Руса. А ту су Словенац, Србин, Пољак, Чех, – да би странац могао да зна да је именична промена правилна или неправилна. Каже се Хрват, -а -у, Хрвати; али се не каже Србини, Словенаци, итд. Што се тиче израза партизан – четник, – тумачи Милош, – ја нисам писао ни историју ни енциклопедију, него само речник; дао сам оба значења обе речи.

У том смислу је написана исправка. *Полиџикин* заступник на суду је рекао да није објављена зато што је написана увредљиво за писца чланка. На питање Милошевог заступника, у чему је увреда, *Полиџикин* правни заступник је цитирао: „А тада Мирко Тепавац мудро закључује.“ Вељко Ковачевић, који је заступао тужбу, предложио је да се из исправке избаце те речи, као и друге, ако их има, које одбрана сматра за увредљиве. То је бранилац одбио. Московљевић је послао исправку *Књижевним новинама* и другим листовима: нигде није објављена.

Питао сам: да ли је много материјално оштећен? Јесте. По уговору је примио само 300.000 динара, а остали хонорар је имао да буде проценат од сваког продатог примерка. Пошто је продато само тридесетак књига, штета је огромна, (издање је 10.000 примерака). Има намеру да тужи за накнаду оба издавача. До њега нема кривице. Књигу су читали у рукопису и у коректури, и звали су га да објасни неке текстове. Да су тражили, он би друкчије стилизовао и оних седам инкриминисаних речи. Нису тражили. Партиски су кажњени неки руководиоци „Техничке књиге“ и „Нолита“, али он није обештећен.

Да несрећа буде већа, истих дана је гђа Мара пала у незаштићено подрумско степениште и сва се изломила. Морала је да лежи у болници. Забринуте су и за Олгин положај у Илустрованој Политици, да се неће на њој светити због Милошеве тужбе? Милоша сам тешио, да је постао врло популаран, особито код Срба. Јесте, он добија много писама, и на улици га заустављају непознати људи, честитају му. Он не жели да га слави реакција. Он није водио политичку борбу, већ поступао као научник. Био је тужан.

Четвртак, 28. април 1966.

Кад сам се враћао са Новог Београда, посетио сам Жикку Милојевића. Већ неколико дана га стегао лумбаго, не може да се макне. Или је то тежак реуматизам. Боји се да није начета кичма. Саветујем да се обрати Милету Живковићу, Светином сину, који врло успешно ради у Земунској болници. Постоји против њега, међу болничким лекарима, извесна опозиција: зашто

он – син др С[ветислава] Живковића. Др Лаза Ристић прави питање од његовог опстанка: „Нађите ми бољег хирурга од њега!“ То нам прича Милица, сестра Миланова која такође ради у једном истуреном одељењу Земунске болнице. Миле ћути и ради.

Пеџак, 29. април 1966.

Читам *Les Prétoriers*. Чудим се како су такве ствари могле да се одигравају у Алжиру. Као да су фр[анцуски] војници били ближи алжирском народу и од политичара и бирократа и од самог Ослободилачког фронта.

Субота, 30. април 1966.

Стигло је писмо од Ивоне, са њене две сличице, послато 12. Закаснило због штрајкова у француском саобраћају.

Недеља, 1. мај 1966.

Много њих је дошло да ми честита Празник рада: Веља Јеленковић из Сомбора. Ђорђе Јовановић-Славински. Интересује их ко ће наследити Тита као председника републике. Кажем да хамбуршки *Шпидл* кандидује Кочу Поповића. Тито би се повукао за живота. Хвалим обе претпоставке. Коча би имао пуно квалитета: Србин, Србијанац, Београђанин, Цинцарин, врло културан, зналац неколико језика, шпански борац, командант Србије 1944, начелник генералштаба, министар спољних послова 11 година. Ни у једној покрајини не би се бунили. (У Сарајеву, у време конгреса бораца, недавно, исписивана је парола: Доле крвави Ранковић!). Дошла је да честита и Даница пок. Мике Милошевића. Увече: Добрила и Влајко Милошевић. Донели поклоне. Дани чарапе, мени диван перорез у седефу. (Чули су да сам свој заборавио у кући Жарка Чеперковића, у Руђинцима код Врњаца). Био је и Вељко Ковачевић. Још увек гаји илузије да ће његов брањеник Милован Ђилас бити брзо пуштен.

Понедељак, 2. мај 1966.

Дана и ја само ишли Милојевићима, да обиђемо болесника. Био је устао, осећао се боље. Нада и Демо су међутим доста слабо: притисак, чир, срце, сваки се жали на нешто.

О подне смо били на ручку, – на пиротско јагње, које Роксанда донела, – код Новице Вељковића. Био је ту и његов колега, познат као „посланик“, јер је био то у једној скупштини. И он је ручао са нама. У првом делу

разговора ми се учинио разуман, трезвен. После је булазнио, као каква задрибалда, можда под дејством пиротског вина. Говорио је као задрт комунист, стаљиновац.

Ушорак, 3. мај 1966.

Јуче ме узалуд тражио Милојко Ђирјаковић из Вирова у Драгачеву, један од ретких сељака комуниста, пре рата, у Србији. Кад му је, пре извесног времена, умрла супруга Драга, изјавио сам му саучешће, и он је картом захвалио. Моје писмо је, чуо сам од Живорада Бркића из Д[оње] Краварице, свуда показивао. Данас га је опет довела унука Нада, која се, по свршеном Филозофском факултету, бави новинарством: уређује неки стручни лист. Милојко ретко долази у Београд. Био је гоњен за време борбе против Резолуције Информбироа: није хтео да се изјасни против Стаљина. Испитивали га у Ужицу, избацили из службе у задругарству. После су му ипак дали пензију. Драга је ишла Пери Стамболићу. Сада има лепе приходе, али је изгубио мудру Драгу. Сећа се Милојко једне тајне комунистичке конференције у његовој кући негде тридесетих година. Као партиски инструктор дошао је Сретен Жујовић, а био је ту и Љубо Мићић из Годовника код Ариља, са братом Божом. Драга је добила одобрење да такође присуствује састанку. Слушала је њихов разговор, па је хтела да и сама нешто каже. Био је међу њима и неки студент Ђоко из Гуче. Живорад Бркић је сумњао у Жујовића: мислио је да је полициски агент, и није дошао. Било је речи да Жујовића убију, да их не би издао. Драга је то спречила. Она није сумњала у Жујовића. Сада је њему и осталима поставила питање: како они мисле да победе кад у драгачевским и ариљским селима има свега неколико комуниста? Нико од главних није одговорио. Сретен се само смешкао. Божо Мићић је онда рекао: „Победићемо ми, Драга. Сада нас је мало, али кад будемо победили, биће комуниста толико да ће прекрити цео онај друм, целом дужином која се види из твоје куће. Међу њима неће бити ни твој Милојко ни мој Љуба.“ – А хоћеш ли ти бити? – „Ја ћу бити, јер сам ја паметан.“ Сећали су се Божиних речи после рата, особито кад је Милојко био прогоњен и без службе.

Среда, 4. мај 1966.

Дошли су нам Милица и Света Живковић из Херцегновог. То је њихов годишњи боравак код деце, око Првог маја. И они су ме питали о „наследнику“. Обећали су да нас посете још једном пре одласка.

Четвртак 5. мај 1966.

Неко је поменуо Јову Јовановића – Великог-Малог,²⁸⁰ па се развила дискусија о његовом слабом карактеру, поред јаке интелигенције. Показало се да је прави син Милојице Ж. и Љубице. Толико сам учинио за њега, а никад се ниједном картом није јавио. Сада је финансиски саветник мексиканске владе, сигурно тамошњи поданик. Знамо да мајку помаже новчано. Нас се никад није сетио. И Љубица Вуковић се у њега разочарала.

Петак, 6. мај 1966.

Код Наде Бенић на рођендан, по подне. А пре тога су нам поново били Милица и Света Живковић.

Субота, 7. мај 1966.

На славу код Жике и Бебе ишли смо на други дан, да бисмо имали уже друштво. Наишао је Жикин полубрат Влаја који се населио у Банатском Карловцу. Питам га да ли је од војних власти добио одштету, пошто је мина осакатила синчића. – Добио је два милиона ст[арих] динара, и маломе су наместили протезу. Учи неки занат који може обављати са вештачком руком.

Понедељак, 9. мај 1966.

Слави се Дан победе, као у целом свету. Не више 15, кад су наше трупе стварно одложиле оружје 1945. Ишли смо у гробљанску цркву, на 40-дневни помен Борки супрузи недавно преминулог Станка Миленовића, нашег друга из Париза. Са Даном и Мишом је друговао и у Зајечару. Борка се спремала да дочека и прими кћер Веру и зета Брану (инжењер) који су били у Гани кад је Станко умро. У купатилу се угушила од гаса, уочи Лазареве суботе, своје славе. Вера и Брана су пошли, али се задржали у Лондону, пошто се млада разболела. Сахрањена је и једна Борка без њих.

²⁸⁰ Јован М. Јовановић – Јова Мали-Велики, син Милоја Ж. Јовановића, бившег министра. Већ са 16 година заинтересовао се за ЗЛ. На универзитету био активан као њен омладинац. После права у Београду учио у Вишој нормалној школи у Паризу. Тамо је постао члан ФКП. У земљи се оженио богатом Јеврејком, радио као библиотекар Народне банке за време окупације у Другом светском рату. По завршетку рата отишао је у емиграцију: прво је био у Швајцарској, а затим у Мексику, где је радио као финансијски саветник мексичке владе. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 119.

На Станковом погребу је говорио први Добривоје Дим. Бранковић, а били су и Станкови другови из Жозијеа – Богдан Мајсторовић и Живота Ђермановић. Сада смо видели само Богдана и његову супругу, рођену Стојанкић. Сада, 4 месеца после Станка, оде и Борка. Толико смо се спремали да је посетимо!

После помена, код Наде поп-Ранкове, видели смо Загу (Ранка)

Панајотовића²⁸¹ из Беле Паланке. Пршли су у Београд. Ранко је био гоњен као информбироовац. Сада је добро запослен. Добили су леп стан, близу Техн[ничког] факултета. Кад смо одлазили, Ранко је махао са балкона. Зага је обећала да нам дођу.

Поподне, Бора Јолић је довео своју Митру, великог јунака рада. Увек насмејана, као у доба кад је Бора био први политички човек у Бољевцу. Млађи син Мирослав, агроном, оженио се апотекарком Вером, и већ имају Дејана.

Неко нам је донео, наводно из Бугарске, причу. У Кремљу је било саветовање свих шефова социјалистичких држава. Кад су аутомобили изашли на Црвени трг, неко из публике се интересовао која су Титова кола. Одговорено му је: то су она која жмиркају (дају сигнал) да ће ићи лево, а иду десно. Ово је тумачено као симбол југословенске политике у данашње време.

Пеџак, 13. мај 1966.

Позвани смо да посетимо кућу Богдана Мајсторовића. Он је био код нас убрзо после Станкове сахране, али без госпође. Сада смо и њу упознали. Свидела нам се њена спонтаност. Кад је био у Колонији, Богдан се сетио како је био несрећан 4. новембра 1945, кад ме је слушао на предизборном митингу код кнежевог споменика. Мислио је да сам и ја изгубљен, као и Јаша Продановић, Влада Симић, Љуба Радовановић и други „фронтовци“, предратне политичке наде. Морао сам да га упознам са свима перипетијама моје сарадње с комунистима, од децембра 1940. до хапшења, 15 маја 1947. Није ништа знао о свима мојим напорима да постоје бар две партије, – без чега нема демократије. Сада је он мени испричао нешто врло занимљиво из своје праксе, као секретара Државног савета, пре рата, кад је то место напустио Љуба Радовановић. 1933. Међу многобројним политичким интернирцима, било је и неколико Словенаца.

²⁸¹ Ранко Панајотовић, првак ЗЛ и НСС у Белој Паланци и околини. Књијар. Због помагања НОБ затворен је у логору на Бањици, а одатле је отеран у Маутхаузен. После ослобођења удалио се од НСС. Као информбировац био је на Голом отоку две и по године. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 241.

Док смо ми ту меру против опозиције примили без формалног протеста, Словенци су се жалили суду. Тврдили су да је то интернирање било противзаконито, и тражили су материјалну накнаду, за изгубљено време и неостварену зараду, сваки у свом позиву. Један суд им је дао за право, бановина то побила, па је дошло пред Државни савет. Надлежно одељење је одбило. То је изишло пред општу седницу. Богдан је реферисао и водио записник. Дали су за право словеначким интернирцима и призната им је накнада. То нисам знао.

Ушорак, 17. мај 1966.

Ево два Тодоровића: Радомир и његов брат од стрица Душан. Радомира је довезао неки аутобус са навијачима за фудбалску утакмицу. Отишао је до Новог Сада да види пољопривредну изложбу, па сада жури пред стадион да се врати кући. Смејем се: опет је дошао да „украде ватру“, на брзину. Мало смо могли да разговарамо.

Среда, 18. мај 1966.

Никодије је опет болестан. Ишли смо да га обиђемо и да направимо „ратни план“ за Ивонин боравак. Hannibal ante portas! – Никодије је био сасвим хладан. Нека дође да ми прави друштво док лежим. Боби има кола, па ћемо је одвести на Авалу, на Опленец, у Нови Сад. Нимало трагично није схватао ту посету, после 40 година. Мака је Дани рекла да то неће бити лако, особито ако Никодије буде и онда болестан. „Ићи ћу ја с њом на пијак, а у кухињи ћете заједно радити!“ Мака је иронично погледала Дану: као да је то могућно! Мушко резоновање! После вечере, гледали смо на телевизији *Емила Золу* са Паулом Мунијем.²⁸² Раније смо то видели као филм. Чаробно.

Четвртак, 19. мај 1966.

Јуче се телефоном јавио, а данас је дошао Чеда Комановић,²⁸³ први пут у нашу кућу. Питао сам се шта хоће. Знајући да је увек био десни

²⁸² Паул Муни (Paul Muni, рођен као Meshilem meier Weisenfreund, 1895–1967), амерички позоришни и филмски глумац, који је славу стекао 1930-их. Имао је способност трансформације у широки спектар ликова. Ворнер брос му је, за тадашњи Холивуд, дао неуобичајену слободу да сам бира филмске улоге. Шест пута је био номинован за Оскара, а коначно га је освојио тумачећи лик Луја Пастера.

²⁸³ Чеда Комановић, леви земљорадник из Грабовца код Обреновца, убијен од Немаца. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 141.

земљорадник, међу окорелима, Дана ми је саветовала да будем опрезан. Ти десничари могу опет да буду режимлије. Све је било друкчије. Ни речи о политици. Ја сам се интересовао за његову жену, одавно болесну, за његовог сина, за посао којим се бави. Знао сам да се добро држао под окупацијом, и да није сарађивао са Марком Вујачићем и Миланом Поповићем, који су се предали комунистима. Он је мене питао како живим и шта радим. Нарочито су му пале у очи наше тешке стамбене прилике. Тек после дужег разговора сазнао сам циљ ове необичне посете. Скврчили су му се прсти од реуматизма, па је добио упут за Игало. Одређен је за октобар, а тада ће бити хладно: у повратку ће изгубити све што добије на лечењу. Моли да пишем Свети Живковићу да му помогне, ако може, да буде позван за раније. Обећао сам и одмах учинио.

Ушорак, 24. мај 1966.

Јован Јововић²⁸⁴ ме је најзад затекао код куће. Два или три пута је узалуд долазио. Тада је остајао кратко, али ми је увек поручивао да шетам бар три сата дневно. Он то чини у Земуну, и добро му чини. Одиста, дивно изгледа, а има моје године. Причао ми је какве је невоље имао са комунистима у Босни, за време борбе. У партизанима је био од првог дана, али је увек давао на знање да је земљорадник, не комунист. У најтежој ситуацији је био у Дрвару. Добио је наређење да се јави некој бригади чак у Црној Гори. Није знао како да се пребаци. Није одређена никаква јединица за тај пут. Како да иде сам? Чуо је да неки Енглез из мисије одлази тамо, па се договорио с њим да иду заједно. Томе се успротивио Мијалко Тодоровић. Упутио га Арси Јовановићу, а овај А[лександру] Ранковићу-Марку. Сва тројица су знали све о њему и врло оштро су с њим говорили. Марко му је чак рекао: „Умемо ми и друкчије!...” Најзад му је саопштено да пође на опредељење са једном групом омладинаца. Можда би и горе прошао да му два сина нису били угледни комунистички функционери. Је ли му већ онда Дуња Влаховић, сестра Вељкова, била снаја?

Др Јелица Петровић провела вече код нас. Занимљиво причала о чудима које њена Смиља, ранија верна кућна помоћница, доживљава код нових послодаваца. Најпре је била код Воје Вукелића и његове супруге,

²⁸⁴ Јован Јововић, учитељ из Бјелопавлића, борац за уједињење, заједно са људима око Марка Даковића. Земљорадник од првих дана до краја. Постепено се приближавао левим земљорадницима. У НОБ био од првих дана, изашавши из ње као мајор ЈНА. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 123.

такође велике комунисткиње, која је сада заменик управника Коларчевог народног универзитета. Једва је чекала да оде од њих. На прави миг примила је службу код чувеног лекара и професора Исидора Папа.²⁸⁵ На њега се није жалила, али свашта има да каже о његовој младој супрузи, Рускињи. Видео је у Београду кад су дошле совјетске трупе, као медицинску сестру и одмах хтео да је присвоји. Руси нису допустили. Ишао је по њу у Совјетски савез, и добио је. Сада она царује у великој и богатој кући у улици Риге од Фере, у згради где станују само генерали. Папо добија много поклона, и огроман фрижидер је пун прасића, ћурака, пилића, кајмака, добрих сирева, целих шунки. Знајући то, Папо одједном саопшти Смиљи да спреми вечеру за 15, 20, па и више особа. Рускиња се много не буну, пошто Смиља све сама сврши. Кад је било неко одабрано друштво, наредила је Смиљи да стави на себе све црно, а на главу бело, и да служи за столом. Смиља је обилазила и нудила госте редом. Папо је љутито питао ко јој је то рекао да чини. Кад је Смиља поменула „госпођа“, Папо је скресао својој жени најмаснију српску псовку са глаголом, и забранио Смиљи да даље обиграва око стола. „Све је ту, па нека једе ко шта и колико хоће!“

Други део вечери Јелица је употребила да нам прочита своју приповетку, већ откуцану на машини, о „црном пилету“ – уствари о Иванки, својој братаници, коју је врло рано узела од Виде и Илије, да им помогне. Њих две се стално кошкају, а лудо се воле, и не могу да живе једна без друге. Иванка се на своју руку удала и развела; сада је опет пред удајом. Човек је врло фини и према „тетка Јелици“ крајње пажљив. Али хоће ли Иванка дуго издржати с њим. Он, изгледа, има слабост према алкохолу.

Недеља, 29. мај 1966.

Ивона Гијерм-Шериф-Шек је већ од понедеоника у Београду, а ми смо с њом општили само телефоном. Хтели смо да најпре буде што дуже сама са Никодијем и Маком. Вечерас су је довели. Сусрет је био врло потресан. Њени домаћини су отишли најзад у нашу собу, а она је спљоштена између

²⁸⁵ Исидор Папо (1913–1996), санитарски генерал-пуковник и главни хирург ЈНА, члан САНУ, АНУБиХ, дописни члан ЈАЗУ, члан Француске академије за хирургију и многих међународних научних друштава. Радио је у Сарајевској државној болници 1937–41. У НОБ од 1941; био је шеф хируршке екипе Врховног штаба. По ослобођењу завршио је Војно-медицинску академију у Лењинграду. Био је шеф Хируршког одељења Главне војне болнице, затим начелник Клинике за хируршке болести Војномедицинске академије у Београду. Постигао је значајне успехе на подручју хирургије, посебно хирургије срца. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 932.

Дане и мене, уплакана једва изговорила, љубећи нас: „C'est très émouvant. Je ne sais pas pourquoi je me suis mariée. J'étais trop seule.“ [„То је врло узбудљиво. Не знам зашто сам се удала. Била сам сувише усамљена.“] Кад смо били сви заједно причала је много о Алжиру, мало о својој алжирској породици. Остаће месец дана, па ћемо чути све подробније, о мужу Арапину, о кћери, о сину, о шесторо унучади.

Понедељак, 30. мај 1966.

Писмо од Радомира из Дивостина. Умро је изненада, од срца, Сава млађи син Душанке и Милоја Симовића у Дреновцу. Сахранио га и говор му држао свештеник. Са Радомиром је дошло из Дивостина 15 људи, а било је и из околних села. Одмах сам написао Душанки, да изјавим саучешће.

Од Синише Танасића из Пирота добили смо поручен ћилим, који Бојка носи у Париз Јеврејкама код којих ће становати кад се врате, она из Лондона, а Слободан из Америке. Стигле су и две шустикле, мање лепе, које смо наменили Ивони. Послао сам Синиши 27.000 динара, али ћу му дуговати још нешто, због пореза на промет.

Ушорак, 31. мај 1966.

Станко Јовановић – Славински јавио нам се из Граса, у јужној Француској. Сетио се да се у том граду цвећа и мириса родила наша Бојка. Кад се вратио у Београд, телефоном нас је обавестио да је његова кћи Бебили одбранила у Паризу своју докторску тезу, мислим о грчким елементима у хебрејском језику, сем ако није обрнуто. Право чудо од детета – та Бебили – права комбинација Љубинкине интелигенције и Станковог практичног духа. Он лично сада је сав обузет брачном срећом свога сина, Пере. Служећи војску у Скопљу оженио се младом медицинском сестром. Она је из скромне македонске породице, али је паметна, мудра, вешта – „византиска дипломатија“, каже Станко, наслеђена од вековне праксе. Врши врло позитиван утицај на Петру, који је добар, племенит, али слабе воље. Запао је у рђаво друштво, почео да пије. Мала Скопљанка га је извукла из порока и усрећила га. Станко је у почетку био незадовољан тим браком, особито кад га је поредио са Бебилином удајом за научника, професора универзитета. Није му сметало што је 18 година старији. Бојао се за Перу. Сада је спокојан. Добили су бебу, и то је само увећало њихову срећу. Опширно је причао Дафни о слављу у Паризу које је Бебили приредила после успеле одбране. Љубинка је још тамо, и путоваће са младима.

Четвртак, 2. јун 1966.

Ивону смо добили за себе на цео дан. Ишли смо јутрос Дана и ја у Проте Матеје 9, па смо је провезли до Студентског трга. Прво Етнографски музеј, у некадашњој згради Берзе, затим Калемегдан. Показало се да је она била у Београду 1921, и то читав месец дана, кад је још изгледало да ће се Никодије оженили њоме. Око подне нам је Беба Милојевић послужила дивну гибаницу, а поподне гђа Боса Ивковић њен чувен сладолед, а ловци – Љубиша и Миланче, – много слика и трофеја ловачких. Увек, разговори са Ивоном, о њеној неуспелој љубави. Ручак код нас: само нас троје – да би Ивона била слободна, да испразни душу.

Недеља, 5. јун 1966.

Дошао Пера Антић, муж наше Радмиле, да ме изведе у шетњу, пошто нас је Сања сасвим занемарио. Са Калемегдана смо гледали нову зграду Музеја савремене уметности, на ушћу. Изгледа мала, али мами својом архитектуром и белим мермером. Отишли смо пешке, преко Бранкове улице и преко моста. Све је лепше што се прилази ближе. Изненађење је још веће унутра. Велика лепота, већа у самој згради него у изложеним скулптурама и сликама. Очарали су ме међуспратови, тачније полуспратови из којих се види околина на све четири стране. Ову посету сам схватио као извидницу, с тим да свакако доведем Ивону и Дану.

Понедељак, 6. јун 1966.

Са Даном гледам други део *Брачној живој*, филм Кајатов: то је франсоазано верзија догађаја; у првом делу је Жан Марк приказао како је дошло до раскида. Сву кривицу приписује другоме. Потсећа на Рашомона: сваки сведок друкчије види извршени злочин.

Недеља, 12. јун 1966.

Дана је могла да иде са Ивоном и са мном на Оплепац. Возио нас Никодијев Бошко, а пошла је и његова супруга Љиља, рођена Чичановић, из Лесковца. Прво смо Францускињи показали споменик и кулу на Авали – чуда уметности и грађевинарства – и поглед на Србију. Потом Топола, видели смо Оплепац. Ручак у лепом хотел-ресторану, затим Музеј-цркву-гробницу Карађорђевића. Засениле су нас фреске у мозаику. На повратку смо посетили паркове у Аранђеловцу. Ивона је у тој мешавини и дивљине и версајског уређења видела оличење самог Милоша, можда целе Шумадије и Србије.

Понедељак, 13. јун 1966.

Верица Миљковић-Секулић – Дафинина и Миланова кума, која је дуго на боловању молила ме да помогнем њеном лекару дру Булићу у његовим испитивањима једне бубрежне болести која је специфична за Шопове. Дао сам јој за њега брошуру – сепарат Јове Јовановића о Шоповима у лесковачком крају, а данас сам видео самог доктора. Он је синовац чувеног др Франа,²⁸⁶ сплитског археолога. Као интернист, открио је да Шопови, наши и бугарски, болују од бубрега: скврче се, осуше и доносе смрт. Скренуо сам му пажњу на пиротске колонисте у Доњем Банату (Старчево, Долово), у Оџацима, око Куманова, око Ђевђелије. Он је мени споменуо, као извор болести, Шопић код Лазаревца и у Мачви. Има случајева и у Босни, али су и то, по њему, досељеници из Шоплука. Писао сам Јови, да скрене пажњу др Јови Мишићу и другим тамошњим лекарима.

Среда, 15. јун 1966.

Рано је стигао Милан Ђурчић из Сивца, са традиционалним вишњама за сок. Питали смо се шта да радимо: тај дан смо одлучили да посветимо Ивони. Решење – нека пође са мном и са Ивоном у Музеј, а Дана ће нас чекати за ручак. Нико дије је још у болници. Мака није пошла са нама: сигурно је хтела да је још један дан имамо за себе. Ивона се дивила кокетној згради Музеја и примитивцима Хлебинске школе, особито Ивану Генералићу.²⁸⁷ Наше скулпторе је више ценила него сликаре, јер ови сувише имитују Париз.

²⁸⁶ Дон Фране Булић (1846–1934), хрватски археолог, историчар, конзерватор. После завршене теологије и свештеничког заређења, 1869, завршио је на бечком универзитету студије класичне филологије и археологије. Као школовани археолог постао је управник археолошког музеја у Сплиту, а 1878. поверена му је дужност конзерватора надлежног за очување културно-историјских старина на подручју Далмације. Гл. дела: *Хрвајски сјоменици у книнској околици, уз остале сувремене далмаћинске, из доба хрвајске народне династије, Црквица св. Пејтра у Прику код Омиша, Крунидбена базилика краља Звонимира усред Градине у Солину.*

²⁸⁷ Иван Генералић (1914–1992), пољопривредник, уметник. Цртањем се почео бавити од најраније младости, а сликарством од 1930, када се упознаје са Крстом Хегедушићем, који га упућује у сликарске технике. Он је најснажнија сликарска личност подравског басена и Хлебинске школе (термин који је увео Крсто Хегедушић 1931). Неко време је водио и сликарску школу у Хлебинама. После слика већином на стаклу, у техници која је временом створила велики сликарски свет наивне уметности хлебинског круга. Први пут самостално излаже 1937. у Новом Саду, а затим 1938. у Загребу. После рата излаже у низу изложби хрватског и југословенског сликарства у земљи и иностранству. На иложби „50 година модерне уметности“ у Бриселу 1958. његово дело дефинитивно улази у историју светске уметности.

Четвртак, 16. јун 1966.

Ивона иде у болницу Никодију, са Маком. Можда ће се видети последњи пут. Ивона је већ синоћ била узбуђена.

Петак, 17. јун 1966.

Узели смо Ивону, Дана и ја, пред вече, да је водимо на ђевапчиће пред њен сутрашњи одлазак за Париз. Била је узела авионску карту за идућу среду, али је убрзала одлазак с обзиром на Никодијеву болест и на ситуацију у њиховој кући. Хтела је још нешто: да буде за рођендан унуку Ролану (5 година од сина Жан-Пола) који се мази с њом највише и зове је „mon amour!“ [„моја љубав“]. – То је 20. VI. Понудили смо и Маку, али је она била уморна. Иде сваког дана мужу у болницу (четвртком и недељом два пута), а има на врату целу кућу. Можда је опет хтела да будемо сами са Ивоном. Имала је право. Ово је био врхунски разговор, после растанка са Никодијем. Била је ведрија него обично, него свих дана које је провела у Београду. Могла је да разговара слободно, пошто је Мака забављала једно новог посетиоца. А вероватно их је пустила да буду сами, читав сат. Ивона је најзад могла да каже зашто је дошла. А изгледа и да је чула шта је желела: да Никодије није заборавио лепе дане које му је створила дајући му једну велику љубав. Радовала се малом ресторану на два терасама испод „Славије“, на почетку Немањине улице: Некада, 1921. Никодије је ту доводио, такође на ђевапчиће. Сада смо чули најпотпунију причу о њеној љубави и о браку без љубави. „Нисам интелектуалка, али сам то постала зато што нисам била срећна.“ Ипак је добро што сам се удала и имам децу, и унучиће. Што бих у старости да немам њих?!“ Одлази умирена, излечена.

Субота, 18. јун 1966.

Мака и ја смо испратили Ивону на аеродром у Сурчину. Био сам га већ видео кад је Слободан одлазио у Америку. Ивона га је тек сада разгледала по дану. Видела је из камиона да је Срем више колективизиран него Србија, до Тополе. „Србија се одупрла, hein?!“ Растанак је био дирљив. Дана није могла да пође. Дафне ради, а данас је и Стелин први рођендан. Добила је много поклона. Из западног Берлина је чак стигла дивна розе хаљиница од госпође Штам, библиотекарке, која је прошле године у августу долетела из Дубровника, само да би видела Дафину и њену бебу.

Субота, 24. јун 1966.

Прво писмо од Ивоне, послато 20. из Шатијона [Châtillon] sous Bagneux код Париза. Каже да је боравак у Београду за њу био спасоносан и да ће сада поново утонути у своје ћутање. Из Софије стигла позивница за венчање Субке Геновски и инж. Богдана Кузманова. Честитали смо писмо, одмах.

Недеља, 26. јун 1966.

Нада и Демо одлазе у Ровињ, са Срђаном и Босанком Ружом (која треба да нам свима олакша летовање)

Уторак, 28. јун 1966.

Друго француско писмо од Ивоне, послато из Шатијона 23, пред одлазак у Корантен. Реч *dégradation* (о Никодију) резимише њен утисак о старом пријатељу. Ипак се не каже што је долазила: излечила се од својих илузија, које је подржавала пуних 40 година.

Среда, 29. јун 1966.

Молили смо инж. Светозара Ђаковића да нас саветује како да реконструишемо један део горњег спрата, за случај да наши млади иду горе, ако Вида Ајх одбије да се исели. Сећамо се познанства и сарадње у Паризу. Ђаковић је дуго боравио у Дижону, као и Милош Тупањанин. За овога каже да је у то доба примао три стипендије: српске владе, црногорску краља Николе и талијанску. За ову последњу до данас нисам знао. Он каже да је имао брошуру Аугустина Ујевића,²⁸⁸ у којој тврди да је

²⁸⁸ Аугустин Тин Ујевић (1891–1955), књижевник; студирао филозофију у Загребу, Београду и Паризу. Као песник формирао се на позитивистичким вредностима хрватске модерне, нарочито на Матошевој поезији; један је од најпродуктивнијих писаца, значајан и као есејист и критичар. Песме је почео да објављује још пре Првог светског рата; сарађивао је у готово свим књижевним часописима у Београду, Загребу и Сарајеву. Дела: збирке песама *Лелек себра*, *Колајна*, *Аушо на корзу*, *Ојађено звоно*, *Песме*, *Руковеш*, *Жедан камен на студенцу*, *Одабране њесме*; књиге чланака, полемика и критика *Недјела малољетних*, *Два велика бојумила (Толстој и Ганди)*, *Људи за враћима јосионице*, *Скалпел каоса*. Преводио с француског и енглеског језика. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 670.

Далмација талијанска. Знао сам за чланке, писане у друштву још тројице: Мирка Хопеа,²⁸⁹ Ђорђа Перића и Аце Илића²⁹⁰ – малог – позоришног човека, али не и за ову Тинову брошуру.

Четвртак, 30. јун 1966.

Вера Шеган довезла Бојку, која путује у Лондон на месец дана, да се поздрави са нама. Чујемо нову дефиницију социјализма: „Трновит пут у капитализам“. Дана и ја такође улазимо у Верина нова кола, „1300“ Fiat до станице и натраг. На испраћају Бојкином били су и Круница и Миша Трбојевић, а неко време и Мира и Миливоје Ристић, који ће 30. јула такође у Ровињ, без сина Ненада, који први пут летује са друговима. Оде нам ћера у Инглешку! Са Слободаном ће се наћи у Паризу око 1. августа, па ће, после недељу дана, доћи у Ровињ.

Петак, 1. јул 1966.

Ишао сам на Нови Београд да примим месечно следовање. Свратио код Жике Милојевића који тек допутовао из Совјетског Савеза. Био са агрономима, али нису им показали ниједан колхоз, ниједан совхоз. Од пољопривреде, видели само неколико научних института. Лепо раде ту, али на терену немају успеха: производња је још врло слаба. Зашто? – Нико им није одговорио. Дивили су се галеријама слика, особито у Лењинграду. Доста слободно су разговарали са људима и женама на улици, у парковима. Ослободио се свет. Симпатишу Југословене.

У пола дванаест, тек што сам се вратио кући, телефоном се јавља из Сомбора Веља Јеленковић, да пита какво је то „невреме над Београдом“. Биле су одиста кише, али сада је лепо „Међу руководиоцима“ – допуњује Веља. „То Милан Ђурчић фантазира“, као обично. Појма нисам имао шта се у том тренутку дешавало на Брионима. Дафне нам је донела из канцеларије потврду Вељиних вести, свечано добијених од радио-Будимпеште... „Ђећа Стефановић је ухапшен“: тако је чула библиотека. Тек у пет сати смо на радију и ми слушали Титову уводну реч на IV пленуму

²⁸⁹ Мирко Хопе, Далматинац, на студијама у Паризу, као избеглица за време Првог светског рата. Писао у *La Patrie serbe* о Цвијићевом Балканском полуострву и другим књигама о Југославији изашлим 1918. Остао је у Француској. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 369.

²⁹⁰ Александар Аца Илић, књижевник, позоришни човек, слабе воље, слаб карактер. Осуђен заједно са Мишом Трифуновићем у борби против Титове власти. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 104.

и неке дискусанте. Све је поновљено у 19,30 и у 22 часа. Чудо! Ранковић оборен: то је за наше унутрашње прилике важније него сукоб са Москвом 1948. Онда нас је Резолуција затекла сложне. Сад се људи из Србије осећају погођени као такви. Запањује како су се људи из ЦК брзо и лако окренули против човека који их је све држао. Још више је депримирано Ранковићево држање: кајање, признање, најзад оно порицање да је уопште мислио на председнички положај, да он није за место где се одлучује да је способан само да извршава. Свет налази да се Ћећа држао храбрије. Све врло слабо! Бедно!

По подне ме посетио, пошто се најпре јавио телефоном из хотела „Славија“ амерички професор црногорског порекла Алекс Драгнић,²⁹¹ са универзитета Вандербилт у држави Тенеси. Он предаје политичке институције, али се много интересује за политичку историју Србије у XIX веку. Он је био у Југославији 1947, у амбасади, али после мога хапшења и суђења. На Љубицу Вуковић и др Ружицу Гузину упутио га, из Вашингтона, Љубичин девер Славко Тодоровић, који сада ради за „Глас Америке“. А Љубица је, од Свете Живковића, имала наш телефон, и дала му га. Види се да је прави Американац, али доста добро говори наш језик и познаје наше писце: Слободана Јовановића, Живана Живановића, Јашу Продановића. Ја сам га упутио на проф. Драгослава Јанковића, који у Институту друштвених наука сада организује проучавање странака у старој Југославији. Може да види и Васу Чубриловића.

Недеља, 3. јул 1966.

Вељко ми је испричао нешто чудно. Михајло Михајлов,²⁹² асистент или доцент у Задру, син руских емиграната гђе Вере г. Николе, агронома, који такође имају стан у Ровињу, па смо их виђали, разаслао је апел умножен на машини, да се покрене часопис са демократско-социјалистичким

²⁹¹ Алекс Драгнић (Alex Dragnich, 1912–2009), академик САНУ као инострани члан. Био је универзитетски професор у САД, као стручњак за историју Југославије и Србије. Једно време је службовао и у амбасади САД у Београду. Гл. дела: Главне европске владе, Титова обећана земља, Срби и Хрвати – борба у Југославији, Србија кроз векове и др.

²⁹² Михајло Михајлов (1934–2010), српски и југословенски научник, публицист, познат као један од дисидента у време социјалистичког режима. Због чланка о СССР-у, објављеног 1966. осуђен је на годину и по дана затвора, а 1974. је због „непријатељске пропаганде“ осуђен на још седам година затвора, да би 1978. био ослобођен, и од тада је живео у емиграцији у САД. Тамо је предавао на неколико универзитета, и радио као аналитичар за *Радио Слободна Европа*. У Србију се вратио 2001. године.

правцем. Пре неколико дана, приредио је вечеру за 10 особа, у клубу књижевника, на очиглед околних столова, који су врло заинтересовано посматрали Штефицу Ђилас поред Михајлова, Миодрага Булатовића, Божу Павловића и осталу шесторицу. Њих и друге, Мих[ајлов]. је позвао за 10 август на састанак, у Задру, ради договора о часопису, евентуално о једној социјалдемократској странци, – пошто наш Устав то не забрањује. Вељко каже да циркулар није добио, али га је, преко Штефице, Михајлов позвао у Задар. Разуме се да неће ићи. Верује да овај ради са знањем, можда и са одобрењем власти. То је у иностранству већ објављено, а као доказ да је тако нешто могућно дошло је смењивање Ранковића и Стефановића. За иностранство и јесте.

Понедељак, 4. јул 1966.

Посетио ме Бугарин (Иван Спедов) Ранчев. То је онај задружни функционер кога сам ја звао Пенџерлијев у лето 1946. кад ми је причао о манама на које је наишао у СССР. Донео је од Геновских две „рибе-девојке“ – пушено сирење, бугарски врло успео специјалитет. Каже да су моје писмо и честитку за Субкино венчање читали гостима неколико пута. Ранчев је дошао као финансиски стручњак. Овде га је затекла промена у унутрашњем руководству, као што је, прошле године, на Јадрану, Геновске изненадила наша привредна реформа. Ранчев је мање смео у својим прогнозама, али и он верује да се код нас наставља либерализација, ако не и демократизација.

Такав утисак ми је јуче изразио и Вељко Ковачевић. Он верује да ће сада Ђиласа, његовог брањеника, пустити. Ранковић није могао ништа да предузме, јер је војска била у приправности. Други мисле да ствар овим није свршена и да ће режим имати још посла са Ранковићевим људима који су понаместани у свима ресорима. Већина верује да се неће десити ништа: „сви воле удобан живот, нико није идеалист, сви ће се покорити. Комунистичко је начело да се има поверење у руководство, ма које и какво оно било. Тако је у Русији, тако свуда. Др Рута [Давичо], Оскардова жена, питала је у СССР, једну комунисткињу, како им је откад нема Хрушчова. „Ви у иностранству више водите рачуна о њему него ми. Ми верујемо у наше руководство“. Њихова пракса је такође да врше самокритику и „самопљување“, како каже Давичо у *Песми*. Зато је Тито, на Пленуму, био задовољан са Ранковићем, који је признао моралну и политичку кривицу, а није са Стефановићем, који је остао на томе да је радио како је требало, у уверењу да је вршио своју дужност врховног полицајца. Тито је рекао: „Друг Ђећа као да није био комунист.“ Није знао да комунист увек мора да се покаје и поспе пепелом чим то Партији треба, она зна зашто. Пало је

у очи да су великаши ћутали, а да су од Србијанаца говорили само Добривоје Радосављевић и Милош Минић. Од Срба су били најоштрији Цвијетин Мијатовић²⁹³ (Босна) и Јован Веселинов (Банат).

Четвртак, 7. јул 1966.

Проф. Драгнић је видео много људи у Београду. Можда ће отићи и до Влад[имира] Поповића, кога зна из Вашингтона. Видео је мој Регистар особних имена, али га још више интересују VI и VII књига мојих мемоара: пред рат, рат и до 15.V.45.

Петак, 8. јул 1966.

Породица Ивковић добила лепу и духовиту захвалницу од наше Ивоне. Бојка нам се јавила из Париза, на путу за Лондон. Слободан врло ревностно пише родбини и пријатељима.

Недеља, 10. јул 1966.

Вечерас, у 11.45 Дана и ја полазимо за Ровињ. Наћи ћемо Наду, Ружу и Дему. Гледаћемо да се Дана најзад одмори. Прошле године нисмо могли због Стелиног рођења. Пред Ивоном јој се искривила уста, па смо се уплашили да није почетак парализе. Изгледа да је ударила промаја, можда у колима, кад смо ишли у Тополу. Добила је неколико ињекција са витамином Б1 и Б12, и сада може да путује, пошто су се уста исправила и рентген није видео ништа рђаво. Мора да пази, јер то се повраћа, кажу лекари.

Ровињ, понедељак, 11. јул 1966.

Стигли смо за 14 часова, тачно у 14.22. Брже него раније, особито него оне године кад нисмо добили директна кола, па смо мењали три или четири пута, путовали 24 сата. Дочекали нас Демо и [унук] Срђан.

²⁹³ Цвијетин Мијатовић (1913–1993), члан КПЈ од 1934: инструктор ПК КП за Србију постаје 1936, а 1938. одлази у Босну да ради на стварању партијских организација. Највећи део Другог светског рата провео је у источној Босни, на разним руководећим војним и политичким дужностима. Био је члан ЗАВНОБиХ-а и члан АВНОЈ-а. После ослобођења обављао је многе одговорне државне и партијске функције: министар у влади / Извршном већу НР БиХ, директор листа Комунист, амбасадор СФРЈ у СССР-у, председник СК СК БиХ, члан Председништва СФРЈ и др.

Затекли смо карту од Микија за себе, а Срђан је добио од мајке из Лондона, од оца из Њујорка. Срећан је.

Ушорак, 12. јул 1966.

Петровдан је и Ружа најзад мрси. Не за дуго, пошто поново почиње, за летњег св. Аранђела, затим ваљда за Илију или ко зна за кога. Spreма и за манастир, негде између Пожаревца и Костолца. Прво купање.

Пеџак, 15. јул 1966.

Срђан нас је све, – и Ружу – повукао да гледамо Доживљаје пса Леда (Lad), и не кајемо се.

Субоџа, 16. јул 1966.

Код Јелице Петровић, разговор са проф. др Костом Тодоровићем. Ту су и Јеличини рођаци Душан и Мира, са двама кћерима – лепотицама, близнакињама – Драганом и Горданом. Њих смо боље видели пре два-три дана. Младе, 16 година, самопоуздане, типичне данашње. Можда сувише расне и лепе. „Лепота је зло“ – каже Толстој. Имаће муке са њима. Али мајка је спокојна: „Утрапиће их“.

Проф. Коста, врло добро расположен, прича о својој младости. Као лекар, војни, затим приватни служио је дуго у Зајечару. Зато се сматра Зајечарцем. Рођен је у Београду. Рано без оца, сам са мајком Немицом. У основној школи које како, али је у гимназији, у Београду, сиротовао. Рано, врло рано почео је да учи друге: за 6 динара месечно давао часове из немачког, који је добро знао. Ратовао је од 1912. до 1918. После, као војни лекар, већ потпуковник, дао оставку: малтретирао га командант дивизије зато што је једном отишао болеснику-другу из Лесковца, а не на службу божју, други пут, из истог разлога изостао са бала. Практиковао у Зајечару, а 1924. позван у Београд, постао професор, академик. Дивизијар касније дошао да му се извини.

Политиком се, каже, никад није бавио, али би волео да чује како сам ја, као научник и политичар, доживео сукоб са комунистима, издају својих пријатеља и хапшење. Кратко сам испричао. По киши сам га пратио до бродоградилшта и Шумадије, иза које станује са ћерком и зетом. Причам му о подухвату М[ихајла] Михајлова. И он мисли да је то за „извоз“, више него за домаћу употребу. Каже за себе да много, можда све, дугује својој

супрузи коју је недавно изгубио. Ја то кажем за себе: колико дугујем Даниној помоћи и сарадњи.

Недеља, 17. јул 1966.

Идемо Дана и ја да поздравимо госпођу Габријелу, супругу Јована Петровића, нашег портретисту. Он треба да дође из Београда сутра. И Францускиња зна за Михајлову ову нову авантуру. Она зна и то да је шизофренична Марија-Маша, његова сестра, у Америци, на студијама (или на лечењу?) у некој католичкој установи. Шта сад то има да значи. Чији су ти људи?

Понедељак, 18. јул 1966.

У биоскопу гледамо грчке „Црвене фењере“, врло добро направљене. Пред двораном, г. Јова Петровић и његова кћи, музичарка Лили. Била је 16 дана у Москви на светском конкурс извођача. Одликовао се млади Соколов од 17 година, пијанист. Од наших двоје нико се није нарочито истакао. Соколов је феномен. Г. Петровић је чуо у Београду сумње у погледу Михајла Михајлова: да је намештен од власти. Ја пре мислим да га пуштају, као безбедног, због иностранства, и да виде ко ће се овде налепити на њега. Сам он изгледа идеалист. – Лили је у Москви осетила да Руси сасвим друкчије – горе – свирају Баха²⁹⁴ и Моцарта него ми на Западу. Ми опет тешко тумачимо њихове композиторе. У Москви почиње Азија, и то је за нас туђе.

Уторак, 19. јул 1966.

Петровић код нас. Ја код Јелице Петровић. Увек, њен гост г. Душан, финансиски чиновник већ пре рата. Републиканац. 1946, Влада Симић им рекао на партиском састанку: Нас неколико ћемо се жртвовати. Странку нећемо ангажовати. Она ће се растурити.

²⁹⁴ Јоахан Себастијан Бах (Johann Sebastian Bach, 1685–1750), немачки композитор, један од најзначајнијих у историји музике. Изврсном композиционом техником дао је најзрелије облике барокне вокално-инструменталне и инструменталне музике. Компонувао је око 300 духовних (*Имао сам многа јада, Христос је лежао у самршним рукама*) и око 20 световних кантата (*Кантата о кафи, Сељачка кантата* и др.); пасије (по Матеју и по Јовану), на романтични начин евоцирајући драматику; *Мису у h молу, врхунско дело барокног доба, Божићни орашоријум, Магнисат*. Бахова оргуљска музика представља врх инструменталне музике 18. века. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 203.

Четвртак, 21. јул 1966.

Коста Тодоровић долази да поздрави Дану и да јој изрази своје дивљење: без ње ја не бих могао постићи оно што сам учинио. Ја му саопштавам како сам га, у своје Регистру особних имена, дефинисао: најбољи човек међу лекарима, нико му се узалуд није обратио за помоћ; свуда и за све је стигао.

Петак, 22. јул 1966.

Јелица код нас. Помиње своју прву и једину љубав (Ја знам да је то био др Младен Жујовић, сада у емиграцији, у Паризу). Питам је: „Шта би било да та љубав није оманула?“ – Одговор јој излеће као из пушке: не бих била оно што сам, нити урадила оно што сам урадила.“ (Не би успела у професији, не би имала две специјализације у медицини, не би постала један од најбољих дечјих лекара у Београду). Ја мислим на Ивону – „постала сам интелектуалка, зато што нисам имала среће у љубави.“

Недеља, 24. јул 1966.

У новинама Титов разговор са лордом Томсоном и са уредником *Дејли Мирора*. На питање да ли може доћи до вишепартиског система код нас одговара одлучно: „Не. Имамо Социјалистички савез у коме је и Савез комуниста а ту су и синдикати, омладина, женска организација. То је довољно широка база.“ – Ко ће онда доћи Михајлову?

Понедељак, 25. јул 1966.

Писмо од Дафне из Београда: почели су нешто да раде на горњем спрату, – премештај канализације да би се направило купатило. Пише Бојка писмо: хладно је у Енглеској, много посла. Јелица нас зове на бродето, зато што Бенићеви одлазе сутра. Ишао сам да откажем. Затекао њеног брата Милана и снају Миру, Босанку. После сам посетио Веру и Николу Михајлова. Он већ две године не пије. Уплашио га инфаркт. Ослабио је, али остао жив. Он сматра да његов син ради неозбиљну ствар.

Уторак, 26. јул 1966.

Бенићеви одоше под великом кишом.

Среда, 27. јул 1966.

На пијаци случајно [сам] срео Драгољуба-Драгана Јовановића,²⁹⁵ брата Жикице [Јовановића] Шпанца.²⁹⁶ Ту су и Десанка и Вера и Славик, у Краутовој кући (немачки пуковник), у нашем непосредном суседству. Они знају страшне ствари о расипању новца, о пет и шест накарадних плата, док треба да се укине Музеј Николе Тесле и друге културне установе. Проф. Вељко Кораћ је у *Борби* нашао вест о неком банкету у предузећу „Каблар“ који је коштао 15 милиона, и показао министру просвете, који предлаже да се Теслин музеј премести у село Смиљан, које је тек пре две године добило електрику... Ко би тамо дошао?! Понудио да музеј финансирају наши исељеници у Америци. То ипак наши нису смели допустити.

Четвртак, 28. јул 1966.

Писмо од Добриле и Влајка од 25. VII. Не љуте се много на наше младе што их нису дочекали како ваља: Дафне је спремила вечеру за Стелу и преповијала је, а Милан је са Ивковићима гледао светско првенство у фудбалу у Лондону. Утехе ради, купили смо за Добрилу лепу торбу за пијацу.

По подне код Регине и Анте Томишић, Де Амичисова 24. Они се зими брину о нашем стану. Видели смо старију кћер Зденку; завршила средњу економску у Загребу и већ се запослила. Млађа Нада, још нема 15 година, а већ ради у рецепцији хотела на Црвеном отоку и зарађује преко 100.000. Прошле године била у Немачкој код њихових гостију, научила немачки. Сада се служи тим језиком, енглеским и талијанским. Сјајно дете: никад није у осмогодишњој донела оцену мању од петице. Такве су биле и наше кћери, особито Дафне. Надини родитељи никад нису могли да им помажу,

²⁹⁵ Драгољуб Драган Јовановић, официр војске Краљевине Југославије. Други светски рат провео у заробљеништву. После ослобођења био је у војсци ФНРЈ до 1949, када је, као информбировац, осуђен и упућен на Голи оток. По издржаној казни бавио се школским и уметничким филмом. Био је ожењен Вером (Феодоровна, Јаблан), кћерком Десанке Милутиновић. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 116.

²⁹⁶ Живорад Жикица Јовановић Шпанец (1914–1942), члан КПЈ од 1935; учествовао у Шпанском грађанском рату, учествовао у припреми оружаног устанка, у Рађевини је формирао чету. На збору у Белој Цркви 7. јула 1941. сукобио се са жандармима, који су покушали да растуре окупљени народ. Оба жандарма су погинула. Овај догађај означен је као почетак устанка у Србији. До погибије у селу Радановцу, у борби против четника и недићеваца, био је политички комесар Прве рађевске партизанске чете. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 986.

јер су полуписмени. Регина је одрасла на селу, једно од деветоро деце. Најстарија кћи, 50 комада оваца, во, магарац. Мати око деце. Она увек са овцама или у штали, или у млекару. Увек мокра и прозебла. Није чудо што је сада мучи реуматизам, иако има непуних 39 година, као наша Дафне. И стално шије, што јој такође не чини добро за живце и за ноге. Сва је искидана. Још има неке уртикарије, рђаву седиментацију, притисак слаб –110. Ипак је прошле сезоне радила као собарица у новом хотелу „Парк“ на Пунти. Уређивала је и чистила 20 соба. Више не може. Удесили су стан још лепше него ранијих година. Купили су цео спрат за милион и по: то је ништа, за тако велика два спрата (има таван), или 2 спрата и таван. Отплатиће брзо, јер живе економично. Али та Нада, је чудо! Регининог оца убили Талијани; два брата били партизани; муж такође. Сада лепо живе. Сви су остали живи. Мајка је одавно у граду. Тако се национализује Ровињ. То је његова будућност.

Пеџак, 29. јул 1966.

Писмо од Ивоне, од 8. јула, али је ишло у Београд. Даје нам податке за моју *Нову Изолду* коју сам довршио (190 страна, 19. јула; почео 18. јуна) Стара Изолда је умрла заједно са Тристаном, а она је од свога отишла разочарана. Није га уопште препознала. Ипак се не буну што пишем њен роман. Никодије је прорекао да ћу га написати. Да ли ће бити задовољан садржином.

Ристићеви (Миливоје и Мира) јављају да ће стићи сутра после 14 часова железницом. Како ћемо се сложити с њима? Он је комунист и врло затворен Македонац; она ћутљива Мађарица. Видећемо. Он је партијац. Зато нећу први почети разговор о последњим променама у њиховом руководству.

Субоџа, 30. јул 1966.

Ристићеви су стигли, а очекују и сина Ненада, који је, први пут без њих, летовао у шатору са неким другом. Од Микија је, из Копра стигла карта. Она ће обрадовати Миливоја, јер се у њој говори о њему најповољније. Мики је већ у Београду слушала од своје другарице Душанке Лазаревић, зване Бобе – по Микијевој навици да измишља имена – да Ристић има великих неприлика у издавачком предузећу које води од пре неколико месеци као директор. О Срђановом рођендану 23. фебруара, кад се једино виђамо с њим већ је говорио о тешкоћама на које је наишао у „Народној књизи“. Затекао је хаос, не дају му да мења. Од 140 службеника, само 5 имају факултетску спрему, рачунајући и њега. Досадашњи директор је био

борац, али без квалификација. 20 њих имају средњу школу. Остали су само са основном. Он покушава да спасе предузеће банкротства. Отпустио је 20 непотребних, а треба да оде још много. Наишао је на отпор. Самоуправљање је ишло против његових напора. Издао је *Народни кувар* у 9.000 примерака, или више, помоћу претплате. 6.500 место 8.500 динара. Тако је добио 25 милиона готовог новца, и омогућио да сви добију за прво полугође још по једну плату. Ипак су му дали отказ. Исплатили су га до 31. децембра. Само да иде, да им не смета, да не отпушта непотребне.

У својој карти, Мики даје мишљење Душанке Лазаревић о М[иливоју] Ристићу као директору „Народне књиге“: „Једини паметан човек у предузећу“, али „сигурно због тога мора да напусти то место“. Брана Миљковић јој је, са своје стране, рекао да је М[иливоје] Р[истић] „фини и културан човек.“ Сама Мики се сећа тога имена: „читала сам давно нешто од писца са тим именом.“

Прочитао сам Миливоју тај део карте. Изменио је реч „паметан“ са поштен. Задовољан је био.

Недеља, 31. јул 1966.

Разговарам са М[иливојем] Р[истићем] о последњим догађајима. Сложили смо се да је врло срећан избор Коче Поповића за потпредседника републике. Има све квалитете: Србин, Београђанин, Цинцарин, културан човек, [говори] пет велики језика, шпански борац, командант Србије 1944, начелник генералштаба, 11 година министар спољних послова са великим угледом међу уједињеним нацијама. Никога неће уплашити, нити га ко мрзи међу нашим народностима. За противнике има и ту добру особину што је болешљив. Миливојева жена, Новосађанка Мира такође је чула за *Шпилову* ранију информацију да Тито може да се повуче пре смрти, и да Коча буде и председник. Пред делегацијом старих бораца је недавно рекао: „сви ћемо једног дана у пензију“, а Енглезима је пре 8 дана казао да би волео да буде довољно свестан да *сам осети* кад његове способности буду попустиле, па да се уклони на време. Али он је исто тако објаснио да не треба очекивати никакав либерализам у западно-демократском, па ни у Ђиласовом смислу, нити слободно размахивање разних национализама и шовинизама.

Понедељак, 1. август 1966.

Добили смо од куће писмо. Дафне јавља да на спрату раде мајстори. [Зет] Милан се љути на зидара Васића, кога су нам препоручили Ивковићи, као Миланчетовог рођака: цене су сваког дана друкчије. Послали су

Државном архиву СФРЈ моју признаницу на преосталих 200.000 динара, за V и VI књигу *Политичких усйомена*. Од тога има да се одбије порез 17,5%. У погледу преправки у кући сваки час их један инжењер буни против другог, као што чине лекари. И њихова кума Верица је довела једног, који се ругао плану што је предложила Милка Шојић. Сасвим су збуњени, и љути.

Ушорак, 2. авјустѝ 1966.

Јутрос нас је узалуд тражила гђа Вера Михајлов. По подне смо опет ми њих узалуд тражили. Онда смо отишли др Јелици. Њен брат Милан и снаја Вера ишли су колима до Венеције на два дана. Све је скупо, а наш динар јевтин: 100 за 32 лире. Чули су да тамо радник прима око 300.000 месечно. Онда није чудо што је наша обала пуна талијанског скромног, скоро сиромашног света. Према нама, они су господа.

Од Бојке је стигло данас писмо од 21, са поштанским жигом 26. Са Слободаном треба 3. августа да се нађе у Хавру.

Илијин и Јеличин брат Милан причао нам је како је у затворима Гестапоа провео 9 месеци 1941. То му се не признаје као дупли радни стаж зато што није затваран као „организован“. У Београду је био у затвору заједно са Гецом Коном, у згради окружног (сељачког) суда, затим у Бечу. Кон је могао да оде у Грчку одмах после 6. априла. Али одбио је да награди једног нашег авијатичара са 2 милиона, колико је овај тражио. Тако је остао у земљи. Немци су га ухапсили у Врњачкој Бањи, као Јеврејина и као помагача пуча 27. марта. Узели су му сав новац и накит. Оставили само 7 динара. Затвореници му се смејали што је непрестано, кришом, пребројавао ту своју имовину. Шале ради, једном му је један од њих украо 2 динара. Геца је скоро плачући молио да му врате. Обојицу су пребацили у Беч, а Кона касније у Берлин. Говорило се да је његов досије био врло опсежан. Тамо су га и убили.

Среда, 3. авјустѝ 1966.

Са другим поздравима, један је из Ровиња отишао др Вери Ерлих. (Она се нама тако прошле зиме јавила из Дубровника). Данас она Дану и мене позива да се задржимо, на повратку, у Загребу, да је посетимо у улици Висока 20 (тел. 23-985). Ја бих радо, јер осам година нисам био у „главном граду Хрватске“, али Дани се не напуштају директна кола Ровињ—Београд.

Из Кикинде ми се пре неки дан вратила карта којом сам Бранку Ћирићу, некадашњем другу, захвалио за литар слатког вина што ми је 3. јула донео отуда Вељко Ковачевић. „Непознат“: а раније су сви знали за Бранка, као политичара и задружног службеника. Да ли је тамо макар Милић Комненовић,²⁹⁷ адвокат, из Власотинца, ожењен богатом апотекарком Јелком. Колика ли је њихова Нада? Пишем Милићу. Да ли ће смети да одговори? Никад се није јавио после 1946, а толики пријатељи смо били раније!

Четвртак, 4. август 1966.

Привучени насловом „Априлска љубав“ – због нашег 21. априла 1919, свих 21. априла и свих 21. у месецу – гледали смо синоћ биоскоп у башти. Код куће смо затекли један лист ишчупан из бечког *Nenas Österreich* од 2. авг. чланак од Херберга Лухта, на првом ступцу треће стране: „Југославија следи Тита, пошто би имала много да изгуби ако би изабрала Ранковића или Михајлова“ (између Р[анковића] и М[ихајлова]). – Добро је што је Тито победио, јер је он користан за Европу, због своје улоге између Запада и Истока. Ако он остане на власти, биће спашена реформа и оно што је Југославија стекла до сада. Али треба видети како ће решити случај Михајлов. Боље да га не хапси, као Ћиласа. Тито неће сам изабрати свога наследника. „Он ће остати, што ће бити добро. У томе му је Ранковић помогао. Маршал је надвладао. Али игра још није завршена“ (крај). (Овај лист је донео г. Јован Петровић и дао га Срђану).

Јутрос ми гост Миливоје Ристић даје *Вијесник у сриједу* од 3. августа. На уводном месту, из најкрупнијих слова упозорава се на *целу иешу сирану* са истим насловом „Тко води игру?“ Све о Михајлову и Богдану Радици,²⁹⁸ који је сада професор на Универзитету Ф. Дикинсон. Чланци у страним новинама, особито америчким. Најпре у Њу лидеру, одмах после

²⁹⁷ Милић Комненовић, адвокат. Најпре радикал, затим леви земљорадник, активан посебно 1935–1938. На партијском скупу у априлу 1945. изабран у Главни одбор НСС. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 142.

²⁹⁸ Богдан Радица (1904–1993), хрватски историчар, универзитетски професор, публицист, дипломат, књижевник и преводилац. Студирао је у Љубљани и Фиренци. Од 1928. до 1933. дописник је из Париза и Атине и аташе за штампу у југословенском посланству у Атини; од 1933. до 1939. био је члан југословенске делегације у Лиги народа у Женеви; 1940. премештен је у Вашингтон, а после пада Југославије у априлу 1941. ради у уреду за штампу у Њујорку. Од 1943. заједно са Лујом Адамичем, води кампању против југословенске избегличке владе у Лондону и за признање Тита. Од 1950. до 1974. предавао је историју на Универзитету Fairleigh Dickinson.

брионског пленума, у Њујорк Тајмсу Меморандум Михајлова, елаборат од 24. XII 1965, отворено писмо маршалу Титу разаслат као циркулар од М[ихајла] М[ихајлова] од 11. јула 66. – (Елаборат о могућности оснивања отворено опозиционог штампаног органа). Помиње се и чланак „Ћилас и данашња Југославија“, „Борба за слободан свет не води се данас у Вијетнаму, већ у Југославији“. Место да се енергија троши на рат у Вијетнаму, само део те енергије би донео већу корист кад би се употребио на ослобођење Ћиласа: „свет би добио неупоредиво више него што ће добити од било каквог исхода рада на југу Азије“. Цитат из Елабората: „Појава часописа такве врсте била би од светске важности, као детонатор за експлозију демократских снага у целом социјалистичком свету“. Вијесник у надсловима назива Михајлова „шизофрени антикомунист из Задра и његова сестра, студент католичког универзитета из Вашингтона“. На крају се наводе слојеви на које, према Елаборату Михајлов рачуна за лист, односно за другу верзију: „Првенствено културна и техничка интелигенција, религиозни људи свих вера, идејни противници марксизма у највишим културним сферама, симпатизери хришћанског персонализма у Словенији, симпатизери националистичких тежњи хрватског народа у Хрватској, српских у Србији, ђиласовци и велики број младог кадра у Савезу комуниста. Нигде не узима у рачун ни сељаке ни мене. Чланак је потписао С. Т. (Ко је то?)

Данас *Борба* доноси, према АФП и немачким званичним изворима, да је у прошлом рату убијено 55.293.000 људи. А да је рат оставио 35 милиона инвалида. У Првом светском рату: 9.736.897 мртвих и око 21 милион 100.000 инвалида. У II рату, само Немци: 7.375.800 мртвих, заједно са аустриским губицима.

Писмо, опширно, од Бенићевих: о боравку у Радовљци, код снаје и сина, затим у Загребу код Гордане и Влатка, најзад у Београду, посета нашим у колонији. Одмах сам одговорио картом, захвалио на тако потпуном извештају.

Наша, управо Бојкина, Босанка Ружа иде у Београд. Одатле ће у свој будући манастир, па у Босну (Тешањ) својој кћери Мирослави и другој родбини. Однела је поклоне.

Пеџак, 5. август 1966.

Вера Шеган, која све зна и свакога познаје, није ни чула за велику пажњу коју је *Вијесник у сриједу* посветио Михајлу Михајлову. О њему је у опште мало знала. Читала је у рукопису један његов чланак, или одговор, упућен *Нину*, врло богат садржином и духовит. Није, разуме се, штампан. Ово сада сматра неозбиљним и замера својој другарици, која уређује тај загребачки недељник,

да даје важност једној безначајној појави. Врло је, међутим, поносна на вести које сама доноси: да је Ђилас пуштен из затвора, да се разводи са Штефицом, да је већ дошао овамо, у Ровињ, својој кћери и бившој супрузи Митри Митровић. Каже да је видела овде Живана, брата [Митре] Митровић, али нисам разумео да ли је ово од њега слушала, као и то да је Ранковић интерниран у Дубровнику и да га чувају шест момака, из сваке републике по један. (Ми смо опет раније чули, овде, да су *већ пре* Брионског пленума 1. јула, Ранковићеве ствари избачене из његове дубровачке виле. Још једна Верина сензација: биће уклоњен са положаја – Едвард Кардељ. – Ако и дође до тако нечег, рекао сам ја, то неће бити тако брзо после Бриона, свакако не пре септембарског заседања Скупштине. Али је и Миливоје Ристић донео из Ровиња нешто слично, да ће Кардељ бити професор универзитета. Све те вести мени изгледају невероватне, али после Ранковићевог обарања ништа није немогуће. Кад се Тито одрекао њега, свом најоданијем сараднику од 1940, онда може бацити сваког. Невоља је што од 4 главна стуба режима остаје само један, а и он помиње да „сви ћемо у пензију!“. Ко ће онда понети тешко бреме? Млади? Који млади?

Субота, 6. август 1966.

Дафне јавља да су Беба и Драшко, 2. августа добили ћерку у Радовљици. Одмах смо послали телеграм, да честитамо и пожелимо здравље и срећу. Жали се да је у нашој кући лом и даље. Мајстори не раде, а примили новац за промене у канализацији. За неке електричне инсталације разни дају сасвим различите цене: од 80.000 до 150.000, за исти посао. Милан се секира. Она је, каже, хладна и посвећује се само Стели.

Недеља, 7. август 1966.

Миливоје прича шта је видео, пре много година, на једном пријему у бугарском посланству. Ђилас је хватао за крагну од капута М[илана] Грота, доказујући му да су Црногорци посебна нација. Видећи да је борба љута, Кардељ се понудио да помогне своме другу. Ђилас је одбио: Не треба, Бевц, не треба. Могу и сам.“ Било је тада речи и о „македонској нацији“.

Миливоје је – нисам то знао – учио права, а не књижевност. Сећа се да је спремао испит из економске политике. Преко *Аграрне полиције* је стекао симпатије за социјализам. Тако каже. Предмет ником тада (1932, или 1933) није погодовао, а испитивао је Милан Жујовић. Тако је било све док се ја нисам вратио на факултет 1945.

Понедељак, 8. август 1966.

Дафне није могла да одоли. Већ 3. августа писала да су Стели скинули несрећне кајишеве због неразвијене кости која треба да прими бутну у куку. Али је лекар тражио гаранцију да се дете неће усправљати на ноге док он не дозволи.

Уторак, 9. август 1966.

Нов број *Вијесника у сриједу*. Врло мало о „малом Михајлу“: само неколико одзива из публике на њихов чланак „Тко води игру“. Сви одобравају. Само један пита да ли је фер да се политички противник назива мистиком, психопатом, шизофреником. Други листови не доносе ништа, а Мишков састанак [Михаило Михаилов] треба да се одржи сутра у Задру. Ко ће му доћи? Да ли ће неко смети, после напада од 3.VIII?

Јуче смо добили од Ивоне разгледницу њеног Морлеа – поглед на аквадукт – на град из авиона. Преко целе беле стране тешке речи на рачун Маке и Никодија. Рекла је раније да више неће писати о томе, али, ето, не може. „Je ne regrette pas le voyage à V. Et j'espère bien ne pas vous perdre. Quant aux „amis“ ils ne viendront pas chez moi et c'est mieux ainsi. Ils ne vous diront sans doute pas la vérité à ce sujet. J'ai, avec l'aide de Dana, compris que je n'étais qu'un *moyen* pour passer les vacances – flateurs. M est votte et avide; combrien vous sus trompiez sur son comportement! C'st une absence totale de savoir – vivre qui si a permis de prendre ma décision, et aussi le manque de franchise de V.“²⁹⁹

Синоћ је Вера Шеган признала да су њене сензације биле неосноване. Ђилас није пуштен, нити се разводи. Штефица га је, на посети питала, да ли има нешто ново. Рекао је, тајанствено: „Има, али нећу да ти кажем!“ За Кардеља је, међутим, чула и она да одлази са великих положаја, да иде у Словенију. – Пред Јелицом се жали на „терор мириса“: осећа и најслабије. То је унесрећује. Чак не подноси упаљач, јер јој „цигарета повуче“ мирис бензина. И тако редом. Не трпи близину жена, јер све миришу непријатно. Људи су још гори. Њен муж, који ради са лековима, мора одмах чим дође кући да се окупа и потпуно пресвуче. Чувши причу о мирисима, изнео сам јој три листића из *Нове Изолде*, одмах је осетила ацетон, пошто је сто на

²⁹⁹ „Не жалим што сам путовала у Б[еоград]. Надам се искрено да вас нећу изгубити. Што се тиче 'пријатеља', они неће доћи код мене, и тако је боље. Они вам вероватно неће рећи истину о тој ствари. Ја сам, уз Данину помоћ, схватила да сам била само средство да се проведе годишњи одмор – ласкавци. М[ака] је глупа и похлепна; колико вас је преварило њено понашање! Потпуно одсуство њеног васпитања помогло ми је да донесем одлуку, као и мањак искрености код V. (Ник[одија]).“

коме стоји рукопис био лакиран. Прочитао сам јој парче о Венери и Аполону, како је код Шекспира. Потврдила је Марлов-а: „Није се никад заљубио ко се није заљубио на први поглед“. Очи су јој сијале док сам читао Шекспирове стихове: „волела бих те и кад бих изгубила сва чула – вид, слух, пипање, мирис.“ – Изненадила ме таква, нова Вера. „Мислио сам да сте ви хладна жена“. – „Камо да сам! Питајте Бојку! Она све зна. То је мој олтар.“ – Никад нам ништа није рекла! – За мене је устврдила да нећу никад остарити зато што волим љубав.

Среда, 10. август 1966.

Синоћ пред десет изненадили су нас Бојка и Слободан. Нисмо им се надали. Били су у Хавру један дан, у Паризу четири дана. Донели су шест кофера и торби, великих и малих. За сваког по неки поклон. Најлепши за Стелу: дивну црвену јакну. Бојка је радила, учила, разгледала, сама, Лондон. Ни с ким није била сем са Пантићевима. Слободан је видео много света, али скоро ниједног од емиграната. Наметнули су му сусрет са Милорадом Драшковићем,³⁰⁰ али он је оставио одличан утисак – научник, не политичар. Десетак књига је објавио. Ради у Хуверовом институту. Донео је два броја *Монда* у којима се говори о Михајлову. Знају за чланак у *Вијеснику у сриједу*, али и то да је био претрес у његовом стану и да су га у полицији испитивали пет часова. Са насловом преко три ступца резимишу његово саопштење штампи. Састанак у Задру од 10.–13. августа. Изјавио је да ће се одржати и ако би он био затворен.

Четвртак, 11. август 1966.

Већ синоћ је дошао одговор. Јован Петровић ме је пресрео на улазу у Масато 4 са два немачка листа који су бринули југословенску бригу. Франкфуртер цајтунг од 8. [августа] говорио је о злоупотребама наших руководилаца и чиновника са викенд кућама дуж јадранске обале и око Новог Сада, на обронцима Фрушке горе: добијали су од општина земљиште које је било одређено за туристичке објекте, бесплатно или врло јевтино, материјал за зидање, превоз и друге услуге – путем „корупције“. Наводи да су се тиме највише користили органи државне службе безбедности. Постоји нада да ће се све то исправљати сада кад је уклоњен

³⁰⁰ Милорад Драшковић (1921–1996), трећи син, посмрче, Милорада Драшковића, чије је име и добио. Живео је у емиграцији. Био је познати сарадник Хуверовог института у Калифорнији, а пре тога је објавио докторску дисертацију о односу немачких и француских социјалиста пред Први светски рат према рату и миру.

Ранковић. Има такође гласова да су ови подаци претерани и да се надувавају да би се објаснио Ранковићев пад. – У броју од 9. августа *Nojes Esterroix*, који такође доноси г. Петровић, јавља се из Задра да је М[ихајло] Михајлов ухапшен и да се неће одржати предвиђени састанак. Надодајући при томе да је страним новинарима предао текст свога реферата за тај састанак, и њега смо нашли у *Монду* за 9. [август] Полиција је рекла да ће га задржати 3 дана ради испитивања. Дотле ће се разићи они који су дошли, ако је ико дошао у Задар. – Г. Петровић је то чуо на радију Монте Карло Швајцарске и још да се састанак није одржао. – Мени се просто није ишло у Београд: како да одговорам на питања о овој ствари? Да прихватим Михајлова не могу, а незгодно је да га нападам кад ради нешто корисно, кад тражи демократски социјализам, и покрет за који се ја заузима више од 20 година. Овако ће се све прекинути, за неко време, и ја ћу бити на миру и од пријатеља и од непријатеља. А показало се да комунисти не мисле стварно ни на какву либерализацију.

Нов моменат је и ово: све више се подвлачи *конфедерација*, као да републике већ немају доста самосталности. Чак је Тито рекао лорду Томсону и уреднику *Дејли мирора* да ће савезна влада задржати само војску и спољну политику, а остало би радиле републичке владе. Михајлов свој „програм“ такође завршава конфедерацијом. Слободан каже да на Западу подржавају ту идеју, да би задовољили Хрвате и Словенце, које осећају као ближе себи.

Афера Михајлов добила је јутрос привремени финале. Отишли смо Дана и ја његовим родитељима да кажемо збогом, пошто сутра путујемо, а и да их мало умиримо после синоћних вести да је М[ихајло] М[ихајлов] ухапшен. Знали су више него ми. У *Вјеснику* су нашли белешку о његовом хапшењу. То је била прва званична изјава. Танјуг је саопштавао из Задра да је градска организација Социјалистичког савеза држала конференцију о њему. Били су присутни и неки страни новинари, вероватно они који су дошли због његовог састанка. Говорили су против М[ихајла]. М[ихајлова] и неки наставници Филоз[офског] факултета где је он био асистент. Донели су и закључке: осуђују делатност, сматрају се увређеним, траже да надлежни спрече његову делатност, да га „казне за све што је учинио“, да га „одстране из њихове средине“, „јер га ми овде више нећемо трпети“. Протестују против сваког повезивања М[ихајлова] и његове делатности „нашим градом и његовим установама“. Он „прима паре и директиве од непријатеља наше земље“, „распирује националну мржњу“. Захтевају од јавног тужилаштва у Задру да се против њега поведени поступак што скорије проведе“. Танјуг даље јавља да је М[ихајло] М[ихајлов] ухапшен 8. августа зато што је и поред поведеног поступка због: „ширења лажних вести и лажних тврдњи“ и даље вршио та дела чиме је дошао у сукоб са чл.

182 ст. 2, тачка 3 Закона о кривичном поступку. „Он је лишен слободе да се дело не понови, а и у интересу његовог личног интегритета“.

Овим је речено да може бити физички нападнут, да би отишао из Задра. Ми смо уверавали родитеље да му се неће ништа десити, али да ће он свакако сам напустити Задар и доћи њима у Нови Сад – у Детелинару.

Пристао сам да изузетно идем на купање на Катарину. Тамо је лепеше него дуж Пунте где се ми купамо, али ми не идемо. Протествујемо што сваке године повећавају цену превоза. Сада је 200 динара по особи за једну вожњу. Била је 10 динара. Хтео сам да још будем са Слободаном и Бојком, пре одласка. Они остају. Бојка и Срђан до краја августа, а Слободан можда и после, ако га послови око пензионисања и стамбене задруге чији је председник не позову раније. Упознао сам их са романом о Новој Изолди, а Сл[ободан] је још причао о Америци, одушевљено.

Увече смо били сви позвани код проф. др Ивана Бенедикта Бергера и његове кћери др Олге. Она је била на Катарини са синчићем Иваном. Стари зубни лекар, шеф клинике, редовни професор, врло је симпатичан. Једноставно и скромно прича о сиротовању. Родио се у Словенији. Дванаесторо деце. Отац волео да пије. Мати месила велике хлебове за више дана. Никад свеж хлеб. После гимназије, [студирао] медицину у Бечу. Узео малу, минијатурну собицу. Газдарица дала две чаше, једну за пијење, другу за четкицу. Он четкице уопште није имао. Деца су код његове мајке чистила зубе прстом умоченим у со. Уочио га професоров асистент, и препоручио га за лаборанта у хемиском отсеку. После је ишло лакше. Са професором, старим нежењом, се и спријатељио. Био је то Словенац [Фриц Прегл] Прегељ,³⁰¹ који је добио Нобелову награду. Посетио га је у старости. Бергер сада има 78 година, али још планинари. Неколико пута се пео на Триглав. Обично иде сам. Једном је залутао. У Ровињу је добио целу кућу, случајно, кад га је довезао Грга Јанкез. Председник општине је доделио једну кућу Јанкезу, па питао друга доктора да ли и он жели. Служитељ је са кључевима пошао, и препоручио му једну у Бреговитој улици. Видели смо је. Дивна тераса са бунаром – цистерном. Ту смо седели. Служила нас је симпатична докторова кћи, и сама лекар-научник, супруга хирурга Јекића. Обоје младих учили су енглески код Бојке: од онда су блиски пријатељи.

³⁰¹ Фриц Прегл (Fritz Pregl, 1869–1930), аустријски хемичар, професор Универзитета у Грацу; створио методе органске квантитативне микроанализе. Добио Нобелову награду за хемију 1923. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 79.

Петшак, 12. август 1966.

У возу за Београд, од 15,40 данас, имали смо у купеу занимљиво друштво: две девојке из Земуна, 19 и 18 година, и једног Холанђанина од 19, који је заљубљен у млађу. Упознао је прошле године у Ровињу, пао је на матури, јер „није био добар“, а сада је дошао „због њега“ – т.ј. због Мире. Светлана је сваки час одлазила у други купе, очигледно код свога момка. Дивили смо се њиховом слободном понашању, самопоузданом и дрском. Холанђанин је био њихов послушни паж, да се не каже слуга. Пушили су сви троје врло рутинирано, и сваки покрет им је био зрео, суверен, принчевски. Чудо једно! Ко ли су родитељи тих девојака? Дуго су биле у најкраћим шортсевима. Нарочито лепо тело и особите црне очи имала је Мира. Старија је била више намештена и удешена лица, очију, обрва.

Од Загреба смо имали Србијанца из Чачка и његову младу Хрватицу из Бјеловара. Водио је свекрви. Миловановић има 30 година, а већ 11 година ради у Загребу, на техници радио-апарата, после средње техничке школе. Изненадио нас својим повољним извештајима о својим односима у Хрватској средини. Код радног света, каже, нема националних размирица. Он скоро никад није имао неприлика, као Србијанац. Десило се да га неки пијанац пита зашто не иде у Србију, једном или два пута за десет година: то је све. Сада се оженио Хрватицом и нада се да продужи.

Холанђанин је питао своје девојке шта значи реч Земун. Објаснили су да то долази од многих пећина-станова ископаних у брду. То су земунице.

Београд, субота, 13. август 1966.

Стигли смо нешто пре осам пре подне. Све смо затекли здраве, а кућу у хаосу преграђивања. Двориште пуно шута, песка, трске од плафона. Горњи спрат је сасвим измењен. Пробијени су врата са степеништем према WC, који је претворен у претсобље, са малим делом кухиње, док је део поред прозора – сада купатило и WC. Остатак кухиње и оставе сада је мала трпезарија и минијатурна кухиња. Улаз у старо претсобље затворен је, као и улаз из спаваће собе у старо претсобље: то је сада Миланова соба за рад, сасвим изолована и са зидовима слободним за библиотеку. Радови су у току, и ко зна докле.

У 15 часова сам ишао на погреб Драгољуба Павловића, академике и професора старих југословенских књижевности.

Умро је од срчане капи у води код Аде Циганлије. Сунчао се, пецао и пливао уз воду, што му је било забрањено после два инфаркта. Није

послушао опомену. Његови су сви били ван Београда. У капели сам ипак све видео, нарочито гђу Наду и њихову Драгану и брата. Слободан је из Ровиња послао телеграм са саучешћем. Велики губитак. Имао је само 63 године.

Увече, код Бенићевих, да им честитамо нову унуку. Изгледа да ће се звати Лилијан; опет страно име. Демина побуна против навале таквих имена није поколебала младе. Њих двоје су добро – још – после Ровиња.

Недеља, 14. август 1966.

Веља Јеленковић већ јуче најавио свој долазак. Дошао је већ у девет и остао до три по подне. Обавестили смо се узајамно о Ранковићевом случају. Ја сам више знао о Михајлову. Све револтира онај коминике, у коме се прети да ће бити тучен или убијен ако се не уклони из Задра: „лични интегритет“ је у питању. То ме сетило на сличну претњу Светозару Прибићевићу 5. маја 1929, кад је хтео да путује из Загреба у Београд. Он је ипак дошао. Али никога није могао да види и био је интерниран у Брус. И то је била Александрова освета: Једном приликом му је Светозар, изгледа, пркосно бацио у лице да он нешто „Брус“. Не знам је ли то одиста било.

Веља прича како је сам имао сличних неприлика са пиротским комунистима. Био је у бугарском затвору шест месеци, у Пироту. После се склонио у Софију. Геновски су га чували. Почетком или средином 1944. вратио се кући, отишао у партизане. Одмах су му предложили да уђе у КП. Одбио је и одлучили су да га ликвидирају. Упутили су га у штаб, негде код Црне Траве. Предраг Бошковић – Павле,³⁰² његов рођак (мајке су им сестре) саветовао му, молио га, да иде тамо и да не бежи, јер ће рђаво проћи. Ипак је побегао. Одмах по ослобођењу Пирота су га ухапсили. Држали су га шест месеци, од новембра 44. до маја 1945, иако смо ми као странка ушли у Народни фронт већ 18. фебруара. Испитали су га само једанпут, у самом почетку. Нишавац (Стефановић) га је питао да ли „још хоће Драгољуба“. Кад је одговорио да хоће, опсовао му сестру и ударио га. Добио је још неки шамар, али га нису више дирали. Долазио му је на разговор неки официр из Београда, али га није давио. Водили су идеолошку дискусију. Већ тада је Веља увидео да су комунисти одреда „људи особитог кова“, како је Стаљин рекао у говору на Лењиновом

³⁰² Предраг Бошковић Павле, из Блата код Пирота. Партизански руководилац, погинуо одмах после ослобођења Пирота, у септембру 1944. године. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 33.

погребу. Жао му је што ја нисам ширио круг присталица упознао са мојим излагањем: „Ми и комунисти“, које сам одржао пред Извршним одбором НСС, 1940. Онда би сви знали на чему су и не би се предали комунистима за време рата. Он је сам дошао до истих закључака, али многи су се преварили, мислећи да комунисти могу имати савезнике. Они се другима обраћају само кад су, и док су, у великој невољи. Иначе им нико не треба. Ником ништа не признају и све заслуге себи приписују.

Данки и Ненаду су признали, – рекао сам – Дали су им уверење да су организовано учествовали у НОР, али тек од 1. јануара 1942. – Веља каже да нису ни могли да им признају ранију борбу против окупатора, јер тада сами „нису постојали“. Јавили су се тек у пролеће 1942.

Питам га како је погинуо његов млађи брат Влајко. Хтео је по сваку цену да иде у борбу, и то у партизане. Ови га нису примили ако се не изјасни за комунизам. Онда је отишао Дражинима, одмах је почео да прикупља четнике и да их наговара да у групи приђу партизанима. То су сазнали четници и убили га. Сахрањен је као партизан. И данас га признају за таквог.

Док је био код Геновских, виђао је Лаљу Ганчева. Овај му је испричао један свој разговор са старим Слободаном Јовановићем. Млади Бугарин му је замерио – њему који је такав научник и ауторитет – што је са Драгишом Васићем основао Српски [културни] клуб. Професор је одговорио: Српском народу прети опасност са свих страна, па и од Бугара. Они су похлепни на туђе, међу њима су многи са татарском крви, са тиранским склоностима. Срби се морају бранити.

На палилулској пијаци сам јутрос нашао сељанку Веру, из Рушња, која нас је пре две-три године довела у везу са породицом пок. Грујице Николића. Све смо их посетили о Петковачи. Сада нас опет зову за 27. X. И једни и други су подигли лепе куће. Од ње сам купио неких 20 кг купина, за сок и за џем. Донела ми је кући. Први пут нам је дошла. Имаћемо пуно посла сутра, за цео дан, и Дана и ја.

Понедељак, 15. август 1966.

Млео сам купине и направио 20 флаша сока. Укус је бљутав, па сам мешао са лимуновим соком и са вишњевим. Нешто смо га поправили. По подне сам пасирао остатак за џем без коштица. Намучили смо се обоје. Ипак је вишња најзахвалнија.

Веља ми је јуче рекао нешто занимљиво. Прочитао је шест књига мојих *Полицијских усвојена*. До сада, он је једини имао храбрости да се зарони у тих две и по хиљаде страна. Седму ће добити кад врати шесту. Каже да је

стално имао два осећања: поново је проживљавао све што је знао из политике, а много је сазнао као ново. Једно и друго је било за њега обогаћење, јер је пуно ствари био заборавио или је погрешно схватао. А нове ствари су му помогле да старе боље разуме. Жао ће му бити ако се Успомене не објаве. Биће то штета за наше људе, за нашу земљу, али и за друге народе који су дошли или ће доћи у везу са комунистима. Из овога би видели да су сви комунисти исти, да се не мењају, да ништа не умеју да науче, да су незахвални, да не пружају ништа другима, да су најгори према онима који су им најближи. Њему лично је Натко из пиротског Петроваца одавно рекао да смо ми, леви земљорадници, за њих непријатељ број један. Он то није говорио по својој глави. Одиста су „људи нарочитог кова“, али не добри, чак рђави људи, искључиви и себични. Свет то не зна. А нико није позванији да му то каже од Д[рагољуба] Ј[овановића] који је највише са њима сарађивао, никад их није нападао, увек их бранио, а од њих страдао више него од реакционара и фашиста. Кад су с њим тако поступали, шта су могли и шта могу очекивати други?! А какав је то политички назор који уништава оне који су напредни, социјалисти, прави левичари?!

Веља је у *Успоменама* нашао још нешто: да сам од детињства до старости био *доследан у своме социјализму*. Та права линија га је изненадила у највећој мери. Такав пример нигде није нашао. Замерио сам се због тога многим друговима, највише тиме што им на време нисам казао истину – коју сам знао – о Совјетском Савезу и о комунистима. Он ми то такође замера, али ми одаје признање због доследности.

Ушорак, 16. август 1966.

Вече смо провели код Милојевићевих. Дobar део времена смо провели гледајући *Обломава* са талијанским глумцима, први део; а други и још два даће нам у следећим уторницима. Мало смо разговарали. Обавестио сам их укратко о акцији Михајла Михајлова, а Жика је причао о природној катастрофи која је задесила његове Бољковце. Био је са Бојаном на станици кад је почела да пада киша са градом. Газили су по леду до чланака. Узбрдо је било тешко ићи. Једва су стигли. Летина је сва уништена: кукурузи до земље и све што је преостало на њивама. Али још већа несрећа је што су осакаћене воћке. Ни за пет година се неће повратити, а неке никад. Пшеницу су његови скупили и имаће хлеба, али говеда и свиње морају продати, пошто неће бити кукуруза. Очајни су. Брат Лесо каже да их је то уназадilo за више година. Радован је такође очајан.

Среда, 17. август 1966.

Већ у 7 и по наишла је Мари-Ан са Жан-Полом. Дошли су колима из Бугарске, после Грчке и Истамбула, иду у Мађарску, да виде Будимпешту, па кући у Француску. Одмах смо направили план за њихов боравак у Београду за шест часова. Већ пре десет били смо пред реконструисаним и преуређеним Народним музејем на тргу Републике: није још било отворено. Одшетали смо до старе београдске општине, до бивше берзе, где је Етнографски [музеј]. Показао сам где ми је било суђење у октобру 1947. Мари-Ан је пратила све и бојала се за мој живот. Верује да ме нису убили захваљујући бури која се дигла због стрељања Николе Петкова. Нисам ни знао да је на Западу била толика узбуна. Моји су чули да су лабуристички посланици, тих дана у Београду, опомињали наше да не направе исту глупост.

Музеј је одиста лепо постављен у бившој згради Државне хипотекарне банке, и вешто је уређен. Французи су се задивили да смо имали у својој Србији тако стару, прастару цивилизацију, од неолитика до Средњег века. Видела је златну маску неког цара, какву је нашла само у Атини. Та је долазила из Микене, а Грци их имају шест. Није слутила да ми можемо имати, са нашег терена, док ни један европски музеј нема. Дивила се остацима грчке и римске владавине, а затим нашем XII, XIII и XIV веку. Ја сам први пут видео фреске исечене из зидова манастира. То је савршено урађено. Тим жалосније је деловала *празнина од њеј векова* која настаје после Косова. Објаснио сам како се за то време српски народ повукао у себе. Србија је чувала физичку и моралну снагу, традиције, а пребеглице у Војводину су се културно уздизали, претварали се у богату и образовану буржоазију. Они су после Устанка помогли да се Србија брзо просвети и економски унапреди. „Није то никаква „нова земља“, како се обично држи на Западу, већ дубоко заснована цивилизација и култура, која је замрла и опет варскрсла“, рекла је наша учена пријатељица.

Мање ју је импресионирао Музеј савремене уметности на Ушћу. Зграда јој се споља учинила кубистичка, модерничка, али је волела њену унутрашњост. Очарали су је пејзажи који су се видели на свим странама кроз зидове од стакла. Сами експонати – сасвим модерни, показали су јој наше ђаке париске школе. Уверила се да смо на европском нивоу; у сликарству и у скулптури. Свидели су се „цртежи XX века“, у приземљу. Мене је изненадило до које мере је упућен у ликовну уметност њен усвојеник Жан-Пол. Имао је врло мало школско образовање, био је физички радник, али је много уметничких дела видео. Показивао је леп укус и велико разумевање.

Узгред сам их упознао са Ивоином пустоловином, и са мојим романом. М[ари] А[н] је од почетка била у отпору. Ивони није опраштала што није католик и што се удавала кад се једном разочарала у љубави. Замерала је такође што не прима Де Голов став у питању Алжира. Зашто се таква интелектуалка не уздигне изнад својих личних и породичних губитака?

Упоређене, наше две пријатељице су пружале чудну слику. Једна је признавала своју женску слабост, и до снаге се уздигла зато што није била срећна у љубави. Друга је имала и сачувала веру, и не мора да се хвата за човека, чак и онда кад се четрдесет година није интересовао за њу. Питам се: да ли Мари-Ан није остала неудата зато што такође није нашла, или је изгубила, човека кога је могла да воли. Нисмо питали; није рекла. Она даје утисак веће одлучности у вођењу свога живота него Ивона. Кад кажем да је Ивона сентиментална, Мари-Ан одговара да је пре *passionade*, чија страст је рђаво пласирана. Оштар тон је увек преовлађивао. Молио сам је да Ивону ипак лепо прими, ако јој дође.

Четвртак, 18. август 1966.

Код Маке и Никодија, први пут после повратка с мора. О Михајлову су знали скоро само из званичних коминикеа. Боби и зет Никодијев, адвокат Драги знали су нешто и о циркулару за покретање часописа. Нико није читао *Вијесник у сриједу*. Причао сам им о Слободановој Америци и о Бојкином Лондону. А онда су они извукли своју сензацију: Ивона је насрнула на Маку... Стигла су три писма. Прво, од 20. јуна, љубазно, пуно захвалности почињало је са „*Mon cher ami.*“ [„Мој драги пријатељу“] Садржина као у нашем од истог датума. Друго, бела карта у коверту упућеном гђи Маки Јовановић, али *без наслова изнад шекша* почето 28 јуна, са потписом „*Y. Ch. Shein*“, настављене и завршене 7 јула, без потписа. Хладно, званично, о исплати дуга преко неког г. Кроса. Треће, од 22 јула, упућено Никодију са насловом „*Nikodiye*“ – без икаквих придева. Кратак извештај о исплаћеном дугу, а онда напад на Маку. Већ на аеродрому, чим је стигла, осетила да се с „његовом женом“ неће сложити. У кући је осетила да смета, и да је Мака једва чекала да она оде. Главно се ипак односи на Ник[одија]. Она му је поставила једно питање и на његов одговор била је *stupéfaite* [изненађена]. Кад смо остали сами с Ник[одијем] питао сам шта је питала и шта је он одговорио. Ник[одије] није хтео да каже: сувише је

интимно. А не би ишло у прилог Ивони. Наставак: „Ви сте ми писали на осам страна и апеловали у своје време да је не напуштам. Ја вам нисам рекао све, јер нисам хтео да изгубим у вашим очима. Не кажем ни сада.“

Маки је врло тешко. Учинио је све, и више него што је Ник[одије] тражио. Не осећа се кривом. Не разуме зашто је љута и зашто је вређа. Дана је све протумачила женском љубомором. Ја мислим да је посредни увређен понос. Одбачена је Бретонка која је све дала и која воли. С тим се није помирила. После 40 година је хтела да види да ли се он покајао. Он није рекао ниједном реченицом да жали, да би све било боље с њом. Ништа.

Ђутао је. А био је задовољан са том Маком коју је она потцењивала.

Сви смо се сложили да није смела тако да поступи, ма шта осећала. Зашто је онда написала прво писмо после повратка. Шта се десило? Питали смо се да нису у питању нерви, можда ментално здравље. Дани и мени је врло тешко. Ми смо Ивону волели. Били смо увек на њеној страни. Четрдесет година нисмо говорили о томе са Ник[одијем], да не би покварили пријатељство. Сада смо се обрадовали обнови тих односа, сада као пријатеља. Ако је она разочарана у Никодија, ако не цени Маку, не сме да вређа ту жену, чије гостопримство је уживала месец дана. Морала је да ћути. Она, међутим, пише да неће да је прими у своју кућу. То није ни отмено ни поштено. Да ли је са нашом Ивоном све у реду, или јој *cі́расі́* и *dépit* – *chagrin mêlé de calère* – помрачује ум, па и савест?

Одлучили смо да неко време ћутимо, док се она јави у новом, управо у објављеном старом расположењу. Већ у ровињској карти (од 4. VIII) рекла је за Маку да је *sotte et avide* [безумна и похлепна] (ваљда због тог позајмљеног новца). Али како је смела онако да пише њеном мужу? И да у последњем писму помиње интимну загонетку: „питала сам; одговор ме запрепастио“. – Шта? Шта? – морало је мучити Маку. Никодије није казао нама; вероватно није ни њој. Шта сада ми да чинимо? Ђутаћемо док се она не јави. Али поново читам њену ровињску карту од 4. августа, писану 12 дана после задњег писма Никодију. Ми смо још „*se très ches ami*“; не жали што је путовала у Београд; нада се да нас неће изгубити. Што се тиче „других“ – они „неће доћи код мене и тако је боље“. Они вам бесумње неће рећи истину по тој ствари. Ја сам, уз Данину помоћ, схватила да сам била само *sредств*о да се проводи годишњи одмор – *flatteurs* [ласкавци]. *M. est sotte et avide. Combien vous vous trompiez sur son comportement! C'est une absence totale de savoir-vivre qui m'a permis de prendre ma décision et aussi*

le manque de franchise de V. (Nik).³⁰³ Све није још јасно, али много јасније после синоћног coup de théâtre [позоришног обрта]“. Сачекаћемо развој.

Пеџак, 19. август 1966.

Полиџика доноси исечак из чланка Дејвида Бајндера у *Њујорк џајмс* од 10. августа. „Изазов од стране Михајлова“. Ево тих одломака, са пуно, за нас, нових података:

„У години која је протекла од како га је југословенска влада извела пред суд што је написао један есеј којим се критикује Совјетски Савез, Михајло Михајлов се од научника претворио у политичког полемичара.

Док је некад био задовољан тиме да проучава руску књижевност и да пише о њој, сад оспорава комунистичко вођство Југославије под председником Титом. У протеклој години, Михајлов је готово искључиво писао „отворена писма“ председнику Титу, коментаре о садашњој југословенској позорници, један напад на совјетску владу због прогањања књижевника, један проспект за свој намеравани „опозициони часопис“ и псеудо-правне расправе о свом статусу и о статусу његових пријатеља пред југословенским судовима.

Он је копије тих написа слао уредништвима широм Југославије и у десетак западно-европских земаља, као и пријатељима и потенцијалним присталицама.

Колико се може констатовати, влада није цензурисала нити је задржала ни један једини његов напис.

Михајлов је такође из свог стана у Задру телефонирао страним дописницима у местима удаљеним као што су Беч – Београд да би издејствовао њихову помоћ.

Он је мобилисао разноврсне снаге за своју политичку кампању: „либералну“ штампу Запада, једну шаку интелектуалаца у Југославији и своју сестру Марију која живи у САД. Он је такође задобио подршку антикомунистичких организација, као што су: Конгрес за културну слободу и група „Култура“ пољских емиграната у Паризу. Своје ауторско право је

³⁰³ „М[ака] је глупа и напорна. Колико сте се само преварили везано за њено понашање. У питању је њено потпуно одсуство васпитања што ми је омогућило да донесем одлуку, као и мањак искрености код V. Никодија.“

продао Источном институту у Берну – институцији која се усредсређује на проучавање Источне Европе.

Он је употребљавао титулу „професор“ књижевности мада никад није добио тај ранг, и давао је подстрека западним листовима да испред његовог имена стављају „др“ мада није добио докторску титулу.

У свом полемичком чланку под насловом „Шта желимо и зашто ћутимо?“ из 1965. године, Михајлов је рекао да критиковање сопственог друштва од стране интелектуалаца у комунистичким земљама „није могућно у социјалистичкој штампи“, између осталог и зато што садржи „издајничке“ импликације. Међутим, у том чланку и у следећим чланцима објављеним на Западу он је у више махова осуђивао Титову владу.

Он се сад приказује као „пробни камен“ за демократију у Југославији и као тумач онога што је „слобода у Југославији и свету“.

За 11 часова је најавио посету др Душан Милачић, и дошао је, само у белој кошуљи. Тако је топло да сви тако иду. Само је неколико људи видео, из аутобуса, са капутима. Професор Ибровац му се похвалио да је и сам напустио прслук. Милачић ме је одмах замолио да се не дам намамити у Михајлово коло. Он је одбио, мада су неки пријатељи рекли да би требало нешто покушати. Он држи да нема могућности ни за какав часопис. Говорили смо о Кочи Поповићу: сложили смо се да је његов избор врло добар. Ни он не верује да је Ранковић одбачен као совјетски човек. Налази и он да се није храбро држао, да се чак није бранио како ваља. За Ђећу Стефановића је чуо да је, на пленуму на Брионима, изашао у напад на неке врхове који примају три и четири пута више него он, и децу школују у Енглеској, док његова два сина уче у Нишу. Узео је прву свеску мојих *Успомена*.

Недеља, 21. август 1966.

Танјуг је превео за све листове интервју Крсте Црвенковског, који је главни човек у Македонији, [дао] скопској *Новој Македонији*. Он је био један од обарача Ранковићевих. Сада предлаже како да се реорганизује Служба безбедности и СКЈ. Са презиром помиње Михајлова и назива срамним поступке Запада у вези с њим. Узели су једног безначајног човека, да би рушили поредак у Југославији. Име не даје.

Пада у очи да у Београду скоро нико није читао *Вијесник у сриједу*, али сви су приметили Танјугово саопштење о хапшењу Михајлова. Нарочито

је наишла на негодовање напомена да га хапсе, да би заштитили (од грађана Задра) његов лични интегритет.

Понедељак, 22. август 1966.

Изненадио нас Мијалко Кнежевић из Чачка. Разговарали смо о свему. И он је за Михајлова сазнао тек из Танјуговог саопштења. Мало је ко приметио писање Дејвида Бајндера у *Њујорк џајмс* од 16. августа (*Полиџика* од 19). – Милојевићи су јуче сви били у Шиду, на свадби код Бебиних рођака. Љиља и Саша иду ускоро у Либију где се Стева ангажује за још годину дана. Успешно је открио слатку воду, па му нуде да пређе у службу либијске владе. Он неће, јер се боји да више у Југославији неће добити своје место. То се већ десило некима који су дуже времена радили у иностранству. Тешкоће је имао и др Миленко Дошен, кад се вратио из Париза. Демонстративно је отуда послао оставку, па се разочарао. Примили су га лепо као госта, али много горе кад је хтео да остане за стално у Француској. Како ли ће проћи наш Слободан? Да ли ће му пензија бити довољна, и како ће га гледати разни конкуренти?

Са Александром Леком и Ивковићима преговарамо да срушимо зид који се опасно нагнуо према нашем и суседном дворишту. Пошто је десни зид Леков, леви, овај, је наш, али он држи Леков виши терен: зато и он мора да учествује у рушењу и президавању. Каже да му је много половина, – његов плац је дугачак 50 метара – па смо одлучили да он поднесе мањи део трошкова. Кажу да ће све бити око 150.000. Можда и више.

Ушорак, 23. август 1966. Пре подне.

Драгослав Филиповић из Јазовника код Владимираца. Каже да је жетва одлична, али да ће од тога бити мале користи. Ствари су боље ишле док су задруге водили сељаци. Дошли су агрономи без практичног искуства. Пшеница је дала просечно 40 мц. по ха, али није ожњевена на време, већ кад је добар део – половина, па и две трећине – опао на земљу. Комбајни су изврли, али жито ипак није суво, па ће много пропасти и од тих 20 м.ц. што је ушло у цакове. Сушара нема. Остаје да се прави алкохол. Али то неће бити. Опала пшеница је никла, поља се зелене као ливаде. На зрневље су сељаци били пустили свиње, па су се почеле гојити. После је то забрањено. Кад би сад пустили стоку да опасе зелену пшеницу било би неке користи. Али ни то неће. Боје се да дају сељацима. Не знају да комбинују приватни и друштвени сектор, па се много губи узалуд. Економију уопште рђаво воде. Стиче се утисак да неко намерно саботира. Уствари је незнање и небрига.

Среда, 24. август 1966.

Бојка, из Ровиња, жали се на време. Они се ипак купају сваког дана. Она и Срђан полазе у недељу 28. – Од Мари-Ан и Жан-Пола из Будимпеште, [писмо] од 18. иако је послато авионом. Изражавају радост што су с нама провели дан од 17. „Très chers, comment ne pas vous exprimer dès aujourd’hui la joie de cette journée d’hier qui me fait vous sentir toujours si proches et pareils à vous-mêmes: c’est une grâce, une grâce qui ne passe pas... Avec vous il ne faut s’étonner de rien (због воћа и слатког). Ma chère Dana, comme à travers les ans, je te sens *poche!* Et toi, Dragoljub, qui nous a fait, au musée, une admirable conférence sans y penser!“ – Жан Пол: „Comment ne pas penser à la belle journée d’hier que sera dans ce périple celle qui ne s’oublie pas?!“³⁰⁴

Читам *Aziadé* од Пјера Лотија,³⁰⁵ за коју неки кажу да је једнака са *Триспаном* и *Изолдом*. Још боље бих се инспирисао, за моју *Нову Изолду*, Лотијевим љубавима са двама Британкама, из Требијеа и Duingamp-а. *Азијаге* су други, претерујући опет, упоређивали са *Пелеасом* и *Мализандом*. – Од Ивоне ништа после страшне карте од 4. августа. И ми не пишемо, док на размислимо и не договоримо се са Ник[одијом] и М[аком].

Предвече је ушла у наше двориште госпођа у црнини. То је била Соња Мирковић, раније банкарска чиновница. Донела је поздрав и fine чоколадне бомбе од Сотира Тренчева,³⁰⁶ адвоката из В[еликог] Трнова.

³⁰⁴ „Премили, како да вам, већ данас, не изразимо радост јучерашњег дана што ми улива осећање да сте ми и даље тако близу и да се не мењате: обузме ме милина, милина која не пролази... Са вама човека ништа не може изненадити (због воћа и слатког). Моја драга Дано, и преко (?) осећам те блиском! А тек ти, Драгољубе, који си нам у музеју приредио задивљујуће предавање а да ни мислио на то ниси!“ – Жан Пол: „Како не мислити о лепом јучерашњем дану који ће, на овом нашем путовању, остати један од оних који се не заборављају?!“

³⁰⁵ Пјер Лоти (Pierre Loti, право име Julien Viaud, 1850–1923), француски књижевник. Као поморски официр много је путовао, па му дела обилују егзотиком; о боравку у Боки Которској и Црној Гори написао приповетку „Пасквила Ивановић“. Мада велики туркофил, похвално је писао о Србима у току Првог светског рата. Дела: *У харему*, *Лојшијева женидба*, *Морнар*, *Исландски рибар*, *Госпођа Хризантисема*, *Роман једној сјахије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 514.

³⁰⁶ Сотир Тренчев, македонско-бугарски борац из Ресна. Био је адвокатски приправник код Нинка Петровића. Постао леви земљорадник. Пратио на путу кроз Македонију Милана Прибићевића, Драгољуба Јовановића, Светислава Живковића и Нинка Петровића, у јулу 1936. За време бугарске окупације остао у Битољу као адвокат. Са Бугарима напустио Македонију и настанио се у Великом Трнову. Одатле се јавља као леви земљорадник, који сарађује активно у Отечественом фронту. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 348.

Има једно стаклено око, а боји се и за друго. Његова супруга Рајка пази на њега, да не изврши самоубиство у очајању. Одмах сам писао Сотиру да захвалим.

Четвртак, 25. август 1966.

Договор са проф. Ал[ександром] Леком и Ивковићима да президамо зид који дели наша три дворишта. Зид је по праву Ивковићев и наш, али држи виши терен Леков, па ће и он да учествује у плаћању, у мањем проценту. Погодили са Македонцем Димитријем: 70.000 + 70.000, за оба дворишта. Видећемо колико ће г. Леко хтети да учествује. Ми дајемо и нешто материјала, али ће наш део бити нешто виши него Ивковићев. Са Диметом сарађује Влада, из једног села близу Црне Траве, који је читао „моје плакате“ и зна за два клипа кукуруза.

Увече Милојевићи. Са Жиком говоримо о губитцима у жетви и стоци на државним имањима. Ипак не можемо, каже он, ићи натраг, на ситан сељачки посед. Признаје да у социјалист[ичким] земљама још није нађено решење за пољопривреду. Губитци су велики, производња скупа. Много одлази на администрацију.

Петак, 26. август 1966.

Бисерка Бараћ из Бан[атског] Брестовца дошла по свој скупоцени намештај, који се ради у Београду. Решава да иде у Париз, да би нешто зарадила, ове зиме. Потврђује да су поља озеленила од опалог јечма.

Предвече: Соња Мирковић са сестром која је удата за Чеха, који је умро. Живи са сином у Судетским областима, али ће се вратити. Син жели да буде Србин. Не изражава се повољно о Чесима као људима. Доста су себични.

Субота, 27. август 1966.

Демо и Нада, затим Цица и Власта. Пријатно вече. Свако прича о свом годишњем одмору. Власта био у Улцињу, где је велика гужва и хаос.

Недеља, 28. август 1966.

Вељко Ковачевић не зна све о Михајлу Михајлову, па у његовој појави види прву ласту која наговештава пролеће, или бар одмрзавање. О

Ранковићевом паду нови подаци. Кад је последњи пут био у Москви, на једном пријему, помоћник државног секретара за унутрашње послове [Слободан] Шаkota умиривао [је] совјетског високог чиновника да ће се код нас много променити кад оде Тито и дође Он; несврстаност Југославије, туђење од Русије, радничко самоуправљање. Тај разговор чуо и Цвијетин Мијатовић, наш тадашњи амбасадор у Москви, и јавио шифром своје министарству. Помоћник надлежан за шифру, Ужичанин Видаковић, протин син, није о томе обавестио ни Кочу Поповића ни Тита, него само Ранковића. Овај одоборио што није „узнемиравао Тита“. Касније [је] Мијатовић пружио питање. На IV Пленуму, његов напад на А[лександра] Р[анковића] био један од најтежих. – За Кочу се чује да се много опирао да буде потпредседник републике. *Полиџика* га снимила кад погурен излазио из Спачека. – Уз Михајлова су, чује се, били: неки Батинић [Маријан], спикер Гловацки,³⁰⁷ Флек (или тако нешто) [др Фрањо Зенко] из Загреба. Божа Павловић је такође био у Задру, али не као покретач часописа, већ као правни саветник. Није, раније, понудио Михајлову да га брани због чланка у *Делу*, него му само честитао на храбрости.

Понедељак, 29. август 1966.

Дошао Душан Милачић да врати I књигу *Полиџичких усјомена*. Нашао пуно познатих имена. И сам био „ђачки социјалист“ у Нишу, али не у истој групи са Мил[утином] и Јовом Цанићем и Драгославом Милојевићем. Исправља да је Ибровцеву тезу издао Шампион; то су биле *Trems français*. Његову: Ашет, пошто Шампион није нашао елементе упоредне књижевности. Узео другу књигу. Врло је уживао, каже, у првој. Интересује се.

³⁰⁷ Виктор Вики Гловацки (1919–1976), као студент права мобилисан је 1941. Током рата био је наредник у Просветној бојни, где је био водитељ радијске емисије Хрват у борби, затим аутор и извођач више пародија, као и аутор речи и композитор Буднице Домобранске заставничке школе. У логору Стара Градишка био је један од покретача културно-уметничке групе. Осуђен је 1945. на седам година робије с присилним радом и пет година губитка грађанских права. Помилован је 1951, а од 1952. био је стално ангажован у загребачком Вариетеу, где је писао и режирао скечеве, у којима је и сам наступао. Био је и аутор и редитељ првих музичко–хумористичких ревија. Организовао је и водио *Први њљесак*, а годинама је писао текстове за сатирично–хумористичку емисију *Весело вече*. У Удружење драмских уметника Хрватске примљен је 1962, од када делује као самостални уметник. – *Hrvatski biografski leksikon*, 4, Zagreb, 1998, 759–760.

Дошли Бојка и Срђан из Ровиња. Слободан још остао да доврши превод *Les Bestiaires* од Анри де Монтерлана.³⁰⁸ Враћа се око 15. септембра Чекају га многи послови.

Љубиши Ивковићу сам као сведок потписао тестамент. Све своје ствари (покретне, непокретне и сл.) оставља супрузи Боси на слободно располагање.

Уторак, 30. август 1966.

Ишао да примим помоћ СИБ, – 100.000 за септембар. Од Мари-Ане – карта из Париза, после Будимпеште, одакле се такође јавила заједно са Жан-Полом.

Среда, 31. август 1966.

Пазарим стара врата, пошто хоћемо да пробијемо зид из степеништа у наш ходник, да би зими и иначе са горњег спрата доносили Стелу, а не преко дворишта. И да нам гости не би пролазили, као сада, кроз кухињу. Средићемо се ваљда. На повратку сусрет са Батом Поповићем, адвокатом. Александра Ранковића је бранио пре рата. Кад би био пред хапшењем своје је упућивао на њега. Као министар, радо га примао. И он је чуо да се Коча Поповић тешко одлучио да буде подпредседник републике. Можда зато се довезао у скромном Спачеку, и нигде се не појављује после избора. Доста знао о Предрагу – Пеђи Ристићу-Исусу,³⁰⁹ архитекту, код кога је одсео Михајло Михајлов кад је приређивао своју вечеру у клубу

³⁰⁸ Анри де Монтерлан (Henry de Montherlant, 1896–1972), француски књижевник романописац, есејист, песник и драматичар; академик. Заступао је идеју акције као једног од битних начела духовног и моралног здравља. Веран својим римским узорима, извршио је самоубиство. Гл. дела: романи *Олимпијци*, *Нежење*, *девојке*, *Убица је мој господар*; драме *Мртва краљица*, *Господар Санџијаја*, *Малатјесџа*, *Пор-Роајал*, *Шпански кардинал*, *Грађански рат* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 714.

³⁰⁹ Предраг Ристић – Пеђа Исус (1931–2019), српски архитекта. На Архитектонском факултету дипломирао је 1956. са пројектом Саборне цркве и сопственом теоријом акустике, основаном на математичкој теорији скупова. Докторирао је у Грацу 1980. одбравивши тезу *Реконструкција преисторијске архитектуре Лејенској Вири*. Цео радни век провео је у статусу истакнутог слободног уметника, био је члан УПУДУС-а. Од 1977. био је и гостујући професор Универзитета у Грацу и Бечу, као и гост професор на универзитету у Ecole nationale superieure d'architecture de Paris-La Villette у Паризу.

књижевника. Сем оних за које смо чули помињу се још: неки Батинић, затим загребачки спикер Гловацки, ако то није Ракићев и Десанкин редитељ код „Ђуре Салаја“. Бата виђа и Радована Зоговића и његову супругу Веру. Једном су се срели он и Ђилас у ташмајданском парку. Ђ[илас] је први проговорио: „Хоћеш ми стегнути руку?“ – „Нијесам никад ударао везане људе!“ Руковали су се. Радован сада има неку пензију и штампају га, у Загребу (Крлежа) и овде.

Четвртак, 1. септембар 1966.

Пре подне нам била Лепа – Мала Теодора. Вратила се из Европе. Још остаје да иде у Америку. И то ће бити. Рано ујутру, Јеленко Алексић: дошао из Пирота. Тамо му праве тешкоће око стажа, али су у Удби много учтивији. Бивши Удбаш Секула сада ме хвали и жали што се одмах после ослобођења није сарађивало с нашим покретом. Био је ту и Пера Златковић, судија, али се никако не усуђује да нас посети у Београду. У разговору са Јеленком и Секулом (који је такође некад био наш) показује се као веран следбеник. Сада се бори да му признају борбу од децембра 1941. кад су Бугари хапсили њега, Владимира Манчића и Новицу Вељковића. Неће признати, јер су и Данки и Ненаду и Јеленку узели у обзир само рад од 1. I. 42, само да не би добили споменицу. Јеленко видео нову, велику Данкину кућу.

Увече су нас посетили [Милошевићи] Добрила и Влајко.

Јуче смо примили лепо писмо од Маризе Херман-Розенфелд, из Saintpuits (Yonne), где је још на одмору. Ради три професије у исто време: адвокат је, уређује часопис *Петролеј-тас*, испитује на правном факултету из јавног права. Одговара на заједничку нашу карту из Београда са Мари-Аном. Волимо што су се спријатељиле. Са Ивоном ће ићи теже, јер се она и Мари Ана ни у чему не слажу: религија, Алжир, Де Гол.

Субота, 3. септембар 1966.

Ми смо примили Маку и Никодија, увече. Велики разговор о Ивони. Рекли смо им многе ствари и објаснили зашто је она отишла незадовољна и што се рђаво осећала у њиховој кући. Пребацили смо много на Анушку, да не би ожалостили Маку. Ник[одије] не признаје да је било погађања око Ивоиног мираза, нити да је много добио од Макиног оца. Чак тврди да су они тада рђаво стајали и да их је он спасао. Рекао сам да јој нећу писати док се она не јави. По њеном тону ћу се равњати.

Среда, 7. септембар 1966.

Један за другим, Новица, па Ђорђе. Били су у Пироту преко лета. Занима их ово чудо које се дешава у Кини: културна пролетерска револуција, лудовање црвене гарде, на челу са учом Мао Це-Тунгом. Други човек је сада Лин Биао,³¹⁰ а трећи Чу Ен Лај. Председник републике Лио Шао Чи³¹¹ је на осмом, можда на десетоме месту у партиској и државној хијерархији. Новица пита да ли сада може бити „оно“ о чему годинама говори: рат! – Може, пошто се нашао нови Хитлер, коме није много да жртвује 300 милиона својих сународника. Обојици сам дао да читају *Вијеснику* у сриједу о Михајлову.

Четвртак, 8. септембар 1966.

Из Несебра се јављају Субка и њен Богдан Кузманов. Захваљују на „мило писмо“ поводом венчања.

Јуче је први пут радила код нас Љубица, суботарка. Озбиљна жена. Ако се сложимо, радиће сваког дана код наших младих, кад се преселе на спрат, док буду у канцеларији. Дана воли што је побожна: биће поштена. А није нервозна и љута као Јагода – Босанка. Ипак се та Јагода одазвала кад је требало опрати под да би се горе намештао паркет. Љубица је ведрија.

Бане је дошао да се договоримо о представци за заштиту законитости. Уверио сам се лично да општина Вождовац нема никакве евиденције ни документације о томе да је Вида Ајх уступила свој стан општини Вождовац (за Саву Јеремића)³¹² а да је, по договору, општина Палилула њу сместила

³¹⁰ Лин Биао (1907–1971), маршал НР Кине, кључан у победи комуниста у Грађанском рату у Кини, нарочито у североисточној Кини. Прешао је реку Јангце 1949. и одлучно победио Куоминтанг. Заузео је треће место међу десет маршала. После ове победе уздржао се од активне улоге у политици. Водио је одељак владине грађанске бирократије као један од помоћника потпредседника владе НР Кине од 1954, а од 1964. постао је први потпредседник владе; 1958. постављен је за једног од потпредседника КП Кине; био је и министар националне одбране, који је на том положају најдуже остао. Поставио је темељ за култ личности Мао Цедунга.

³¹¹ Лиу Шаочи (1898–1969), заменио је 1959. године Мао Цедунга на положају председника НР Кине, после неколико великих економских неуспеха.

³¹² Сава Јеремић (1904–1989), један од најпознатијих српских фрулаша; од 1936. до смрти 1989. био је члан Радио Београда. На Интернационалном фестивалу у Ланголену 1953. освојио је прво место надсвиравши и Јехудија Мењухина. Нарочити међународни успех постигао је у дуету са Радојком Живковић на концерту озбиљних, забавних и оперских мелодија Музика на Јелисејским пољима, где је њихов дует био најуспешнији.

код нас. Он прича да су га недавно испитивали у Удби о Слободану (да ли је у Америку однео неку моју поруку, да ли ће остати тамо) о мени (шта пишем, да узме нешто и донесе њима. Он их упутио на Државни архив СФРЈ за *Усјомене*, а да је *Размишљања о моралу* мени предао сам Пенезић пошто су његови људи читали 8 месеци; политички ништа не пише: „не дамо му ми, фамилија; доста је било!“) За себе им је рекао да полаже испите на Правном факултету а као писар је пријављен код неког адвоката. Бане је опет поменуо да су му 1947, у лето, за време истраге показали тобоже мој исказ да сам њега сумњичио да је убачен у наш покрет. Заклео сам му се у децу да тако нешто нисам никад казао.

Упоредимо Љубицу и Ружу са Јагодом. Можда су прве ведре зато што су побожне. Мари-Ан тврди да се Ивона везала за Никодија и дошла му после 40 година зато што нема ништа друго, што је атеист. Она, Мари Ан никад не би тако поступила, јер има Бога, своје уздање. Све то није сигурно, јер и Јагода је побожна, а има верних које лудују као љубавнице. Дана ипак воли да код нас раде побожне, особито суботарке. Незгодно ће бити ако буде сувише сређивала са својим фанатизмом. Засад иде добро.

Петак, 9. септембар 1966.

Новине тек јутрос јављају да је разрешен као помоћник државног секретара за спољне послове Бошко Видаковић, онај који није саопштио министру шифровану депешу Цвијетина Мијатовића о Шакоти.

Ми немамо још ништа о Ивони. На своје љубазно писмо, после вређања Маке, Никодије је добио три странице од ње: само о кући и деци, ништа о своме ексцесу према Маки. Не позива их нити обећава да опет дође у Београд, мада је Никодије звао.

Недеља, 11. септембар 1966.

Московљевић се пре два-три дана јавио телефоном, а сада нас посетио. Лепо изгледа кад седи, али се доста тешко креће, са штапом. Има 82 године. Још верује да *Речник* није забрањен из политичких разлога, већ да се предузећа узајамно гоне, особито *Просвета* кивна што га она није издала. Сви судови су одбили његов захтев за исправку, а још није тужио предузећа за материјалну одштету. Примео је само 300.000, а по уговору 12% од продајне цене (10.000 комада) до 5000 примерака, после ваљда више) – то је неких 6 милиона хтео би да бар пред неким форумом изнесе своју одбрану. Молиће Слободана, као председника удружења књижев[них] преводилаца Србије да ту одржи једно предавање. То је, изгледа, био главни разлог ове посете. Саопштио је да норвешки лист

Афшон Блогет (Вечерњи лист) донео целу страну обавештења о Михајлу Михајлову, а и раније је писао. Углавном оно што смо читали у загребачким листовима. Ђорђе опет прича да је његов брат видео много тога у бечким новинама. Добили смо јануарски књижевни додатак у *Њу јорк тајмс*: цела 3. страна са сликом М[ихајла] М[ихајлова] од истог Дејвида (Милдена) који је 10. августа у истом листу доста неповољно [писао] о Михајлу Михајлову Овде приказује америчко издање његове књиге *Moscow summer*. Наводи Сирис [Леа] Сулцбергера³¹³ да је ово једно од највећих изобличења совјетске стварности.

Понедељак, 12. септембар 1966.

Писмо од Ивоне од 6. IX. Четири мале странице. Скоро ништа о Никодију; не помиње Маку. За Дану брине. Послаће *Трисћана* и *Изолду*, неко ново издање, чим добије.

Ушорак, 13. септембар 1966.

Јављам Никодију да сам примио [писмо] од Ивоне. Њој пишем, благо је прекоревам због испада према Маки. Очекивао сам ћутање, а нова Изолда се свети. Позивам да дође са ћерком. Не бисмо хтели да је изгубимо.

Среда, 14. септембар 1966.

Скупљамо се код нас после Слободановог повратка из Америке. Бојка и Срђан са оцем, Милан и Дафне. Слободан налази да је Стела лепо развијена. Он Ранковићево обарање тумачи и великим нападима на њега од стране миграције – усташа и четника. Развили су велику кампању, утицали на америчку владу да не допусти да „њихов целат“ постане председник републике у Југославији. – Други опет тврде да га Руси жале, као свог човека, информбироовци као Србина.

Слободан морао да се препире са Миланом Ђоковићем: он, иако комунист, брани српску прошлост и величину. Слободан га уверавао да Срби морају да буду широкогрудни, да схвате Хрвате, да се ставе у њихов положај, као што је неки бели Американац поцрнео под зрацима, помешао

³¹³ Сирис Лео Сулцбергер (Cyrus Leopold Suzberger, 1912–1993), један од сувласника Њујорк тајмса. Један или двојица сувласника долазили су у Југославију. Са једним је Драгољуб Јовановић разговарао у децембру 1946. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 333.

се са црнцима, патио с њима, био понижаван, постао црнац, да би их разумео. Тако многи Срби треба да постану Хрвати да се идентификују с њима. Без тога нема споразума и јединства. Треба ући у све њихове комплексе: мањи број, два рата изгубљена, провинција, без спољне подршке.

Четвртак, 15. септембар 1966.

Шести пленум комуниста Србије. Новим нападима на Ранковића и Светислава Стефановића придружују се напади на Војина Лукића³¹⁴ (од пре 2 дана) и на Животија Савића-Србу³¹⁵ (Је ли то син Јосија, из Гаглова код Крушевца који је погинуо као партизан?) Чује се да је Добрица Ћосић писао Титу и вратио парт[ијску] књижицу? Зашто се не суди Ранковићу као сваком, него се напад проширује на Србију и Србе? Је ли то тачно? Новине три дана пишу о пленуму. Лукић и Срба се бранили, али признали грешке. Пленумом доминирали Шиптари, особито Али Шукрија.³¹⁶ Злоупотребе Удбе на Космету највише истицане. Цана Бабовић (која је организовала бекство Александра Ранковића 1941. из болнице) лично предложила да се он искључи из Савеза комуниста, а искључени су одмах Лукић и Савић.

³¹⁴ Војин Лукић (1919–1997), правник, у НОБ од 1941. Ступио је у Одељење за заштиту народа 1945. У њој је био референт, шеф одсека, начелник одељења. Од 1949. до 1953. био је начелник Управе државне безбедности (Удба) града Београда; 1953. постављен је за државног секретара за унутрашње послове НР Србије, а 1963. за савезног секретара за унутрашње послове. На дужности је најпре организационог секретара ЦК СК Србије, а наредне године изабран је и за члана ЦК СКЈ. Окарактерисан као „ранковићевац“, после IV пленума и уклањања Ранковића, на VI пленуму ЦК СК Србије смењен је са свих функција, а убрзо искључен и из Савеза комуниста.

³¹⁵ Животије Савић Срба (1921–1972), југословенски и српски политичар; у НОБ је од 1941. изашао као потпуковник. Од 1945. до 1948. био је начелник Одељења за заштиту народа (Озна) за Крушевачки округ, а затим начелник Озне за Зајечар, до 1952, када је наследио Војина Лукића на месту управника Удбе за град Београд. У периоду од 1961. до 1965. био је на позицији начелника београдског СУП-а, да би 1965–66. обављао дужност републичког секретара за унутрашње послове у Извршном већу Србије. Окарактерисан као „ранковићевац“, после IV пленума и уклањања Ранковића, на VI пленуму ЦК СК Србије смењен је са свих функција, а убрзо искључен и из Савеза комуниста.

³¹⁶ Али Шукрија (1919–2005), политичар, члан Председништва ЦК СКЈ и Председништва ЦК ССРНЈ, члан КПЈ од 1939, у НОБ од 1941. После ослобођења јавни тужилац АП КиМ, секретар Савета за народно здравље и социјалну политику СР Србије, председник Извршног већа АП КиМ, члан ЦК СК Србије и ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 1014.

Петшак, 16. септембар 1966.

Осам година Аци, шест Мики Милошевићу. Били смо на гробљу, као и Зорки и зету Благоју. Карта од Мари Ан Каруа. Тражи *Нову Изолду*, ако је на француски преведена. (Превод се наметао већ због Ивоне). На разгледници, врло лепа слика цркве у њеном Туру, који је у великој мери и Данин, пошто су се тамо упознале учећи гимназију, почетком 1916.

Субота, 17. септембар 1966.

Најзад сам морао да видим новоградњу у Доситејевој улици – испод Народног позоришта, одмах иза Дома здравља у Симиној – где треба да буде и један стан за Слободана, Бојку и Срђана, као и за Бака-Косу, која је уложила свој део од кућа продатих у Зајечару и у Скопљу. Слободана је стала та зграда премного времена. Председник задруге „Вук Караџић“ издржао је безброј седница, косио се са људима и са установама. Зидане је најзад – после година и година натезања – могло да почне тек кад су се финансиски удружили са Пољопривредним комбинатом Београд (чувени ПКБ), који ће добити приземне и још неке просторије за своје продавнице или канцеларије. Не зна се још где ће наши имати стан. Слободан неће први да бира. Можда ће добити најгори – *noblesse oblige* – или бар најмање приступачан, на шестом спрату. А београдски лифтови се тако често кваре! Главно је да се зида!

Недеља, 18. септембар 1966.

Позвали смо Слободана на ручак, да још чујемо о Америци и да с њим пијемо француско вино које смо добили од Мари-Ане. Ја сам симболично окусио. Честитали смо му почетак зидања: било је сумњиво!

Четвртак, 22. септембар 1966.

Јављено је да умро Пол Рено. То је био једини старији француски политичар кога је поштовао и Де Гол. Кад се први пут претставио Парламенту, 1 јуна 1958, из министарске клупе, поред које су дефиловали посланици излазећи са седнице, са многима се руковао, али седећи. Устао је само кад наишао Пол Рено. Није га узео у своју владу. Касније се стари бунио против Де Голове личне владавине и честих референдума. Отворено је критиковао. Волео бих да видим његове мемоаре. Знаш да се појавила прва књига. Колико још?

Св[етозар] Анђелић се увек интересује за каријеру његовог земљака Милоша Минића. До врха је дошао као потпредседник С[авезног] И[звршног] Већа, под Петром Стамболићем, али је морао да уступи место Јакову Блажевићу, као Хрвату, и додељен је Централном комитету на партиски рад. То не мора бити деградација, пошто се ЦК поделио на ресоре, као влада, па се ту све претходно проучава и расправља. Изгледа да се Минић бави привредом. Радио је већ у Плану. Комунисти никако да нађу способног човека за привреду. Кидрич је био вредан, али није показао резултате. Франц Лескошек³¹⁷ – још мање.

Субота, 24. септембар 1966.

Љубиша и Боса Ивковић³¹⁸ нам причају неприлику са проф. Ацом Леком. Мени лично је понудио да плати оправку зида који дели наша дворишта, и који се руши под притиском моћног корена њиховог ораха. Ако је тај зид његов, даће све сам, ако је наш (мој) узмеће на себе половину трошка, („Ја јесам Цинцарин, али нисам циција“), јер тај зид држи његово двориште а подрива га његово дрвеће. Ми смо – Ивковићеви и ми – зид потпуно срушили и президали. Платили смо по пола, не узнемирујући Александра Лека док све не буде готово. Онда га је Љубиша посетио. Стари је саслушао, не одговарајући ништа. Љубиша га је подсетио на разговор и саветовање код Ивковићевих, коме је присуствовао и Љубишин брат инж. Драгиша. Тада Леко више није обећавао половину трошка, пошто је изгледало да ће бити доста, али је обећао да ће учествовати. Сада се умешала, непозвана, његова снаја, жена Маркова, – насрнула на запрепашћеног Љубишу. – „Оставите тату на миру. Он с тим нема ништа. То је ствар Маркова. Упали сте у наше двориште као пирати!“ – Несрећни Љубиша се нашао у чуду. Никад с том младом женом није две речи разменио. Као власника је увек знао А[лександра] Лека. С њим је и вођен разговор о зиду, пре и сада. Стари Леко је захтевао од снаје да се извини суседу. Она је то учинила. Али смо издатак од 150.000 учинили ми и

³¹⁷ Франц Лескошек (1897–1983), словеначки политичар, члан КПЈ од 1926, а од 1937. члан Политбироа ЦК КПЈ; у НОБ од 1941, где је обављао значајне војне и политичке дужности. По ослобођењу стално је биран за народног посланика Народне скупштине ФНРЈ; био је члан Савезне владе, потпредседник Савезне владе и члан СИБ-а; секретар ЦК КП Словеније, члан ИК ЦК СКЈ, члан Председништва СО ССРН и др. – Мала енциклопедија, књ. 2, 474.

³¹⁸ Љубиша и Боса Ивковић, београдски адвокати, који су се касније одали ловству као науци и као пракси, као школи и администрацији, у светским размерама. Били су прве комшије Драгољуба Јовановића, у Професорској колонији. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 102.

Ивковићеви. Лекови нису дали ни динара. Још су нас напали што су људи секли неко корење и затрпали рупу на њиховој страни.

Данас је Љубиша донео једну од пет књига Улмановог издања *Weltgeschichte* из 1905, да понуди Универзитетској библиотеци, преко Дафне. Она је одмах одговорила да су исто дело нудили већ многи стари Београђани. Дивили смо се тој српској буржоазији, која је, пре Балканских ратова, набављала тако знатна и скупна научна остварења. Говорили смо и о крађама које су се ових дана дешавале у Професорској колонији. Љубиша је ухватио по други пут једног младића који се увукао тражећи поново исту особу. Тај је крао и по суседним кућама. Овде је добио поштене батине. Љубиша има корбач за псе.

Недеља, 25. септембар 1966.

Милош Стевовић нам довео своју најстарију, Софију – Соњу, која студира технологију. Извињавају се што се она и млађа нису уселиле у бр. 9, код гђе Зоре, удове пок. инж. Уроша Поповића. Остале су код тетке, пошто њена мати није дошла и неће доћи да у Београду проведе зиму. И они и ми смо се мало обруkali код Поповићевих: обећали смо да ће девојке доћи да станују, па није било ништа. Срећом, госпођа Зора је то желела само по савету родбине, а више је, лично, волела да остане сама са Јеленом, у тим сада пустим собама.

Дошао је и Бора Глишић, па се развила дискусија о Србији. Ранковићево обарање се свуда тумачи као напад на Србе, особито на Србијанце. Чуло се да су многи Хрвати, особито у Хецеговини, Тита тек сада признали за свога и прогласили га за спасиоца. Многи Срби демонстрирају у корист Ранковића: по кафанама захтевају песме „Ој Србијо“ и наручују „Марш на Дрину“. У Босни кажу: „ради хотера“, у Пироту – „за ат’р“! свуда: за ћеф, за ћеиф!

Среда, 28. септембар 1966.

Чекали смо неког младића да подигне вагу за мерење деце, позајмљену за Стелу. То је она иста вага коју су сестре Милошевић од некога набавиле за Срђана, у своје време, 1955 и почетком 1956. Место младића-носача појавила се Милена Атанацковић са једним симпатичним млађим господином. Испоставило се да је та вага купљена за њега кад је био беба, пре 35 година, а сада је потребна за дете које је сам добио. Александар Перић се звао. То, разуме се, није онај Александар Перић који

је са мном био у Клермону и после направио франц-српски речник, нити његов рођак. Он је син Ђорђа Перића,³¹⁹ познатог режимлије у старој Југославији, директора „Авале“, власника *Полиџичкој іласника* итд. Потврдио је млади Перић да је отац боравио у Јоханесбургу са В[ладиславом] Стакићем. И сам је неко време био тамо. Разишао се са оцем (изгледа и политички), па се вратио у земљу. Дипломирао је енглески; сада нешто ради. Г-ца Милена тим поводом прича шта јој је рекла гђа Мери Стенсфилд-Поповић³²⁰ (пок. Владете): „Г-це Атанацковић, док сам ја била на факултету, могу рећи да смо имали два првокласна ђака – Бојку (Јовановић) и Александра Перића.“ Било нам је пријатно.

Одговорио сам Груји Вељовићу у Водњу код Смедерева, да нажалост, ове године нећемо моћи да се одазовемо његовом позиву, бербу грожђа. Неће моћи ни Жика и Беба Милојевић: сви водимо луд живот.

Четвртак, 29. септембар 1966.

Завршио сам куцање *Нове Изолде*. Изнела је 155 страна Почео сам да пишем 18. јуна, чим је Ивона ушла у авион за Париз. Наставио сам у Ровињу, па сам преписао у Београду на машини.

Понедељак, 3. октобар 1966.

О Југославији објавио Филис Аути. Донео слике Тита, Стаљина и моју. Шта је то?

Рајко Нешковић из Лозња довео нам своју унуку Љиљу. Долазила је раније, као мала. Сад има 15 година. Отац јој служи у спољним пословима, па је бивала свуда по свету. Учила разне језике. Рајко је једном довео и њену мајку, своју кћер – бистру Рудничанку.

Данас су нам били, из Лесковца, Мира са сином Миланом. После су дошли Добрила и Влајко. Имали смо и друге госте: Ксенију Бранков и брата Озрена, са снајом Радмилом и сусетком Меланијом: одоше у Трст, у

³¹⁹ Ђорђе Перић, Србин из Далмације. За време Првог светског рата, као студент у Паризу, бавио се шпијунажом или сличним маневрима с Италијанима. У Краљевини СХС / Југославији био је режимски човек, посебно као директор „Авале“. Са Момиром Николићем и Владом Стакићем издавао је *Полиџички іласник* за рачун Пере Живковића и Воје Маринковића, уз помоћ Николе Никића. Покушавао је и да преко Југословенске акције скупља „кадрове“ за краљеву диктатуру. За време Другог светског рата био је шеф Недићеве пропаганде. На крају рата побегао је са Немцима, настанивши се у Јоханесбургу. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 246–247.

³²⁰ Мери Стенсфилд-Поповић, професор енглеског језика на Београдском универзитету, супруга Владете Поповића. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 324.

трговину. Дана је видела шта су све носили да продају: чоколаду, дуван, зејтин, ко зна шта још. Путују ноћу, тргују дању. Уопште не спавају, за пусте крпе!...

Писао сам Ивони. По савету из рачуноводства СИБ-а упутио сам држ[авном] секр[етару] за рад Ристи Џунову молбу да ми се повећа помоћ. Била је 30.000 од марта 1960; затим 40.000 од октобра 1961, а 100.000 од 1964. Живот је поскупио: ако има буџетских могућности нека одреди виша комисија нар[одних] посланика под председ[ништвом] Фадила Хоџе.

Петшак, 7. октобар 1966.

Душан Милачић још страсно чита моје Мемоаре. Сваког другог петка узима по једну књигу. Каже да у мени види enfant terrible нашег политичког живота. – Увече је био Миле Максимовић. Прича да Тито сада, место или поред пса вучјака, има малу пудлицу. То људи не тумаче повољно. Потврђује се да је Иван Крајачић направио скандал у Јасеновцу приликом освећења споменика убијеним жртвама. Замерио Србима, особито Србијанцима, што су дошли на ову чисто хрватску свечаност. Пијан, дадао: „Ви Срби умете само да убијате. Ви ћете убити и Тита“. Крајачић има функцију, највишу у Хрватској председника Сабора. Тито је љут и хоће да га уклони са свих положаја, најпре у партији, затим у власти. Иначе су били велики пријатељи. Сматрао га је главним човеком у Хрватској. „Јеси ли био код главе, код Ивице?“ „Не код Бакарића!“ – Миле је чуо да је Крајачићу на лицу места одговорио Раја Недељковић. Опсовао га, викнуо: Нећемо ми убити Тита, али ти ћеш добити!“ И снажно га ударио и оборио на земљу.

Ушорак, 11. октобар 1966.

Као метеор се опет, после дуге паузе, појавила Миланка Јовановић. Иселила се из своје куће (национализоване), Кнеза Милоша 94, и сада је са Дејаном у некој монтажној кући изнад Вајфертове пиваре. Обећала да нас посети. Али то ће бити после годину дана, као обично. Још предаје у Вишој педагошкој школи. Брат Бата и даље је у Америци као велики стручњак.

Четвртак, 13. октобар 1966.

Дошао је ред на девојачку собу, да се окречи. Пренећемо две библиотеке из вешернице, али књиге морају још тамо да труну. Предње две собе су нам реквирирали у лето 1947, док сам још био у истрази. Има

много и других књига, за ове библиотеке. Прилика да преврнем исечке из новина, бројеве *Рада*, фише, материјал за Мемоаре, за Руралну културу. Ту чувамо и моје сокове. Влага је захватила па мора да се санира и окрпи.

Петшак, 14. октобар 1966.

Дошао нам Никола Ђурчић из Бачке Паланке. После су наишли Демо, Цица и Власта. Разговарамо о нашим младићима који су пребегли у Шведску за време рата. Власта прича како су изгледали Руси – заробљеници у Немачкој. Нису уживали заштиту Женевске конвенције ни Међународног Црвеног крста. Гладовали су, крали, опијали се до умирања метил-алкохолом. Грозна и жалосна слика.

Субота, 15. октобар 1966.

НИН се преко *Полиџике* извињава што је пустио песму „Онам онамо“. То је урадио Бранко В. Радичевић, који уређује рубрику старих песама, а уредништво је било небудно. Напао га је Милојко Друловић,³²¹ врло оштро. И други.

Јова из Лесковца јавља да тамошњи музеј хоће да откупи комплет његових *Недељних новина*. Један примерак има и Мења Крстић. Договорили су се да музеју уступи свој комплет, с тим да откупе и његова политичка *Сећања* од 6. јануара 1929. до 6. априла 1941. – Даће му милион динара за једно и друго. Ја сам саветовао да пристане; и онако би могли да му узму кад им се прохте. Овако ће себи купити Фићу за путовања и студије по терену. Тиме се већ бавио. А имају и викенд-кућицу близу Мораве и аутопута.

Понедељак, 17. октобар 1966.

Бранислав Браца Ђурчић из Сивца саопштава нам да га један земљак и школски друг, Немац, зове у госте у Немачку. Он има велику трговину јужним воћем и поврћем. Разрадио је посао. Обогадио се. Недавно је био у Сивцу и позвао Брацу. Ићи ће. Треба да иде.

³²¹ Милојко Друловић (1923–1989), правник, учесник НОБ од 1941, кад постаје и члан КПЈ. После завршетка Другог светског рата био је: начелник Политичке управе у ЈНА и члан Опунмоћства ЦК СКЈ за ЈА, секретар Удружења комуниста Београдског универзитета, секретар ЦК СК Србије за идеолошки рад, посланик Савезног већа, члан ЦК СК Србије, члан ЦК СК Југославије, директор и главни уредник листа *Полиџика*, амбасадор СФРЈ у Кини и СССР-у.

Ушорак, 18. октобар 1966.

На Калемегдану, откривен споменик Јовану Скерлићу. Говорио је, лепо, Петар Џацић. Ту сам се нашао са старим познаницима. Душан Милачић ће доћи да узме V књигу *Полиџичких усјомена*. Стајао је са Мирком Бањевићем,³²² песником, кога сам познавао и виђао кад је био студент, са Стеваном Миловићем. Био је ту и Аца Илић, агроном, коме треба *Билџен* Група СКА из кога се види да је „радио револуционарно“, као чл. Извршног одбора, са мном, А[лександром] Видаковићем, М[илошем] М[ишом] Милошевићем, [Отокар] Кершованијем и М[ијом] Мирковићем. Не смета му што је ту био и Воја Ђорђевић... Доћи ће да тражи тај документ и моје сведочење. – Син Алексе Жујовића, Јова, такође ће доћи, да му напишем нешто о оцу, за његову књигу. Узеће и од неких других који су Алексу познавали.

Пеџак, 21. октобар 1966.

Милачић враћа IV, узима V књигу мемоара. И сада има низ питања о поменутих личностима. Врло је заинтересован. Чита пажљиво. Бележи примедбе.

Недеља, 23. октобар 1966.

Власта је давао полугодишњи помен мајци Зорки. Поред друге родбине, били Радмила и Пера Антић. Пера прича о својим сусретима са нашим фанатичним присталицом Добривојем (Доцом) Манићем. Тај железничар из Пирота радио је и живео у Нишу. Немци су га затворили и послали у Маутхаузен. Тамо је и умро. Оставио је децу.

Појодне је Драгомир Милосављевић, сада у Панчеву, довео старог левичара, борца Перу који је био за Резолуцију Информбироа. Дуго је боравио на Голом Отоку.

Увече нам дошла Милица Живковић. Смејали смо се кад је причала о кући коју зидају недалеко од Херцег-Новог али на територији која припада Хрватској. Неки га плаше новим покољем Срба. Света се не боји. И они су чули за инцидент са И[ваном] Крајачићем. Чак се говори да је пребегао у Швајцарску: глупост!

³²² Мирко Бањевић (1905–1968), песник. После завршеног Филозофског факултета у Београду радио је као новинар и уредник листа *Побједа* и часописа за књижевност и културу *Сиварање* у Подгорици. Због својих идеја робовао је у злогласној Главњачи. Објављене књиге: *Побуна ума*, *Шума*, *Ођњена јуџра*, *Њепошев сјоменик*, *Земља на камену*, *Звјездани воз*, *Бездани*, *Сушјеска*, *До искаји*, *Рожданци*.

Понедељак, 24. октобар 1966.

По мојој пријави против начелника стамбеног одељења општине Вождовац, због лажног уверења (управо због уверења издатог без документације, о ранијем стану Виде Ајх, са којом се судимо) позвао ме јавни тужилац V – да се изјасним. Суд је донео пресуду на основу тога уверења, наглашујући да је она издата према постојећој документацији. У општини су ми показали празан досије и признали да нема никакве документације. Заменик тужиоца је све моје записао, али на крају рекао да све то „није тако страшно!“ Значи – пропала ствар. Неће да иселе туђе тело из наше куће. Нека се нађе ту!

Уторак, 25. октобар 1966.

Изненадио нас, после много, много година, Милић Комненовић, адвокат из Кикинде, Јелка, апотекарка је увек суптилна. Њихова Нада велики стручњак у музеју фресака. Био јој шеф М[илан] Кашанин.³²³ Милић одржава везе са нашим преживелим и преосталим пријатељима у Кикинди и околини. Раније, Бранко Ћирић је дао Вељку Ковачевићу боцу вина за нас. Ја сам се захвалио једном картом, али га она није нашла и вратила ми се. Сада ће му Милић однети наш поздрав. Ја сам обећао да одем у музеј и видим Наду, која се удала и има пород. Занимљиво је, што сам чуо од Милића, да је иницијативу за Бранкову пошиљку дао београдски адвокат Батавељић, иначе комунист.

Субота, 29. октобар 1966.

Јутрос сам ишао у СИБ по месечну помоћ. Од Џунова још ништа немају. Можда неће ни бити новог повећања. Мени је Слободан у своје време објаснио да је до тако великог повећања – од 40 на 100.000 – зато што су знали да ће доћи до размене новца и до великих поскупљења. Тада су по 100.000 добили сви, као пензију, сви који су играли неку улогу. Али

³²³ Милан Кашанин (1895–1981), књижевник и историчар уметности; дипломирао на Сорбони; пре Другог светског рата био директор Народног музеја, затим организовао и водио Музеј кнеза Павла, а после рата Галерију фресака. Писао је приповетке, романи, критике, есеје из књижевности и уметности. Дела: приповетке *Јушрења и бдења*, *Заљубљеници*, *У сенци славе*; романи *Трокошљуник*, *Пијана земља*; критике и чланци *Савремени београдски уметници*, *Пронађене ствари*, *Уметничке кријишке*, *Привиђења*; есеји *Судбине и људи*, књижевноисторијску монографију *Српска књижевност у средњем веку*; дела из историје уметности: *Камена ошкрића*, *Српска уметност у Војводини*, *Два века српског сликарства*, *Уметност и уметници* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 246.

је од онда многима ипак повећано. Враћајући се видим плакате за нове рецитале на Радничком универзитету „Ђуро Салај“. Почели су са Миланом Ракићем, под насловом „Помени се у молитвама својим“, па је дошао Дучић – „Пољубац је сусрет највећи на свету“. Сада је Десанка Максимовић „Тражим помиловање“ (од Цара Душана). – Доброто, ти си мој хоризонт – не видим више никога. – Чије је то?

Понедељак, 31. октобар 1966.

Посете и посете. Прво Бисерка Бараћ: још никако да добије свој поручени намештај! хоће нешто необично. Њен столар то ради полако. Она је сва утрућена од јесењих послова. Све ради сама са мајком Смиљом. Никако да им признају статус земљорадника и да им врате земљу преко 3 ха. Она се и даље бори. – После је био Радомир [Тодоровић], опет због свога реуматизма. – Браца Ђурчић оде у Немачку код Немца-вршњака. – Радомир прича шта се збивало у Крагујевцу у време пред моје суђење. У Ватрогасном дому је одржан збор, на коме је Живота Ђермановић говорио против мене и против Радомира. Један сељак из публике добацио је: „Можете да га ухватите за к...“! Агенти су полетели да га пронађу и ухвате, али га нико није одао. – Заједно смо отишли да посетимо две пријатељске породице: Вука Продановића и Жике Милојевића. Увече сам са Радомиром био код Милета Живковића³²⁴ и његове др Милице. Милица Светина се налазила код Цицке на Новом Београду. – Говорили смо о материјалном стању сељака последњих година. Један и други, они су познавали најбоље прилике у Грузи. Сељаци имају лепе ствари у кућу, алате, машине, добру стоку, често кола, фрижидере, радио апарате, неки телевизоре. Признаје да живе боље него икад. Ко има радне снаге – богати се. Ипак су Вука сви, насамом, питали: „Кад ће да иду ови мангупи?“ „Зашто?“ питао је он њих. Кад вам је добро и кад сви имате? – Зато што све то није сигурно. Под овим режимом, живимо од данас до сутра. Могу да смање максимум поседа, да повећају порезе, да нам одузму све што смо стекли!“ – Миле и Милица су хтели да чују нешто и о догађајима у свету. Највише о Индонезији и о Сукарну. Зашто су студенти против њега, кад је он левичар? Одкуд да омладина тамо буде десничарска, солидарна са војском. Шта хоће Сукарно? – Сви су пажљиво слушали моја објашњења, нарочито млада Милица. Сама је то објаснила: „Знате зашто

³²⁴ Милутин Р. Живковић, Пожаревљанин, лекар са две специјализације, цењен и ван граница Југославије. Био је социјалист, један од првака српске социјалне демократије, умереније струје; био је увек кандидат на парламентарним изборима. Отворио чувени санаторијум-породилиште у Београду. Супруга др Милица, специјалист за децу. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 94.

вас тако пажљиво слушам? Ви сте раније говорили мами (старој Милици) да ће доћи до неспоразума између Руса и Кинеза, иако су једни и други комунисти. Кад нам је мама то причала, ја сам узвикнула: „Ала има машту!“ Сада видим да сте имали право!”

Говорили смо о Шакоти и његовом држању у Москви пред Цвијетином Мијатовићем. Мило је чуо да непријатељи Кардељеви кажу: нека иде да учи ђаке кад се спремао за учитеља. А за Ранковића: нека иде да кроји, кад је учио за абацију! Сви су обавештени да ће скоро сви стари руководиоци да буду смењени: после Ранковића, иду и Кардељ и Стамболић.

Четвртак, 3. новембар 1966.

„Стара Милица“, по обичају дошла да се обавести пре одласка у Херцеговину. И она је чула о променама у врховима. Ја сам хвалио Кочу Поповића и говорио о његовим квалитетима за врховну функцију. Али он је неактиван. Не чује се. Не осећа се. Зашто? То нико не уме да објасни.

Субота, 5. новембар 1966.

Био Јова из Лесковца. Однео прву и другу књигу мојих *Политичких усјомена*. Требаће му за писање његових *Сећања*. А читаће и даље, пошто га све интересује.

Недеља, 6. новембар 1966.

Слободан је прочитао *Нову Изолду* и причао нам своје утиске. Писано је класично, не модернистички. Психолошки роман, нешто као Констанов *Адолф*. Можда има сувише социолошких и политичких дигресија. Романисијера је често потискивао онај прави – политичар и социолог. То је добро, јер то одговара природи. Али би требало да буде „све сте мера“. Главе могу просто да се зову Василије, Арапин, Симона, Ната, без глаголског одређења. Може чак и без наслова. Ствар би се читала, јер обрађује тему која није ушла у нашу књижевност. Љубави наших студената у Француској: Пита се да ли Василије своју исповест (љубавну) треба да упути својој кћери. Зар није боље да се обраћа, допуњујући његова ранија сазнања, своме пријатељу Бојану? Иначе се Слободану свидео стил, који га подсећа на Анатола Франса.

Среда, 9. новембар 1966.

Код Бенићевих, у разговору са њиховом снајом Бебом (Ротман) чујемо да би Словенцима било најбоље кад би имали своју посебну државу. Не би морали да издржавају неразвијене покрајине у Југославији. Има и мањих

држава у Уједињеним нацијама. За индустрију не би имали довољно тржишта, али би се развијали као туристичка земља (као Швајцарска). Дану и мене је запањило ово умовање интелегентне младе жене. Вероватно да не говори само из своје главе.

Петшак, 11. новембар 1966.

Милојевићеви дошли да нам честитају „насеље“ после президавања на спрату, где су се населили наши млади. Донели су поклоне. Жика је чуо неповољне гласове о стању на Косову и Метохији. Шиптари се осилили, особито после Ранковићевог смењивања. Полазећи од бројног односа, траже да сва места у службама буду додељена по кључу: 8:2 – за њих, односно за Србе – Црногорце. Што је најгоре, домородци одлазе, а Шиптари купују земљу и у старим границама Србије.

Субоша, 12. новембар 1966.

Јова упоређује моје *Успомене* са оним што ће он писати. Његово детињство и младост су мање занимљиви, без политичког рада. Студирање такође. Али он ће рећи како је било. Трудио се.

Ушорак, 15. новембар 1966.

Брана Миљковић се вратио са летовања у Копру. Прича о њиховом животу, риболову, разговорима. Одиста, Словенци су много напредовали у новој држави. Неће да деле са другима своје благостање. Чак и Микијев Милош, разуман и добар човек, који је дуго живео у Београду и познаје Србе, има наступе словеначког шовинизма. Жалосно. Како људи не умеју да гледају широко? Како не виде да нам је потребна велика држава – Југославија?

Од Ивоне, из Париза, стигао је лек за Драгомира Милосављевића. Послаћемо га одмах у Панчево.

Четвршак, 17. новембар 1966.

Миле Максимовић је прочитао *Нову Изолду*. Знао је већ садржину, али је читао све са великим интересовањем. Писање је ванредно лепо. Читала би те и млада генерација. Тековина је нова. Ипак би требало да почива неко време у фијоци, па да је, једног дана, у Ровињу, поново напишем више као психолошки роман, мање као социолошку студију. Јуче сам *Изолду* послао Микију у Копар, да чујем глас те публике – опет Милетова генерација, али далеко до професионализма у књижевној критици.

Петшак, 18. новембар 1966.

Стела напунила 17 месеци. Још мало па година и по! Дана и ја гледали француски документарни филм „Умрети у Мадриду“. Чаробно. Сетио сам се свега што сам видео од грађанског рата у Шпанији. Овде су обе зарађене стране показане објективно и са добре и рђаве стране, у херојству и дивљаштву.

Четвртак, 24. новембар 1966.

Окружно тужилаштво за Београд, повело је, 21. новембра, истрагу против седам младића присталица Ђиласа и М[ихајла] Михајлова. Мени су позната два имена – Миодрага – званог Исуса, архитекта, који је син Пере Ристића, инжењера, енглеског ђака, који је са мном био на робији у Митровици. Други је Јован Баровић,³²⁵ београдски адвокат, раније официр ЈНА, који се солидарисао са Ђиласом. Неко време је радио као адвокатски приправник код Вељка Ковачевића. Чуо сам да је, на св. Аранђела увече, Пера [Ристић] телефонирао Вељку и молио га да се прими одбране његовог сина. О томе сину сам чуо од адвоката Миодрага Поповића да је примио на стан Михајлова у јуну, или мају, кад је М[ихајло] М[ихајлов] долазио у Београд и приредио своју вечеру за десет особа у клубу књижевника, вечеру на којој су, између осталих, били Штефица Ђилас и Божа А. Павловић. Оптужени су за непријатељску пропаганду. Новине су донеле имена затворених и двојице који су под истрагом, али нису ухапшени.

Петшак, 25. новембар 1966.

У Политици – Кушанићева карикатура показује Михајлова у затвору. Тиме је за публику откривена веза између њега и оних младих људи.

Субота, 26. новембар 1966.

Саопштено ми је да ћу од 1. децембра 1966. примати 120.000 месечне помоћи. – Из Копра се вратила *Нова Изолда*. Биће занимљиво Микијево мишљење. – Из Опатије се вратио Никодије. Није више могао да издржи болесничку атмосферу у Плавшићевој установи за срчане болеснике. Мака

³²⁵ Јован Баровић (?–1979), адвокат, посебно познат као адвокат Милована Ђиласа, кад се овај сукобио са партијским врхом. Погинуо је, под никад разјашњеним околностима, у саобраћајној несрећи.

се вратила већ пре неколико дана, а Никодије не уме да живи без ње. Јављају да ће нас одмах посетити. Радујемо се.

Недеља, 27. новембар 1966.

Мака и Никодије, после Опатије, изгледају задовољни резултатом лечења. – У Микијевом пакету сам нашао велико писмо. *Изолду* је читала врло пажљиво. Не одобрава Слободанове примедбе, али прави неке своје. Од свих лица у роману највише јој се свиђају Арапин и Ната. Нема лепих речи за Василија. Налази да је шпекулант и мали човек. Симона је такође није одушевила. У Тањи и Бојану је познала Дану и мене, и воли те физиономије. Допада јој се „старински“ стил.

Среда, 30. новембар 1966.

Дошли да честитају празник Републике Душко Симоновић и Драгош Радовић, врли пчелари. Душко донео, за „подмлађивање“, теглу меда обогаченог млечом. Предао ми, на енглеском, једну студију о пчелама. Сам испричао како се радилице радују, кад остану без матице, појави лажних матица. Кад нема правих, добра је и лажна. Таквих се јави и по неколико, али из њихових јаја се излежу само трутови. Кошница долази у нормално стање тек кад се јави матица. Све друго је празна варка. Душко то преводи на политички језик. Многи се радују појави нових опозиционара – Ђиласа, Ранковића, Михајлова. Али то су лажне матице. Нека се наши људи не одушевљавају њима. Нека чекају праву матицу. Питам га: ко је права? – Упире прстом у моје груди, без речи. – Иначе смо врло лепо разговарали. Ови пријатељи ретко долазе, али су нам искрено привржени и одани.

Петшак, 2. децембар 1966.

Милачић је прочитао и VII књигу *Политичких усјомена* и VIII (Регистар особних имена). Вратио је и *Нову Изолду*. Изненадио се још једном. Записао је шест примедба. Воли стил и сматра да су личности добро приказане, да су живе. И њему се највише свиђа Арапин. Воли што сам дао једну од многих француско-српских љубави. Задовољан је.

На крају свога читања укратко саопштава свој скупни утисак. Дело је врло корисно, тим пре што оскудевамо у мемоарској литератури. – И он је чуо, од Боже Павловића, да се М[ихајло] Михајлов јавио да издржи досуђену казну, иако није постала извршна, већ пре 24. XI, у нади да ће бити амнестиран поводом дана Републике. Он не верује у његове

подухвате и опет ме моли да се не ангажујем, ако би ме неко позвао. Каква је улога Боже Павловића? – Он се појављује као правни саветник тих наивних и поштених младића. Тако му је рекао.

Субота, 3. децембар 1966.

Ивона је брзо вратила послати примерак *Нове Изолде* на француском, заједно са кратким мојим спроводним писмом. Прочитала је, рекло би се, за једну ноћ, и није смела да задржи у кући, где су син, снаја и троје унучади. То је све за њих тајна. Избацила је, као да јој горело руке. На крају мога писамцета је, као једини одговор за сад ставила само: *Nous mourrons tous inconnus*. [Умиремо потпуно непознати.]

Мари-Ана шаље књигу проф. Кита (Kitto)³²⁶ *Les Grecs – autoportrait d'une civilisation* [Грци – аутопортрет једне цивилизације]. Изгледа дивно дело које ћу радо и с коришћу читати. И писмо од ње.

Понедељак, 5. децембар 1966.

Ивона је, као одговор на *Изолду*, послала само мали картон: мало је ту истине, доста је романтично: не сме се објавити, јер се распознају места и личности. То и закон у Француској забрањује. Роман је писан пристрасно. – Из Дижона стигло писмо од Леона Блена. Сећа се (29. XI) мога говора у општинској већници, крајем 1916, кад смо, као српски студенти у Клермон-Ферану, били примљени од стране Филозофског факултета и града. Одговорио сам декану и председнику општине. Новине су донеле говоре и свечаност. То ме опомиње да, са Клермонцима, спремим једно писмо захвалности за добро које су нам Французи учинили – пре педесет година.

Ушорак, 6. децембар 1966.

Наш Милан се вратио из Лајпцига, са неког филозофског конгреса. У источној немачкој зони свет је страшно скучен. Каква разлика са оним што су Дафне и он нашли у западном делу Берлина!

³²⁶ Х. Д. Ф. Кито (Humphrey Davy Findley Kitto, 1897–1982), британски научник. Докторирао је 1920. на Универзитету у Бристолу. Исте године постао је предавач грчког језика на Универзитету у Глазгову, где је остао до 1944, када се враћа на Универзитет у Бристолу, где је постао професор грчког. Концентрисао се на проучавање грчке трагедије, посебно на преводе Софоклових дела.

Петшак, 9. децембар 1966.

СИВ и Савезна скупштина се изјашњавају о делима А. Ранковића, Свет[ислава] Ђеће Стефановића, [Војина] Лукића и [Животије – Србе] Савића, као и других – дела противустваних завереничких и фракционашких, али одустају од кривичног гоњења. Председник републике изриче аболицију. Изненађење је велико, јер је цела ствар ударена на велика звона, на Брионима 1. јула и даље. Сама оптужба данас је тешка, а ипак – нема гоњења и све се аболира. Тумачи се на разне начине, највише страхом да окривљени не говоре и да не пређу у напад. Неки кажу да је 1. јула дарнуто у две зољина гнезда: у Србију и у полицију. Сада је дошло до мудрог извлачења прстију.

Понедељак, 12. децембар 1966.

У Сплиту живи пиротски школски друг Веља Велимировић.³²⁷ Дошао је у Београд због помена умрлој сестри Вуки, вајарки, па и мене посетио. Сећа се како смо пре педесет година стигли из Солуна и Атине нас тројица Пироћанаца: Милош Мисирлић, он и ја, – у Париз. Чули смо да се наши студенти састају у просторијама француске Assotiation générale de étudiant, па смо тамо отишли. Веља се сећа да сам ја узео реч и да су он и Мисирлић били поносни што је њихов друг имао успеха као говорник. Додиривали су се лактовима, радосно. Ја сам то био сасвим заборавио.

Уторак, 13. децембар 1966.

Дафне напунила 39 година. Дошли на честитање њен шеф у Унив[ерзитетској] библиотеци Вера Васић, с мужем Павлом. Изненадио ме кад је рекао да је учио и свршио права и да је био мој ђак. Радио је дуго у Државном правобранилаштаву. За време окупације се определио за историју уметности. Гђа Вера каже да га је заволела као сликара а не као правника. Много смо разговарали. Слаже се са мном да је Косовска битка била наша социјална револуција. Отуда слободарски дух у Србији – без феудализма и без клерикализма, који су стотинама година притискивали

³²⁷ Велимир Веља Велимировић, царински службеник, школски друг Драгољуба Јовановића из Пирота. Млађа браћа: Александар Саша, пропао у Албанији 1915, и Станислав, стручњак за железнице и други саобраћај; старији Бора и Милутин су лекари; имао и четири сестре. – Д. Јовановић, *Полицијске усјомене*, књ. 12, 43.

друге наше покрајине. „Ако хоћете да упознате србијански менталитет, узмите служавку из Србије“ – кажем ја. А Павле ће: „Имам је, и она је господар у кући. Кад ми Вера брани да много једем, да се не бих дебљао, она довикује:

„Једи ти, Павле, не слушај ову Веру!“

На рођендан су дошли и Љубинка и Станко Јовановић, колегиница Бранка. Било је врло живо. Милан је био нестрпљив да му уступим Павла, јер су имали неколико тема из естетике. Повукли су се у Миланову собу за рад.

Среда, 14. децембар 1966.

Бојка и Срђан су дошли сутрадан по рођендану да буду сами са Дафне и са нама. Коментарисали смо недељни број *Полиџике* са чланком о *Обломову*, о коме смо гледали талијански филм, у серији, на телевизији. Много се говори и о привредној реформи у Југославији, али се не узима у обзир да и код нас има много обломовштине. Лењин је био искренији, кад је у сваком Русу налазио по једног малог Обломова.

Петак, 16. децембар 1966.

Код Бенићевих смо нашли њиховог Влатка. У Загребу су, прича он, разочарани аболицијом за Ранковића и његове главне сараднике – њих 17-орицу. Сматрају да су им Србијанци опет подвалили: дигли су галаму против „својих“, па их ипак не гоне. Све стишавају, а викали су на заверу, на гажење Устава, на стварање фракције у Партији. Демо пита: како сада могу да гоне Михајлова и његове присталице. И како даље могу да држе у затвору Ђиласа. Један и други су чинили много невиније ствари. То је нелогично.

Недеља, 18. децембар 1966.

Из Осјека је дошао Лука, син суседа Љубише Ивковића. И он прича о Ранковићу и друговима. Тамо је интересовање велико, али нема протеста као у Загребу. Чујемо да је, поводом Косигинове посете Паризу, *Пари Мач* писао да тај човек одавно игра велику улогу у СССР. Сам Стаљин је често упућивао на њега кад се ваљало обавестити о неком техничком или економском питању. Он је радио у тишини, али је вршио и пре велики утицај. Изгледа да је јачи него што се до сада мислило. То даје слогу и

екипи Брежњев–Косигин–Суслов–Подгорни,³²⁸ коју смо држали за слабу у тешкој ситуацији за Совјете. Хрушчов је, изгледа, такође много полагао на њега.

Понедељак, 19. децембар 1966.

Стари београдски новинар Брана Месаровић – наш Месар. Брана (Опатија, Стубе Марко Ремс 17) одиста је написао чланак о Групи СКА у вези са М[ијом] Мирковићем и О[токаром] Кершованијем. Дао сам му, као материјал, прву књигу Политичких успомена. Вратио је књигу и послао чланак да видим и допуним. То је за *Ријечку ревију*, бр. 7–10 у 1966. Уређује неки Истранин који је био пријатељ са нашим друговима и такође познаје Групу СКА. Дао сам му мали додаток за чланак. Место обећаног хонорара, нека израде извештај број сепарата, да имам шта да дајем људима. Наравно ако чланак икад изађе. Чисто сумњам, јер сувише повољно пише о мени. Ни тај уредник није слободан.

Данас је Св. Никола, Зоркина слава. Идемо са Бенићевима на њен гроб, па на славу код Власте и Цице.

Среда, 21. децембар 1966.

[Зет] Јова је прочитао I и II књигу *Полиџичких успомена*, па пише да је изгубио храброст да сам даје мемоаре. Сећа се Лазе Лазаревића који је изгубио вољу да прави приповетке кад је прочитао *Ану Карењину*. Замера мени што нисам у *Успоменама* дао довољно места Лесковачкој резолуцији од јуна 1929. Ја сам је поменуо, али без тога кокетног назива, који би подсећао на Задарску и Ријечку резолуцију оснивача хрватско-српске коалиције, Супила,³²⁹ Трумбића и др. Јову вуче Јадранско море. Чим добије хонорар за свој напис, ићи ће са Радом на Хвар, баш у зиму.

³²⁸ Николај Подгорни (Николай Викторович Подгорный, 1903–1983), совјетски политичар и државник, по националности Украјинац. Члан КПСС од 1930; радио као инжењер у многим заводима шећера Украјине 1931–39, а после био заменик народног комесара за прехранбену индустрију Украјине; 1950. постао први секретар Обласног комитета у Харкову, а 1935. други секретар ЦК КП Украјине. На XX конгресу, 1956, постао члан ЦК КПСС, а на XXII члан Президијума ЦК КПСС; после XXIII конгреса, 1964, постао је и члан Политбироа ЦК КПСС. Више пута је биран за депутата Врховног совјета СССР-а и Украјине; био је члан Президијума Врховног Совјета СССР-а, а затим и председник Президијума Врховног совјета СССР-а. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 4.

³²⁹ Франо Супило (1870–1917), хрватски политичар и публицист, најзначајнија личност у политичком животу Хрватске у прве две деценије 20. века, један од вођа Српско-хрватске коалиције. За време Првог светског рата живео у емиграцији у Лондону и био један од оснивача Југословенског одбора. Написао је дело *Полиџика у Хрватској*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 531.

Понедељак, 26. децембар 1966.

Код нашег портретисте Јове Н. Петровића нашао сам Лили и Јасенку, која се удала. Видео сам и младог супруга.

Милан и Дафне имају као кућну помоћницу (4 сата дневно) младу девојку Славицу (20 година) из мачванског Метковића. Бистра и одрешита. Слободна са нама, особито са „баком“ и „деком“. Заволела нас је па каже: „Не могу да замислим да умре човек као што је Дана. Волим госпођу (Дафне) али два пута више баку.“

Дошло је на ред слово Ј, па смо дали пријаве за нове личне карте. Пошто смо прешли 70 година, важиће неограничено: Привилегија!

Радим непрестано на мемоарима. У IX књизи приказујем ових дана Седницу Главног одбора Народне сељачке странке од 23. септембра 1945.

Четвртак, 31. децембар 1966.

Уочи нове 1967, пуштен на слободу Ђилас. Опрштено му 8 год. и 8 месеци. Чујем да је дао изјаву неким француским новинарима, али још не знам шта је рекао. То се морало догодити кад А[лександар] Ранковић, [Светислав Стефановић Ђећа, [Војин] Лукић, [Животије] Савић и дуги нису ни стављени под кривичну истрагу.

bio je nasao sam Lili i Jasenku, koja se udala.
Video sam i mladog supruga.
Milan i Dafne imaju kao kućnu pomoćnicu (4 sata dnevno) mladu devojku Slavicu (20 godina) iz mačvanског Metkovića. Bistra i odrješita. Slobodna sa nama, osobito sa „bakom“ i „dekom“. Zavela nas je pa kaže: „Ne mogu da zamislim da umre човек kao што je Dana. Volim gospođu (Dafne) ali dva puta više baku.“
Došlo je na red slovo J, pa smo dali prijave za nove личне карте. Pošto smo prešli 70 godina, važiće neograničeno: Privilegija!

1967.

Пеџак, 1. јануар 1967.

Дошли су да честитају Жика Милојевић и његови рођаци Светозар и син Вита Анђелић. Те две породице одржавају коректне односе, али се стално нешто жале једни на друге. Света је врло бистар човек, али му тешко пада што се није школовао. Жика прича како је, најпре из канцеларије у палати Албаније, затим на самој кнез Михаиловој улици гледао демонстрације београдских студената против председника Сједињених држава Џонсона, пре неки дан. Из факултета и института су их извлачили, а после су их пољивали шмрковима кад су се приближили Америчкој читаоници. Младићи, мокри до коже, псовали су и викали да су преварени и изиграни. „Нека опет дођу да нас зову на демонстрације, па ће видети!“

Поподне сам ишао да честитам Нову годину Мири и деци. Тамо је била Албертова жена Ела (раније Алмули) дошла из Монтреала. Био је и Светланин „дечко“ Влада, син Мијалка Тодоровића. Ова веза изгледа озбиљна. Траје већ две-три године, можда и више. Влада долази и кад Светлана није у Београду, него код ујака у Италији. Мира га хвали, – да је озбиљан и скроман. Јасмина, која иначе доста критикује, о њему се изражава повољно. Он је комунист, али о политици не говори без нужде. Видећемо шта ће бити.

Субоџа, 2. јануар 1967.

Нама су дошли да честитају Цица и Власта. Причали су шта су говорили о мени неки њихови познаници. Милинковић, који ради у Привредној комори, Властин друг из годишта 1912, учио је социологију у Паризу, па је чуо професора Буглеа како се на испиту најласкавије изражава о мени. Цици је опет њен друг са Цетиња Новак Милошевић, кога се и ја сећам као студента права, рекао недавно: „О тога човека (Д[рагољуба] Ј[овановића])

смо се огрешили. Новак ради у СИВ-у, и ја сам га једном срео у лифту, кад сам ишао да примим [помоћ]. А сећам га се и са Иванових корита, у лето 1940, баш кад су се узели Цица и Власта. Причао ми је како је на Ловћен пратио Исидору Секулић, кад је спремила књигу о Његошу: „На коленима се треба пети на Ловћен, а не аутомобилским путем!“

Среда, 4. јануар 1967.

Посетио нас Душан Тодоровић, Радомиров брат од стрица, брат Надин (нумизматичарке). Донео је за мене црне вунене чарапе које исплела Радомирова Јана. Хоће да се реваншира за мараме које сам прошле године однео стрини Томанији и њој, кад смо славили факултетску диплому. Говорећи о борцима, г. Душан, бивши елитни официр и ратни заробљеник је рекао да су они опрезни и чак пажљиви. Руководе се енглеским правилом „safety first“ [„безбедност на првом месту“].

Четвртак, 5. јануар 1967.

Честитања се настављају. Изненадио нас, долазећи нам први пут, Аца Милићевић, Драганов брат. Пронашао је једну сличицу из Клермона, из 1917. у парку испод Паскалове куће и споменика, па је дао да се увелича, у неколико примерака. То га је доста стало (1.000 динара ваљда комад), али је дао свакоме од живих са слике: А[ца] Милићевић, Д[рагомир] Стошић, С[таша] Вулић и ја. Двојица су умрли: Маринковић и Натошевић. То је одиста дивна пажња. Даћу ту слику да се урами и држаћу је у великој соби.

Радост у нашој кући. Лекар је дозволио Стели да стоји. Не мора више бити стегнута кајишем око бедара, због луксације. Не силити је, али јој више и не бранити да се усправља, ако може и да иде колико хоће и може. То нам је била велика брига. Дафне се поједе што је све навалило на ту малу. Срећом, она је врло витална. Успевала је да се преврће у постељи и поред рогова на обе стране кајиша.

Недеља, 8. јануар 1967.

Телеграм из Пирота, од Виде обавестио нас је да умро мој брат од тетке Богољуб Здравковић-Јовановић, син Динке и Јована, брат Војканов. Сви су били обућари и земљорадници, велика сиротиња. Тетка Динка је умрла млада, па су се мушкарци целог века патили. Сада се Богољуб смирио. Добио је пред крај малу пензију, а имају и две њивице. Вида је свађалица и пуши, а њена Дивна је глупа и нерадна. Сада ће све поћи још

горе. Ја сам им слао понешто, али никад није било доста. Сада сам послао телеграм са саучешћем и 5.000 динара. Вида ме је раније прекорела што сам, кад је умро ујка-Мита, ујни Боси послао 5.000 дин. То је онда, ваљда 1957. било много више него данашњих. Писала је да не треба да шаљем „милионерима“ него њој, и тако је ова почела. Иначе смо били као туђинци.

Ушорак, 10. јануар 1967.

Љуба Радивојевић из Ресника крагујевачког, и даље се бави тракторима. Купује од задруга покварене, оправља их и продаје сељацима. Сада је у ЦК Савеза комуниста довео 20 „колега“ – приватника. Примео их је Шефер, стручњак за механизацију пољопривреде. Љуба је говорио у име свих. „Кад сте овакви према своме рођеном народу, какви бисте били као окупатори према туђинцима?! – „Ми нисмо власт. Ми смо ЦК.“ – „Како да нисте? Ви сте највиша зграда у Београду и ви дајете тон целој државној политици“. И пуно других ствари је изговорио.

Сви се радујемо, јер Стела стоји поред прозора, на кревету. Стела хода уз своју оградицу. Све је то ново.

Среда, 11. јануар 1967.

После погибије Бориса Крајгера на аутопуту недалеко од Сремске Митровице, по Београду кружи не много укусна пошалица. „Ко је највише био потресен том смрћу?“ – „Она топола украј пута о коју се ударио његов ауто.“ – Погинуо је и његов син, а други је рањен. Чује се да је маршал био љут што је Крајгер возио сам и то после заморног дана. Кажу да је наредио да од сада руководиоци не смеју да путују без одморног шофера. О дрво се тако раније ударио С[лободан] Пенезић-Крцун.

Од Ивоне стигао одговор на моје писмо од 12. децембра. Била је у провинцији Бери, код родитеља своје снаје. Обећава да дође у Југославију поново, кад се врати из САД, где ће посетити ћерку и унучад. Ова ће догодине или касније путовати у Грчку, па ће и Ивона поћи.

Кружи Београдом још један виц у вези са аутомобилским несрећама високих руководиоца. Храст је привукао себи Пенезића, топола је намамила Бориса Крајгера. Закључак: Зове шума бивше партизане.

Четвртак, 12. јануар 1967.

Стигла из Пољске честитка од скулпторке Бојке [Balbina Svitich Vidatskaya].³³⁰ Шаљем јој велико писмо, да је обавестим о новостима код нас, и о свима које је упознала овде. Напунио сам машином две стране. Не заборављам њене доброте. Захвалан сам за све што нам је учинила. Помажем јој да живи у старости која је захвата.

Субота, 14. јануар 1967.

Од извесног Стевовића смо добили податке о Стевовићима из Прибоја. Стварно су пореклом из Нове Вароши. У том делу Санџака они су већ под Турцима били права властела. Имали су као своја три села са људима. Код њих су свраћали турски великаши са својом „певабијом“. Владали су над Србима и над Турцима. Били су кавалери.

Среда, 25. јануар 1967.

Дошла је [Мира Јовина и Радина из Лесковца] да полаже завршни део дипломског испита из француског. Положила је језик. Остаје јој, за јунски рок, књижевност. Ако и то положи, – готова је. Већ има катедру у гимназији, али је то добила под условом да ове године дипломира. Надајмо се.

Петак, 27. јануар 1967.

Милачићев дан. Прочитао је већ раније VII–VIII књ. *Политичких усјомена* (Регистар) и онда вратио, са пуно питања, највише о поменутих људима. Бојао сам се да неће наћи богзна шта у VII (можда после), јер је то рат, окупација и почетак сарадње у фронту, – до 15. маја 1945. Он, међутим, каже да су тек ово прави мемоари. Сада је донео трећу, последњу књигу Медаљона (Људи, људи...). Опет смо говорили о појединим портретима. Бојао сам се да му се неће свидети оно што сам написао о његовим пријатељима – масонима Божи А. Павловићу и Божи Ковачевићу. Он за себе каже да је постао масон у Паризу, али да се, по повратку, није укључио у неку ложу код нас. За ова два медаљона каже да

³³⁰ Балбина Свитич-Видацка (Balbina Svitich-Vidatskaya, 1901–1972), пољска вајарка, професор и песник. Завршила је Академију ликовних уметности у Кракову. Била је гимназијски професор. Прву велику популарност донело јој је попрсје Тадеуша Кошћушка. Израдила је хиљаде вајарских дела у Олштину, у коме и једна улица носи њено име.

су добри и тачни. Очигледно је разочаран што није нашао свој, кад сам говорио о толиким другим. Био је његов медаљон, али сам га исекао, у страху да ће га повредити како сам приказао његов однос према Слободану у последњем периоду његовог управниковања у Нар[одној] библиотеци. Прерадићу га, па ћу му га показати. За узврат, он је написао, управо почео да ради медаљон о мени. Дао ми је четири стране откуцане на машини. Почео је, али само насловом, о „систематичности“. Ово што је готово читали су наши, и налазе да нико о мени није писао тако повољно. Сви се слажу да није правилно оценио Данину улогу у моме животу. Она сама и други налазе да она није могла – и да је желела – да ме скрене са пута акције којим сам пошао већ у детињству.

Субота, 28. јануар 1967.

Дан је почео добро. Добио сам повољан рентгенски снимак мојих бубрега и простате, као и добру анализу мокраће. Нема нигде патогених елемената. Мање добра је била посета Миливоја Ђуричина из Јарковца у Доњем Банату. Из Русије се вратио из заробљеништва као левичар, био на Солунском фронту. Политички активан као самосталац са Дудом Бошковићем. У партизанском рату изгубио сина. Кандидовао се и био изабран за савезног посланика 1945. Почео да пије и да пропада. Раније је зајмио новац који ми није враћао. Данас опет однео 1.000 динара. – Пред вече зацрнило: Боби ми јавља да је Никодије умро око 16,30, у болници. Одмах идемо, Дана и ја, у Проте Матије 9. Сиромах Никодије. Толико се борио да продужи тај живот. Све је уредио, за Маку и себе, за сина, снају и унучад – обезбедио им дивне станове, али њему није било дато да ужива.

Недеља, 29. јануар 1967.

Опет идемо код Јовановићевих. Не могу да дођу у везу са Никодијевим братом у Сопотници код Ниша ни са Анушком у селу близу Суботице. Мађарица, више пријатељ куће него бивша служавка, добро би дошла Маки у овим тешким часовима. Телефони не раде у малим поштама. Анушку ће Бошко некако дозвати преко оближње железничке станице. Са Канадом ће лакше доћи у везу!

Понедељак, 30. јануар 1967.

Погреб се одлаже за сутра, пошто је Динка³³¹ јавила из Монтреала да ће стићи у уторак. Микицу Милошевића, пријатеља Никодијевог, ангажујем да држи посмртно слово, па сам морао да га мало документујем. Он каже да би ја то боље учинио, али то не долази у обзир. Говориће ваљда и неко од његових колега из дипломатије.

Уторак, 31. јануар 1967.

Погреб Никодијев био је величанствен. Зима је љута, али свет, и то најбољи Београд, је дошао. Пало је свима у очи да у читуљи није поменута снаја Љиљана рођ. Чичановић, која је са децом у Крањској гори. Да ли зато што није наведени ни Динкин други муж, или је неки други разлог? Можда неслога између Љиље и Бобија, о којој смо нешто чули.

С тешкоћом смо Маки натурали 50.000 динара као наше учешће у погребним издацима. Они су већ били дирнути због оних 50.000 које смо дали Никодију док се Мака налазила у Монтреалу. Сада је она рекла: „Ви ме вређате“. Зашто? Зар они нису нама помогли, одмах по ослобођењу, да отплатимо дуг код Државне хипотекарне банке, који се био попео на 550.000. Са свога рачуна код те банке пребацио је на наш 300.000. То је омогућило Аци да пружи 150.000 и нама да дамо 100.000 које смо добили од продаје књига. Наш удео се утопио у огромну суму од 400.000, можда и више, колико су они уложили у овај погреб. Пет свештеника је чинодејствовало, ковчег је био врло скуп. Зашто је Мака чинила све то? Призор је био такав да сам добио вољу да наложим мојима да учине сасвим супротно: евентуално крст, али нипошто свештеници и крст. Дана опет жели крематоријум, кад већ њена мати није доживела да то оствари за себе, она, Катарина, члан пионирског [погребног] друштва „Огањ“. Ја не бих имао ништа против кремирања, али осећам дуг према мајци земљи: да јој својим телом вратим нешто од плодова које сам од ње примио. Дану руководе друге мисли: хоће нашој деци да уштеди бригу око гроба и одлажење на гробље. То је њено: што мање узнемиравати децу. А већ обоје забрањујемо сваку даћу, на гробовима или код куће. Време је да се престане са тим варварским обичајима.

Већ јуче сам написао Ивони како је умро Никодије. Рекао сам јој и ток болести последњих дана и часове. У суботу пре подне, Мака га је

³³¹ Динка Јовановић, кћер Никодија Јовановића, професор у Канади и САД. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 119.

посетила. Лекари су јој рекли да не долази, јер га то узбуђује. Он је, међутим, молио да га посећује сваког дана: то му олакшава положај. У четири сата је занемоћао, а пола часа касније је мирно и лако издахнуо. То сам рекао Ивони.

Недеља, 5. фебруар 1967.

Милачић ми послао број *Figaro littéraire* с краја јануара. На уводном месту велика Ђиласова слика, са крупним насловом: Титов бивши престолонаследник, по изласку из затвора. Види стр. 4. Ту је опет велика слика, са женом, и његов разговор са неком Миром Трајковић, која га је видела одмах. Испод интервјуа, део приповетке или романа *Изјубљене бишке*: како су некад Црногорци кажњавали своје издајнике. Осуђеник држи око руке везан воденични камен, са којима има да скочи у реку. Пре тога мора да се покаје и да тражи проклетство за себе и за свој пород. (Занимљиво: и у Земљи без правде – *Бесудној земљи* Ђилас се бави питањем пребеглиштва, турчења и издаје: као да га та тема окупира). У разговору са Миром Трајковић каже неколико важних ствари: 1) У животу сам правио много глупости. Добро сте чули: глупости. 2) Већ 1947. сам намеравао да се повучем из политичког живота. 3) Са Ранковићем се никад нисам потпуно слагао. Ми смо два пола. Не слажем се ни данас. Сада 1967. не знам шта ми носи време: не искључује да ће се бавити политиком. Здравствено је добро, али осећа да пише теже него раније. Пре је мало брисао; сада избацује из својих рукописа 5 шестина. Само то му се чини да вреди.

Слободан и Срђан се вратили и Женеве, где су били после Париза. Срђан је гостовао код Колете, сестре оне Жаклине која је одмах после рата радила као новинар у Београду. Тада се дружила са Драгошем Денковићем. Долазила је, као дописник, и код мене: она се тога сећала. И Жаклина и Колета су гостовале у Ровињу ранијих година, па су хтеле да се одуже Слободану, преко Срђана. Колета има децу која су се забављала с њим. Трећа сестра, адвокат, водила га у малу варош на једно суђење.

Понедељак, 6. фебруар 1967.

Наши Парижани – Женевљани вечерали код нас и причали нам о својим утисцима. Слободан се бавио, по библиотекама, Божићаром Карађорђевићем,³³² сином Сармином и Алексијевом [сином Ђорђа Карађорђевића и Саре Атанасијевић], кога су у Француској познавали више него у Србији, почетком XX века. Слободана занима шта је он тачно имао са Саром Бернар. Кад је умро, као боем и сиромаш, Јудита Готије,

Тефилова кћи, објавила је чланак о њему у *Revue de Paris*. Слободан је наишао на његов траг и у америчким библиотекама прошлог лета. Мари-Ана нам је послала дивну књигу са сликама о Паризу, а Мари-Луиза – Мариза Розенфелд³³³ – такође лепу књигу *Сибоне* (?)

Четвртак 9. фебруар 1967.

Народни универзитет Западни Врачар узео је недавно Маслешино име (као и Раднички – Буро Салај и.т.д.). Ових дана је тамо била – током две недеље отворена изложба о Веси [Маслеша], његовом животу и радовима са много слика и података. Већ било на телевизији са изјавама његове жене и пријатеља. За изложбу послато, за отварање, 280 улазница; дошло само 18 особа, рачунајући и децу доведену. То ме подсетило на слабу посету предавања о Кершованију на Коларчевом народном универзитету – у серији о интелектуалцима револуционарима коју је организовао Душан Недељковић. Зашто се ни онда ни сада Партија није ангажовала? Буде се сумње у погледу ових двеју судбина. И Маслешину изложбу је отворио Недељковић. Овај човек као да навлачи одвратност, чак и кад се заузима за тако позитивне људе. А он то чини, вероватно, да би њега једног дана неко уврстио у интелектуалце-револуционаре.

Субота, 11. фебруар 1967.

Дана и ја смо били код Маке и Динке. Ова дивна младица је стигла у уторак 31. јануара, али нешто после обављеног погребца. Магла је спречила авион да крене из Хамбурга. Враћа се у уторак 14-ог, у Канаду. Говорила

³³² Божидар Карађорђевић (1862–1908), српски уметник и писац о уметности, светски путник и изданак српске династије Карађорђевић, праунук Карађорђа Петровића. Држао је часове певања и цртања, да би касније за живот зарађивао као ликовни критичар и преводилац. Био је сарадник *Енциклопедије Бриџаника*, часописа *Le Figaro*, *La Revue de Paris*, *Revue des Revues*, *Magazine of Art* и других публикација. Служио је у француској војсци, у којој је одликован крстом Легије части. Посетивши 38 градова у Индији, написао је књигу о својим искуствима *Enchanted India*, у којој је приказао индијски народ, њихове верске обреде и бројне церемоније. Оставио је и детаљне описе индијских пејзажа и грађевинских објеката. Преводио је и дела Толстоја и мађарског драматурга Ора Јокаја.

³³³ Мари-Луиз – Мариза Розенфелд, адвокат и публицист, супруга Ореста Розенфелда, Руса из балтичких крајева, социјалисте пре Октобарске револуције; после ње пријавио се у француску војску, када су руски војници одбили да даље ратују. Мари Луиз је мужу обилно помогла да у његовој редакцији изиђу целокупна дела Леона Блума, њиховог кума. И после Орестове смрти она је остала у вези са породицом Драгољуба Јовановића. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 294.

ми о књизи Артура Кестлера³³⁴ *Dark at moon*, о мучењима комуниста у Стаљиновим затворима. Послаће ми.

Недеља, 12. фебруар 1967.

Пишем Маризи Розенфелд, затим Мари-Ани, да захвалим што су, и једна и друга, тако лепо примиле Слободана и Срђана. Мари-Ани, која нам је ближа, шаљем у преводу један део Милачићевог медаљона о мени и парче које говори нарочито о њеној другарици из гимназије у Туру, али и крај и суд о Д[рагољубу] Ј[овановићу]. Шта ће она рећи?

У данашњој *Полиџици*, Џумхурова³³⁵ карикатура. Индонезани величају Сукарна и срозавају га: „Оче, брате, вођо и.т.д., ти си само једно велико ђубре!“ *Полиџика* наставља да води опозицију путем слика и карикатура... Џумхурове карикатуре су такве да би могле да иду у ма који светски лист. Кажу да их и прештампавају. Од *Њујорк џајмса* је добио огроман хонорар за ону где Стаљин моли св. Петра да га врати на земљу, само десет минута и (да покаже онима који врше дестаљинизацију...). У страним темама је изврстан, али домаћих нема, као у срећно доба Јевтића и Стојадиновића, доба златно за *Јежеве* сараднике!

Понедељак, 13. фебруар 1967.

Прва реакција Ивонина на вест о Никодијевој смрти. „Могу само да ћутим“. Схватили смо да неће ни да пише Маки. То греша, али њена бретонска тврдоглавост је води у још једну неразумност. А Мака нас пита да ли да јој пошаље штампану плакату на српској ћирилици. Рекао сам да нема потребе, пошто сам јој ја писао опширно. Војвођанка је племенитија од Бретонке. Нема високих школа, али је васпитана.

³³⁴ Артур Кестлер (Arthur Koestler, 1905–1983), мађарско-британски писац и новинар. Рођен у Будимпешти; осим у раним годинама, школовао се у Аустрији. Комунистичкој партији Немачке пришао је 1931, а 1938. ју је напустио, јер га је стаљинизам разочарао. Роман *Тама у подне*, објављен 1940. године, као антитоталитаристичко дело, донео му је светску славу. Наредне 43 године живио је у Лондону. Писао је романе, биографије и бројне есеје; мемоаре; 1968. награђен је „за изванредни допринос европској култури“, а 1972. године постављен је за заповедника Реда Британског царства.

³³⁵ Зулфикар Зуко Џумхур (1921–1989), југословенски путописац, филмски и телевизијски сценариста, позоришни сценограф, уметнички директор филма, ликовни критичар, костимограф, сликар и карикатуриста. Нарочито су му успеле политичке карикатуре. Објавио је књиге *Некролој једној чаршији*, *Травничка ојходња* и низ оригиналних путописа и белжека са Оријента и о њему. Посебно је занимљива књига *Зелена чоја Моншенејра*, коју Џумхур потписује заједно са Момом Капором. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 944.

Ушорак, 14. фебруар 1967.

Од Јове из Лесковца: већ је написао 300 страна куцаних својих *Сећања*. – На улици, у разговору, Божа Ковачевић им објашњава шта је *лайош*. У Источној Србији су старце убијали, кад постану некорисни, великом погачом. Оплемењено убијање каменом плочом (*lapis*) које се некад практиковало. Још постоји клетва: „да те убије мој хлеб, да Бог да те убио!“

Ђурчићима у Сивцу честитам крсно име, Св. Тривун. Сећам се тога дана у 1947, и честитам им (то јест њиховим новим суграђанима) што су у нечем претекли Кинезе, проналазаче хартије и барута. Пре њих, и то пуних 20 година пре, њихови Црногорци су спроводили „Културну револуцију“ – злостављали политичке и друштвене великодостојнике још у функцији.

Пећак, 17. фебруар 1967.

На сахрани Мије Ђорђевића-Боје, књижара из Пирота, видео супругу и две кћери – Вуку (удовицу Миодрага – Бате Ранчића, Савиног сина) и Веру, моју ученицу. Много Пироћанаца. Микица Велимировић, веран Пироту, жели да се опет видимо. Написао је нов роман о Првом рату – *После ашениша*. Пре су били *Тешке године*, па *Неосшварена љубав* (Добруца и Русија).

Субота, 18. фебруар 1967.

Посетио нас проф. Брана Миљковић. Хоће да види Стелу, по поруци наше младе пријатељице из Копра Милице-Мики Николић-Стергар. Одвели смо га и горе, у стан наших младих. Говорили смо о Словенцима. После Бебе Драшкове слично је булазнила Аленка, студенткиња словенске филологије, Мишкова школска другарица, чији родитељи, Словенци-лекари, још живе у Београду. Она пориче да је Србија мајка Југославије: „Нама Словенцима није мајка Србија.“ И као да им уопште није потребна. Г. Брана каже да они немају смисла за велику државу, ни за велике ствари уопште. Њихова светиња је стандард, а не слобода. Још живе под сенком Аустрије.

Недеља, 19. фебруар 1967.

Вељко Ковачевић био на годишњем помену Н[едељку] Дивцу. Мало су поранили, јер гђа Олга треба да путује у Холандију, као асистент. Видео је Милована Ђиласа десетак пута од кад је на слободи. Ја му причам шта је

било објављено у *Figaro Littéraire*, а он мени о Миловановим намерама: Бавиће се политиком, али само легално, ако буде могућно. Дистанцира се од Ранковића, мада је и он сада у опозицији. Сам Вељко брине за судбину Југославије кад више не буде Тита. Чуо је да Кардељ више неће бити председник Савезне Скупштине, већ се повлачи у науку или у Словенију, да је чува и води, сви јачи људи иду у републике; слабији остају у централи. Рекло би се да непрестано расту центрифугалне снаге. Тито је за Југославију, Милован такође, Вељко је за Југославију. Ја му кажем да је Југославија главни члан мога „вјерују“. – Момир Николић му причао да смо се видели и измењали телефонске бројеве на сахрани Млађе Марковића. Сада га питао: „Да ли је Драгољуб још за Русију“. Поздравио би ако јесте, јер сада морамо бити за Русију сви ми Срби. Он је за Србију и за Русију. Ако и ја тако мислим, волео би да се видимо. Одговорио сам да је мени светиња Југославија.

Среда, 22. фебруар 1967.

За мој идући рођендан Милан ме претплатио на *Monde* за целу годину. Дао је као предујам 40.000. Тај издатак ми није одговарао, али сам вратио Милану 25.000. За честитање је много и 15.000. Биће још да се даје, и ја то такође узимам на себе. (Не знају тачан износ претплате у Југословенској књижи, Теразије 27). *Trop de zèle!* – Од једном је данас стигло 20 бројева за фебруар!

Мари-Ана пише са пуно протеста. Не слаже се са Милачићевом оценом о Данином утицају на мој живот. Не види у М[илачићу] мога искреног пријатеља, кад је тако могао да мисли. И не познаје ме и не цени како треба!

Четвртак, 23. фебруар 1967.

Срђанов 12-ти рођендан. Велики и леп дечак, умиљат и учтив. Сви познаници и суседи га због тога хвале. Физички се лепо развија. Не обећава да буде књишки човек и велики интелектуалац. Више га занима спорт и техника. Његови родитељи су задовољни. Као сваке године на овај дан били смо заједно са Ристићевима (Миливојем и Миром). Говоримо о нашим националним невољама, о Хрватима и Словенцима који се осећају нелагодно, нарочито зато што треба да дају за подизање Косова и Метохије. А Шиптари траже све више и гледају ван граница. Слободан је опет у Паризу, овог пута са Милом, Милушком Ђорђевић, рођ. Мијовић, са којом треба да ради енциклопедиски француско-српски речник у две велике књиге. Путују по западној Европи, да проуче нове методе тода рада. Ни Миливоје ни ја нисмо одушевљени тим подухватом, нарочито због

сарадње са том хвалисавком. Са Миливојем говоримо и о Кини. Путем *скандала*, она жели да постигне три ствари: 1) да у савест сваког човека на Земљи убади своје питање – пренасељеност, суседство грозне Совјетске Уније, иако је комунистичка, „братска“; 2) уклањање старих шефова, политичких и војних, који не смеју да загазе у рат са Русијом; 3) убијање култа према традицијама и старинама кинеским. Тиме припремају – Чу Ен Лај, више него Мао Це Тунг – омладину да ратује са Русима, да тражи земљу и просторе, најпре у Монголији, затим у Сибиру, затим да заузме места старих и уморних, оклевала и мудрих; најзад, духове припремају за атомски рат, који би уништио велике градове и све старе светиње. Тако сам ја објашњавао „културну револуцију“. За Индонезију сам поновио да Сукарна руше омладинци и војска, јер проповеда азиски, аскетски, сиротињски социјализам. Они хоће стандард, благостање, уживање, по америчком и европском узору. Оних 500.000 убијених сељака који нису никакви комунисти, већ људи који су од Сукарна добили земљу. Убили су их други сељаци, који нису могли добити, подбодени од богатих којима је одузета. Највише је оштећена Кина, али и сам светски комунизам. Американци су добили битку. Обезбедили су слободан пролаз кроз сингапурски мореуз. А томе служи рат у Вијетнаму. Пролаз – за слободан свет, – од Гибралтара до Тихог океана – мора бити ван кинеске контроле.

На Срђановом рођендану је била и гђа Славна Бабић, писац уџбеника за енглески. Пријатељује са Бојком, воли малога, долази му скоро сваке године. Овога пута сам је поздравио речима: „Ево особе која је од рођења славна!“ – „Кад бисте само знали, како сам добила то име. Моји родитељи нису могли да се сложе које календарско име да ми даду – Василија, Николија, Марија или Анастасија. Онда се неко сетио да сам се родила на дан крсне славе, па су ме крстили Славна“. Питао сам за њеног сина, ради кога живи, без мужа, поред старе мајке. И он је славан – лекар! Слава никако да се исели из њихове породице.

Пеџак, 24. фебруар 1967.

Код Мире смо нашли Ерну и Мира Зоровића.³³⁶ Опседнут нашим националним и државним питањем, окрећем разговор на Подунавску федерацију, која се опет помиње. Да ли то није она Черчил-Стаљинова комбинација о 50% – 50%, о подели наших земаља између Истока и Запада? Да ли нека сила ради на разарању Југославије, по примеру

³³⁶ Ерна Зоровић-Флајшман (?–1971), супруга судије Драгомира Мира Зоровића, сестра Мире Јовановић; имала је петоро браће у Израелу, Канади и Италији. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 100.

Хитлеровске Немачке и Мусолинијеве Италије? Ја то не бих рекао. Државе које данас владају светом (САД, Енглеска, Русија, Француска) имају потребу за овом државом као целином. Свака од њих се нада да ће једног дана *целу* имати под својим утицајем. И ми добро чинимо што се данас не везујемо ни за једну искључиво и што их одржавамо у тој нади. Друго питање: да ли неки од наших народа има *интерес* да се издвоји, и који је то народ. Сваки би изгубио цепајући се, ниједан не би тиме добио. Србима су Храти и Словенци потребни због Јадрана и због везе са Западом. Хрватима и Словенцима је потребна Србија због Војводине као житнице, због рудних блага, најзад као тржиште за њихову индустрију. Босна и Херцеговина не могу да се рашчерече између Београда и Загреба, а саме не могу да опстану. Зашто се ипак стално питају људи – и наши и страни – Шта ће бити са Југославијом кад нестане Тита?

Среда, 1. март 1967.

Пише опширно Мариза Розенфелд. Пуно лепих речи за Слободана, а већ Срђан је њен љубимац од њихове посете Ровињу. Задовољна је како се развија. Лепо се изражава и о Дани и мени. То је рекла нашим, а говорила је и Мари-Ани, кад су се видели раније.

Од Месар[ош] Бране из Ријеке, ново писмо којим тражи да му из *Политичких услова* испишем Крлежине речи из 1924, да не треба да се прикључимо Ђурчину и *Новој Европи*, него да СКА иде својим путем, и даље, као дотле.

Петак, 3. март 1967.

У себи се смејем како смо сада, према млађима, ми у положају у коме су били према нама Љуба Давидовић и Јоца Јовановић према нама 1935: старци. Ево: [Милован] Ђилас, Вељко [Ковачевић], Воја Грол, Слободан су од мене млађи 16 година (рођени 1911). – Давидовић је био старији од мене 33 године, Јоца 26, Милан Грол 19, Гавриловић 16. – Нека се пореди!

Овај однос може мене довести у велику политичку неприлику. Не мора, и вероватно неће, али може. Кад се говори о могућној акцији Ђиласовој и Михајловићевој [Михајловој], ја одлучујем да им се не придружим. Дана ми каже да ми се они неће ни обратити. Ти млади људи раде за себе и не мисле на старије. Они се сматрају довољним и способним за све. Тако је. Али зар смо ми, у Земљорадничкој левици, мислили на „старце“? Зар су комунисти икад зажелели да траже сарадњу грађанских и сељачких шефова? У политици се никад не зна ко коме може затребати.

За време Диктатуре, ми смо радили независно и од десне опозиције (Љ. Давидовић, Ј. Јовановић, А. Станојевић) и од комуниста. Радили смо, на неки начин, за свој рачун. Освртали смо се само на Хрватску сељачку странку као на јединог савезника. Једно време, ми смо за њих такође били једини савезници (поред Прибићевићевих самосталаца). Убрзо су се придружили Корошчеви клерикалци, док смо у Србији једино ми били хапшени и прогоњени. Сем комуниста, наравно. Али кад је погинуо краљ Александар, кад се поставило питање новог политичког живота, ми, леви земљорадници, нисмо могли претендовати да нас Мачек призна као једину демократску снагу на српској страни. Морали смо апеловати на демократе Љ. Давидовића, на Јоцу Јовановића, па и на нашег највећег противника Милана Гавриловића, да бисмо привукли и натерали на акцију (заједничку) Мачека и Хрвате. Они су чак тражили да се ангажују радикали, макар само Миша Трифуновић. Ја сам морао да придобијем редом све десне опозиционаре. Почео сам са најтежим (Гавриловићем), прешао на Давидовића, па на Јоцу. Покушао сам и са Корошцем и Милошем Трифуновићем, само да бих Мачеку презентирао што више група „са кореном у народу“. Он је то желео, да би снаге биле довољне и за притисак на „носиоца војне силе“ – на круну.

Зар се не би могло обновити слично искуство, сада са стране нових младих и Ђиласа и Михајлова? Они, зацело, раде за себе, али кад дођу одлучни моменти, на великом заокрету, кад буде требало да играју стварну и позитивну улогу, вероватно је да ће се обратити на нове Давидовиће, Јовановиће, Трифуновиће, па и Корошце и Спахе, на нове Мачеке, ако хоће да презентирају свету озбиљну алтернативу за исцрпљени и компромитовани комунистички једнопартизам и хегемонизам. Ја бих најрадије тада рекао Ђиласу *ohne mich*, јер немам поверење у његову политичку памет и у његову постојаност на линији коју буде изабрао, али ситуација може натурити ангажовање. Ако не мени лично, онда мојим друговима, нестрпљивим да се изиђе из маразма, или младим жељним акције.

Радмилин Пера (Антић) прича како се у његовом кругу поставља питање: да ли Драгољуб може да се јави?“ Љубиша Ивковић каже да и њему људи постављају исто питање. Траже људи по хоризонту Србина који би могао да „чува Југославију“. Ја још кандидујем Кочу Поповића за наследника, мада није показао ништа – чак ни добру вољу – као потпредседник републике. Је ли то немоћ или уздржавање у очекивању праве ситуације? Говори се и да је болестан, или разочаран?

О Сукарну читао сам да радо иде бос по својој палати и у мајици избушеној рупицама. *Полиџика* сада доноси његову фотографију: седи

босоног и даје интервју некој новинарки. То је његов аскетски социјализам у пракси. Сећам се шта је Дани и мени, пре неколико година, у Врњачкој Бањи рекао стари школски друг Аца Фоглер – Јовановић: „Нешто размишљам. Добро је што ти ниси дошао на власт. Ти би нас обукао у џак. Са комунистима може да се живи: они се лепо облаче, и ми се облачимо. Они много троше и луксузно живе, па и ми поред њих.“ Закључак: „Боље Тито него Ганди, Нехру, Сукарно или Драгољуб!“

Пећак, 10. март 1967.

Данас Бојка пуни 46 година. То показује колико смо Дана и ја – старци. Ишли смо да јој честитамо. Муж јој шета по Европама, у потрази за савршеном формулом речника. Дошла је Нада, која је прошле године изгубила свога Драгог – професора Драгољуба Павловића. Још је неутешна удовица, мада има удату кћер, унуче, и одраслог сина. Пуна је приче о мужу. Ја сам га једва познавао, али се сви слажу да је био и велики познавалац наше старе књижевности и одличан муж.

Недеља, 12. март 1967.

Посетио нас, после много година, фотограф Селимир Лончаревић, Драгачевац. Обновили смо пријатељство кад сам однео да ми умножи и увелича пиротску фотографију ђака-социјалиста из 1911. године. Пронашао је др Јован Мишић. По једну увеличану слику сам поклонио – као мени Аца Милићевић – Милутину Цанићу, Душану Павловићу и Јови. Мањи формат ћу дати Танасију Маринковићу и још неким који су још живи, а неке ћу можда убацити у I књигу мемоара. – Селимир такође страхује за Србију и за српство. Ја га уверавам да ће најбољи ипак избити на површину. Србија се притајила, јер хоће други, новији у држави, да се задовоље. Зар ми као родитељи не уступамо својој деци најбоље собе у кући? Ипак смо ми домаћини.

Са свих страна чујем исто: Српство је занемарено, одбачено; све однеше Словенци и Хрвати! Ја подсећам да су у првој Југославији друге покрајине и други народи били занемарени. „Добро – кажу ми – али ево је прошло 20 година, колико је трајала наша „хегемонија“. Докле ћемо ми само давати. Какав је стандард *шамо*, какви путеви, каква индустрија, какво обиље свега! А ми смо увек последњи!“ Сви се жале на оргије и на луксуз руководилаца, на скупа путовања по иностранству, на премноге амбасаде по целом свету, и где треба и где нема важности ни користи.

Понедељак, 13. март 1967.

Јован Јововић свратио да ме грди, – лично, као што је у моме одсуству, што се не крећем довољно. Морао би да шетам бар три сата дневно, како чини он. Говоримо о ослобођењу Ранковића и Ђиласа. Јововић: *Ђилас* је био црњи и гори од Ранковића. У Црној Гори је уништавао читаво братства. А кад га питам да ли ће га народ подржати ако покрене неку акцију; да ли није дисквалификован толиким грешкама, „глупостима“ како сам признаје, и злочинима, он каже да свако има право да се покаје и поправи. Дана, из друге собе, виче да Ђилас није имао 18 година кад је грешио, и да му се не може опростити. „Још мање му се може поверити да води. Ко гарантује да опет неће да прави глупости?!“

Петшак, 17. март 1967.

У *Полицији*, у личним и породичним вестима, налазим да Божана, Душица, Лепа и Марица честитају Роси и Милутину Ристићу, адвокату у Лозници. Једном картом сам замолио Милутина да нам се јави. Децу нисам познавао, али сам знао да је реч о њему. Оженио се из Лознице, а тамо сам једном и гостовао, око 1935, кад ми је он отворио једно јавно предавање. И он је са женом долазио код нас. Растали смо се у Пироту крајем 1911, али смо се повремено сретали. Сада су овде М[илутин] Цанић и Душан Поповић, Таса Маринковић и Јова Мишић, па би било добро да и он дође, да обновимо пиротско социјалистичко другарство. М[илутин] Ристић је био диван човек. Како сада изгледа?

Ушорак, 21. март 1967.

Од Ивоне стиже покајничко писмо. Потресла је Никодијева смрт и натерала на размишљање.

Милутин Ристић и његова Роса се јавили из Лознице. Радују се што ћемо обновити везу. Они повремено долазе у Београд, где су им све четири кћери. Идући пут ће и нас посетити.

Четвршак, 23. март 1967.

Телеграм из Крагујевца јавља да је умрла Радомирова стрина Томанија. Можда су мислили да ћу доћи на погреб. Послао сам саучешће депешом. То је била силна жена. Волим што сам је још једном видео и кад ми је рекла да мараму коју сам јој донео воли више него да је златом везена.

Четвртак, 30. март 1967.

Јова из Лесковца јавља да је већ откуцао 400 страна својих *Сећања*. Довршиће их у априлу.

Од Динке из Монреаља је стигла књига Артура Кестлера *The dark at noon*, са лепим писмом. Јуче сам јој писмом захвалио и рекао сву љубав за њене родитеље, за њу и Бобија. Поздравио новог супруга и дивну кћер Дејану. Пожелео им све најбоље.

Среда, 5. април 1967.

Умро апотекар Мита Дилбер, брат наше Добриле. Она и Влајко ће ићи на погреб у Кулиновце код Чачка. Мита је био ваљан човек. Њега је Добрила много волела, а он је заклео своју кћер Милицу, која је доста рђаво удата за једног Цариброђанина, бившег официра, – да не заборавља тетку. Другог, млађег брата, адвоката Милана, Добрила није марила, и једва му је отишла на сахрану: то је такође било недавно.

Поподне сам ишао на Дедиње, у улицу др Младена Стојановића, да посетим Душана Павловића и његову Хилду-Мирјану. У суседној кући, пре њихове на улазу ме познао Сениша Пауновић,³³⁷ уредник *Политике*, велики пријатељ Бугара, писац и преводилац. Позвао ме да посетим његову галерију слика. У малом посебном павиљону управо је изложена збирка сељака-сликара и вајара, наших примитиваца, и што ме посебно интересује. Радо сам ушао и задржао се читав сат. После ме одвео у своју велику и лепу кућу, коју је у великој мери зидао сам са своја два сина и женом. И она је пуна слика, у степеништу, по свима собама. Показао ми и свој кабинет за рад са досијеима о свима знатним нашим људима. Каже да има много података и о мени. Једна полица је пуна његових књига, оригиналних и преведених. Све сам похвалио у књизи утисака. Рекао сам да је његова збирка права „национална установа“. Он и мисли да је остави држави: Уколико његови синови не одлуче друкчије, у већма комерцијалном духу.

Душан је сада добро, али је имао велике невоље са жучи и још више са срцем. Једе потпуно неслану храну. Мирјана узима готово из официрске

³³⁷ Сениша Пауновић (1903–1995), књижевник, новинар и преводилац с бугарског; завршио Филозофски факултет у Београду; дугогодишњи уредник Политике. Гл. дела: романи *Пуста земља*, *Србија које нема*; књиге портрета југословенских књижевника и уметника *Писци изблиза I и II*, *Добрица говори*, *Трајом њиховој дејинстви*; збирка приповедака из Африке *Црне цриче*; зборник новинарских чланака *Новинари* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 951.

мензе. Она много чита мемоарску литературу. Говорила ми је о дуплом шпијуну Пенковском. Бави се и Леонхардом, који је, као Немац, боравио и радио, са мајком. Душану сам оставио увеличану слику ђака-социјалиста из Пирота и једну малу за Тасу Маринковића. Мило ми је што се они друже с њим и са његовом Белком. Душан је сасвим везан за кућу реуматизмом у једној нози, па се радује кад му се дође. Таса се такође тешко креће, па нам долази врло ретко. Сада више не ради хонорарно у нашем крају, па га још мање виђамо. Мирјана је на Економском факултету па оде њима у Гаврила Принципа 9/II. Каже да имају два врло добра сина. Волео бих да их упознам.

Ушорак, 11. април 1967.

Посетили смо Дана и ја Јову Мишића и његову Тијану, која је кћи бившег школског надзорника Косте Николића, који нам дође род утолико што је његов брат Петар Чарапин био муж тетке Мариче, сестре чича Васка Ђорђевића, који су деца Николије Грка из Пирота. То је даљна фамилија, али смо се добро пазили. Јову нисмо нашли, али смо упознали Тијанину мајку стару 97 година, још сасвим присебну, радозналу, жива духа. Врло слабо чује, па се клони гостију, али ми смо је позвали у друштво. Било је врло пријатно. Старица изгледа лепо, много чита, за све се интересује.

Среда, 12. април 1967.

Ишли смо да изјавимо саучешће Добрили. Она и Влајко су нам причали о погребу и страховитој даћи. Добрила се згрозила, није ни јела ни спавала. Побегли су. Зет се раширио и почео да газдује. Митина жена Зорка се погрбила и сва препустила похлепнику. Милица трпи и ћути.

Из Пирота – телеграм да је умро Војкан Здравковић и други, управо први син Тетка-Динкин. Имао је рак на гуши. Посетио сам га у овдашњој болници. Стари комунист, никад није био са мном. Каже да су за 5. мај 1935. директиве КПЈ биле противречне, па су пиротски комунисти били збуњени. Мало их је и било. Војкан ми је рекао да су гласали за мене. После ослобођења, млади су њега одбацили, иако је 1927. био комунистички кандидат заједно са Васом Крстићем. Основао је одмах обућарску задругу, али је у њој био само служитељ који је чистио и вукао пакете. Био је ожењен и кућа је била пуна деце, али се свет питао чија су. Суседи су тврдили да га злостављају. Прави мученик, али се није жалио. Сада се смирио. Како ли су га сахранили „другови“?

Четвртак, 13. април 1967.

Једну малу слику пиротских ђака социјалиста шаљем Миливоју. Ристићу у Лозницу. Он ту није, али је све познавао.

Субота, 15. април 1967.

Најзад сам отишао у посету Слијепчевићима у Земуну. Брат и сестра Перини. Нашао сам их, са Слободаном, код Пере, док је боловао од Паркинсонове болести. Мука га је било гледати, још већа слушати. Једино је Боса (моја некадашња ученица) могла да га разуме. Боса је нас посетила, па сам ишао ја њима. Очекивали су и Дану, и спремили леп дочек. Разочарали су се. Ипак смо пријатно разговарали. Видео сам Милошеву супругу, њиховог сина и снају Словенку.

Боса је пуна Периних речи и мисли. Причао јој је и шта је чуо о мени од Хермана Вендла:³³⁸ „Д[рагољуб] Ј[овановић] је најумнији човек на Балкану“. Пери [Слијепчевићу] (и В. Љубићу у Паризу) је говорио Вендл, да је „Д[рагољуб] Ј[овановић] после Скерлића једини који... итд. У марту 1934. су тога Љубића цитирале *Недељне новине* – потсећа ме Јова – „после Скерлића једини човек европске ширине“. – Боса прича да се Пера одиста одазвао Дражином позиву [да оде] на Равну Гору. Од Драже захтевао да његови команданти обуставе сваку сарадњу с Немцима и да обуставе клање Срба: само под тим условом би он остао у његовом штабу. Комунисти га због тога нису узнемиравали и чак су га звали у владу. Ни с њима није могао да се сложи.

(Испустио сам 12. априла да су нас код Добриле и Влајка затекли Коловићеви (Михаило-Миле и Деса, Данина познаница из Зајечара). Ја Коловића знам из Париза са студија. У земљи је био висок финансиски стручњак. Употребили су га и комунисти, па је Југосл[авију] представљао, пре Антонија Тасића,³³⁹ у Међународној банци у Америци.

³³⁸ Херман Вендел (Hermann Wendel, 1884–1936), немачки политичар, публицист, историчар, писац, уредник и сарадник социјалистичких листова, социјалдемократ, пријатељ Југословена, познавалац дела Светозара Марковића и других југословенских писаца. Био је почасни члан Матице српске и почасни доктор Београдског универзитета. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 43.

³³⁹ Антоније Тасић (1912–1998), Врањанац; дипломирао је на Правном факултету у Београду. По завршетку студија радио је у Народној банци Југославије, Министарству трговине и индустрије. Био је, потом, на специјализацији у Паризу из области кредита и осигурања. Од 1939. је хонорарни професор на на Економско-комерцијалној високој

Понедељак, 24. април 1967.

Посетили су нас, заједно, Мики и Брана Миљковић. Опет говоримо о Словенцима. Озбиљни и старији људи су за Југославију; младе интересује само комфор.

Од Вера Златареве стигао извештај. Субка је добила кћер Јану. Морамо да честитамо. Субка је сада диригент у Пловдиву. Полако се приближује Софији, иако није партијка. „Нисам и нећу“. Јасен је још у војсци.

Од Полексије Димитријевић-Стошић, унке Љубе Дидића, добио сам на поклон нову књигу *Кључеви белој трага*, о стогодишњици Михаиловог успеха у Цариграду. Морам да јој напишем о њеној књизи, чим је прочитам.

Субота, 6. мај 1967. Ђурђевдан.

Милутин Ристић је био најавио свој долазак за данас, па сам позвао, за пре подне, код нас, и Милутина Цанића, Т[анасија] Маринковића и Ј[ована] Мишића, да га сви видимо. Он је дошао са најстаријом ћерком Божаном. И с њим и с њом сам се пољубио при сусрету. Било је дирљиво слушати његову и њену животну авантуру, особито за време рата.

После пиротских шест разреда није могао да настави и заврши гимназију. У септембру 1912, можда и раније, кад су се формирали оних 1300 каплара, он је убачен у ратове балканске, затим у први Светски. Тек 1919. је демобилисан – после 7 година војевања је могао, на брзину, да положи седми, осми и матуру. Уписао се на Пољопривредни факултет, што је волео, али није могао да живи у Београду, па је прешао на права, које је учио радећи у провинцији. Писар, затим секретар суда у Лозници, где се и оженио Росом, која је од оца наследила солидну кућу. Кад је дипломирао права, саветовано му је да иде за среског начелника на Југ – потребни су поштени и способни интелектуалци-правници, а и приходи су тамо били већи. Почео је у Јужном Граду, наставио у Валандаву, служио у Струмици, Битољу, Велесу, у Валандову је обнављао 1930, од земљотреса порушени град, и ту био запажен од генерала Милана Недића и од краља Александра, али и од захвалног македонског становништва. Деца су почела да се рађају. Најпре, на Божић, 7. јануара 1924. Божана, по Божићу позвана, затим Душица. 1935. је био начелник у Куманову, и својим либералним држањем за време изборне борбе и избора 5. маја омогућио, на општу саблазан и чуђење, да победи Мачеков опозициони кандидат. Премештен је, гоњен, с тим да изборе од 11. децембра 1938. спроводи у Колашину. Од Мачекових кандидата, боље је гледао Трипка Жугића него

Секулу Дрљевића, али ни овога противника није гонио. Други рат га је затекао опет у Македонији, сада у Велесу. Мобилизован као резервни потпуковник, добио је положај помоћника команданта пука. У нашем прекратком и јадном рату, заробљен је одмах на грчкој граници. Валандовци су то сазнали и молили Немце да га ослободе као ваљаног службеника, иако је био Србин. Немац их је упутио на бугарског команданта који је преузимао дужност на томе терену. Бугарин је пристао да ослободе Ристића под условом да се изјасни као Бугарин. Кад није пристао, одведен је у заробљеништво у Немачку. Тамо је остао, у официрском логору, годину и по дана. Роса се сетила Недићеве похвале за обнову Валандова и како га је примила под њихов породични шатор у порушеном градићу, па је молила „оца Србије“ да изради Милутиново ослобођење. Недић је то учинио, али убрзо тражио, као противуслугу, да се Ристић прими за среског начелника у Чачку, у срезу трнавском, где су се најпре слагали, затим највише сукобљавали четници и комунисти. Горео је између две ватре, да се и не говори о Немцима, Љотићевим и Недићевим трупама. Сви су наваливали на њега постављали захтеве, тражили да прогони њихове противнике. Ристић се заузимао за све који су му представљени као добри Срби и честити људи. Зато је у два маха хапшен од Немаца, одвођен у Краљево и у Београд. Срески начелник под окупацијом кога хапсе Немци и доводе до зида за стрељање. Лично је био расположен за четнике и с њима је активно садејствовао, али је штитио и комунисте. Неке партизане је крио у својој кући.

Дражини команданти су му до те мере веровали да су се њих 16-орица, пред слом њихове акције, састали у његовом дому на саветовање. Био је ту, од цивила, поред М[илутина] Ристића само прота Туцовић. Командати нису крили да им је ситуација крајње тешка. Питали су и Ристића шта он, као познавалац терена и као резервни потпуковник предлаже да се учини. Дотле су Ристић и Туцовић ћутали. Упитан, Милутин је одговорио: „У народу се говори и постоји уверење да су многи четнички командати сарађивали са Немцима. Ја то дуго нисам могао чути, али сада и до мене допиру такви гласови. То је код људи убило свако поверење према четницима. Има само један начин да се то поверење поврати. То је да све оближње четничке снаге нападају Чачак док је још у немачким рукама.“ Команданти су се на то згледали ћутећи. Рекли су двојици цивила да изиђу, док они донесу одлуку о Ристићевом предлогу. Већали су па су их позвали унутра и саопштили да прихватају ту замисао. Рано ујутру четници ће напасти Чачак и сукобити се са Немцима, а они нека склоне своје породице ван града, и сами нека се повуку. Тако се и одиграло. Четници су у борби освојили пола вароши. Али утом су се Руси приближили Чачку. Свака даља четничка акција постала је беспредметна.

Нова власт је одмах ухапсила Ристића и проту, као и све Недићеве начелнике. Држали су га, без саслушања преко 40 дана, у групи њему скоро непознатих људи. На крају шесте недеље је у затвор дошао један комунистички функционер и редом питао сваког затвореника шта је радио за време окупације. Ристић је изјавио да је био срески начелник. „То ништа не значи, – одговорио је функционер. – Било је среских начелника који су помагали народно-ослободилачку борбу“. – Ако је било таквих, – одвратио је Милутин, – и ја сам један од тих.“ Службеник је записао његово име: „Добро, видећемо!“ Утврдили су да је, између осталих, сачувао брата Радована Грковића³⁴⁰ и још неке партизане или партизанске рођаке, за које му је речено да су ваљани људи. Пустили су га исте вечери. Запослио се као рачунски службеник код неке задруге у Чачку, али су их истерали из стана. Примио их је у једном делу своје недовршене куће, на ивици Чачка, наш друг Миладин Ђирић, тада чиновник Државне Хипотекарне банке у Београду. Ту им је било врло тешко. Поред њега и Росе и четири девојчице, са њима је била Росина мајка – омиљена Нана. Одлучили су да пређу у Лозницу, у Нанину кућу. Тамо је Милутин нашао неко скромно запослење. Тражио је пензију, али је добио тек током 1947. Признали су му све године службе, ратне године, рад после ослобођења. Пензија је била мала. Бавио се пчеларством, цвећарством, радио хонорарно. Жана је била матурирала, а млађе кћери су још имале да уче.

Кад је дошао дотле у својој причи, ја сам дао реч Божани. Она је дотле пажљиво слушала оца, допуњавала га и овда-онда исправљала који податак. Милутин је своју заборавност приписивао склерози. „Ниси ти, тата, склеротичан, него си неке ствари заборавио.“ Пре тога је, улазећи у собу, рекла мени: „О Вама све знам.“ То је показивало да се у тој кући говорило о нама. Милутин нас је, каже, у три маха тражио, али смо увек били отсутни: Вероватно је то било у времену које смо проводили у Ровињу или у Врњачкој Бањи, можда за оних 11 дана у Аранђеловцу, и то пре подне, кад ни Дафне, ни Милан нису били код куће. Било ми је пријатно да чујем једно и друго. Сада ме занимала Милутинова најстарија кћи. Цанић и друга двојица су пажљиво посматрали њено бледо, озбиљно лице, са крупним паметним очима. Она је оцу често упадала у речи. У један мах му је зграбила из руке последњу представку за пензију, где је навео све

школи у Београду. По ослобођењу је радио у Министарству финансија Југославије и предавао Међународне економске односе и финансије на Економском факултету у Београду.

³⁴⁰ Радован Грковић, студент права и напредни омладинац 1938; касније комунист и првоборац. После ослобођења министар и политички руководилац. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 63.

услуге које је чинио партизанима и због којих га је хапсио Гестапо: „Дај, тата, ја ћу то брже да прочитам“. Пало је такође у очи да се загрејала говорећи и да је често подизала рукаве своје црне блузе. Њен језик је био необично правилан, лозничко-драгачевски, дикција одрешита, излагање речито. Сви смо били опсењени њеном интелигенцијом и енергијом која се назирала иза њених речи.

Васпитана у националном духу од најранијег детињства, у духу српском и југословенском, она се, поред оца и у своме кругу, загрејала за Равногорски покрет. Није имала много више од 17 година, кад је, у гимназији, избила на чело омладинског четничког покрета, за просвећивање и здравство, под именом ЖРОС. Мени то име није било непознато. Слушао сам га у Митровици од Мољевића и од Буде Јанићијевића. Ваљда је значило Женски равногорски омладински санитет. Девојчице су се бавиле и другим пословима. Са њима је највише радио др Ђура Ђуровић. За неке од њих, можда и за Божану, био је он прави бог. Као *Жана*, она је постала председник целе омладинске организације. Са партизанима нигде није дошла у непосредан сукоб, али они су знали какву улогу је играла и какав утицај вршила. Одмах су је ухапсили и држали први пут четири месеца, под најтежим условима. У ћелијама су биле мрље од крви и од мозгова стрељаних. Она и друге жене су прале кржаве подове и зидове. Са таквог злостављања, са њом су прешли на друге методе. Позивали су је да им приђе, да сарађује, да привлачи омладину на њихову страну. Милка Минић је владала целим чачанским округом. Са четничким групама Корпус народне одбране и милиција водили су борбе по свима чачанским срезовима. Пустили су је на слободу, у нади да ће је тако лакше придобити. Покушали су преко своје омладинске организације. Главни омладински руководиоци су јој скренули пажњу на држање девојчица у гимназији. Плаве машинице у коси означавале су четничке симпатије; црне машинице – знак да су партизани убили некога из породице; црвене – да се опредељују за комунисте. Највише је било плавих, најмање црвених. Сећам се да ми је у то време Миладин Ђирић са жаљењем говорио да има плавих, црних и црвених машиница у коси, али да нема зелених, наших. Омладински руководиоци су испословали код директора гимназије да се забрани ношење машиница у коси. У школи их није било, али су их вадиле из торби и стављале чим би биле на улици. Омладински шефови су питали Жану да ли одобрава то провоцирање власти. Рекла је да не одобрава, јер то ничем не води. Онда су је позвали да дође на један окружни или можда још већи омладински скуп у највећој дворани у Чачку, негде иза старог „крана“. И да доведе неколико својих присталица, евентуално да узме реч. Дошла је. Села у средини сале. За време заседања, говорио је један омладинац и нападао оне који чекају „треће“. Рекао је да таквих има и у овој сали и позвао их да се изјасне – да кажу како замишљају то „треће“ –

ни комунистичко, ни четничко. Жана је остала мирна. После неколико говорника, онај омладинац је поново дошао на говорницу и позивао присутне присталице „трећег“ да се јаве. Тако изазвана, Жана је говорила. „Вара се претходни друг ако мисли да сам ја глупља од њега. Знам ја шта је било у Јалти: да су три велика савезника признала режим у Југославији. После тога би било бесмислено борити се за нешто треће“. Двораном је одјекнуо једнодушан аплауз. Пљескали су и њихови и њени: сваки са својим тумачењем њених речи. У том тренутку, или нешто раније, ушла је Милка Минић, свемоћни шеф партије власти фронта у округу. Устала је и оштро напала Жану: „Варају се такви да ћемо ми бити милосрдни и добри и да ћемо им опростити. Ми смо добри и праштамо онима који су били заведени али не и онима који су заводили друге, као што је чинила Жана Ристић. Они морају отићи и биће кажњени.“ Ове Милкине речи су поздравили млади комунисти, а Жана је тражила реч да јој одговори. Милка је на то устала и рекла да јој се не сме дати реч. Жана је из средине дворане кренула напоље и за њом су пошли многи женски и мушки.

То је био скандал. Жану су исте вечери затворили и држали је нова два месеца. Кад је била ослобођена, позвана је, после извесног времена, у ОЗН-у, на разговор. Види ли она како сваког дана пролазе кроз Чачак сељачка кола са чељади и стварима, праћена стоком? Зна ли она зашто власти крећу сељаке из оних села у које залазе четничке групе: зато што их хране и крију. Одобрава ли она то? Треба ли то да престане? Је ли спремна да помогле властима да пронађу те четнике, нарочито њиховог шефа? И рекли су јој познато име. Хоће ли она да оде њему, као да му се придружи! Тако би га открили и уништили његову групу. Не мора да одговори одмах, нека размисли. Она је тражила да преноћи са тим предлогом, и да му донесе одговор ујутру. Он је продужио рок за одговор сутра увече у 8 час. Ако пристаје, нека дође као сада, ако не пристаје, нека понесе ћебе, јер ће бити интернирана у то и то место, одакле се изводи на стрељање.

Милутин се умешао у Жанину страшну причу. Код куће су се саветовали. Он је рекао да она може да учини шта хоће, али да по његовом суду треба пре да изгуби живот него да изврши тако грозно дело. Она је била истог мишљења. Некако су провели ту ноћ и следећи дан. Увече је добила од мајке ћебе и јастуче. Те ствари је оставила у ходнику. „Одлучила си да идеш?“ „Одлучила сам да не идем?“ „Где ти је онда ћебе?“ „У ходнику“. Ознаш се намрачио и ухватио за главу. Неколико тренутака је размишљао не гледајући је како стоји усред одаје. Одједном се подигао и викнуо: „Марш напоље! Марш одмах, док се нисам предомислио!“ Излетела је и одјурила кући без својих ствари.

Отишла је у Београд да се упише на Медицински факултет. То је била њена страст. Није могла, јер је била лишена права гласа. Девет молби је поднела Чачку за то право, и девет пута је била одбијена. У међувремену је примила на рад, по нечијој топлој препоруци, др Јулијана Богићевић,³⁴¹ управник Института за судску медицину, комунисткиња која је наследила проф др Милована Миловановића. (Овај је и у моје време предавао судску медицину правницима. Миловановић је покушао да сарађује под новим режимом, али није дуго могао да поднесе терор младих лаборанткиња, које су се осиле. Повукао се и чак се говорило да се отровао). Жана је марљиво радила и управница је заволела. Међутим је дошла 1957. кад су отпуштани сви службеници који су били лишени права гласања. Показало се да је Жана у таквој ситуацији. Богићевићка то није рекла, јер је нико није питао. Пре него што буде отпуштена, замолила је да се то одложи за дан-два док не покуша нешто последње. Отишла је Милки Минић, тада у Београду, на челу неке просветне установе. Секретарица је одбијала све редом, јер другарица мора да иде. Тада је Жана иступила смело: „Молим вас реците да *другарица Жана из Чачка* хоће да говори са другарицом Минић.“ Верујући да је реч о једној познатој активисткињи или функционеру, секретарица је пријавила. Милка је примила, али само на десет минута. „Мени је довољно пет.“ Изложила је свој положај у Чачку, пред властима, и у Београду, у Институту. Замолила да Милка нареди да јој се даде право гласа, да би остала у служби, и евентуално се упише на факултет. Милка је наредила да се напише др Богићевић да је засад задржи на послу, а за право гласа ће видети.

Сви смо одахнули. Оживела је интересовање кад је почела другу причу; како се удала за Слободана Јовића, Румљанина, који је на свом Техничком факултету био секретар партиске организације. О томе је касније причала више, а сада само рекла да су нашли заједнички језик, пошто је и он био расхлађени комунист, као она разочарана равногорка. Узели су се 1952. Немају деце.

Понедељак, 8. мај 1967.

Поподне, Дана и ја смо ишли у Јанин стан, у Палмотићевој 5, на четвртом спрату, који су њен Слободан, електроинжењер и она, надзидали за себе. Ту смо нашли још драгог света. Милутинову супругу Росу, две кћери Лепушку, која ради у банци, и Марицу-балерину, и унучицу, кћер друге кћери по реду, Душице, – слатку трогодишњу Милицу. После је дошао други зет

³⁴¹ Јулијана Богићевић (1900–1977), лекар, професор судске медицине на Медицинском факултету у Београду; прва жена декан Медицинског факултета; поред бројних стручних радова, уџбеника судске медицине и дела *Обдукциони налази 514 лешева жртва фашистичког шерора*, написала је и роман *Крила у мермеру*, као своју романсирану биографију. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 267.

породице Ристић, Бошко, са филозофско-књижевном формацијом. Тако нам је остало да упознамо само Душицу, која је наставница, по струци физичар-хемичар. Стан је трособни, врло лепо намештен, вероватно добрим делом од наслеђа румског јавног бележника и његове супруге. Стари су обоје умрли, а Слободан има једног брата. Код Жане је за Слободанова боравка у Алжиру, – као представника „Енергопројекта“, – њена сестра од тетке Гордана која се спрема да иде у Енглеску, висока лепа девојка од 20 година, коју смо такође видели. Показало се да је Жана породична маторка, са своје 44 године, која се брине подједнако о родитељима у Лозници и о сестрама у Београду. Њена најчешћа реч је „проблем“, „проблеми“. Стално је на реду нечији проблем, који она узима на себе да решава. Видео сам још нешто: да је Жана она Марија из Јеванђеља, утолико што је за све време, код нас и у својој кући, разговарала, расправљала, умовала прекрасним српским језиком, док су мати и млађе сестре служиле колачима и кафом. Таква је бар била овог дана и у моме присуству, а по *проблемима* које је решавала више Марта. Роса лепо изгледа, сачувана је, спокојна. Ћутљива, рекло би се ведрија од својих кћери. Лепушка је нижа од сестара, пунија, такође с мало речи. Марица је сасвим друкчија од обеју сестара и од мајке: има 28 година, витка, права, мршава, грациозна балерина, која је обишла много земаља. Бошко нам се учинио тврд можда и крут човек. Са Жаном се спорио око тога да ли је неки лекар злонамерно говорио да је мала Милица опасно, смртоносно, оболела. Он је дуго живео у Македонији, а тај лекар је Македонац: отуда тај негативан суд. Жана је бранила лекара. Из тога разговора смо закључили да она много зна медицину, коју теориски и практично већ 19 година учи у институту. Разумели смо и то да стварно ради у просектури, међу лешевима. Можда то објашњава такође – поред њених тешких затвора и материјалних брига целе продице, нарочито поред катастрофе њених младеначких идеала – што је тако бледа и тужна, што се целог дана не насмеја, што је неки вео бола прекрио њено иначе пријатно лице. И још једно сазнање: она нема своје деце, али обожава малу, – како је она зове – Миличицу. Ова јој враћа љубав улепшавајући њено име: зове је Жанче и слуша је боље него све друге. Нисмо просто поверовали да нема пуне три године: тако је паметна, брзомислећа, свезналица.

На растанку сам рекао Роси да нам је пријатно било што смо их све видели (сем Душице), али да је сусрет са Жаном за мене био доживљај. Жалим што је јуче, у недељу, нисмо повели, Милутин и ја, код Душана Павловића и Мирјане. Тамо смо се пред подне скупили исти као у суботу код нас, сем Цанића. Поред Тасе је била и његова Белка. Душану је било драго што смо га окружили, после толико година. Он је Ристиће стварно мало знао, пошто је био у Јагодини, у учитељској школи, баш оних година које је Милутин провео у Пироту. Виђали су се само о малим и великим распустима. Морали смо укратко да испричамо Душану и Мирјани чачанске неприлике.

Ушорак, 9. мај 1967.

Договорио сам се са Ристићем да заједно одемо Цанићу, да се виде још једном. Довела га је пред *Полишику* млада Гордана, одлазећи на час енглеског језика. Он није сасвим сигуран у оријентацији, особито у мало познатој средини, па му не допуштају да се креће без пратње. У Цетињској 16а, код Цанићевих, било је пријатно. Милутин (Цанић) је већ доста причао Драги о другом Милутину и Жани, која га је јако импресионисала. Говорили смо и о догађајима у свету. Сложили смо се у оценама, мада тако дуго нисмо били један с другим. Сутра Ристићеви (Роса и Милутин) одлазе у Лозницу, те су и Цанићеве и нас позвали да им што пре дођемо. Нама је донео теглу свога меда (има 8 кошница) а за пролеће нас је молио својим цвећем. Фанатизовао се за гладиоле. Успева да ствара нове врсте. Изгледа невероватно, али он тврди да има око 150 разних варијација боја, нијанси, шара са цветовима. То заиста вреди видети. Ко ће први?

У недељу, пред вече, оног дана кад сам био на Дедињу код Душана, дошла нам је Мики, овога пута сама. Натерао сам је да говори о својим музичким монографијама са плочама и о целој својој збирци. Она би волела да нам то покаже у своје дому. Зове нас да из Ровиња опет скочимо до Копра, као у два маха раније. Ја сам јој рекао своје одушевљење за њен смишљен и систематски организован живот, физички и духовни. Мало смо анализовали усмено и *Нову Изолду*. Поновила је своје утиске. Ја је стално анимирам да и сама пише. Изгубила је, приликом бомбардовања Београда, мајку и брата, и то би могао бити чудесан роман. Она неће да се враћа на ту трагедију. Дафне и оне су на факултету биле врло блиске, али су се касније удалиле. Сад сам ја продужио везу. Видим да и Мики воли да се дописује и разговара са мном. Мене то освежава и крепи на стварање, или бар на рад.

Понедељак, 15. мај 1967.

Изнаенада – Милосав Ђурчић-Дреновац, Сеља,³⁴² инжењер-сељак у Крушевцу. Говоримо најпре о пријатељу Аци Поповићу, адвокату, који је недавно умро. Ја сам већ писао Перси и деци, али то Сеља не зна. Писаћу

³⁴² Милосав Ђурчић Сеља, инжењер-грађевинац, из Велике Дренове. Земљорадник од студентских дана, одлучан да остане веран селу и сељацима до краја живота. Студије технике почео у Београду, наставио у Загребу. Одушевио се за Стјепана Радића и ХСС, али још више је био за идеје Адама Богосављевића. Прво је био десни, па леви земљорадник, увек незадовољан што идеологија није довољно класно сељачка. Одбио је да уђе у ГО НСС 1940, да би што више места било за сељаке; пристао је да уђе 1945. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 386.

још једном. Ђурчић налази да моја идеологија није довољно сељачка. Он се и даље бави Адамом (Богосављевићем) и тражи праве тонове за израз сељачке душе. Није се оженио сељанком, иако је смерао; није се настанио на селу да прави бунаре и бетониране штале и силосе; узео је лекарку; живи у граду, облачи се варошки. Али је остао сав сељак и тиме се поноси. Немам ништа против. Нека само продужи.

Ушорак, 16. мај 1967.

Ново изненађење. Упала је Вера Десанкина – најпре Милутиновић, па Јаблан, па Јовановић. Преселили су се са Новог Београда, у Лоле Рибара 4. Разговарали смо о Вељку Влаховићу, који је требало да наследи Кардеља као председник Народне скупштине, па место њега долази Милентије Поповић. Вера ради са Вељком Кораћем у музеју Никола Тесла, па је врло обавештена, пошто Вељко све зна. Чула је да је Влаховић имао један нервни удар, али и да је дошао у изванредан сукоб са Титом, кад је замерио што је Иван Гошњак на положају министра народне одбране већ 12 година. „У то се не мешај! То је моја ствар!“ – Је ли то тачно, или има других разлога? Чује се на пример да није био срећан у браку, да се развео од жене, а да му синови, бар један од њих, можда и други, нису како треба. Чак да су ухваћени у коцкању и у крађи. Суседи Вељкови (ген. Воје Николића деца) причају да он ради до дубоко у ноћ, да је вечно сам, да му нико не долази, итд. Није случајно да се од наших виђенијих комуниста он једини бави питањем морала. Остаје да се види и његов однос према Ђиласу. Он је био директор *Борбе* кад су излазили сензационални чланци од августа 1953. до јан. 1954. И однос према Стаљину и бољшевицима: он је откуцао да су из Москве захтевали од наших комуниста да разбију Југославију на републике по народностима. Тај човек није рекао последњу реч, или бар није учинио последњи гест. Сачекајмо. Милентије Поповић долази на место које је било њему намењено. Зацело мање значајан човек. Али већма послушан.

Среда, 17. мај 1967.

Јова је, на своме фићи, направио лепо путовање по Југу. Ишли су до Дојрана и до Стобија. Јова описује све и жали што код ископина нема никог да нешто објасни. Добро чини што такве своје извештаје куца на машини. Други примерак ће му послужити за *Сећања* која засад не интересују лесковачки музеј. А и ја чувам његова писма те врсте. Показујем их и другим члановима наше фамилије у Београду. Марљив је Јова.

Пеџак, 19. мај 1967.

Демо нам је на дечјим колицима довео своју другу унуку, Драшкову и Бебину Лилијан. Дивна је. Невероватно крупна и напредна. Словенка је негује по спартански и не допушта Нади да спроводи унукоманију и да је квари. Беба је дошла, пословно, у име своје бледске фирме на Сајам технике. Способна и паметна млада жена. Демо је срећан што је узела Драшка. Сачуваће га од рђавог утицаја старог друштва. Помишља да се запосли у Београду. Она као да се не осећа срећном у оном амбијенту, иако има баку и тетке, мајкине сестре. Али мајка је умрла, већ разведена од оца. Отац је знатан човек, директор гимназије и писац, али се оженио другом и отпадио се од Бебе. Ми ћемо је прихватити.

Субоџа, 20. мај 1967.

Стојан Ђорђевић³⁴³ иде у Пирот, па хоће да се наоружа, кад га људи у Крупцу и вароши буду, као обично, питали о мени. Срамота га је да каже да не зна шта радим и шта мислим о догађајима. Ја њему причам како је на Ђурђевдан долазила у Београд Дана Санде Шустера да ме види. Побољевала је, па се боји да не умре: да се видимо још једном. Довезао је својим колима њен Миле, па су довели и његову трећу жену (пореклом из Пољске Ржане) и синчића Ацу. Била је и Нада Антић-Поп-Ранкова са Верицом. Нису ме нашли код куће, па су догурали до улице др Младена Стојановића, до Душанове куће. Изашао сам на улицу, јер их је било сувише много. Миле ме врло храбро и срдечно позвао у Пирот, у њихов дом, као некад. Чак би дошао колима да ме одвезе. Он се ничега и никога не боји: „Чико, само ти дођи! Наша кућа ти је увек отворена!“ Све је то врло дирљиво, и ја желим да то Стојан зна и исприча у нашем крају. Питам ја Стојана, у вези са разговорима које људи покрећу, да ли би требало сарађивати са Титом, као владом, или са Ђиласом, као опозицијом. Он сматра да треба пре помоћи Титу да се поправе ствари него стати уз Ђиласа да се ово руши, а ко зна шта чини. Утом је наишао Новица Вељковић, који ради, за рачун свога београдског предузећа, електричне послове у Бечу, са целом нашом екипом. На исто питање он одговара:

³⁴³ Стојан Ђорђевић (?–1968), један од првих сељака социјалиста у Србији; радио је по многим градовима у Србији и у иностранству, посебно у Бугарској. Леви земљорадник од појаве ЗЛ. Гоњен под окупацијом. Бугари су му 7. јула 1944. стрељали супругу. После Другог светског рата био је судија среског суда и председник среског Народног фронта, заменик посланичком кандидату Драгољубу Јовановићу на изборима 1945, а посланик после његове осуде. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 86.

Сарађивати са оним ко може да омогући да ми вршимо утицај на војску и на избор руководећих људи. Новица је оставио овде породицу, па би хтео да се врати до Нове године.

Недеља, 21. мај 1967.

Одлазим код Милутина Цанића да чујем како су доживели Лозницу и Ковиљачу. Њега, Драгу и њихову Љиљу возио је зет, инжењер Манић, кога смо већ упознали прошлог лета у Ровињу. Свртели су до Ристићевих, али кратко, пошто је Милутин, као угледан грађанин, био позван на неку црквену свечаност и на ручак у порти. Драга, Земунка, је одушевљена Западном Србијом, особито Бањом. Жали што „Вискоза“ загађује ваздух целе околине.

Света Анђелић је из Бачке Паланке довезао Николу Ђурчића и његову Драгицу. Задовољни су својом децом Миланом и Видом. Одлични су ђаци, а Вида је и велика домаћица, за све способна, и орна сваком да помогне.

Понедељак, 22. мај 1967.

Доноси извештаје о две смрти. Умрла је Милица, супруга Грује Вељовића, нашег пријатеља и борца из Водња код Смедерева. Одмах пишем Груји. Умро је Божа Л. Павловић, стари републиканац, адвокат, у последње време правни саветник Михајла Михајлова и његове групе. Нисам знао да је његов син овај Бора Павловић,³⁴⁴ кога помињу новине као министра просвете за Србију. На погребу, у сали за кремирање, коју смо први пут видели, били су многи нама непознати људи. Нису то могли све бити београдски Прокупчани и његови топлички Црногорци; мноштво угледних масона, бивших и непромењених, такође су дошли да се опросте са једним знатним „братом“. Зато је Божа и могао тако дуго да се задржи у управи београдске општине под разним председницима и под „парламентарним“ и диктаторским владама. Говорио је вајар Риста Стијовић³⁴⁵ такође познати вајар, прави Црногорац. Био је са нама на студијама у Паризу, али сам тек од Милачића чуо да је он стајао чело

³⁴⁴ Бора Павловић, значајна личност у Савезу комуниста и влади Србије, секретар Градског комитета СК Београда. Са те дужности је смењен, приликом чистке српских либерала.

³⁴⁵ Ристо Стијовић (1894–1974), вајар, члан САНУ; студије започео у Уметничкој школи у Београду, наставио у Паризу, где је први пут излагао 1919. Формирао се под утицајем Ф. Помпона, изградио је карактеристичан израз који се заснива на затвореним упрошћеним волуменима са тематиком женског акта или портрета; велики део свога рада посветио је анималистичкој пластици. Посебну склоност је показивао према обради ретког и скупогеног дрвета. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 503.

Божине главе. Од Ђуре Ђуровића, масонског брата, сазнао сам да је Божа патио од крвних судова на ногама. Пред смрт је боловао и лежао 40-так дана.

Под кишом смо Дана и ја напустили гробље. Сишли смо из трамваја код „Славије“ кад нам је с леђа прошао неко кога нисмо имали у своме друштву, чак ни у близини, све од марта 1940. Др Драгомир Ћосић, до недавно професор факултета у Сарајеву, па академик тамошњи. Сада је у пензији и живи у Београду. Јавио се кад су умрли Аца, затим Зорка, као што сам ја њему изјавио саучешће за изгубљену сестру Вишњу. Са Миром и децом се виђао кад год је бивао у Београду, а у два маха их је, као своје госте, звао у Сарајево и на Јахорину. Мало смо, под кишобранима, разговарали: угледао нас је на Божином погребу. Да и он није *ишак* постао масон? Ипак зато што у томе није успео док се дружио са нама.

На „Славију“ смо дошли да бисмо посетили Маку. Сазнали смо више о рђавим односима између Љиље и Бобија. У жељи да „закрпимо“ ту везу – највише због њихове деце (Ивана и Андријане), ја сам Маки понудио да Дана и ја покушамо да разговарамо са Љиљом. Да чујемо и њу.

Ушорак, 23. мај 1967.

Драшкова Беба нам довела Лилијан, своју невероватно напредну бебу. Пре ове посете сам телефонирао Жани, да чујем како су Ристићеви, које је тих дана видела у Лозници. Молио је отац и ја сам се томе придружио, да посети Милутина Цанића, у Цетињској 26а.

Четвртак, 25. мај 1967.

Милачићеви су приредили леп пријем за Дану и мене и за Милутина Велимировића и његову супругу Чехињу, која му је дала два сина, изврсна лекара: један је у Америци, други у Чехословачкој: Душану је поклонио своју нову књигу, роман *После ашениша*, који су штампали у Пироту, али тако што је сам повукао део трошкова. Милачић је већ написао похвалан приказ за *Полишику*. Милутин нам је врло лепо причао о свом путовању кроз Сибир, за време Револуције, и тежак одлазак у Европу и на Солунски фронт. Много смо разговарали о сукобу Израела са Сиријом и Египтом. У почетку је изгледало да са сваке од три стране, па и од стране Америке и Русије, ово чаркање на границама има за циљ *афирмацију*. Ам[ериканци] и Руси: ту смо, не може се ништа одлучивати без нас у Средоземном мору. Израел: наша ствар је нешто занемарена, одлазе нам многи способни и богати, а долази јеврејска сиротиња из Африке, али ми се не дамо; Египат опет има привредну и политичку кризу, па прави војничку дигресију;

Сирија (Баас), као и Насер страхује за свој режим, па хоће да покажу зубе. Озбиљан рад као да нико не жели. Једино забрињава египатско затварање акабског залива: то може да изазове оштру реакцију од стране Јевреја. Тамо је сада зло. Док смо се враћали, Дана и ја смо одлучили да позовемо та два пријатељска пара, једног дана.

Петшак, 26. мај 1967.

Из Њујорка, где се налази код ћерке, чиновнице Организације Уједињених нација, јавља се Ивона. Брине за нас. Не одушевљава је нимало Нови Свет, особито Њујорк. Срећом, ја сам, на раније дату адресу, њој тамо писао већ 21, а послао 23. маја, и целу куцану страну.

Четвршак, 1. јун 1967.

Велико писмо од Ивоне из Њујорка. Још више о Америци. Враћа се у Европу 9. јуна.

Пре новог одласка у Лозницу, посетила нас Жана. Причала нам, врло живо, о свакој од својих сестара посебно. Како је често помињала и Нану, мајкину мајку, волео сам да чујем више и о њој. Кад је био земљотрес у Валандову, та стара Подринка је одмах мислила на људе затворене у срезу. Отворили су им врата, али ниједан није побегао. Нана је била врло снажна, радила је много, старала се о свима. Умрла је ипак сразмерно рано зато што је волела лепо да поједе, иако је имала шећер. „Кад бих слушала лекаре, одговарала је Жани, страдном медицинару-аматеру, ја бих морала да једем траву.“ Умрла је после једне даће у Лозници. „Јела сам од свега. Наспремали људи да се једе.“ Жана [ју] је волела, а и за друге је била велики ауторитет.

Петшак, 2. јун 1967.

Др Света [Живковић] одговара молби Чеди Комановића да у Игало буде позван пре октобра, за кад му је управа заказала. Ја сам Свету молио, као и прошле године, кад су Чеди изишли у сусрет. Са својим сквргченим прстима није морао да се враћа по зими, после грејања у лечилишту. Биће опет задовољан.

Драган Стајић, познаник из Ровиња, стари земљорадник, из породице врањанских Стајића, саветује да ја останем по страни ако би Ћилас или ко други покушао да крене неку опозициону акцију. Неозбиљно је то. А он мисли да се, и нема с ким. Људи и не заслужују да се човек излаже и жртвује“.

Понедељак, 5. јун 1967.

Израел је ступио у рат, иако се са Сиријом и Египтом сложио и дотле колебљиви Јордан. Наше новине јављају о египатским успесима, јер су већ били отерали са Синаја снаге Уједињених нација и заузели га. Изгледа, међутим, да праве и брзе успехе имају Израелци.

Четвртак, 8. јун 1967.

Потврђује се да Израел побеђује, у ваздуху и на земљи. До те мере да вечерас Насер признаје слабост свога положаја: Пристаје на захтев Савета безбедности да се прекине ватра. Јордан такође. Једино Сирија се још одупире и хоће да се борба настави.

Мира ме пита телефоном да ли има разлога да брине за своје у Израелу. Умирио сам је. Она већ има вести отуда, и оне су повољне. У Тел-Авиву влада спокојство. Само прва два-три дана је била обустављена настава у школама.

Петак, 9. јун 1967.

Сирија наставља борбу. Али стварно Јевреји командују на њеној територији. Послао сам изјаву саучешћа жени Славка Танчића – Лафа, учитеља из Стрелца. Умро је изненада. Недавно је у *Полиџици* била његова и њена слика, као великих пчелара. Славко је био земљорадник по идеологији и пракси.

Недеља, 18. јун 1967.

Стела има две године. О рођендану је имала пуно гостију.

Среда, 21. јун 1967.

Дана није могла, па сам без ње отишао да вратим посету Жани. Њен отац и она сама интересују се за догађаје на Средњем Истоку. Она се доста бавила Јеврејима и јеврејским питањем. Ја сам јој изложио своје мишљење, и предложио да прочита Сартрову књигу о јеврејском питању. Ако хоће, може да погледа и шта сам ја писао у шестој књизи (О Нацијама) у Размишљањима о моралу. Испитивао сам је више о њеном мужу Слободану. Она себе сматра јаком, али држи да је он јачи. Слажу се у свему. Никад се не сукобљавају. Он више успева да ради и учи. Сада, у Алжиру, има прилике да се развија, у сваком погледу. Она је опхрвана „проблемима“, више туђим него својим. Можда је код ње сувише развијена

приврженост породици, родитељима и сестрама. Али како то назвати породичним егоизмом и замерити јој што занемарује себе? Што се тиче Јевреја, ево јој Сартра, па ћемо разговарати кад прочита. Она је била у Лозници. Њени наваљују да и нас доведе. Ако не пре, у јулу морамо доћи до уживамо у гладиолама.

Четвртак, 22. јун 1967.

Од Ивоне стигла из Париза велика дивна лутка од савитљиве и неломљиве пластичне масе, плава као Стела и која уме да спава. Одмах је добила име: Ивона. Има већ једну још већу, црнку – то је Тања. Али њу јој још не дају, као ни највећу коју је добила од баке и деде. Ивона је, дакле, упамтила кад је Стелин рођендан!

Радим, после IX, десету књигу *Полишичких усйомена*. Дошао сам до оних песама које сам писао у истрази. Највише сам се забавио песмом и језицима (старим и новим) и о новој веронауци, на политичком часу...

Субоша, 1. јул 1967.

Јутрос кажем Дани да би добро учинили да крајем идуће недеље одемо из Београда, на пример у Лозницу код Ристићевих. Тако физички нећемо бити у Београду, и упростићемо своје одсуство са Светланине свадбе, венчања са Владом Тодоровићем и евентуалног пријема, на јавном месту или у Мијалковом дому. Мира нас је обавестила да ће церемонија бити 9. јула, али да она неће ништа да приређује. Не одушевљава је оно што је Бонка Давичо (Јашина удовица) урадила за свадбу своје кћери Светлане-Ланета, другарице наше Светлане. Мира нема и *неће* да потроши 400.000 или пола милиона на некакав коктел, како су учинили Давичови. Ако пак Мијалко прави нешто и позове је она ће отићи са Јасмином. На тај начин нам је ставила до знања и као и Нади и Власти – да не жели да нас води собом. То је сасвим у реду. Да не би било разних тумачења, ми ћемо отићи у Лозницу.

По подне, одмах после четири сата, дошла је Светлана, нешто збуњена. Кад је Дана послужила колачима и воћним соком, замолила је чашу воде. У Данином одсуству, замолила ме да кратко изиђем с њом: има нешто да разговара са мном насамом. Још већма збуњена, на улици ми је рекла да се ради о „тој свадби“. Ја сам одмах изнео да нас је Мира обавестила о своме ставу и да смо јој ми потпуно одобрили. „Али није реч о мамином пријему, већ о мојој свадби“. Њој је врло тешко; треба да је разумем; она није у

ситуацији да поставља услове на првом кораку кад ступа у *џу кућу*. Одмах сам јој објаснио да смо ми сами, јутрос, одлучили да отпутујемо и да 9. јула не будемо у Београду. Не зато што ја не бих хтео да стегнем руку Мијалку као комунисту. То није мој општи став: Не одбацујем ја комунисте; они одбацују мене. Али нећу да га доводим у неприлику, поготову сада кад је генерални секретар Партије. Светлана је била врло задовољна: „Не знате колико сте ми олакшали! Хвала вам.“ Онда сам ја њу питао како ћемо и кад да јој предамо наш свадбени дар. Одредили смо 50.000, и даћемо у оном облику у коме она то буде желела. То је њој изгледало споредно, и одлагала је за касније. Сада је била срећна што се ја уклањам. Љубила ме је као никад раније.

Дана је била мало повређена што је њу Светлана искључила из овог разговора. Дафне се чак наљутила. Увече се Дана смирила: Лакше је било детету да говори о тој непријатној ствари једном лицу, него у присуству другог које ће је посматрати. Ја сам мирно примио целу ствар.

Недеља, 2. јул 1967.

Пишем Ивони, опширно, поводом поклона Стели. О свему наравно, па и један наговештај о кризи у браку Љиља–Боби.

Кад сам већ сео за машину, у дан кад иначе не радим на мемоарима, пишем и Милкици у Јоханесбург и Микију у Копар.

Уторак, 4. јул 1967.

Драшко јавља телефоном да га је Светлана молила да дође на њену свадбу. (Данас ипак хоће некога од очеве породице. Нада и Демо су у Будви, Власта и Цица такође на Јужном Приморју. Бранка и Благоје далеко од Београда). Пита ме Драшко шта да ради. Обавестио сам га о апелу који је учињен на мене да не дођем, а он треба да оде. Уосталом нека се договори са својом женом. Он би радије ишао њој у Радовљицу.

Среда, 5. јул 1967.

Драшко телефонира да га Беба одвраћа од свадбе. Неће ни он да иде. Путује за Словенију. Одатле ће послати честитку, као што ће учинити и остали наши. И ми из Лознице. Влатко и Гордана из Загреба. Картом сам јавио Ради и Јови ко ће од нас где бити 9. јула и одакле ћемо послати

честитке. Тиме сам сугерисао да и они треба то да учине из Лесковца. Ми смо се спремали за Лозницу. Данас сам набавио један фењер од кованог гвожђа, за Милутинову башту: осветљавао би је са висине куће и потсећао их на нашу посету и на наше пријатељство. Успео сам да сазнам да тако што немају за своју сијалицу на том месту.

Четвртак, 6. јул 1967.

Нова појединост о Светланиној свадби, која објашњава њен корак „у четири ока“. Богдан Пешић,³⁴⁶ један од уредника *Борбе*, предратни комунист, који долази често код наших првих суседа, причао је Ивковићима да се „Мијалков син жени Драгољубовом синовицом, али он не жели да Д[рагољуб] буде на венчању“. Поменуо је још један свој ранији разговор са Мијалком. „Чујем да ти се син жени Драгољубовом синовицом.“ „Знам да се Влада виђа са том малом, али то не значи да ће бити нешто озбиљно.“ Наљутила ме је ова Мијалкова забрана“, а још више што су о томе обавештени новинари. Моји су још гласније протествовали: Како он сме да брани најближој родбини да дође на венчање, које се обавља јавно? И то старијем, једином стрицу!

Мики нам је опширно одговорила на мој „извештај“ о стању на домаћем фронту Јовановић-Дамњановић. Зове Дану и мене да им дођемо у Копар, кад будемо у Ровињу у септембру. То је лепо, али је питање да ли и шта ће бити.

Петак 7, субота 8, недеља 9. јул 1967.

Код Ристићевих у Лозници. Кренули смо Дана, Жана и ја, у 17 часова, са нове аутобуске станице иза Железничке станице. Аутопутем према Митровици, скренули смо близу Руме, прешли Дрину. Шабац се мало, врло мало променио. У Лешници велики, огроман корзо. Објашњење: био је вашар. Само варошка ношња. Насеља се не прекидају, рурална култура! све до Лознице. У даљини Цер, испред нас Гучево. Изненадило нас колико смо, судећи према сунцу, ишли, од Шапца, на Запад. Ставио сам Жану поред Дане, да би се њих две боље упознале и зближиле, а ја сам сео с друге стране. Дани је било потребно да јој се прикажу ти крајеви, које није познавала.

³⁴⁶ Богдан Пешић, новинар. Уређивао *Студент* 1937–38. Радио у *Гласу* и *Рајним вестима* 1944. После рата у *Гласу*, 20. октобру, *Народној армији*, главни и одговорни уредник *Јежа*, уредник *Борбе* и њен дописник из Париза; главни и одговорни уредник *Полијике*, *Вечерњих новости* и *Борбе*. Објавио књиге *Крај четврте републике*, *Јужноамеричке диктатуре* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 987.

Милутин нас је дочекао у Лозници, под кишом. Опет је имао свој штап: остатак ранијих невоља са венама. Код куће смо, поред домаћице Росе, нашли Лепушку. Малу Милицу смо имали одмах, на самој аутобуској станици. Жана је одмах, с њом, излетела испред нас, и претицали су нас стално. Видело се да је то велика љубав, највеће освежење за Жану. Нису се растајале ни код куће. Једва су Миличицу спаковали да спава пре наше вечере. Дали су нам најлепшу собу и најбољу постељу. Нисмо се снебивали, јер нам је речено да они у исто време могу да приме петоро гостију. Сваке недеље, а често и преко недеље, имају понеког од деце, Милицу најчешће, да би била – Београђанче – што више на ваздуху.

Недељно јутро је било дивно. Милутин ми је показао своју башту, са пчелама, малинама, црвеним и жутиим, крупнијим него иједне, са смоквом, са поврћем. Није још била стасала боранија чији плод буде дугачак и до једног метра: биће касније. Ни гладиоле нису биле још у пуном цвету. Али смо видели неколико расцветаних, необичних, невиђених боја. Једна бордо је показала особиту елеганцију. Први пут смо видели гладиолу љубичасту као перуника. Милутин их укршта. Затим храни корење разним растворима метала (гвожђа, бакра и т. д.) и добија нове нијансе. Пале су нам у очи [неколико] раскошних нервура. И свака гладиола је друкчија. Ни две исте нисмо видели. Стара сумњалица, и Дана је сада поверовала да може бити 150 врста кад све што смо нашли младо и неразвијено буде букнуло. Милутин не сече ниједан цвет, ни за кућу ни за госте. Луковице, међутим, дели бесплатно, или продаје кад неко жели велики број: Доручковали смо испод јабуке, код летње кухиње. Жана се опет посвећивала Милици. Смејала се и први пут од кад смо је упознали – па и певала и играла. Миличино друштво је препородило. Удесили су јој да се брчка у кориту да не би била сва у води испод чесме у дворишту.

Пошли смо у Ковиљачу аутобусом. Дана се изненадила лепом уређењу бање, и још више планинама које су се виделе са терасе, шумом са вилама. Утолико нас је болније погодило што испарења и димови из „Вискозе“ загађују целу околину. Ветар се, срећом, мења, па не запахњују увек исти крај. Много света се запослило, али није увек рентабилна ни ефикасна та фабрика. Јапанци су дуго боравили, монтирали машине и обучавали наше људе, па су отишли. Сваки час се нешто поквари и застаје. Као да се нисмо усрећили. Револтирало нас што је смештена тако близу Лознице и Ковиљаче. Да ли ће икад каптирати и филтровати гасове? Стално обећавају. Милица је трчкала око нас. Жана је била њена другарица. Нас је занемарила. У парку смо ипак мало разговарали, али више са Милутином.

У недељу смо разгледали Лозницу. Има доста нових зграда. Вуков споменик је добар, а Цвијићев нас разочарао. Савили су географа, као да ради у лабораторији, а не да проналази брда и долине, реке и језера Србије, Црне Горе и Балкана. Са лепе нове поште послали смо телеграм на Обилићев венац 24. Био сам смислио нешто топло за двоје младих, али ме расхладила верзија Богдана Пешића. Честитање сасвим нековенционално.

После изврсног ручка, са супом и две врсте меса, са колачима, одморили смо се, па смо предвече и вече провели код куће у соби са телевизором. Показали су нам лепе уметничке и фолклорне предмете које је Марица донела из разних земаља. Марица је балерина прве класе, свуда је воде и показују. Нема формалних успеха и звања зато што је терете две мане: није у партији и честита је. Позоришна средина није успела да је поквари. Две њене фотографије сведоче да је отмена и лепа. Успео сам да нешто чујем и од ћутљиве Лепушке. Она је велики путник по Средоземљу. Све је прошла. То је њена страст. Иде са „Путниковим“ аутобусима, скромно, али често. Врло живо је причала о Цариграду, о Каиру, о Либану.

Милутин је волео да се сећа прошлости, у служби, у рату. Показао нам много слика. У једном нотесу сам нашао своју солунску адресу: Огос Константинополис 12, коју сам му дао кад смо се срели у Солуну 1916. Поменули смо многе заједничке познанике. Питао је за Жарка Аранђеловића,³⁴⁷ из Беле Паланке, кога је много волео. Кад је дошао на ред Драгољуб А. Јовановић, из Чачка, син апотекара Аристида, Жана се намрачила. Сетила се његове некоректности кад му је, као дипломату преузетом после 1944, дошла да тражи савет и помоћ да се запосли. Видећи је младу и лепу, кћер свога старијег друга, понудио је нешто сасвим друго. Згадила се, побегла, и никад га више није видела.

Опет је било кишовито кад смо у пет по подне, у недељу, кренули аутобусом за Београд. Сада је Лепушка седела поред Дане, а ја сам добио Жану. Причао сам јој о нашем животу у Француској, о Дани, о нашем браку, о Мари Ани и Ивони које бих волео да и она упозна једног дана. Тако је дошао на тапет роман о *Новој Изолги*. Заинтересовала се па сам јој га обећао. Читала је Сартра и лепо га разумела о Јеврејима. Даћу јој и његову аутобиографију *Les Mats*: како ће јој се свидети његов аутоцентризам?

³⁴⁷ Жарко Аранђеловић, школски друг Драгољуба Јовановића из гимназије и са универзитета у Паризу, социјалист, затим комунист, умро врло млад. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 17.

Среда, 12. јул 1967.

Увелико сам био заузет прављењем сока од бресака, у радном оделу, у дворишту, кад сам чуо неке необичне гласове испред куће. „Брзо се облачи, донела сам ти све у кујну: дошла Бојкина кћи из Пољске, са једним нашим човеком!“ Пољкиња је молила да се пресвуче у великој соби, јер се била топло обукла, али је већ седела у мањој кад сам ушао. Довео је млад господин, Црногорац, који је боравио у њиховом Олштину. Она се зове Јовита. Млада, елегантна, лепа, бомбона. Има мужа доцента ветерине и великог сина. Бојка је у болници, а у месту се приређује изложба, где ће бити и многи њени радови. Управник болнице је обећао да је пусти за неколико часова да присуствује отварању. Јовита је морала брзо да се прикључи другим излетницима, али смо се договорили да поподне дође на „Славију“, да је ми мало имамо. Млади Црногорац је обећао да је доведе и повери нам је за један сат.

Она говори руски, па смо се доста лако споразумевали шетајући од Славије до палате „Албанија“, где нас је чекао верни и можда „задужени“ Црногорац. Успут се још једном уверила о нечем што је већ била приметила: да по нашим трговинама исти предмети имају врло различите цене. За Бојку сам узео разне врсте „морава“, највише ровињских, за сећање на драги боравак, заједнички. За Јовитиног сина и чоколаду. Пало ми је на памет да понесе и 1 кг. какаоа, који је, изгледа, стигао од негде у великим количинама, па је у истом јединственом паковању преплавио Београд: 350, 400, па и 330 дин. килограм. Видео сам га у једном излогу у улици Маршала Тита. Продавачица је тражила 700 динара, кад сам је уверавао да је свуда 350 и мање гледала је као суманута, или мене као суманутог: „Пола кг, да!“ Али где има кг какаоа за 350 динара?!“ Људи који су били у Бугарској кажу да тога тамо нема. Јовита исто тврди за Пољску. Код нас, прошле јесени, фрижидер Ободин продавао се у разним радњама, у исто време, са 20.000 динара разлике. У кнез Михаиловој самој нашли смо три цене; у Народног фронта, много јевтиније, а продавац до биоскопа „Одеон“ уверавао ме да је на Вождовцу тај максимум разлике од 20.000. Ако је и то максимум!

Четвртак, 13. јул 1967.

[Снаха] Мира мора да је осећала да је поступила некоректно према мужевљевој породици. Питали смо се кад ће доћи после свадбе, са које нас је уклонила. Дошла је данас, четвртог дана. Одмах се извинила: Хтеле су, она и Јасмина, да дођу јуче, али су ипак најпре ишле да изјаве саучешће Вељку Кораћу, коме је умрла мајка. Доћи ће мало после и Јасмина. Место

да се брани прешла је у напад. Ето дошли су њена сестра и зет из Загреба; долетео је брат из Италије са дечијом ујном, а од Јовановићевих – нико: Демо и Нада онамо, Бранка, Власта, Цица онамо, па и Драшко отпутовао у Радовљицу. Нас није поменула. Оћутао сам. Нисам поменуо да је све три породице (Јовановић, Бенић, Стојановић) лично обавестила о датуму, али је одбила да каже где и кад ће бити венчање: „Појма немам!“ Рекла је да она ништа не прави – „Не могу и *нећу*, ни мртва!“ А ако њу свекар позове, ићи ће са Јасмином. Утом је наишла Јасмина. Гледао сам час једну час другу: „Јесте ли знале да је Мијалко изразио жељу да ја не будем на свадби?“ – Мира је катогорички одбила да је знала. Јасмина: „Ја сам знала!“ Испричала је, пред зачућеном мајком, сцену од петка 30. јуна. Чим је испратила Владу, пред 10 увече, Светлана је узбуђено рекла сестри да је у великој неприлици. Вереник јој саопштио да би његовом оцу било врло непријатно да се сретне са мном у своме дому. Нема ништа против мене, цени ме као научника и као човека, али се налази на таквом положају да би му сметало ако би се сазнало – а сазнаће се, иако свадба неће бити „политичка“, него само фамилијарна – да је на пријему био и Драгољуб. Нека то саопшти Светлани, насамо, а она, опет насамо, да каже своме стрицу. Ако је то њој врло тешко, онда ће се он, Мијалко, тога дана уклонити из Београда. „Шта [да] радим!“ Како да кажем тако нешто чика Драгољубу?“ Мира је чула да оне нешто шушкају, питала, али оне су објасниле да се договарају о испитима. Јасмина се заклела да Мира одиста није била у ово упућена. – Али зато су знали новинари! – улетео сам ја. Не помињући име, испричао сам шта је нашим суседима рекао Б[огдан] Пешић. Додао сам и ранији разговор његов са Мијалком. Јасмина је потврдила. Једне вечери, причао је Влада, отац му се обратио: „Сине, честитам брак. А нарочито ми је пријатно што сам то сазнао на улици.“ Влада се бранио да се ретко виђају, да стално путује, али да се баш спремао да каже оцу своју крајњу одлуку. – Мира је питала да ли је тај новинар Миле Максимовић. „Није, то је неко из *Борбе*, не из *Полишике*, неко ко је у младости био врло близак Мијалку. Изразио сам свој револт. „То је простачки поступак. Ко је он да мени забрањује да дођем на венчање своје синовике, да јој заменим оца! Ја сам био професор кад је он био студент. Ја сам шеф једне партије, он то није! – Мира је потврдила да је поступак сељачки, јер је видела колико сам узбуђен. Јасмина је, хладније, рекла да је посреди неспоразум. Мијалко није мислио на венчање у општини. Ни он ни његова жена нису дошли на ту формалну и кратку церемонију. Мислио је на пријем на Дедињу, у Ужичкој улици. Светлана је још оне вечери, кад се вратила са разговора у Колонији, да је боље што ми нећемо бити у Београду, па ни на самом венчању. „Било би

врло незгодно да чика Драгољуб и тетка Дана после венчања оду својој кући док ми аутомобилом крећемо према Дедињу! Боље овако.“

Код тога дела приче Дана је упала: „Ми смо увек мислили само на венчање. На крај памети нам није падало да идемо на његов пријем! Зар он мисли да би Д[рагољуб] Ј[овановић] хтео да дође у његову кућу?!“ Неспоразум, дакле. – Велики ђаво, Јасмина је онда питала: „Је ли тај новинар Богдан Пешић?“ Кад сам потврдио: „Сад ми је све јасно. Његова жена је такође Јеврејка, и они су кувани и печени код Бонке Давичо и код Шеке (Алмули-Кораћ). Ту је он могао сазнати за Мијалкову жељу“. – Мира је додала: „А језици су ту тако дугачки да један иде до Канаде, а други обилази земаљску куглу!“ (Ја сам у том тренутку заборавио да питам: откуд су те жене знале, кад је Мијалко рекао да то иде само линијом Влада–Светлана–Драгољуб. И нико не више?)

Температура је пала. Разговор се мирно наставио. Млади су већ у пет часова отпутовали према Нишу, ноћили у Софији, јавили се телефоном из Пловдива, отишли у Цариград. По повратку ће отићи у Дубровник, где ће их наћи Јасмина, која одлази у Херцеговину. Сутрадан су позвали Миру да види поклоне. Од ујне је добила хаљину, од ујака бунду и много долара. Они су доларе понели собом на пут, мада су их тамо већ чекале велике суме. Ми нисмо ништа питали.

Пеџак, 14. јул 1967.

Вечно млад и универзално заинтересован Светислав Божовић-Ћаба,³⁴⁸ причао је пре неког времена већ, нашем Милану, да је у некој француској Економској енциклопедији нашао излагање посвећено мојим докторским тезама из 1923. Речено је да су те тезе данас врло актуелне: оптимум приноса од радничког рада. Нека дође у библиотеку правног факултета да то види. Нека мени каже – биће ми пријатно. Данас је Милан то поменуо проф др Михаилу Ђурићу, који му је друг са филозофије, и овај је обећао да то погледа, и евентуално нешто препише. Чуо је и јасно: од Вељка Кораћа – за венчање „Драгољубове синовике“ са сином Мијалка Тодоровића. И он је послао поклон у доларима, а његова супруга Шека као да је била и на пријему.

Шта ли су мислили Тодоровићи кад су видели толико Мириног друштва – махом Јевреја – а ниједног члана очеве фамилије? А Влада је знао да смо у добрим, чак срдачним односима.

³⁴⁸ Светислав Божовић Ћаба, асистент и библиотекар на Правном факултету. Пријатељ Иси-доре Секулић. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 31.

Недеља, 16. јул 1967.

То се питају и Демо и Нада. Вратили су се из Будве, где им је Бранка обезбедила пансион од 2500 у установи неког предузећа Електро-Исток. Водили су и Влаткову Роману и Бранкиног Микицу. Врло луксузно, претерано, до те мере да се и сам Тито побунио. Коментаришемо свадбу. Мира је њима рекла више о самом венчању и о пријему. Поменула је и Ернин поклон: такав је да би се њиме могла купити кућа и да га се ни краљица Елизабета не би постидела: дијамантска наруквица. Светлана је није понела, него је оставила код Мире. Тодоровићеву родбину је њима приказала као врло просту, примитивну, сељачку.

Понедељак, 17. јул 1967.

У последње време сам се брзо умарао, па сам отишао кардиологу на преглед. Показало се да ме познаје и да је друг мога брата – Александар Рајковић. Одмах ми је рекао: „Љут сам на вас!“ Зашто нисам продужио сарадњу са комунистима? Срби су ван власти. Једни су сами отишли; друге су уклонили. Мене је познавао у Паризу, сећа се мојих говора у улици Сијас – у студентском Удружењу. У земљи, после 1944, много је очекивао од мога учешћа. А ја сам, ето, „просуо сирће“ и онемогућио се. „То је штета за Србију и за цело српство, и за целу државу!“

Јуче смо прославили Миланов 43. рођендан, пошто је рођен 1924. Истог дана, 1925, рођена је Милица, његова сестра. Вечерас Дафне и Милан одоше у Ровињ, први пут откад су у браку. Сваке године, од 6 јуна 1960, Слободан и Бојка их зову, али нису нашли времена или могућност. Ове године истиче закуп стана на трећем спрату, вероватно ће, заједно са много других, бити изложен лицитацији и нама неприступачној продаји: одлучено је да Милан мора да оде, да види толико хваљени Ровињ и Масато 4. Али шта радити са малом: да ли сме већ да иде на море, како ће се понашати, како је хранити кад и овде тешко иде, – читав низ проблема се јавио. Најзад смо их сломили, и Дана и ја их испратисмо. Узели су кола за спавање до Ријеке, а даље ће аутобусом, преко Пуле или право у Ровињ. Мала је врло добро примила и ауто и воз: бојали смо се да ће да вришти и да унесређује своју мајку, већ на ивици са својим живцима. Многобројне светиљке и станична гужва су је, напротив, забављали. Још кад су се појавили Милица и „мали“ Милан, она се сасвим расположила.

Сад могу да кажем какво срце је показао Рајковићев кардиограм, Нашао је малу аритмију, неке „парове“, како би се изразио Аца Секс – Аца Костић: све двоје по двоје. То не би смело да буде. Лекар верује да то

долази од нервних узбуђења, а не од органске мане. Дао је таблете анеурина, и рекао да дођем за десет дана.

Предвече је био Јова Јоксимовић, муж наше рођаке Дракчета Николијиног (Вељковић, сестра инж. Љупчета). Купио је стан овде, јер не може више да опстане међу Шиптарима у Приштини, где се родио и одрастао. Беже и многи други домороци. Сада су се Шиптари нешто притајили. Прво им је Тито, приликом обиласка Космета, казао шта може, а шта не може бити (аутономна покрајина не више област), али не република седма у Југославији. Можда им је још нешто обећао. Али као да су их вести из Грчке више умудриле. Чули су да пуковничка хунта хоће да прави спољну агресију, да осваја Епир, око наше и бугарске Македоније, да дели Албанију с неким, итд. Уплашили су се, па ћуте. Докле ће то трајати и шта ће бити. Пре, особито после Ранковићевог пада 1. јула прошле године, били су се страшно раскомоданали, постали су несносни. Траже 8 на сваких 10 службеника, а немају довољно способних.

Ушорак, 18. фебруар 1967.

Посетила нас Љиљана Јовановић-Чичановић. Донела неочекиване поклоне: боцу скупог вина и колоњску воду за Дану. Захвална је што смо се заинтересовали за њене брачне проблеме. Признаје да је она насртала и физички на Бобија, али то је зато што је долазио пијан, у зору, после банчења од неколико ноћи. Слабе воље, поводљив, одазивао се позивима разних мангупа, људи и жена. Деца – Ивана и Андријана – све виде и разумеју. Од њиховог брака нема ништа. Били смо запрепашћени. Више нисмо наваљивали да се помире, како смо обећали Маки. Свима је стало до деце, али као да нема другог излаза сем потпуног растанка. Она му једино одаје признање да је интелигентан и способан као правник, да има добро срце, али држи да је незрео и слабић. Шта радити?

Понедељак, 24. јула 1967.

Хтели смо да говоримо опет са Маком о свему томе. Најпре нисмо могли пошто су били њихови кумови, гђа Зора и Вукашин Животић.³⁴⁹ Жене су разговарале утроје а ја сам први пут дошао у ближи додир са некадашњим радикалским омладинцем и Пашићевом надом за освежавање странке. Мене је занимало да од њега чујем како је Пашић умро, после сцене са краљем. Вукашин је то знао, као што је умео и да

³⁴⁹ Вукашин Животић, уредио је, у име Извршног одбора Народне радикалне странке, споменицу: *Никола Пашић 1845–1925*.

објасни како су се разишли Пашић и Протић. Све је почело по доласку у земљу после победе на Солунском фронту. Место да повери владу старом, краљ га је послао у Париз на Конференцију мира, а Протића направио председником. Кад се Пашић вратио, био је окружен сваке вечери у ресторану Гранд-хотела, где је био одсео. Како које вече, број угледних радикала за његовим столом бивао је све мањи: чуло се да се он неће вратити на власт, како су најпре очекивали. Краљ се, међутим, није сложио са Протићевим идејама о уређењу државе. Хтео је централизам. Да би показао да стари вук још није мртав, ни близу смрти, Пашић је прихватио краљеву концепцију. Дошао је на чело владе, али је изгубио Протића, Настаса Петровића, Момчила Иванића, Драгољуба Аранђеловића и још неке „протићевце“. Странка је била *йоцејана*: то је краљу било исто толико важно колико централизам.

Питао сам Вукашина и о Солунском процесу. Зар се тамо нису сложили краљ и Пашић против трећег – Аписа? – Атентата није било, али је било нешто друго: француски Други биро је сазнао да Апис ради на сепаратном миру са Аустријом, и о томе обавестио Александра и Врховну команду. Краљ је, ако ни због чега, морао, због савезника, да уклони Аписа.

Што се тиче децембарског сукоба 1926. Вукашин је испричао ово. Краљ је рушио Пашића и спремао да га уклони у корист дворских радикала – Н. Узуновића, Љ. Јовановића, Б. Максимовића, В. Вукићевића. Постављао је Пашићу неке тешке захтеве. Кад је стари одбио, запретио је да ће његовог сина Раду отерати на робију за фалсификовање краљевог потписа. Каквог фалсификовања? Кад се довршавао Опленец краљу је хитно требала повећа сума. Његов адвокат се обратио Ради, као директору Словенске банке у кнез Михаиловој улици. Рада је, пристао, али је тражио меницу. Да не би краља узнемиравали, сам га је потписао. Кад је Александар добио зајам у Паризу, вратио је зајам Словенској банци, и адвокат му донео меницу са кривотвореним потписом. Александар је сачувао, да после с њом уцењује. Пашић се вратио кући депримиран. И те ноћи га је ударила кап.

Четвртак, 27. јул 1967.

Слободан се пре времена вратио из Ровиња. Обавестио нас о фамозним лицитацијама закупљених станова, о којима смо читали велики допис у *Полиџици*. Ствар није тако хитна како је тамо приказана. Он за сада спокојно гледа: не жури општина, па ни он не би журио. Тим мање што му треба много пара за довршење и уређење стана који се зида у Доситејевој улици. Његови задругари су захтевали да одмах дође у Београд, ради неких потписа, новог зајма, итд. Каже да је Стела боља и

„лакша“ него што приказује њена мајка. Истина, слабо једе. На Катарини, у води се брчка и игра каменчићима, али неће да се купа. У кући, покушала је њега да истера из кујне шаљући га „папа“. Он је упутио да *она иде „йаи“*. После тога, поштује га и боји се. Дође пред врата Слободанове собе, и саму себе опомиње: „Но, но!“ Искористиће добро море.

Пре подне ме, у улици Чарла Чаплина, зауставио Новак Милошевић. Није учињена неправда само мени него и Божи Љумовићу, кад је био амбасадор у Варшави. Гонили су га као информбироовца, што није био. Али није довољно слушао, особито своје другове у Црној Гори. И друге.

Субота, 29. јул 1967.

Дана је такође хтела да „провери“ своје срце. Др А[лександар] Рајковић је, после радиограма, нашао да је моја аритмија ишчезла: парова више није било. Био је задовољан својом дијагнозом и терапијом. Да узимам и даље помало анеурина. Прича о Стојану Новаковићу, који му је био деда по мајци. Каже да је чуо да Ђорђе Карађорђевић прима помоћ, само 200.000, а не 100 или 120, као ја. И он га срета, али Ђорђа потсећа на С[тојана] Новаковића који му одузео престолонаслеђе 1909. Код Дане није нашао ништа нарочито, и то је умирило. Не хотећи се одати пред медицинском сестром, у Дому здравља у ул. Војводе Вука, добацио ми да поздравим „ону своју сестру“. Хтео је рећи Ђорђа Карађорђевића. Али ја га никад не срећем кад идем у рачуноводство С[авезног] И[звршног] Већа да примим. Увек дође пре мене, он или његова супруга, – којој треба много (за коцку и за Италију), а он кући не донесе ни половину: све му разнесу његови „пајташи“. Тако је причала благајницама. Ни њу никад нисам срео.

Недеља, 30. јул 1967.

У писму Мари-Ани критикујем Де Голово понашање у Квебеку: може тако да говори писац, новинар, политичар, али не шеф државе, особито кад је у званичној посети. Кажем јој такође да читам велику и необичну књигу: *Le Matin des magiciens* од Louis Pauwels³⁵⁰ и Jacques Bergier³⁵¹ [*Јуџиро чаробњака* од Луја Повела и Жака Бержијеа] (Gallimard 1960; 514 страна).

³⁵⁰ Луј Пауелс (Louis Pauwels, 1920–1997), француски новинар и писац; покретач неколико данас чувених француских часописа (*Esprit, Variété, Travail et Culture, Marie Claire...*) и библиотека (Bibliothèque Mondiale, претеча Livre de Poche /Цепне књиге/). Написао *Љубавно чудовишће*, а из дугогодишње сарадње са Жаком Бержијеом настало дело *Јуџиро чаробњака*.

³⁵¹ Жак Бержије (Jacques Bergier, могуће рођен као Јаков Михајлович Бергер, 1912–1978), хемијски инжењер, члан француског Покрета отпора; шпијун, новинар и писац.

Понедељак, 31. јул 1967.

Одлазећи по „плату“ на Нови Београд, скочио сам у Земун, да контролишем своју простату код др. Милана Николића, одличног уролога. Био ми је дао 18 роверона пре два месеца. Врло је задовољан резултатом. Ињекције су деловале. А његова колегиница из Војводе Вука (из Железничке болнице) нашла је да је потребна операција.

Демо је бесан због Мириног поступка према нашој фамилији. Како изненада ми – сиротиња – кад она стално истиче свадбене поклоне њеног брата и њене сестре! Шта ми да донесемо за Младенце?

Среда, 2. август 1967.

Воја и Сека Грол су били и ове године у Ровињу, али су само Миша Стојановић (брат Секин) и Иван његов синчић становали у Масато 4. Сада је Слободан отишао Гроловима у посету. Нашао Штефицу и Милована Ђиласа. Ови су се похвалили да је Штефици и сину Алекси одбијен пасош за Мађарску и Аустрију. Она би се жалила и изнела своје заслуге у НОБ. Ђилас је прекорео: „Коме да се жалиш?!“ Слободан је чуо нешто значајније: да његов друг са факултета, Милован, има намеру да преведе Милтонов³⁵² *Изјубљени рај* у дванаестерцу без сликова.

Слободан нам је то причао о ручку. После нас је дочекао пред Доситејевом 11, пред кућом коју зида његова задруга „Вук Караџић“, да би нам показао свој стан на шестом спрату. Има још пуно да се ради, али смо доста могли да видимо. Једна соба с улице, сва у прозорима, дугачка 7, широка 3,5 м... Друге собе, мање, из дворишта за бака-Косу и за Срђана. Кухиња је доста велика. Први утисак је добар, нарочито због погледа на Звездару и због велике терасе са балконом. Слободан је остао са својим члановима управе а ми смо отишли да гледамо Лоренса Оливијеа у енглеском филму „Бани Лејк је нестала“. До краја се не може погодити ко је склонио девојчицу за којом трага полиција, са сер Лоренсом на челу. У једном тренутку се учинило да детета уопште нема, да је млада жена

Коаутор је (са Лујом Пауелсом) бестселера *Јуџро царобњака*, дела које се сврстава у фантастични реализам; написао и *На траницама моћућеї*.

³⁵² Џон Милтон (John Milton, 1608–1674), енглески песник, један од највећих у светској књижевности. Књижевни рад му се дели у три периода: у првом је објавио неколико сонета („Химна у јутро Христовог рођења“), две поеме *L' Allegro* и *Il Penseroso*... У другом, двадесетогодишњем периоду, оставио је поезију и учествовао у политичком животу, пишући једино прозне текстове у вези са различитим политичким и верским проблемима (*Ареојатишика*, *Одбрана енглеског народа*). У трећем периоду 1660–74. вратио се поезији, певао своја највећа песничка дела: *Изјубљени рај*, *Враћени рај*, *Samson Agonistes* (*Борац*). – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 674.

уобразила да га има, као што неке уображавају, да су у другом стању. Око ње се врзма и један чудак са мајмуном. А помишља се и на неке садисте који силују мале девојчице. Најзад се испоставља да је брат и њен *вечији друг из иџре* – љубоморан на сестру. Дете је добила са случајним човеком, кога није хтела за мужа. Али брат је љубоморан и на дете; хоће да га уништи. Занимљив психопатски случај.

Чујемо да су се вратили из Дубровника младенци. Решавамо да их пољубимо обоје ако нас посете. Нада је била љута, али ће се смирити кад јој буду дошли, њој првој. Она је то и заслужила. Умире за ту децу – све им чини.

Петшак, 4. август 1967.

Довршио сам и X књигу *Полиџичких усџомена* – нових 360 страна. Нећу да прећем одмах на XI. Прегледаћу, ред по ред, IX и X, убацићу „документацију“, и „илустрацију“, са много напада у новинама и карикатура, даћу мајстору Ивану Барти да их укоричи. Онда ћемо у Ровињу, па, ако сам жив, почећу XI књигу. И посета Милачићевих и Велимировићевих одложиће се за почетак октобра. Милачић се нада да ће дотле бити укоричене нове две књиге: нестрпљив је да их чита. Ја му опет кажем, на телефону, да се радујем таквом читаоцу, као што је Витомир Кораћ, тридесетих година, са задовољством писао II и III књигу своје *Повјесџи радничкоџ џокреџа у Хрваџској* у очекивању мога приказа у С. К. *Гласнику* – то ми је сам рекао.

Субоџа, 5. август 1967.

Били смо пре подне код Влајка и Добриле, па смо тамо и ручали. Нисмо могли да одбијемо, пошто су нам сва деца у Ровињу. Добрила је била необично срдачна. Кад смо се вратили, Нада нам саопштила да су их 3. августа посетили Светлана и Влада. После венчања, каже, Светлана га зове Владимир: то јој изгледа богаџије.

Јутрос смо добили писмо од Ивоне. Не чуди се несугласицама између Љиље и Бобија. Она је много шта приметила за оних 20 и неколико дана, али није говорила. „И други односи нису ту били много топли.“

Понедељак, 7. август 1967.

Дана и ја код Жане. Знала је да ћемо доћи па је спремила велико послужење. Биле су ту и сестра Лепушка и сестричина Милица. Успели смо да нам Лепушка прича о својим путовањима по обалама Средоземног

мора, док се Жана бавила са Милицом и њеном сусетком, малом Сашицом, са спрата. Кад сам похвалио намештај у спаваћој соби, Жана је објаснила како су који комад добијали или набављали најчешће од свекра и свекрве. Знали смо да је страшно везана за родитеље и за сестре. Сада видимо да је волела и свекрву, као и раније преминулог старог Јовића, „нотараша“ румског. Донео сам јој *Нову Изолду*, за коју се заинтересовала у аутобусу, док је лила киша, на повратку из Лознице.

Субота, 12. август 1967.

Мирјана Павловић у посети код нас, изненада. Била је врло разговорна. Упоређивала Лењинград и Москву. Причала о Истамболу и Паризу. Градове проучава пешачећи, нарочито Париз: несумњиво је најлепши. Чита о плану Барбароса, о немачком походу на Русију. Још је под утиском тешке Душанове болести. Он, лекар, стално је уверавао да је у питању жуч. Тек кад су га пренели у болницу уверио се да је срце. После тога једе неслано, сасвим неслано. Она се храни порцијама из мензе. Тежак је болесник, баш зато што је лекар. Не прима никакав савет. Сада је добро, јер је најзад пристао да је слуша. Никад је нисам видео тако орну.

Понедељак, 21. август 1967.

Бојка је оставила Слободана и Срђана у Ровињу. Дошла је ради путовања у Совјетски Савез на челу групе ученика Више школе за спољну трговину, њих 20-так. Одмах нас је посетила. Седели смо у башти кад је наишла Жана: донела из Лознице ону дугачку боранију. Одиста, једна махуна је имала 90 см. Бојка нас је мало расхладила: она је такву већ виђала у Ровињу.

Среда, 23. август 1967.

Узео сам карте за воз: полазимо нас двоје 31. августа. Плаћамо карту и по, па ће нам то служити и за повратак. Сви нам саветују да узмемо кушет-вагон. Плаћа се 1.700 динара више по особи, али се путује много удобније, ноћу.

На повратку са железничке станице, ишао сам Влајку и Добрили да се опростим пред одлазак у Истру. Они ће 4. септембра ићи у Нишку Бању, због реуме.

Четвртак, 24. август 1967.

У великом откуцаном писму Јова описује њихов пут по Црној Гори, фићом: Рада, Јова, Мира, Богдан, Милан. У другим колима – њихов пријатељ апотекар Драган, са женом. Дану је јако узбудио опис Руговске клисуре и Чакора, преко којих је, са мајком и Влајком, прешла, по мраку, снегу и леду у зиму 1915. Сетили смо се и Скадарског језера и Сутомора, Улциња и Петровца, наша летовања, последњем на Јужном Приморју 1940, са Дафне. Они су видели, из далека, Св. Стефан и Милочер. Поподне су нам дошли, опет изненада, Милутин Ристић и његово „најбоље дете“ Жана. Он је дошао пословно, као председник носилаца албанске споменице у Лозници, да се заузме за старог борца који је остао без ичега, болестан. Не примају га у болницу, нигде, јер није утврђено да има рак. Донео је, за надлежне, налаз социјалне раднице у Лозници: где и како старац живи, и лекарско уверење. Ништа није успео.

Док смо у башти читали тај извештај наишла су, на предња врата, два млада човека. Представили су се Дани: „Ми смо Мирковићи“. – Синови Станке и др Мије, наших старих пријатеља. Кад је захваљивала на моје писмо поводом Мијине смрти, Станка је обећала да нам пошаље кога од њена четири сина. Ово су били други Иван и трећи Владимир. Станка је у Загребу са најмлађим Тонетом, а најстарији Марко ради као књиговођа у Пули. Од ове двојице, један је новинар, сарадник у Радио-Загребу, а други инжењер-архитект. Врло су различити. Новинар је црнпураст као мајка, за коју смо тек сада сазнали да није из Алексинца, где се упознала с Мијом, него из Жагубице. Други је плав, као отац. Обојица пуну, чак сувише за младе људе. Новинар је више боем и говори живо. Инжењер, уреднији и ћутљив. Одједном су се осетили своји са нама. Остали су дуго. Ристићеви су се зачудили кад смо рекли да их нисмо видели 30 година кад су били сасвим мали, а тако су се брзо фамилијаризовали са нама: Господин Драгољубе, госпођо Дано. Види се да су им родитељи много говорили о нама.

Петак, 25. август 1967.

Договорили смо се да са Милутином и Жаном одемо Мирјани и Душану Павловићу. Жана је одавно желела да их упозна, особито Душана, пошто се виђе са његовом ћерком Цицом. Он је свршила медицину, али се бави козметиком, и Жана јој повремено долази, у Стојана Новаковића бр. [?], где станује и ради код Гаковићке-Лане, сестре др Свете Живковића. А ја сам је загрејао за Мирјану, чија историја доста личи на њену: једна и друга су се разочарале у идеал своје младости, једна у комунизам, једна у равнорски покрет. Дана је све познавала, али је волела да види како ће

Жана доживети Душана, о коме је чула да не признаје Цицу за своју, и Мирјану-Хилду, велику паћеницу, која је скакала у Нишаву, да не би пала – како се бојала – у руке Русима. Није успела да се удави, јер тежак мантил се није довољно брзо напио. Војник је извадио. Миле Милатовић је питао, – натерао сам Мирјану да нам то понови – да ли је вода била хладна. Она га потсетила на природни закон о ширењу топлоте.

Кад смо се враћали, кроз полумрачно Дедиње, сви смо резимирали своје утиске: Душан је тежак човек; Мирјана има само муке с њим, али би јој било још теже усамљеној. Ако је син Мића, долазећи у Југославију, само један сат провео код оца, мора бити неке кривице и до тога оца. Ако се Цица удаћила, опет не може само до ње да стоји. Жана је није поменула пред Душаном: тако смо се договорили. Било би мучно и не би ничем водило. Мирјана је све одушевила више него он. На њу је живот међу бољшевицима оставио тешке трагове, теже него пожаревачки затвор. Слатко смо се смејали кад је причала како је нека затвореница, Мађарица, која је уживала поверење управе затвора, обавестила да би др Света Живковић изразио жељу да се види с њом и разговара. Као затворски лекар, он је долазио из Забеле у женски затвор, или је ту и становао. Жене су га прале, пеглале, најбољом храном из кухиње снабдевале. Мирјана се бојала провокације: „Ја сам стари зец“. Није пристала на састанак. Али друге затворенице као да су биле слободније. Чуло се да је Света по казни бачен међу осуђенике који су нешто згрешили, остао без заљубљене женске неге. Таквог га је видела, на састанку, његова Милица. – „Што си тако пропао?“ – „Одговорила је стражарица која је присуствовала разговору. „Ја ћу вам рећи, госпођо! Доктор је кажњен зато што је швалерисао у затвору.“ Наивна и невина Милица је само узвикнула: „Црни Славо! Зар и овде?!“

Питао сам Мирјану да ли је чула да је умро, у Риму, у 60 година, историчар бољшевизма Исак Дојчер.³⁵³ Јесте, јавио је немачки радио. Није га познавала, али зна да је писао о Лењину, о Троцком,³⁵⁴ о Стаљину. Ја сам о томе читао опширно у *Монду*. Још један разочарани.

³⁵³ Исак Дојчер (Isaac Deutscher, 1907–1967), британски публицист и политиколог; ангажовани интелектуалац, аутор студија и монографија о СССР-у, Октобарској револуцији и о водећим личностима Октобра и међународног социјалистичког покрета. Гл. дела: *Стаљин – политичка биографија*, *Русија после Стаљина*, *Троцки*, *Трагедија бољског комунизма између два рађа*, *Есеји о савременом комунизму*. Најзначајније му је дело тротомна биографија Лава Давидовича Бронштајна Троцког, под насловима: Прва књига – *Наоружани њоррок*, Друга књига – *Разоружани њоррок* и Трећа књига – *Пројанани њоррок*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 656.

³⁵⁴ Лав Троцки (Лев Троцкий, право име Лев Давидович Бронштейн, 1879–1940), руски револуционар и публицист. Учесник Другог конгреса РСДРП (1903), где се колебао

Мирјана и Жана су се среле на питању хапшења, затварања, мучења и стрељања. Жана је рекла нешто о својим чачанским искуствима. Мирјана је направила поређење између „непријатељских“ и „наших“ мучитеља. За време окупације, Немци су били механизми, машине, робови они *лично* никога нису прогонили. Њима је био главно *број*. Наши су мучили одређене личности, са извесним познавањем и са мржњом. Сложиле су се да је ово друго било теже, али је имало неког смисла. Ја сам додао да бих више волео да ме стрељају „наши“ него Немци или који други непријатељи који о мени не знају ништа и за које нисам индивидуа него ствар, број.

Субота, 26. август 1967.

Светлана и Влада раније дошли у посету. Собу је упрљао молер, па смо их примили у дворишту. Причали су о својих 3500 км. пута. Занимао ме Цариград, Светлана каже да вреди видети и упознати. Сада смо ми ишли Мири и Јасмини. Дошли су и младици. Наишла је гђа Душанка, која има девојчицу од 13 година, али ипак је полагала постдипломске испите. Училе су заједно, она и Светлана. Сада је довела и мужа, ћутљивог Лесковчанина, лекара. Чуо је да Мира има неку израслину на левој долактици, па је хтео да види. Помишља на неку цистицу. Кад је чуо да имамо зета у Лесковцу загледао ме пажљивије: „Ви ме подсећате на неку познату личност“. Сви смо се насмејали кад је рекао да личим на Д[рагољуба] Ј[овановића] Најпре се сетио да је гледао слике у новинама, и затим да ме и слушао на збору у Лесковцу, на Вашаришту кад је имао 13 година. Упамтио је да сам говорио о некој згради на четири спрата. Много касније је разумео да сам на тај начин придобијао људе за федеративно уређење Југославије. Влада је слушао необично пажљиво, а Мира и Светлана су се осећале нелагодно што су др. Мил. Хаџи-Јовчић и његова Душанка тек сада утврдили ко је њихов девер, односно стриц. Влада је знао више, али не да сам већ тридесетих година проповедао федерацију, да сам био у Шпанији, да сам уствари осуђен зато што сам добио писмо од Мачека из емиграције, да су ме, на робији, четници примили као непријатеља, итд.

Недеља, 27. август 1967.

По обичају, недељом не радим, него прегледам прочитане новине, вадим исечке и, или, пишем дужа писма. Данас обавештавам Јову о Слободановом стану у Ровињу. Кад је чуо да је у кризи, понудио је да узме један део веће закупнине, с тим да има право на уживање једног дела. Јавио сам да се ради о *кујовини*, а не о новом закупу. А зато ће требати неколико милиона: ми их немамо. Поменуо сам и др Хаџи Јовчића.

Поподне смо ишли код Деме и Наде. Њихови из Радовљице озбиљно намеравају да пређу у Београд. Својим везама, Драшко је успео да се Беба запосли у дирекцији Народне радиности. Доћи ће већ 3. септембра. У почетку ће становати код „старих“, али ће гледати да добију стан. Невоља је и са девојком, јер Нада не може више да подмеће леђа, као што је увек чинила, за све. Ноге су је издале, а ту је и чир на желуцу, крвни притисак. Само, да ли ће и кад млади добити стан у Београду? Да ли ће Беба наћи с неким да замени свој стан у Радовљици?

Храбра је и способна та Беба. Са малом Лили били су на мору, у Црквеници. Она то дете сјајно држи и васпитава. Верујем да ће се добро пласирати сама у Београду.

Понедељак, 28. август 1967.

Цанићеви су најзад успели да уђу у свој стан у Молеровој 29, који су купили као неусељив, пре много година. Уступили су свој у Цетињској и Белин у Цвијићевој, само да добију ово. Више од месец дана се Драга борила са мајсторима, док је Милутин, болестан, становао код Цуне, на Булевару Револуције. Сада су се прилично средили и скупили. Јавила је њихова Љиља да могу да дођем. Дана није могла, па сам повео Жану, која је хтела да посети Цаниће после трећег или четвртог колапса за месец дана. Много су потрошили и намучили се, али ће им сада бити лепо. Имају три собе и терасу у приземљу.

Ми одлазимо у Ровињ, Жана у Алжир можда на четири, па и на пет месеци. Дуго се нећемо видети. Познајемо се мање од четири месеца – од Ђурђевдана, али ја сам већ навикао на разговоре с њом. Показало се да је паметан човек и лепа жена. За мене је – хтео сам на растанку да јој кажем – разговор с њом био извор радости. На те речи је весело кликнула и рекла: „И мени је било пријатно!“ Она се тешко загрева. „Ја сам за дуге стазе“ – рекла је једном. А пред Бојком оног дана: „Ви испољавате...“ Хтела је рећи да је она затворена. Мислим да има и нечег другог: она је разочарана у покрет и у људе којима је посветила своју младост. Сада је резервисана према свему и према свакоме. Као да је изгубила способност да се одушевљава. Ја бих волео да се разведри, али тешко иде.

Код Цанићевих смо видели сву њихову децу сем Бате, који је ветеринар у Нишу. Бела нас дочекала, са белим смоком; Љиља наишла са мужем, инж. Васом Манићем, кога смо већ упознали у Ровињу; Цуна дошла, сва бучна – нов судија у Београду. Жана искористила њено правно знање да покрене питање сестре Душице која је неправилно оглашена за сувишну, иако је једина стручна у Заводу за продуктивност рада. Жана хвата у лету сваку прилику да би решила какав *проблем* некога у својој породици.

Кад смо се враћали говорио сам јој о евентуалној акцији за препород. „Ја нисам ништа, Жана сем за оне који знају за мој ранији рад.“ Ја сам је питао да ли је капитулирала или абдицирала. Није одговорила. „Ја не смем ни да капитулирам ни да абдицирам, – рекао сам. 28 година су ме људи издржавали са целом породицом, и ја могу да им се одужим само на један начин: да се до краја живота жртвујем и на крају да положим живот за народну ствар.“ Опет је ћутала. На растанку – ко зна на колико времена – пред њеном кућом једноставно и мирно је закључила: Време је необично. Свашта се догађа. Ко зна шта све још може бити.“ Такав је биланс нашег четворомесечног дружења. Слаб.

У Лозницу сам однео *Нової Антијеја, Земљу и Раг* и још неке мале ствари. Жана је прва читала. „Све је лепо, казала је, али је поменула само „циљ у животу“. „Ја немам циљ у животу. Некад сам га имала. Сад сам празна.“ Читала је и *Нову Изолду*. Допала јој се више него Велимировићев роман *После ашешаиша*, који је, за оца, откупила у 10 примерака. Ликови су јој се учинили реални. Арапин јој најсимпатичнији, Василије најгори – мали, себичан шпекулант. Ната је племенита, или бар добро васпитана. Францускињу разуме, али се њоме не одушевљава. Морала је бити великодушнија према Нати.

Не волим што се Жана толико бави нашим недељним листовима и журналима. Вероватно је уморна од канцеларије и од брига за своје, па се на тај начин одмара. Сартрово *Јеврејско пишање* лепо је разумела на француском. Теже је читала *Les mots*. Није нашла себе у његовом детињству, иако сам очекивао, јер је била и сама велики читач, – ближа јој је Симона де Бовоар, о којој много налази у *Нину*. Гледаћу да јој добавим монографију о њој од Франсиса Жансона.³⁵⁵ И сам ћу је радо прочитати у Ровињу.

између болшевика и мењшевика; 1905. се вратио у Русију и активно учествовао у Револуцији, био председник Петроградског совјета. Учесник је Лондонског конгреса РСДРП (1907). У то време организује самосталну групу Правда; 1910. учествује у обједињавању свих партијских група, али се не држи усвојених закључака. За време балканских ратова ратни је дописник листа *Правда*. По избијању Првог светског рата одлази у Швајцарску и Француску. Учествовао је на конференцијама интернационалиста у Цимервалду и Кинталу. Постаје члан Болшевичке партије у августу 1917, а од септембра је председник Петроградског совјета и његовог Војно-револуционарног комитета, члан партијског политбироа за руковођење Револуцијом; комесар иностраних дела у првој совјетској влади. Одбио је потписивање мира у Брест-Литовску. Од 1923. на челу је опозиције у партијској организацији и један од главних актера све оштријих политичких борби међу болшевицима. Протеран из СССР-а 1929, азил добио у Мексику, где га је убио шпански комуниста, агент НКВД-а.

³⁵⁵ Франсис Жансон, француски књижевник и пацифист, помагао Алжирце у борби за независност. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 92.

Четвртак, 31. август 1967.

Пред поноћ Дана и ја ћемо кренути возом према Пули. Узели смо тај фамозни кушет-вагон. Видећемо како је; да ли се одиста одмори. Примио сам на Новом Београду, па сам покушао да видим у 7. јула бр. 1, великог преводиоца. Оставио цедуљу: „Partir c'est mourir un peu.“ [Отићи то помало значи умрети.] У Балканској сам нашао Влајка и Добрилу. Опростио се.

Ровињ, петак, 1. септембар 1967.

На београдској станици нас испратио Милан, ради убацивања кофера. Хтео је и да види како ћемо се сместити. Срећом, наша места су доле. Остала 4 лежишта: млад официр, Ужичанин, са службом у Илирској Бистрици са женом Славонком и малом девојчицом и два млада господина с којима се нисмо ни упознали. Сишли су у Загребу. Породица славонско-ужичка, врло пријатна, оставила нас у Пивки.

У Ровињу, на аутобуској станици није било ни Слободана ни носача Шјора: били су на ранијем приспећу. Један Војвођанин досељен овде, понудио се да нам пренесе два кофера. Торбу сам ја понео. Слободан нас чекао код куће. Добровољном носачу-аматеру дао сам 1.000 дин, по Слободановом савету: то је знак да је овде све скупо, скупље. Срђан је недавно сломио колена, али му је др Миле Јекић дозволио да се купа, па је позлило. Ипак са друштвом је по цео дан. Дошао је предвече. Леп је и здрав, умиљат и послушан. И ову годину, шесту, завршио је са одличним успехом, мада је на полугођу био врло добар. Мајка га стално опомиње, због све тежег примања у гимназију. Слободан је задовољнији њиме. Дафне је чак против тога да и он буде „интелектуалац“, као ми: боље нека ради нешто практично и корисно. Дана и ја се не мешамо, али волимо да добро учи и да буде поткован. Он није, рекло би се, књишки мољац, као ми сви што смо. Нека се слободно развија, па ћемо видети. Другови га воле, зову га Срле, кажу да је „добар другар“. Раније је био „брат“ са Алеком Вере Шеган-Будимлић. Сада као да су се мало удаљили. После се дружио са Пеђом Милета и Ане Максимовић, и то још траје, тим више што су у истој улици. Ана ми каже да Срђан врло позитивно делује на Пеђу, који је друкчије природе. Сада има Сашу, доброг, малог паметњаковића, а овде се дружио, са доста тешкоћа, са Вавом, сином оне Секе, која је била

раније удата за Лалета Ивановића. (Они станују сасвим близу нашег двора Масато 4. Видео сам је чим смо стигли. Још је лепа и дражесна, али је муче главобоље). Стигао је, дакле, Срђан, па смо заједно довршили наше сендвиче. Бака – grand' mère – је донела и чоколаду, – која се придружила великом броју већ добивених – и много колача. Сутра путују отац и син. Нас двоје остајемо сами. Нећемо никога да зовемо, нити ћемо ићи у Копар, камо нас је звала Мики. Дана хоће да се потпуно одмори. Ипак смо понудили Милошевићима да дође једна од сестара, Беба или Нада, да предахну од неговања стрине Христине, за коју смо израчунали да мора бити у 90-ој, или мало даље. Сумњамо да ће доћи. Оне су увек готове да прискоче у помоћ коме је нужда, али не умеју ништа да приме.

Овде сам нашао Бојкину карту из Кијева. Слободан и Срђан су, као и ми, добили такође прву из Пеште.

Субота, 2. септембар 1967.

Слободан и Срђан одоше поподне за Београд, возом. Нисмо ишли на станицу. Дана и ја остајемо – anfin sents! Сутра идемо на Пунту. Надамо се лепом времену, као што је било сваке године у септембру. Дешавло се да се ја купам 8, па и 10. октобра. Не опраштамо Слободану што Милана није водио ни кроз целу шуму Пунте коренте, до кампа Београд, ни на Црвени оток, ни у Међународни студентски центар. Ништа није видео, сем Катарине и црквеног платоа, од толиких и тако разноврсних богатстава Ровиња. Показали су му нове хотеле: Парк, Мулин, Лоне, Ровињ, али га нису купали испод Монте-а и на толиким импровизованим каменитим плажама. Везали су се за ту Катарину. Дана и ја је бојкотујемо, због све безобразније цене превоза: од 10 дин. попела се на 100.

Недеља, 3. септембар 1967.

Провели смо пуних девет часова у шуми на Пунти. Гледали море, дисали шумски и морски ваздух, за који је Југослав Михаиловић, Дафнин познаник, једном рекао да га треба стављати у боце... Испред нових хотела су уређене и бетониране плаже, али то није за Југословене. Само странци то уживају. Ове године их је више но икад. Највише су Немци из Савезне Републике [Немачке]. Затим долази Аустрија, пре свега Беч. Талијани, нарочито из Трста, опет су бројни.

Понедељак, 4. септембар 1967.

Прву посету гђи Беби и Јови Петровићу нашем портретисту. Чули смо већ да су код њих на стану и храни сликар Мирко Рачки³⁵⁶ и његова Талијанка-Сплићанка, гђа Мила. Млађа од њега 25 година, можда и више, пошто он сада има 88 година. Први пут га видим и очаран сам његовом свежином и мудрошћу. Обоје су се, много занимали за „моје затворе“ како је писао најпре Силвио Пелико,³⁵⁷ а затим Жозеф Кајо.³⁵⁸ „Црна госпођа“ (the Black Lady) се толико занела мојом причом да је стално корила гђу Габи и Дану што разговарају. Оне су спуштале глас, али је њу и то револтирало. Живела је дуго у Београду – кад је била удата за сликара Нарциса – па је познавала многе политичке људе које сам помињао, или бар чула за њих, па је хтела да чује што више. Тврдила је чак да јој је и моје име познато. Рачки се држао сасвим друкчије. Прекорио ме што сам рекао да „немам великих илузија да мала држава може имати моћну армију у данашње доба“. С њим се одмах сложио г. Петровић, и позвао се на пример Србије. Ја сам објаснио да сам, у следећој дебати, допунио своју реченицу, коју је упадицом о атомској бомби прекинуо министар Васа Чубриловић. Рачки се стално враћао на моју критику комунистичког једнопартиског система, тражио да му објасним како замишљама владавину у једној тако несложној и раширеној држави као што је Југославија. Он је имао склоност за диктатуре, јер само оне су стварале велика дела.

Кад смо дошли, уназад, на краља Александра и на моју критику његовог централизма, гђа Мила је питала зашто је било важно што је то дошло од стране једног Србина, и то Србијанца. Г. Рачки је објаснио: зато што се сматрало да постоји великосрпска хегемонија. Њему је ипак било

³⁵⁶ Мирко Рачки (1879–1982), сликар и графичар; сликарство учио у Бечу, Прагу, Минхену, Риму и Женеви; у Загребу био управник Модерне галерије; дописни члан ЈАЗУ. Његова најзначајнија дела инспирисана су темама Дантеове *Божанствене комедије*, епом *Смрт Сmail-аје Ченџића* и српском јуначком поезијом. Извео је композиције у Свеучилишној књијници у Загребу и сцене у црквама у Осијеку и Лудбрегу. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 162–163.

³⁵⁷ Пелико Силвио (Silvio Pellico, 1789–1854), италијански песник елегичар, драмски писац и патриот. Аустријска власт га осудила на тешку тамницу, што је описао у делу *Моја тамновања 1833*, које је изазвало велико огорчење против Метерниховог полицијског система и аустријске власти у Италији, и снажно утицало на јачање италијанског национално-револуционарног покрета уочи ратова за ослобођење и уједињење Италије. Дела: драме *Франческо да Римини*, *Леонијеро да Дершона* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 958.

³⁵⁸ Жозеф Кајо (Joseph Callaux, 1863–1944), француски политичар и државник, више пута министар финансија, а министар-председник 1911–12. Био је ухапшен 1917. јер се залагао за сепаратни мир с Немачком. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 190.

жао што сам се толико излагао. Затвори и интернације под монархијом, и 8 и по година под комунистима! „За Бога милога! Овакав човек! Зар нисте могли корисније употребити свој живот! Зар разни режими нису умели да вас искористе за опште добро!?“

Од Бојке нам је овде стигао поздрав из Волгограда, који је раније био Стаљинград. „Прастари, велики простори: то је Русија“.

Субота, 9. септембар 1967.

Почели смо да се јављамо пријатељима и родбини. Најпре нашим Францускињама – Маризи, Мари-Ани, Ивони. Дана је предложила да се одмах јавимо и Жани да би је затекло пре него крене у Алжир. „Како замислити да Жана поцрни, ма и у Алжиру, или пак да пресуши извор радости?!“ Послао сам карте са сликама – црне, пошто су у боји 70 и 80 динара и Деми и Нади, Мири и Јасмини, и другима.

Јово Живанић, инж. комерцијалист, жели да се убрза процењивање наших станова, како би се што пре изложили лицитацији и продаји. У октобру ће већ бити изложена продаји прва серија од 37 станова. Да ми уђемо бар у другу серију. У општини му је секретар рекао да је боље што раније, јер ће цене бити све веће и услови плаћања све тежи. Живанић каже да се Слободан сагласио са овим ургирањем. Пошли смо заједно у Градско стамбено предузеће. Њему је директор обећао да ће са инжењером доћи већ 1. септембра да види наше станове. Ишли смо да узмемо реч да ће доћи док сам ја овде, пошто Живанић улази и оставља свој и гђе Милесе кључ са I спрата. Обећао је, али није одредио дан. Узео сам на себе да га опомињем, њега и ту „другарицу инжењер Аницу“. То ћу чинити, мада нисам сигуран да је то корисно. И Слободан није склон журби. Много ће зависити од опште политичке ситуације. Кад је промењен режим у Грчкој, у јуну, овде је завладало уверење да ће опет доћи Талијани, да су чак одређени њихови префекти да се наша војска повукла иза старе границе код Ракека, итд. У таквом стању, мало ко би се од наших људи отимао да купује те станове, а ни општина не би журила да их продаје Београђанима и Загречанима. С друге стране, за оног ко верује да неће доћи до такве промене, можда је баш сад тренутак да купи под најбољим условима. Ко би знао? Ја ћу учинити како жели Живанић.

Недеља, 10. септембар 1967.

Дошли су нам у посету Мирко Рачки и Јован Петровић, без гђе Миле, која трпи само разговоре који њу интересују. Рачки је хтео мало да чује и Дану. Она опет више воли мушко него женско друштво. Великом сликару

се одмах свиделе, на нашем спрату велике, светле, бело окречене собе. Кад се жалим да је високо, стари каже да њему није тешко да се попне ни на десети спрат: „Лак је као перо; ништа не једе. Данас је појео два ђевапчета. Мила грдно ждере, а опет је мршава!“ – „Нервни тип. Такав је био проф. Никола Вулић. Чудо меса поједе, а не познаје му се.“ – Рачки се дивео и погледу на море са наша четири прозора. Прима 126.000, уметничку пензију. На њу је мислио Аугустинчић,³⁵⁹ јер је првашња, редовна била сасвим мала. Рачки каже да није право да он прима пензију. Никад није служио, ни улагао као чиновници. То је милостиња. Али зато би требало да, као пре, слободно продаје своје радове. Говоримо о његовом ранијем послодавцу, Петру Петровићу – Врапцу,³⁶⁰ који је издавао Народно дело, Свезнање, и друге књиге, од којих је многе илустровао Рачки, као Божанствену комедију, народне песме, итд. Он је, вели, лепо пролазио са Петровићем, али су се други сарадници, особито преводиоци, жалили да их је експлоатисао. Изгубили су се за време рата, па га је Мила пронашла, преко централне пријавнице у Београду. Пошто Петровића, па и Петра Петровића има безброј, Рачки је послао из Предговора Свезнању подробне податке о њему. Трбало је уновчити неке Рачкове слике које су остале у једној породици београдској. Мила их је добила, Петровић их добро продао. Остала је велика о Матији Гупцу.³⁶¹ Њу је Мила донела у Загреб. Петровић долетео авионом по њу, јер је нашао купца, изгледа Маршалат. Нудио је 200.000. Пристао на 400.000, и одмах исплатио. Значи да је имао купце за већу, много већу цену.

Четири његове слике налазе се у Патријаршији у Београду, али их није потписао. Био је недавно, али кратко. Није стигао. Мора да дође и

³⁵⁹ Антун Аугустинчић (1900–1979), вајар, професор Академије ликовних уметности у Загребу, члан ЈАЗУ, дописни члан САНУ и АНУБиХ. Стил реалистички, снажан у материји; изван модерних манира и праваца. Радио је споменике, портрете, композиције, актове, рељефе: *Сјоменик ђалим Шумадинцима* у Крагујевцу, *Пејру Кочићу* у Бањалуци, бронзану фигуру *Ругара* у Женеви, монументални *Сјоменик Пилсудском*, *Сјоменик Матији Гупцу*, портрете *Маршал Тићо* и *Моша Пијаге*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 138.

³⁶⁰ Петар Петровић Врабац, књижевник, књижевни критичар, директор издавачке куће Народно дело, уредник енциклопедијског лексикона Свезнање.

³⁶¹ Матија Губец (?–1573), сељак из Хрватског Загорја, вођ Сељачке буне 1573. Побуњени су били кметови којима је он улио свест да траже „своје правце“. Створио је широк план за устанак хрватског и словеначког сељаштва, али га није могао остварити због незрелости и нејединствености класе коју је предводио. Учврстивши се код Стубличких Топлица, с језгром побуњеничке војске од око 10.000 људи, дочекао је феудалну војску Гашпара Алапића; битка 9. фебруара 1573. решила је судбину Сељачке буне: сељачка војска је разбијена и масакрирана, а Губец је, после мучења, погубљен у Загребу 15. фебруара 1573. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 575.

потпише. То су манастири српски: њима то треба. А Гупца је вероватно узео Тито, као *Своја Зајорца*.

Опет ме пита зашто сам се разишао са Титом. Он добро чува Југославију. Ко би други тако? Велика светска дела су остварили само диктатори – фараони, Луј XIV,³⁶² Петар [Велики], Наполеон.³⁶³ Народ мора да има сложне управљаче, нарочито ми Балканци.

Гледа румено Петровићево лице испред белог зида. Ја му скрећем пажњу на каранфиле Јованове између њега и зида. Рачки обожава цвеће, али на земљи, на корену, а не посечено. То је варварство. Ја се слажем с њим, али Петровић и Дана бране оне који немају природу, а хоће да гледају такву лепоту. Затим болесници. Ја предлажем да им се доноси цвеће у сакцијама. „Али оно тамо брзо увене и угине“, каже Дана. Тада је Рачки пита зашто увек ћути. „Тако људи мисле да сам паметна. Боље да ћутим него да говорим свашта.“ – „Већ је, врло мудро то што сте рекли.“

Рачки: Ја не заслужујем пензију, јер се никад нисам мучио. Ја сам сликао, али само оно што сам волео и кад сам волео. То није рад. То је гозба. То је весеље.“ – Ја цитирам Андре Мораа: „Кад седам за свој радни сто, као да идем на љубавни састанак.“

Разликујем стварање од рада. Жана ме је неки дан почаствовала: „Ви сте стваралац. Ја нисам.“ Та жена која је тако самосвојна, динамична, продорна, „реална“, како она каже, тако деградира себе у нашим разговорима. Ја је храбрим у супротном правцу, без успеха. Њој као да је утиснуо печат, кад је имала 18 година, Ђура Ђуровић. Шта је било после? Да ли се у њега разочарала, или у себе? Једном је Ђура дао равногорским омладинцима задатак, да пишу. За њен рад – анониман – рекао је:

³⁶² Луј XIV (1638–1715), владао 1643–1715, син Луја XIII; назван је „краљ Сунце“; подигао је апсолутизам на највећу висину и водио многе ратове да би обезбедио хегемонију Француске у Европи; саградио је Версај и био мецена многих књижевника и уметника. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 519.

³⁶³ Наполеон I Бонапарта (1769–1821), француски цар, један од највећих војсковођа света. Као командант француске војске у Италији 1796. и 1797. извојевао је победу против Аустрије, а Кампоформијским миром 1797. укинуо Млетачку републику; поход на Египат извршио је 1798–99. По повратку у Француску, користећи незадовољство које је владало против Директоријума, извршио је државни удар 9. новембра 1799. и заузео режим конзулства 1799–1804; узео је неограничену власт, као први конзул, а од 1802. као „доживотни конзул“. За време конзулства спровео је многе значајне реформе у држави. Користећи постигнуте успехе прогласио се 1804. за императора, настављајући освајачку политику. Завладавши највећим делом Европе, кренуо је 1812. на Русију, али је био поражен; пораз код Лајпцига 1813. и пад Париза 31. марта 1814. приморали су га на абдикацију; заточен је на острву Елби, одакле се вратио 1. марта 1815. и 20.

„Познаје се стил мушкарца!“ Мени је, из тога, или нешто каснијег доба показала текстове своје, а такође исписе из Анатола Франса. То, кад сам рекао да је стари мајстор мој омиљени писац. О мени је слушала од њиховог кума судије Миловановића, који је њу одушевио за четнике, а сам се није ангажовао. Рекао јој – не знам у ком периоду – да сам демагог. Говорим сељацима да им „нису потребни агрономи: они сами више знају.“ То није истина. Увек сам се трудио да придобијем што више агронома. Зато сам толико полагао на Д[рагомира] Ђосића, на Драгомира Јовановића, на Ж[ивомира-Жику] Милојевића, на Душана Станковића. Старао сам се да придобијем Младена Јосифовића³⁶⁴ (без успеха), а обрадовао се приступању Милана Ђурића: одмах је ушао у Главни одбор. Мазео сам Младена Урошевића, Љубу Урошевића³⁶⁵ и др. Тада сам рекао Жани да је познанство с њом „велико обогаћење“. Не бих волео да се разочара и да је изгубим. Али она се тешко одушевљава.

Рачки је говорио чудне ствари о својој првој жени. Била је инжењер хемије, познавала природне науке. У старости је захватила таква склероза – причао нам је, онда се претворила у животињу. Ништа више није знала, ничега се није сећала. Кад су шетали Максимиром или Тушканцем, пробе ради, питао је да ли познаје неки плави цвет, не знам који: умела је да каже његово латинско име. Искусан хемичар није више знала да каже формулу воде, а ето остало јој то из ботанике! Чудна појава!

Вратили смо се, тим поводом на цвеће. Јова Петровић се сећао како Швајцарци, у пољу, беру читаве нарамке нарциса. Не могу да одоле њиховој дражи ни обиљу у слободној природи. А кад дођу до железнице, на повратку, све побацају. Рачки је исто гледао на Загребачкој Гори. То су варвари, убице, злочинци!

Понедељак, 11. септембар 1967.

У стамбеном предузећу – поновљени захтев да дође комисија. Неће моћи ове седмице. Другарица инжењер ће ме обавестити касније, кад буде

марта поново освојио Париз. Али, због пораза код Ватерлоа 18. јуна 1815, прогнан је на острво Света Јелена, где је и умро. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 750.

³⁶⁴ Младен Јосифовић (1897–1981), фитопатолог и ботаничар, професор Пољопривредног факултета и директор Института за заштиту биља у Земуну, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. Објавио је више научних радова, уџбеника, књигу *Болести воћака* и монографију *Флора Србије*. Симпатисао је левицу, али је политички био неактиван. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 994; Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 124.

³⁶⁵ Љубисав Урошевић, агроном, леви земљорадник, из Шумадије. Био је заменик члана ГО НСС 1945. После ослобођења политички се пасивизирао. Био је јак у својој струци. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 355.

разговарала у општини са члановима. Јова Живанић је ангажовао њихову пријатељицу и гошћу гђу Паву Маринковић – рођ. Видосављевић да буде код куће кад дође комисија. Обавестио сам је да се све одлаже, и позвао је на кафу. Сазнали смо да је родом са Косова, из Митровице, из патриотске српске куће Видосављевића. Отац је био из Митровице, мати из Топлице, где је он одлазио националним послром. Радио је на пребацивању четника-комита из Србије у Македонију. Учествовао је у Балканским ратовима. Умро 1914. од тифуса. Она има млађег брата, али су остали рано без родитеља, скоро самохрани. Учила је пет разреда гимназије у Скопљу, више није могла, па је примљена у београдску нудиљску школу као питомица. Запослила се врло рано у београдској просектури и ту је радила пуних 45 година. Од пре две-три године је у пензији. Сада има 75 година. Била је срећно удата за млађег сина композитора Јосифа Маринковића,³⁶⁶ Видена, који је био правник, највише рачуноиспитач у Народном позоришту. Умро је, млад, 1953. Од онда се око ње купи сиромашна родбина из Митровице, пре свега породица њеног брата. Једну, старију кћер је подигла и удала, али није добила признање. Везала се за мужа „комуњару – још Црногорца“: тако се једном изразила, па је добила страшна писма од братанице и од зета. Тако су се разишли. Брат сада покушава да јој наметне млађу од 13 година. Али она више не може. Има леп стан, од Маринковићевих, али је он заузет. Има свој стан, у Његошевој 28, где су становали раније Слободан и Бојка. Код Живанићевих долази у Ровињ сваке године, од 1958, као другарица гђе Росе Живанић, па су се и овде виђали. Њен муж зна Слободана из Народног позоришта, где су обојица дуго радили. Она је у најбољој успомени задржала Алексу, Слободановог оца, који јој је био директор у гимназији и добротвор. Најзад, са Жаном Ристић-Јовић радила је заједно у Институту за судску медицину. Пуно људи о којима смо могли да разговарамо. Много је слушала о мени и Дани од Живанићевих, о мени од свога мужа. Одмах смо се све троје јавили Жани пре њеног поласка за Алжир.

Гђа Пава је имала тежак живот као сироче и као сиротиња, али су је најтеже погодиле две породичне трагедије: брата су јој, већ у истрази, убили комунисти крајем 1944, или почетком 1945, а остала је 1953. без вољеног мужа. Деце није имала, па се посветила братовљевој. Више нема

³⁶⁶ Јосиф Маринковић (1851–1931), скомпозитор и хоровођа, академик САНУ. Оргуљашку школу завршио је у Прагу; у Београду је био диригент Певачког друштва „Обилић“. Представник је српског романтизма; истицао се као композитор соло-песама. Гл. дела: хорови *Народни збор*, *Јуначки џоклиц*; на народне теме *Кола*; уз пратњу клавира *Пошочари*, *Задовољна река*; соло песме *Чезња*, *Кажми ми кажми*, *Сшојанке* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 584.

живаца ни за то. Вапије за слободом и за миром. У Београду, иде на све позоришне премијере и боље комаде а гледа скоро сваки нови филм. Тако живи духовно, а своје невоље заборавља плетући разне ствари, за поклоне. Нуди Дани да јој иштрика шта хоће.

О Жани се изражава најпозитивније. „Наша Жана; најбољи радник у Институту; директорица проф. др Јулијана Богићевић има највеће поверење у њу, све јој потписује без читања; зна медицину, као лекар; администрација је сва у њеним рукама.“ Изненадило нас да је Жану тако тешко погодила смрт њене свекрве, мајке њеног Слободана. Плакала је, ридала, да су је кандидовале за суседну лудницу. Разумљивије је што се толико ожалостила смрћу своје Нане. „Али, молим вас, Слободан је морао да је теши и смирује кад је плакала за његовом мајком!“ Сложили смо се да је Жана много претрпела у најосетљивијим годинама: четничка ствар за коју се сва заложила, бедно је пропала – војнички, политички и морално, а под комунистима је хапшена под најтежим околностима, зостављана, остављена без права гласа и без могућности да студира. Тако интелигентна и способна, а остала без факултета са великим и тешким радом међу лешевима већ 19 година, а са врло скромном платом. Зна да је супериорна, а претекла је све њене мање вредне другарице и другове. Тешко је њој.

Среда, 13. септембар 1967.

Из Нишке Бање, Влајко и Добрила су, са малим друштвом, скочили до Пирота. Јавили се картом кад су се нашли „у малом Пироту великог Драгољуба“. Нису нашли тамо ништа интересантно. Мало је изграђен; неколико вишеспратница: „и то им сачињава нови Пирот“.

Петак, 15. септембар 1967.

Повели смо госпођу Паву у биоскоп „Београд“. Била је врло задовољна, што се опет нашла са нама и што је филм био добар. *Нахори* са Џоном Вејном³⁶⁷ – лов на дивље звери – за светске зоолошке вртове – у Тангањики: лов на жирафе, на слонове, на зебре, на лавове, на хијене, леопарде, а врхунац је био борба са носорозима. У нарочитим аутомобилима су их гонили, бацали ласо, *Машине проиш животиња*, у

³⁶⁷ Џон Вејн (John Wayne, 1907–1979), амерички филмски глумац и редитељ, играо углавном у вестернима, тумачећи ликове правдољубивих и усамљених јунака. Награђен је Оскаром. Гл. филмови: *Велико суђење*, *Поштанска кочија*, *Дуго цушовање кући*, *Рио Гранде*, *Песак Иво Циме*, *Миран човек*, *Црвена река*, *Трајачи*, *Човек који је убио Либерџи Валанса*, *Рио Браво*, *Ел Дорадо*, *Аламо* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 379.

трку, са човековом интелигенцијом и техничком опремом. Чудесни призори планина, пустиња, џунгле, и те ванредне боје! Уживали смо и дрхтали од узбуђења! Тако што је вредело доживети.

Пред наш одлазак у биоскоп, дошли су нам Мирко Рачки и Јован Петровић, да се г. Мирко опрости пред одлазак у Загреб. Сестра гђе Миле треба да се оперише, вероватно од рака у грлу, па морају да буду тамо.

Вратили смо се на политику. Објаснио сам своју мисао о армији мале државе: [мала држава] мора да има моћне савезнике, као што је имала Србија. У овом случају Совјетски Савез, Француску, Америку и Британију. М. Рачки је причао један свој разговор са Иваном Мештровићем о краљу Александру. Кад је полазио за Марсеј рекао је Мештровићу да ће, кад се врати, Југославију уредити као *персоналну унију*. Рекао сам да је неко погрешно: није могло бити речи о персоналној, него пре о *реалној унији* – Србија и Хрватска, по примеру Аустрија-Угарска. То је Мачек тражио дан-два пред Шести јануар, у аудијенцији. Побројао је компетенције централе: краљ, војска, дипломатија, заједнички део финансија, заједнички део саобраћаја, и још нешто. Краљ је позвао Слободана Јовановића да му, као стручњак, одговори: каква је држава коју предлаже Мачек и да ли негде у свету постоји. На прво питање, Мачек му је одговорио (то знам од њега) да он то не зна, али да је такав захтев садржај у политичком тестаменту Стјепана Радића, а да ће „учевњаци“ томе уређењу дати име. Слободан је одговорио: таква држава је реална унија, а постојала је у бившој Аустро-Угарској. Александар је тада одговорио: „То не може!“ и завео своју личну владавину. У својим *Успоменама на људе и догађаје*, Мештровић пише да му је краљ одлазећи у Марсеј наложио да му, кад се врати, у својој кући у Загребу уприличи састанак са Мачеком: хоће да реши хрватско питање. Не помиње ни персоналну ни реалну унију.

Субота, 16. септембар 1967.

Гђа Пава се попела код нас. Дана је хтела да и ја чујем њено излагање о Слободановом оцу и позвала ме да с њима попијем кафу. Као директора гимназије, у Скопљу, имала га је у трећем, четвртном и петом разреду. Старао се о њој као отац. То је био човек! Не знам ништа о његовој жени. Знам да је имао и кћер и млађег сина, али ни о њима не знам ништа.“ Алекса Јовановић – Коџа уживао је љубав код рођака, поштовање код наставника и код грађанства. Био јој је професор и Панта Јовановић, из Скопске Црне Горе, али то је нешто друго. Као свог великог добротвора помиње и др Алексу Савића, топличког народног посланика. Он је и омогућио да ступи у нудиљску школу и да се касније запосли у Просектури.

Као шефа хвали др Миловановића,³⁶⁸ који је касније постао професор универзитета. (Ја га знам са правног, где је предавао судску медицину). Био је строг, али неуморан. Познавала је и ценила проф. др Ђорђа Јоановића. Обојица су рђаво свршили, самоубиством. Један је био жртва краљеве диктатуре, други комунистичке. Миловановић није могао да поднесе анархију коју су завеле младе активисткиње. Хвали др Богићевић. Она се бојала Миловановића, али се прилагодила, после париских студија и отменог живота код оца, београдског проте Алексе Богићевића, великог националисте, члана Народне одбране. Она је комунисткиња, али таква! Добра је као шеф. По нечијој препоруци она је прихватила Жану. Знала је све о њеној четничкој прошлости, али је штедела, као доброг радника. Заштиту је у најтежим тренуцима. „Сви смо чували Жану. Склањали смо је од комунистичких руководилаца који су је познавали. Или се скривала у WC док они не прођу. И сада јој даду прилике да добије накнаде за тежи рад. То све чини др Богићевић.

Гђа Пава је много познавала и др Благоја Нешковића. Још као студент је долазио и радио у Институту. Често се опијао, али су га службенице заклањале. Кажем да се Жана њему диви како се са политике лако и успешно вратио на медицинску струку. Био је код њих док није отишао на Онколошки, и на факултет. Гђа Пава то потврђује.

Она познаје врло много света. За 45 година ко је све продефиловао кроз Институт. А упознала је мноштво и у вези са породицом Маринковић. Њу је Виден узео иако је била без школе. Гђа Маринковић се у почетку мрштила, захтевала је да напусти државну службу. Пава је то одбила, јер је имала рђав пример Виденовог старијег брата др Ивана, који је занемаривао и терао своју жену. Хтела је да има своју плату и касније своју пензију. Бојала се зависности и сиротиње, јер се сувише била намучила. Деце није имала.

О Милету Максимовићу, кога такође познаје, изражава се неповољно, а његову Ану Леко хвали. Он је унесрећно, али она трпи и одржава тај брак због детета. А можда воли и Милета – супериорног мангупа.

Од Бојке, прва карта из Београда. Ослободила нас прве бриге: каже да је Срђаново колена сасвим добро. То је важно због школе, која је

³⁶⁸ Милован Миловановић (1884–1948), лекар, први професор судске медицине на Медицинском факултету у Београду и на Правном факултету у Београду; био је и декан Медицинског факултета; дугогодишњи шеф просектуре Опште државне болнице. Написао је прве уџбенике из судске медицине за медицинаре: *Обдукционе шехнике*, *Судска медицина*, *Први и ошћи гео*, *Судска медицина*, *групи и посебни гео*, у којима је увео српске судско-медицинске термине. Институт за судску медицину носи његово име.

почела. Неколико година му се дешавало да је боловао по неколико првих недеља нове школске године, па је после морао да стиже своје другове. Она одмах мора да се замара: не може да се одмори од дугог путовања. При повратку, особито изван Совјетског Савеза било је тешко. Одмах је одлетела до наших. За Стелу каже да није више беба него девојчица: њена „лутка“. Сама Дафне је јавила да сада боље једе, особито кад јој запрети да ће, иначе, мама да плаче. Питала се сама докле ће то деловати. За љубав Дафне, Милан је одустао од свога филозофског конгреса, мада је пријавио и спремао реферат. Не иде, дакле, у Аустрију да мајка не буде сама са ћерком. То је лепо, али за њега скупо.

Недеља, 17. септембар 1967.

У шетњи, због „слабог времена“ идемо на брдо, улазимо у цркву. Пуно света у 11 час. Нисмо знали да је јуче била Св. Фума. Да упамтимо: 16. септембар на дан кад су 1958. и 1960. умрли мој Аца и Мика, Данин брат од стрица. После смо сишли да видимо нови ресторан-бифе „Лантерна“, код Фана испод цркве. Врло оригинално замишљено и направљено. Шјора Марија, која помаже повремено Бојки, показала нам је, и осветлила да нам дочара ноћну, присну атмосферу. Пуно врло духовито нађених појединости. Лети свет, – млађи нарочито долази, а и сада је пуно суботом и недељом увече. Видели смо ршум од празних боца од синоћ. Сама улазница је 1000 дин. То је у ствари обавезна консумација, а остало се плаћа накнадно.

Поподне смо, код Петровићевих, који су најзад сами, и сазнали да се не може спавати кад се враћају, дуго после поноћи, весели гости „Лантерне“. У Ровињу налазимо пуно нових локала, особито кафана у рукама приватника. Ђевапчићи се пеку свуда. Српска псовка је такође завладала на улицама. Наш језик се уопште све више чује. Деца говоре врло правилно. Али Талијани као да су мање љубазни. Можда су разочарани што се ситуација поново смирила.

Видели смо гђу Габи, како је портретисао Мирко Рачки, и овога како га је насликао Јован Петровић. Францускиња је више, дуже и пажљивије „рађена“, али је Јова „сличнији“, са мање боја и са оскуднијим цртежом. Прочитао сам писмо које је Рачки у фебруару ове године упутио своје „драгом брату Јовану да му посведочи његов природни дар, који замењује и често надилази школу. Молићу Јову да препишем тај важни текст. Требаће ми ако будем правио другу серију „Медаљона“, у коју ћу увести њега и његове талентоване кћери, Лили, пијанисту, и Јасенку, „језичарку“. Верујем да је Рачки био искрен, а у његову компетенцију се не може сумњати. Јова њега и воли и поштује. Навикао да чини услуге, понизио се

и ишао председнику ровињске општине – да Рачком омогући да оде на јубиларну свечаност у срцу Истре, у Мотавуну, градићу-тврђави Вели-Јоже, кога је опевао Назор.³⁶⁹ Одбио га је, разуме се. Сигурно никад није ни чуо за Мирка Рачког, а препорука једног Београђанина више није ефикасна, као пре десет година кад су молили наше да дођу, да се населе, да оживе стари град, да га очисте од пацова и мачака, да га спасу од прокишњавања, труљења и пропадања. Сада је Ровињ богато изграђен, чист, спреман да прими и много више гостију – странаца, странаца што више, особито Немаца са маркама! – него што је дошло у овој туристичкој години. Мештани су спремиле и сами толико соба за издавање да су врло многе остале празне. Наш свет све мање долази, због скупоће. Све станове су поделили на прву и другу класу, тј. на 1.600 и 1.100 динара за једно преноћиште. Наши то не могу да плате. Ипак је једна госпођа – наша Српкиња – са ћерком одсела у хотел „Парку“, усред Пунте, где је дневни пансион 8.000 динара по особи. За 30 дана, само за то је дала пола милиона. Ако није луда, или ако муж није велики лопов, мора да је ово *инвестира*ла, не би ли кћер удала за каквог странца.

Јутрошња *Полиџика* је донела велики чланак о Мотавуну, са сликом тврђаве, од Владимира Колара. Понео сам Јови, али он је већ био узео. Госпођа Габи је отишла да гледа телевизију код сусетке, а ми смо наставили разговор са Јовом. Частили су нас нарочито спремним колачима, воћем, Дану мараскином, мене домаћим слатким ликером са живим вишњама. Засипали су нас. Јова се расположио и много причао о свом пријатељству са Миком Илићем, у Београду, пре ратова, у Паризу у избеглиштву, затим поново, у Београду. Они су већ 1908. издавали *Рејублику*, кад је Јаша Продановић још био краљев министар. Оснивачи те *Рејублике* – прича Јован – били су Мика [Илић], он, Никола Распоповић, Павле Тодоровић, Момчило Селесковић и др. После ослобођења, 1919, поново су је покренули. Јаша Продановић и Драгомир Иконић, који су у међувремену постали републиканци, – Јаша за инат Александру и због

³⁶⁹ Владимир Назор (1876–1949), књижевник, члан САНУ и ЈАЗУ, почасни доктор Свеучилишта у Загребу; завршио природне науке на Универзитету у Грацу, службовао као гимназијски наставник и управник дечјих домована. Већ у првим радовима, делима о старој словенској паганској слободи, изразио је протест против туђина који су владали његовом домовином; његова песма „Шикара“ постаје симбол народа који осваја место под сунцем којим су некад владали силници. Упркос старости прешао је на ослобођену територију 1942; био је члан Председништва АВНОЈ-а, председник ЗАВНОХ-а и председник Президијума Сабора НР Хрватске. Гл. дела: *Славенске лејенде*, *Медвјед Брундо*, *Ушва злайокрыла*, *Лирика*, *Инџима*, *Ахасвер*; дела с темама из историје Вели Јоже, *Исџарски градови*, *Приче са ошћрва*; аутобиографски роман *Шарко*, роман *Пасџир Лога*; из партизанског живота *С џарџизанима*; преводио Дантеов Пакао, фински народни еп Калевала и др. – *Мала енциклопјеђија*, књ. 2, 745.

Аписовог убиства, Иконић да би био близак самосталским вођама, Љуби Стојановићу, Јовану Жујовићу и самом Јаши – позвали су њих, старе републиканце, да им се придруже, да не би излазиле две *Републике*. Јован је, каже, био резервисан и саветовао опрезност својим друговима, Мика је ћутао, али су наваљивали Тоја [Павле] Тодоровић и Распоповић, у нади да ће бити министри поред ових бивших председника и министара. Дошло је до уједињења, али им се чорбе никад нису помешале. Ружну улогу је одиграо – прича Јован – и Милан Богдановић. У Паризу је и он постао републиканац, сарађивао у *Републици* и *Букџини*, али се све више удаљавао и приближавао Крлежи и комунистима. Јован сматра да су их ови „професионални политичари“ „изиграли“. Јован тврди да је био и међу оснивачима листа *Најред* и библиотеке „Политика и друштво“, да је требало да уреди последњи републикански календар *Најред* за 1941, али да до тога није дошло.

Шта вели Јован на Микину [Михаило Илић] сарадњу са кнезом Павлом и Драгишом Цветковићем? Он негира ту сарадњу, само признаје да је помогао, као професор административног права, професору грађанског др Михаилу Константиновићу. Ја га обавештавам да су ме Мики и проф. Жика Спасојевић позвали у Жикин стан, у Косовској улици, да ме саветују како да се држим по доласку из интернације у Сјеници. То је било у јануару 1935. Не треба да допустим да код кнеза – новог човека, са добрим намерама – мене представе други, и да нагомилају клевете и лажи. Треба да му одем сам, да ме види и упозна у правој боји. Жика је говорио „ми“, Мика је ћутао, али није изразио друкчије мишљење. Јован то није знао. Кажем му још да су Мика [Илић], Ђорђе Тасић и М. Константиновић били експерти од стране београдске владе за израду Народног споразума са Мачековим експертима (Иво Крбек, Јуре Шутеј и ... [Љ. Филипанчић]). Кад је прављена влада Споразума, крајем августа 1939, у њу су од експерата ушли само Шутеј и Константиновић.

Шта он зна о разлозима за Микино и Тасићево стрељање са логора на Бањици? Јован тврди да су га у списак за стрељање ставили наши, и то, између њих, један комунист. Вељко Ковачевић је по службеној дужности бранио неког из групе полицајаца Вујковић–Бећаревић–Губерев. У једном тренутку он је питао оптуженог, мислим Вујковића, ко је правио спискове за стрељање. Одговор: два Немца и један Србин. Питао је: како се звао Србин? Тужилац се успротивио да оптужени одговори на ово питање. Из тога Јован закључује да је то био један комунист. Рекао сам да ћу о томе разговарати са Вељком, али ми личи на легенду. Моје мишљење је друкчије. И Мика и Тасић, и Сениша Станковић, можда и Душан Богдановић били су на једном списку који је нађен код др Јована Ђорђевића или код неког другог комуниста, списак напредних људи који

би дошли у обзир за привремену Народну скупштину Србије. Они су стрељани, да комунисти не би добили, кад дођу, тако добре сараднике. Јова је остао при своме да су комунисти предали Илића јер су га се бојали. То је апсурдно. Њима је он био потребан, као и Сениша, ја и други, за Фронт и за прву владу. Зашто би се бојали Мике Илића? Јован је на крају тврдио, као сигурно, да Мика никад није био код кнеза Павла. То је могуће, али је био његов експерт, пошто Мачек, као партнера, није признавао владу Драгише Цветковића, ни њега самог, већ само кнеза. То је важило од првог доласка Драгишиног у Загреб.

Понедељак, 18. септембар 1967.

Четврти пут у Стамбеном предузећу, само да бих одговорио жени Ј[ована] Живанића. Инж. Аница ми заказала састанак да би дала одговор: кад ће комисија моћи да направи протокол о вредности инвестиција и да и узме „елементе“ самих станова, ради оцене почетне цене приликом лицитације. Нисам је нашао. Већ у суботу је отпутовала, и не зна се кад ће доћи. Да навратим у среду! Добро. И то ћу учинити.

La Monde од среде [13.] септембра посвећује читаве две стране Лују Арагону као романијеру. Повод је његов последњи роман *Blanche ou l'oubli* [Бела или заборав]. Налазим и његове разне ставове од кад је од надреалисте постао комунист – у разним ситуацијама, особито 1948. (Југославија и Информбиро) 1956. (Познањ, Пешта). Врло велика унутрашња борба: хтео је да остане слободан човек, а да не напушта Комунистичку партију. То је било тешко, претешко за једну тако осетљиву душу и поштен ум. Муку је имао нарочито као уредник часописа *Les lettres français*. Између 1948. и 1956. била је Стаљинова смрт 1953. Морао је да се брани што је објавио Пикасов³⁷⁰ цртеж, у коме је Стаљин приказан као наиван, скоро невин младић: протести са разних страна. Признао је своју погрешку. 1956. заузео се за мађарске писце и уметнике. „Чак и осредњи писац има право да живи и да буде слободан.“ Није се сложио ни са

³⁷⁰ Пабло Пикасо (Pablo Ruiz Picasso, 1881–1973), сликар, вајар, декоратер и керамичар. Почео као постимпресионист, затим основао кубизам, прошао класичну фазу, поново се вратио кубизму и приближио апстрактној уметности. У свом „црначком периоду“ радио у дрвету; у време „кубистичког периода“ конструисао кубистичке мртве природе; поново се бавио скулптуром, затим претежно сликарством, а у последње време живо се интересовао за керамику. У његовом опусу посебно место заузима рана композиција *Госпођице из Авињона*, затим *Герника* са антиратном поруком и велика зидна слика у палати Унеска у Паризу. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 991–992.

гоњењем Сињавског и Данијела, фебруара 1966.³⁷¹ Ако погрешно писац, неко буде кажњен за преступ, а не осуђен за злочин. А не слаже се ни са законом по коме је кривично дело ако се нешто штампа у иностранству. У овом случају (Сињ[авски]–Дан[ијел]) отвара се преседан, који ће штетити више социјализму него што би могла дела Сињавског и Данијела“. Кад је једном другу прочитао један свој чланак о Бодлеру, овај га је питао: „А шта је с марксизмом у свему томе?“ Одговорио му није, јер „марксизам није оно што замишља un vain peuple“. – Жан Лик Годара³⁷² је прогласио за „уметност данас“, а за његов филм *Pierrot* написао да је „d’ une beauté sublime“ [узвишене лепоте]. Партија се саблазнила, као и 1958, кад је објавио велики Пастернаков³⁷³ чланак о Шекспиру баш онда кад му је Партија забранила да прими Нобелову награду.

³⁷¹ Сињавски и Данијел су осуђени за кривично дело антисовјетске агитације и пропаганде због објављивања својих сатиричних текстова у иностранству. Они су осуђени на седам и пет година у радним логорима строгог режима, респективно. Суђење је било прво совјетско суђење током кога су писци отворено осуђени искључиво због свог књижевног дела. Неуобичајено за политичку оптужбу у Совјетском Савезу, оптужени су се изјаснили да нису криви. Иако је суђење било попраћено оштрим деманцијама писаца у совјетским медијима, оно је такође изазвало жалбе многих совјетских интелектуалаца у одбрану писаца и довело до широког критичког одговора јавних личности ван Совјетског Савеза. Сматра се да је случај Сињавски–Данијел означио крај периода Хрушчовљевог либерализма, и да је био главни почетни импулс совјетском дисидентском покрету.

³⁷² Жан-Лик Годар (Jean-Luc Godard, 1930), француски филмски редитељ, водећа личност тзв. новог таласа у француском филму. У првим филмовима успешно је спајао искуства тада новооткривене америчке традиције и сопствене далекосежне иновације са захтевима прогресивне друштвене критике, али 1968. скреће у воде екстремног радикализма и напушта комерцијалну кинематографију, да би се бавио истраживањима нових форми револуционарног деловања путем медија и експериментисањем са електронском технологијом, која га поступно враћа на светску сцену, где око 1980. поново заузима истакнуто место. Више пута награђиван на фестивалима у Венецији и Берлину. Филмови: *До последњега даха*, *Жена је жена*, *Живети свој живот*, *Карабињери*, *Луци Пјеро*, *Презир*, *Удаћа жена*, *Мушко и женско*, *Викенд*, *Један њилус један*, *Симбијотика за ђавола*, *Источни ветар*, *Број два*, *Сјасави се ко може*, *Пасија*, *Име: Кармен* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 528.

³⁷³ Борис Пастернак (Борис Леонидович Пастернак, 1890–1960), руски совјетски књижевник. Добитник је Нобелове награде за књижевност 1958. Припадао је футуристичкој групи Центрифуга и Лефу. Развијао се под утицајем Рилкеа и немачких филозофа Коена и Наторпа, представљајући инструмент говора природе, историје и космоса у метонимијском јединству. Приближио се задатку епског сликања епохе револуционарних олуја. Гл. дела: збирке песама и поеме *Близнаци у облацима*, *Изнад баријера*, *Браћо – мој живот*, *Теме и варијације*, *Поручник Шмит*, *Девећстотина петна година*, *Друго рођење*, *Кад се разведри*; приповетке *Дешњство Ливерсове*, *Повести*; аутобиографије *Зашићена њовеља*, *Људи и ситуације*; драма *Слепа лејошница*. Најпознатије његово дело је роман *Доктор Живаго*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 948.

Кад га је Жаклина Пјатије питала зашто не пише мемоаре, кад је толико много доживео и био пун „трагичног у историји“, одговорио је: „Више волим да пишем роман. Ту се, ако ништа друго, може да лаже.“ (Je préfère le roman. Avec lui, au moins, il est permis de mentir. [Више волим роман. У роману је бар дозвољено лагати.])

У последњем роману (*Blanche...*) Арагон је осећања трагичног довео до врхунца: „време које тече само је велика тужбалица (plainte), испуњава свет, поцепан глас који говори гласније него људи језик њихових несрећа“ – Цело своје дело Арагон данас гледа као епопеју људске патње, крајан крик. Сумња. Сумња. „Зашто одржавам ту сумњу: ви то погодите!“ Нашао сам и неколико цитата из *Бланше*: о усамљеном човеку, о комунистичкој манифестацији против америчког генерала Риџвеја (у вези са ратом у Кореји. Комунисти шаљу Риџвеја кући (do gone R.!) а Парижани се склањају са тротоара. Комунисти су се удаљили од народа, од људи. Боји се свет комуниста. Свеједно им је шта комунисти вичу. Седам година после ослобођења, а „тако смо одвојени од њих, од других, од других нас (јер сви су пре били ми) „где почиње и где се завршава прво лице множине? Они су се склонили – од комуниста.“ Најзад неколико мучних признања: „*Заборав* ми онемогућава да се попнем на дрво познања.“ – Био сам један од оних добрих људи који су држали као у воску да је довољно да се промени *расподела добара* па да нестану крађе, убиства, љубавни јади“. „Десет година, од 1956, морао сам стално да *заборављам* оно што се не може заборавити“. Поводом једне књиге америчког песника Cummings-а о СССР-у: „Cette rage de voyageur, Cummings l'avait eu, des choses...que je ne croyais pas, que je n'avais pas voulu voir et que maintenant...“ [„Овај бес путников, Каминг га је имао, **ствари за које** нисам веровао, **које** нисам хтео да видим и **које** сада....] – Поводом Стаљиновог портрета: „Не може се од мене захтевати да кажем да је *мрак у њогне*, чак и у мојим годинама! А можда ипак треба, у извесним приликама рећи да... Ја не успевам да тако мислим или ако се напрегнем да то чиним у мени се грчи, грчи...“

Је ли Артур Кестлер узео од Арагона, или овај од њега израз мрак у подне: *The dark at noon?* Још се питам: у ком смислу утиче Елза Триоле³⁷⁴ на врлог Арагона: да ли буди сумњу и револт у њему, али га задржава, ипак, у комунистичкој партији. Или му довикује: „Ако си честита, шта ћеш у куплерају?“

³⁷⁴ Елза Триоле (Elsa Triolet, 1896–1970), француска књижевница руског порекла. Супруга Луја Арагона, с којим је учествовала у међуратном покрету ангажованих писаца, у Покрету отпора, као и у послератним акцијама писаца просовјетске оријентације. Гл. дела: *Лаку ноћ*, *Терезо*, *Бели коњ*, *Ружа на кредити*, *Луна-џарк*, *Душа*. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 628.

Још сам открио велики значај речи, језика, лингвистике код Арагона и других модерниста. Филип Солерс³⁷⁵ то зове „наука аномалије“: „лингвистика је велика интелектуална авантура наше епохе“. „Свака револуција треба да донесе нову граматику“. „Човек у језику“ – то је предмет *Бланше*, каже Солерс. Оперире између речи и ствари. Преображајне могућности језика. Арагон пише: „Je pratique par les mots, dans les mots, une sorte de vivisection de l'homme“. [Речима, и у речима вршим неку врсту вивисекције над човеком.] Кроз језик видим себе као биће које се креће, нијансе времена, своју граматику, и сложеност бића, и сећања и постајања. У 70 година, Арагон може да напише: „Мој живот је био велика игра речи“. И ово: „До сада су романсијери само пародирали живот. Сада га ваља пронаћи.“ Маркс је казао = мењати. – Врло занимљива појава, тај Арагон. Читао сам *Бозелска звона* и *Госпојске кваршове*. Морам још.

Ушорак, 19. септембар 1967.

Карта од Дафне (16. IX) – Бојка се физички врло нелагодно осећала целим путем кроз Совјетски Савез. Пошла је са боловима. А морала је поћи, због обавезе према школи и ђацима. И вукло је да види постојбину своје бабе. Имаће пуно да нам прича, ипак!

Јова Петровић, који познаје цео свет, био је школски друг са Петром Никезићем, Марковим оцем. Ја сам о том човеку чуо тек после Ослобођења, од Свете Живковића: био је с њим на Бањици. Знао сам да је Маркова мати Францускиња, а Јова каже и Јеврејка. То је важно да се зна, – због дипломатске службе. Новине много пишу о Марковој посети Паризу. Де Голу. Викенд је провео у Турени, међу замцима у Лоари. Написаћу нешто о томе Мари-Ани; Дана предлаже да за њу преведем из *Полишке* леп приказ тога пролаза кроз њен крај, од Л[уја] Давича. Нудимо се Французима пошто смо починили толике глупости и тако их вређали, пре свега због Алжира. Зовемо Де Гола. Нека дође. Биће дочекан као у Пољској. Наш *народ* је везан за Француску, док је у Пољској само елита.

³⁷⁵ Филп Солерс (Philippe Sollers, 1936–2019), француски писац и књижевни теоретичар, један од најистакнутијих представника авангарде осамдесетих година 20. века. Био је на челу групе Tel-quel. И теоријски и практично највише су га занимали проблеми писања, текста, бића језика и начина њиховог револуционисања. Гл. дела: теоријски и критички списи *Бројеви*, *Лојике*, *Закони*, *Рај*, *О мајеријализму* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 436.

Среда, 20. септембар 1967.

Одржали су обећање, друг директор Стамбеног и другарица инж. Аница. Дошли су, али су само „погледали“ станове – сасвим незванично. Директору се допала светлост и изглед са прозора, и рекао: „Ово треба продати!“ Изложиће лицитацији, па „ко да више“. Ова посета ће можда подићи цену, јер ће га директор препоручити својим људима. Јесмо ми добро урадили што смо – Јова Живанић – убрзали ово познанство? Видећемо. Јову је намамила реч секретара општине: „Што пре то боље“. Је ли искрена? Написао сам Слободану на машини, и сачувао копију. Извештај о овој посети. Нека га саопшти Живанићу.

Читам *Беседе* (5.000 или 6.000 динара), (Култура 1966; 497 страна), које је Јова Петровић купио за своју унуку Тијану. Највише ми се свидела, разуме се, „Беседа на Гори“. Дивно је парче Бјелинског³⁷⁶ о театру. Нашао сам код Хелена: да је „човек – дух“ – „храброст истине“, „вера у моћ дух – то је први услов филозофије“. „Човек сме и треба себе највише да поштује“. – Видим у новинама оглас да се већ спрема друго издање – за 5.000 дин.

Четвртак, 21. септембар 1967.

Наш дан. Радосни смо, јер смо сами и одморни. Дана је врло расположена и орна. У *крајком сну* после доручка неко ми објашњава зашто Виден Деспотовић не долази код нас. Звали су га у полицију и запретили да ће му убити три детета ако се он не потруди да Драгољуб буде убијен. Да би избегао једно и друго – он се склања и избегава нас. Није нам пришао чак ни кад нас је видео усред поља, у Рушњу, пре неколико година, кад смо били гости код наследника и унука пок. Грујице Николића, – између села и друма, где смо узели аутобус. Питао је наше пријатеље откуда ми са њима.

Фино смо ручали, одморили се, и после шетали са гђом Павом Маринковић. Пре лепог филма, талијанског: „Добро сам је познавао“.

³⁷⁶ Висарион Григорјевич Белински (Виссарион Григорьевич Белинский, 1811–1848), руски књижевни критичар, публицист и филозоф, оснивач руске реалистичке естетике и књижевне критике. Чувени су му прикази дела Пушкина, Љермонтова и Гогоља, а *Писмо Гојољу* образац је прецизности и оштрине критичке мисли и настојања да се истакну одлике и вредности руске књижевности; формулисао је теоријске основе новог правца у руској књижевности, названог *натурална школа*. Гл. дела: *Књижевне машијарије*, *О руској повести и повестима Гогоља*, *Јунак наших дана*, *Песме М. Љермонтова*, *Деоба поезије на родове и видове*, *Пушовање Чичикова или Мртве душе*, *Реч о кријици*, *И. А. Крилов*, *Дела Александра Пушкина* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 216.

Слика живота, стварности. Авантуре сеоске девојчице, чији се отац не зна: у манастиру, у маникирској радњи, код фотографа ласцивних сцена, на филму, – из руку у руке, – сви уживају, она се даје скоро несвесно. Воле је само два дечака – један сувише млад, други радник у гаражи. Баца се у вештачко језеро. Сви су је познали, нико је није познавао. – Гђа Пава нам опет причала врло много о Жани, о њеним сестрама и мужу, о др Буби Христић, која јој није искрена пријатељица. Христићка јој завиди на добром и лепом мужу – на свему што су стекли и створили. Она је себична и граби, али нема среће са мушкарцима. Способна је и вредна као лекар, али стварно несрећан човек. Жана би требало више да пази на себе, физички и у погледу тоалете. Она то и чини у задње време. Питамо се какву ситуацију ће затећи у Алжиру.

Петшак, 22. септембар 1967.

Овде, у Ровињу, нас наша Ивонина карта из Карантека. Срећна замисао: послала нам, као разгледницу, живописне географске карте њеног округа Финистер, где се види шта које место пружа посетиоцу. Има код себе унучиће. Кад сви оду, писаће опширније.

Увече, са гђом Павом, гледамо Трифо-ов³⁷⁷ филм „La peau douce“, који су наши превели „Нежна кожа“, а овдашњи Талијани „Pelle morbida“. Помислио сам да ће бити љубав међу женама. У једном трену, одиста су се показале две жене са једнаким блузама, али права тема је нешто друго: стари професор или књижевник се заљубио у младу, сасвим младу, али већ врло искусну стјуардесу. У његовој жени смо нашли јужњачку прекост, и глумица је Нели Бернардино. Али највише нас одушевио Жан Десели, који је трагично волео, у годинама између 50 и 60, без праве среће, али са страшћу телесно и морално сачуваног, неистрошеног, неискусног човека. И страдао од страсне и вероватно искрене – Талијанке... бар пореклом. Ухватила га и убила љубавна чежња за младим женским телом.

Субота, 23. септембар 1967.

Увече, Јова Петровић и Дане Стојсављевић, један Личанин по својој старини, други актуелни, али не род др Богдана, – донели ми писмо др Мирка Дошена упућено Звонири Кулунџићу, писцу *Ашенштајна на Свјетјана Рагића*. У пропратној речи каже Дане Стојсављевић и поручује

³⁷⁷ Франсоа Трифо (Francois Truffaut, 1932–1984), француски филмски редитељ, сценарист, критичар. Са К. Шабролом и Ж.-Л. Годаром творац „новог таласа“. Дела: *400 удараца, Пуцајте на њијанисџу, Жил и Цим, Украдени пољубици, Дивље дешје, Америчка ноћ* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 630.

Јови Петровићу да се ово писмо живо прекуцава у Београду, и да је гђа Милана Ракића ([Милица] кћи проф. Љубе Ковачевића)³⁷⁸ дала нешто од своје мале пензије да би се прекуцавање проширило. Дошен понавља цитате из својих ранијих писама поводом усташких злочина (Едмон Paris и др.), а додаје проф. Бернарда фон Brentана³⁷⁹ и Чеха Холечека³⁸⁰ који је већ 1903. прорекао да ће Старчевићеви³⁸¹ и други напади на Србе довести до масовног убијања Срба. О Радићу понавља раније оптужбе, али Кулунџића напада што није нашао ниједне речи да осуди усташко клање. – Прочитао сам гласно Дошеново писмо. Он на крају прозива Кулунџића да га објави и да му јавно одговори.

³⁷⁸ Љубомир Љуба Ковачевић (1848–1918), историчар, професор Велике школе у Београду, академик, министар просвете; био је познат нумизматичар. Гл. радови: *Десјотџи Сџеван Лазаревић за време џурских међусобица*, *Вук Бранковић*, *Три Брсково* и *жује брсковска и љубовићска*, *Историја српског народа* (са Љубом Јовановићем) и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 308.

³⁷⁹ Бернард фон Brentано (Bernard von Brentano, 1901–1964), немачки романсијер, прозни писац, есејист, новинар; студирао је филозофију у Фрајбургу, Минхену, Франкфурту и Берлину. У Франкфурту је постао члан католичког студентског удружења Баварија. Члан ПЕН клуба постао је 1920. Од 1925. до 1930. радио је у берлинском уреду *Франкфурџер цајтунга*. Учествовао је у раду Удружења пролетерских револуционарних писаца и радио за комунистички књижевни часопис *Die linkskurve*. Био је члан КПД, али ју је напустио и дистанцирао се од политике, због стаљинистичких тенденција у странци.

³⁸⁰ Јозеф Холечек (*Josef Holeček*, 1853–1929), чешки књижевник и новинар. Био је један од најтипичнијих представника књижевног и политичког славјанофилства, ватрени присталица и учесник борбе Јужних Словена за ослобођење. Боравио је у Југославији и, одушевљен народном поезијом, превео и објавио *Херцеџовачке џесме*, *Српску народну еџику*, *Народну еџику босанских муслимана* и др. Своја запажања дао у делима етнографског карактера *Црна Гора*, *За слободу*, *Црна Гора у миру*, *У Југославији*, а такође и у приповеткама с мотивима из црногорске средине: *Црногорске џриповеџке*, *Црногорски јунаци* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 837.

³⁸¹ Анте Старчевић (1823–1896), политичар и књижевник; докторирао филозофију у Пешти; основао Странку права у Хрватској и биран готово непрестано за посланика Хрватског сабора. Борио се за политику независности од Пеште и Беча, за самосталну Хрватску, одлучно био против државне и управне везе са Аустријом и Мађарском; Хабзбуршку династију сматрао непријатељем хрватског народа. Као противник клера, коме је приписивао кривицу за заосталост маса и службу туђину, веровао је у способност народа да сам собом управља. Под утицајем идеја Француске револуције борио се против остатка феудализма и био за демократизацију политичког живота; јединство Јужних Словена видео је у почетку под искључиво хрватским именом, али је то убрзо напустио. Ослањајући се претежно на грађанске слојеве, имућније сељаштво и интелигенцију, Правашки покрет је у суштини остао покрет ситне буржоазије у коме је преовладавао изразити национализам. – *Мала енциклопедија*, 3,

Тај Зв[онимир] Кулунџић је долазио и мени пошто је *Учишћељима енергије* прочитао моју тврдњу да је 20. јуни 1928. организован или бар одобрен у Двору. Нисам могао ништа одређеније да му кажем. Сумњам да је имао храбрости да моје мишљење изрично наведе у својој књизи. Дошен се чуди да су комунисти дозволили да се ово штампа сада када враћају своју пропаганду на смиривање, на братство и јединство. – Развила се дискусија о односу Срба и Хрвата. На крају је Јова дискретно затражио од мене да и ово писаније Мирка Дошена прекуцам, у неколико примерака, као што сам учинио за писмо Грги Новаку и за чланак *Одјека* из 1909. о Стјепану Радићу. Одбио сам, и мало се чак љутнуо.

Из Дошеновог писма видим да је Кулунџић цитирао једну изјаву др Јоце Смодлаке³⁸² у Народном већу, крајем 1918: „Не може Хрватска преговарати на равној нози са Србијом, јер је Србија *фирма*, и то славна и знаменита фирма, док Хрватска није чак ни банкротирана фирма.“ Још једно место: „Радић је певао химну Хабзбурзима на почетку I светског рата, а после, кад је био гоњен у Југославији Марженка је у писму француском публицисти тврдила, у његово име, да му је Француска била друга домовина.“ По томе изгледа да у књизи Звонимира Кулунџића има и објективно изнетих чињеница. Мораћу да је видим. Није ми довољно оно што ми је послао – серију подлистака у, мислим, *Сељачком листу*, где је делимично објављена.

Читам и даље *Беседе*. И Дана је узела да прочита Штросмајера³⁸³ у Ватикану 1871. кад се успротивио папиној безгрешности и кад су га бискупи скоро једногласно извикали. Скренуо сам јој пажњу на њихове

³⁸² Јосип Смодлака (1869–1956), адвокат и политичар; члан Извршног одбора Далматинске странке права од 1897; посланик Далматинског сабора од 1901; сарађивао је са Антом Трумбићем и Франом Супилом. Странку је напустио 1904, одрекао се посланичког мандата, покренуо лист *Слобода* и основао Хрватску демократску странку; после Ријечке резолуције ангажовао се у оквиру Хрватско-српске коалиције. Крајем 1918. залагао се у Народном вијећу за уједињење са Србијом; између два светска рата држао се средње политичке линије, био је у дипломатској служби, а од 1939. сенатор. По окупацији био је председник илегалног НОО Сплита, затим члан АВНОЈ-а и ЗАВНОХ-а, повереник за спољне послове НКОЈ-а, члан владе ДФЈ и југословенски представник при савезничкој команди у Риму. Дела: *Хрватско питање у Југославији, Свјетски рат на шлу Шћаније, Имена места и мештана на шлу Југославије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 428.

³⁸³ Јосип Јурај Штросмајер (1815–1905), бискуп, политичар, кулурни радник, вођ Народне странке 1860–73; тежио уједињењу Јужних Словена у оквиру Аустрије, под влашћу Хабзбурга, и настојао да Аустрији прокрчи пут на словенском југу. У Хрватском сабору одржао је 1861. чувени говор о односу Хрватске према Угарској, у коме се залагао за федерални савез са угарским народима; после пропасти покушаја проширења аутономије Хрватске, повукао се из политичког живота и из вођства Народне странке.

упадице: „Није истина! Није истина! да је црква била никад лепша и светлија него, у оно време кад још не беше папе. – Прекидање и вика, кад је рекао да се о папиној власти, па ни о Петровом првенству нигде не говори у Делима апостолским, и да Петар, – ако је икад био у Риму, ако то није „смешна приповетка“, – никад, ни једанпут барем није радио као папа“: После речи „смешна приповетка“ (према научнику Скалигеру³⁸⁴) вика: Запушите му уста, доле с њим!“ – Христос је рекао да ће цркву саградити „super petram“, не „super Petrum“. – Римски апостоли су сами присвојили сва права епископске власти и части. „Ђути бесрамни протестанте! Ђути једном!“ – Ако прокламују безгрешност бацили би се блатом у лице Христа: „Доле с говорником, брзо запушите том кривоверцу уста!“ – Не припадам ни Лутеру,³⁸⁵ ни Калвину,³⁸⁶ ни Павлу ни Апостолу, већ једном једином Исусу Христу“: „Проклетство, проклетство отпаднику!“ – „Кад би свети апостоли из гробова устали, сигурно би говорили мојим устима, а говор њихов не би се нимало разликовао од мог говора“.

Дана је закључила да је ово све потсећа на моју судбину у борби против непогрешивости Комунистичке партије.

Много ми се свидео говор Стојана Новаковића у Народној скупштини – за ревизију Берлинских уговора, затим Достојевског приликом откривања

На црквеном пољу сматрао је да је најбитнији задатак бискупског звања да пропагира верско јединство међу Словенима; настојао је да спасе привилегије словенског богослужења као мост јединства; као апостолски викар за Србију посетио ју је седам пута у периоду 1852–86. Имао је значајну улогу у оснивању Југославенске академије знаности и умјетности 1867. и Свеучилишта у Загребу 1874. Присуствовао је црквеном концилу у Риму 1869–70, залажући се за ограничење папске власти и одржао чувени трочасовни говор против непогрешивости папе. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 1012.

³⁸⁴ Јозеф Јустус Скалигер (Scaliger, Joseph Justus della Scalla, 1540–1609), италијански професор филологије, пореклом Француз, назван „отац хронологије“. Увео је јулијанску периоду од 7980. године, која се рачуна у данима од 1. I 4713. п. н. е. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 401.

³⁸⁵ Мартин Лутер Кинг (Martin Luther King, 1929–1968), амерички црначки свештеник, борац и вођа покрета против расистичког угњетавања у САД. Оснива скуп хришћанских вођа америчког Југа (1957) у циљу борбе за признавање равноправности обојеним народима САД. Истакнути заступник пацифизма и ненасиља у борби за равноправност, добија 1964. Нобелову награду за мир. Четири године касније на њега је извршен атентат. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 282.

³⁸⁶ Жан Калвин (Jean Calvin, 1509–1564), верски реформатор, оснивач калвинистанске цркве. У Женеви је основао прву протестантско-калвинску верску заједницу; његова црква усвојила је и Августинову догму о предестинацији. Његов протестантизам био је потпуно у служби младе и револуционарне буржоазије. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 192–193.

споменика Пушкину. Али као беседе у правом смислу сам оценио говор Виктора Игоа на Балзаковој сахрани, Кардучијев³⁸⁷ над Гарибалдијевим³⁸⁸ телом. Најдубљи захват у историју човечанства је направио Франческо де Синктис³⁸⁹ у предавању Наука и живот.

Недеља, 24. септембар 1967.

Одазвали смо се позиву и посетили кућу г. Дане Стојсављевић и гђе Јелке, више од 30 година млађе. Од рушевина испод цркве направили су дивна два спрата. Нисмо видели у Ровињу лепших уређења. Они имају десетак кревета за издавање. Поглед на море, велика тераса, сјајно малане собе. Све то одржава сама гђа Јелка. Није чудо што је нервозна: велики терет и муж који ништа не признаје. А све је подигнуто од милиона њеног мираза, од куће у Шиду.

Опет смо се закачили око односа Срба и Хрвата. И Дане и Јова признају да су Срби владали у хрватској чаршији (привреди) пре 1919, а

³⁸⁷ Ђозуе Кардучи (Giosuè Carducci, 1835–1907), италијански песник и књижевни историчар, професор Универзиета у Болоњи. Стваралац неокласичне инспирације; писао песме, књижевне, естетске и филолошке студије. Дела: *Јамби и епиге*, *Нове риме*, *Варварске оде* и др. Добио је Нобелову награду за књижевност 1906. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 225.

³⁸⁸ Ђузепе Гарибалди (Giuseppe Garibaldi, 1807–1882), италијански револуционар и демократ, вођ националноослободилачког покрета за уједињење Италије револуционарним путем „одоздо“, учествовао је у револуцији и борби против Аустрије 1848; борио се за стварање Римске републике 1849, а после њеног пада пошао је у помоћ Венецији са 4.000 добровољаца, али су га монархисти ухапсили и прогнали; у прогонству је остао до 1854. По избијању рата између Француске и Сардиније монархисти су били принуђени да искористе његову популарност, па он поново скупља добровољце и ступа у борбу. Али, под притиском монархиста, убрзо се одриче успеха у борби и повлачи на острво Капрерос; 1860. изводи легендарни поход са својих 1000 црвенокошуљаша, помаже и окупља сељачке устанике на југу Италије и ослобађа Палермо и целу Сицилију, а потом прелази и на копно и тријумфално улази у Напуљ. Са својим добровољцима учествује у француско-пруском рату 1870. на страни Француза, који су га изабрали за члана ЦК париске Националне гарде. У Рим се вратио 1871. Друштво српске словесности, претеча САНУ, изабрало га је 1864. за свога члана. У спомен на њега, многе јединице у Шпанском грађанском рату, италијанском покрету отпора и у НОР-у у Југославији носиле су његово име. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 488.

³⁸⁹ Франческо де Санктис (Francesco de Sanctis, 1817–1883), италијански критичар, просветитељ и законодавац, најистакнутији италијански историчар књижевности 19. века. Основао је академију под вођством Маркуса Василија Пуотија. Подржао је краткотрајну Напуљску револуцију 1848, због чега је био у затвору три године. Од 1856. је професор на Универзитету у Цириху. У Напуљ се вратио 1860, поставши, прво, део власти, а 1871. професор упоредне књижевности на Универзитету у Напуљу.

после су имали политичку надмоћ. Рекао сам да Хрвати имају право да се боје српске динамике, продорности, броја, способности. Они су истицали да никад нису задовољни и да би хтели све у држави. На крају ми је рекао г. Дане: „Ви г. професоре, очигледно је, волите Хрвате.“ Одговорио сам: „Не волим ја Хрвате него волим Југославију, а нема Југославије без Хрвата.“ Разишли смо се.

Понедељак, 25. септембар 1967.

На купању иза државног купалишта, испод хотела „Парк“ упознали смо симпатичну Далматинку пореклом из околине Имотског. Одатле је отац, сваштар, послован човек, а мати из Пуле, умрла у 40 години. Тумор у мозгу, изазван механичким, али снажним мужевљевим ударом у лобању, између великог и малог мозга. Оперисана, умрла. Оставила сина и 3 кћери. Најстарија је ова Вана. Свршила 6 разреда, радила, па седми, осми и матуру. Отац није дозволио да студира. Морала да ради с њим у картонажи. Ни са људима није имала среће. Најпре волела студента Гутешу, из Босне, затим неког Словенца-Хрвата, с ким се и венчала, пшто се он грађански растао са првом женом. Убрзо се он пропио. Како су набавили кућицу, она га напустила. Отишла само са мантилом, све му оставила. У Бечу покушала да ради са братом (старијим од ње) на модним моделима, али се разболела на плућима. У болници бечкој неко време, па се вратила кући. Отац се слизао с неком рђавом женом већ за живота њене мајке. Једва прошла година дана, а он се њоме оженио. Маћеха мучила све три „поћерке“. Отац најзад увидео ко је она: талијанска и усташка наложница, тежак алкохоличар. Оставио је као жену, али им остала као сустанарка у великом стану. Сада је отац нашао нову, „секретарицу“ Јажицу, врло младу Словенку, и довео је такође у кућу. Сад Ванда има две маћехе. Да би се спасла, склонила се код средње сестре, која ради у ДОЗ-у, има мужа из Конавла и ћерчицу од 2 и по године. Мала је слатка, али размажена и самовољна. (Гледајући је на плажи како терорише тету питамо се да ли таква неће бити наша Стела, која има скоро исто тако раскошну и лепу коврчаву плаву косу. Дафне се жали на њу, па ћемо Дана и ја морати да је стегнемо). Сирота Ванда је жртва породице. Способна је за све радове, али сада стварно служи оцу и сестри као кућна помоћница. Здравље јој такође не ваља. Прекоревача је што пуши, иако има слаба плућа. Сазнали смо да је њој рођак др Љубо Радић (она каже Иван), који је са нама био у избеглиштву у Паризу. Је ли то исто лице. Она се не слаже са хрватским шовинистима. У Загребу јој замерају што је сачувала свој лепи правилан језик из Далматинске Загоре.

Ушорак, 26. септембар 1967.

Монд има, од среде 20. IX. књижевни додаток, који ми је врло користан и драг. Неко исправља чланак и студију о Арагону у прошлом додатку. Поводом романа *Комунистџи* примећује да постоје две верзије, прва и друга у издању „укрштених дела“ (Арагон – Елза). J. Yvonnet упоређује место о *Програму СКП (б)* који се изрично хвали у првом издању, као „књига која објашњава све!“ Касније је та књига, за коју се сматра да је Стаљиново дело, проглашена за „фалсификат историје и прави требник култа личности!“ Сада о томе пише сам Арагон: није могао потпуно да избрише одушевљење тадашњих комуниста (свуда, па и у Француској), јер су људи ишли у смрт са Стаљиновим именом на уснама. А није могао ни да понови оно слепо веровање. Сада је ставио да је дотични радник, изгледа њему лично, рекао: „Са оваквом књигом... увек схваташ све што се збива... „Ја сам томе тексту који је тада био написан, једноставно додао: „C'est beau la confiance!“ У новом издању *Комунистџа* Арагон помиње још нешто: партиски пријатељи су му рекли, тада, 1939. (I књига је обухватила фебруар–септембар 1939), а друга се зауставила у јуну. Зашто? – рекли су му да је овом књигом доказао да су били у праву што су имали поверење у њега. А он је већ био претрпео разочарење: „Слушао сам то без задовољства и окренуо сам очи.“

Ванда нам је данас испричала како је омануо још један покушај да себи нађе друга. У Ровињу су купили стан на два спрата, изнад садашње кафане „Палме“. Први сусед је адвокат од 35–36 година, Младен, овдашњи. Десет година, откад она долази овамо, Младен јој се клања она не одговара. Пре извесног времена је најзад одговорила на његов поздрав. Он је исте вечери, са свог, суседног прозора, позвао да изађу. Одвезао је на Лимски канал. Остали су до поноћи у лепом разговору. Био је пристојан и коректан. Једино је у шали питао да ли зна разлику између речи „пипати“ и „пипати“ (пушити на лулу, пипу, како он чини). Рекла је да зна, али не види везу. Вратио је у град. Сутрадан и даље више је не поздравља и чак бежи од ње кад је види на улици. Зашто? Овде има тетку учитељицу, и она објашњава да се млади адвокат вероватно надао да ће се с њом моћи да забави без обавезе. Видео је да је озбиљна и побегао. Дана и ја имамо друго објашњење: искрена и одговорна каква је, она му је свакако причала о своме боловању у Бечу, а приметио је и њен суви кашаљ и црне пеге на лицу. Уплашио се туберкулозе и побегао. Њој то нисмо рекли, да не би изгубила сваку наду. Одлучила је да му из Загреба напише да се он понео простачки, али да га се она ипак радо сећа. Нисмо коментарисали ни сада, ни са да, ни са не на ту њену намеру. Сирота млада жена! Интелигентна је,

није ружна, одана је својој породици и даје се искоришћавати. Сада је и млађа сестра добила дете, па ће и о њему имати да се стара. Жртва!

Увече смо, са гђом Павом, гледали весео амерички филм „Најомиљенији спорт мушкараца“. Реч је о риболову. Исмевају се „стручњаци“ и писци уџбеника који појма немају о једној вештини; младе девојке које се баве ловом; риболовци који се дају варати и деле награде случајним успесима; Американци који су машине за зарађивање новца, док их жене вуку за нос као праве мамлазе. Дана не воли ту врсту филмова, и овај не прима чак ни са мојим објашњењима и „социолошким образложењима“.

Гђа Пава се овде дружила са Бошњакловићима и њиховим зетом Витомиром Вукосављевићем, из Љубића. Прво сам, од Бошњакловићевих (који су из Голубинаца у Срему), упознао правника Милорада. Долазио је у групу СКА као левичар. После сам га нашао у Бољевцу као судију. Умро је и оставио сина, коме је дао име свога брата др Богољуба, који је постао професор Медицинског факултета. Млади Богољуб, такође лекар у Ваљеву, прегазио је и усмртио оца петоро деце и кажњен је са 3 и по године затова. Стриц Богољуб, професор, објавио је у новинама, не говорећи да му је то синовац, – да дотични осуђени „пуким случајем“ има његово име и презиме. После сам упознао млађу сестру Јованку, која је пријатељ Љубице Вуковић, за коју је она Жана, професор гимназије у Чачку, затим, после ослобођења, чини ми се и директор. Њоме се оженио Витомир, мој бивши ђак и политички пријатељ, за кога сам много радио у септембру 1936 и помогао му, на терену, да постане председник општине у Љубићу. (Сам је из оближњих села Коњовића). Био је у земљораничкој левици, али се држао и деснице, због посланичких избора. Је ли био кандидат 1938? Јесте, пошто су га подржавали и леви и десни земљорадници: нико га није саботирао у Удруженој опозицији. Питомо јагње... За време рата, свакако се, у почетку, као и сви наши људи, у Чачку определио за партизане. Касније је, као Мијалко Кнежевић, пао у руке четницима. Али, за разлику од Мијалка, он се одмах прилагодио комунистима, па ушао и у Партију. Мијалко је био кандидат фронта 11 новембра 1945, али се определио за сељачку линију, па је осуђен на 11 година. Витомир је, напротив, напредовао и догурао до положаја у Савезном извршном већу. У Ровињу се спрема да зида кућу, а нешто лепо има и у Београду. Чујем да му кћи студира (медицину?) и да је одличан ђак. У Ровињу, пре неколико година, видећи ме у реду за млеко, с леђа ми је истргнуо кантицу и узео да чека место мене. Видели смо се још једном или два пута, овде. Држао се врло круто. Снебивао се више него што се правио важан. Зна шта сам за њега учинио и какав му је био однос према мени. Његову Жану више никад нисам видео, – сем једном, одавно. Зато ми сваке године прилази њена старија сестра Мара, која их је све подигла

док је лепо зарађивала као комерцијалист у Главном савезу Српских земљорадничких задруга и другде. Она је била лепо удата, за банкарца [Станка] Даниловића, који је имао и лепо имање у Заклопачи код Гроцке. Тај човек је рано умро, а Мара је нервно оболела. Браћа (Милорад и др Богољуб) и сестра и зет су се много њоме користили, и данас су се населили у стану, ровињском, који је направила од берберске радионице нашег суседа Талијана Сегориона. Витомир је њено станарско право пренео на себе, а Мару смера да одвоји у нешто мало. Онда ће правити комбинације. Та сирота Мара, добродушна и племенита, сада се трпа у свако друштво, јер је њени избегавају. Неколико пута је покушавала и нама да се приближи. Често иде улицом сама и певуши...

Среда, 27. септембар 1967.

Пети леп, сунчан дан. Тако ћемо, после прве топле недеље и две кишовите, имати четвртву врло пријатну. Ја се купам од суботе, а Дана од недеље. Надамо се да ће тако бити до суботе 30, када увече, треба да кренемо према Београду. Обоје смо поцрнели, освежили се и поправили. Нарочито Дана лепо изгледа. Незадовољна је са мном, јер сам сваког дана радио по неколико часова, интензивно.

После читуље у новинама, пишем Јови Терзовићу,³⁹⁰ правнику, у Херцег-Нови: умро му отац у 91 години. Био је љубазан према нашим кћерима у лето 1946, кад је нашој породици било најтеже. У своме хотелу „Руднику“ није ништа хтео да им наплати. Тако су могле да иду мало и у Дубровник. Одатле ми је Бојка јавила како је доживела 11. август – страшан напад на мене у *Полицији* и *Борби*, Нинков „конгрес“, избацавање са факултета. На то подсећам Терзовића, кога сам упознао већ 1931, као Љубичиног пријатеља.

Четвртак, 28. септембар 1967.

Довршио сам књигу 300 стр. Франсиса Жансона (Jeanson) о Симони де Бовоар. Тешко је писана, али на нов начин: психолошка анатомија једне јаке жене-писца. Мене су више занимали наводи из њене аутобиографске трилогије (*Mémoires d' une jeune fille rangée* [Успомене лепо васпитане девојке], *La force de l'âge* [снага година] (коју сам већ био читао у Јелини, као и *Les Mondarins* [Мандарини] и *La force des choses* [Моћ ствари])). Хтео

³⁹⁰ Јово Терзовић, правник и власник хотела „Рудник“ у Херцег Новом, тридесетих година 20. века. Сарађивао је са левим земљорадницима. – Д. Јовановић, *Полицијске успомене*, књ. 12, 339.

сам да прочита, макар делимично, и Дана, али није могла. Жансон је сувише компликован. Задовољила се цитатима. Фрапирала је разлика између Жансоновог стила и Фарсовог који приказује француске писце XIX в. особито њеног Вињија. Али тако више не пишу, као што код нас нема Скерлићевог кристала, као што у музици нема Моцарта или Баха.

Пеџак, 29. септембар 1967.

Били смо код Петровићевих да се опростимо. Госпођа Габи је спремила, за нас, једну врсту колача, г. Јова другу. Врло су љубазни. Јова нам је показао две своје нове слике. Младу – њену девојчицу и једног младог човека који је изгубио живот у овом рату. Прављене су нажалост, са фотографија, па су више мутне него живи људи. Подсећају на увеличане слике у боји у фотографским изложбама. Сасвим је друкчије кад сликар ради са присутне особе. Ово што смо видели више је рад, труд, него стварање и радост. Сам Јова каже да му је врло непријатно да слика са фотографија, због боја које мора да замишља и измишља.

Наишао је и г. Дане, али до већег разговора о Хрватима није дошло. Јова и он и даље измеђују „акредитиве“ – коме су дали коме још треба дати копије Дошенових писама о Стјепану Радићу. Мене нису дирани. Успео сам једино да им кажем како ми је пок. Радић једном изјавио: „Чудни сте ви, Срби. Стално тврдите да вас ми Хрвати не маримо и да нећемо с вама, а ми смо ваш народни језик узели за свој књижевни!“ То су два велика Србина спремно дочекали: „Јесте, узели су Вуков језик за књижевни а после га прогласили за хрватски и стално се труде да говоре и пишу на посебан начин!“ Ја се нисам збунио. „Узмите загребачке новине од пре 1918, упоредите их са данашњим, па ћете видети колико су се приближиле београдском стилу! Објаснио сам, по који пут већ. После 1918, политички живот се одвијао највише у Београду, особито у Скупштини. Сви велики загребачки и љубљански листови имали су стално дописнике у престоници. Они су се сродили са нашим језиком, и телефоном су скоро пунили тамошње новине. Сем тога, и „Типографија“ и „Новости“ су држали, баш због језика, уреднике и сараднике, за своја издања, младе људе, Хрвате и Србе, из Херцеговине, из Босне (Братић, Соколић, Којић и многи други). Знао сам и ово: Стјепан Радић је доводио у Загорје младе лекаре из тих крајева, да поправи расу и да донесу свој лепи језик. То је могао да чини од 1925, кад су створене области, са аутономијама у погледу здравства итд. И то сам чуо од самог Радића кад сам се, у лето 1927. враћао из Љубљане, са трезвењачког конгреса, и кад сам понудио Радићу да се за предстојеће септембарске изборе кандидује у Пироту.

Утом су нас, пријатно, прекинуле две даме: Јованка, друга жена официра у пензији Раде Јевтића и њихова гошћа из Београда, Славенка-Цаца Ђурђић, студент медицине. Врло пријатна девојка, весела и слободна, о којој сам више чуо исте вечери кад сам шетао великим молем са њеним домаћином, г. Јевтићем. Он је инвалид ратни, болестан и слаб. Неколико година станује у Ровињу. Жена му је 1964, кад је била ретко рђава зима, сломила, на леду, кук, па је и умрла окована у гипс. Изненадило ме да је нега била слаба у одлично уређеној ровињској болници за коштану туберкулозу. Већ пре неколико година се говорило да има толико лекара-специјалиста и медицинског особља, да на једног болесника долази око пола милиона издатака годишње. Г. Јевтић каже да су његову жену врло слабо пазили и чак је допустили да добије инкубитис од лежања на жици, да су је грубо разапели, са главом доле, да су је превртали нагло, и једном тако пустили да падне да је добила инфаркт и умрла. Да би имао неког уза се, оженио се гђом Јованком, која је пре тога била њихова помоћница, врло добра, чиста и честита. За младу студенткињу каже да је много солиднија него што изгледа по свом сувише уочљивом држању. Отац је био лекар у Раљи, имао везу са тамошњом сељанком и оженио се њом. Поред ње је и млађи брат. По очевој раној смрти, мајка се повезала са неким обућаром, док децу зоставља. Покушала је да долази са својим љубавником у Ровињ, код пријатеља др. Ђурђића, Јевтића, али овај је то касније одбио и прима само Цацу. Она је летос радила на бензинској пумпи, да би створила за летовање и за одлазак у Трст – да набави зимски капут. Гимназију и матуру је завршила одлично, као и две године медицине. Има момка, чији родитељи такође долазе у Ровињ. Они као да нису одушевљени Цацом: њихов син тобоже не полаже испите због ње. Г. Петровић им је доказао супротно: да је њихов јединац положи два испита управо од кад је с њом, пре годину дана, док раније ништа није дао. Родитељи хоће то: да на будућу снају – евентуалну – баце кривицу за синовљеве и своје грехе.

Свртели смо код гђе Паве-усамљенице. Замолио сам је да ми прича о др Благоју Нешковићу који се вратио у Институт за судску медицину кад је изгубио свој политички и државни положај. У лабораторији је радио, а не у просектури. Био је необично марљив. Особито се фанатизовао за рак на плућима. О томе је касније спремио и докторску тезу. Штампao је и један примерак посветио гђи Пави, из поштовања. Показаће нам кад је будемо посетили у Његошевој 28, где су некад становали Слободан и Бојка, пре Лазаревићеве 6. Нешковић је прешао у Онколошку клинику. Ту се брзо истакао. Најзад је постао професор Медицинског факултета. Према гђи Пави је још као студент, пре 1937, био врло пажљив. Али она је њему и др Сандићу правила неоцењиве услуге. Примала је на чување и скривање

комунистички илегалан материјал. А њега, Благоја, заклањала кад не би био у сасвим присебном стању. Какав је, према њој био касније, председник српске или подпредседник савезне владе? Ето, ишла му је, по препоруци проф. др Милована Миловановића, свога шефа да моли за ухапшеног брата, који се био компромитовао као четник. Благоје је уверио да му се неће ништа страшно десити. „Ако није крив“; додао је. – У Јагодини је био затворен, па пуштен, с тим да се јавља једном недељно. Он то није редовно чинио, јер су сваком приликом од њега тражили да „изда по једног друга“. Поново су га ухапсили и најзад су га, без пресуде, стрељали у једној групи од сто четника. Никад није сазнала где је сахрањен. Дуго је веровала да ће се појавити жив. – Је ли знала да је тада у Моравском округу свемоћна била Љубинка Милосављевић?³⁹¹ Је ли знала да је она убила Чупића, свог љубавника, који је оставио и хтео да се ожени другом? – Сетила се. Мисли да је тај Чупић, кога је виђала, брат др Чупића, кога познаје.

Субота, 30. септембар 1967.

Спремамо се за повратак. Г. Петровић нам је синоћ вратио *Дервиш и смрћ*, роман Меше Селимовића,³⁹² који у другој години већ излази у другом издању. Сви се слажемо у томе да је то „густо ткање“, али не и у смислу његових алузија на данашњицу. Ја видим у Дервишу борца из НОП који се разочарао и повукао у усамљен кабинетски рад. (Можда искуство самог писца). За његовог убијеног брата мислим да је уништен од власти као информбироовац. Г. Петровићу се чини да је и сам писац врло религиозан муслиман, да је био усташа. Ако не он лично, онда његов брат, кога у власти касније открише. Требало би сазнати што више о томе Селимовићу, јер му је роман на великој висини, а он изгледа врло озбиљан

³⁹¹ Љубинка Милосављевић, студенткиња агрономије до 1941. У НОБ је од почетка оружаног устанка. Члан ПК КПЈ за Србију. После ослобођења свемоћна у Моравском округу. Убила је свога љубавника Чупића, због чега је осуђена на 12 година затвора. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 201.

³⁹² Меша Селимовић (1910–1982), књижевник, члан САН и АНУБиХ; Филозофски факултет завршио у Београду; до Другог светског рата професор гимназије; био заточен у усташком логору 1942–43, а затим у НОБ; после рата био је на различитим дужностима – у Сарајеву: уметнички директор Босна филма, директор драме Народног позоришта у Сарајеву, гл. уредник ИП Свјетлост; после тога је до краја живота живео у Београду. Гл. дела: збирке приповедака *Прва чеџа*, *Туђа земља*, *Дјевојка златне косе*; романи *Дервиш и смрћ*, *Тишине*, *Тврђава*, *Маила* и *мјесечина*, *Круи*; студије *За и против Вука*, *Писци*, *мишљења*, *разговори*, *Сјећања*; филмски сценарији *Туђа земља*, *Ноћи и јушра* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 338.

човек. Прожет је кораном, то је сигурно, али то не значи да је верски затуцан.

Ја сам обећао г. Петровићу да му данас вратим *Беседе*, али он је био нестрпљив, па је сам дошао по њих. Каже да је још мало хтео да буде с нама и да нас на расстанку пољуби. Остало је да се поздравимо са госпођом Павом, јединим нашим друштвом овога лета, поред Петровићевих. Она се заљубила у Дану, а остварила је, каже, своју давнашњу жељу да се упозна са мном. За Дану се толико одушевила, да често љуби њену подигнуту косу. Она и даме с првог спрата биле су уверене да нешто ставља унутра, као што су некад правили „бауши“. Морала је да пипне (она је пољубила) да би се уверила да је све природно. Дани не верује Бака-Коса, Слободанова мајка, да су јој, у тим годинама, груди тако обилне, без постиша. Није се устручавала, лепо је опипала... Није онда чудо што се жене на улици загледају у нас. Ја се шалим: шта су ово двоје једно другом; или: Овај чича има лепу младу жену. Жана Ристић-Јовић је правила комплименте њеном „тену“ то јест свежини њеног лица, глатког, без бора. Гђи Пави, за њену љубав према Дани кажем да има конкуренте у гђи Боси Ивковић. А ако настави да је воле, купићу им две истоветне блузе, како смо научили у биоскопу („Нежна кожа“) да раде извесне жене. Гђа Пава хоће по сваку цену да нас испрати на аутобуску станицу, иако возило одлази у пола једанаест ноћу. *Le plaisir est pour nous* [Задовољство је наше].

Београд, понедељак, 2. октобар 1967.

Путовали смо краће од ранијих 16 часова железницом. Аутобус је пошао десетак минута касније, па је у Конфањеру било доста трке. Многи нису имали војне карте, а ја сам морао да добијем печат на нашу повластицу 25%. Срећом за наше кофере постарао се један симпатичан младић. Горан, студент електротехнике, кога је гђа Пава замолила на аутобуској станици да нам се нађе. Он је имао повратну карту, па је могао да буде уз Дану и да нађе места. Она се ипак нервирала, јер мене није било до самог поласка воза. Сви карте нису ни добили, али ја сам наше оверио. Издаће им у возу, без казне, рекао је благајник. После 24. септембра нема директног воза до Београда. Морали смо да мењамо у Загребу. Невоља.

Упознали смо се ближе са Гораном. Он је Београђанин; свратио је на дан у Ровињ код тетке. Био је месец и по дана на пракси у северној Енглеској. У Лондону је био три дана, у Паризу два. У Хајд парку је слушао неког конзервативца, који је нападао лабуристичку владу. Викале су на њега жене: „Фашисти“, „лопови“, „оставили сте празне касе“, „упропастили сте привреду“, „доле!“ Стекао је утисак да би у Енглеској једна „права

радничка партија“ могла имати успеха. Ја сам га подсетио да комунисти немају ни једног јединог посланика, а неко време су имали само једног. Горан налази да им неодстаје један вођа „као наш Тито“. Из овога сам закључио да је он у Партији, па сам прекинуо ту врсту разговора. На свом послу је имао тешкоће због језика. На разне начине изговарају, па не разумеју ни сами Енглези једни друге. Већ Шкотланђани говоре језиком у коме има мало енглеских елемената. Кад сам поменуо храну коју једу, узвикнуо је: „Уби, Боже!“ Једино доручак се лако и пријатно једе. Ишао је у организацији размене студената, од наших само он и једна девојка. Каже да је много нових ствари видео и пуно научио.

У Топчидер нам је воз дошао нарочитом пругом: после савског моста кренуо је обалом поред Београдског сајма. Никакав превоз није организован према Београду. Има само трамвај и доста таксија. Три хиљаде. Нисам хтео толико да платим. Шофер коме сам нудио две пристао је за две и по. После му је носач, Београђанин, рекао ко сам, па је понудио да нас одвезе за 500, али да прво мора да сврши са узетим путницима. Брзо се вратио, рекао нам да је и он Пироћанац, да ме је слушао кад је био дечак, а после ослобођења је долазио у нашу кућу. Два кофера и торбу унео нам у ходник. Кад сам му пружио две хиљадарке, хтео је да узме само једну – „за бензин“, али ја сам остао при своме: две хиљаде. У колима нам је рекао да је из Блата. Милан Бошковић је умро, ојађен због погибије Павлове (Миодрага) и због тешке ситуације млађег сина Ацка, који је био прогоњен као информбироовац. Срећом, трећи, најмлађи, боље је, свршио школу и запослио се. Милан је био велики мученик од кад му је умрла жена. Овај Бора мисли да је и он [Милан] умро пре годину-две. Сам је шофер у Београду од 1951. Има свој мерцедес и лепо зарађује. Док смо га чекали, три носача, Паланчани, окупиле су се око нас. Сећају се разних мојих говора, нарочито мога протеста што је у новој Југославији војни рок тако дугачак. Пре рата су социјалисти и комунисти тражили укидање стајеће војске. За време рата, убацивали су у прве редове и пред страшне немачке тенкове младиће без икакве или врло кратке обуке, а сада су рокови 3 и 3 и по и четири године. „Сад су дошли на ваше, и скраћују. Али вама одузеше десет година живота!“ Један од носача је из Моклишта. Питам за Милисаву Живића. У последње време је живео код синова у Београду, ту је умро, и сахрањен на Топчидерском гробљу.

Код куће смо нашли све у реду. Стела се за овај месец дана променила још више него од 17. јула до 13. августа. Постала је одиста девојчица. Проговорила. Прави мале реченице. Дафне разуме скоро све што она каже. Ми је тешко схватамо. Дафне се више не жали ни на њен апетит, ни на каприце. Лепим и стрпљивим објашњавањем све постигне. Видимо да сада *ужива* да се бави њом, и не чини више то по дужности. Мене је то

највише обрадовало. Болело ме кад чујем да је њој канцеларија била лакша од куће и детета. Са страхом је помишљала на њене оброке. Сада једе и још тражи. Дафне ипак изгледа врло рђаво. Они су се страшно истрошили око оправке стана и велике набавке, па сада изгледа, штеде на храни. Милан је изгубио место у Институту друштвених наука, пошто је укинута филозофско одељење. У Сарајеву га хоће као наставника, али с тим да долази сваке недеље. Дају му 170.000 месечно, али сам да плаћа пут и боравак у Сарајеву. Код њих смо затекли малог Милана, пошто је Милица на стручном конгресу у Опатији за недељу дана. Има свој реферат.

Данас, пред подне, – кад сам се вратио са Новог Београда, где сам подигао новац (120.000) у соби бр. 1, пошто ми је, на III спрату, Вера Крајиновић спремила признаницу, – затекао сам Драгослава Филиповића и његовог синовца. Кажем им да Хрвати питају како Србијанци подносе овај режим и шта чекају те се не покрену. „Не може више Србија: сувише се уморила у ранијим борбама“ – одговорио сам ја. А Драгослав: „Може Србија. Али не може Југославија. Она је подељена, и једни би гушили друге. Као у бившој Аустро-Угарској: подели па владај!“ Ја сам се послужио сликом: Ми смо као волови повезани за робове. Сметамо једни другима, вучемо се и не можемо напред. – Драгослав пита много из светске политике, као обично. Његов синовац само ћути и смешка се, на моје примере из живота и изражавање у фигурама. Није ме познавао.

Ушорак, 3. октобар 1967.

Синоћ смо ишли [снахи] Мири да изјавимо саучешће. Изгубила је још једног брата, трећег Артура. Боби дошао са Магдом из Израела код Лолота и Ибике. Ту се разболео, имао крвављење, био три дана у болници, ваљда у Верони, и умро. Пре је у Израелу умро најстарији, а недавно Алберт (из Монреаала), опет у Италији, од леукемије. Нисмо је нашли код куће, па смо свратили код Бенићевих. Кућа им је пуна. Од првих дана септембра имају, за стално, Драшка, његову Бебу и Лили, а кратко су им били Влатко и Гордана и оставили им Роману. После је наишао зет Благоје (Бранкин).

Драшко је успео да запосли Бебу, код Народне радности, у централи, у управи овде. Она није одушевљена новим послом, мада прима 150.000. На Бледу је, извозећи полупрерађену дрвену грађу, фактурисала милионе долара, а сада је обрачунавала десетине лутака и ситница из фолклора. Мора да се помири и с тим, јер је у Радовљици са станом и на Бледу са запослењем, прекинула себи одступницу. Није то радо признавала.

Благоје и Демо су говорили о тешком стању наше привреде. Објаснили су шта настаје кад једно предузеће дође под принудну управу. То је правно нека врста банкротства. У пракси, обуставља се радничко самоуправљање.

Радници губе сва права у погледу управљања, отказних рокова и привилегија. Долазе на милост и немилост постављеног директора. Слично се дешава кад се слабо стојеће предузеће интегрише са јачим. Јаче га вади из кризе, па често само дође у кризу. Свађе су велике у свима колективима. Фондови су већ поједени поделом међу особљем. Ништа се не обнавља и не усавршава. Продуктивност опада. Ниједно предузеће не ради пуним капацитетом. У многим особље прима 80, 70 па и 50% месечних принадежности. Људи више воле то него да буду отпуштени. Најтеже: скоро ниједно предузеће није ликвидно. Свако некое дугује а њему су други дужни. Ако би држава хтела све да их раздужи, па да почну испочетка, требало би да уложи око 800 милијарди ст[арих] динара. То би изазвало инфлацију и обезвређење динара. На судске таксе услед утужби и суђења иду сваком предузећу огромне суме свакодневно. Сви се жале на огромне залихе робе, а морају да производе и даље, да би људи радили. Врше се неке распродаје и ликвидације залиха, али то обухвата мале количине. Роба је застарела и некурентна, а ипак је уносе у билансе као активу, само да би имали што више за расподелу и за веће личне дохотке. Ипак не долази до кризе и до краха, јер се држава увек умеша. Тако бива и у капитализму од Рузвелтових интервенција у 1932. и даље.

Не могу да пређем на писање XI књиге *Полишичких усјомена*, јер ми књиговезац Иван Барта још не шаље укоричене IX и X, да бих знао где да наставим. Зато прегледам старе новине, исецам и читам књиге. У башти ме затекао Демо са двома својим унукама. Поред мене је трчкала и играла се Стела кад је он увео Роману и Лили. Стела их је лепо примила, обрадовала се, јер је у нашем одсуству навикла на дружење са једном девојчицом и једним дечком. Мајке су се нашле у парку, па их је Дафне све доводила више пута. Штета што није било Милана да их слика све три, као што је у септембру чинио са Стелом и Лиликом.

Књижевни додатак *Monde*-а од 27. IX (*le Monde des liris*) посветио је пуне две и по стране А[ндре] Малроу, поводом прве књиге његових *Анџимемоара*. Биће још три, али оне ће се појавити тек после његове смрти. Малроу скоро 20 година није објавио право књижевно дело. Посветио се *Замишљеном музеју* и историји уметности, а после 1958. запослио га Де Гол, као министра за културне послове (Кречење Париза, Светлост и Звук, Пут Милоске Венере у Јемен, Ђоконда у САД и.т.д.). О Малроу је, у том периоду, најдубље писао (*François Bott*: „un esthète tourné vers une phraséologie désincarnée. Le mot pour mot. Le geste pour le geste. Le triomphe de formalisme“). О голизму: „*Songe creux, mythe anachronique, il ne porte aucune des questions de l'époque n'offre aucune réponse aux Enfants de la* [нечитко име филма] филм са венецијанског фестивала ове године), aux

foules prises aux pièges des villes crépusculaires. Ni question ni réponse. Un branqui lisant.“³⁹³

– Одавно је изгледало разумним људима да Де Гол мисли да је *радио* кад је нешто *казао*, и оштро формулисао. – О самом Малроу, Бот каже да је „визионар попут Мишлеа;³⁹⁴ да је на историју гледао као естет; да је створио своју властиту легенду“. Сен Жиста³⁹⁵ је дефинисао као „ствараоца форми“ и као „једну младост осакаћеног мермера“. Његова митологија окупља Јованку Орлеанку, војника Револуције из II године, Сен-Жиста, Жореса, Де Гола, Мао Це-Тунга. „Магиска визија историје“.

Среда 4. октобар 1967.

Милојевићи су нам се обрадовали. Приредили су закуску у обновљеној великој соби. Беба и Бојана су саме налепиле дивне тапете нежних боја. Жика је био у Чачку и посетио адвокатску канцеларију браће Кнежевић (Мијалка и Весе). Саблазнио га је неред и прљавштина. Они раде на два пренатрпана стола, на препотопским машинама. Сељаци им висе над главама. Други седе на сандуцима за робу, па им висе ноге. Пуше и галаме, у истој тој соби. Полице од обичних дасака угибају се под актима. Раде јефтино и увек имају посла. Људи им верују, јер су солидни. Примају само правичне ствари. Често се због тога замерају клијентима. Жика се стидео

³⁹³ Франсоа Бот: „естета окренут фразеологији без правог садржаја. Реч ради речи. Покрет ради покрета. Тријумф формалности“. О деголизму: „Шупаљ сан, анахрони мит, не поставља ниједно питање овог времена, не нуди никакав одговор 'Деци [нечитко име филма]“ (филм са Венецијанског фестивала ове године), ни гомилама ухваћеним у замку сумрачних градова. Ни питања ни одговора. Глупан који само чита.“

³⁹⁴ Жил Мишле (Jules Michelet, 1798–1874), француски историчар и књижевник, професор историје на Колеж де Франсу у Паризу. Осуђивао је цркву и монархију, с наклоношћу писао о буржоаским револуцијама, али није прихватао идеје комунизма. Гл. дела: *Историја Француске* (17 књига), *Историја француске револуције* (7 књига), *Историја XIX века* (3 кеиге), *Планина*, *Пишица* и др.

³⁹⁵ Сен-Жист је на почетку Револуције припадао странци Монтањара. Године 1792. био је најмлађи заступник у Конвенту. Убрзо је постао једна од кључних фигура Револуције. Предводио је захтеве за погубљење краља Луја и изradio нацрт за устав Монтањара. Сен-Жист је био близак пријатељ Максимилијана Робеспјера. Након смењивања Жоржа Дантона, Максимилијан и Сен-Жист постају представници Комитета јавног спаса, извршног органа Прве француске републике. На фронту је војсци наметнуо строгу дисциплину. У Паризу је подржавао Робеспјеров револуционарни терор. Убрзо је постао једна од најзначајнијих личности јакобинске диктатуре. Организовао је хапшење и погубљења многих великана Револуције. Термидорска реакција збацила је јакобинце са власти. Сен-Жист се није опирао хапшењу. Заједно са Робеспјером и другим јакобинцима, Сен-Жист је погубљен на гиљотини 28. јула 1794. године.

гледајући тај неред – паланачка прчварница неких надрипучара, а не канцеларија два добра адвоката и политичара.

Пре тога сам чуо исповест о Љ[убици] В[уковић]. Ради непрестано, већ 8 година за грађевинце, професоре техничког факултета: преводи за њих студије, сасвим стручне, са немачког, француског и енглеског. Прима сада око 110 000, уз радни стаж. Има већ 23 године. За свој рачун преводи за Просвету, мемоаре Де Голове. Душевни преображај. Нашла је ведрину и душевни мир у српском православљу и светосављу. Иде у цркву, због хорова и великих богослужења. Цени патријарха Германа. Дели лист „Православље“. Зове на свечану литургију 15. октобра кад ће служити Герман и васељенски Атенагора.³⁹⁶ Шта да јој човек каже? – Аутосугестија? Нов занос? Утеха за неуспехе у животу, личном и јавном. Мајка лежи непомицна већ 9 година. Млађа сестра од тетке Кети (старија Роза) отишла у доминиканке. Она говори као мисионар, живи као калуђерица. Зашто не иде на факултет? Звали је правници. Стојчевић за римско право, да му буде „десна рука“, јер сам губи очњи вид. Ружица је навалила. Свршили су код партиске организације. Али што ће рећи Бојка и ректор? Без његовог пристанка неће. Ружица била. Он је препао. Поменуо мужа, затвор, све, Минићи. Ко ће да му каже? – Ја! Као пријатељ Љ[убице] В[уковић] – „Срам те било рђо!“ – Љ[убица] је дигла руке. У *четири ока*, Стојчевић јој рекао: „Да је среће, ви треба да седите на моме месту, а ја на вашем!“ – Случајно, у канцеларији – редакцији „Просвете“, затекла Бору. Пред трима женама егзалтирао је као бољу од себе по оценама: она све деветке а он једну осмицу (из кривичног). – „То је, дакле! Не може да јој то опрости, ни данас!

Четвртак, 5. октобар 1967.

Јова пише да је са Радом био у Пироту. Мало изграђен. Скоро као пре рата. Пронашли нашу кућу. Затворена великог зградом са велике улице. Пронашли једва, уз помоћ чувара, гроб наших родитеља, и лако ујна Босин. Поред брата Боре Пантелића и његовог сина Вука. На коверти Јовиног писма поздравио ме Марко Батрићевић,³⁹⁷ цимер колега из бр. 18, II зграда, II спрат. – Јова и Рада нису успели да дођу до Данке и Ненада. Дуго лутали.

³⁹⁶ Атенагора (1886–1972), за васељенског патријарха прогласио га, у Константинопољу, 1. новембра 1948. Свети сабор Васељенске патријаршије.

³⁹⁷ Марко Батрићевић, полицајац, Црногорац из Бјелопавлића, службовао 20 година у Скопљу, где је једном чак имао задатак и да пази на Драгољуба Јовановића, док је овај седео у неком друштву испред кафане. Ово је он сам испричао Драгољубу када су се заједно нашли у затвору у Сремској Митровици. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 9, 278; књ. 12, 23.

Влајко и Добрила се вратили прекјуче. После Нишке Бање били у Чачку, код Зорке Дилбер, снаје.

У Француској велике демонстрације сељака у Квемперу и другде. Близу 300 рањених. Наше новине их називају „фармерима“, али радио говори, поштеније, о ситним сељацима, са породичним газдинствима.

Петак 6. октобар 1967.

Из Лознице стигли Роса и Милутин Ристић. У недељу иду у Лазаревац, на прославу палих у Колубарској битци, особито 1300 каплара и носилаца Албанске споменице. *Монд* опширно, на више страна о сељачким побунама. Социјалисти и комунисти покушавају да искористе. Поднеће захтев за „цензуру“ против владе у идући уторак, због декрета економских и због ових сељачких немира. Кантонални избори их привремено зауставили, јер увек важи реч Мује из Нове Вароши: или рат или избори. Кад су избори нема потребе за ратом; кад се ратује, нема избора. Наше новине такође пишу о сељачким насиљима против власти и органима реда.

Позвали смо на вечеру Ристићеве и њихову најмлађу – балерину Марицу. Радознали смо да је видимо без Жаниног присуства, која све притискује својим ауторитетом.

Субота, 7. октобар 1967.

У *Монду* од 4. и 5. много о сељачком покрету. Мој познаник проф. Жорж Фридман, приказује књигу Henri Mendras, *La fin des paysans* [Анрија Мандраса, *Крај сељака*]. Подвлачи све веће интересовање левих партија за сељаке. Сам Ж[орж] Ф[ридман] истиче велику разлику између „индустријализованих“ и „механизованих“ пољопривредника и оних који још раде на примитиван начин. Од 1954. до 1962. (последњи попис) активно пољопр[ивредно] становништво се смањило за 1 четвртину. 160.000 годишње бежи из земље. У иностранству је слично, у овој трећој четвртини XX века. Mendras тражи да се то посматра хладнокрвно, јер су узроци, али и реакције су многобројне и неизбежне: политика, осећања, носталгија за прошлост, супротност град–село, одвајање од вековних хоризоната и традиција, личне и породичне драме. Нестанком сељака много шта ће се променити: какав ће бити тај свет? Прогноза је мрачна. Има неких изгледа: да индивидуални произвођач постане власник „капитала“ – земље и машина, што индустријски радник не може бити, тамо треба створити нове правне структуре. Индустријализација у пољопривреди не би морала донети исте поразе као у занатству и у мануфактури. Фридман додаје да се може извршити специјализација у

пољопривреди, подела рада. Нека се покрајине специјализују, али и „партICIPација“ нека се организује или усаврши. И културни и политички живот у пољу. На *пољопривредној демократији*, поред индустријске демократије. И Mendras у том смислу. Социолошка истраживања, али и ново законодавство.

Од Пепе (Софије Путник) добили писмо из Страсбура, где се склонила, после мужевљеве смрти, код пријатељице др Наде Матавуљ, коју снашла иста несрећа. У Reckbungfanel-у је била до 15. септембра кад је био 40-дневни помен. 25-ог ће доћи по њу др Ђорђе, њен најстарији брат, да пренесу урну и однесу је у Врњачку Бању, у породичну гробницу. Најгоре јој се десило, и више се не боји да живи у Бањи. Јавиће нам се у Београду. Сирота, добра Пепе!

Недеља, 8. октобар 1967.

Синоћ су нам били Роса, Милутин и Марица. Симпатична балерина је била слободнија и доста причала о сусретима са људима, у земљи и по свету. Мало јој тежи Жанина брига за остале три сестре и за родитеље. Она сматра да је дужна да се стара о свима. Зашто се не уда? – За кога? Колеге нису мушкарци. Пријатељи су сувише стари или незбиљни. У професији је пуна дивљења за Нину Кирсанову.³⁹⁸ Прешла је 80 година, а још се занима за балет и балерине. Долази на пробе, зачас се свуче и заигра, да покаже како шта ваља извести. Под старост се бави археологијом. Уписала се на факултет и одлази на терен. Сада [је] на радилишту (хидроцентрали) код Ђердапа. Њене страсти су још: човек као такав, мачке и Маргот Фонтен.³⁹⁹ Питао сам је шта њу одушевљава: да уметник буде и човек.

³⁹⁸ Нина Кирсанова (1899–1989), балетска играчица, кореограф и педагог руског порекла. Каријеру започела у Лавову, била чланица Руске опере; солисткиња трупе Ане Павлове. Затим је била примабалерина, кореограф и шеф Балета Народног позоришта у Београду. Са изузетним темпераментом тумачила је улоге класичног балетског репертоара. Бавила се успешно педагошким радом и однеговала низ истакнутих балетских уметника. Гл. кореографије: *Лабудово језеро*, *Зачарана лејошница*, *Шехерезада*, *VI симфонија* (Бетовен), *Койелија*, *Жејва* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 288.

³⁹⁹ Маргот Фонтен (Margot Fonteyn, рођена као Margaret Evelyn Hookham, 1919–1991), енглеска балерина. Целу своју каријеру провела је као плесачица у Краљевском балету, да би на крају била именована за примабалерину; њена игра била је веома складно технички обликована и оплемењена нежношћу. Са изузетним успехом креирала је низ улога у класичним балетима (*Жизела*, *Лабудово језеро*, *Зачарана лејошница*); надахнуто је тумачила и савремене кореографије Ф. Аштона и Р. Хелпмана, у којима сваком лику даје посебну драмску снагу. Сматра се да је обележила играчку уметност 20. века. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 744.

Таква је Кирсанова. Кад је био говор о глумцима, Милутин је ставио високо Мију Алексића као универзалног, а Марица воли и Чкаљу.⁴⁰⁰ Милутин је веран своје Драгачеву – због крајпуташа и због „трубе“. Биће VII сабор – 20 септембра Чуо је за Миљка Оцокољића из Лисе, кога је Владета Кошутин довео у Београд, да га виде и чују његови ђаци на Филолошком. И мене је био позвао Владета, па сам уживао. Писао је о њему – у једној недељној *Полиџици*. Нарочито о дукату, који је зарадио копајући месец дана у Чачку и нудио једној дами само да му покаже колена. А сад колена колико хоћеш на улицама и бесплатно!

Marie Anne нам послала *Nuver literer* (од 31. 8), са сликом А. Конта, о Титу (после многих других сличних студија). Више повољно него кривично. Авантурист, коцкар играч на срећу, али смео и дрзак, храбар.

Читам књигу Милана Ђ. Недића, коју ми донео М[илутин] Ристић о повлачењу преко Албаније. *Српска војска на албанској толиоши*. Београд, 1936; 310 стр. Тада је био Генералштабни потпуковник; командант пристаништа [Сан] Ђ[овани] ди Медуа [Свети Јован од Медове].

Понедељак, 9. октобар 1967.

Милутин и Роса били у Лазаревцу на прослави, јуче. Данас Милутин, Дана и ја код Добриле и Влајка, да се виде другови из младости, у Гучи, где Мита Дилбер држао апотеку, а Добрила друговала са Милевом, близнакињом Милутиновом. – Милутин причао о прослави – 1300 каплара и колубарска битка. Подигнута костурница у Лазаревцу. Дошао патријарх Герман са много свештеника. Биле и две владике. Црква се убацује где-год може. Режим трпи, јер су у питању историске и националне ствари. Били смо нас двојица код Драгачевца Селимира Лончаревића,⁴⁰¹ чија радња близу 28 Балканске, где су Милошевићи. Сетили се детињства и младости. Милутин је из Турице, а Селимир из Лучана, где [је] сада комуна. – Поподне смо отишли Милутину Цанићу, школском другу из Пиротске гимназије. Цанић много причао о патњама под бугарском окупацијом и за комунистичке власти. Драга о томе још речитије.

⁴⁰⁰ Миодраг Петровић Чкаља (1924–2003), позоришни, филмски и телевизијски глумац-комичар, јунак радио-телевизијских скечева и комедија. Као члан Београдског драмског позоришта са великим успехом и веома широким одјеком у публици тумачио је ликове домаће и стране драмске књижевности. Играо је и на филму и телевизији: Пут око света, На место, грађанине Покорни, Заједнички стан, Орлови рано лете, Бог је умро узалуд, Силом отац, Камсионџије и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 983.

⁴⁰¹ Селимир Лончаревић, познати београдски фотограф, пореклом из Драгачева. Рано се придружио левим земљорадницима. Фотографисао је њихове зборове широм Југославије. – Д. Јовановић, *Полиџичке усјомене*, књ. 12, 166.

Увече код нас: Слободан, Бојка и Срђан. Сензација – код Слободана био у три маха Слободан Лале Ивановић. Вратио се поново у Београд, из Москве. Брат Благоја Нешковића га упутио на Слободана, као председника удружења преводилаца, ради регулисања пензије. У Русији радио у предузећу за разне речнике. Није знао да је у међувремену, Слободан постао наш зет. Знали се из Скопља, као синови два директора (гимназије и учитељске школе). Слободан му није казао у каквој је кући. Бојка није хтела да се појави. Босанка Ружа послужила кафу; Лале није могао да држи шолицу, толико му дрхтала рука. Слободан није знао каква нам је све зла Лале учинио. И кад смо му рекли, закључио је: „Не завидите му. Како он изгледа – старац, жут, мршав, збрчкан – ви сте младић према њему. (А млађи је бар 20 година) – погрешно се обратио за пензију, пошто Слободан више није у Србији, већ председник Савеза удружења преводилаца Југославије. Ипак је дошао и други и трећи пут. Циник!

Ушорак, 10. октобар 1967.

Боса и Љубиша Ивковић обожавају Стелу. Одвели смо им је и попили кафу, уз увек пријатан разговор. Они нерадо понављају новости које им прича њихов пријатељ Богдан Пешић, уредник великих партиских листова. Ипак посредно сазнајемо шта све скрипи у режиму.

Јова Петровић пише из Ровиња да је у Београду посетио свога школског друга проф. др Аћима Марковића. Он је болестан и волео би да му дођемо на разговор. Сада, са својом Споменом, станује између нас и гробља, у улици Милана Танкосића. Требало би да га посетимо. Ваљан човек, жртва комуниста, особито свога ученика др Ивана Станковића, Синишиног сина. Ивер није пао далеко.

Пошто је Жана у Алжиру, код свога Слободана, домаћица је била, у Палмотићевој 5/IV. – Марица. Лепо смо разговарали. И Милутин пита: шта ће бити кад нестане Тито. Као другима, и њему сам одговорио да верујем у виталност саме Југославије. 1) Она је већ једном васкрсла из мртвих. 2) Ниједна од 4 велике силе које управљају светом (САД, СССР, Велика Британија, Француска) не ради на разарању Југославије, руководећи се *својим инџересима*. Свака рачуна да може једног дана добити под свој утицај целу Југославију, а не само западну или источну „интересну сферу“ и 3) Ниједна наша покрајина, или народ, нема *инџереса* да напушта Југославију: где ће коме бити боље него у овој заједници. Биће тешкоћа, дуго, али ћемо остати удружени, па најзад и уједињени. Само ће требати много стрпљења, мудрости, памети и толеранције. – Пред растанак, сви се потписујемо на карти коју шаљемо у Алжир. Жана је то и претпоставила у карти из 5, rue des chevaliers de Malte, којом је захвалила на нашем поздраву из Ровиња.

Среда, 11. октобар 1967.

Обећао сам Милутину да сазнам где станују његови пиротски пријатељи проф. Зорислава (Јовановић Косте, географа, нашег професора, са којим је и дошла из чачанске гимназије крајем 1910) и пуковник Влада Банковић, Милутинов школски друг. Нашао сам се у 22, ул. 29. новембра. Зора је још заљубљена у Владу. Воле се као вереници, тим више што нису имали деце. Влада је био у заробљеништву; има малу пензију. Зора је предавала у II београдској гимназији хемију, пензионисала се, правила помаде. Живе скромно, али сложено и лепо. Чаркају се без престанка, као прави љубавници. Обрадовали се што се појавио стари друг. Позвали нас све за исто вече. Роса је дошла, Дана није могла. Сетили смо се свега. Много смо се шалили.

Монд од 8/9. X, из Београда (Paul Yankovitch) пише о чланку проф. др Стефана Врачарић⁴⁰² у *Гледиштима* о „Политичком монополизму“ – истиче захтев за вишепартиским системом или бар фракцијама у самој КП Југославије. Ко је тај Врачарић? Шта га руководи и да ли је инспирисан с неке стране? Ако је усамљени јуноша – шта ће бити с њим?

Лепе кћери књиговесца Иван Барте донеле су, укоричене IX и X књигу *Полиитичких усйомена*. Рената је већ удата и има дивног синчића. Млађа још учи. Синови су негде у свету. Дивни људи.

Четвртак, 12. октобар 1967.

Јуче моји нису платили, па сам ишао у Цвијићеву 67 да платим за коричење: 800 динара по књизи = 6.400 дин. Некад (1958) је било четири пута јевтиније.

Петак, 13. октобар 1967.

После канцеларије, Дафне прича како је кћи Ђоке Ћирића, бившег професора и радикалског посланика из Пирота, дошла њој у Универзитетску библиотеку. Предаје у Вис[окој] школи полит[ичких] наука, па ради на тези. Да ли бих је ја примио на разговор? Писала би о земљорадничком покрету, можда само о левом крилу. Њен отац је био политички на другој страни, али ме, вели, увек поштовао. Дафне је обећала да ме обавести о тој жељи.

Увече нам [Милутин] Ристић довео кћер Лепушку, банкарца која се вратила из Алжира. Причала нам о Слободану и раду других наших људи,

⁴⁰² Ради се о професору Правног факултета у Београду Стевану Врачару.

о самој земљи, о људима. Тамо држе да Бумедијена држи само полиција и да је Бен Бела ликвидиран: Арапи то брзо свршавају. Беда и хаос после одласка Европљана. Добро су организоване само месарске радње: добије све што се жели и чисто од лоја и костију, као кад су били Французи. Пропада све што су они створили, али много има, па је и остало доста. Французи су мерило за све: то је цивилизовано, паметно, лепо. Причала нам и о њиховим излетима по Алжиру. У Козбу нису залазиле, после Жаниног рђавог искуства у јануару, кад је дошла са Слободаном.

Кад смо били сами, Милутин ми говорио о својим напорима да пронађе рођаку из младости, Љубицу Веснић, учитељицу, с којим се дружио у Новом Пазару 1919. Удата је већ била тада за проф. Милана Луковића,⁴⁰³ геолога, и имали су дете. Становали код стрица окружног начелника. Пронашао их у бр. 8, исте Палмотићеве улице. Њу нисам познавао, а њега се сећам из Професорске колоније. Изгубили су дечака Цицка. Ристић је открио да у истој кући, на нижем спрату, станује Милован Ђилас. Своју познаницу није нашао. Причао ми о њој.

Новине јављају да је Врховни суд Србије скинуо Михајлу Михајлову казну затвора од четири и по на три и по године. Узели му као олакшавајућу околност психичку лабилност. Ипак га огласили за одговорног. Отац је тежак алкохоличар, млађа сестра Марија – Маша изразит шизофреник, мајка [Вера] – била пуна Рускиња – савршено нормална, паметна, разумна. Њега не познајем, али сам од њега нешто читао о руским модернистима из предреволуционарног доба. Велико познавање руске и западне књижевности. Хтели су да га спрече у издавању часописа, а још више да објављује у иностранству. Мислим да је то у самој пресуди: неколико година по издржаној казни да ништа не публикује. Ко је чуо за такву осуду?

Субота, 14. октобар 1967.

Боса и Љубиша код нас. Из ловачких кругова: Отмар Креачић⁴⁰⁴ и др. наши војни шефови су знали да ће Израелци тући Египћане, али је државна политика ствар постављала другачије. Морају да ћуте. – Вероватно у вези са арапском трагедијом, Индира Ганди је дошла у Београд, на саветовање

⁴⁰³ Милан Луковић (1889–1972), српски геолог, професор Универзитета у Београду, редовни члан САНУ од 1958, члан Председништва САНУ од 1966, дописни члан ЈАЗУ. Гл. радови: *Фацје II медишера* у околини Београда, *Еоценска фауна из области између Аралској и Чалкарској језера*, *Посишаријашки покрети у Источној Србији* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 521.

⁴⁰⁴ Отмар Креачић (1913–1992), учесник Шпанског грађанског рата, потом НОБ, где је, између осталог, био политички комесар Дванаесте славонске дивизије и Шестог

са Титом. Тројка се одржава, ако је трећа нога (Насер) напукла, ако не и сасвим сломљена.

Упозорен сам да ће у Саборној цркви чинодејствовати васељ[енски] патријарх Атенагора са нашим Германом. Ишао сам да видим то позориште. Православци су много научили од католика и сад комуниста. Довели су сниматеље за биоскоп, можда и за телевизију. Блицеви су сијали већ пре доласка главних учесника. Умало мене један није ухватио. Заклонио сам се иза једног стуба близу улаза. Видео сам Љубицу Вуковић, окружену младим богомољкама. Кад се сместила близу амвона, оставила је друштво и дошла на секунд, да ме поздрави, задовољна што ме привукла ова манифестација. Организатор је био млади владика Лаврентије, сав у црну свилу обучен. Најпре је из масе извукао млађе и ставио их у први ред лево и десно, тако да их Атенагора види. Затим је извео напоље дечицу са мајкама, да буду на улазу у цркву, опет испред шпалира кроз које ће проћи он и они. Све – велике и мале – видео сам изблиза. Кад је литургија почела, изишао сам да слушам попове и хор на чистом ваздуху, пошто сам чуо звучнике како грме још гласније. Атенагора после Београда иде Папи. Све у знаку екуменизма. Како на ово зближење гледају наши светосавци? Они су добро са Светским савезом цркава, али тамо су протестанти, с којима наши немају ништа неподељено. Друго су католици. Сем Љубице, у цркви сам угледао од познатих само госпођу Бранку. Бранку Мољевић⁴⁰⁵ у „столу“ близу улаза. Она ипак шије и кува за патријаршију и долази у сукоб са супругом Ике Панића што је не обавештава кад има нешто богоугодно да се ради. Али откуд Љубица Вуковић, интелигентна и млада, међу богомољцима? Национални или лични разлози, или једно и друго?

Из Ирига стигли наши Лесковчани: Јова, Рада, Богдан и мали Милан. Ишли на погреб Богдановом брату. Још један мртав у тој породици, која је дала толико жртава за време окупације! Показујем Јови *Гледишта* за август–септембар [1967.] са уводним чланком *Стивана Врачара*. Тачан наслов: „Политички монополизам и политичка моћ друштвених група“ – страна 1053–1067. Показујем и *Монд* од 8/9 септембра о томе чланку као новој појави у једној социјалистичкој држави. *Гледишта*, орган Београдског универзитета и Савеза омладине Србије.

славонског корпуса НОВЈ. У социјалистичкој Југославији био је помоћник начелника и начелник Главне политичке управе ЈА, односно начелник Управе за моралнополитичко васпитање у Државном секретаријату народне одбране, посланик Савезне народне скупштине и др.

⁴⁰⁵ Бранка Франка Мољевић, супруга Стевана Мољевића.

У јучерашњем *Језу* духовита карикатура. „Разговор са другарицом Реформом“. И са Јосипом Ђерђом.⁴⁰⁶

НИН: једно парче из Малро-ових *Анџимемоара* – Шта је говорио Мао-Це-Тунг (повољно за Мао-а).

Увече, до касно, код нас Мира Матарих – диван разговор. А донела и лепо грожђе од тате-Николе, како га зове њен муж Јоса. А десило се да је истог дана стигла карта и од Грује Вељовића из Водња.

Понедељак, 16. октобар 1967.

На Централном гробљу, далеко од центра Београда, сахранили смо проф. Милорада Типсаревиха. Имао је 81 годину. Родио се у селу М[алој] Врбници испод Копаоника, код Бруса. Ишао сам и у кућу у [бр.] 100, Ивана Милутиновића. Упознао се са сином, Павлом, а госпођу и кћер Иванку сам од раније познавао. Врло су били дирнути мојом пажњом. Довезли ме и одвезли колима. Дана није могла да испрати старог пријатеља, који нас је толико волео. „Слово“ му држао Добривоје Дим. Бранковић, свакако по масонској линији. (Зато сам га ваљда једном видео и на Лазареву суботу, на Добривојевој слави. Једном је био и Милош Московљевић, али као пашеног). Код Типсаревиха сам видео Брану Марковића, посадника и политичара из Свилајнца: то је опет Милорадов шурак. Иначе познати демократски првак у Ресави. Видео сам и моју Љиљану, Павлову жену. Павле ради у Р[адио] Т[елевизији] Београд, као правни саветник. Брана причао како су комунисти хтели да га кандидују за савезног посланика 1945, – да пође мимо Грола: није пристао. Причао како је био гоњен Данило Јефтић, адвокат републиканац, јер се није слагао са Јашом Продановићем. Сетили смо се Љубинке Милосављевић, како је 1947. убила Чупића, свога (млађег) љубавника, зато што се другом оженио. Осуђена је на 12, али „лежала“ само 3 године у Пожаревцу. Брану су у неколико махова, у УДБ-и, испитивали о мени, о свима доласцима у

⁴⁰⁶ Јосип Ђерђа (1911–1990), дипломата и публицист. Прикључио се НОП-у 1941. Био је секретар Агитпропа ЦК КП Хрватске, уређивао *Вјесник* до јануара 1943. Покренуо је, затим и уређивао лист *Напријед*, гласило КП Хрватске. После завршетка рата био је начелник одељења у Президијуму, али је убрзо прешао у дипломатију – био посланик, амбасадор, шеф мисија, саветник и помоћник државног секретара за спољне послове. Био је амбасадор Југославије у Албанији, Мађарској, Бугарској, Индији, Бурми и Египту. Један је од тероретичара и тумача политике несврстаних. Био је посланик у Савезној скупштини (1963–72), те њен потпредседник (1970–72). На ту функцију поднео је оставку, објавивши јавно да се не слаже с прекидом политике коју је спроводило руководство СР Хрватске до 21. седнице Председништва СКЈ, у Карађорђевој 1971. године.

Свилајнац. И о штампару Жики Костићу, републиканцу, такође смо разговарали. Умро је као поштен човек.

На гробљу је био и стари социјалист Данило Милановић, учитељ, отац Жарков; преводилац *Жореса* од Ш[арла] Рапопора.⁴⁰⁷ Као ловац распитивао се о суседима Љубиши и Боси. Неко је у Паризу видео Живка Топаловића: ороную старац. Сам Данило је недавно био код Аце Павловића: нестабилан је на ногама, а и ментално као да је попустио. Идућег 21. имаће 82 године. Пред смрт је видео Тришу Кацлеровића. Разочарао се, и владајуће комунисте називао „хохштаплерима“. Данило је читао Врачаревићев [Врачарев] чланак у *Гледиштима*. Пита се шта то има да значи.

Био сам на Коларчевом народном универзитету: СКЗ славила своју 75. годишњицу (познати печат СКЗ 1892). Говорио њен председник Милан Ђоковић, који води и Коларац. Глумци рецитовали стихове из разних Задружних издања. Сви читали, само Миливоје Живановић⁴⁰⁸ и Марија Црнобори⁴⁰⁹ научили напамет. Највећи успех је имао Вишњићев⁴¹⁰ „Бој на Мишару а цела дворана је бурно пљескала на речи: „Србија се умирити не може!“ Знак времена и расположења Србије ових дана. Преда мном је

⁴⁰⁷ Шарл Рапапорт (1865–1941), руски Јеврејин, који је постао Француз. Пријатељ Жоресов, написао најпотпунију књигу о овом великом социјалисти и говорнику. Одобриво Руску револуцију, па и Октобар, али сачувао „слабост за Конституанту“, коју је Лењин растерао иако је изабрана под његовом владом. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 286.

⁴⁰⁸ Миливоје Живановић (1900–1976), један од најистакнутијих југословенских глумаца, првак Југословенског драмског позоришта у Београду од 1947. Почео је као члан путујуће позоришне групе у Србији 1919, затим је био члан Српског народног позоришта у Новом Саду, Народног позоришта у Скопљу, Народног позоришта у Београду. Најуспелије улоге: Феђа Протасов (*Живи леш*), Митка (*Кошћана*), Габријел Боркман (Ибзен), Пера Сегединац (Лаза Костић), Јегор Буличов (Горки), Краљ Лир (Шекспир), Агатон (*Ожалошћена породица* – Нушић). Истакао се и у филмовима: *Црвени цвеш*, *Крвави ћуш*, *Њих двојица*, *Шолаја*, *Осма врајца*, *Лелејска тора* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 781.

⁴⁰⁹ Марија Црнобори (1918–2014), позоришна и филмска глумица, једна од највећих трагеткиња међу југословенским глумицама, чланица Југословенског драмског позоришта у Београду од његовог оснивања 1947. Завршила је глумачку школу у Загребу код Гавеле и Строција; у Хрватском народном казалишту у Загребу била је 1939–46, затим сезону у Ријеци. Гл. улоге у позоришту: Антигона (Софокле), Федра (Расин), Гонерила (*Краљ Лир*), Краљица (*Хамлет*), Леди Магбет (*Мајбет*), Клара (*Леда* – Крлежа), Лаура (*У атонији* – Крлежа); филмови: *Невера*, *Прича о фабрици*, *Софка*, *Крвава кошуља* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 894.

⁴¹⁰ Филип Вишњић (1765–1835), највећи српски народни песник, гуслар; са српским устаницима био од 1809; Вук Караџић га је нашао 1815. у Срему и ту записао његове песме о Првом српском устанку, међу којима се свакако издваја „Почетак буне на дахије“. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 438.

седео Глигорије Ђерић,⁴¹¹ свемоћни финансијски директор „Просвете“. Не знам да ли ме није познао или је мислио да му нећу љубазно отпоздравити.

Увече смо на телевизији гледали Миливоја [Живановића] као Јегора Буличова. Видели смо га раније у театру. Одиста је фантастичан. С правом су га водили у Париз у Театар нација, и у саму Москву.

Ушорак, 17. октобар 1967.

Драшкова Беба нам довела малу Лили. Сишла је и Дафне са Стелом, мада оне не умеју да се играју. Стела је добра само са старијом децом која чине све по њеном. Са вршњацима не иде, јер је она својевољна. Дафне не уме да буде љубазна са нашом фалимијом, али је ову Словенку „замиловала“. Налази и да је лепа и све лепша од кад је знамо. И Дана и ја је радо примамо. Она то осећа и често нам долази, док друге породице мање обилази. Можда то чини и због детета, али биће да је и она нас заволела. Осећа да ми не правимо на њу никакве резерве.

Среда, 18. октобар 1967.

На Венеру се меко спустила совјетска ракета. То је велики успех науке и технике. Нема никаквог знака да је на тој планети могућан органски свет.

Новине су донеле извештај са прославе СКЗ, али ни речи о Вишњићу и „Мишару“: Уплашили се да се не схвати као српска провокација. Аплауз помињу само за Марију.

Почео сам XI књигу Политичких успомена. Дао сам јој наслов „Робија, мајка!“ по угледу на Кочићеву „Ракију“. У уводу сам објаснио зашто је он величао једно зло, а ја друго.

На телевизији смо гледали филм о животу В. И. Лењина. Наше младе је у биоскопу привукао филм Blow-up – увеличавање слика. Мораћемо и ми да видимо. Кажу да је пун симбола. М[илутин] Чолић хвалио.

Четвртак, 19. октобар 1967.

Демо, који ређе виђа Стелу, налази да је напредовала. Дафне обично ништа не признаје али сада каже да јој ћерка рекла „мама лепа“ кад је дошла од фризерке. И Срђан је имао посматрачки дар у том узрасту.

⁴¹¹ Глигорије Ђерић, банкарски чиновник, из Прњавора код Бањалуке. Соколац и трезвењак, затим леви земљорадник; у сарадњи са Салихом Ђорђевићем и В. Чубриловићем; увек између левице и деснице у СЗ, да би их измирио и повезао. Спасео се од усташа доласком у Србију; у Београду је са великим успехом радио у Издавачком предузећу Просвета, водећи њене финансије. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 81.

Стела, сем тога, страсно одржава ред у собама. Не допушта да нека столица не буде на свом месту. Сама премешта столице и друге тешке предмете чим примети да су ван реда. Не допушта да се колицима квари зид кад се покрећу. То јој је једном речено. Неће да легне док своје лутке и играчке не остави где им је место. И све нас дисциплинује.

Петшак, 20. октобар 1967.

Демо јавља да је Нада рђаво. Лекар наредио да лежи три дана, а после да иде хирургу због бруха. То је пало неугодно, јер су за сутра заказали да иду у госте Светлани, у кући Мијалка Тодоровића која је одмах до Титове у Ужичкој. Нада је баш желела да види како то изгледа.

Субота, 21. октобар 1967.

По обичају, ишао сам Аци Павловићу на рођендан. Пре две године била је и Дана са тортом за 80-ти, као Дивцу и Милану Ђурићу. Сада је било мање свечано. Само ћерке и један зет. Од пријатеља, нико. Лепу сам виђао често, а сада су биле и Милица и Олга. Био је и Олгин Ђорђе, велики, и Милош Миличин. И мужа Олгиног сам видео, први пут. Госпођа Андре се хвали Ациним умним стањем, али се жали на физичко.

Недеља, 22. октобар 1967.

Милица Живковић нас пријатно изненадила, као увек кад дође. Прича нам о Светиној новоградњи на „хрватској територији“. Зидају нешто лепо, и он је сав у томе. Миле је у Француској, гост на неком неурохируршком конгресу. Овога пута је с њим и његова Милица.

Понедељак, 23. октобар 1967.

Пре подне нам Демо довео Лилику, па се играла са Стелом – не врло успешно, али биле су на ваздуху у башти. Поподне смо били у посети код Лоренцових. Њихова Беба је молила да не дођемо док се она не врати са факултета. Волела је да поставља питања из политике. Још чудније: увек би се привукао и мали Бора, Срђанов школски друг, чак пола године млађи. Мислили смо да је због колача, али се показало да га интересује и политика. Стари и гђа Цеца, и мој некадашњи професор Борислав – постављају занимљива питања, али немају стрпљења да саслушају одговор. Прекидају ме и питају нешто ново. Беба, као прави научник, уме да следи развој мисли, да логично повезује ствари и да помаже у излагању. Стари мени не опраштају што сам сарађивао са комунистима, али врло воле да

чују какав је ко од њих. Највише их занима, наравно, Тито. Г. Лоренц га је, у својој књижици, уврстио међу велике људе XX века. Радо слушају и о Моши, а не маре ни мало Ранковића и Кардеља. Овога пута били су код њих и наши кумови Драгомир Стошић и Добрила Поповић. – Увече смо гледали филм са Мортимером – *Подневни одмор – мучење ујразно, у хоштелској соби*. Сетио сам се *Пакла* Анри Барбиса,⁴¹² изненађења после ратног романа *Le Feu*.

Ушорак, 24. октобар 1967.

Ишао сам на сахрану Милорада – Миће Марковића, учитеља из Поповића испод Космаја. Мома се налазио у Персији, мислим на крунисању шаха, али је Дража топлим сузама оплакао оца. Кика је била хладна. Не знам да ли се ту налазила Момина супруга и које од њихово петоро деце. Ја сам Мићу поштовао, као старог комуниста, пријатеља Симе Марковића и Љубе Радовановића, којих се никад није одрекао, упркос синовима. Његова Анка је умрла раније. – У публици, претежно учитељској, опет сам видео Данила Милановића, али и старог Милоша Б. Јанковића, који је, за моје младости, издавао библиотеку „Будућност“. Ђубин је отежао, али се још лепо шалио, по ужички. Био је у Маутхаузену, и каже да се тамо наш др Света Живковић „одлично држао“, а овде – у шали речено – постао „издајник“. Испричао сам како ме је Миле Милатовић у истрази плашио, да ће Свету поново судити јер су обавештени да је у том логору смрти тровао људе и помагао да се спаљују. Милош се на ово смејао: Света је као лекар, док је био у болници, само помагао људима колико је могао. Додао сам како ме иследник лагао да су „добавили“ из Каира Жарка Тодоровића и да ће он сведочити како сам и ја био повезан са Дражом. Била је ту и Милка Минић, свакако по линији ЦК Србије. Њеног Милоша нисам видео. Можда је мислио да је прерастао Србију...

Предвече нам дошао Душан Тодоровић, Радомиров брат од стрица, да се опрости. Са Душицом-Секом одлази у Америку, у госте на 4 месеца код Секине кћери, која је тамо попадаја – са мужем води борбу против „комунистичког патријарха“ Германа овдашњег.

⁴¹² Анри Барбис (Henri Barbusse, 1873–1935), француски револуционарни књижевник. Године 1895. објавио је збирку песама, а затим писао романе и новеле. Учествовао је у Првом светском рату као добровољац, али се убрзо разочарао; то разочарање изразио је у роману *Ојан*, који је доживео велики успех и добио Гонкурову награду 1917. После рата, као романсијер и публицист, борио се за напредне политичке и социјалне идеје. Дела: збирка песама *Тујованке*; романи *Пакао*, *Светлост*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 192.

Четвртак, 26. октобра 1967.

Дана и ја провели вече код Никодијеве Маке. Показала нам планове за кућу коју њен Боби зида у Рогозници, недалеко од Шибеника, у склопу једног насеља, сасвим новог. Обрадовали смо се што се Мака смирила после страшне смрти. Дани се учинило да је „дошла сасвим себи“. Одана је Бобију и његовој деци, особито млађој Андријани, о чијем француском школовању се стара.

Петак, 27. октобар 1967.

Данас је требало да будемо у Водњу са Бебом и Жиком. Било је речи да Беба иде сама, на полугодишњицу коју је Груја Вељовић давао својој Милици. Беба је имала неке кумове, а Жика био на путу. Послао сам, преко Колара, телеграм, с тим да га човек на мој трошак, истог дана однесе. Дана и ја смо се оправдали болешћу. Увече су нам били Матарићи (Мира и Јоса). Измењали смо прве вицеове о Мики Шпиљку⁴¹³ као председнику савезне владе: кажу да их има много. Сви знају да је он добио француско образовање: кад је био шегрт, мајстор га тукао француским кључем. Формула југословенског социјализма: „трновит (или мукотрпан) пут у капитализам“ (други су се индустријализовали јевтиније). – Јоса нам је причао о својим искуствима. Приватни сектор се све више шири, јер без њега многе потребе не могу да се задовоље. Особито у занатству и малом транспорту. – И они су гледали филм *Јуџро* и стиде се наших ниских нагона. Зашто се све то износи? Као да се хвалимо тиме. Мира је нарочито скандализована: у рату се нешто херојског и показало, а чим се завршио, пустили смо на вољу сексу и злочину.

Субота, 28. октобар 1967.

Бојка дошла да буде мало са нама и са Стелом. Њих две се лепо слажу. И даље је „тета Бока“, али већ почиње да бива „тета Бојка“, наглашено „јка“.

⁴¹³ Мика Шпиљак (1916–2007), политичар, члан Председништва ЦК СКЈ и председник Председништва ЦК СК Хрватске. Члан КПЈ од 1938, до 1941. радио као радник у Сиску, а по окупацији био је члан Окружног комитета КПЈ и ПК СКОЈ-а; био је међу организаторима устанка у овом крају; у току рата вршио је разне партијске, политичке и војне дужности. После ослобођења председник је НОО града Загреба, члан ЦК СКХ и ИК ЦК СКХ, члан ЦК СКЈ, потпредседник и председник Централног већа Савеза синдиката Југославије, председник Извршног већа Сабора СР Хрватске, председник Савезног извршног већа, председник Већа народа Савезне скупштине, члан Председништва СФРЈ и члан Савета федерације. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 1000.

Новине стално расправљају о сељацима приватницима, не више само у вези са порезима, већ и идеолошки. *Полиџика* од 23: Укинули смо капиталистичку експлоатацију, али не и приватну својину. Данас треба дозволити људима да *раде* са својим средствима за производњу. Јуче, Осман Карабеговић:⁴¹⁴ не смемо приватнике удавити порезима. Јоци је неко скренуо пажњу да *Полиџику* треба читати између редова, а ја сам га упозорио на њене фотографије. Свака има свој посебан смисао и у вези је са ситуацијом дотичне личности у том тренутку.

Од проф. др Косте Тодоровића, академика, смо добили штампану захвалницу што смо му честитали 80 година живота и 50 година лекарског научног и друштвеног рада. Нисмо ишли на свечаност коју су приредили Управа и чланови српског лекарског друштва и његова Историјска секција. У своме писму, ја сам се дивио његовој готовости да свакоме помогне и способности да стигне свуда. Његова вредноћа и систематичност су ми јаснији од кад знам да га је родила Немица.

Недеља, 29. октобар 1967.

Пре подне код Божане и Милана Ђурића. Чујемо да Мома, млад пензионер, има висок крвни притисак: 220/120. Објашњавамо тиме што је интровертан, што све сабија у себе, што се не испољава. Такав је и старији Миша, још већа ћуталица. Њихов отац празни своје радости и жалости; у 88 години држи се изврсно. Само слабије чује и мора да чита помоћу лупе. Много доприноси 30 година млађа жена, али највише пажња коју сам посвећује своме здрављу, исхрани, одмарању. То се може назвати и себичношћу.

По подне, Радмила и Пера Антић, по повратку из Бугарске, одакле су нам се раније јавили. Тамо је још беда, мада се полако извлаче испод руског исцрпљивања. Раде више него наши, плате су веће, особито за квалификоване раднике. Скоро су их изједначили са интелигенцијом. Сразмерно су боље плаћени него инжењери.

Увече гледамо на телевизији „Мија show“ – Мија Алексић вас забавља, сам и у сарадњи са другима. Његов репертоар је одиста богатији и разноврснији него Чкаљин. Овај је само комичар, док је Мија и за трагедију. Видели смо га вечерас као Смердјакова, слугу (и можда брата)

⁴¹⁴ Осман Карабеговић (1911–1996), политичар, члан КПЈ од 1932. У НОБ од 1941, један од организатора и руководиоца устанка у Босанској крајини. После ослобођења савезни и републички народни посланик, председник извршног већа НС БиХ, председник Привредног већа Савезне скупштине, члан Председништва ЦК СКЈ. Искључен из СК крајем 1972, али је враћен почетком 1983.

Карамазових: он је убио старог Фјодора. Од Ивана остаје онај узвик: „Ако нема Бога све је допуштено“. – Од Жике чујемо да је њихова Бојана дипломирала са тешким радом о молекуларним ситима. Ствар је нова. Служила се енглеском и руском литературом. Жика прича да је оног дана (у петак) возом прошао близу Водња, али морао да се врати до осам увече. Тај се премара. Страдаће. Комунисти искоришћују његову савесност и љубав према послу.

Ушорак, 31. октобра 1967.

Гледамо Русију 1917. и даље. Лењина у разним положајима и позама. То су велики дани првих бољшевика. Стаљин је све побио, јер су критиковали а могли се позвати на свој рад и жртве.

Од Николе Радованова велико писмо о његовом драгом винограду.

Увек исти језик без граматике. Сада се занео за кућицу, коју тамо гради. Стално мисли кад ћемо доћи да видимо његово дело. Обнавља и стари виноград који је порезао отац Милан. Сада одлази у петак и остаје до понедеоника. Ради и по 18 сати дневно. Мора још и адвокатуром да се бави, док не напуни 40 година стажа. Његов син Милан и др Беба су се сместили у Америци и хвале се. Од прошле године је Милан тамо, а Беба му се придружила касније. То убија Милицу: далеко су они и унучићи, а не може да им оде. Слабо срце. Једва је остала жива у болници. Никола очекује од сестре Љубице да нас она гости у винограду. А довешће једног рођака, луцидна човека. Биће ту и Мирина Маја, да нас забавља. Хладну воду са извора ћемо пити и превртати листове наше прошлости. Прескакаћемо ватру виноградарску. Тешко му је што га хиљаде миља раздвајају од његових у Америци. Позива ме да копам, да не би остао без ручка као ђаво из руских прича. Дали му сељаци да једе тек кад је, гладан и изнемогао од дуга говора – као Драгољуб на зборовима, – извините за упоређење – почео да маше главом и да посрће. Радио је, најзад, главом. То је шала: неће тако бити код земљорадника Николе. Радује се што сам похвалио грожђе, плод његовог рада. Применио је све агротехничке мере. Двапут је заливао чокоте суперфосфатом раствореним у води. Али му град тукао виноград такође два пута. Много је иструлило, али мање него суседима. И они ће употребити исте мере убудуће, по његовом савету. Сам носи канту са шприцом, иако је прошао 71 годину. Интересује се да ли је моја књига дата у штампу. Радо би ми је растурао, као некад кад сам могао штампати...

Новине сваког дана хвале приватни сектор, особито у пољопривреди. Милицу, пред одлазак у Херцег-Нови, показујем *Гледишта* и говор Крсте Црвенковског о македонској цркви. Оптужује Ранковића да је 20 година

онемогућавао њену аутокефалност. А ствар је у начелу била свршена већ 1946. Тако Ранковић постаје заслужан у очима попова, па и многих Срба. Луди људи! Лишени психологије: они мисле да некога упропашћују кад га критикују. Дејство је обрнуто. Они то не знају.

Среда, 1. новембар 1967.

Најзад смо и ми гледали „Јутро“ Пурише Ђорђевића,⁴¹⁵ о коме се толико говори. Иде свет, да види како комунисти сликају сами себе. Бојали су се мира и нормалног стања. Зато су користили последње часове рата да убију што више људи и непријатеља. Све сами негативни типови у овом филму: зов реакције хрли. Једино је позитивна она Александра, млада активисткиња (Милена Дравић)⁴¹⁶ која се подавала, не само из политичких разлога, високом руководиоцу који је послао човека да је стреља ујутру, пре првог дана мира и – законитости. Није тако било само у Чачку. Свуда су се хвалили једни другима бројем стрељаних. И не само пред почетак мира. Стрељали су још како и у – миру!

Са разних страна чујем да ће се мењати Устав да би „народи и народности“ добили већа права, особито у погледу употребе матерњег језика. (Шиптари, Мађари).

Четвртак, 2. новембар 1967.

Били нам Власта и [Даница] Цица [Стојановић].⁴¹⁷ Пре њих Мира.

⁴¹⁵ Младомир Пуриша Ђорђевић (1924), филмски редитељ и сценарист, значајан представник тзв. новог југословенског филма из 60-их година, поборник поетског реализма, који је најбоље резултате дао у темама из НОБ. Значајне домете остварио је и у документарном филму (*Трси, Трубе Драгачева, Он, Конџрабас, Девојка с насловне стране, Мајка, син, унук, унука*). Награђиван је на фестивалима у Пули и Венецији. Филмови: *Ојштинско дете, Први грађанин мале вароши, Лето је криво за све, Девојка, Сан, Јушо, Подне, Крос-конџри, Бициклисти, Тренер, Павле Павловић, Осам кила среће* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 702.

⁴¹⁶ Милена Дравић (1940–2018), једна од најпознатијих српских и југословенских филмских, позоришних и телевизијских глумица. Глумила је у преко 100 филмова, заједно са највећим домаћим и страним глумачким звездама, попут Ричарда Бартонa и Бреда Пита. У позоришту је остварила око 70 улога. Најупечатљивије улоге у филмовима: *Прекобројна, Бишка на Неретви, Мистерије организма, Посебан џрејшман, Раг на одређено време* и др. Позната је као учитељица из ТВ серије *Приче из Нејричаве*, као Вера из *Полицајца са Пејшловог брда*, Живка из *Госпође министарке* и др.

⁴¹⁷ Властимир Стојановић, син Драгољубове најстарије сестре Зорке. Правник, виши чиновник највећих банака у Југославији – Државне хипотекарне, Инвестиционе,

Петшак, 3. новембар 1967.

Разговор на улици са Љубом Петровићем.⁴¹⁸ Самосталан адвокат, али не кида везу са својим занатлијама. Увек у заносу. Срећан што Кокан добро учи и што нема никаквих порока.

Субота, 4. новембар 1967.

Руски дани. Гледали Москву и нову Конгресну дворану у оквиру Кремља. Педесет година Октобра, а где је социјализам, где опште благостање, ако већ нема слободе? Где достојанство човека?

Недеља, 5. новембар 1967.

Умро је Трипко Жугић. Док је био здрав, сретали смо се на Калемегдану. И данас био тамо са Пером Антићем, као некада са Сањом. Тај се сасвим отпадио од нас. Ми ипак решавамо да им одемо на славу 21 новембра. То ће бити последњи пут, ако он не увиди да је глупо што се увредио у Врњачкој Бањи зато што са њим нисам напустио кућу Милеве Трајковић, старе пријатељице наше куће. И његова деца га нападају због тога ситничарења. Данас са нама шетао и школски друг из Пирота Богдан Мадих, учитељ – социјалист, сада велики црквењак.

Поподне ме посетио Пироћанац Аца Цветковић, син Пере – Хладне воде, рођака по Деда Маноилу. Аца је наставник у Пироту, предаје физику, али написао и објавио једну „Поруку Човеку и Човечанству“. Писао и У Танту. Тражио да му омогући објављивање. У Пироту, његова брошура забрањена. Штампар тражи уговорену цену, иако није испоручио њему. Управник школе му саветује да сам напусти школу, да га не би избацили. Он намерава да се одупре. Ја га тешим: и сам пуно пишем „за фијоку“.

Гледали смо снимак из Југословенског драмског позоришта поводом 50. година Октобра: силуете, панорама бораца за слободу и једнакост. Лепа инсценација.

Народне. Као студент права 1933. учествовао у борбама на Универзитету као леви земљорадник. Рат провео у заробљеништву и изјаснио се за НОБ. Супруга Даница Цица, такође банкарски чиновник на шефовским положајима. Имали су сина Миодрага и кћер Весну. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 329.

⁴¹⁸ Љуба К. Петровић, београдски адвокат. Матурирао у IV београдској гимназији. После је био одличан студент Правног факултета, затим је, по нужди, радио као полицајац, у одсеку за комунистичку опозицију. Осуђен је на десет година затвора због неслагања са новим поретком. Издржао све под најтежим условима. Супруга Радмила, јунак-жена пошто је била добра и стрпљива са „Љубом Фуријом“. Син Коста Кокан, техничар, а затим правник, да би био „ангажован и независан“. – Д. Јовановић, *Полицичке усјомене*, књ. 12, 252.

Понедељак, 6. новембар 1967.

Био сам на кремирању Трипка Жугића. Јако погођен наш друг Јован Јововић, близак пријатељ Трипков и његове породице. Кажу ми да је иза мене стајао Милован Ђилас, који много дугује Жугићу. Вртели су се око њега као студенти, а после их је бранио на Државном суду. Говорио је само Никола Радовић, адвокат, раније шеф кабинета проф. Боже Марковића, као министра правде у Симовићевој влади.

Уторак 7. новембра 1967.

Опет један Црногорац, али из мртвих враћени Михаило-Маја Батричевић,⁴¹⁹ осуђен на смрт па на вечиту робију. Дошао међу нас 1952. Радио увек најтеже послове. Вратио се из Завода пре осам дана. Издржао више од 16 година. Био миран у Француској, али дошао у земљу због старе мајке и сина, пошто му конзул у Марсељу, који га је познавао, убедио да му се ништа неће десити, пошто нема кривице као Дражин официр. У земљи га неко време нису дирали, па су га затворили, нашли лажне сведоке и осудили на смрт. Током издржавања, нарочито последњих година, често су официри Удбе „разговарали“ с њим, испитивали могућност да сарађују четници са комунистима. Много је с њим причао и Добрица Ћосић кад је спремао свој роман, из кога је изишао комад „Откриће“. Пред крај је написао и један меморандум за министарство. Рекао је да до сарадње може доћи тек кад они дођу на Ђиласове позиције: на *демократију*, и то без оног *социјална*. Само демократија. Он лично је за монархију, тачније за јаког шефа државедомаћина. Сада, на слободи, још гледа да се аклиматизује. Брине за сина Банета, који не свршава школу. Станује близу нас, у бр. 6. Јаше Продановића, и долазиће повремено, кад нам не буде на сметњи. Мене зове Чика-Драгољубе, Дану – Тетка Дана, донео је чоколаду за нашу унуку и успео да га она зове Чика Маја. Виђаће и гђу [Бранку] Мољевић, али не и Ђуру и друге његове, јер они нису посетили његову стару мајку. Они нису одобрили ни његов меморандум. Мољевић се сложио са текстом, али рекао да иницијатива не сме да пође од њих – четника, већ од друге стране. Има рођаке (мајкине) у Коларима и посетиће их.

Среда, 8. новембар 1967.

Пре подне ишли да гледамо малу каљеву пећ на електрику, као што имају Милан и Дафне: 71.000 дин. – Увече, код Слободана и Бојке на

⁴¹⁹ Михаило Маја Батричевић, југословенски официр, четнички командант, осуђен на доживотну робију 1952. године. Радио је најтеже физичке послове у затвору, из кога је, ипак, пуштен 1967. – Д. Јовановић, *Полијичке усјомене*, књ. 12, 23.

слави, као сваке године. Мало гостију. Бане, Слободанов брат, дошао пијан и вређао ме. Ћутао сам. Он ме после грлио.

Четвртак, 9. новембар 1967.

На патарице код Деме и Наде. Дошли Зорица Данчетова (тетка Јурине) са својим Гагом. Населили се лепо у Јерковића крају. Гага се бави уметничком фотографијом. Видели смо и њихову девојчицу Ирену, 6 год., а имају и Драгану, 14. Дивни млади људи.

Субота, 10. новембар 1967.

Изненадио ме стари комунист из Пирота, некадашњи робијаш Коста Маринковић, брат мога млађег школског друга Танасија-Тасе. Био је 5 година у Митровици, пошто га провалили Нишлије, од 1929. Сада разочаран, одбачен. Остао задрт, Стаљиновац, гоњен као информбировац. У почетку водио пиротску обућарску задругу, па га уклонили. Пензионисан. Чуо од Веље Јеленковића да сам писао о пиротским социјалистима. Хтео да га мало обавестим о своме раду. Жалио се на пиротске комунисте, али је сачувао и руско-бољшевичку носталгију.

Недеља, 11. новембар 1967.

Умро је, видим из новина, Радомир Јанковић, који је долазио на наше матурантске вечере, нас који смо, као I одељење VIII разреда у II београдској гимназији, матурирали 1914. Ја га нисам тада познавао, пошто је пре мог доласка у VII разред био отишао у железничаре. Прошао је свет као такав, а не мање као страстан ловац. Једном нас је скупио на гибаницу у својој вили у Железничкој колонији у Кошутњаку. После ослобођења, виђао сам га као стенографа у Скупштини на разним политичким скуповима у партијској канцеларији у кући кад сам диктирао чланке за *Глас Лалета* Ивановића, најзад на моме суђењу у октобру 1947. На погребу од другова смо били само Др Стошић и ја. Зато су ловци и железничари одали сјајну пошту.

Увече смо гледали Антонијевићев филм „Црвена пустиња“ – немилосрдну критику индустрије, машинизма, бездушне фабричке пустиње, празнину усамљеничких живота.

Понедељак, 13. новембар 1967.

Наш Слободан нам причао о књизи Слободана Нешовића,⁴²⁰ ранијег новинара *Полиџике* о Моши Пијаде. Дао је на читање – посредним путем ваљда и мени, неке делове, у рукопису, где се говори о Мошиним полемикама са Драгољубом Јовановићем. Налепио је једно парче из кога се види да је пред њим Моша рекао да је био сувише оштар према мени. Бојао се да ћу гласати против нашег првог Устава. Ја сам одиста критиковао нацрт, али сам сарађивао на редакцији појединих чланова, али гласао за Устав и потписао га као члан Президијума Народне Скупштине ФНРЈ. Нешовић, каже, зна да је Моша био за то да ја будем председник нечега, он каже Већа народа, али то је апсурдно, пошто сам био посланик у Савезном већу, јер се он „није бојао јаких интелектуалаца“, али су били против тога Ранковић, Ђилас и Благоје Нешковић. Не верујем да би и Моша мене претпоставио Влади Симићу. Он му је више одговарао као председник Сав[езног] већа.

Од Јове стигло дугачко писмо после путовања по Бугарској. Осам густо куцаних страна од 10. XI. Он и Рада су путовали пет дана и четири ноћи. Пуна три дана у Бугарској. Ишли су преко Ниша и Пирота. Жали се, због свог фиће, на пут до границе, не само на „кривину смрти“ код села Понора. По бугарским пољима, на великим комплексима, нису видели људе, јер је била недеља. Воћњака и винограда није било, али много јасика и багремова. Права земљорадничка Бугарска је иза Софије, у долини Марице, и северно од Балкана. (Горе, нажалост нису могли да иду, због мало новца бугарског који су добили на размени додељених 64 долара = 128 лева). У Софији, трамвај је још главно саобраћајно средство. Смо једну тролејбуску линију су видели, а не аутобусе. Аутомобили су највише страни и немачки и југословенски. Бугарски само са Софиском регистрацијом – мало. За 2 кравате су им код „Балкана“ тражили 17 лева, (10.625 динара), док су у „Москви“ добили за 4,80. Било им је добро. Телефоном су се повезали са Геновским, и он је дошао по њих увече да их води у Цара Самоила 32, на чај. И Вера је била у колима. Код њих је била и Верина тетка бивша учитељица, пореклом Македонка, као и Верина мајка. Миша је препоручивао да свакако виде римски манастир – где се „ренесанс јавио пре него у Италији“. Вера је нудила Судбену палату и Оперу. Много их је

⁴²⁰ Слободан Нешовић (1908–2003), новинар и публицист; сарадник *Полиџике*, директор и главни уредник *Службеног листа ФНРЈ*, помоћник директора *Борбе*. Објавио: *Прво и Друго заседање АВНОЈ-а у Бихаћу и Јајцу, Законодавни рад Председништва АВНОЈ-а и Привремене народне скупштине, Југословенско-угарски односи, Моша Пијаде и његово време, Велика шројица очи у очи, Дипломатска игра око Југославије 1944–45, На жеравици, Свети о нама и др.* – Мала енциклопедија, књ. 2, 797.

омело и слављење 50-годишњице Октобра у Бугарској. Многе ствари су пропустили. Јова је највише жалио што у библиотекама није продужио своје проучавање Шопова. На Рилу су их водили Јасен и муж пок. Веселинке Герчо Геров. Прошли су кроз Перник и Дрпницу (сада Станка Димитров) – Јовиним фићом. Манастир – систем зграда, са поплочаним двориштем – огроман објект. Безброј живописа још свежих боја. У олтару грбови Бугарске, Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Влашке Мохиве, Русије, – целог православља. Партизанска пољана на 1.800 м. над морем. На Искару највеће вештачко језеро и хидроцентрала. Самонев и његова грнчарија. У Софији Александар Невски. Затим бојанска бољарска црква. Последње су морали да гледају параду, пароле, три крака поворке, бројне музике, вечно пријатељство са СССР. – Америка је наш враг!“ – У палати правде видели су плочу са именима 200 правника (од тог 170 адвоката) које су Немци убили током II рата, – многи земљоделци међу њима. У библиотеци није дуго могао да се задржи. У опери су слушали Травијату. Више га је импресионирала џиновска статуа Стамболиског на прагу Опере, у улици некадашње Врапчо 1, седиште БЗНС. Споменик је подигнут кад је Миша био министар пољопривреде. Ради се учинило да он личи на мене, а Јово тврди да су тако леп дочек имали због нас. Рада је нашла сличност и између Дане и Вере. Звали су их у Лесковац. На повратку су јели негде, врло слано и масно, ни коња, ни краве, па ни живине. Код нас је све друкчије. Радње и пијаци су такође неупоредиво богатије. „Зато сам хтео да пољубим нашу свету земљу.“ Они за несреће бугарске криве само старе руководиоце. Зато су двапут ратовали против Русије... А кажу да јој све дугују.

Лепушка донела дивно цвеће из Лознице. Од Жане из Алжира стигла друга карта са призорима у боји. Потписао се и Слободан, први пут. Жана ће се вратити половином јануара. Роса и Милутин ће бити овде 18. новембра.

Четвртак, 16. новембар 1967.

Душан Милачић и Милутин Велимировић заједно код нас са госпођама. Враћају нам посету коју смо учинили Милачићевима. Милутин ми донео на поклон свој ратни роман *После ашентшаја* (1914). Пре тога је објавио други и трећи део те трилогије: *Тешке године* (1915) и *Неосшварену љубав* (1916–1918). Донеће ми *Тешке године* које нисам читао, али не може дати, јер нема.

Субота, 18. новембар 1967.

Читам одмах и брзо Микичину добру књигу. Изненадио ме леп опис битке у западној Србији, у којој лично није учествовао. Увече су нам дошли Лозничани. Лепо смо разговарали. Много о њиховим кћеркама.

Недеља, 19. новембар 1967.

Милан Ђурчић дошао из Сивца на цео дан, само на разговор. Нигде из куће неће изићи а увече на воз кући. Дошао опет Милутин Ристић, али сам. Наишао Станојло Нешић из Великог Села код Пожаревца, син Алексе,⁴²¹ старог борца-парламентарца из 1903, трезвењака, организатора прве сеоске библиотеке. Станојло сав ратник, више него политичар. Много причао о рату с Милутином. Предвече се придружили Милану Жика и Беба Милојевић.

Среда, 22. новембар 1967.

Са Милутином Ристићем код Велимировићевих. Видели му лепу и елегантну кћер, која ради у туристичком бироу, и сина њеног, кога деда зове „пиле“ на пиротски начин. Госпођа Велимировић, *бела* Чехиња, нас лепо угостила, и сланом и слатком гибаницом. У понедељак смо Ристић и ја ишли у нови дом културе Божидар Аџија да слушамо предавање М[илутина] Велимировића о Москви. Ту био и Д. Милетић па се упознао са Ристићем – све сами „Албанци“. Показао је многе слике са дијапозитива.

После смо коментарисали случај Радивоја Јовановића-Брадоње,⁴²² бившег официра југословенске војске, у партизанима народни херој, генерал, јуначина, неустрашив сада у побуни. Изабран за посланика, са огромном већином, мимо жеље Партије и против препоруке Милоша

⁴²¹ Алекса Нешић, сељак политичар из Великог Села код Пожаревца, занимљива личност политичког и културног живота у Србији крајем 19. и почетком 20. века. Био је радикал, па самосталац, први гласао „за краља Петра I, грађанина слободне Швајцарске републике“, као народни посланик на слово А. Отворио је сеоску читаоницу, једну од првих у Србији. Био је трезвењак. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 224.

⁴²² Радивоје Јовановић Брадоња (1918–2000), генерал-потпуковник ЈНА. Пре рата активан официр; у КПЈ и НОБ од 1941: командир партизанске чете, заменик команданта, командант групе одреда, командант Главног штаба Србије, члан Врховног штаба, командант бригаде, дивизије и корпуса. По ослобођењу на разним дужностима у ЈНА; 1959. престала му активна служба у ЈНА; секретар за саобраћај НР Србије. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 988.

Минића се кандидовао. Сада прави тешкоће у Лазаревцу и околини. Јуче *Новосџи*, данас *Полиџика* га нападају. Сукоб између Комитета и Савеза бораца и општинске управе. Сличан случај у Чачку, са Средојем Урошевићем и са неким генералом или пуковником у Куршумлији.

Уџорак, 21. новембар 1967.

Ишли смо на славу код Сање. Каже да се надам, али није био сигуран. „Победили сте!“ Дана: „Бољи смо од вас.“ – Обећао да ће нам доћи. Нисмо продубили ствар, јер су били његови кумови, Панта и жена. Душко и Олга добили стан у близини, а Љубиша и Живка у Новом Београду. Стари сада сами.

Среда, 22. новембар 1967.

Дафне није била код куће, па сам после ручка ја остао горе, поред мале. Око четири сата, Дана улетела: „Брзо, попови нам напунили кућу!“ Сишао сам у самом џемперу. Познао сам владику Василија жичког, а он ми представио Висариона вршачког, једног проту из Вршца, два цивила из Патријаршије и оног калуђера из Краљева што нас возио у Жичу са владиком, кад смо оно били у Врњцима. Василије и Висарион се пољубили са мном – православно три пута. Ја причао о Атенагориној литургији и о екуменизму у Риму. Они ме уверавали да то неће ићи лако. Наша црква се одупире и поручила Атенагори да буде обазрив. То му рекао и Герман онда, у Саборној цркви, а народ одобрио. Висарион говорио о канонским тешкоћама за уједињење. Ја сам покренуо питање македонске аутокефалије. Опет говорио Висарион. Он и Василије тврде да ниједна православна црква неће то одобрити. Сви су одбили, а Руси су само „примили знању“ оснивање македонске патријаршије. Наша црква то никад неће признати. Ја сам предложио компромис. Пошто је призната македонска нација, нека се црква и Патријаршија зове *српска и македонска љравосл.* – Они су то одбили. Неће ништа са Србима. Онда ће добити, пошто је државна власт на њиховој страни – закључио сам ја. И друго смо разговарали. – Васарион је врло пријатан. Василије је друг с њим. Заједно су се завладичили, као и Хризостом браничевски, код кога су ишли на крсно име у Пожаревац. Кад су се враћали у Београд, Василије је изразио жељу Лепи (мајки Теодори) да их води све Драгољубу. (Обећао је то у Краљеви). Висарион: било је крајње време да вас упознам. – Ја сам се шалио како они усвајају католичке комунистичке методе са омладином. Хвалили су младог [калуђера из Краљева]. Ја сам га назвао „свиленим“ (по разликовању Боже Ковачевића између србијанских и војвођанских

калуђера), али он је Србијанац. Само му је одело ново и пажљиво направљено, од побожних жена. Кад сам говорио како је распоредио младиће и децу, да их види Атенагора, Василије је промрљао: „Пустите децу к мени говорио је Господ. – Дана их је служила нашим соковима. Најпре није знала ко су, па је питала своју снају. Није одмах познала ни Василија: стално је био под владичанском камилавком, док је Висарион био гологлав, лепо очешљан, леп и елегантан. Ведро је причао и шалио се. Василије је ћутао или кроз бркове и густу белу браду понешто пропуштао. Сви други су ћутали. Млади калуђер из Краљева је био срећан што сам га познао.

Четвртак, 23. новембар 1967.

Жана је у Алжиру, а ми смо јој напунили кућу. Ристићеви су, сем нас, позвали Владу и Зору Банковић. Било је врло пријатно. Заједно смо се опет јавили Алжирцима. Били су ту и Душица са малом Милицом и Марица и Лепушка. Тако је Зорислава видела 3 Милутинове кћери и слатку унучицу.

Петак, 24. новембар 1967.

Имали смо на вечери Росу, Милутина и њихову Лепушку. Било врло пријатно. Л[епушка је причала] о својим путовањима по Средоземљу. Била и у Француској. Путовање је њена страст. Неће да се удаје.

Недеља, 26. новембар 1967.

Посетио нас Вељко Ковачевић. Избегава да говори о Ђиласу. Ја га не питам.

Уторак, 28. новембар 1967.

Јефто Павић – опет без Маре. Напали смо га због тога. Брани се: био је летос с њом, али нас није нашао код куће. Зашто се није попео код деце? Моли ме да обавестим Јована Јововића. Шаљем му телеграм у Земун: Кубуровићева 22. Да се свакако виде. Јова жели да разговарају поводом симпозијума на Цетињу о црногорској нацији. Један професор фалсификовао Његоша. Из *Горској вијенца: Косовка* га таквога не роди – место *Српкиња*, како стоји у тексту. Срамота јесте!

Среда, 29. новембар 1967.

Састали се браћа омладинци и ујединитељи код нас. Наишли су Демо и Жика и Беба Милојевић, па је било врло лепо. Говорили смо о обезбеђењу Југославије. Како да се сачува заједница. Сви се слажемо да су комунисти за Југославију и да је они гарантују. Јефта се само боји да су слаби. Ко би још могао да се ангажује? – Молио сам Јефта да поново прича како су га мучили у затворима и у спровођењу до Никшића и до Котора после моје пресуде 8. X. 1947. Најгоре је било у Никшићу, где су на његове очи мучили информбироовце. Нарочито једног професора, који се узалуд мучио да објасни свој став. Тукли би га његови комунисти чим би покушао да говори. Њега, Јефта су са једном групом терали до испред Котора. Ту га претукли. Онесвестио се. Један милиционар га ритнуо цокулом: „Пази, овај још жив, мајку му његову“. То га вратило свести. Писао је Блажу Јовановићу, председнику владе, жалио се суду. Ништа. У Никшићу њега нису тукли, али је тешко било гледати у истој соби како се затвореници туку међу собом. Ко није хтео да туче, сам је добио батина. Од њега то нису тражили, јер није комунист. Јефта нас поново овластио да сваком причамо о његовом страдању, да не штедимо његов понос. О расположењу у Црној Гори каже да је народ још у страху. Ипак ништа мање после IV пленума (од 1. VII. 1966) кад је осуђен Ранковић. Власт је попустила, али страх је још у сржи од костију. Ништа се не може радити политички. Не би требало слабити комунисте, не због њих, него због Југославије. Њу морамо сачувати, по сваку цену, иначе цео живот наше генерације губи свој смисао. Што се тиче црногорства, то је неозбиљна ствар. Сваки Црногорац зна да је Србин и то хоће да буде. И Ђилас то сада признаје.

Четвртак, 30. новембар 1967.

У Дому омладине сам посетио, најпре сам, затим са Даном, изложбу чешког стакла. То је једна чаролија која тера сузе на очи. Тако сам био узбуђен само у Паризу, у септембру 1916, кад сам обилазио робну кућу Трентан – у блеску сијалица и осмесима дивних продавачица усред раскошних ствари – све што дотле нисам видео. Године су прошле – пола века а ја се још могу да разнежим пред сјајем лепоте, макар зрачила само из хладног стакла.

Петак, 1. децембар 1967.

Душан Милачић, традиционални петак, кад се у подне састаје са књижевницима – враћа IX књигу *Политичких усјомена*. Прочитао је. Нема примедби, али мисли да није још за јавност. – Дошли су нам Властини и Цицини Миша и Весна. Мала је све лепша. Прича како им је професор

историје *прочитао* из уџбеника да су комунисти 27. марта 1941. оборили владу, да су демонстрирали са транспарентима, да су говорили на „Славији“, да су позвали и Д[рагољуба] Ј[овановића] – знајући да је такође некакав опозиционар и да говори, али он је одбио. Потврдила ми је да је професор то прочитао у разреду из књиге. Рекао сам деци истину: говорио сам на Славији два пута пре доласка комуниста; на њихов позив се попео на терасу изнад књижаре и први говорио. Поред Лоле Рибара, кога сам међу њима једино познавао. О томе је сутрадан писала *Полиџика*. Изрично: Д[рагољуб] Ј[овановић] у име сељака Србије. Срамно је како лажу ђаке.

Увече смо Дана и ја били код Матарихевих у новом стану – Поп Ташкова. Ту смо нашли и Милицу и Николу Радованова. Јоца ме много испитивао о Солунском процесу. Чуо је верзију да је Апис био за сепаратни мир и да је био у служби Аустрије. За то је стварно осуђен, али то није смело да се каже због морала војске, па је измишљен атентат. За мене је то било ново, ма да сам наилазио на то објашњење. Морало би се разликовати: Бечки двор, цареве групе, од милитариста око Франца Фердинанда⁴²³ који су хтели тријализам. Требало би то проучити.

Субота, 2. децембар 1967.

Изненада, Вукадинов Мића, један од близанаца из 1946. Милан је још у средњој школи, а Мића већ на факултету. Он је и добио онај штоф за одело који смо по Вељи Јеленковићу послали за Вукадина. Недавно је Св[етозар] Анђелић однео друге наше поклоне за све: кафу, шећер, какао, чоколаде, све у количинама. Мића причао о професорима на нишком Универзитету. Нешто вреде само они који долазе из Београда. Студенти се такође деле. Три су групе: добри ђаци, партијци и небриге. Он ради, јер мора што пре да зарађује. Вукадин је са очима све горе. Не види скоро ништа.

Кратко сам захвалио Мари Ани на послатим *Анђимемоарима* Андре Малроа. Почео сам одмах да читам.

⁴²³ Франц Фердинанд (1863–1914), аустроугарски престолонаследник, синовац Франца Јозефа I; био је врховни инспектор аустроугарске војске и морнарице и носио идеје проширења Аустроугарске путем даљег поробљавања суседних земаља и народа. После великих демонстративних маневара у Босни дошао је у Сарајево, на дан српског националног празника 28. јуна 1914, где га је убио Гаврило Принцип. Тај догађај послужио је као повод за почетак Првог светског рата. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 752.

Ушорак, 5. децембар 1967.

Гледамо у биоскопу Цукорову⁴²⁴ верзију *Пиџмалиона* – *My fair lady*, са Одри Хепберн. У нашем одсуству долазио Вук Продановић. Мораћу да му поново видим унука, малог Вука, сигурно је порастао. Мајкица није завршила гимназију, а брак јој је већ у кризи.

Среда, 6. децембар 1967.

У *Изразу* за децембар читам три студије о Добрици Ђосићу, све посвећене његовом симболичном роману *Бајка*. – Радио јавља да је умро проф. др Милош Ђурић, академик, несуђени мој партнер у писању *Земљорадничкој манифести*. Сутра идем на сахрану.

Четвртак, 7. децембар 1967.

Политика ожалила Милоша на првој страни, као велику националну вредност. Можда, по традицији, и као масона. Вељко Кораћ му посветио велики чланак; помиње и дипле, поводом антикомунистичког прогласа из 1941 не казујући да се то односи на Јосипа Славенског, који [је] могао да потпише, јер није предавао етику. На погребу говорио и сам Слободан: Ђурић као преводац. – Новине извештавају да је Р. Јовановић поднео оставку на посланички мандат.⁴²⁵ Није се борио у Скупштини, него се покорио. Чудно, за једног хероја и тако заслужног борца. Као да ту постоје две врсте храбрости – ратничка и грађанска. Клекли су исто тако, пре њега, С. Жујовић, Ђилас, Ранковић. Можда зато што знају да непокорну главу сече сабља – комунистичка. – Опет сам се дао навући да видим учеснике (150 њих) на саветовању цркава у Саборној. Опет видео Љубицу Вуковић: постала је у истину црквењак. Мене занимала та интернационална манифестација у једној православној организацији. Уплашили се од атеизма и комунизма. Хорови су били врло лепо, каквих има само код Руса и код нас, можда и код Бугара – они се показују као велики певачи, особито као солисти.

Љубица ме видела и позвала, са младим медицинарком Страхинјом Богуновићем. Много разговарали о Хрватима, о омладини, о комунистима

⁴²⁴ Џорџ Кјукор (George Dewey Cukor, 1899–1983), амерички филмски режисер. Концентрисао се углавном на комедије и књижевне адаптације. Гл. филмови: *Развод*, *Мале жене*, *Вечера у осам*, *Давид Којерфилд*, *Ромео и Јулија*, *Прича из Филаделфије*, *Адамово ребро* и др.

⁴²⁵ Пре преласка на дневни ред седнице Савезног већа, одржане 5. децембра 1967, председник већа Видое Смилевски обавестио је посланике да је савезни посланик Радивој Јовановић поднео оставку на посланички мандат. Савезно веће ће се изјаснити о оставци. – *Политика*, 13. октобар 1964, 1. 4.

Србије ([Радивоје Јовановић] Брадоња – Латинка Перовић!⁴²⁶) о клању Срба, о Русији, где [је] младић био у јануару и фебруару) 1948. Страхуња био комунист, информбироовац; разочарао се. Сада – он црквењак! Тако бива са комунистима: из једне крајности у другу.

Среда, 13. децембар 1967.

Славимо Дафини 40-ти рођендан. Дафне је без Милана овога пута. Он је у Сарајеву. Тамо је запослен и прегледа га лекар, кардиолог: нерви и срце му не ваљају. Јавља се телефоном сваке вечери. Не подноси ни друштво ни самоћу, ни воду велику ни мостове, ни авион ни аутобус. Даве га комунисти. А тамо још владају муслимани и гурају своје људе били способни или не били. Он ћути, трпи и пропада.

Петшак, 15. децембар 1967.

За нове две недеље Милачић прочитао и X књигу *Политичких усйомена*. Вратио и ову прогласио за најбољу. Мисли да би се читала у иностранству, али би ми донела незгоде. Даје атмосферу робије. Он о томе није ништа знао. Други су [је] мање добро приказали. Ни наш свет не зна како је тачно у затворима. Жали што не може да се објави.

Увече смо Дана и ја били код Никодијеве Маке. Њен Боби се интересује за догађаје у Грчкој: Краљ је побегао војној хунти, вероватно по савету Американца и Данаца. Пуковници га зову, али да буде без икакве власти. Прете да узму за краља сина од 7 месеци или исту крену: то би им одговарало. Чини ми се да их Американци пуштају да ликвидирају комунисте, да се политички афирмише њихов човек Андреас Папандреу,⁴²⁷ па ће онда отерати хунту. Са краљем или без краља – видеће.

⁴²⁶ Латинка Перовић (1933), завршила је Филозофски факултет у Београду, група за српски језик и књижевност. На Факултету политичких наука је докторирала тезом: *Дебата о националном питању у Независној радничкој партији Југославије 1923*. После напуштања политичке каријере радила је у Институту за новију историју Србије, до пензионисања. Гл. дела: монографије *Пера Тодоровић, Од централизма до федерализма, Српски социјалисти 19. века 1–3, Планирана револуција, Димитрије Ценић, Српско-руске револуционарне везе у другој половини XIX века, Људи догађаји, књиге, Између анархије и аутократије*; историјски извори (19. век): *Пера Тодоровић, Изабрани списи*, књ. 1, Димитрије Мита Ценић, *Изабрани списи*, 1–2, Аврам Петровић, *Успомене*, Пера Тодоровић, *Дневник*, Пера Тодоровић, *Крвава година*, Пера Тодоровић, *Српска ствар у Сшарој Србији*; историјски извори (20. век): Новак Прибићевић, *Има ли резонанце*, Богдан Богдановић, *Глиб и крв*, Иван Стамболић, *Корен зла*, Марко Никезић, *Крхка српска вершикала* и др. – *Пола века Института за новију историју Србије 1958–2008*, Београд 2008, 97–98.

⁴²⁷ Андреас Папандреу (Andreas Georgios Papandreu, 1919–1996), грчки економиста, академик и доминантна личност у грчкој политици 20. века. Формира нову радикалну странку Панхеленски социјални покрет (ПАСОК). Два пута је био и премијер Грчке.

У Алжиру, Бумедијен угушио буну – управо онемогућио државни удар начелника генералштаба Збирија – Чест.

Субота, 16. децембар 1967.

За Љубичин рођендан 18-ог – честитао [сам] јој свежину, физичку и духовну ерудицију, вредноћу, способност да ступи са људима и да буде активна.

Код Маке смо синоћ опет видели Бобијеву девојку. Учинила нам се симпатичнија него прошли пут, али још млада, сувише млада, самопоуздана, опасна за његову слабу вољу. Сада нам се учинило да од тога брака неће бити ништа. Неће та Далматинка да дели мужа и две кћери које ће захтевати све више. Њих двоје нас вратили колима кући, из Проте Матеје 9.

Четвртак, 21. децембар 1967.

Дана и ја [смо] славили овај дан гледајући у биоскопу „Рат у ваздуху 1918.“ На повратку, пао сам на леду у Далматинској улици. Угрувао кук и раме на левој страни. Занео сам се у разговору, пролазећи поред Ботаничке баште. Није ми то требало.

Недеља, 31. децембар 1967.

Морао сам да легнем, од руке и од ноге. Дошли Загрепчани да нам честитају Нову годину. Гордана и Влатко донели телевизор за Наду. Нису знали да је за исти празник већ купио унук Микица својој Нани. Очајни. Дана предложила да га ми купимо, пошто су га с таквом муком набавили и пренели по снегу и леду. Они су захвални. Гордана каже: „Ви сте наши спасиоци“. Договор: да новац (210.000) ипак припадне Нади.

Нову годину смо дочекали у Лазаревићевој 6, последњи пут, пошто они одлазе у свој стан у Доситејевој. – О ухапшеном Станиславу Велимировићу (брату Милутиновом) чујем да је осумњичен за привредну шпијунажу. Писао је на енглеском један елаборат о прузи Бар–Београд као стручњак за железнице. Стварно га гоне због србовања у малим кафанским и канцелариским друштвима.

1968.

Понедељак, 1. јануар 1968.

Ручају код нас зетови, кћери и унуци, по утврђеном обичају. Милан и Дафне ми дају поклон *Цвећник* – песнички зборник српских сељака-књижевника, уређен и приказан од фанатичног Владете Кошутећа. Од Јовановићевих такође поклон – практичнији.

Понедељак, 8. јануар 1968.

Још се тешко крећем после пада на леду.

Четвртак, 11. јануар 1968.

Браца-Бранислав Ђурчић из Сивца описује кућу коју зидају на старом плацу, после смрти стрине Бојане-Нине. За разлику, кућа је увучена 4 метра и ограда је од камена, као и доњи део куће. Ставили су под кров. На пролеће довршавају. Ваљда ће сад Браца моћи да се ожени. Млађа сестра Мила му је рекла: „Брацо, жени се, иначе ћемо те разнети!“ Он воли ту децу и све им чини. На себе не мисли. Неуморно ради као ветеринар. Не уме ни да одбије ни да наплати сељацима. Боји се жена, јер слуша само негативне ствари од ожењених.

Петак, 12. јануар 1968.

Честитка из Сан Франциска од Драгана и Душице Тодоровић. Ја се још тешко крећем, али сам штап одбацио. Куцам помало. Користим да читам. Довршавам Микичине *Тешке године*.

Среда, 17. јануар 1968.

Жана се 14-ог вратила из Алжира и посетила нас. Лепо уме да прича своје утиске и доживљаје. Много је видела са Слободаном и сама.

Обавестила се о стању привреде после одласка Европљана. Рђаво стоје. Расипају, разносе, краду, не умеју да раде. Енергопројект (Слободанов, а гл. директор је Братићев рођак Мучалов из Чуруга) хоће да предузме један врло тежак посао: да разоре и обнови винограде и воћњаке у Оранији. Алжирци су све упропастили. Слободан је добио на лицитацији тај посао, али извођач треба да нађе и пошаље Енергопројект.

Наишао Јован Петровић кад су били Жана и Милутин Ристић. Велика прича о 1300 каплара и о Албанији. Књига *Душа Србинова* стихови Слободана Гођевца. Петровић је хвали и свима намеће по 2000 дин. Ристић узео и тражиће можда још за своје носиоце албанске споменице чији је председник у Лозници. Гласно читамо серију тих 12-тераца. Има лепих.

Петшак, 19. јануар 1968.

Код Жане и Милутина са Даном. Врло пријатно вече.

Недеља, 21. јануар 1968.

Мака је давала полугодишњицу Никодију. Ишли смо на гробље. Затим код Власте. Увече са Ристићем и Даном, код Милутина Цанића – за свети Јован, славу. Видели ту Пироћанку Лелу, кћер Ристе Тодоровића, угледног кројача, и с њима смо некако кумови. Лела изгубила два брата – инжењера и лекара. Цанић се сетио како је, у јануару 1911, – кад смо нас двојица били у истом разреду, а Ристић у шестом, – пред целом гимназијом у свечаној дворани, директор Владимир Радић, математичар, читао пресуду професорског савета: Р[истић] Ц[анић] и ја били смо кажњени са по 6 часова затвора (највећа казна пре искључења из школе, зато што смо одлазили у Друштвени стан слушали и држали социјалистичке реферате. Цанић каже да је тада црвенео од стида и плакао од срамоте. Значи да сам ја погрешно упамтио да је директор пресуду читао пред сваким разредом посебно. Ристић се такође сећа да је читана у дворани, пред свима ученицима и професорима.

Среда, 24. јануар 1968.

Дафне ми донела из Универзитетске библиотеке Изабране списе Моше Пијаде, I књигу.

Недеља, 28. јануар 1968.

Читам Мошу, али не налазим оно што сам у *Борби* читао на робији – да радници нису били главни учесници у НОБ, него студенти и сељаци. Ни

оно што сам тада нашао у једном зборнику Мошиних радова, о Кардељевом боравку у Москви, кад су га прекорили што се повео за Титом. Он им казао: и ја сам приметил да је „*Тишо врднуо*“. Пустили га да се врати у земљу: преварио их. Зато сам то у *Усйоменама* навео по сећању. Морам да пронађем ту књигу укоричену у светло браон као дело М[аксима] Горког.

Среда, 31. јануар 1968.

Монд пише да Тито није убио тигра у Индији, као ни Ђилас. Али Тито је ишао у лов. Ђилас није имао храбрости кад је упознао те државнике-филозофе.

Недеља, 4. фебруар 1968.

Синоћ смо гледали од Бране Црнчевића (читамо његове мисли у сваким Књижевним новинама) на телевизији „Пријатељство, занат најстарији“. Је ли то алузија на најстарији занат – проституцију? Њега и Матију Бећковића⁴²⁸ (др. Патуку из *Свешта*) прогоне због Предлога српских књижевника о језику и због писања у *Језу* као и Љубишу Манојловића.⁴²⁹ Сањао сам, после тога, како предлажем Црнчевићу да напише сатиру о Јерезији и Југославији: то је смотра старе Јерзе и нове Јереси у односу на Москву, као комунистичкој централи. КП се иначе све више претвара из јереси у Јерезу из прве Југославије. – Писао сам Ивони о књизи коју смо јој послали за Нову годину: Илустрације о Југославији, са коментаром и историјатом на француском. Није потврдила пријем – да се није изгубила, иако послата препоручено „Југославија“. Послали смо на Карантек, а она је можда преко зиме била код сина у Шатијону. Др Милице, нашој пријатељици и рођаци, шаљемо саучешће поводом смрти у француској

⁴²⁸ Матија Бећковић (1939), српски песник; прву песму „Прелудиум“ штампао је као гимназијалац 1957. године у *Младој култури*. Прву књигу *Вера Павладољска*, посвећену својој животној љубави, објавио је 1962. године. Поема је доживела изузетан успех, а он је следеће године примљен у Удружење књижевника Србије у Београду, чији ће касније бити и председник. Његови прозни и поетски текстови приређивани су за позориште и извођени на домаћим и страним сценама (*Међа Вука Манишога*, *Рече ми један чоек*, *Не знаш ши њи*, *Београд некад и сад*). Написао је две телевизијске драме и две једночинке за децу. Са Бориславом Михајловићем Михизом адаптирао је за позоришно извођење *Горски вијенац*. За своје дело добио је бројне књижевне награде. Дописни члан САНУ постао је 1983, а редовни 1991. године. Члан је Српског ПЕН центра.

⁴²⁹ Љубиша Манојловић (1913–1997), прозни писац, сатиричар и новинар; завршио права у Београду; учествовао у НОБ; после рата у Београду уредник *Дује* и хумористичког

унутрашњости, поред сина Ивана и снаје Францускиње – др Вите Марковића.⁴³⁰ Био је на матури у III гимназији кад и ја у II.

Понедељак, 5. фебруар 1968.

Ишао сам у Народну скупштину да се упишем у књигу жалости за др Ивана Рибара, с којим сам дуго сарађивао. „Од ране младости сам пратио рад др Ивана Рибара – у Хрватско-српској коалицији, у соколству, у борби за ослобођење и уједињење Југославије. Зближили смо се, за време Шестојануарске диктатуре, бранећи пред Државним судом, комунисте и друге опозиционаре. Сарађивали смо од 1935 до 1947 у Удруженој опозицији, у Народном фронту, против фашизма и рата, у Народно-ослободилачком покрету, у Народној скупштини ФНРЈ, у њеном Президијуму. Увек је био велики Југословен и истрајан борац за слободу и социјалну правду.“

Уторак, 6. фебруар 1968.

Жика Милојевић нам уступио карте за Сартрове *Прљаве руке* у Југословенском драмском. Како комунисти допуштају да реакција ужива гледајући њихову властиту слику? Дана то не схвата.

Четвртак, 8. фебруар 1968.

Јова ступио у преписку са Геновским о Шоповима. Пише ми о томе. Тетовен – Тетово, – је ли то одиста у вези? По Геновском, све је бугарско. И Панић је Бугарин, – било да је пореклом из Тетова или из Тетовена. За мене, уосталом, каже да сам „најбољи Србин међу Бугарима или најбољи Бугарин међу Србима“. Тако ме представио својој деци, Субки и Јасену. Јова ми послао писмо које је примио од Геновског и на које му одговорио. Моли да му га вратим.

У закашњењу сам са овим забелешкама, особито са извештајем о примљеним и послатим писмима.

листа *Јез. Дела: На часу историје*, о покољу у Крагујевцу; монографија *Светозар Марковић*; сатиричне приповетке и романи: *Вешар*, *Мешер са жућом машином*, *Хијавашин чвор*, *Тринаест црних мачака* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 577.

⁴³⁰ Витомир Марковић, једна од нада генерације која је матурирала 1914. Из учитељске породице у околини Обреновца. Студирао је медицину у Монпељеу и Паризу. Симпатисао је Бергсона. У земљи није успео да се бави науком, већ се утопио у лекарску и лукративну праксу. Био је присталица радикала. За време Другог светског рата определили се за четнике. У емиграцији истакао се кампањама против комуниста у Југославији. Супруга Милица, са сином Иваном, остала је у Југославији. – Д. Јовановић, *Полишичке усјомене*, књ. 12, 180.

Париској школској другарици сам кратко захвалио што ми повремено шаље локални лист *Le Petit Periqourhim de Bordeaux*.⁴³¹ Она одвратила писмом на шест страна, из 29 rue Lechopelier. Она сарађује у том листу, наредила је да се шаље редовно, али он се враћао са означањем: Непознат. Два броја су ипак прошла и мени стигла. На њих сам и захвалио њој, Andrée Verger-Batoncu. Њих Перигординаца има у самом Бордоу неких 12.000. Зато у листу дају текстове на старом окцитанском језику, са преводом, да би и млади разумели, а и други Французи. И она га разуме, али нити говори нити пише. Научила је у детињству од служавки и млекарица, продавачица живине. Оне опет разумеју француски, али га нису могле да говоре. Сада у Бордоу постоји на Универзитету катедра окцитанског, а у гимназији може да се учи као други језик, за матуру. По неке године скоро сто кандидата га узимају. – Пита за Бојку и за Дафне, а за ову се интересује гђа Royer пријатељица госпође Терезе Перигор, код које је упознала. Доктор Пјер Перигор, чија гошћа је Дафне била, умро је, разведен од своје жене а Тереза је прешла у Париз. Сама Андре је напустила Лимонж, где су некад заједно становали. Син јој је лекар – стоматолог али се бави, стручно и антропологијом, која је увек била и њена страст. Још са 15 година залазила је у пећине и налазила масу јеленских рогова, лобање од силекса итд. Син прави открића о којима је *Монд* писао у септембру 1966. Она је подпредседница перигорске академије уметности и књижевности и о Духовима ће добити диплому за своје проналаске. Андре Мороа је умро недавно, као велико име Перигора, али само по жени – Симони Арман-Кајове, Гастонове кћери, и Жане Фуме, чији родитељи су имали замак овде. Мороа је већи део године радио овде. Сачувана је клупа на којој је писало *Франс Соар*. Чак и један шпански лист је недавно писао о шаху од хевилендског порцулана, који је она („sa charmante cousine“) поклонила писцу Henri de Monpezat. Она је одиста његова кузина, и леп о се слажу, ма да је он велики католик.

На мој позив да дође у Југославију, Андре Пратуси одговара да има луду жељу. Да је пролазила туда кад је ишла у Палестину могла је доћи. А то ће и учинити радо кад буде организовано путовање Бордо–Југославија. Сада је већ четврти дан у болници. Смршала је, од разних моралних удара. Прегледи су сви повољни, и она ће узвикнути лекару, као онај (forain?): „Alors, docteur, je meurs quérie!“ [„Онда, докторе, умирем **а оздравила сам**“] – Пита за заједничку другарицу Мари Ан Каруа, па пише о црвеном

⁴³¹ Мали Перигорац из Бордоа – месечни билтен који од 1921. до 2001. године објављује Друштво пријатеља Перигора (историјска област Перигор, данашња Дордоња, у околини Бордоа).

пасуљу који је јела, са нама заједно, у југословенском студентском ресторану задружном чији сам ја био председник: rue Сијон.

Прелази на земљаке Ж. Пол Сартра, Пола Низана⁴³² (друга из детињства). Жали се на *Монд*, и на Франсоа Моријака⁴³³ који су „причали глупости“, о „случају Низан“. Низанов отац је био друг њеног оца, инжењер, шеф радионице код 2.000 радника а не [нечитке две речи] како пише Маријани Низанов отац, као и отац Жана Ришара Блока⁴³⁴ су били стрељани због тобожње саботаже (1916–17) у изради граната калибра 75 мм. Сматра се да је Низан био „комплексирани“ због судбине тога оца. А зашто није и Блок? Кад је писао свој роман са тезом *Antoine Bloyd* (у коме је описао оца) молио је њу да му помогне при приказивању Перигел, тих радионица његове улице. Измислио је причу о „издајнику радничке класе“. Пропаганда, али не истина!

У октобру 1967. ишла је у Израел и у заузету Цисјорданију: најплодније путовање у свом животу. Становали су у старом Јерусалиму. Одавно не верује у Бога, и све мање верује, али се пита како људи могу остати хришћани кад једном виде „света места“. Цела њихова група, од 15 особа, „доживела“ је тамо, у тој земљи, *une sorte d' Mégrese, une euphorie dif oficiler rendre avec as mat* [„полетности, еуфорије коју је тешко описати речима“], само она није била отрована, јер је у (јорданску) воду стављала вино. Тачније, пила је само чисто вино, из опрезности. Улазила је у Мртво море. Хтела је да плива. Глава је улазила у воду, ни ноге ни руке, јер су сувише лаке. Не може да се усправи. Извукли су је *in extremis* вукући је за чланке. Лакше се пливало у Црвеном мору у Ејлату. Опет није питала путовођу као ни за Мртво море: ту је често било ајкула. Није успела да види ископине Жана Пероа (Perot) близу Тиберијског језера. Волела би, волела би...

⁴³² Пол Низан (Paul Nizan, 1905–1940), француски филозоф и писац. Студирао је у Паризу, где се спријатељио са Жан-Полом Сартром. Завршио је Вишу нормалну школу. Рано је постао члан Комунистичке партије, али је из ње изашао кад је чуо за пакт Молотов–Рибентроп 1939. године. Погинуо је у бици код Денкерка.

⁴³³ Франсоа Моријак (François Mauriac, 1885–1970), француски књижевник, академик. За време Другог светског рата у Покрету отпора стварао под псеудонимом Форез. У прози и есеју обрађивао психолошке и социјалне проблеме с католичког гледишта. Гл. дела: романи *Генијерикс*, *Тереза Декеру*; драме *Асмодеј*, *Вајра на земљи* и др. Добио је Нобелову награду за књижевност 1952. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 719.

⁴³⁴ Жан Ришар Блок (Jean-Richard Bloch, 1884–1947), француски писац, драматург, критичар. Социјалиста, добровољац у Првом светском рату. Као новинар извештавао из Шпанског грађанског рата, са Л. Арагоном покренуо лист *Соар*. Писао путописе, драме, приповетке, роман *Курдска ноћ*.

Волела би такође да ми дођемо у Француску. Њена кућа у Перијеу није модерна, али је удобна. Вода долази из Централног масива. Има је у изобиљу. За време окупације, ноћу су заливали баште с поврћем место с цвећем. Она има 1.000 м², али то је сада џунгла, са много неплодног, али и плодног дрвећа. Јагоде поједе корњача Софија, али остави понешто. Има много птица певачица. Две собе су слободне. Умем ли да возим и њен Таунус? Она је повредила руку пре две године. Стално живи у Рордау на 30 м².

На крају помиње још једну другарицу париску: Germaine Landolfini. Она треба да је у Каиру, у Црвеном крсту. А Alice Liagre – такође из доба црвеног пасуља, удата за судију Кинеза-Енглеца, живи у Хонг-Конгу.

17. децембра 1967. сам писао Мари-Ани да захвалим за *Анџимемоаре* Андре Малроа. Ми смо њој послали репродукције неких икона. Добила их је. Пишем јој о нашем животу, о многим гостима који ме прекидају у писању Успомена, који замарају Дану, о Стели, о *Монгу* и другим листовима које морам да читам. Увече нас млади зову на телевизију. Зашто новине критикују лекције путем дописивања, на којима и она ради, од кад је у пензији? Њени курсеви су поштени, али као да има и дефектних? Пишем о Малроу – кога сматрам једним од најбољих писаца у Француској, – *homme de gauche de la meilleure frappe* [човеку са левице најбољег ударца] – веран Де Голу – слободнији од њега у својим покретима. Против Де Гола су сви, сем народа. *Mais l'amour du rapache peut coûter cher* [Али љубав онога ко носи перјаницу може скупо да кошта]. Ми то знамо из скупог искуства, али, као и Французи, такви смо. – У вези смо са њеним пријатељима Гарре, са нашим Преном и Пјером Лебреном, и Мадленом Ласре, са Бленом. Ми се јављамо – Жану *Vaillais*, али он више не пише нити нешто шаље. У вези је са др. Живковићима – Милетом, који га је посетио у Паризу.

Истог дана сам писао Јови и Ради да захвалим на извештају о Бугарској. Стела је сваким даном све пријатније друштво за Баку и деду, док су јој родитељи на послу. Били су нам Бора Јулић и Јефто Павић, ради лечења. Нада често побољева. Озебе у кујни-леденици, па дође и до запаљења плућа, а већ стомак, вене... Демо крајем фебруара иде у пензију, са 40 година радног стажа. Нарadio се. Срце му не ваља али не може да се одрекне проклетог дувана. Бебина и Драшкова Лилика је златна девојчица. Доводе нам је повремено. Беба је шета сваког дана, без обзира на време – по словеначкој школи. Волели бисмо да видимо Невенку, Љубишу и Предрага – кад ће доћи да такође добије свој џемпер, као Милан. Срђан се удаљује од нас, па и од родитеља. Биоскоп и његово друштво га више привлаче. Они треба да се уселе у *свој* стан у Доситејевој

улици. Од Ровиња ће, изгледа, морати да дигну руке, јер ће на лицитацију почетна цена прећи 3 милиона. Докле је Јова дошао са *Сећањима*, прва књига после друге? Ја сам код октобра 1950, у *Успоменама*. Мој једини читалац др Душан Милачић каже да је X књига најбоља, али и најексплозивнија, управо најјачи магнет за тамни вилајет. Претерује. На крају им шаљем жеље за Нову годину.

21. децембра сам писао Микици Велимировићу, да му честитам 1968. и кажем нешто о роману *После ашениша*: подигао је диван споменик нашим земљацима и осталим познаницима који су положили своје животе за ослобођење Србије и за стварање Југославије. Добро је што је задржао право њихове измене, а јасно је да је он Ненад. Пиротска епопеја, из које ће наши потомци упознати град с почетка XX века. И најлепше: другарство у миру и рату. Зашто не опише, као лекар, нашу паланку у којој је радио у миру? Кнежевац, Јагодину. „Лекари су богом дани писци – о телима и душама.“ Сугерисао сам му такође да пређе на драму, или на психолошки роман. Сестре Зорка или Вука би могле бити предмети за монографије. Можда браћа Бора или Милорад? Микичин роман (последњи) одушевио је нашег заједничког друга Милутина Ристића да сам направи један књижевни излет у прошлост. Већ ми је прочитао парче „Четири друга“ које је наменио Зборнику о повлачењу кроз Албанију. Мање подражавалаца ће наћи као предавач, јер „други неће имати ни твој дар ни људску топлину која толико привлачи и очаравала твоју публику“. Још боље би било кад би могао да привуче и млађе поколење. Завидим му што „може да говори и да буде чујен на новом вашару таштине“. Уз поздраве његовој Чехињи, за кћер сам написао да „своју лепоту црпе са два извора, далека, али подједнако богата“.

У Француској су око Нове године били штрајкови у саобраћају и на поштама, па смо са великим закашњењем примили писмо Маризе Розенфелд од 24. јануара. Захваљује за наш божићни поклон и извињава се што нам дуго није писала. Шест месеци је боловала – грешком лекара – од неке инфекције. Оболила је и онеспособила за послове. Погодили смо кад смо јој послали илустровану Југославију. Често је разгледа – у слици ту дивну земљу, коју је видела и заволела. Отвара јој вољу да види још много тога. Она нама шаље Париз у сликама: многе промене су настале после нашег одласка. И сама ова књига већ више није актуелна, толико се мења, од пре три године нарочито: експресни пут на десној обали Сене, подземни терени за паркирање, тунели испод улица, читаве нове четврти (Белвил, Монпарнас, Вожирар и др.), Лувр са колонама ослобођен, цела варош умивена и окречена у бело. Градови се мењају, па ипак чувају што су били, – као и људи. Зима је била мрачна и влажна. Много поплава. Ровови и катаклизми не престају у свету... Дебеле краве ће можда видети

тек Срђан!“ У Француској, влада се брине о Олимпијади у Греноблу више него о социјалним проблемима. Увек престиж хоће ли Срђан једног дана доћи у Француску као спортист? Дивна је та Мари-Лујиз из Сен-ен саз!

2. фебруара сам поново писао Микици Велимировић да похвалим његове *Тешке године*, пошто сам пажљиво прочитао сваки ред. Дочарао ми је служење у сталном кадру и повлачење кроз Албанију, што сам нисам доживео. Дана је прошла Чакор и о томе написала извештај на француском за лицеј у Туру. Прочитао сам и Недићеву књигу. Микичин је најпотпунији, уметнички најбоље обрађен од свега што сам имао о Албанији. Видео сам шта је обележио да уђе у Зборник носилаца албанске споменице. Борбе на фронту такође су лепо приказане. Прочитао сам у рукопису, његове приповетке из лекарског живота. Притом сам мислио на Чехова,⁴³⁵ мајстора кратке приче.

6. фебруара смо добили од Јове и Раде, о њиховом породичном животу. И њима време јури, као нама. *Мала Бисџрица*, поред аутопута, их често дозива и запошљава. За Нову годину послали су Геновским пакет са ђаконијама које нема у Бугарској (норанце, чоколада, какао) а и неколико Јовиних (3) сепарата. Дуго нису потврђивали пријем. 33 дана касније, 29. јануара, јавили су да је пакет стигао, сав иструлео. Зацело су сепарати ишли на читање, и не само на царинарници. Шаље ми Мишино писмо, да га прочитам и вратим: и паметан Бугарин уме да пише глупости, сем ако то не чини због њихове цензуре. Ако су Вера и Миша бугарски шовинисти, шта је остало за друге?! Сећа се Јова мојих речи, недавно, да не знамо ни са Бугарима на чему смо. Веља Јеленковић му писао и поновио што је Геновском рекао у очи: „напустио је линију још 1945“. Геновски тражи од Јове на читање Черчилове Мемоаре. То је ризично слати, а дар му је од сина и снаје. Рада има да се стара о два унука, пошто су мајке еманциповане и раде далеко од деце. Одлучили су да купе, на кредит, стан у новоградњи за преко 6 милиона. Продаће стару кућу и плац – ваљда за толико исто. – „Оде и Рибар“. У новинама се чита „изопачена историја“, а његове успомене су „бедне“. Не помиње да су му комунисти у Лесковцу 17. априла 1938. викали „уа“, зато што је био на збору са нама. Зар он није био до те мере Југословен да му урна са пепелом буде у Београду, а не у

⁴³⁵ Антон Павлович Чехов (Антон Павлович Чехов, 1860–1904), руски књижевник. Писао новеле, приповетке и драме. У позоришној литератури отворио је путеве новим тражењима, створивши нови драмски облик „лирску драму“. Извршио је значајан утицај на развој новелистике – сматра се, уз Мопасана, најзначајнијим светским писцем новела. Његова драмска дела играју се у целом у свету; допринео стварању „метода Станиславског“. Гл. дела: збирке хуморески *Мелџоменине бајке*, *Шарене џриче*; новеле и приповетке *Човек у фуџроли*, *Архијереј*, *Кућа на сираји*, *Сељаци*; драме *Галеб*, *Ујка Вања*, *Три сесџре*, *Вишњик* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 911.

Загребу? Јер Срби су ипак најширокогрудји и највише за Југославију. „Будућност ће још једном потврдити да су смо само ми Срби кадри да се до краја заложимо и жртвујемо за њу.“

На ово писмо сам одговорио 11. фебруара и враћам Мишино писмо. Описао сам француску вечеру коју смо спремили за Стојановићеве (потаж, суфле, слане палачинке, крем са печеним млевеним лешником и шлагом). Да ли Мишко неће, кад све ово поједе, питати: шта је са том вечером, на коју смо позвани?! (Као Личанин који се опкладио да поједе сам цело јагње, пошто га је појео у разним облицима). Драшкова Беба била 14 дана у Западној Немачкој са директором Народне радиности код које ради у Београду. Лилика је пуначка, слатка и лака за чување – за сада. Наша Стела је тежа, али ми се лепо забављамо с њом. Само се пење и силази, скупља своје ствари. Педантна је и све нас учи реду. Чак нас помало тероризује. Лако је са барабама на власти, тешко са аскетима и свецима. Аца Фоглер воли што ја нисам дошао на власт: „ти би нас обукао у џак, а са комунистима може да се живи!“ – Јавио сам о свом паду на поледици, и о помисли на оно што може доћи. Дана и ја смо се уписали у друштво „Огањ“ за спаљивање, кад већ то није дочекала њена мати, фанатичан присталица. Ја сам се дуго колебао, мислећи да своје тело дугујем земљи, да храним биљке. Стари Милан Ђурић ме умирио: од мога тела плодна земља не би имала ништа, јер вегетација је много ближе површини. Боље да се пепео разбаца, као што га Индијци сипају у реке. Писао сам мало о Бенићевима и о Ациној деци. Светлана још долази на Обилићев венац сваког дана. У Ужичкој улици је усамљена кад сви оду од куће сем госпођине мајке. Јасмина је и даље одлична на правима. Скоро све саме десетке има. Награђена је. Била је слика у *Полицици* те групе. Стално тврди да ништа не зна. А ређа десетке. Мира је децу држала строго, и успела је. Мора да јој се честита. – Код нас – свакако. Дафне ради пола времена са пола плате, до краја јуна, пошто Стела пуни три године.

О ситуацији сам му писао да су се Бугари још једном показали као будале у политици. Или им бар вође увек играју погрешно. Сад се позивају на Санстефански уговор,⁴³⁶ у коме сами Бугари нису имали никаква удела. Границе се не могу мењати без ратова, а не речима. У нашој старој Европи нема догађаја те врсте на видику. Радујемо се што смо здрави.

⁴³⁶ Санстефански уговор је споразум о миру између Русије и Турске после руско-турског рата (1877–1878), потписан 3. марта 1878. године у Сан-Стефану. Њиме је, између осталог, створена Бугарска, која је само формално турски вазал и коју, заправо, контролише Русија. Ова Бугарска простирала би се од Дунава на северу до Егејског мора на југу и од Охрида и Ниша на западу до Црног мора на истоку. Стварањем Велике Бугарске Русија је покушала да реши Источно питање у своју корист, и обезбеди превласт на Балкану.

Понедељак, 12. фебруар 1968.

Бранко Бранков из Избишта дошао на разговор, па донео гуску, пасуљ и резанце од Анђелке. Наишао и Драгош Радовић.⁴³⁷ После подне Стеван Ковачевић, фрушкогорски произвођач шампања. Из Француске је донео све машине. Само што није почео производњу: газирање вина, пуњење флаша. Бранко ми испричао својих 16 дана у *Угди* 1950.

Четвртак, 15. фебруар 1968.

Писмо од Ивоне и Шатијона код Париза. Примила је неку илустровану Југославију, али била дуго болесна, па није писала. – Груја Вељовић нас поново позвао, сада на њихов сеоски празник Вуколу. Пишем му да не можемо доћи 19-ог. Синоћ нам је била Мака. Позвали смо је да је почастимо и разговоримо.

Петак, 16. фебруар 1968.

Св[етозар] Анђелић дошао пред одлазак у Крушевац, Краљево, Чачак, Ужице. Шта је ново у свету – сви ће га питати. Као да ја знам нешто више, ма да читам *Монд*.

Субота, 17. фебруар 1968.

Већ трећи дан стижу понуде поводом Милановог огласа за замену стана у Захумској за нешто на мору. Он се, сиромаш, стално труди, али нема успеха јер ти дворишни станови, остали од његовог оца, мало вреде. Ми га пуштамо да се забавља.

Још мало о писму од Ивоне из Шатијона (од 11. II). Даје појединости о свом животу међу синовљевом децом. У Карантеку је била болесна и усамљена. Од 17. децембра је у синовљевој породици. Отишла из Берена у породицу своје снаје – 15 дана. Тамо такође врло слаба. У Паризу и морално и физички боље. Пошто су деца све већа, удаљила се мало: узела пансион у близини на месец

⁴³⁷ Драгош Радовић, адвокат из Тубића код Косјерића. Студирао је у Енглеској. Пришао је Савезу земљорадника, а 1936. се определио за ЗЛ. У НСС је био члан ГО 1940. и 1945. У његовој канцеларији одржавани су илегални састанци представника ЗЛ и КПЈ, пред сам Други светски рат, који је, иначе, провео у немачком заробљеништву, а по повратку придружио се друговима са левом земљорадничком идеологијом. – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 280.

дана. Много размишља и претреса успомене. Уверава нас да је њена љубав истинска за нас, непосредно, иако је у почетку била везана за тужну причу. Држи до нас самих, таквих какви смо. Књига о Југославији је очарала: открива јој многе ствари. Види да нам је прошлост комплексна. Сваки час гледа слике и чита. Мислила је на своју малу „нећаку“ Стелу, али је била сувише слаба да иде у куповину. Моли Дану да савлада свој понос, своју гордост, и да каже шта јој треба. – Њена кћи је најзад примила положај у Бечу, у агенцији У[једињених] Н[ација] УНИДО – за индустријски развој, на челу француског одељења. Станују врло удобно и имају девојку Шпањолку. Троје деце су у француском лицеју, који је много бољи од њујоршког. Франсоа је у II Амори у IV, Изабел у VIII, тојест најнижем разреду. „То је прави лицеј“. Кћи је ишла у мисију у Атину, нашла климу свога алжирског детињства. Син Жак Луј, шеф клинике у болници Сен Луј – једном ногом је на универзитету а сарађује и на једном стручном часопису. Претерано ради. Интелектуална личност и карактер: може да се поноси њиме. Његова деца су сада код ње, близу, то је њена радост. Слушала је Моароа на телевизији поводом *Анџимемоара*: разочарао је. Књигу није читала, а саговорника му је једва чула. Јесам ли читао *Генералову шраједију* од Турнуа? Генерала не мари, али се дивила његовој храбрости кад је ронио у подморници, да би одао почаст погинулима у „Минерви“. Што се тиче мога XI тома *Усјомена* – задрхти на помисли о толиким доживљајима и размишљањима. „Имаш право што радиш без предаха – неактивност је страшна. Ја сам то свирепо искусила. Дану кућа и деца, особито Стела, јој испуњавају дане *à ras do bord*“ [у потпуности].

Враћа се на грешку из 1967. Зашто није послала саучешће (Никодијевој) удовици и деци. То изгледа грубо. Нашла се пред проблемом, оклевала је и уздржала се. Ето зашто. Током лета 1967. послала је младима (Бобију и Љиљи) један *service de table* – чаршав и сервијете. Није било одговора. Писала је оцу [Никодију] кад се вратила из Опатије. Он одговорио потврдно из Београда, али син није сам захвалио. Приметила сам да је слојан с мајком, па јој се учинио и као њен *complice*, мислила сам да је усвојио „*animosité tres naturelle de celle-ci*“ [„њен веома природан непријатељски став“]. Најбоље је дакле да се дам заборавити. Јесам ли добро поступила? – Нада се да ће нас Срђан задовољити. За себе држи да не заслужује такву децу и унучад какве има. За њу смо далеки и тако блиски пријатељи. Љуби нас од свог срца.

Понедељак, 19. фебруар 1968.

Жана увече код нас. Наставља причу о Алжиру. Била је сведок четири породичне драме. Југословени се сукобљавају и у Алжиру. Др Буба Христић загрејала се за човека 18 година старијег. За нашу нову

пријатељицу Паву Маринковић, с којом је сарађивала у Институту 20 година каже да је тешка жена, поштена. Сама ће читати, после нас студију Франсиса Жансона о Симон де Бовоар. У Алжиру је читала њену *Femme romaine*. Жана прочитала да ће 1968. бити климатски тешка.

Ишао сам због срца код др Аце Рајковића. Притисак 160 са нешто мање од 100. – Дао ми фортивит за јачање.

Уторак, 20. фебруар 1968.

Нада јавља да су Демо и Драшко у грипу. Новине, да је, после Рибара, умро и др Срђан Будисављевић са 85 год. Брату, проф. др Јулију, послао сам изјаву саучешћа. „Молим Вас да изволите примити изразе мог саучешћа у боли за изгубљеним братом. Покојног др Срђана сам увек ценио као доследног борца за југословенско јединство и за демократију. Био је скроман и несебичан трудбеник и сарадник на великим народним подухватима. Вас поштује др Д[рагољуб] Ј[овановић].“

Среда, 21. фебруар 1968.

Жана донела из Лознице, од Милутина. *Тамо галеко* од ратника Солунца, Београд 1949. Ту видим да је Франц Нојхаузен,⁴³⁸ генерални конзул Немачке у Београду раније био осуђен на 4 године затвора у Бугарској за превару, а у децембру 1940. финансирао комунистичке демонстрације у Београду – против рата, за неутралност Југославије.

Увече, Дана и ја код Десанке. Затекли смо сто спремљен за госте и они сви спремни. Гости и дошли: Бранко Поповић, некадашњи (1930) мој ученик на правима, економски стручњак са женом која је такође правник. Момчило Поповић,⁴³⁹ директор издавачког предузећа „Вук Караџић“ за које ради и Миле Максимовић, такође са женом. Миле ме пред њим, као и у *Полиџици*, назива отворено својим шефом. Г. Момчило био учитељ, у заробљеништву. Дошао из Загреба виц године: „Избор Мике Шпиљка за

⁴³⁸ Франц Нојхаузен (Franz Neuhausen, 1887–1966), немачки богати индустријалац, који је касније постао генерални опуномоћеник за привреду на Територију војноуправног команданта Србије током највећег дела немачке окупације у Другом светском рату. Пре окупације је радио као изасланик Немачке Нацистичке партије у Београду. Као близак пријатељ Хермана Геринга постао је његов директни представник за Четворогодишњи план у окупираној Србији, и био је, заправо, њен привредни диктатор од априла 1941. до августа 1944.

⁴³⁹ Момчило Поповић (1937–2005) новинарску каријеру почео као репортер у Радио Београду. Касније је радио у ТВ Београд, где је био аутор бројних емисија, уредник Дневника, ратни репортер и специјални извештач из већег броја држава.

председника југословенске владе – највећа подвала коју су Срби учинили Хрватима“. (Узели Срби слабог Хрвата за највећи положај да се покаже како је неспособан). Чуо сам да је Пенезић у последње време говорио да треба „преиспитати ствар четника“. И они су имали једну идеју, и она је била патриотска. За Ранковића се чуло да је послат у Пољску место Кардеља (тобоже болесног), а за то време све свршено за његово обарање. На повратку стављен у кућни притвор, а после авионом одведен у Пулу. Затим на Брионе, које је опколила Армија, за 1.VII 1966.

Понедељак, 26. фебруар 1968.

Ишли смо код Наде и Ђорђа Славинског: стално су нас опомињали. Драгољуб више није у свему одличан као првих година школе. Жали се на поједине наставнике, а и другови му не ваљају. Доста је изолован и усамљен. Штета, јер је добро био почео.

Пре подне нам је био Новица Вељковић. Срео се са Мирком Потићем. Овај разочаран: „Шта урадисмо!! Мене не признају ни комунисти ни наши!“ Био код Нинка Петровића и нашао га оронулог и болесног.

Субота, 9. март 1968.

Јефто опет у Београду: на контролу дошао због свога реуматизма. Милутин Ристић јавља да је са Росом у Београду. Посетили нас Радомир [Тодоровић] и Вук [Продановић].

Уторак, 12. март 1968.

Ми код Бебе и Жике Милојевића. После једног разговора са Даном, питам Жиду да ли на селу деца могу бити корисна и кад имају само две и три године. Причао сам им о *Усвојенима добро васпитане девојке* Симоне де Бовоар, па смо код њих гледали филм „Анђели прљавог лица“.

Четвртак, 14. март 1968.

Живорад Бркић прави преглед светске ситуације. Тражи одговоре на многа питања. Син му казао да не иде да купује коња у Банату док не сврати код нас и не обавести се о догађајима. Имају и они на селу телевизију, али Живорад је искључује и наређује спавање чим се појави нешто безобразно што не треба да гледају млада снаја и деца.

Предвече дошли Беба Бенић, после 14 дана на сајму у Лајпцигу, у Источној Немачкој. Тај некад жив трговачки град сада је празан. Види се беда и оскудица у свему. Сви ћуте у страху од Улбрихта. Сасвим друго стање је нашла раније у Хамбургу, кад је ишла за Народну радиност: тамо се ради и имају свега. У Источној Немачкој Југославију сматрају капиталистичком земљом. У Лајпцигу је имала и тежи посао: била је у ствари тумач у нашем штанду јер нико од наших не зна немачки. Кад је видела Источну Немачку и сама се уверила да је код нас не само благостање, него и слобода.

Пеџак, 15. март 1968.

Разговарао сам са Милутином Ристићем о манифестацијама и демонстрацијама студената и друге омладине свуда. У Италији, у Чехословачкој, у Варшави и Кракову. Од јануара су у Чехословачкој почеле и велике политичке промене, а наговештавају се још веће, кад буде уклоњен Новотни.⁴⁴⁰ Јавност је узбуђена бекством на Запад генерала Шејне,⁴⁴¹ самоубиством помоћника министра народне одбране. Хоће ли одиста тамо доћи до демократизације, а не само до извесне либерализације као у Совјетском Савезу? Милутин и Роса морају да се врате у Лозницу, јер њихово цвеће то тражи, особито гладиоле. А и пчеле. – Пред вече, [Батрићевећ Михаило] Маја враћа IX књигу мемоара. Ништа није знао о нашој југословенској стварности. Сада, као да је био на другој планети. Три месеца је већ на слободи али је из ове књиге видео шта се дешавало док је био у иностранству и за првих година његовог робијања. Све је видео као на филму. Морали смо да прекинемо разговор. Доћи ће поново за који дан.

⁴⁴⁰ Антоњин Новотни (1904–1975), чехословачки политичар и државник. Рано је пришао револуционаном радничком покрету. По преласку КПЧ у илегалност, децембра 1938, постао је члан илегалног руководства партијске организације у Прашкој области. Гестапо га је 1941. ухапсио и протерао у Маутхаузен. По ослобођењу постао је први секретар ОК КПЧ у Прагу, затим члан ЦК КПЧ, секретар ЦК, члан Председништва ЦК КПЧ; после смрти Клемента Готвалда, 1953. постао је први секретар ЦК КПЧ; био је председник Чехословачке Социјалистичке Републике. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 822.

⁴⁴¹ Јан Шејна (Јан Ђејна, 1927–1997), генерал чехословачке војске. После Прашког пролећа уточиште је нашао у америчком конзулату у Трсту, одакле се пребацио у САД, где је и умро.

Понедељак, 18. март 1968.

Срели се код нас Јова Петровић и Маја. Разговарали су од Звонку Вучковићу, кога су обојица познавали. Нису се сложили у погледу Југославије и Србије. Петровићу је довољна Србија, Маји није. С друге стране, Маја прима демократију, а одбацује социјализам: Петровић је за неку врсту социјализма – демократског.

Уторак, 19. март 1968.

У Полицији, у фељтону, са Радио-Прага: Ми смо дужници Европе, сада само враћамо дуг кад поново постајемо демократска држава. То смо једном били и тако нас свет зна. То је говорила једна коментаторка. Сви су прочитали и одушевили се. Чехословачка нам постаје драга.

Среда, 20. март 1968.

Бранка Анђелићева се вратила из болнице после операције. Идемо да је видимо. Тамо је чула да је Кочи Поповићу оперисана простата. Једна болничарка стално поред њега и броји му ударе пулса. Причао сам како сам, 15. III у Дому синдиката, гледао другу серију документарних филмова: нов фестивал. У реду испред мога седели Штефица и Милован Ђилас. Приметио сам их тек кад сам се вратио на место после паузе. Они нису ни излазили. Како сам био сам у целом реду, а они сами у своме, упорно су ме гледали. Пришао сам и поздравио се. Утом је мене отела да поздрави Боса Слијепчевић, па сам се окренуо и пришао њој: Кад се приредба свршила, Ђиласових више није било. Тако је боље: нисмо изашли заједно.

Петак, 22. март 1968.

Младенци, код снаје Мире. Сада смо ми Јовановићи, Бенићи и Стојановићи били сви, док нас на венчању и на пријему код Мијалка Тодоровића није било. Сада опет није дошао скоро нико са Мирине стране. Они су своје поклоне, раскошне, дали о свадби. Опет је био др Драгомир Ћосић, Мирин и Ацин венчани кум. Дана и ја смо, по обећању, дали Светлани и Влади 50.000 динара, а они ће купити шта желе. Усред свечаности је дошла Светлана свекрва са сестром и ћерком. Гђа Милица се поздравила са сваким појединачно, ма да Мира није довољно јасно објавила ко је она. До ње је најпре сео Демо, а после сам сео ја. Оставила је на све врло леп утисак. У један мах је пришла и кћи, Боба, Светлана вршњакиња, такође филозоф. Из Сивца је дошао Милан Ђурчић и повео

снају Драгицу из Бачке Паланке. Она је Стојановићеве и нас позвала у госте. Слободан и Бојка су такође дошли, тако да је пало у очи одсуство Бранке и Дафне са мужевима. Сем Наде и Деме од Бенићевих – само Влатко, ма да живи у Загребу: био је случајно овде. Драшко и Беба такође нису дошли, што ће Мира тешко замерити.

Недеља, 24. март 1968.

Демо и Нада, код нас, причају како је Драшко пред Јасмином, у 36 ул. 29 новембра напао Јевреје, до те мере да је Демо морао да га прекори: Јасмина је мој род!... Драшко се толико занео да је чак замерио Деми и мени што смо о Младенцима седели поред Милице Тодоровић. Замерио нам и што смо разговарали са Драгомиром Ћосићем, кад нас он политички напустио („изневерио“) још 1940.

Понедељак, 25. март 1968.

Пишем писма, пошто недељом не радим, а нисам овог пута прегледао новине и правио исечке, Ивони, Мари-Ани. Затим честитам брак Јасену Геновском и његовој Људмили, који су послали позивницу.

Уторак, 2. април 1968.

Таса Маринковић јавио телефоном из [бр.] 29. улице Младена Стојановића, на Дедињу, да је умро наш школски друг др Душан Павловић. Одмах сам се спремио и отишао. Мирјана је збуњена, али ипак присебна. Душан је пао прошле ноћи кад је ишао до кухиње. Сада је лежао на своме кревету, миран, спокојан. Дошао је његов унук сина Миће и Нинкове [Нинка Петровића] кћери Луле, а самог Мићу чекају, ако може да напусти лекарску службу у Немачкој. Ту је био и др Јован Мишић, наш пиротски друг. Кремирање су заказали за четвртак, не би ли приспео др Мића. Ја сам телефоном известио др Лану (Јулијану) прву жену Душанову, која је, сем Миће, с њим имала и кћер Цицу. Она је такође лекар сада козметичарка, и станује код мајке и очуха, у Стојана Новаковића улици. Видео сам два велика Душанова рада, један уџбеник за рентгенологе, други о теорији релативности. За први се интересује млади др Живковић, ученик Душанов, па ће га вероватно издати. Обећао да говори над телом.

Четвртак, 4. април 1968.

Сахрана Душана Павловића. У дворани за кремирање говорио само млади др Живковић, такође рентгенолог. Видео сам Душанову Цицу, а и Лулу. Она дала венац у име сина Мићиног. Мића није стигао на погреб.

Петак, 5. април 1968.

Тихомир Пејчић из Сукова⁴⁴² случајно се у возу упознао са Јелом, ћерком Миладина Остојића из Санџака. Молила га да ми донесе њен поздрав и обећала да ће нас посетити. Као удата Цмиљанић, за милиционара, живи у Пријепољу. Поротник је у суду и станује у Валтеровој улици.

Субота, 6. април 1968.

Идући ка Добрилиној и Влатковој кући, да са Даном, честитам Добрили рођендан видим испред Дома синдиката збор солидарности са борбом вијетнамског народа. Говорио у том тренутку Вељко Влаховић. Мало после Драгаша Ивановић, ректор. Доста света, али не слушају пажљиво него скандирају и вичу за свој рачун.

Недеља, 7. април 1968.

Са Живојином Јоцићем ширимо лепезу догађаја у свету. Јован Јововић љут на своје Црногорце што распаљују неки национализам. Говори гневно о симпозијуму на Цетињу. Један професор чак фалсификовао Његоша. Стих из *Горској Вијенца*: „Српкиња га таквога не роди“. Прочитао је: *Косовка* га ... поподне Милорад Бановачки, сада у пензији као фабрички радник, у Земуну, још помиње свој први сусрет са Русима у заробљеништву. Страшно се разочарао. Онако бедни, гладни, затим изопијани. Кад је дошло време да се враћају у Русију постали су мрачни и ледени. Сваки је имао да

⁴⁴² Тихомир Пејчић, правник у Лесковцу, члан Земљорадничке левнице. – Д. Јовановић, *Полићичке усјомене*, књ. 12, 246.

одговара како је остао жив и зашто се дао заробити. Тада је схватио какво је тамо стање. Нису смели да остану на Западу због породица.

Понедељак, 8. април 1968.

Мој 73-ћи рођендан. Прва честитка стигла из Сомбора од Веље Јеленковића, као сваке године. Каже да су ми догађаји свуда у свету и код нас, дали пуну сатисфакцију – у Пољској, у Чехословачкој, у Русији. „Потврђују да се иде напред“. Руси као да су изненађени, па прете, комунисти стално истичу Партију – као да она „поклања демократију“. Три лозинке са дочека 8. септембра 1939. чекају нас (са Хрватском са Бугарском са СССР) или оне који дођу после нас. Сада иде на горе: као да је Бугарска кобуршка, а Русија царска. „Али су одали признање Вама, и ми који Вас следимо смо радосни. Лењин је рекао да мрзи сељке, Тито да су и сељаци радници, ми да су сељаци одлежали на хиљаде година робије због сељачких радних задруга. А они који су рекли да сељаци и радници нису једно прогањани су и проглашавани за плаћенике и реакционаре, терани у затворе и на робију. За Ваше робијање и мучење добили сте не сатисфакцију него признање: било је потребно да прођу 50 година па да признају грешку. *Полиџика* од 20. II пренела је из *Литературнаје тазетше* да су погрешили што су хтели поистоветити сељаке и раднике, што су настојали да искорене код сељака осећање за својину. У ствари су само убили код њега љубав према земљи. Пријатељ Мијалко (Тодоровић) то не зна ни данас, па је у Трстенику тврдио да ће и сељаци постати радници. Јуче је била јерес, а данас признају да се мора да одступи од учења Маркса и Лењина. На кога сада мисле да се ослањају? Тршкови (живота) расту а радничке зараде су добрим делом 20-30 хиљада. Незапослених, како сами кажу, има 900.000, а неколико стотина хиљада су напољу. Стање на селу се погоршава. У непосредној близини (Сомбора) су у два села колонизирани Личани и Кордунаши. Три дана су се бунили и јуче до 9 сати су били блокирани. Раsturани су летци: сумњају да се иде у правцу братства и јединства; несхватљиво је да директор у Зеници има 700, а радници 20 хиљада. Ипак комунист и даље не напуштају своје тврђење да су они позвани да граде социјализам. Признају грешке, али је, тврде, правилно оно што сада раде. Не говоре о одговорности оних који су грешке починили. – Пошто је читао прву књигу *Медаљона* примећује да сам свакоме учинио понеку замерку, само никакву Дани, старом Слободану, Кершованију и сељаку Драгославу Филиповићу. На крају, мени жели: „дуг живот јер имате много посла. За исправан рад добили сте признање: морате бити срећни!

Као да је знала за рођендан, Мари-Ана писала и потврдила пријем послатог *суре-парјер* [ножа за папир]. Имали смо гостију. Бојка испричала носталгију Босанца у САД. Побегли од своје беде, занимали се у Америци, али муж се зажели Босне и хоће натраг. Жена га одговара: „Каква те Босна спопала! Гледај мене, ето ти Босне: Је л' ово Власеница (коса), јел' ово Зеница (њене очи), је л' ово Љубија (ја додајем, за себе) Сребрница, је л' ово горњи Вакуф – затим Доњи Вакуф, Травник (неки: Мркоњић Град), је л' ово Јајце, – је л' ово Какањ?!“ – Од Љубице [Вуковић] први том *Де Голових Рајних мемоара*, у њеном преводу. „Уваженом професору“ 8. IV. 68.

Ушорак, 9. април 1968.

Жика и Беба [дошли] на честитање, увече. Пре њих Ђ[орђе] Славински. Јуче фамилија и Бенићи.

Среда, 10. април 1968.

Биса Бараћ донела вест да је умро Драгомир Милосављевић из Бање Брестовца, у Панчеву. Иван нам послао телеграм већ 24. фебруара кад је умро, али адреса била нетачна, па се вратио. Јула је послала сада да видимо и плакату, о смрти и сахрани. Одмах сам им написао и тако изразио саучешће.

У закашњењу сам, опет, са регистравањем важне поште – Мари-Ана 17. марта, из Париза, пише да је у децембру, кад је била код Жан-Пола у Мароку, тамо нашла два Југословена. Тако су се зближили, да су плакали кад су се растајали. У пролазу кроз Париз су свратили код ње, док је Жан-Пол у Пакистану, усред џингле, на 150 км од Даке, на обалама Ганга, инсталишу електричну централу. Сада она мени шаље нож за сечење хартије, јер је била дирнута кад сам јој дао свој кад је била код нас, пошто ништа друго нисам имао при руци, а она журила. Пронашла је Шантан. Сада има 21 годину и девојчицу од 7 месеци са неким Алжирцем, неписменим. Жали се на француску левицу: једини програм јој је да обори Де Гола, да би се наставио парламентарни циркус. Само да не донесу грађански рат! Као да жале што и Француска нема исте невоље као Енглеска. Нека се не плаше: доћи ће и то. Ипак је боље него у источном Пакистану: ни путева, ни трага од одела за ројеве несрећника ни људског милосрђа, а о љубави ни говора! Ж[ан] П[ол] је запрепашћен, тужан, жалостан, кад гледа сву ту беду. А Французи се жале!... И други. Мисли на малу Теодору, пита за Ивону. Честита Ускрс. Зашто не преведем своје *Успомене* на француски? „Штета!“

19. марта је Ивона писала из 16, rue Kleber у Шатијону. Признаје грешку: дуго је ћутала. Кажњена је: нема вести. Увукла се у себе, размишља, рашчићава ствар. Пут у Београд није био некористан. Ишла је за тајним силама – резултати су били неочекивани. Објаснила би нам ове загонетке да је близу нас. Одвојила се од деце, са станом, али није далеко. Не жури јој се у Карантек, где је имала страшну јесен. Децу виђа сваког дана. Помало разговара и са сином: он је сувише заузет. Он јој је све ближи уколико се његова личност већма афирмише. Поново се занима за догађаје у Француској и другде. Волела би с нама да разговара о свему томе. Прочитала је *Генералову шрагедију* од Турнуа.⁴⁴³ Шаље нам је, код сваке странице је мислила на нас. Добра је то књига, верује да ће интересовати писца *Полиџичких усјомена*. Радо би ми помогла, јер су се ствари доста компликовале последњих година. Опет захваљује на илустрованој Југославији. Стари градови Јадрана изгледају познати: толико пута је гледала слике, а зна историју. Хрватска јој улива највише мисли и брига, јер је мање зна него Србију. Можда то долази и од симпатија из Првог рата. Њена кћи Мирјам, у Бечу, гледа Дунав како иде ка нама, као што је Валтер из Пруске мислио на Сену гледајући Шпреју. Ићи ће да их види идућег лета, а Франсоа ће завршити средњу школу у лицеју Луј ле Гран. За нас се радује што смо се проширили, а пита докле је дошао Слободан са речником француско-српским. Опет моли Дану да каже шта јој је потребно. Близу Париза је и све може да набави. Жели да нас поштеде старост и зима.

Одговорио сам Ивони, већ 24. марта, на лепом писму којим нам је накнадила све своје одиста дуго ћутање. И ми често мислимо на њу. Кад је већ близу Париза, што не оде до наше Мари-Ане? А љубав према ћерци и њеној деци, нека је доведе у Беч и приближи Београду! Писао сам мало и о „другој породици“, Никодијевој, где се растура млади брак. Нисмо успели да измиримо Бобија и Љиљу. Мака се теши тиме што се њен син одушевио за зидање виле крај мора, недалеко од Шибеника. Ја не читам *Монд* више сваког дана, већ његов недељни избор. Успевам да прочитам скоро све; раније сам морао доста да пропуштам. Дана и ја сада имамо своју телевизију, па нам и то одузима нешто времена, после 20 часова. Њу сам упутио да гледа у биоскопу наше Цигане (Скупљаче перја), а захвалио јој на *Трагедији генерала*. Дана оклева да тражи шта јој треба за [нечитка реч], али ће се ваљда одлучити. Њен познаник Милан Ђурчић, „сељак са Дунава“ био је за Младенце, први дан пролећа, да донесе поклон мојој братаници. Мало ко је видео лепи ћилим Данине мајке, али она је имала

⁴⁴³ Жан Ремон Турну, француски књижевник. Посебно је познато његово дело *Генералова шрагедија*.

ту повластицу. Слободанов речник још није готов. Стела се лепо развија. Своју једну лутку и даље зове Ивоном и зна да је добила од „тете из Париза“. Дана би дрхтала кад би видела шта јој све дозвољавам кад је шетам по улицама. Милан и даље иде у Сарајево, да предаје филозофију. Дафне је мање полетна.

Истог дана сам одговорио Мари-Ани, на њено писмо од 17. Најпре сам изручио Лепине (Теодорине) поздраве. И она увек моли да се придружимо нашим изразима љубави према заједничкој париској пријатељици. Југословени о којима пише нису дошли. Ако донесу нож за сечење папира мораће да нас боцну, према традицији, што ја у брзини нисам учинио с мојим кад сам јој га предавао. Добро је што Жан-Пол упознаје беду у другом свету: тако ће умети боље да цени лепоту и богатство своје земље. И Шантал ће, пре или после, увидети шта је она учинила. А њена доброта ће можда победити и „претензије младог Алжираца“? Ето сад је и она бака!... Њен пријатељ Срђан је и ову годину завршио са одличним успехом. Њена нећака Звездица, зачуђује нас сваког дана својим смислом за ред, али и склоношћу да командује и да нас дисциплинује: свака ствар мора бити на свом месту и бити употребљена од онога коме је намењена. Нико не сме сести на „туђу“ столицу, ни дирати моје хартије или бакине ствари. Стигла је по стасу и снази, па и по интелигенцији, децу рођену нормално, а неке је и претекла, – особито живошћу и офанзивношћу. Деда и бака су строжији него отац и мајка. Милан је недавно држао, у Београду, јавно предавање о смислу живота. (Почео је реченицом којом је Меша Селимовић завршио роман *Дервиш и смрт*: Јер смрт је бесмисао, као и живот), али је у своме закључку пронашао три правила, три смисла да се живи: коегзистенција (универзална, не само географска), толеранција и (смисао за) одговорност према нашем потомству. Нарочито је нагласио да реч *јер* одговара немачком *weil* – пошто. Цитирао је Гетеа: „Trage nicht warum, weil... [Не одупири се зашто, зато што...] Слободан и Бојка се спремају да се уселе у свој стан, и тек тамо ће се бацити на џиновски рад на српско-француском речнику, у две велике књиге. Сада је научио да вози један мали Ситроен, на радост свога сина, а на наше не мање очајање... Ми не одобравамо ни Де Голове држање према Англо-Саксонцима и њиховим валутама. И левичарска федерација води неку политику пркоса и освете. Не можемо се угледати на Кандида. Чеси, видите, доказују да се социјализам може сложити са демократијом. Твоји пријатељи демохришћани су то међу првима, чак први, објавили (Марк Сањије, *Le Jeune république*). – Ивона је дуго ћутала. Сада пише и шаље *Генералову стратегију*. (Она Де Гола не воли, док га Мари-Ана још брани).

5. априла, Ивона је послала [писмо]: „Пролеће је букнуло у париским предграђима, поред старих зидова. Они су порушени и дижу се виле и вртови. Остаци париских утврђења – (la ceinture) су патинирани, још солидни: како су лепо били направљени! Исти мајстори су градили цркве и замке. То су правци оне „телади“ називајући тако Французе. „Понекад је тако бистро небо да гледам Париз из Шатијона, прозирне даљине, Ајфелова кула изгледа блиско а Монмартр је крунисан својим колачем – Sacre Coeur [Сакре Кер]. То су задовољства старости. Замишљам вас (двоје овде, били бисте сасвим на месту, упркос давнашњем разстанку). Ви сте сачували и усавршили (француски) језик, а нисте се задовољили малим заметком француске културе. Вас невоље нису обориле: то је велики комплимент. Зато вас осећам тако блиским себи, разуме се, благодарећи и вашем моралу, и томе што сте тако једноставни да савршено одговарате мојој одвратности према лажним маскама.“ Овде опет погађа Маку, чији „шлиф“ јој се није свидео. Штета што нисмо заједно да коментаришемо књигу о Де Голу. Драгољубова *рукойсна* карта ми сведочи да код њега нема „ни сенилности ни дегенерације. Буди спокојан, драги стари пријатељу!“ – Још остаје у Шатијону, јер се хладноћа вратила: не иде јој се у Карантек, особито без деце. Затварам уши, да не чујем бретонске сирене: „Цигани“ су отишли у унутрашњост, имају успеха. Видела је, на телевизији, једну лепу кобилу, мало дивљу – вероватно Оливеру Вучо.⁴⁴⁴ И она, као ми, практикује „вештину бити деда и бака“. И она дрхти, као Дана и Дафне, кад се њени унуци играју. – У Београду, поред нас се осећала боље – сасвим добро – него у Никодијевој кући. Већ онда је видела да између њих и Љиље нема топлине, ни нежности. Болесника нису долазиле да виде. „Са вама, последња вечера у оној кафаници (близу Славије) остала је незаборавна: ту сам желела да уђем од првог дана мога боравка, а ви сте ме спонтано тамо одвели. Пита колико година имамо тачно Дана и ја. – Радо би ишла у улицу Геј Лисак, код Мари Ане, али то је читава експедиција. Неће да замишља да је јача него што је. Чита Wright и Елисона.⁴⁴⁵ Брајт је страшан, често неподношљив. Убиство Мартина Лутера

⁴⁴⁴ Оливера Катарина (рођена Петровић, удата Вучо, па Шакић 1940), завршила је Позоришну академију у Београду, у класи професорке Огњенке Милићевић; 1962. године добија стални ангажман у Народном позоришту у представи *Кошћана*. Снимивши филм *Бојник* 1966. године одлази на Кански фестивал. О њеном гласу и лепоти писало се свугде где је наступала, а Радио-телевизија Италије – РАИ прогласила ју је најлепшим гласом Медитерана. Као интерпретатор изворних народних песама и циганских романси одржала је више од стотину концерата широм света, снимила је сингл и LP плоче са српском, циганском, грчком, индонежанском и црначком музиком. Глумила у филмовима *Пуш око свећа*, *Сан*, *Скуйљачи ђерја*, *Дервиш и смрт*, *Чарлстон за Оињенку* и др.

⁴⁴⁵ Ралф Елисон (Ralph Waldo Ellison, 1913–1994), амерички писац, књижевни критичар и научник. Најпознатији је по роману *Невидљиви човек*.

Кинга јој илуструје ужасни проблем расизма. Забавила се црначким питањем да би пратила рад једне своје нећаке која пише о овој двојници америчких писаца, годину дана пре садашњих црначких немира.

Четвртак, 11. април 1968.

Изненадио ме позив код судије за прекршаје. У ствари је требало да сведочим у корист првог суседа Љубише Ивковића. Неко га је доставио да није очистио снег испред куће. Он је, напротив, ревноснији од свих нас. Његова лопата зашкрипи већ у шест часова. Биће ослобођен казне.

Субота, 13. априла 1968.

Лазарева субота. Са Даном код породице Милошевић, а ја сам, као сваке године, код Добривоја Дим. Бранковића, на слави. Пре мог доласка, изишао је др. Милош Московљевић, кога раније ту нисам сретао. Чујем да је нека врста пашенога Добривоју. Сада сам, први пут, ту затекао Бору Глишића и др. Михаила Арсића. А неки г. Алексијевић, наставник на правима, говорио ми похвално о Јасмини. Хоће да је бирају за асистента. Драгош Денковић је нарочито гура, за своје административно право. При повратку, Арсић, Бора и ја, срели на улици Љубу Петровића. Он се канцеларијом одвојио од својих занатлија, али и даље ради за њих и са њима. Написао и објавио брошуру о томе. Задовољан својим Коканом, и као студентом и као младићем.

Понедељак, 15. април 1968.

Пре подне, сам код куће, са Стелом, кад наишао синовац Мирка Томића – Миодраг. Хтео да види људе код којих је тако често долазио и кућу у којој становао у нашем одсуству. Сећа се свих нас са задовољством и захвалношћу. Прекореваше у своје време зашто седи у две партије. Мирко: по налогу, по задатку, тако мора да буде. И сам био и јесте у партији. Више није много активан. Посветио се кројачком занату и породици. Има кућу на спрат на Дедињу. У вези је са Момом Марковићем и многим руководиоцима. Продао свој мерцедес, али кад буде имао нова кола доћи ће да нас одвезе својој кући, да видимо башту, 2.000 [стабала] воћа и две девојчице 6 и 9 година. Жена му била учитељица. Она сада шије заједно с њим и само за Американце, дипломате. Не може да заборави наше добро. Наишла Дана.

Ушорак, 16. април 1968.

Власти и Цици причамо о томе необичном госту. Они сумњају у њега: неко га је послао. Или хоће да нас намами у своју кућу. Власта предлаже да и он иде са нама на Дедиње, као Мирков школски друг. Ја их уверавам да је дошао случајно и да се више неће појавити. Предвече нам Беба довела Лилику. Дафне скинула Стелу, па се лепо играле. После дошла Жана. Успела је да прода њихов [Фиат] 1300, по Слободановом налогу. Купиће друга кола. Слободан долази у мају, али се вероватно поново враћа у Алжир.

Среда, 17. април 1968.

Анђелић нам причао како „шахирао“ с Демом у Солунској 18, кад наишао неки познаник удбаш. Демо се распалио и говорио свашта. Пили су доста ракије, лутали по улицама, свађајући се, до дубоко у ноћ. Тај човек ради у комитету за Србију. Бранио комунисте, али без много убеђења. Демо боље аргументисао.

Петшак, 19. април 1968.

Добрила и Влајко код нас. Породични разговори. Не иду више у биоскоп, због телевизије, па нема наших коментара великих филмова, као раније.

Субоша, 20. април 1968.

Новине саопштавају имена неких професора и научника који су добили додатне пензије од Извршног Већа. На пример: Коста Тодоровић, Виктор Новак,⁴⁴⁶ др Драгољуб Јовановић и други. То су седморица, али има их и који нису добили ту награду, али су до сада имали мале пензије: Милица Продановић, на пр. Телефонем многи честитају, мислећи да се односи на мене. Објашњавам да је то др. Д[рагољуб] К. Јов[ановић] признати стручњак за радијум, који је у Паризу радио са гђом Кири, а овде био проф. на Медицинском факултету. Да се наши људи не би бунили, писао сам одмах Јови у Лесковац, Мијалку Кнежевићу у Чачак, Јови и Вери Десанкиној, г. Драган Стајић, Власта и др.

⁴⁴⁶ Виктор Новак (1899–1977), историчар, професор Универзитета у Београду, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. Написао већи број историјских и књижевно-историјских дела и уредио *Анџологију југословенске мисли и народној јединства*. Дела: *Магнит crimen*, *Латинска палеографија*, *Анџологија југословенске мисли и народној јединства*, *Валџазар Боџишић* и *Фрањо Рачки* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 814.

Недеља, 21. април 1968.

Двострук празник – наш интимни 21 април, сећање на 1919. За друге: Ускрс. Света Живковић био и каже да је режим намерно ставио непрецизно име да би мене мало компромитовали. Тврди да је он знао да није реч о мени. И други посетиоци о томе.

Понедељак, 22. април 1968.

О изузетној пензији огорчено писмо од Веље Јеленковића из Сомбора. Уверен да сам то ја, протестује: нисам ја Виктор Новак: „Он је за свакога ко је био силан, знао је да погоди жицу, а Ви сте терали увек једно исто. После 25 година извршили су ревизију суђења Апису, са оскудном документацијом, можда и без сведока. Зар није било боље да је Минић наредио поновно суђење и да Вас рехабилитују? Чеси признају грешку и рехабилитоваће Масарика. А наши?... Дају Вам награду што сте издржали јуначки, али не признају да су погрешили. За живота нису помињали Момчила Јојића, а сада *НИН* пише о њему. „Није ли ова пензија *in memoriam* за живота? То је паклена намера да Вас ликвидирају. Можда не мисле да ће поколебати старе пријатеље, али (хоће) да одврате остале поштене и напредне чији су погледи упрти у Вас и за које сте ви били гаранција за бољу сутрашњицу. Могли су да Вам доделе помоћ или даду пензију као борцу против фашизма, али не и ову пензију. Али (за њих) историја почиње од 1941, све је створено од онда. Хоће да Вас поравнају са Рибаром, Бартошем, Јованом Ђорђевићем и другима. А Ви сте целог живота стојали усправно и исповедали једну веру. Неће ли Вам 1. мај Дафина честитати са другим осећањем? Поновно суђење и рехабилитација (а има живих сведока), дозвољавање да се штампају Ваша дела и да Вас признају научне институције и удружења: то је признање (а не оваква пензија!). На крају Веља пише да је у Сомбору упознао Душана Трбојевића (знао је да је у нашем стану живео неколико година). „Непосредан је, али скромнији него што би требало да буде.“ Имао је утисак да се Д[ушан] Т[рбојевић] труди да се приближи средњошколцима, сутрашњим студентима.

Није имао потребе Веља да се брине за Дафинина осећања. Она је сматрала да су неинтелигентни сви они који су помислили да се вест о пензији односи на мене. Зар је то татино друштво?! То су све људи који су одобравали режиму и ничим се нису замерили. Жао ми је што се и Веља преварио. Одмах сам му написао да га умирим. Затим Воји Потифу у Пироту. Од Милојка Ђирјаковића стигла из Чачка калиграфски написана карта – честитка. И њега сам разуверио картом. Дафне је чак предлагала

да у новинама демантујемо да се та вест односи на мене. То режим не би допустио да се објави. Занимљиво је да Св[етозар] Анђелић неће да разуверава људе. Воли да се комунисти помету, а да се наши слабији људи охрабре. Кад мене повлашћују неће више ни њих да гоне. Тако се изразио и Воја Потић. Никоме није говорио о мојој карти, чак ни Ненаду Стефановићу.

На данашњи дан (22. IV) почео сам да пишем XII књигу *Политичких усйомена: Усйравно!* (Веља Јеленковић ће бити задовољан тим насловом).

Ушорак, 23. айрил 1968.

Писма и даље стижу: честитке за пензију!

Четвршак, 25. айрил 1968.

Бисерка Рајчић нам довела, први пут, свога мужа Милана Табаковића. Много смо разговарали о покрету младих и интелектуалаца у разним земљама које они познају и прате: Пољска, Чехословачка, Русија. Нажалост, каже Табаковић, они немају ослонца и базе у народу. Радничка класа је разбијена на разне начине. Код нас, самоуправљањем. У загребачком часопису *Разлој* др Мирић је писао против радничког самоуправљања. Ко је он: Србин из Хрватске.

Добили смо ускршњу честитку од наше пријатељице вајарке Бојке из Картова, у Пољској.

Недеља, 28. айрил 1968.

Поклонио сам Жани *Нови Аншеј*, да има свој примерак, са посветом „уз разговоре о интелигенцији и лепоти“. Рекао сам да она симболизује то двоје. Она је зачуђено питала: „Какву лепоту?“ Одговорио сам: сваку лепоту.

Поподне нам Вера Енгл (Сањина кћи) довела проф. др Александра Соловјова,⁴⁴⁷ који сада живи и предаје у Женеви. Читао сам му неке делове Десанкине збирке *Тражим йомиловање*. Он је стручан за Душанов *Законик* и те теме су му биле блиске. Узеће у књижари. У Београд га је позвала Академија због његових радова о *Законику*. То је лепо.

⁴⁴⁷ Александар Соловјев (1890–1971), професор Правног факултета у Београду и Сарајеву, затим у Женеви; објавио бројне расправе и чланке из историјско-правне области, посебно из историје словенског права. Гл. дела: *Одабрани сйоменици срйској йрава, Законодавсйво Сйефана Душана, Предавања из сйорије словенских йрава* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 437.

Миланова сестра, др Милица, са узбуђењем нам прича о смрти, од инфаркта, у 46 година – потпуковника Душана Бојића. Боличарка ишла у стан, њихов, велики и крајње раскошан. И он и његова жена имају само по два разреда школе. Имају милионски намештај.

Среда, 1. мај 1968.

Дошли да честитају Боса Ивковић, Мира снаја и Добрила и Драгомир Стошић. Они нам причају о Брачу, где летују у пријатељској кући. То су Дуњини родитељи. Заволели су девојку и узели је на стан.

Четвртак, 2. мај 1968.

Разговор са Јованом Јововићем о Косову и угроженом српству. Од Шиптара не може да се живи. Беже староседеоци и службеници. Жана предвече довела малу Милицу (сестре Душице) да се игра са Стелом. Није успело, јер је наша дивља и самовољна.

Петак, 3. мај 1968.

Жика и Анђелић, браћа од тетке – били заједно на рудничкој свадби у Јабланици. Причају о томе.

Субота, 4. мај 1968.

Милутин Ристић и Жана. Затим стари Милан Ђурић са Божаном, Слободан, Бојка и Срђан. Волим што су Милутин и Жана видели све њих, наше драге о којима смо им говорили. То је било поподне а преподне нас посетила др Мирјана Павловић, Душанова удовица. Говорила нам о Душановом животу и смрти. Био је лекар, али није умео да се дисциплинује, особито у исхрани. Жуч и срце, – а волео масно да поједе.

Недеља, 5. мај 1968.

Са Милутином Ристићем и Вељом Јеленковићем код Мирјане Павловић. Она захвална. Веља чуо од брата да сада у војне школе улазе само Срби. Њему се то не свиђа. Боји се да ће кроз десетак година официра бити само, али претежно Срба, па ће опет доћи на терет хегемонија. – Веља је прочитао прву књигу *Мегаљона*, па жали што не може већ сада да се штампа, док су ти људи још актуелни. После ће бити непознати.

Новине све више о студентским демонстрацијама у великим европским градовима: у Лондону, Берлину, Риму, у Варшави и Прагу. Последњи је кренуо Париз, али одмах у великим размерама: 45.000 студената кренуло „побеснели“ – *les enragés*. – Против партија, па и против напредних, и против комуниста. Радничка класа више није прогресивна, утопила се у буржоазију. Нове идеје може да носи само омладина, и то студенти: перманентне критике, перманентна револуција др Херберт Маркузе,⁴⁴⁸ пореклом Немац, професор у Америци – њихов идеолог. У Берлину их води Дучке,⁴⁴⁹ у Паризу Бендит-Кон,⁴⁵⁰ такође пореклом Немац можда Јеврејин. У Берлину Дучке тешко рањен. На лечењу у болници. У Паризу, *Иманише* се оградио од студената.

Понедељак, 6. мај 1968.

Са Милутином Ристићем код Милутина Цанића. Пошто је Ђурђев дан, са Даном најпре код Жике и Бебе, затим на рођендан код Наде и Деме. – Дана најзад одлучила да пише Ивони и тражи потребне ситнице, женске којих нема у Београду. Она каже: судећи по излозима, београдске радње су пуне свега. Само се не може добити оно што се тражи. Увек тако она

⁴⁴⁸ Херберт Маркузе (Herbert Marcuse, 1898–1979), један од најзначајнијих припадника тзв. франкфуртског круга и заступника „критичке теорије друштва“. По доласку нациста на власт у Немачкој емигрирао је, прво, у Швајцарску, затим у Француску, најзад у САД. После Другог светског рата повремено долази у Европу. Трагао је за алтернативом постојећем поретку индустријски високоразвијених друштава. Одсудно је утицао на студентски покрет 1968. Његов први значајни спис је *Хејелова Онџолоџија*, други *Ум и револуција*. Бавио се Хегелом и смислом новијих историјских збивања, Фројдовим виђењем цивилизације као облика живота који се темељи на „уздржавању од задовољства“ и делању према „принципу реалности“, те могућности једне „нерепресивне цивилизације“. Остала важнија дела: *Човек једне димензије*, *Култура и груштво*, *Ерос и цивилизација* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 594.

⁴⁴⁹ Руди Дучке (Alfred Villi Rudolf "Rudi" Dutschke, 1940–1979), немачки социолог, једна од најзначајнијих личности студентског покрета у касним шездесетим годинама 20. века; основао је 1962. радикалну групу Субверзивна акција са којом је ступио у Социјалистички студентски савез и касније постао њихов функционер. Организовао је протесте против рата у Вијетнаму. У јеку кампање против студентског покрета на њега је, 11. априла 1968, извршен атентат. Мада је преживео, атентат је оставио тешке последице: због озледе мозга морао је поново да учи да говори; једно време после тога радио је у Данској као доцент на факултету, али је од последица атентата ипак рано умро.

⁴⁵⁰ Кон Бендит (Daniel Cohn Bendit, 1945–1997), француско-немачки политичар; студентски вођа током немира у Француској у мају 1968. Био је копредседник групе Европски зелени – Европски слободни савез у Европском парламенту.

пође од Славије и често оде до Калемегдана, и врати се без онога што је хтела да набави. Ивона је просто молила да јој каже и напослетку је пристала. Написала је писмо.

Ушорак, 7. мај 1968.

Роса и Милутин ове године славе код деце. Првог дана су ручали они сви заједно, а данас су позвали нас двоје. Стигли смо рано, да бисмо што дуже били с њима. Жана се последња појавила у црвеној свиленој хаљини, новој. Велика врућина је натерала да то баци, па смо прешли у собу поред улице, где је било више ваздуха. Сада је седела у нечем сасвим лаком и кратком. Била је врло расположена, како је раније нисам виђао. Биле су ту и Лепушка и Марица. Роса и Милутин су уживали у кћерима. Марица нам причала о Данској и Норвешкој, где је била са опером и балетом. – М[илутин] и ја много разговарали о четницима – Вилотићу, Мољевићу, Драгиши Васићу. – Америка нас помаже, а ми је стално грдимо. Жана и ја о Сартрту и Симони де Бовоар. То је било поподне и увече.

Пре подне, Јефто Павић: још брине да ли су комунисти довољно јаки да чувају Југославију, целину државе. Занима га студентски покрет у свету. Да ли то није „руска мисао“? – Није. Млади се окрећу против комунизма. У Француској, комунисти су отворено критични према том покрету. А студенти њих одбацују. Париз је премашио све студентске центре по величини и силовитости демонстрација.

Четвртак, 9. мај 1968.

Маја ми објашњава своје неспоразуме са Ђуром Ђуровићем. Он је својим људима, који си излазили из затвора, препоручивао да се снађу, да се прилагоде. Мољевић, Врањешевевић и њихови су саветовали друкчије. Мољевић ни Маји није допуштао да узима ма какву иницијативу са комунистичким службеницима који су разговарали с осуђеницима. – Посетила нас, гђа Пава Маринковић, први пут после растанка у октобру, у Ровињу. Не зна како да се оправда. Зато донела велику кутију бомбона. Мора много да је потрошила. Прича о Београђанима у Ровињу. Не граби се скоро нико за њихове викенд-куће. Већина као да ће остати онима који их већ држе у закупу. Тако је било на досадашњим лицитацијама. Шта ће бити касније?

Петак, 10. мај 1968.

Милица и Света Живковић зидају за себе нешто у Далмацији, недалеко од Херцег-Новог. Питају их сви зашто то чине на територији Хрватске.

Уопште, зашто остају у Јужном Приморју? Ја их опет храбрим у том смислу. Зар то није било спасоносно за Светино здравље? Тежак је положај Срба међу Хрватима, али то ће ићи набоље.

Субота, 11. мај 1968.

Светина сестра, *Лаца* има невоље у породици – Цица и њен муж, тек пуштен из затвора. Син неће да учи. Спасава је рад са болесницима. Боље се осећа на послу него код куће. Просто бежи.

Недеља, 12. мај 1968.

Драгослав Филиповић најзад проговорио о својој другој женидби. Знали смо да се мучи, па смо саветовали да се ожени. Признао да је довео једну. Али и она изгледа шизофреничарка, као прва. Још већа невоља: с њом је добио дете. Помишља да се растане. Нису се венчали, али не би хтео да је одбаца. А и овако не иде. Она има кћер од 15 година, а заједничко дете већ има 4.

Понедељак, 13. мај 1968.

Пре матурантске вечере (Дом Ловци) видео [сам] Жану и говорио јој о Gérard Vaner-овој формули „Жена какву чекам“. Отприлике овако: „Синтетише интелигенцију и – истовремено опседа појавом, гласом и покретима – креће се као краљица. – Умује као професор. – Говори као судија. – Дискутује као политичар. – Поносита је као увређени праведник. – Озбиљна је као да носи бреме света. „Висока је и витка. – Белих пути, топлих тамних власи. – Отмено бледа, има елитне црте лица. – Облачи се са личним укусом. – Цела је лепа, као песма за антологију.“ – „Извор радости је за човека са начелом *ara et ame!* – Инспирише га да ради и ствара. – Помаже му да истраје на путу поштења и добротe. – Храбри га кад наиђу тешкоће. – Мисли на њу, и све је лепо и лако.“ – „*Таква* – улива поштовање. – *Једина шаква* – намеће тихо и дискретно обожавање.“ – Зашто сте ме тако видели?

Јутрос од Андре Пратуси, из Бордоа стигло велико писмо. Шаљем га Мари-Ани, с молбом да ми га врати.

Настављају се демонстрације у Паризу. Барикаде на улицама, студенти се затворили у Сорбони. По целој земљи.

Ушорак, 14. мај 1968.

Читам Симону де Бовоар *Зрело доба*. 300 страна. Особито лепо – У Грчкој са Сартртом. – Пишем 70-ту страну XII књиге *Полиитичких усйомена*.

Среда, 15. мај 1968.

Код Десанке [Милутиновић], Драган [Јовановић] ми читао неколико својих хуморески. Занимљиво: *Танју* их штампао у своме *Билџену*. Врло су успешне. Чујем да се у Атељеу 212 даје савршен комад *Каје доле*, који неки читају као Ка-Пе (КП) доле! Главну улогу држи Јожа а друга личност (Јованка) не говори ништа само улази и излази из собе. Кад год се врати на сцену, увек је у друкчијој бунди. Је ли то одиста алузија на Т[ита] и Јов[анку]? Скинут је с репертоара одмах после премијере.

Довршио сам *Зрело доба*. Многе ствари сам знао од *Kaneis Jeanson*-ове монографије (де Бовоар).

Петшак, 17. мај 1968.

Писмо од Јове из Лесковца о своме здрављу и расположењу после протекле зиме. Због лакшег грипа куњао три недеље – морао и да лежи, кад је већ сунца било на претек. Нека душевна депресија га још више забрињава: никако да је се отараси. Можда сазнање да више није млад и да лако не преболева. И воља као да је ослабела. Утичу рђаво и ситни догађаји у непосредној околини. Све то „убија ведрину којом сам увек обиловао и у најтежим данима мога живота“. „Пријатељ“ Тоза Крстић, бивши министар у влади Србије, причао му како смо се срели близу Скеле код Обреновца код његових рођака. Дану и мене, са проф. Светом Стојановићем, одвезао је на своје имање поред Саве, Станко Славински. После смо посетили једног модерног сељака, тачније земљорадника – произвођача поврћа и воћа. Дивна кућа, уређено двориште, модерно обрађено имање, муж организатор, жена продавачица на Палилулској пијаци. Деца се школују. Све узорно и на великој висини, – највишој какву сам досад нашао у Србији. Тозин син је ожењен домаћиновом сестром, па је Тоза-Јаре дошао у посету пријатељима, по повратку младих из Конга, и пре поновног одласка тамо у дипломатску службу. Изненађење је било обострано.

Јова се разоноди и освежава по своме малом имању поред аутопута. То је њихова Мала Бистрица. Цела кућа је велика као наша спаваћа соба 5 са 4 м, али је комплетна. „Тамо је дивно: прави рај. Пролетос смо очистили стазе, кућицу смо уочи 1. маја окречили унутра и споља, па лепо делује“. У прошлу недељу су тамо прославили Љубишин 37. рођендан, а о мајским празницима

је било на окупу и доста Јовине фамилије. Тамо ипак још не може да се спава. Враћају се у Лесковац. Јова мора да заради милион само за порез држави, општини, социјалном и власнику локала за његову канцеларију. Прати и догађаје. Докле ће наша земља бити миран кутак? Говор Де Голов у Румунији, 14. маја, био је категоричан. Французи су одбили америчку заштиту, па само могу другима да говоре о праву народа на пуну слободу. И то у једној источној земљи. Де Гол руши не само Атлантски савез него и Варшавски, можда више овај други. „Русима не може бити пријатан његов боравак у Букурешту, и то у доба када ври и можда више него ври у Чешкој и Пољској. – Код њих је све у знаку напредовања. Унуци расту, Богдан за који дан предаје дипломски рад и постаће инжењер. Мира предаје у Лебану. Задовољна је иако сваког дана путује. Тим младим женама је важно да раде, да су укључене у друштво, да нису затворене у кући као домаћице. Он и Рада чине све да им помогну. Невенка и Љубиша ће летос ићи у свој родни крај, код своје баке, која је воли и оставља утисак добре жене. – Да смо ми ишли у Врњце, као раније, и они би са фићом скочили да нас посете. Али ми већ три године не можемо да се удаљујемо кад Дафне ради: зато имамо унуку већ скоро три године.

Све се плаћа.

Светозар Анђелић опет одлази на пут. Не може да се не креће ни кад је пензионисан. Кад нема својих, свршава туђе послове. Иде у Чачак и Краљево да расправља замршене правне послове. Жали се на очајну економску ситуацију у земљи. Зар сам Јован Шћекић⁴⁵¹ није рекао на телевизији да је посреди банкротство: само треба утврдити ко су кривци. „Остаје да се открије кривац“. Зашто говори у једнини?

Дану и мене позвала Боса Слијепчевић, биће у њеној гарсоњери, у улици Кошћушког 10 код Калемегдана, и њен брат Милош. Много помињемо њиховог обожаваног Перу. Боса ми каже, што нисам знао, да Перо није био у Српском клубу. А оснивачи су били Никола Стојановић, Влада Ђоровић⁴⁵² и Васа Чубриловић, све – „његови људи“. Није, јер није

⁴⁵¹ Јован Шћекић (1921–2002), новинар, уредник, коментатор Радио-телевизије Београд, скупштински извештач; учесник НОБ, где је и почео да се бави новинарством. Био је уредник спољнополитичке рубрике Радио Београда и Радио-службе ОУН, главни уредник *Нашеј сјорши* и уредник Радио Београда I и II. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 1012.

⁴⁵² Владимир Ђоровић (1885–1941), историчар, професор Универзитета у Београду, академик; у Бањалучком велеиздајничком процесу осуђен је на осам година затвора. По завршетку Првог светског рата био је члан Народног вијећа у Загребу и Привременог народног представништва у Београду. Написао је велики број дела из политичке и књижевне историје. Дела: *Историја Југославије*, *Покреши и дела*, *Узајамне везе и ујшницај код словенских зайиса*, *Бан Борић и његови йошомци*, *Поход Махмућ йаше Бушайшлије йроштив Пашйровића*, *Подела власйи између Милушйна и Драјушйна*,

одобравао да се на ма који начин омета задовољавање Хрвата. Ја сам лично замерио старом Слободану што је то радио. Он се бранио: Жалили му се Босанци и Херцеговци да су у Југославији пропале њихове српске творевине – црквено-школске општине и аутономне школе. Просвјета, Матица српска, Соко, Побратими и тд. Све се водило из Београда. Њихови људи некад тамо активни остали су неупотребљени. Перо је дуго био секретар Просвјете, уредник Календара и др, али се није дао навести на стварно разорну акцију Српског клуба. Боса зна да је он имао разумевања и за македонску посебност. Знао је да Шиптари теже Албанији као што су Србији тежили Босанци, Херцеговци, Војвођани. Поновила је што је Пери о мени рекао у своје време Херкан Вендл: „најинтелигентнији политичар на Балкану“.

Субота, 18. мај 1968.

У Успоменама радим период кад је Ђилас почео да објављује своје чланке у *Борби*. То је појава новог отпора међу самим комунистима.

Недеља, 19. мај 1968.

Посетила нас Жана, после ручка код сестре Душице. Прича о својој сестричини Милици – Миличици. Она ће имати четири године у јуну, а страшно је интелигентна и слободна. Најновије: њихова девојка Каја не може се удати, јер њен вереник „неће пробушене жене“. Шта је то? Чула је како се Кајина пријатељица пита да ли ће је узети кад сазна да је била осуђивана због побачаја и да је „пробушена“. Милица не жели да Каја оде од њих. Друго: Милица није пољубила тетку (Жану) зато што ју је ударила кад је била непослушна, прскала се водом из чесме. Ипак више воли њу него другу тетку, очеву (Бошкову) сестру. Кога још више воли: течу Слободана, зато што је леп. – Дана онда прича о Стелиним бравурама. Кад више неће да једе каже – као Босанка Ружа, коју је чула у Ровињу „сита сам до браде!“ Можда је Ружа то поновила и недавно кад је код нас прала рубље.

У Француској, догађаји се заоштравају. После студентских демонстрација, са барикадама, паљењем аутомобила и окупирањем факултета, – 2 милиона радника штрајкују. – У Италији се обављају избори, са кандидатима 29 странака. Три највеће се такмиче: демохришћани, комунисти и социјалисти. Комунисти се нуде да уђу у владу. Представљају себе као боље хришћане од католика. Жана хоће да чита, одмах после *Подрума Вајшкани*, моју *Вегрину*, прву књигу Размишљања о моралу. Раније се мучила, сада има наочаре за даљину и за читање. Овај примерак је и чисто откуцан.

Понедељак, 20. мај 1968.

Добили писмо од Мики (Милица Николић-Стергар) из Копра. Љубазно се интересује за све нас. Одмах јој одговарам. Тим пре што ће нас посетити г. Брана Миљковић, по њеној жељи, пред одлазак њој и Милошу. Она писала да би ми честитала изузетну пензију, што јој и Брана потврдио из Београда. Разочарао сам је. Објаснио сам ко је добитник, раније седмојулске награде, сада изузетне пензије: Д[рагољуб] К. Ј[овановић]. Ја сам остао са 1200 нових динара помоћи С[авезног] И[звршног] Већа. Срећом, јер је могло да дође до неспоразума у рачуноводству, па да не добијем пензију а изгубим помоћ! – Други Јовановићи (С[лободан], Б[ојка] и С[рђан]), селе се у нови стан, на VI спрату у Доситејевој 13: једна велика и две мање собе (за Срђана и за бака-Косу). Новац су смогли од наслеђених кућа у Зајечару и у Скопљу. Сл[ободан] је у пензији од маја прошле године, а Б[ојка] ради као проф. у Вишој школи за спољну трговину. Срђан ће изгледа завршити и VII р. осмогодишње школе са одликом. Дафне и Милан, са Стелом, на спрату наше куће, боље су него доле, са нама до краја прошле године. Милан је морао да узме собу у Сарајеву, пошто често мора да одлази на предавања и испите. Филозофски отсек у Институту друштвених наука је укинут, – у време кад се смањују многи савезни кредити, – па је М[илан] остао без тога места. Мора да чува Сарајево, иако тешко у тој атмосфери. Изабрали су га и потврђен је за ванредног професора. Дафне је сада боље са здрављем, али од 18. јуна ће радити пуно радно време (после три године са пола радног времена и пола плате). Стела више нема своју дугачку плаву косу. Девојчице из Колоније се љуте што је тета-Мема ошишала. Дафне је такође отсекла косу, као њена кћи. – Они ће пре нас на море, али не у Ровињ, као прошлог лета, јер ту нема плаже, а тешко је, због детета, сваког дана прелазити на Катарину. Слободанов спрат ће, изгледа, бити изложен продаји, али ће цена бити неприступачна за њега. Нису много ни одушевљени да остану. – Дана и ја смо се проширили, од 1. јануара имамо и телевизор. Сећамо се копарских вечери са вама и са талијанским емисијама. Синоћ смо гледали „Михољско лето једног Форсајта“. Радујемо се што Милош [Стергар] добија признања за свој рад на фискултури. Њој, Миlici, не бисмо опростили ако с њим не оде на Олимпијаду у Мексико, као што је пропустила толике друге спортске манифестације. Фотографије које је направила (Дану и мене) имамо стално пред очима у кухињи, а њене три мале су стално у моме Ларусу. Данас сам их видео кад сам тражио Де Голову најновију „историску реч“ – *clienlit* – за студентске демонстрације и за штрајкове са заузимањем фабрика. „Још верујем у француско *bon sens* и надам се да ће ствари уредити мирно и разумно“. Мило нам је и због

промена у Чехословачкој, док у Пољској не очекујем тако брз повољан развој: „Ми смо срећна земља, и не треба нам ништа боље“.

Данас сам писао и госпођи Пратуси (Андре Верне) у Бордо, да захвалим за дугачко и лепо писмо. Сећам се још њеног чланка о палачинкама у *le petit Periqourdin*. Само два броја су нам стигла. Боље да шаље у отвореном коверту, или сасвим без завоја. Дао сам податке о нашој деци и унучићима, као и о зетовима. Шта ко ради и где је ко настањен. Рекао сам нешто, кратко, о девет књига Размишљања, књиге Медаљона, 8 откуцаних књига Мемоара, о роману (француско-српска љубав – не моја). Њено писмо сам саопштио Мари-Ани, о којој је такође мало обавештена, са адресом. Срећни бисмо били да дође у Југославију и код нас после 15. септембра. Пажљиво сви пратимо догађаје у Француској. Ми смо социјалисти и безбожни, али М[ари] А[на] је социјалист-католик. Како ће примити њено писмо? Више не добијам *Le Monde* као током неколико година од Жана Бајеа и у претплати, али имам његов недељни избор претплатника у иностранству. Више не бих ни стигао да читам.

Увече смо имали самог Јоцу Матариха. Отворио је срце и доста се жалио на Мирину фамилију. Милан и Беба су безобзирно-себични – отишли у Америку. Никола се посветио своме винограду, тетка Љубица својој кући, а мама-Милица болује. Њих двоје се боре са Мајом, сами, а морају обоје да раде. Тешко им је. Мира је доста нервозна и напрасита. Утисак и лелек себра! Шта ли би друга страна имала да каже?! Наша кућа је и даље зид плача – од свих чујемо жалопојке, јер нас сви посећују и верују да ћемо чувати тајну.

Ушорак, 21. мај 1968.

Гледамо *Луди Пјеро* Жан-Лик Годара са Жаном Белмондом⁴⁵³ и Аном Каринином.⁴⁵⁴ Опет беспуће усред цивилизације. Нови Робинсон, нови Павле

Силуан и Данило II, српски ђисци XIV и XV века, Односи Аустро-Угарске и Србије у 20. веку, Хисторија Босне, Односи Црне Горе са Дубровником од Карловачкој до Пожаревачкој мира, Сјиси Св. Саве, Лука Вукаловић и др. – Мала енциклопедија, књ. 3, 659.

⁴⁵³ Жан-Пол Белмондо (Jean-Paul Belmondo, 1933–2020), француски филмски глумац, око 1960. тумач улога у најзначајнијим остварењима редитеља „новог таласа“, посебно запажен као сарадник Годара; касније је наступао у великом броју авантуристичких филмова. Филмови: *До последњеј даха*, *Жена је жена*, *Луди Пјеро*, *Леон Морен*, *Свештеник*, *Модерато канџабиле*, *Лойов*, *Борсалино*, *Сшависки* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 217.

⁴⁵⁴ Ана Карина (Hanne Karin Blarke Bayer, 1940–2019), данско-француска филмска авангардна глумица и редитељка, писац и певачица. Била је муза француског режисера новог таласа Жан-Лика Годара 1960-их. Глумила је у неколико његових

и Виргиније. Људи се само убијају, а море и сунце остају, као што су били пре појаве људи.

Среда, 22. мај 1968.

Још једна тугованка: Блашко Денкин, сада лекар у Бору. Из властите куће га истерала рђава жена. Поново се оженио, Лужничанком – Надицом, и имају сина Драгослава. Млада изгледа добра, али не сме више да се одушевљава – неколико пута се опекао. Добар човек, одличан лекар, стваралац и градитељ, али не уме да се ожени!

Четвртак, 23. мај 1968.

Јављам се телефоном Љубици [Вуковић]. Сутра ћу ићи у 7 јула бр. 1. да захвалим лично за рођендански поклон – њен превод Де Голове прве књиге Ратних мемоара. – Лепа јавља да је Милош Стевовић из Прибоја био тешко болестан. Лежао у Ужицу. Станко Славински заинтересовао лекаре др Свету Стојановића и др Пају Богдановића, и они препоручују да у јуну дође у Београд. Одмах сам му писао да га охрабрим. – Читам *Снају сивари*, трећу мемоарску књигу Симоне де Бовоар. – Завршавам I главу XII књиге мојих *Полишичких усјомена*.

Петак, 25. мај 1968.

Код Љубице. Много разговарамо о Ћиласу. Срела га у фоајеу позоришта, где је била са младим Гроловима. Он изјавио да је не познаје и да је се не сећа из студентских дана. Сложили смо се да је он целог живота био мажен, од свих, и сам себе мазио. За Љубицу, он је *нейредвидљив* – никад се не зна шта ће да учини – куда ће да се окрене. Незрео, – и није вероватно да ће икад сазрети. Можда ће остати вечито пубертетлија. У Пироту се „јагурица“ каже за грожђе које остане и у јесен зелено и кисело. (Ми смо то раније говорили за саму Љубицу, али она као да је сазрела пре свога вршњака Милована). Сећа се како су заједно обрађивали књижевне теме у неком кружоку. Навела му је и нека имена. Он је се упорно није сећао. Поменула му је и песникињу Дору Пилковић- [Максимовић].⁴⁵⁵ О овој ми је причала. Долази јој понекад. Муж јој

филмова, попут *Мали војник*, *Жена је жена* (Сребрни медвед на Берлинском филмском фестивалу), *Мој животи да живим*, *Банде у делу*. Написала је и неколико романа.

⁴⁵⁵ Дора Пилковић (1911–2001), дипломирала је на Филозофском факултету у Београду, на групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик. Пре Другог светског рата службовала је у Крагујевцу и Пироту, после рата у Женској гимназији и Учитељској школи у Крагујевцу. Била је изасланик Министарства просвете на вишем

„скочио“ из затвора – мисли да су га убили комунисти. Има сина који не ваља. Има дара за сликање, али мајка би хтела да он студира. Враћајући се на Гролове, каже да воле све да знају а неће ништа да говоре: само купују, и доста директно питају. Врло евазивно одговарају. Тајновити су и поносни. Нису је узели у заштиту пред Ћиласом кад је испало да се она хвалисала познанством с њим на Универзитету. На растанку, ми рекла да мени ништа не замера, јер нисам био на слободи кад се Бојка удала за Слободана, кога је држала за сигурног будућег мужа. Не признаје да се он постепено удаљавао од ње и да јој никад није обећао брак. Не оспорава, међутим, да га је она сама једном питала: која је Иванка Марковић или Боби [Бојка Јовановић]? Не пориче ни то да је једном, са концерта, где су били утроје, оставио њу и отпратио Бојку.

Понедељак, 27. мај 1968.

Од Јове писмо. Нерасположен је, али налази утеху у Малој Бистрици. – Влајка и Добрилу нисмо нашли у Балканској 28, па смо отишли Мири и Јасмини. Наш одликаш на правима се пријавила да добије стипендију на основу оцена и имовног стања. Одустала кад је број стипендиста сведен од 15 на 5: било је сиромашнијих са истим просеком оцена. На факултету су велике свађе око стипендија. Одустала је и Љиљана Круљ, мада се отац развео са женом и не помаже их, а она удата и има мужа студента. Њих две ишле да интервенишу за неког сиромашног друга. У соби где је заседавала комисија за додељивање стипендија, непријатељски их дочекала једна наставница, мислећи да се боре за себе. Јасмина је покушала да јој објасни, и рекла Госпођа професор...“ Ова је цикнула: „Каква госпођа!? Ја никад нисам била и никад нећу бити госпођа!“ Наша безобразница је слегла раменима и само рекла: „Жалим!“ Да ли је простакуша разумела шамар? – Онда су рекле да се заузимају за друга, не за себе.

Ушорак, 28. мај 1968.

Драшкова Беба код нас после Темишвара. Возили су их Благоје и Бранка. Тамошњи Румуни су још сиромашни, али већ говоре доста слободно, чак и са странцима. Ја сам мислио да кроз Румунију пролазе совјетске трупе, као кроз Мађарску и Пољску, у Источну Немачку. Није тако, и зато могу да се отимају. Ипак се дивим њиховој храбрости. Ко их подржава? Можда се одупиру зато што имају доста сировина (шуму, угаљ, нафту, со), а можда их је неко (САД?) охрабрио да се не даду. Док су

Ђиласу судили, у јануару 1954,⁴⁵⁶ ја сам писао своју VIII главу: „Духовно продубљавање.“

Среда, 29. мај 1968.

Никола Ђурић из Бачке Паланке одговара писмом да се радују нашој посети. Возиће Дану, мене и Цицу Власта, својим копарским Ситроеном Ами. Остаћемо и да ноћимо. Идемо у суботу пре подне.

Јоца Матарих нас позива да дођемо њима у Поп Ташкову: биће ту и тата-Никола из Новог Сада и његов отац, Буњевац са сомборских салаша. 7. јуна увече.

Петшак, 31. мај 1968.

Идем у СИВ по „плату“, како кажу службенице које одузимају легитимације на улазу. Вера Крајиновић ми каже да Ђорђе Карађорђевић упозорава да „Истина о моме животу“ која сутра почиње у *Полицији* нису мемоари јер он није ни државник, ни велики човек, него само оно што каже наслов.

Субота, 1. јун 1968.

Власта нас узима у 8 час. Идемо преко Новог Сада. У Паланци нас дочекују врло срдечно: Никола на капији, а у кући Драгица, затим млади Милан, и Мира. Стари Милан јавио из Сивца да ће и он стићи сутра. Врло лепа пријемна кућа на углу Бранка Радичевића улице. Канцеларија за

течајном испиту и као инспектор. На Вишој педагошкој школи радила је до њеног укидања 1973, када се и пензионисала. Песме, књижевну и ликовну критику и есеје објављивала у великом броју часописа и листова. Збирке песама: *Уклећи сан*, *Пламена ћушања*, *Дрво ћуши*, *Смешак њредалеки*, *Јајорчевиа у наручју* и др.

⁴⁵⁶ О осуди Ђиласа на пленуму ЦК, од 16. јануара 1954, Милош Московљевић је записао: „Пленум је осудио његово писање и казнио га 'последњом' опоменом лишивши га свих положаја у партији, а он сам је, свакако приморан (да не би био смењен), поднео оставку на председника Скупштине. После Титовог уводног говора (који није био много оштар, а највише му је замерио што заборавља радничку класу у корист интелектуалаца и да је сувише полетео под утицајем Запада, тражећи демократију, заборављајући да има још много остатака реакције и буржоазије, која је дигла главу после његова чланка, и после добро састављене Кардељеве оптужбе, Ђилас је дао изјаву, која није била покајање, већ у ствари мало камуфлиране његове раније тезе, говорили су многи говорници, који су га сви осуђивали, осим Дедијера, који га је сјајно бранио солидарисући се потпуно с њим. Чак и Митра Митровић се солидарисала с њим, мада некако увијено. А најгоре су га напали Минић, Стамболић, Блажо Јовановић и друге улицице.“ – Милош Московљевић, *Дневник 1916–1968*, књ. 5, 27.

откуп шећерне репе за фабрику у Црвенки и њихов леп стан, две веће и једна мања соба. Лепо се наместили. У врту имају башту и „фарму“. О ручку упознајемо децу. Милан је пред матуром, а Мира у вишој гимназији. Озбиљни су, паметни. Милан је помало романтичан и сентименталан, нешто тужан. Мира је живља, сва практична, способна за све послове. Драгица – велика кућаница и домаћица. Ради и у Николиној канцеларији, особито је код телефона. Лепо живе. Увече нас изводе у варош и воде на Дунав. Преко пут се види Илок. Показали докле је стихија допирала кад се река излила. Сада се прави велики насип. Импресионантна дереглија превози људе, стоку и возила на другу страну. У кафани близу обале слушали смо веселу музику пијући киселу воду.

Недеља, 2. јун 1968.

И данас смо у Бачкој Паланци. Власта и Никола су од раног јутра у касапници да добију од њега обећано телеће месо, на пијаци за крупне трешње, за јаја, за поврће. Ја сам разгледао „фарму“ и разговарао са озбиљном и паметном Драгицом, – највише о њиховој деци. Причао сам о Јасмини и обећао да Драгици пошаљем *Нови Анџеј* са посветом њој која „јесће и остаје госпођа“. Милан из Сивца је такође са нама и даје појединости о зидању куће за Бранислава и њега. После тога ће се ваљда оженити. Отац саветује да нипошто не доводи младу док они својим средствима не доврше кућу: да снаја не претендује да је кућа и њена, као што чини Данкина у Нишу. Унела је безначајну суму, али је и „стечена“ у браку, па је заједничка, дакле њена, пошто има женско дете... Блашко добија сутерен, дакле ништа.

Поподне у 16 часова крећемо натраг. Јуче смо ишли у Бач, видели тврђаву, посетили неколико сељачких кућа, шокачких, где су нам жене показале дивне ручне радове – ћилиме, простирке, чипке. И чули смо како говоре икавски. Сасвим друкчија Бачка од оне коју сам познавао. Шокце сам видео у Барањи и чуо како Златарићу, кога сам позвао на збор, млада жена каже: „Што ме јидиш!...“ Ипак је мене обдарила красним ћилимчетом којим се служимо све од те 1935, кад је цветала љубав између Мачековаца и Удружене опозиције. Никад нисам уживао већи углед међу Хрватима. Лепо су нас овде, у Бачу, примили и сада, захваљујући Николином ауторитету. Био је радни дан, косило се живо, па нисмо видели много људи. Бач – престоница Бачке, необично место.

Понедељак, 3. јун 1968.

Милица јавља, са Новог Београда, да су тамо велике студентске демонстрације. А синоћ била туча око Дома културе, где [су] бригадисти, који праве насип имали приредбу. Студенти нису могли да уђу, па је дошло до сукоба. Она у болници прихватила неколико рањених. У понедељак, од раног јутра, демонстрације студената, претвориле се у политичке. Из сата у сат стижу вести из Новог Београда. Студенти преговарали са партиским руководиоцима, тражили да иду пред СИВ, и у Београд. Милицја била код подвожњака и спречавала пролаз. Вељко Влаховић, Драги Стаменковић и други препустили студенте пендрецима и пуцњави. Окренули се и отишли. Борба била оштра и крвава. Од руководиоца, једини је, раскрвављен Милош Минић: довели су јој га са поцепаном кошуљом. Он се испречио испред милиционара, питао ко им је наредио да туку и да пуцају на студенте. Сазнала је да су се на збору у Студентском граду, одмах иза њеног одељења Земунске болнице, држали врло озбиљни и паметни говори. Нису третирали само студентска питања. Подвргли су критици целокупно стање у земљи, особито бирократију, корупцију, неједнаке приходе, протекцију, незапосленост. Истицали су да они узалуд уче, кад немају перспективе.

Уторак, 4. јун 1968.

Новине опширно о студентским демонстрацијама. Коментари одобравају њихове критике и прихватају многе захтеве, али се не слажу са *методима*. Позивају се на сукоб студената са бригадистима, као да је то био почетак свега. Ми чујемо да су студентски претставници одавно почели да разговарају са партиским руководиоцима, да су све своје захтеве изнели већ раније, не само усмено него и у својим листовима, легално.

Среда, 5. јун 1968.

Студентима забрањено да стварају поворке по друмовима и улицама. Повукли се у зграде појединих факултета. Особито су живи Правни, Филозофски и неки технички. Зборови се одржавају у учионицама и аулама. На зградама транспаренти са паролама. Издали су ванредни број *Студенца*. Испод текста, мноштво црвених слика В. И. Лењина. Само је са Медицинског факултета послат поздравни телеграм Титу. На транспарентима, на другима, има слика са неповољним алузијама на Тита. Хоће га као мршаваг борца, не као дебелог председника. Је ли то исти човек? Професори – неки, млађи – учествују паралелно. Истичу се др Љуба

Тадић,⁴⁵⁷ Војин Милић,⁴⁵⁸ Никола Милошевић. Говорили и Михаило Марковић и Михаило Ђурић. Проф. Бунушевац⁴⁵⁹ на једном збору рекао да је и он правио демонстрације као студент, да је и онда било туче, али никад овако свирепо као сада. Телевизија показује колективе неких предузећа, где се одобравају студентски захтеви, али се критикују методи. У вароши, грађанство симпатише са студентима. Многи доносе храну и новац, помоћ, пошто велики број на излази напоље, па ту и спавају. Ванредни број *Студенџа* забрањен па га ноћу куцају на матрицама, умножавају и растурају.

Жана довела свога Слободана. Он није одушевљен демонстрацијама, још мање студентским захтевима. „Ова привреда то не може да издржи“. Он је неколико дана у Београду, разговарао је са колегама из Енергопројекта и сазнао је какво је стање наше привреде.

Четвртак, 6. јун 1968.

Студентски зборови се настављају. Ја нисам намерно излазио, нити ишао пред поједине факултете да видим транспаренте и слике: да се не би рекло да хоћу да се умешам и искористим опозиционо расположење. Напада се лажни социјализам, нова, црвена буржоазија. Светозар Анђелић видео на технолошком факултету транспарент: „Сељаци + радници + студенти = социјализам. Одмах дојурio да ме обрадује. Први пут неко сем

⁴⁵⁷ Љубомир Љуба Тадић (1925–2013), филозофски писац, професор Правног факултета у Сарајеву и Филозофског факултета у Београду до 1975, а потом на располагању Секретаријату за образовање СРС. Од 1981. стални сарадник Центра за филозофију и друштвену теорију Института друштвених наука у Београду. Бавио се претежно политичко-правном и социјално-историјском проблематиком. Гл. дела: *Филозофске основе јравне теорије Ханса Келсена, Поредак и слобода, Традиција и револуција, Ауторитет и осјораване* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 539.

⁴⁵⁸ Војин Милић (1922–1996), социолог, професор Филозофског факултета у Београду. Поред социолошке методологије и социологије културе посебно се бавио проучавањем дела истакнутих мислilаца социологије: Диркема, Вебера, Манхајма, Ј. Цвијића и др. Дела: *Социолошки метод, Буржоаски конзервативизам у савременој грађанској социологији, Метод критичке теорије* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 670.

⁴⁵⁹ Тома Бунушевац дипломирао је на Шумарском одсеку Пољопривредно-шумарског факултета у Београду 1936. године. Радио је у Министарству шума и руда, а од 1938. године на Пољопривредно-шумарском факултету као асистент. Докторирао је 1954. године на Шумарском факултету, где је касније постао и редовни професор за предмет Гајење шума. Један је од иницијатора издвајања Шумарског факултета у самостални факултет, а 1960. је и оснивач, и дугогодишњи директор првог Института за стварање инжењера за озелењавање насеља (хортикултуру, односно пејзажну архитектуру). Гл. дела: *Билка рода *Evopuntio* у вези са производњом тушайерке* и др.

нас, левих земљорадника, ставио сељаке испред радника. „Добили сте, – каже, – сатисфакцију од нове генерације. Прихватили су вашу науку.“ Чује се да су студенти највише кивни на Бранка Пешића, председника градске скупштине, и на Симеона Затезала,⁴⁶⁰ секретара градског партиског комитета: један није спречио милицију да бије и пуца, други наредио предузећима да бију студенте чим дођу да позивају раднике да демонстрирају. То су данас најомрзнутији људи у Београду. О Милошу Минићу се једином повољно говори.

Јављено да је издахнуо Роберт Кенеди, после атентата, где је тешко рањен.

Петшак, 7. јун 1968.

Демо ме нашао у башти како куцам. Он мисли да се Тито још не изјашњава, са Бриона. Резервише се. Можда хоће да искористи ове догађаје да се отресе извесних функционера: хоће да њих казни за неуспех Реформе. Неки мисле да је Минић то знао, и зато се ставио на страну студената. Други чули да је Тито наредио да војска буде у приправности, да се силом, макар тенковима угуше нереди на улицама. Ништа поуздано се не зна. Демо видео Ђиласа код Споменика. Други тврде да је покушао да говори на неком збору, али му нису студенти дозволили. Од осталих универзитетских градова помињу се мање демонстрације у Сарајеву, али ништа слично у Загребу, Љубљани и Скопљу. Само формулишу захтеве студентски одбори, али без демонстрација. Србија опет подигла барјак.

Листови о Роберту Кенедију, о атентату и смрти после његове сјајне победе на претходној номинацији у Калифорнији – за демократску номинацију председничку за кандидата у августу.

Јоца Матарих телефоном потврђује да вечерас дођемо њима, да будемо у бачванском друштву, са старима и младима. Нећемо видети Мају, јер је код баке Милице или код Љубице. Баш смо желели да констатујемо напредак. И они знају за транспаренте: „Тражимо социјалну једнакост! Доле привилегије!“ И друге.

Субоша, 8. јун 1968.

Добио сам од Николе Ђурчића, за успомену, његову фотографију из 1967. – „драгом Чики“. Ја шаљем његовој Драгици обећани *Нови Аншеј* са

⁴⁶⁰ Симеон Затезало, политичар; судија Уставног суда Србије, члан ЦК СКЈ, председник Савеза синдиката Србије, секретар градског комитета СКС Београда, члан комисије која је саслушавала Војина Лукића.

посветом. Договорили смо се са Милојевићима да идемо у Водањ без Жике: он је заузет уређивањем и кориговањем, и преломом његовог стручног пољопривредног часописа.

Недеља, 9. јун 1968.

Беба је узела карте – викенд – за себе, Дану и мене. Груја Вељовић нас дочекао на станици, убацио у комби најмљени. Занима га како ће нам се свидети његова нова супруга, Вера из Врдника. Тешко нам је што нас неће сада дочекати Милица, његова дивна домаћица која нас је годинама примала. Нова изгледа врло пристојно. Нашли смо, поред кухиње, две нове собе, лепо озидане и патосане. А имају и на спрату ранију Грујину. Ово доле су трпезарија и соба за госте. Груја је велики радник и одличан мајстор – столар. Лепо им је све уређено. Вера је вредна и озбиљна. Чини све да нас послужи и да нам угоди. Нема Миличин пријатни осмех и шаљиву реч. Мало је збуњена: ко зна шта јој је све Груја напричао о нама, како је уплашио. Нарочито се боји београдских дама: како ће да се покаже пред њима и постављањем стола, јелом и колачима. Има кћер удату у Пиносави, и стално о њој говори. Грују опет једе одвајање синова Спасоја и Часлава. Жене као да се нису слагале. Једно време су Грују били изоловали, а и сам он се повлачио. Добро је урадио што се оженио чим је Милице „оставио годину“ и подигао споменик. Деса и Душанка се најбоље изражавају о Вери. И њима је лакше кад о Груји има ко да се стара. Ништа није горе него кад сељак остане без жене: то је највећи мученик. Синови и снаје су навикли да само узимају од „оце“, па и сада, кад су одељене, сваки час долазе за пиће из подрума и за друго што он има. Посетили смо и њихове две куће, да не бисмо прекидали традицију. Некада су се одликовали породичном слогом и повезаношћу. Сада је то поремећено.

У возу према Водњу били смо заједно са професором Радомиром Стефановићем, из Малог Пожаревца. Његов старији брат, чувени политички првак наше странке, Радојица, опозициони председник општине, 1936. одведен је у Немачку и тамо је страдао. Радомир је био наш омладинац. Сада је професор у Вишој економској школи, где је био Драгомир Стошић, а још је његова Добрила (Поповић). Идуће године ће се изгледа, спојити са Бојчином Вишом школом за спољну трговину. То су ти полуфакултети, двогодишњи, као некад Виши педагошки за боље учитеље.

Понедељак, 10. јун 1968.

У возу смо се опет нашли са Стефановићем и његовом супругом, која је професор француског језика. Врло пријатна жена. Имају кћер, студента енглеског језика и књижевности. Сада смо били мање добро смештени него на путу према Водњу. Неко је био пустио транзистор, па сам се приближио кад сам чуо Титов глас. Говорио је о студентским демонстрацијама. Потпуно је покрио студенте, признао да су они „предухитрили“ партиске и државне руководиоце, да су они погрешили што нису водили рачуна о потребама омладине. Обећао да ће он лично настојати да се остваре њихови захтеви и да се спроведе Реформа. Ако у томе не успе, он ће напустити свој положај председника Републике. Дао је приоритет радничкој класи, али у свему одобрио студентима, не критикујући ни методе борбе које су употребили. Жали се да се мере не спроведе, обећава да ће бити кажњени они који су студенте злостављали и који саботирају спровођење Реформе. Као непријатеље, који су се умешали међу студенте, навео Ђиласовце, Ранковићевце, маоцентунговце. Жали се да врхови Савеза комуниста нису јединствени, па је зато дошло до оправданог незадовољства студената. Он апелује на њих да се смире, да се врате школи и књигама, да полажу испите, а он ће се заложити да се њихови захтеви остваре и да буду кажњени они који су их злостављали.

Чим смо се вратили кући, Дафне нам је рекла да треба да *видимо* Тита на телевизији: није доста чути га. Он је био изгледао врло збуњен, бафајцирао је, мучио оловку у руци, мучио се да говори, био је бедан, као никад. Поновљен је његов говор ноћу. То је изјава коју је дао већ у суботу 8-ог после седнице Председништва и Извршног одбора ЦК. Одиста је изгледао смушено. Новине су јутрос поправиле утисак. Говор је умивен и очешљан. Лоренцови нам кажу да се и њима учинио слаб, а њихов унук је рекао: „Мама, па овај плаче!“ По моме, међутим, то говору није сметало, већ му давало боју искренности. Чујемо да су га студенти слушали по факултетима и да су били задовољни. Тито је стао на њихову страну. Одмах су се појавили његови портрети на црвеним заставама и на фасадама факултета. У новинама, реченице су биле целе и добро стилизоване; у самом говору тога није било. Ниједну реченицу није завршио целу. Имао је одјека и у колективима. Више нису критиковали *методе* већ подупрли оправдане захтеве студената. Многи послали телеграме Титу. Стране агенције нарочито подвукле претњу да ће напустити свој положај ако се не оствари шта треба, за студенте и раднике. Поновили су и његов апел студентима да они њему помогну у борби против бирократа. Сви се нагло преоријентишу. Има се утисак да је Минић једини погодио како се ваља држати. Студенти су незадовољни са свима другим руководиоцима. Тито

је испао вођа опозиције и заштитник студената. Направљен је догађај, а обични људи су у његовом говору видели само демагогију или лажну капитулацију пред студентима, да би се они смирили. Видећемо.

Жанин Слободан изразио жељу да нас још једном посети пре повратка у Алжир. Сада смо разговарали одрешитије. Мање о Алжиру, више о нашим приликама. Не могу се остварити студентски захтеви, јер то наша привреда није у стању да издржи. Радује се што се Жана дружи с нама.

Ушорак, 11. јун 1968.

После Титовог говора, све се окренуло у корист студената. Студенти се заклањају иза њега. Али не заборављају да је *Полишика* напала Војина Милића као оног који кочи смиривање. Оптужују га да хушка омладину речима: Генерација која хоће да прави историју мора давати жртве! Зашто жртве, у каквој борби жртве? Знају да је Симеон Затезало наредио да се стварају *трује радника* за борбу против студената. Он је објаснио да је то било за одбрану од провокација. Помиње се Јован Петровић, Ђиласов човек, о коме се говорило и приликом хапшења присталица Михајла Михаијова. Тврди да је он устао да он води, спречили га на Филозофском факултету, на Правном говорио, али га желе отерати, кад је поменуо да и Милован Ђилас одобрава њихову акцију. Неки тврде да се и Ђилас појавио у Студентском граду, по једнима је покушао да говори, по другима одбио.

Среда, 12. јун 1968.

Код нас био Воја Потих из Пирота. Напустио је адвокатуру, ради у Заводу за социјално осигурање. Лакше му је тако: не бачи се са судијама и не ради бесплатно сељацима и пријатељима. Али и овде има тешкоћа. Јелена је још професор; више воли школу, него пензију са великим радом у домаћинству. Све је лакше него кући. Имају сина студента. Зашто не дође да нас види?

Четвртак, 13. јун 1968.

У Универзитетској библиотеци, Војин Милић причао Дафне о студентима. С њима проводио читаве ноћи на факултету. Нису га пуштали да се враћа сам кући. Пратили га и чували. Каже да су сјајни, паметни, речити, храбри, мудри.

Вечерас се у „актуелним разговорима“, са Јованом Шћекићем, који води ову емисију на телевизији, појавио Симеон Затезало. Не даје повољан утисак, али боље говори него што му је груба физиономија. Добро се

сналазио пред питањима. Једино је избегао да одговори на директно питање о ударним групама у фабрикама. Тврдио да су сами колективи формирали такве групе. Шћекић га питао: је ли он наредио, – није одговорио, а он је секретар Градског комитета Београда.

Петшак, 14. јун 1968.

У *Књижевним новинама* све јачи утицај Зорана Глушчевића, ма да је Танасије Младеновић и даље директор и главни уредник. Он је у кризи пошто је потписао *Предлој* српских књижевника о језику, одговор на Декларацију Загрепчана. Зорана је венчао наш Милан, али се не слажу најбоље. Зоран је слободан писац, без државне службе и доста се прилагођава. Данас у *Књижевним новинама* о студентским демонстрацијама доста увијено. И други Миланов друг Михаило Ђурић се сналази. Саветовао је Војину Милићу да се толико не експонира. Он је био одређен да утиче на Милића. То желео и Вељко Кораћ, и претио да више неће *сјашавати Војина*, као што је у више махова чинио.

Субота, 15. јун 1968.

Наш Слободан добио извештај од Анте Томишића из Ровиња да је његов стан насилно отворен и да су ствари из његове собе и кухиње пребачене у предсобље. О томе га је известио стамбени човек, али се писмо вратило. Било је упућено на стару адресу, Његошеву 28а, ма да су му једном новац већ тражили на Лазаревићеву 6. Он је послао тужбу ровињском суду, а данас је својим Спачеком отпутовао у Ровињ са Миливојем Ристићем, да виде шта је тамо. Преспаваше негде близу Загеба.

У *Књижевним новинама*, естетичар Морис Бланшо⁴⁶¹ оптужује француску комунистичку партију – СЖ (СДТ) што у мају и јуну тамо није дошло до праве револуције, како је могло бити. Објашњење: нису хтели да оборе Де Гола, пошто је он потребан Русима да слаби Атлантски савез.

Недеља, 16. јун 1968.

У Француској, левица изгубила на изборима било 2 милиона гласова у корист Де Гола и његових. Сами комунисти изгубили око 600.000 гласова.

⁴⁶¹ Морис Бланшо (Maurice Blanchot, 1907–2003), француски романописац, естетичар и књижевни критичар. Са изузетном проциљивошћу и дубином истраживао је танане односе између психолошког и интелектуалног. Дела: *Недокучени Тома*, *Последњи човек*, *Како је мојућно књижевно стварање*, *Књижевни простор* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 259.

Уторак, 18. јун 1968.

Трећи Стелин рођендан. Дошла јој тетка Милица и кума Верица. Милица потврђује да је видела Милоша Минића окрвављеног и поцепаног.

Среда, 19. јун 1968.

Мака Никодијева вече провела код нас. Много о поквареном браку Бобија и Љиље. Најтеже јој због девојчица – Иване и Андријане. – У *Полиџици* Леон Давичо⁴⁶² коментарише изборе, у Француској. За Де Гола каже да таквог великог човека, државника, није било деценијама и неће бити вековима.

Четвртак, 20. јун 1968.

Од Мари-Ане писмо од 15 јуна. Касни због великих штрајкова у Француској. Враћа нам дугачко и занимљиво писмо Андре Пратуси. Познавала је особито као пријатељицу Жермене Ландолфини. Алисе Амагр као да се не сећа. Андре би требало да објави то што зна о Низану. Henri de Monpezat је напустио католичанство на мало симпатичан начин. Њега су зато радо примили Данци, али жена, Данкиња, прешла је у католике. Баш нас је брига за ту трговину! Више је окупирају догађаји у Француској. Чудна криза. Слично као у Кини, а баш се највише одиграло у њеној улици *Quay l'inos*. Све се стекло: вађење калдрме, употреба грађевинског материјала за барикаде, тестерисано дрвеће, разбијена стакла од пожара за једну ноћ само у њеној улици, камење бацано са кровова, Универзитет претворен у бордел. Не претерује, каже. Жали жандарме, док њих комунисти оптужују и владу. У ствари, уздржљивост владина је сачувала земљу од веће несреће. Желео се грађански рат. Чекаће зиму, али власт више неће бити изненађена, као овога пута. Штрајкове такође није очекивао. Она је, за најгорих дана, била у Ланжеу, али је доста видела кад се вратила. Жандарми су се већ боље сналазили и одговарали су на ударце. У изборној борби, комунисти се представљају као јагањци – *Ramingrabis* после Јупитера громовника. Врло вешта али провидна тактика. *Лаж* као проучена техника и демократија као проституција. Озбиљни професори и пажљиви младићи ипак уче и раде, али хоће да подмладе установе. Анархија не води ничем, али Сорбону

⁴⁶² Леон Давичо (1926), новинар, прво у Радио Београду, а од 1952. у *Полиџици*, у спољнополитичкој рубрици. Дописник из Берлина, Бона, Лондона и Париза. Био је први главни и одговорни уредник *Полиџике ексџрес*, затим директор за информације у Унеску и Високом комесаријату за избеглице. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 583.

одиста треба информисати. – Брине за Жан-Пола у Пакистану и сиромаси умиру као муве. Он мора тамо да буде цео јуни, јули, август и септембар. Хоће ли се извући жив? Андре Пратуси је лепо описала Периге, али све покрајине имају своју мистику. У Јерусалиму она ништа није схватила, а имала је много тога да види. Све је остало као у стара времена. Стари халдејски храмови, зид плача, Омарова џамија, Константинова базилика, преко стена Олгате. Шта јој још треба? Јеванђеље је тамо живо. Само треба умети доживети.

Недеља, 23. јун 1968.

У Полиџици, Џумхур на карикатури. Показује своју умножену слику Француза: нека слободно бирају кога хоће! – Бранка, Благоје и Демо ме возе на Звездару. Врло лепо, а шума тако близу центра!

Понедељак, 24. јун 1968.

Сахрана Руже Прибићевић. Десанка Новаковић се изненадила кад ме видела да јој прилазим у капели: „Да ли ме очи варају?!“ Шта је хтела да каже? Прекор што се нисам интересовао за њу и за њену болест, или чуђење да сам ипак дошао, иако се рђаво понела према мени? – Писмо од Ивоне о догађајима у Француској и у Даниним потребама за одржавање мидера. – Слободан се вратио из Ровиња. Са њиховим станом остаје status quo. На суђењу са провалником, умно начетим, нагодили се.

Уторак, 25. јун 1968.

Љубица дала *Пари-Мач* са сликама Сорбоне и барикада. Дала и *Сусрећ* од 11. VI., да видим како је студентски покрет био одавно припреман и да су га водили професори. Има цитата од марта, априла, маја и 1. јуна, пре демонстрација. Цела идеологија већ била ту. Говоримо о трима генерацијама које се не познају и не разумеју. Ти су младићи рођени 1947, кад сам ја био осуђен, били сасвим мали кад је Ђилас одбачен 1954. Појма немају ни о мени ни о њему. Треба их разумети.

Среда, 26. јун 1968.

Кад је Жана била код нас, наишао Јован Петровић. Величао без мере Де Гола, србовао, лудовао, причао о комитској акцији, и Албанији. Хвалио живот у Швајцарској, где је био у гостима 12 дана. Нападао француске студенте, чије демонстрације је видео у Паризу. Тврди да је цео „студентски покрет“ у свету потекао из Москве и подјариван од комуниста.

Уверавао сам га, узалуд, да су комунисти против тога покрета, јер је он „нова левица“ која се сматра левијом од комуниста, баца радничку класу у буржоаско старо гвожђе. Нисам га убедио. Наљутио ме и то сам показао. Дана ми замерила што полемишем с њим кад знам да је задрт. Кад је он отишао, објаснио сам Дани да је он добар човек, да нам је крајње привржен, али је задрибалда и фанатик. – Није требало да му противречиш!“ – „Морао сам. Шта би мислило о мени ово дете?“ Жана га је такође оценила као једностраног и застарелог. После нам причала како је она доживела студентске демонстрације, бар међу медицинарима, које је посматрала у амфитеатрима. Дириговали су од почетка комунисти и режимски професори. Није јој се свидело. Учинило јој се све намештено. Објаснио сам да је Медицински факултет изузетан: са њега је једино отишао поздравни телеграм Титу. Сви други, особито Филозофски и Правни били су опозиционо настројени. Читао сам јој изводе из бројева *Сусрећа* од 20. марта, 15. априла и 1. маја, 15. маја, 1. јуна. Све пароле, цео програм је већ пре демонстрација био формулисан. „Нова левица“ је већ 1. маја, а „перманентна револуција“ у идућем броју. То не одговара Троцком, него Маркузеу. Жана нам је много говорила о своме Слободану. Вратио се у Алжир, без одушевљења, али ни овде га није чекало право место и њега достојан посао у Енергопројекту.

Задовољан је што се зближила с нама и „Хвала богу да си најзад нашла људе за пријатеље. То досад ниси умела.“ Питала је како се он нама свидео. Одговорили смо да је снажан и динамичан, да се као инжењер електроехничар, лепо упутио у економију и да светску политику схвата широко и трезвено. Иако је и даље члан Партије, као кад је био партизан и студент, на догађаје и на људе гледа трезвено. Схвата на пример да Џонсон мора да води рат у Вијетнаму, јер зна шта би значило да Кина овлада југоисточним азиским морима и Сингапуром. Уме да цени шта су Французи створили у Северној Африци и увидео је колико су сами Алжирци неспособни и несолидни. Не знам да ли је у праву кад тврди да је Бен Бела био одмах убијен: то су арапски методи. Он и аферу са Збиријене тумачи као Бумедијенову провокацију, да би ликвидирао тога противника. Али ни њему не предвиђа велику будућност: држи га само полиција и део војске. Верује да ће све више звати Французе, као што Конгоанци зову Белгијанце.

Од Јове из Лесковца стигло писмо од 24. јуна. Њихов зет Богдан је дипломирао, убрзо после Мире. Показао се добар као пројектант текстилних машина. Сада се оне излажу на лесковачком сајму, 20. и даље. Троје наставника (Мира, Љубиша, Невенка) су завршили школску годину и слободни су до 20. августа. Узбудиле су га (Јову) студентске демонстрације, али више француске него наше. У један мах му је изгледало

да је Де Гол изгубио главу, да се резигнирао и обезвољио, али да је слаб. Чланак у *Монду* га је потпуно умирио. Он је био само лукав државник. Пустио је „побеснеле“ – све побеснеле – да уплаше француски народ и да га доведу њему! „Право у тор безбедности Де Голове државе.“ А комунисти су се држали тако као да и њима треба Де Гол. – Што се тиче договора у Београду скептичан је. Помишља да је комунистичка „намештаљка“. Мало буке, мало забаве, мало рекламе, па најзад све по старом. Рачун ће платити земљорадници, занатлије. – Вероватно је Јова мислио и на адвокате, као приватнике, који „зарађују на несоцијалистички начин“. Вара се што мисли о студентском покрету код нас. То није по вољи комунистима ни режиму. Њихови људи су га прихватили да се све не би окренуло против њих. Тито се снашао врло вешто, али и он зна да то не иде у корист Партији. Истина је, међутим, да великих промена неће бити, као ни после чувеног „писма“ ЦК о аутомобилима и хонорарима, као ни после говора у Сплиту. Морао би се мењати цео систем, а он то неће. Ако би Тито и хтео, не допушта „апарат“, онај апарат који је сломио Ђиласа и Хрушчова. То су они „Мали“ који стално мисле о себи и кажу: „А ми?“ Неће ни Титу дозволити да дуго кокетује са побуњеном омладином, на њихов рачун. Обећао је да казни милиционаре који су тукли, рањавали и некога убили. Али шта ће, ако то учини, радити ти исти органи идући пут? Иначе су доста збуњени чишћењем после 1. јуна 1966, после свргавања Ранковића, Стефановића и Лукића, – зато што су били сувише ревносни полицајци. Да се неће поколебати и бити млаки у угушивању неког будућег побуњеничког покрета?

Четвртак, 27. јун 1968.

Милана известили из Сарајева да је изабран за ванредног професора. Многи су, раније, сматрали да је *ванредни* нешто више него редовни. Нама, као гимназистима, чинило се да је Јован Скерлић био такав.

И ја сам, пре рата, био ванредни, али сам знао да је то мање него бити *ordinarius*. Признајем да сам се осећао врло нелагодно кад су ме, као доцента, до априла 1926, ученици и служитељи ословљавали „господине професоре“, а то нисам био. Волео сам то изједначење називања са правим положајем.

Први пут с оцем на дугачак пут сопственим колима. Не знам да ли је Срђан то доживео као догађај. Да ли има доста маште? Отпутовали су за Требиње, где Слободан организује библиотеку и архиву Јована Дучића. Проћи ће западну Србију и Црну Гору. Срђана ће оставити у Сребрном, па ће сваког дана долазити за ноћ. – У Политици ново: Тито је говорио јуче

пре подне на VI конгресу Југословенских синдиката. Синоћ смо га гледали и слушали преко ТВ. То није више био човек од 8. јуна. Опет није читао, али је био прибранији, смелији, нападао је оне који кваре и подбуњују омладину. Више није „разумевао“ демонстрације, није претио милиционерима и шефовима који су одобрили или трпели тучу и пуцање. Жалио се на руководиоце-уживаче, али се бранио да не може да их наброји, јер их има сувише много. Критиковао је велике „викендице“ од по 30 и више лежаја, које се издају странцима, али је тражио од радника да их гоне: Не дајте им! И велике директорске плате је напао, али радници треба да их ограниче. Сада није тражио „примат“ за раднике, него их супротстављао студентима. Нападао је трговину, извозну и увозну, као да се то ради без његовог знања. Стављао је студенте против професора. Изрично напао „праксисте“, а у демонстрацијама видео Ђиласове емисаре, које су студенти главачке избацили“. У новинама је била једнина: Ђиласов емисар – мислећи на Јована Баровића. Придружио се Пери Стамболићу у нападу на „филозофе“ – „мудраце“ који претендују да воде. Онда смо разумели зашто је Стамболић био тако офанзиван, неколико дана пре тога, на састанку београдских комуниста: знао је за нови Титов став. Био је то сасвим други Тито.

Док сам, у башти, правио сок од вишања, Стела је добила друштво. Млада Српкиња из Северне Далмације Ђурђа, довела је малог Мишу, њеног вршњака. Наишао је и мој земљак Јеленко Алексић, насељен у Старчеву. Да бих забавио гђу Ђурђу, ранију продавачицу у сплитској књижари, причао сам о „кајгани св. Петра“. Стари политичар из Велике Лукање је Петрове двоструке батине применио на нас леве земљораднике: И нас су тукли два пута – пре рата реакција, после комунисти.

Читам у *Paris-Match*-у развој студентских демонстрација у Паризу, и другима показујем *Сусрeт* од 11. VI, са идеолошким чланцима, начелним изјавама студената и њихових професора дуго пре демонстрација. Је ли могуће да УДБ-а ово није читала, али није хтела да гони, или бар да упозори партиске и државне функционере?

Недеља 30. јун 1968.

Већ на сахрани проф. др Аћима Марковића сам од проф. Дошена, оца Миленковог, сазнао да је од простате оперисан Милош Московљевић. Данас у подне сам се јавио телефоном његовој кући, да бих га посетио ако се вратио из болнице. Кад сам потражио гђу Мару, непознат женски глас ми саопштио: Милош је јутрос умро и баш сада га износе. Сахрана је у четвртак по подне, у 5 часова. Зацело су чекали Олгу.⁴⁶³

Понедељак, 1. јул 1968.

На Новом Београду за „плату“. Службеници се шале: „Зашто нема Карађорђевића? Да није ухапшен? – Још није.“ Вера Крајиновић тражи од Бранка да јој остави новац за Ђорђа. Он пред њу ставља три пакета, по 100.000. Значи да су њему повећали од 200 на 300.000 код мене од 100, на 120.000. Нису ми ништа рекли.

Предвече смо били код Мире и Јасмине. Затекли смо нашу одликашицу саму: „Мама је управо отишла код вас!“ Остали смо, да је сачекамо. Јасмина нам причала како је активно учествовала у демонстрацијама. Једну ноћ је провела на факултету куцајући на матрицу садржину забрањеног *Студенца*, ради умножавања. Хтео сам од ње да чујем шта је тачно било са Јованом Баровићем. Била је присутна кад је он устао да говори. Јављали су се и говорили многи и са других факултета. Највише аплауза су добили један радник и изасланик загребачких студената. Тај Баровић је одмах рекао да није студент, али да је свршио право и сада је адвокат. Хтео је да поздрави младе колеге и изрази им своју солидарност са њиховом борбом. То су присутни мирно саслушали. Завршио је изјавом да се са њима слаже и Милован Ђилас. Тада је настало извесно колебање, и почели су да вичу: „Доле, напоље!“ Јасмина није чула да је неко викнуо: „Другови, то је провокација!“ – као што је нама неко рекао. – Кад су се демонстрације смириле, настало је препоручивање за примање нових чланова у Савез комуниста. Препоручена је и њена пријатељица Љиљана Круљ. Један студент је био против њеног пријема: зато што је из богаташке куће, што живи у четворособном стану, што је имала луксузну свадбу, и тд. Јасмина је умрла, први пут пред великом масом – 1.200, каже она – али је нашла снаге да брани Круљеву. Њен отац је одиста високи функционер, али он је напустио кућу. Љиљана живи код мајке, удата је за студента. Треба је примити у Партију. Примљена је. Онда је неко хтео њу, Јасмину, да кандидује, али не јавно. Она је одбила; без образложења. Неки

⁴⁶³ Олга Московљевић (1921–2008), кћерка Милоша Московљевића. Била је новинар, публициста и књижевни преводилац. Дипломирала је етнологију на Филозофском факултету у Београду, а затим скандинавске језике, енглеску и норвешку књижевност на Универзитету у Ослу. Заинтересована за старе културе, пропутовала је многе европске, азијске и афричке земље, одакле је по југословенским и страним листовима објављивала путописне репортаже илустроване њеним снимцима; објавила четири књиге путописа: *Кроз земљу ноћног сунца*, *Светлости Медитерана*, *Земље лотосовог цвећа*, *Александар Велики и ја*. Превела је велики број романа и драма са неколико европских језика, а аутор је и дела: *Књића на ломачи*, поводом уништења *Речника савременог српскохрватског књижевног језика с језичким савешником*, аутора Милоша Московљевића. – Олга Московљевић, *Књића на ломачи*, Београд 1998.

професор, код кога има тек да полаже, питао је зашто одбија. Одговорила је: „Зато што сам сувише поштена“. Професор се зачудио и позвао је на разговор у свој кабинет. Поновио је своје чуђење. „Има у Савезу пуно поштених. Многи тек сада улазе.“ – Јасмина је, безобразно, одвратила: „Неки улазе, али још више њих излазе. Излазе најпоштенији, а остаје шљам!“ Професор више није наваљивао.

На другом кругу, у Француској: комунисти су спали на 34 посланика, а имали су двоструко. Мандате је изгубила (преполовљена) и социјалистичко-демократска левица. Мандес Франс је опет остао без мандата, у Греноблу. Победио га један Де Голов министар.

Ушорак, 2. јул 1968.

Вељко Ковачевић јавио да ће доћи на један сат пре сахране Милоша Московљевића код нас, па ћемо заједно на гробље. Одмах сам питао Је ли Милован Ђилас био у Новом Београду и је ли покушао да говори; шта је тачно било са Јованом Баровићем? – Ђилас је отишао у Нови Београд чим је чуо за демонстрације, у уторак. Пратила га је Баровићева жена. Пред Студентским градом се држао збор. Они су слушали са стране. Неки младићи су пришли Ђиласу (Вељко каже из Акционог одбора) и понудили му да и он узме реч. Он је одбио, пошто је то чисто студентска ствар. Баровићка се љутила што Ђидо неће да говори, али он ју је ућуткао. Код Ђиласове куће, Баровић је рекао да он мора да нађе говорницу. Ђилас га одвраћао. Он је ипак отишао на Правни факултет, говорио и на крају је рђаво прошао. Вељко не помиње Баровићев неуспех да дође до речи пре тога, на Филозофском.

Пред капелом смо се нашли Дана и ја, са браћом Вељковићима (Новицом и Момчилом), са Добривојем Бранковићем. Вук Продановић је, на мој позив дошао на погреб Руже Прибићевић, а сада није могао, као ни Жика Милојевић. Пришао ми је Аца Илић. Ако ти нећеш да говориш, ја бих се опростио са Милошем као Поцерац. Скренуо сам му пажњу да треба да обавести Добривоја Бранковића, јер је он увек спреман да говори над пријатељима. Сетио сам се да је Милош био на његовој последњој слави. Аца се вратио од Бранковића: он неће да говори, пошто му Милош пашеног. Говориће, дакле Аца Принц, како га је подругљиво звао покојник. На излазу смо видели пет свештеника, на челу са протом Миланом Смиљанићем. Овај је био, са Московљевићем, у влади Србије, па је зграбио бившег министра шумарства за цркву: организовао је свечан погреб, са неколико добровољних учесника у опелу. Они су се повукли чим је ковчег понесен према дворани за кремирање. Аца је говорио без читања и лепо. Сасвим пристојно. Одсвиране су две песме, па је наш Москов

ишчезао у подрум. Кад сам пришао Олги, у капели, пољубио сам је, а она је сасвим прибрано рекла: Био је ваш пријатељ. Исто је, већма узбуђено, рекла госпођа Мара и додала да су јој грунуле сузе кад је видела како сам пољубио њихову даровиту и немирну кћер, Бојкину школску другарицу, која је пок. Милошу задала много брига. Волео је, све чинио за њу, не губећи наду да ће му дати унуче, и бар толико радости колико је Дивцу донела његова Олга. Међу публиком, видели су људи и неке од наших издајника – Нинка [Петровића] и [Николу] Ђопића, али не и Животу [Ђермановића] и Пецу Гајића. Кажу да је био и Косан Павловић-Брђански. Ја сам опазио од њих само Нинка. Био је ту и наш Анђелић и све нас одвезао на киселу воду на Звездару. Сви су се уверили какву лепу шуму имамо усред Београда, надомак наше и Цвијићеве улице. Дани је било тешко што о једном знатном и заслужном човеку као што је био М[илош] М[осковљевић] није говорио нико из Академије, из В[ише] П[едагошке] Школе, из Земљорадничке странке: у тим установама је он оставио највећи део своје снаге. Зато га је осветила кћи кад је у посмртном огласу ставила да је умро тешко болестан и „ојађен“. Мислила је на *Српско-хрватски речник*, његово уништено животно дело.

Четвртак, 4. јул 1968.

За Дан борца и 25-годишњицу устанка – посетила нас Милена Атанацковић. Сетила се, опширно, Исидоре Секулић, која је становала код родитеља Крсте Солдермајера, Милениних рођака. Оне су биле девојчице и дивиле се Исидори. Пратиле сваки њен корак, памтиле сваку реч. Знале су да никакав Стремници⁴⁶⁴ није постојао, или бар да Исидора с њим није ступила у брак, како је објавила на повратку из Скандинавије. Причала је да је он дошао из Цариграда, она из Београда и да су се венчали у Бечу, па је он убрзо умро. Нико га није видео. Објасниле су да се Исидори досадило да је зову „госпођица“, а залазила је у године. Милена причала о своме тамновању на Бањици и под комунистима: оба пута као енглески човек. Она је одиста и радила: Слала је Милану Гавриловићу извештаје о убијању Срба и о страдању наших људи у оба периода.

Поподне нас изненадила Милка Прапорчетовић-Стакић из Јоханесбурга. Све смо лепо разговарали док јој нисам из *Регистра* у VII књизи мојих Успомена прочитао да Стакићев карактер није био на висини његове интелигенције. То ми није праштала и захтевала да то исправим. Он јесте

⁴⁶⁴ Емил Стремници, лекар пољског порекла, с којим је Исидора Секулић била у браку (?) само неколико месеци, док је била на путовању по северној Европи.

био уз владу и уз режиме, али из убеђења, не из опортунитета. Имала је право Дана да никоме не треба да читам што сам писао о њему: свако мисли о себи и својима најбоље. Одиста још нико, сем Свете Живковића, Слободана и Драгана Радовића – није био задовољан. Миле Максимовић се чак наљутио и више нам не долази. Разочаран је својим медаљоном. Недавно је Жана изјавила да не би волела да пишем медаљон о њој. А Лепа-Теодора није хтела да чује свој. Не знам зашто је и Вук Продановић тако поступио.

Петшак, 5. јул 1968.

Јован Јововић ме води на Правни факултет на одбрану тезе Десанке Савићевић⁴⁶⁵ о Димитрију Туцовићу. Комисија: Ј[ован] Ђорђевић, М[ирослав] Печујлић,⁴⁶⁶ Драгослав Јанковић. Уводну реч она прочитала: ко је све писао пре ње о Д[имитрију] Т[уцовићу]. Први говори Драгослав затим Печујлић, најзад Ђорђевић. Слабо, мало промишљена питања: како би се држао да није погинуо 1914, да је доживео Стаљина. „Стаљин би га убио.“ Ј[ован] Ђ[орђевић]. Ако не Ст. онда Стаљинчић. Она: Не би био комунист. Пришли смо да јој честитамо у сали, а после она Јову и мене позвала. Ја сам је питао зашто није поменула Николу Поповића и његову књигу о Д[имитрију] Т[уцовићу]⁴⁶⁷ Поменула сам у раду? – „Мене нисте смели да поменете? *Учишљење енергије*. Вјерујте, нисам знала! Јова ће јој однети моју књигу кад је буде посетио. Видећемо. Он је виђа, пошто је удата за инж. Светозара, рођака Марка Савићевића. Видео сам их први пут кад је, на Коларцу, предавала о Душану Поповићу. Као њен протектор, онда и сада, појавио се Душан Недељковић. Сада ме видео и са свога места питао како сам. Нисмо разговарали. Јова га познаје из рата, у Босни, и такође нема добро мишљење о њему. Била је и друга Недељковићева жена. Прва, Францускиња, умрла одавно.

⁴⁶⁵ Десанка Савићевић, *Друшћивена и политичка теорија и критика у радовима Димитрија Туцовића*,

⁴⁶⁶ Мирослав Печујлић (1929–2006), социолог, политичар, професор Правног факултета и Факултета политичких наука; ректор Универзитета у Београду, члан: Секретаријата Градског комитета Београда, ЦК СКЈ, Извршног комитета ЦК СКЈ, Извршног бироа Председништва СКЈ. Гл. дела: *Класе и савремено друштво, О бирократији и бирокрашизму, Социјална структура југословенског друштва, Социологија између револуције и аполитије, Хоризонти револуције* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 987.

⁴⁶⁷ Реч је о књизи: Никола М. Поповић: *Димитрије Туцовић – његово живош и рад*, Београд, Књижара „Скерлић“, 1934.

Субота, 6. јул 1968.

Жана дошла да се договоримо за наш одлазак у Лозницу. Њени родитељи наваљују. Утврђујем за идући петак, па би се она вратила у недељу, а ја у уторак. Читамо онај број *Сусрећа*, од 11. VI, где су цитати из ранијих бројева, од 22. марта даље. Она је дотле сматрала да су демонстрације биле комунистичка ствар. Уверио сам је да су они *ишли*, да не би омладина манифестовала без њих и против њих.

Недеља, 7. јул 1968.

Дана добила нов доказ да Србијанка не уме да буде служавка. Кад је свршила посао, Славица из подринског Метковића, ушла у наше купатило, прала се и позвала Дану да јој истрља леђа. То ни њене кћери нису од ње тражиле, ни она од кћери. Увече Бојка дошла да заједно гледамо на телевизији Сагу о Форсајтима, једну епизоду. Дивимо се, уживамо, поново доживљавамо оно што смо осећали приликом читања.

Понедељак, 8. јул 1968.

Душан Милачић узео XI књигу *Полицијских усйомена*, која је дошла са коричења. Слажемо се о значају и о карактеру студентских демонстрација. Моја анализа, коју он одобрава: 1) Велико је већ то што се то десило и то у једној „социјалистичкој држави“ – значи да је омладина незадовољна – да је нашла начин да то каже; 2) То је извела *омладина*, због које смо почели да очајавамо, да се не интересује за политику, да је изгубљена, да мисли само на себе и на комфор: она је доказала *суирошно*; 3) Није ставила у први ред своје, него *ошће друштвене* проблеме, и поставила их озбиљно, трезвено, може се рећи државнички; 4) То се десило у Београду, у *Србији*, опет ту је подигнут барјак слободе, правде и једнакости; 5) *Сељаци* су, први пут, узети као фактор преображаја, и чак стављени испред радника и студената, као прва компонента социјализма.

Правим сок од џенарика, белих, које су набрали и донели нам Лоренцови, нарочито та фантастична Беба. Није допустила да ми дођемо и скупљамо испод њихове шљиве. Даћемо им половину напуњених флаша, а они ће за њих дати шећер, за око 1.000 динара. Њихово воће, наш рад, а шећер сваки за себе, свој део сока.

Довршавам *Погруме Ваџикана*.⁴⁶⁸ Бележим последњу реченицу, која ме узбуђује; „Лафнадио мало мање поштује Женевјеву од како га она мало више воли.“ Значи да увек нешто губи или ризикује да губи онај ко призна своју слабост за некога *Tant pis!*

Увече, Анђелићи (Бранка и Света) нам кажу да је њихов Витомир дипломирао на средњој техничкој школи. Сада је машински инжењерски техничар. Код њих смо видели један његов пред дипломски рад и дивили се прецизности. Врло смо задовољни јер је Вита дуго боловао и одсуствовао из школе. Хвале и Светину Вукицу као мајку двеју девојчица. То нас још више радује, јер смо се за њу доста борили. Та омладина се показује бољом него што смо мислили да ће бити. Много добија, а још више хоће, али то и плаћа радом.

Ушорак, 9. јул 1968.

Биса Рајчић, наша млада пријатељица, остаје верна нашем дому. На Новом Антеју, – које сам јој дао о Петровдану 1946, кад је имала 5 година, – учила је да чита. Пред матуру у Зајечару, за славистику је одушевила стара Рускиња-емигранта, али је за руску књижевност изгубила укук поред Радована Лалића, па је прешла на пољску, уз земљака (из Вражогрнца) Ђорђа Живановића. Јавила је Дани телефоном да се вратила из Лењинграда, одакле нам се јавила сликом Неве и финског залива. Доћи ће да нам прича, можда већ сутра.

Увече, загребачка телевизија јавља да је умро наш пријатељ проф. др Рудолф Бићанић, мој затворски друг из Кустодије, 1933. Рођен је десет година после мене. Зашто је умро, кад му је све пошло за руком? Одмах сам послао телеграм мајци, сестри и супрузи, (да ли је жив и брат) да изразим наше саучешће у Кавурића ул. 25. Тамо су Дану и мене врло срдачно примили 1958, кад смо се враћали из Ровиња.

Среда, 10. јул 1968.

Дошли нам, пре подне, друга Бисерка – сељанка, која се тиме поноси – Бараћ, из Банатског Брестовца, члан ГО Народне сељачке странке, наша партиска дика. Бори се са земљом, станом и властима.

Код Бенићевих, увече, добијамо *НИН* са чехословачких „Две хиљаде речи“ које су потписали најбољи интелектуалци. Одавно нисам читао нешто тако добро смишљено и лепо састављено. То је морао написати само

⁴⁶⁸ Дело Андреа Жиде (Andre Gide, 1869–1951), *Les Caves Du Vatican* (*Погруми Ваџикана*).

један човек – толико је логично и доследно. И они су гледали на телевизији Крлежину драму *У лојору*. Није им се свидела та мрачна и ружна атмосфера. Ја, напротив, налазим да је добро приказао тадашње Хрвате, као слуге Аустријанаца. Нека данашње генерације виде какви су им били дедови и очеви! Крлежа је, у том погледу, свршио, или бар вршио, један револуционарни, разорни утицај: Трезнио је Хрвате од франковлука, аустријанштине и клерикализма. У томе је био радикалнији од Светозара Марковића.⁴⁶⁹ Није мала ствар што је написао: „Нема хиљадугодишње културе. Постоји само хиљадугодишња лаж!“

Разговарали смо много о студентским демонстрацијама. Демо им је од прве придавао велики значај. Мислио да ће их Тито искористити да се ослободи извесних људи, и тако одговорност за неуспехе скине са себе. Сада увиђа да је Тито преварио омладину и да се прилагодио „кадровима“.

Четивршак, 11. јул 1968.

Свратио сам код прве сусетке Зоре инж. Уроша Поповића, да узем књигу *Медаљоне* у којој је реч о њеном свекру Јови Поповићу-Прусу. Читала је и друге у тој књизи. Хтела је да врати, али смо били у Ровињу прошле године. Много ми причала о Русији, посебно о Лењинграду. Треба рећи „Види Лењинград па умри!“ Лепо је, свуда у тој земљи, само оно што је остало из старог времена. Показала ми дијапозитиве Лењинграда и Москве, Кијева, многе споменике. Била је врло ведра и орна, као да није

⁴⁶⁹ Светозар Марковић (1846–1975), политичар и књижевник, оснивач социјалистичког покрета у Србији и први теоретичар реализма у српској књижевности; студирао је у Русији и Швајцарској, где се упознао с напредним писцима и мислиоцима: Чернишевским, Писаревим, Марксом; у Србији је 1871. покренуо лист *Рагеник*, први социјалистички лист на Балкану; 1873–74. издаје политички лист *Јавност* и *Глас Јавности*, а 1875. *Ослобођење*. Због наводне штампарске кривице одлежао је девет месеци у пожаревачком затвору; први је у Србији почео борбу против националне романтике и грађанског либерализма у политици и књижевности (текстови „Певање и мишљење“ и „Реалност у поезији“ сматрају се манифестима српског реализма); бавио се теоријским изучавањем националног питања и залагао се за његово решење на бази федерације, као и проблематиком самоуправе. Први је теоретичар произвођачког и потрошачког задругарства и покретач и практичар на оснивању занатско-произвођачких и конзумних задруга у Србији и Војводини 70-их година 19. века; око њега се окупљала ђачка и занатлијска омладина, одушевљена социјалистичким идејама и реалистичким погледима. Радикална странка је у прво време програмски усвојила његову концепцију о учешћу сељачких маса у политичком животу земље, али прави следбеник и носилац борбе и револуционарних идеја била је Српска социјалдемократска партија. Његово најзначајније и најоригиналније дело је *Србија на Истоку*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 589.

оперисана од рака на грудима. Запрепастила је оскудица у бољим стварима. Чим се уђе у руски воз, нуде рубље по 500 динара, а курс им је 1.350. За шушкавце и најлон може се добити шта се хоће. Просто су им скидали комбинезоне, спаваћице, ципеле, папуче. Жељни су свега. Храна је добра и обилна.

У *Полиџици*, Фране Барбијери⁴⁷⁰ напада Николу Милошевића као „трибуна са барометром“. Замера му што је на састанку студената са новинарима, на Електротехничком факултету организовао план: да исмеје једне говорнике, да прекида и спречи друге. Да су скандирали: Никола, Никола. Ништа озбиљно није навео против њега, а указао је широј публици да нова генерација има вође: Војина Милића, Николу Милошевића и др. Питам Милана ко је Н[икола] М[илошевић]? – Србин из Гацког, студирао филозофију, али се претежно бави књижевном есејстиком. Занимају га велики усамљеници, о њима држи предавања на Коларцу и пише: Берђајев,⁴⁷¹ Шестов,⁴⁷² Паскал,⁴⁷³ Кјеркегор,⁴⁷⁴ Унамуну.⁴⁷⁵ За *Траично*

⁴⁷⁰ Фране Барбијери (1923–1987), хрватски новинар и публицист; радио је у листу *Найријед*, 950. постављен је за одговорног уредника *Вјесника*, две године касније покреће *Вјесник у сриједу*, а 1959–60. уређивао је лист *Глобус*. Био је дописник из Рима, Москве и града Мексика, а 1970–72. главни уредник *НИН*-а; с те дужности отишао је после пада с власти тзв. српских либерала. Писао је о разним темама у домаћим и страним листовима, посебно у италијанским дневницима *Il Giornale* и *La Stampa*.

⁴⁷¹ Николај Берђајев (Николай Александрович Бердяев, 1874–1948), руски филозоф хришћанске инспирације; професор Филолошког факултета у Москви; из СССР-а прогнан 1925; умро у Француској као емигрант. У филозофији је развијао становиште блиско персонализму и филозофији егзистенције. Гл. дела: *Хришћанство и класна борба*, *Смисао историје*, *Филозофија слободе*, *Човек и машина*, *Извори и смисао руској комунизма*, *О ројству и слободи човека*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 230.

⁴⁷² Лав Шестов (Лев Исакович Шестов, псеудоним Лава Исаковича / Јехуде Лејба Шварцмана, 1866–1938), руски егзистенцијалистички филозоф, познат по својој „филозофији очаја“. Од последица Октобарске револуције избегао је у Француску 1921. Дела: *Potestas clavium* (*Власти кључева*), *На шеразијама Јова* (*Пушовање по душама*)... Упознаје се са Хусерлом, који га упућује на Кјеркегора – посмртно објављено: *Кјеркегор и егзистенцијална филозофија* (*Глас вајијуће у џустињи*).

⁴⁷³ Блез Паскал (Blaise Pascal, 1623–1662), француски математичар, физичар, књижевник и филозоф; веома млад се истакао својим открићима из геометрије и физике. Први је математички проучавао проблеме вероватноће у хазардним играма и, заједно са П. Фермаом, поставио основе рачуна вероватноће. Изумео је хидрауличну пресу и утврдио да притисак ваздуха опада с висином и да се помоћу барометра може утврдити висина планина. Повукавши се, као јансенист, у манастир Пор-Ројал, написао је против језуита чувена *Писма једном провинцијалцу*. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 947.

⁴⁷⁴ Серен Кјеркегор (Aabye Søren Kierkegaard, 1813–1855), дански егзистенцијалистички и религиозни мислилац, назван „копенхашки Сократ“, родоначелник егзистенцијалистичке

осећање живоша од Унамуноа, које сам позајмио од Јасмине, он написао опширан предговор: читао сам га са задовољством и коришћу.

Петшак, 12. јул 1968.

По договору, али без Дане, путујем у Лозницу, аутобусом, са Жаном. Препуно путника, а радио трештао целим путем. С муком смо могли да се чујемо. Поменуо сам јучерашњи разговор са Зором Поповић. Показало се да Жана зна о њој неке интимне ствари које ме запрепастиле. Она је у браку са Урошем, кога је волела од раног детињства, помало рођачки, била фатално фригидна. Сви смо имали утисак да је врло темпераментна. Јуче је је тако живо причала о Русији! Не, она је била хладна. Урош је имао једну везу чију је дубину сазнала тек после смрти. Кад је била оперисана и помишљала да може умрети исповедила се најбољој пријатељици. Кад је отишла да уреди Урошев гроб, већ је то неко био урадио. Помишљала је да оде тој жени, да се зближи с њом и да заједно плачу над човеком кога су обадве волеле. Ово нико није знао, а мене Жана молила да не кажем ни Бојки, с којом Зора пријатељује. Запањен сам. Како ништа не знамо једно о другом! Како се варамо о људима!

Говорећи о себи, Жана рекла да воли Слободана и да му је захвална. Он јој је све пружио. Не волите га више него ја Дану. За 49 година брака међу нама није било ниједног облачка. Само једном је била љута кад сам се одазвао Љубици да је испратим по једном сунчаном снежном дану, пошто је пре тога провела код нас три сата. Увек смо се савршено слагали и разумевали. Говорећи о медаљону који је мени посветио Душан Милачић, пошто је прочитао мојих 400, испричао сам његов суд о мени као „заљубљенку“. Не Дон Жуану, већ пре Вертеру. Мени се чини да нисам ни једна ни друга врста љубећег човека, већ пре, као Дон Кихот, улепшавам поједине лепоте да бих им се дивио – *adoration*, [дивљење] је права реч, а не обожавање, макар и тихо и дискретно, и да бих на њих деловао едукативно: желим да их видим идеалне, да би такве биле или постале. Питао сам је да ли она код мене цени само велико знање, како се једном изразила, или и карактер, и да ли код нас долази по дужности, као код пријатеља свога оца. „Да држим само до знања, ја бих ценила Крлежу. Ни код кога не идем по дужности.“ – Кад је то изговорила ушли смо у двориште Ристићевих, у Мајора Јаше 9.

Милутин нас је чекао на ранијем аутобусу, а ми смо узели каснији, да бисмо путовали по хладовини. Запаара је била ипак страшна, а још та бука од света и од радија! За вечером смо разговарали о студентским демонстрацијама.

Пропустио сам једну Жанину исповест у аутобусу. Убрзо после венчања са Слободаном, отишла је на одмор и лечење у Сребрницу. Тамо јој се удварао један млад човек. Кратко се предала тој игри, али се брзо повукла. Осетила је колико веза ван брака доноси компликације, кријења, лажи. Прекинула је игру и никад је није обновила. Ако би се десило да јој се неко удвара, она га је одмах „наместила“, више или мање учтиво, и све би престало. Нама је већ госпођа Пава Маринковић, која је с Жаном много година радила у Институту за судску медицину, говорила о њој да је врло озбиљна и да не даје могућности мушкарцима да јој се приближују. Сама нам је, међутим, причала да не би била љубоморна ако би сазнала за неку Слободанову везу у Београду или у иностранству. Признаје да је претерано озбиљна и да не даје повода мушкарцима да је узнемиравају. Гђа Пава је чак морала да је присиљава да више пази на своју спољашњост, јер има младог и лепог мужа, на кога жене радо насрћу. То је почела и да чини. Сада много даје на хаљине и доста времена проводи код кројачице, да би јој брже свршила, особито кад се спрема за Алжир.

Лозница, субота, 13. јул 1968.

Рано идемо у башту. Гладиоле су бројније у цвету него прошле године, али су клонуле услед суше и врућине. Милутин пати заједно са њима. Разапињао је чаршав изнад неких, друге увијао у новине. Поливао, али ниша не помаже. Без природне влаге и благе светлости оне пропадају. Температура је бивала и 40° у хладу. Жалост је гледати их, особито кад сунце ојача. Жана је умрла касније, и такође је ушла међу гладиоле. Сада није имала своју Миличицу као први пут, али опет је срећна. Такву је никад не видимо у Београду. Лако је обучена, иде боса, трчи по дворишту. Пада ми на ум француски наслов „Скупљача перја“ Александра Петровића „Познао сам и срећем Цигане“ – видео сам и ведро расположену Жану. Да ли је увек озбиљна и тужна зато што 20 година ради међу лешевима у просектури, или је још под траумом због слома покрета коме је дала своје младе године? Зато је пријатно гледати је у родитељском дому, у кући њене Нане, за којом је горко плакала. Гђа Пава, у осталом каже да је била неутешна кад је умрла свекрва, тако да је Слободан, син покојнице, морао да је умирује. Од првог дана нашег познанства, 6 маја 1967, било ми је тешко да је гледам невеселу, тужну, трагичну. Оживела би само кад говори о сестричини Милици. Сада је причала о њеном односу према течи, Слободану. Рекла је да њега воли више него Жанче, зато што је леп. А Слободан је такође наваљивао да оду тамо и грдно се мазио с малом. Отуда мој прекор. Жали што му није дала дете. Одговара да нису имали

стана, да су обоје радили, итд. Милутин, међутим, каже да су покушали, па није успело. Толико је затворена та Жана!

Суседи Радовановићи, адвокат Бора и госпођа Олга, са извесним уметничким, музичким претензијама, дошли су да проведу вече са нама. Врло пријатно смо разговарали. Ја сам говорио у корист Крлеже, кога обично сматрају србофобом. Подсетио сам да у првој Југославији, Црногорци нису имали министра, скоро ни бана, Македонци исто тако, па и Војвођани. Сада нас мучи шиптарско питање али морамо мислити на гушење албанске побуне 1913. Грешке су велике чињене. Незадовољства су разумљива. Објаснио сам и улогу Комунистичке партије у обнављању и чувању Југославије. Према свима морамо бити правични, нарочито ми Србијанци, који смо ипак главни домаћини, скоро родитељи у Југославији. Слушали су пажљиво и са симпатијом. Госпођа Олга је постављала питања.

Недља, 14. јул 1968.

Гладиоле су нам главна брига. Ноћу су се мало окрепиле, али их сунце већ заморило. Жана је ишла од једне до друге и скретала нам пажњу на разне нијансе у бојама и у цртежу нервура. Одмориле се и она, па је била орнија него јуче. О ручку је била необично расположена и причала вицеве, сад врло смеле. Ја сам такође нешто пласирао, али њени су били сочнији и о Лали који је затекао човека код своје жене, о Циганину који се жалио лекару да му је жена шенула, зато што тврди да Титова слика представља краља Петра, о ђаку који је писао за 8 март један дан своје мајке, о ђаку кога је учитељица уплашила причајући о мачки и мишићима (Ј... учитељице, што ме уплаши!)

Поподне смо Милутин и ја испратили Жану на аутобус. Опет су за иста места биле издате две карте. У сваком аутобусу по неки такав случај. Срећом, она је прва узела резервацију и села. Скандал о коме је причала и Лепушка. Безочна трговина!

Понедељак, 15. јул 1968.

У *Полишици*, Никола Милошевић одговорио Барбијерију. Све оповргао, само не пориче да је трибун. Испод тога, Ф[ране] Б[арбијери] даје „утук на утук“ – врло бедан. – Пред подне смо Милутин, Роса и ја направили посету Радовановићима у њиховом лепом дому. Видео сам и чувени клавир на коме је свирала гђа Олга, док је њен муж држао виолину. Он је причао о својим доживљајима у априлу 1941, кад је пропала држава. Под Немцима, морао, на захтев окупатора и грађана, да се прими за председника општине у Лозници. Остао док је могао да „девера“. После

подне, нама дошли први суседи, са кућом и баштом. Бора, обућар и његова Љуба. Он ме се сећа из Драгинца код Крупња, где сам држао збор, ваљда 1935. или 1936. Они причали како су бежали испред Немаца и сакривали имовину. Љубини родитељи држали кафану у Брезјаку, близу Драгинца. Нису задовољни са децом, а други Бора и гђа Олга су опет несрећни што немају деце. Јавили смо се картама Милутину Цанићу, Мирјани Павловић и Банковићима.

Ушорак, 16. јул 1968.

Аутобусом сам се вратио у Београд, после врло пријатног боравка код драгих пријатеља. Рекли да ће доћи у Београд у септембру: увек имамо шта да разговарамо.

Дана ми одмах испричала како је текао годишњи помен Вити Марковићу. Мица је ангажовала пет попова, у Саборној цркви. Било доста света. Добрила се изговорила неким гостима, и није дошла. Уствари љута на Мицу што је њу и Влајка хладно и неучтиво примила у Обреновцу, кад су ишли да се лече: није уопште села, како би они што пре отишли. Мица, међутим, сада њој дошла и била крајње љубазна. Причала и Дани и њој како је приликом сахране у Француској, у малом месту ВѠпе, где се њихов Иван, диригент оженио, на Витин ковчег ставили карту којом сам јој ја изјавио саучешће. Ја сам за то време био у Лозници.

Среда, 17. јул 1968.

Из Петровца на мору јавили се Јова, Рада, Мира, Богдан и мали Милан. Из Аранђеловца се јавили Демо и Нада. У лепој предратној вили неког бившег београдског богаташа, испод Букуље, сада је одмаралиште Електросрбије, где ради њихова Бранка. Тако су могли они да проведу јевтино 16 дана. Кажу да им је дивно. – Од Бојке из Ровиња извештај да су стигли Слободан и Срђан са своје турнеје по јужном Приморју. – Жана дошла да узме писмо Драгана Ролера и његове госпође које је за њу стигло у Лозницу. Прочитала нам га, са појединостима из те далеке и заостале земље. Врло живо и духовито. – Ја њој показујем, први пут Осму књигу *Успомена (Регистар особних имена)* и Трећу књигу *Медаљона*, да види како је рађено једно, а како друго. У чуђењу дигла руке увис. Та не уме да се претвара.

Четвртак, 18. јул 1968.

Радим на XII књизи Политичких успомена. Пишем о 1. јуну 1955, кад општински судија и бивши четник с 20. година Гвозден Ивановић држао робијашима предавање – „Пријатељско убеђивање“ – о судбини Југославије и нашим изгледима да изађемо на слободу и придружимо се изграђивању социјализма. После њега Драги Поповић, Крсто Новаковић и Синиша Стефановић апеловали у истом смислу.

Пишем Роси и Милутину Ристићу да захвалим на срдачном дочеку, гошћењу и разговору.

Петак 19. јул 1968.

Јован Јововић иде у посету Десанки Савићевић, па узео *Учишљ. енергије* да јој однесе, због чланка о Туцовићу. Са задовољством констатујемо да се Чехословаци одлично одупиру притиску пет комунистичких партија (СССР, Пољска, Мађарска, Источна Немачка и Бугарска) са састанка у Варшави 1-ог, одакле им послали своје претеће писмо. Јутрос су Чехословаци одговорили, врло достојанствено.

Београдски комунисти на свом састанку прелазе у офанзиву против студената, а још више против њихових професора. Окомили се на филозофе. *Распустили* комунистичке организације филозофа и социолога. Траже да се изврши ново регистровање партиских чланова, да се решетају. Насрћу на оне који су „застранили“, идеолошки и политички.

Совјети и њихови сателити се брукају пред целим светом изводећи тобожње војне маневре на границама Чехословачке и на њеној територији. Јасно је да на тај начин застрашују, плаше, тероризују Чехословаке који бране своју независност и свој посебан пут на социјализам. Да мисле на дужу окупацију види се по томе што су совјетски официри довели своје жене и породице, на прехрану и снабдевање. Бугари се држе најгоре. Они први напали Чехословаке и јавили да је тобоже откривено оружје убачено са Запада, и то из Немачке, испод неког моста. Из софиских листова совјетски то пренели!... Бугари пишу да треба „уништити противнике социјализма у Чехословачкој.“ Глупље нису могли да поступе Руси: упропашћују две највеће комунистичке партије: талијанску и француску, које стално доказују да су за демократски социјализам, за слободу удружену са социјализмом, за вишепартиски систем и кад буду на власти. Сада се види шта бива: Совјети се мешају где год могу. То страшно компромитује на Западу комунисте, онеспособљава их за долазак на власт парламентарним путем. Отуда толики протести Валдек Роше и Луиђи Лонга укором због изјаве прашком новинару: да је ово васкрсавање

стаљинизма који треба дотући. Политбиро: то је мешање у совјетске ствари. Притисак на Чехословачку, ако би га одобрили, демаскирао би их као совјетске подложнике.

Размишљам о својој политичкој судбини: немам следбеника дораслих да наставе моје дело. Тим више морам да пишем и оставим што више трагова.

Субота, 20. јул 1968.

Наши млади су са Стелом отишли у Градац код Плоча. Прошле године у Ровињу, тешко су се кретали са жалом на св. Катарину, где једино има нешто благе плаже.

Недеља, 21. јул 1968.

Пишем Воји Нешићу, бившем учитељу из Славковице – саучешће за брата, а нашег пријатеља Светозара и Дику, проф. Технолошког факултета који је сарађивао у *Рагу* 1927.

Понедељак, 22. јул 1968.

Мира дошла да се поздрави: са Елом Алмули-Флајшман, снајом, одлази у Бугарску, до Варне. Дајем писмено адресу Милете Танчића у Пироту и Геновских у Софији, као и Сотира Тренчића у Великом Трнову.

Увече, Маја прича како је њега и друге четнике-осуђенике испитивао Добрица Ћосић, скупљајући материјал за свој роман Деобе. Једни су говорили више, други мање. После његовог одласка, режим је постао оштрији. Присуство милиционара при посетама било је блаже после мога пуштања: није између сваког осуђеника и његове посете стајао по један милиционар, него на крају сваког шпалира, у врху и дну. Сада, после Ћосићевих реферата о четницима, опет су постављени појединачни присутни милиционери а између сваког пара један, па један и иза посетиоца, како је често било на мојим посетама: сам командир Ковачевић је понекад стајао иза Даниних леђа. Ја сам га видео, али нисам могао да кажем.

Ушорак, 23. јул 1968.

Радован Самарцић, професор у Требињу, поново дошао код нас. Његова Мила је оперисана од рака на грудима. Причао ми у детаљима своју авантуру за време рата. За борбу против окупатора образовао свој

одред у Црној Гори. Комунисти му после своје победе судили као четнику, како није припадао њиховој организацији: добио 15 година у Никшићу, да су му судили у Титограду, осудили би га на смрт. Издржао је само 2 и по године, по одлуци високог суда. Пензионисан је са 41 годином службе, јер је рано био учитељ, свршио Вишу педагошку школу. Пензија му је 79.000, али Мила ради и има двоструко. Директор њеног предузећа је лично довезао у Београд и омогућио да је приме у Војној болници. Деца – Берислав и Бериславка – су им одлични ученици. Добили су и син и кћи златне медаље. Кад су их одвели у Суботицу, захтевали су да их доведу код нас – код чике који им послао лепе слике.

Четвртак, 25. јул 1968.

На телевизији смо гледали Десу Дугалић и Виктора Старчића⁴⁷⁷ као старе шпанске љубавнике. Затим одмах младу Рускињу Људмилу Лисину,⁴⁷⁸ удату за нашег редитеља, у *Белим ноћима* Достојевског.

Субота, 27. јул 1968.

Удаје се Благојева Тијана, за младог Тркуљу из Белих Вода код Жаркова. Родитељи се доселили, а Слободан ради као бродарац. Родитељи свакако желе да млади станују код њих. Шаљемо телеграм, да честитамо венчање.

Увече код нас Бисерка Рајчић по повратку из Совјетског Савеза. Старине су је очарале, а људи живе бедно и уплашени су. Ни с ким реч није могла да проговори. Лутала је слободно и обилазила музеје, нарочито Трећековску галерију. Њени (Путникови) сапутници су се бавили само куповинама. Руси опет продају наше рубље, а купују обућу, одело, женско

филозофије. Извршио је одсудни утицај, прво на Мигела Унамуна, а потом на Јасперса, Хајдегера, Сартра и друге мислиоце 20. века. Гл. дела: *О њојму ироније са ситалним осврћом на Сократија, Или–или, Појам срећње, Стадији на живојном љушу, Болест на смрти, Филозофске мрвице.* – Мала енциклопедија, књ. 2, 288.

⁴⁷⁵ Мигел де Унамуно (Miguel de Unamuno у Југо, 1864–1936), шпански филозоф и књижевник. Ректор универзитета у Саламанки више од 20 година, до 1923, када га је протерао Примо де Ривера. Предавао је класичну филологију, писао песме и романе. Широко познат као хуманист демократ. Чувена је његова порука тоталитарцима: „Можете победити, али не можете убедити.“ Дела: *Живој Дон Кихотиа и Санча, О њраичном осећању живојиа.* – Д. Јовановић, *Политичке усјомене*, књ. 12, 354.

⁴⁷⁶ Деса Дугалић (1897–1972), драмска глумица; дебитовала у Народном позоришту у Београду 1920. Стекла велику популарност у салонском репертоару париских писаца; остварила је многе улоге и у модерној домаћој драми. После Другог светског рата живела у Јужној Америци изван сцене до 1964; по повратку у Београд ступила у Атеље 212. Написала: комад *На друјој обали*, приказан у Народном позоришту 1933,

доње рубље. У самим радњама су крајње нељубазни, као да им није стало да продаду. Свуда влада ред и тишина. Чистоћа је више него примерна. Људи су мртви, неми. Имала је адресе, али никога није видела. Једном књижевнику је однела књигу. Он дошао, примио, без речи. Од наших Словенци су се понашали најгоре, као праве ћифте.

Што се тиче студентских демонстрација код нас, утисак је да је *Удба* знала све шта се спремало али није ни обавестила форуме ни ометала. После Ранковићевог пада многи, врло многи су отпуштени. Сада их зову да се врате, али они одбијају. Из партије искључују све који се определили за студенте.

Недеља, 28. јул 1968.

Идемо код старог Ђурића и Божане да се опростимо пред одлазак у Ровињ. Ручали смо шкембиће заједно са њима. О Титовом говору, да је демагошки према радницима на конгресу синдиката, као што је био демагошки према студентима 9. јуна. – Милош Стевовић јавио да ће доћи. Интересује се за Лепу – Теодору, која треба да путује у Америку. – Срео сам Југану Стојановић, великог преводиоца с талијанског. И код њих је била Бисерка Рајчић. Хвали њу и њеног Милана. Ја се интересујем за њену књигу о *Леонарду* за Нолит.

Понедељак, 29. јул 1968.

Жана сва уплакана због малог Мишка, од 4 године, с којим другује њена Миличица. Оболео је од рака на кичми. Очајна је, јер познаје дете и његове родитеље, Секу и инжењера. Целе вечери само о томе.

Пре подне, Радован нам довео Милу, после операције. Децу нам нису довели, иду по њих па ће одмах кући.

Уторак, 30. јул 1968.

Проф. Алекс Драгнић из Америке. Прочитао VII књигу *Успомена*. Као документ је важна, али се боји да би мени шкодила ако би је издали. У Београду је и његова кћи, студенткиња француског, у Паризу, 26 година. Била тамо за време демонстрација. Довешће нам је, да разговара француски.

Читам Малроове *Алтимемоаре* кад стигнем. Велики писац, иако без факултета. Улази дубоко у догађаје у туђе културе, у велике људе које је срео по свету.

Среда, 31. јул 1968.

Телефоном питам Жану за малог Мишка. Добро реагује на зрачење. Ипак ће гледати да набаве из Јапана неки нов лек за његову опасну болест. Марица је још ближа са његовим родитељима, и њу познају и у јапанској амбасади, пошто је била у Јапану са балетом.

Петшак, 2. август 1968.

Жана јавила да иде у Лозницу, па ће нам се јавити у понедељак. Дотле ће се и Марица вратити.

Субота, 3. август 1968.

Код Бенићевих слушамо о њиховом одмору у Аранђеловцу и о Тијаниној свадби.

Недеља, 4. август 1968.

Идемо Влајку и Добрили пред одлазак на море. Код њих смо гледали епизоду „Без повратка“ из Саге о Форсајтима.

Понедељак, 5. августа 1968.

Професор Драгнић са ћерком Алике. Висока, танка Американка. Говори савршено француски, као права Парискиња. Једино *piis*, изговара мало као пуи. Интересује се за мој животни пут, пошто њен отац има намеру да пише о мени. Он сам је прошли пут узео забелешку о моме схватању наших студентских демонстрација (1–5). Она је такође доста забележила, кад би јој отац скренуо пажњу. Скромно је рекао да она боље памти, али ипак нека и напише понешто. Одавно ме нико није слушао са више пажње и дивљења, особито кад сам говорио о хапшењима, затворима и интернацијама под монархијом. За новије невоље је слушала од оца.

Ишли смо Ивковићима пред одлазак у Ровињ. Увече дошла Жана, пред свој пут у Алжир (15. 8) и пред наш одлазак у Истру. Нека, у наше име каже Слободану: Пријатно нам је што је охрабрио да се дружи са нама као са пријатељима који јој најбоље одговарају. Ми ћемо и њега примити у свој ужи круг кад се врати. На расанку смо је и Дана и ја пољубили. Пре тога смо заједно гледали на телевизији први део *Тихої Дона* у извођењу наших

глумаца у Народном позоришту. Само одломци, који слабо дају праву слику велике Шолоховљеве⁴⁷⁹ фреске.

Ушорак, 6. август 1968.

Били нам Јововић, Дениза, Милојевићи. Јован се занима за догађаје. Тек ће ићи код Савићевићевих. Дениза је допунила са мном свој превод на француски једног водича кроз Југославију. Питали смо је о разводу њеног Милоша. Она га осуђује, као и његове тетке, Беба и Нада, али се мири с тим, јер не би хтела да га и она изгуби, да изгуби и њега, сина после мужа (пре 8 година). Занела га једна жена и хоће да напусти Бебу и Микицу. Даваће им издржавање. Како може од своје једне плате? Шта ће Беба да уради, и шта ће бити са дечком? Отворена и поверљива код нас, у једном тренутку каже: „Мика ми је много дао, али ја сам то платила!“ Мислила је на све сукобе које је имала са Даниним сестрама од стрица и са Љубишом. Одлучила је да трпи и да не заоштрава ствари. Задовољна је што *ради* у холандској амбасади, што је тамо *поиштују* и што лепо допуњује своју породичну *пензију*. Ми се дивимо тој једноставној, интелигентној и духовитој Парискињи. За нас је прави празник кад нам она дође.

Забелешке с пута кроз Сирију, Египат и Палестину, Елементи визуелне глуме. – Мала енциклопедија, књ. 1, 689.

⁴⁷⁷ Виктор Старчић (1901–1980), позоришни глумац, члан Југословенског драмског позоришта од 1947; уметничку делатност почео у Сарајеву, затим у Сплиту, Београдској оперети, позориштима у Загребу и Новом Саду, Народном позоришту у Београду и Уметничком позоришту; глумац изузетног дара за суптилне портрете, продуховљен артист с дубоким емоционалним и психолошким захватима. Значајне улоге: Помет и Сади (Држић – *Дундо Мароје*), Меркаде (Балзак), Хлестаков (Гогољ – *Ревизор*), Смрдић (Стерија – *Родољубци*), Аурел (Крлежа – *Лега*), Дон Зане (Маринковић – *Глорија*), Глумац (Горки – *На дну*) и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 493.

⁴⁷⁸ Људмила Лисина (1939), југословенска и руска филмска и позоришна глумица. Уз бројне улоге у позоришту (1968–1984), играла је и у филмовима: *Бекџива*, *Све ће шо народ поглашћити*, *Девојка с Космаја*, *Беџунац*, *Није нејо*, *Пејријин венац*, *Шша се згоди кад се љубав роди*.

⁴⁷⁹ Михаил Шолохов (Михаил Александрович Шолохов, 1905–1984), руски књижевник, припадао пролетерској групацији Млада гарда и РАПП-у. Почео је као приповедач, сликајући класну борбу на Дону. Ове приче су му послужиле као увод у ремек-дело *Тихи Дон*, у којем је дата објективна слика револуционарних догађаја на Дону. С друге стране, роман *Узорана ледина* приказује колективизацију козачког села, у коме преовлађује нормативни поглед на историјски чин и његову „неопходност“. Дела: збирка прича и цртица *Приче са Дона*, *Азурна стџа*, *Баук мржње*; романи *Тихи Дон*, *Узорана ледина*, *Они су се борили за ошацибину*; повест *Човекова судбина* и др. Добио је Нобелову награду за књижевност 1965. године. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 985.

Пре подне ми је Милан, син Николе Ђурчића прочитао свој матурантски рад о улози Србије и Црне Горе у рату за стварање Југославије. Велику пажњу је посветио Солунском процесу и његовој ревизији. Рад је добар. Препоручио сам му, ради допуне нову књигу Храбак⁴⁸⁰ Драгослав Јанковић о Србији у 1918.

Среда, 7. август 1968.

Љ[убица] Вуковић ми прича разговор једног Американца са Ђиласом. Оцењујући целину, Ђилас је рекао да су комунисти много учинили и да ће им много тога бити опрштено, али им човечанство неће опростити што су убили људски дух. На питање, зашто су толико људи убили, одговорио је да нису много, 5 до 6.000. Странац је приметио да је 6.000 људи убијено само на једном месту у Црној Гори. Ђилас је оћутао, па је приметио да у револуцији мора да се убија. – За себе је рекао да није политичар него револуционар и песник. – Ипак сте се бавили политиком у судбинско време. – Погрешио сам. Шта сада радите? Преводим Милтонов *Изјубљени рај*. Зар знате довољно енглески за такав тежак посао? Не, али одлично знам српски. Хоћете ли опет играти политичку улогу? Ђутање, снебивање. Утисак Американчев није био повољан.

Љ[убица] се не боји за Чехословаке. Дубчек⁴⁸¹ је, за њу, велики државник. Ја јој објашњавам да економски јако зависе од Руса, а покрајине које су узели од Немаца обезбеђују за њих само Совјети. Немају сировина. Запад је далеко, особито за нафту. Руси им све купују што произведе њихова развијена индустрија. – Запад ће им све дати. – А хоће ли их бранити од Немаца? Тешко ће се они извући из совјетског загрљаја.

⁴⁸⁰ Богумил Храбак (1927–2010), историчар, професор универзитета у Новом Саду и Приштини; члан АНУК. Објавио је више радова о економским и културним проблемима Босне, Србије, Дубровника и Црне Горе средњег и раног новог века. Дела: *Зайисници са седнице делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу 1919–1920, Полијшика и најори Србије у райној 1918. години* (са Драгославом Јанковићем), *Свешћена лица на Косову и у суседним крајевима 1455.* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 845.

⁴⁸¹ Александар Дубчек (*Alexander Dubček*, 1921–1992), чехословачки политичар; члан КП Чехословачке од 1939. и активан учесник словачког народног устанка. По ослобођењу, 1945–49. обављао разне партијске функције; 1958. изабран за члана ЦК КП Чехословачке, 1960. и за секретара ЦК, 1962. члан Председништва и секретар ЦК КП Словачке, као и кандидат за Председништво ЦК КПЧ. Од 1963. члан Председништва ЦК КПЧ и први секретар КП Словачке, а од јануара 1968. први секретар ЦК КПЧ. После интервенције сила Варшавског уговора отишао је са политичких дужности; наредне године именован је за амбасадора у Турској, али је 1970. опозван и искључен из КПЧ. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 688.

Љ[убица] се нада новим студентским демонстрацијама. Ја не. Полиција ће сада бити будна, а Партија ће у студентске редове убацити сигурније људе, више је неће изненадити. Она верује да они имају добро вођство, професоре и идеологе. Ми иначе располажемо са врло способним људима, али их слабо искоришћујемо. Одлазе у иностранство и тамо стварају чуда, у привреди, у науци. Верује да ћемо још много шта доживети, не само њена генерација – 16 година млађа – него и ја. Мени не намењује политичку улогу, већ само моралну. Други су бачени у пензију са 40 година живота, особито у последње време у Удби.

Увече нам Биса телефонира да је у Пољској страшно стање. Гомулка се помамио, гони интелектуалце: поново уводи стаљинске методе. Ја јој објашњавам да је у Пољској сувише јака десница, особито црква, и он се боји за своју партију и за себе. Чеси имају јачу левицу и бољу КП – па и њима ће бити тешко. Она се спрема да иде у Чехословачку. Писало је о њој у последњем броју *Књижевних новина*. Каже да се тамо *Литерарни лизџи* штампају пола милиона примерака: то је нешто невиђено. И лист је одличан. Послаће ми нешто. У чешком питању највише се обрукали Бугари. Послужили Русима да денунцирају тобожње откривање оружја на граници. На IX светском омладинском конгресу, малтретирали су чехословачке омладинце, враћали са границе, тукли. А многи Чеси и Чехиње пешице дошли до Бугарске.

Наша омладинска делегација протествовала против тога малтретирања. Тунижани и други панафрички омладинци напустили конгрес. Докле ће Бугари бити тако глупи и ускогрудни? Можда мисле да ће ућелипирати нешто на нашу штету. Увек су играли на погрешну карту.

Четвртак, 8. август 1968.

У 20,50 Дана и ја улазимо у вагон са кушетама за Капфанер, где Слободан треба да нас чека.

Петак, 9. август 1968.

Ровињ. Лепо смо путовали. Срђан и Слободан нас узели у свој Спачек и одвезли у Ровињ. Почине наш одмор у кругу младих Јовановића. Први пут ћемо дуже бити заједно. Раније су они одлазили сутрадан по нашем доласку. Сада ћемо више од 20 дана бити са Слободаном, да „једемо заједно со и хлеб“. Кажу нам да је и овде било кишовито време, као никад колико памте Ровињци. Ипак много туриста, кола страних више но икад. Ми додуше скоро никад нисмо били у правој сезони, – јули–август, – али

ипак. Немци (западни) преовлађују, има много Аустријанаца и Талијана. Осталих мање, неупоредиво.

Субота, 10. август 1968.

Млади иду на Св. Катарину, а нас двоје на плажу – без песка, са много оштрог камења – испод пута дуж Пунте. Дан је леп и купали смо се први пут. Ја идем даље, – не далеко, – али Дана ужива у својој „кади“; где је топлије и плиће. – Вече смо провели код Јове Петровића и гђе Габи. Имали смо срећу да ту буде и Лили, са колегиницом, такође пијанисткињом Зором, рођеном Стакић. Сестричина Душана банкарца и мога школског друга из II београдске [гимназије], инж. Данила, и Александра, млађег, правника, који живи у Лиону. Њену мајку Љубицу не познајем, а тетка Софија станује у Колонији, у нашој улици, супруга проф[есора].

Недеља, 11. август 1968.

Прво се јављамо Жани, да је затекне пре но што, 15-ог, крене пут Алжира. Упоредљујем послате слике са Пунтом Коренте. „Узалуд сам тражио и тражим успелу слику оног што је најпривлачније: – Пунта Коренте – она је цела лепа као песма за антологију. У средини има зараван окружену високим и витким јеламма. Тако настаје мали храм који налаже тихо и дискретно обожавање. У томе, као и у свему, морам бити уздржљив, јер превелика ревност наводи на погрешке. Моје „вјерују“ ми налаже да будем с мером одан онима које волим, да будем добар, да доносим само пријатности. Тако ћу, надам се, сачувати шансу, која би ме до краја чинила срећним и плодним. Кад на то мислим, све ми је лепо и лако. – Вама, драга Жана, на путу ка вашем вољеном Слободану, желимо све најбоље. Пуно га поздравите с наше стране, реците му колико ће нам бити драго да га, ускоро и дуго, видимо у нашем присном кругу. Вас воле Дана и Драгољуб.“

Понедељак, 12. август 1968.

Слободан, Бојка и Срђан одвезли су се у Опатију код пријатеља-библиотекара. На нас је, нехотице, наишла, на трећем спрату, др Јелица Петровић, Илијина млађа сестра. Хтела је да позове Бојку и Слободана на сликарску изложбу у њеној улици, тачно пред њеном и Маскарелијевом кућом, 17. августа. Позива да јој дођемо пре тога. Има у гостима брата Милана и гђу Миру, као и једну мање симпатичну Швајцаркињу. Илијина Ивона је била и отишла на посао. Не хвали се ни с њом ни са млађом Даном. Због ове је ипак дрхтала, јер је оперисана од рака. О њима се старала од почетка, да би олакшала Илији и Види. Али они тумаче да је то

чини́ла из себичних разлога. „Одузела си нас од родитеља, да би шпекулисала са нама.“ И Јелица, као ја, верује да је Доброта највише добро, али се сада пита да ли добри одиста нису наивчине и будале, како их обично и сматрају и искоришћују, не поштујући их. Њихови поступци се тумаче као слабост, као рачун као демагогија, као средство за истицање, у сваком случају као нека заинтересованост. Људи не могу да верују да неко осећа потребу да чини другима, да буде добар. Чим сте према неком сувише пажљив, питају се зашто то чините. И ја често размишљам на исти начин.

Поподне нам Петровић довео гђу Веру, удовицу пок. Николе, мајку Михајла Михајлова. Нисмо могли да захвалимо за Нову годину, нити да изјавимо саучешће поводом Николине смрти: нисмо знали њихову адресу у Новом Саду. Сада бележим: Детелинара 12/1. Марја се лепо удала у Америци, предаје на неком универзитету. Михајло издржава казну у Забели. Никола није пио последњих пет година. Био смршао и ослабио већ кад смо га видели последњи пут у Ровињу. – О Михајлу-Мишку прича да су га 4 недеље држали у „ледари“, да се тамо разболео, да је после штрајковао глађу, тражио за себе и за друге политички статус. Дали му да ради у библиотеци. Одбио. Хтео да се посвети само својим радовима. Сместили га у собу са 13-орицом. Наговорио их да поднесу колективну представку министарству: за то кажњен као подстрекач – самицом. Не тужи се, јер може да чита и да пише. – Његова књига *Москва 1964* објављена на руском у Франкфурту на Мајни. Објављене и његове студије о Достојевском, о Солжењичину и о логорима под Стаљином. На енглеском су штампане његове *Руске шеме*, превела их Марја. – Гђа Вера виђа у Београду Милована Ђиласа и Штефицу. Кад је рекла да се Мишко не бори за власт и да то не жели, Милован одвратио: „Зато што није окусио, и што не зна како је слатко владати душама“.

Ушорак, 13. август 1968.

Гледали смо у биоскопу „Београд“ први део Сесил де Миловог⁴⁸² величанственог спектакла *Десет зајавести* – Мојсијеву историју. Са нама је био и Срђан са својим друговима. Шта су они могли разумети, кад немају ни основе историје хришћанства. То исто сам питао кад су наставници доводили поворке ђака на изложбе фресака, у Жичу или у опленачку цркву. Роман по коме је филм рађен зове се *Египћански принц*.

⁴⁸² Сесил Б. Демил (Cecil B. DeMille, 1881–1959), амерички филмски аутор. Између 1914. и 1958. снимио је 70 играних филмова. Познат је као оснивач америчке кинематографије и комерцијално најуспешнији продуцент-редитељ у историји филма.

То нама није било довољно јасно речено, према Старом завету. Ни то да је Арон, брат Мојсијев, и каснији првосвештеник, био иницијатор за дизање Златног телета. У томе има извесне симболике и за данашњу политику.

Четвртак, 15. август 1968.

Одушевили смо Бојку и Слободана да гледају Сесил де Мила, макар само друго део.

Ја сам Слободану дао Малро-ове Антимемоаре, а он мени Жак-Серван Шребера⁴⁸³ *Амерички изазов*, за који се тврди да је у Француској продат у милион примерака. Бестселер су били и Антимемоари, са 500.000.

Питам се да ли ће Жана отпутовати данас у Алжир, пошто су Арапи киднаповали израелски авион са много путника и одвезли га принудно у Алжир. Говори се да ће пилоти бојковати Алжир, у знак протеста против међународног бандитизма у ваздуху. Пример су, уосталом, дали Французи кад су, пре неколико година, украли Бен Белу и неколико његових другова. Сада, за одмазду, Јевреји су оборили 2 сириска авиона и заробили посаде и путнике. Лепа парада!

Петак, 16. август 1968.

Од Дафне смо добили карту из Градца, писану 12-ог. Стела је оздравила од свога назеба и најзад ужива у мору и на плажи. Нажалост, они сутра полазе натраг за Београд. Као да је прошле године у Ровињу, боље искористила. Лекар се зачудио колико се поправило стање њене луксације, приликом контроле у септембру: „Не знам шта сте радили с овим дететом, али је промена врло велика!“ – Дафне није гледала телевизију на мору, па моли да јој испричам из пропуштене епизоде *Саге о Форсајџима*. Учинио сам.

На повратку с „плаже“ поред друма, у Београдској, срели смо првог ровињског познаника, из 1958, Јуру Удовичића. Каже да су код њих Ђана и њен муж [Макс] Вернер са малом Силвијом. Али тренутно су сви они и

⁴⁸³ Жан-Жак Серван-Шребер (Jean-Jacques Servan-schreiber, 1924–2006), француски политичар, новинар и теоретичар; учествовао је у Покрету отпора; био је противник ратова у Индокини и Алжиру; до 1953. писао у *Монду*, оснивач дневника *Експрес*, 1953–70. његов директор и власник; 1969–71. генерални секретар, а 1971–79. председник Радикал-социјалистичке партије; 1970–78. посланик у Националној скупштини; 1974. министар за реформе у првој влади Жискара д'Естена, али је после само 13 дана смењен због осуде нуклеарних експеримената Француске. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 350.

Ана у Италији. Ускоро се враћају у Западну Немачку, преко Београда и Беча. Јуре нас позива да у недељу гледамо Форсајте код њих. То ћемо и учинити, јер прошле недеље у хотелу „Ровињ“ (Монте) пренос је био врло слаб. – Дана жели да слуша француски, па да идемо на „Одмор ратника“ са Брижитом Бардо и Хосеином. Тим пре што се даје у башти.

Субота, 17. август 1968.

Брижита је изврсна. Хосеин на великој висини, као обично. Незабораван је и Рус Котов: по њему судимо да смо тај филм гледали. Остали су блеђи. – Мило нам је што се Дафне и Милан враћају. Кућа је била сама десет дана, а у последње време се чуло за неколико крађа у Колонији. Наше браве нису нимало обезбеђене. Ни капија ни улазна врата се не закључавају. Ивковићи су, у шали, обећали да ће нас известити ако нађу да смо обијени и покрађени.

Др Јелица нас све (старе и младе) поново позива на сликарску изложбу. На самој њеној кући (Казале 28) смо видели дивне женске главе и актове, и обешене цртеже, не знам чије. Прекопута, госпођица Живковић, на своме стану, изложила своје слике. Упознали смо и њену мајку, симпатичну Рускињу, праву. Видели смо и радове гђе Ђорђевић. Била је ту и гђа Вера, Миће Поповића, која такође слика, – сестра Зоре Уроша Поповића, на коју толико потсећа својим гестовима и говором. – У Јеличиној коноби – грдан свет. Многи непознати такође улазе, на чудо, мислећи да је музеј или стална уметничка изложба – тако много старина и лепих ствари има да се види. Јелица ужива у томе, и робује.

Вечерас је Ровињска ноћ, толико рекламисана. Град је цео искићен, музике су трештале на све стране, али врхунац светковине је омануо: ватромет са торња Свете фуме није уопште функционисао. Зато се мирис србијанских ћевапчића, прасића на ражњу, пилића на ражњу, плескавица и кобасица на роштиљу осветио за све уметничке неуспехе и полууспехе.

Недеља, 18. август 1968.

Потопска киша нас спречила да идемо на Форсајте. Није да нисмо пошли, по традицији нас двоје и суседка Боса: за нас нема припреке када треба видети нешто лепо. Ровињска киша је снажнија од сваке београдске поледице, бљузгавице и снежних наноса.

Понедељак 19. август 1968.

Освануо сјајан, као да синоћ није био смак света. Слободан нас вози у Мотовун, да видимо стари град и нови асфалтни пут, до њега и до Пазина Мије Мирковића. За Мотовун сам чуо прошле године, кад је Јова Петровић тражио од председника општине превозно средство за Мирка Рачког, сликара, пошто су тамо радили обнову „града легенде“ неки уметници. Разуме се да ништа није добио. Вредело је видети, природну чаролију валовите долине и чаробне мале брегове, са великим брдима у позадини. Сам град је као у Средњем веку, тајанствен и жив. Дечица, сасвим модерна, не слуте на каквој прошлости и крвавој најчешће – се одвијају њихове игре. Двадесет км новог пута такође одударају од чудесних силуета, које видимо час напред, час иза нас.

Није нас мање узбудио Пазин. Запазили смо имена неколико села, која као да су насељена Црногорцима – Бранковићи, Катун и др. Мијо Мирковић се признавао Црногорцем по пореклу, пре но што је постао истарски Мате Балота. Видели смо гимназију у којој је учио, богословију, цркву. Јасно се разликује његов, стари Пазин од новог, после 1945. Још се виде натписи, на талијанском и на хрватском: „хоћемо Југославију. Живео Тито“. И даље смењују невелики брегови са плодним удољцама. Изблиза смо сада видели преливе терена и боја које смо раније гледали из аутобуса кад смо ишли у Копар. Тај Мотовун ће привући и друге, више него Пазин.

Увече смо најзад видели Ђану, нашу ровињску девојчицу. Њен Вернер се припитомио, проговорио нашим језиком, као и Силвија. Ђана је упоредо учила хрватски.

Ушорак, 20. август 1968.

После вечере, велики разговор са Слободаном. Много о целокупним делима. Те ноћи сам размишљао како да назовем идућу серију мојих књига. Чим свршим XII књигу *Политичких усйомена*, (које обухватају 50 година од 1906–1956) радио бих, ако сам жив и здрав неку врсту личног и породичног Дневника, са свим темама, догађајима и људима на које сам наилазио откад сам на слободи, али политички неактиван – први пут у животу. XII књ. Успомена зваће се *Усйравно!* А за даље списе помишљам да буду доживљаји и сусрети човека који је *Жив сахрањен*. Можда бих целу серију могао назвати *Иншйиме* (своје и туђе), јер сам после затвора стизао да се забавим породичним животима и личним судбинама многих.

Среда, 21. август 1968.

Срђан је рано био у граду, и већ у девет часова донео вести о чудним стварима које се дешавају у Чехословачкој. Ујак његовог нешто старијег друга Ваве, београдски адвокат Слободан Суботић, Секин брат, рекао им да су Руси ушли у Праг и да су запосели радио-станицу. Склон да не видим одмах трагедију, протумачио сам да су Совјети хтели да запуше уста Чехословацама, да их натерају да обуставе своју пропаганду за демократски социјализам. Бојали се да ће заразити целу Средњу Европу, да ће им отети и Мађарску и Пољску, после Југославије и Румуније. Кад су се Бојка и Слободан вратили са Катерине, вести су биле озбиљније. Транзистори су рекли да је цела земља заузета најтежим оруђима и са четврт милиона војника из пет земаља Варшавског пакта (Источна Немачка, Бугарска, Пољска, Мађарска, СССР). То је почело 20. августа у 23 часа. Колико нас је то поразило толико су наш утисак да су Руси погрешили и да су нанели велику штету светском комунизму, можда му задали смртни ударац као напредном покрету – потврдили француски комунисти, најинтелигентнији, и у најизбирљивијој средини, одмах осудили тај корак.

Четвртак, 22. август 1968.

Обично не узимам загребачку *Борбу* ни њихов *Вијесник*, јер Дана не уме да их чита, после прегледне *Полиџике*, али сада сам већ ујутру хтео да нешто прочитам о догађајима. Ствар је крајње озбиљна. Схватили су опасност и талијански комунисти и то су рекли, мада се њихов шеф Лујиђи Лонго налази у Русији, у не много милосрдним рукама. Одмах сам се питао шта кажу Американци, совјетски партнери, у светској политици. Хладнокрвни су и опрезни у оцени. Џонсонове позиције јачају, јер рат у Вијетнаму добија оправдање: ако Руси усред Европе даве најцивилизовану земљу Средње Европе, зашто они не би онемогућавали зауздавање кинеског империјализма у југоисточној Азији? Већ има 7 мртвих и 180 рањених. Дубчек је интерниран у згради ЦК, а [др Честимир] Цисарж,⁴⁸⁴ као главни идеолошки противник, одведен. Тито се одмах изјаснио против ове окупације, врло јасно и енергично. Ипак је забранио све демонстрације. Енглези и Данци предлажу да се ствар изнесе пред Савет безбедности: то

⁴⁸⁴ Честмир Цисарж (Čestmír Císarž, 1920–2013), секретар ЦК КП Чехословачке и председник Националног савета у време Прашког пролећа; 1. септембра 1968. дао оставку на чланство и све функције у ЦК КП Чехословачке. Објавио је књигу: *Patěti: nejen o zákulisí Pražského jara* (Сећања: Не само иза кулиса Прашког пролећа).

не кошта ништа. Совјети су исте ноћи обавестили све савезничке владе, уверавајући их да је то интерно рашчишћавање у Варшавском пакту, и да није уперено ни против кога међу њима, чак ни против Западне Немачке. Тако је радио и Хитлер.

Са Секом Суботић, сада Петковић, разговарао сам о њеном сусрету са Лалетом Ивановићем, после повратка из СССР. Рекао јој да су му наши комунисти као стаж за пензију признали све од 1941. (мада се из немачког заробљеништва вратио 1942. и ступио у Недићеву службу, у Вучитрну). За дрхтање његових руку Невенка-Сека каже да су му и раније дрхтале, као и његовом оцу Душану. Одвратан јој је постао врло рано. Респект према њему изгубила је чим су се венчали, кад се у Паризу, 1936. опио до бесвести од вискија. Она га корила што седи у две партије, иако је у нашој, Народној сељачкој седео у врху. Објаснио је да му то омогућава да не буде ни редовни подофицир ни код комуниста. И она се, као ми, пита: коме сада служи? Иако су му југословенски комунисти опростили што је водио борбу против њих као информбироовац, Бојка нас је затекла у том разговору пред кафаном прекопута главне посластичарнице. Сада сам био слободнији да кажем Секи да је поштујем и волим, зато што је лепа, отмена и поштена. Она је одвратила, духовито: „То није моја врлина, него моја судбина“. – Приметио сам да она не говори као Босанка, већ више као Војвођанка. „Па, мајка ми је Сремица“. Да ли је то утицало и на њен темперамент?

Све страшније вести из Чехословачке. Нове појединости доносе с јужнијег Приморја Слободанови кумови Божа и Милка Сукнајич. Дошли су са сином Приможем. Собом носе транзистор и прате, особито талијанске станице. За коментар дошли код нас Јелица Петровић и Јован Петровић – крајње узбуђени.

Писао сам карте пријатељима, да покажем да остајем у Ровињу, – не очекујем ништа драматично код нас. Вратићемо се кући, по старом плану, 6. септембра – Ивони, Мари-Ани, Маризи, Андре Пратуси (коју похваљујем, управо храбрим у намери да дође у Југославију), младом Франсоа Летеву, који се недавно оженио, Добрили, Боси.

Петшак, 23. август 1968.

Јелица нас позвала да нам измери крвни притисак на једном добром апарату. А слушаћемо и вести на њеном јапанском транзистору. Дани је нашла 175 са 90, а мени 120 са 70. Никад тако низак нисам имао. Она каже да је то повољно. Дани рекла да ограничи сунчање и кафе. Мени дозволила и 3 дневно, место досадашње 2, – и то од недавно.

Чујемо да је председник Слобода,⁴⁸⁵ кога Руси једино трпе – да преговара о новој влади. Окупатор [Иван] Павловски тражио да му за 24 сата створе нову владу, или ће је он поставити. Хоће ли Слобода успокојити Русе и уверити да није било никакве опасности од контрареволуције ни од напада западних Немаца? – У Прагу се одржава тајни конгрес КП. Од 1.500 раније изабраних делегата за XIV конгрес дошло 900, али нико из Словачке: нису их пустили Руси. Хоће опет Дупчека за генералног секретара. Изгледа да су се састали у хали неке фабрике.

Наши приредили јуче велики протестни збор испред Дома синдиката. Говорио, врло живо и разбарушено, Мијалко Тодоровић. За данас заказали седницу ЦК. Треба сви да се изјасне као приликом Резолуције 1948. Биће у Београду, са Титом. Ангажовани и интелектуалци: сви да се ангажују. Бартош, у великој изјави представио ствар са гледишта међународног права: типична агресија.

Субота, 28. август 1968.

Ако општи наслов моје нове серије (после 9 књ. Размишљање о моралу, 3 књ. Медаљона, 12 књ. Политичких успомена) буде *Жив сахрањен*, или *Инџиме*, свака свеска би имала своје име, према периоду који обухвата или главном предмету. Лако ће бити после 1962, јер од тада сам водио Дневник, али дотле ћу морати да пишем по сећању, а испомагаћу се преписком (примљеним и послатим писмима, уколико постоје копије за најважнија писма) и исечцима из новина. Биће то велики, али занимљив посао, – ни идеолошки ни политички. Вечерамо.

Вече смо провели код Петровићевих. Јован хоће да прави још један Данин портрет, светлији него први. Она се брани, али видим да би радо оставила свакој кћери. Од мене остају три, – један мрачан, и сваке године ће бити све тамнији, због рђавих боја. Волео бих да добијем једну ведрију Дану, ако Јован остане при своме предлогу...

У Југославији има много туриста из Чехословачке. Новине апелују на наш свет да им помогне. Сви се труде. Саобраћајна предузећа их превозе

⁴⁸⁵ Лудвиг Слобода (Ludvig Svoboda, 1895–1979), чехословачки државник, армијски генерал; за време Првог светског рата прешао на страну Руса и ступио у чехословачку легију; од 1920. у чехословачкој војсци. Одмах после нацистичке окупације укључио се у илегални покрет у Моравској; 1939. прешао у Пољску, затим у СССР, где је организовао први чехословачки батаљон и са њим учествовао у ослобођењу Чехословачке; 1945–50. био је министар народне одбране; у време култа личности смењен је са свих положаја; 1955. постављен је за начелника војне академије. Од априла 1968. до маја 1975. председник Чехословачке Социјалистичке Републике. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 327.

бесплатно само кад покажу пасош. У неким хотелима их госте без плаћања. – Као да су се Чехоси нешто прибојавали. Како би се иначе нашли у иностранству, и то у Југославији њихова четири министра: подпредседник владе, министар спољних послова [Јиржи] Хајек⁴⁸⁶ и још двојица? Хајек одмах кренуо за Њујорк, на Савет безбедности, на заседање које већ почело. Ово подсећа на 1914, кад су Масарик, Бенеш и Штефаник⁴⁸⁷ отишли на Запад, а Крамарж⁴⁸⁸ и др. остали у Прагу, за случај да рат добију централне силе.

Недеља, 25. август 1968.

Био сам уверен да ће *Иншима* бити мој оригиналан наслов за низ књига. Међутим, у данашњем НИН-у, налазим један мали поднаслов „Мале интима“ са историјом неке жене без стана. *НИН* ретко читам, па не знам да ли је та рубрика постојала и раније. – Увече код Удовичићевих гледамо епизоду „Сребрна кашика“ у Саги о Форсајтима. Не уживам довољно, јер сам преводио Немцима који су гости, пријатељи Ђанини – Вернерови: мајка, врло симпатична, муж и син студент. Покушали су да станују другде, али су побегли од нечистоће. Код Ане је сада врло лепо: све су уредили и унели.

Понедељак, 26. август 1968.

Дошла је најзад фамозна лицитација. Слободанов III спрат није изложен продаји, али први (Максимовић-Живанић) јесте. Слободан је ишао да види како то тече. *Мирна* (фабрика рибљих конзерви је прихватила основну цену – 3.200.000), али су садашњи закупци изјавили

⁴⁸⁶ Јиржи Хајек (Jiří Hájek, 1913–1993), чехословачки политичар, министар спољних послова током Прашког пролећа. После 1968. поднео је оставку на министарски положај. Радио је у Институту за историју Чехословачке, и на Карловом универзитету. Био је директор Института од 1969. до 1973, када је уклоњен и пензионисан.

⁴⁸⁷ Милан Растислав Штефаник (*Milan Rastislav Štefánik*, 1880–1919), словачки астроном, политичар, генерал француске армије; 1914–18. организовао је чехословачке легије у Србији, Румунији, Русији и Италији, а 1918. противсовјетску интервенцију у Сибиру; био је члан Народног већа у Паризу и први чехословачки министар народне одбране; заједно с Масариком и Бенешом сматра се за оснивача Чехословачке.

⁴⁸⁸ Карел Крамарж (*Karel Kramář*, 1860–1937), чешки политичар. Био је представник, и од 1897. лидер велике чешке политичке партије Млади Чеси у аустријском царском парламенту. Током Првог светског рата затворен је због издаје Аустроугарске, али је убрзо ослобођен под амнестијом. Године 1918. водио је Чехословачки национални одбор, који је прогласио независност 28. октобра. Крамарж је постао први премијер, али је поднео оставку наредне године.

да они имају право првооткупа, а закуп им није истекао. Прошло је 10 година, али имају још право да користе, пошто су у оправке инвестирали више од 200.000, а и раније су се пријавили да купе. Слободанов случај је истоветан, али његов утисак је да се сваки случај решава по другом начелу. III спрат ће бити изложен продаји крајем септембра. Слободан мора да дође, ако може да спасе овај стан који нам је лепо послужио десет година. Обећао сам да му понудим један милион, а у преговорима је да једном суседу уступи највећу собу за 2/5 излицитиране цене, ако остане на њему. Без тога не би могао да га задржи: изложени ће бити великим трошковима у Доситејевој 13, а тамо има још и нешто дуга.

Свобода није смео да узме сву одговорност, па је тражио да у Москву дођу на преговоре и Дубчек и [Олдриж] Черњик⁴⁸⁹ (председник владе) и Смрковски⁴⁹⁰ (пред Парламента). Руси опет тражили да дођу и њихови експоненти у ЦК – колаборационисти. Постоји намера да окупационе трупе остану на западној граници Чехословачке, у Источној Немачкој, чак и ако и кад се повуку из саме земље. Наши комунисти се држали храбро и у ЦК. Поред Тита, чули се Вели Дева,⁴⁹¹ Мика Трипало, Светозар Вукмановић Темпо, Марко Никезић, Оскар Давичо, Мирослав Печујлић, Цвијетин Мијатовић, Богдан Осолник,⁴⁹² Кемал Сејфула⁴⁹³ и други. Сви били енергично против инвазије.

⁴⁸⁹ Олдриж Черњик, премијер Чехословачке уочи Прашког пролећа 1968.

⁴⁹⁰ Јосеф Смрковски (*Josef Smrkovský*, 1911–1974), чехословачки политичар и члан реформског крила Комунистичке партије током Прашког пролећа 1968, председник Народне скупштине.

⁴⁹¹ Дева Вели (1923–2015), политичар, члан ЦК СКЈ. Од 1941. активно радио у НОП-у, у коме је обављао разне војно-политичке дужности. По ослобођењу завршио је Вишу привредну школу; био је на разним политичким дужностима у Покрајини Косово и Метохија: председник Задружног савеза, председник Покрајинског већа Савеза синдиката и председник Покрајинског комитета СК Косова и Метохије. Биран је за члана ЦК СК и Извршног комитета ЦК СК Србије и за члана ЦК СКЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 604.

⁴⁹² Богдан Осолник (1920–2019), дипломат, универзитетски професор, судија, публицист и културни радник. У НОБ од 1941. По ослобођењу главни уредник *Људске правде*, помоћник савезног министра за науку и културу, секретар СИБ-а за просвету и културу, генерални директор и главни уредник *Комуниста*, посланик и председник Одбора за спољну политику Друштвено-политичког већа Савезне скупштине, потпредседник Савезног већа Скупштине СФРЈ. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 898.

⁴⁹³ Кемал Сејфула (1921–1978), македонски и југословенски политичар. Учесник НОБ од 1941, обављао разне војне и политичке дужности. После ослобођења завршио је Вишу политичку школу „Ђуро Ђаковић“. Био је потпредседник Президијума АСНОМ-а, републички и савезни посланик, члан ЦК СК Македоније и ЦК СКЈ, члан Врховног суда Македоније, градоначелник Скопља, министар у македонској влади, амбасадор Југославије у Замбији и Боцвани.

Јављено да се Тито састао у Вршцу са Чаушеском.⁴⁹⁴ А шта је са румунско-чехословачким уговором о пријатељству и узајамној помоћи, који је закључен сада, кад је Чаушеску био у Прагу, одмах после Тита. Можда су ове две посете незгодно пале, као провокација. Пита се човек: зашто су ова двојица ишли у тако критично време, и зашто Чехословаци нису одложили за боља времена ове посете? Совјетски листови почели да нападају Румунију и Југославију. Напао нас и Фидел Кастро, ма да је, као и Кинези, осудио корак петорице из Варшавског пакта. Сартр се одлучно изразио против ове окупације и назвао је ратним злочином, о коме ће расправити Раселов и његов суд. Кинези нападају Русе, као савезнике САД, али и Чехословаке као ревизионисте. Кастро нас напада као агенте америчког империјализма. Исти гласови, наравно, из Албаније. – Де Гол критиковао окупацију, али врло уздржљиво. Као да има неку гаранцију, да се тако што неће поновити са латинском Румунијом. Можда му је згодно да Чехословачку држе Руси, боље него да Немци дођу у ново искушење, слично 1938. и 1939. Или му ласка што су га Руси обавестили о инвазији исте ноћи?

Ушорак. 27. август 1968.

Лицитација се наставила. Ђорђе Раденковић, директор *НИН*-а није умео да се снађе, или му није било стало да задржи свој стан у Ровињу. Сваки случај решаван на други начин, махом неправилно.

Дуго нас тражио, најзад нашао Пироћанац др Љуба Влатковић, Ацин школски друг. Он је остао комунист, чак са слабостима за Русе. Као стари војни лекар, мисли да Руси без јаких разлога не би покренули 600.000 људи под пуном опремом и са најтежим оруђима. Значи да је постојала опасност да упадну западни Немци. Он још верује да је цела политика Запада уперена против Словенства и против православља. Ја га узалуд уверавам да Руси само коче процес распадања њихове превласти у Средњој Европи. После Чехословачке би изгубили Мађарску и Пољску, потово Румунију, као што су изгубили Југославију. Он увиђа да је то штетно за комунизам, али сматра да је и са социјализмом и са комунизмом свршено већ 1948. За њега су Чаушеску и Дупчек агенти Запада.

⁴⁹⁴ Николае Чаушеску (Nicolae Ceau escu, 1918–1989), румунски државник; члан КП Румуније од 1936. После ослобођења Румуније, 1944–45. секретар ЦК Савеза комунистичке омладине Румуније; члан ЦК КП Румуније, заменик министра пољопривреде, заменик министра народне одбране, од 1955. члан Политбироа КП Румуније, а од 1965. њен генерални секретар; од 1967. председник Државног савета, а од 1975. истовремено и председник СР Румуније. Насилно је свргнут с власти 1989.

Невероватни су ти стари комунисти: никако да прогледају. Не вреди полемисати.

Радије разговарамо о нашој, нарочито о његовој младости. После матуре у Београду, био је учитељ у Славињу. Комите из Вртопа му припретиле да иде, иако су чули од Словињаца да је добар човек. Покорио се и прешао у Шугрин. Тамо га опет вијао курјак у дубоком снегу. Једва спасао главу, јер курјак отишао у правцу одакле ветар доноси звук звонаца на овновима. Као дечак је риљао и вадио арпаџик газдама по 15 сати за пола динара дневно. Као привремени учитељ имао 60 динара месечно. Рођен је у Великом Јовановцу, као и владика Василије (ранији Тихомир), али се школовао из Нове Мале, где су га примили имућнији рођаци. Кад је напустио учитељску службу, уписао се на Технички факултет, неко време ту остао, па прешао на медицину. За време првог рата, био одведен у Бугарску. Северна Бугарска врло богата земља и људи нису рђави. Њих, младиће из Пирота, нису терали много да раде. Нарочито их штитио неки резервни радник, социјалист. Дуго остао у преписци с њим после рата. — Зна да је Милан Пироћанац по мајци из Шугрина, а да је и мајка Јована Ристића, шефа либерала, била Пироћанка. Развијеност Словенаца објашњава тиме што су изоловани у удољини између великих брда и што су многи ишли у печалбу и доносили нове навике. Ја сам опет чуо да је Славиње било средиште за трговину овцама, које су Куцовласи доводили с Југа на летњу прохладну испашу.

Сећамо се његовог и Ациног друга Добривоја Алимпиха, који је пре неколико година овде био као његов гост. Умро је рано зато што је пио, помало али стално. Боље да се повремено опијао!

Пишем Деми и шаљем пуномоћије да прими моју помоћ у СИБ-у за септембар. Пишем по једну карту Милутину Ристићу, Љубици, Биси (Рајчић). Свима јављам да одавде полазимо 6. септембра, да би Дана преузела Стелу, кад Дафне поново почне да ради.

Бојка овде срела кћер Слободана Суботића. Она у Паризу срела, заједно са мужем лекарем, сина наше Ивоне. Он се распитивао о мени, као пријатељу његове мајке. Рекли су нешто мало, колико су знали. Ивона се код своје деце хвалила како је била примљена у Југославији. Њен син се жалио због судбине Француза у Алжиру. А не осећају се добро ни у Француској: изолују их, одбацују.

Среда, 28. август 1968.

Наши млади Јовановићи одлазе из Ровиња. Провешће два-три дана у Новој Горици код кумова Сукнарис. После иду у Београд, да се најзад

населе у Доситејевој 13. Привремено ће Слободанова мајка остати у Лазаревићевој 6, а и Слободан ће одлазити због телефона и посете. Школе почињу за [Бојку] мајку и за сина, а и сређивање новог стана.

У Москви споразум о постепеном повлачењу окупационих трупа из Чехословачке, али кад окупатори буду нашли да су се прилике довољно средиле, да је „контрареволуција угушена, да је Чехословачка способна да се сама брани од Западних Немаца...

Четвртак, 29. август 1968.

Најзад писмо од Дафне (од 27), прво после кратког извештаја да су стигли кући. Дана већ бринула. Јавља да се многи питају зашто ми у овој ситуацији остајемо у Ровињу, Веља Јеленковић телефонирао из Сомбора. Најзад рекао да га умирује моје држање, пошто сам ја за њега барометар о стању и развоју догађаја. Многе позивају у војску и не пуштају војнике који су дослужили. У Београду су људи доста уплашени, да не дође и код нас до инвазије. – Новине јављају да се окупација продужује и да се не зна кад ће престати. Сећам се речи Мирјане Павловић: „Из тих канџи се лако не излази“.

Јелица донела свој транзистор. Успева да нађе Београд, депресија у Чехословачкој. Тражи се неки компромис. Читамо Дупчеков говор: морамо да будемо реални, разумни, да увидимо стварност.

У *Полицији* последњи део мемоара Ђорђа Карађорђевића, а изићи ће све у облику књиге, код *Просвете*. Мало шта ново смо сазнали, нарочито скоро ништа о његовом животу у Топоници. Занимљиви судови о кнезу Павлу. Александар – да је вешт, лукав и похлепан; Черчил – да је перфидан; Ђано⁴⁹⁵ – да се нада престолу од Хитлера.

Јелица се сећа своје младости у Паризу. Шеф лекар Лелонг јој се допадао, одушевљавала се за њега, волела га. Ни он није био равнодушан, али га преотела друга. Сада је велики ауторитет.

⁴⁹⁵ Галеацо Ђано (Galeazzo Ciano, 1903–1944), италијански политичар. У октобру 1922. учествовао је у фашистичком Походу на Рим, да би потом отпочео дипломатску службу; 1935. постао је министар за пропаганду и члан Великог фашистичког већа, а 1936. и министар спољних послова. На седници Великог фашистичког већа 24. јула 1943. гласао је за резолуцију која је отворила пут рушењу Мусолинија. После капитулације Италије није успео да побегне, већ је ухваћен и предат суду фашистичке Италијанске социјалне републике, која је успостављена у северној Италији, где је и стрељан.

Петшак, 30. август 1968.

И даље зло у Чехословачкој. *Литерарни лист*, недељно, са огромним тиражом од пола милиона, неће излазити јер се не мире са цензуром. А цензуре мора бити. Талијански и француски комунисти се не само ограђују, него и осуђују војну интервенцију. Шеф уједињених социјалиста, који су се много експонирали у мају, за студентске демонстрације, Рокар, поздравља став комуниста, а Ги Моле каже да сарадње са комунистима не би могло бити, да нису тако учинили: сада је пала једна сметња за нашу сарадњу. Први пут за 48 година, од кад постоји, француска КП се десолидарише са Москвом. То је најважнији резултат војне интервенције у Чехословачкој.

Страховит удар светском комунизму.

У Прагу је велика тешкоћа: два централна комитета, како направити један? Тенкови су се повукли у споредне улице, али још држе зграду ЦК и радија.

Увече смо били код инж. С. Петковића-Баћка и Секе-Невенке Суботић. Није нам се свидео њихов син Вава: бахат, неучтив, у најгорем периоду. Сека не жали много Дупчека: и он је комунист! То ме сећа на речи проф. Милана Влајинца у септембру 1923. кад је у Бугарској беснео грађански рат и кад је погинуло 25 или 30.000 сељака и радника, после касног покушаја да руше Цанковљев⁴⁹⁶ режим: Нека се убијају међу собом, мајку им бугарску! Причамо им о Ивониној љубави и о моме роману. Сека жели да га чита.

Субота, 31. август 1968.

Чудни коментари о држању западних сила. Раније А[лександар] Ненадовић из Њујорка, сада Д[ушан] Пешић⁴⁹⁷ из Лондона: две велесиле (САД и СССР) поделиле свет на своје интересне сфере, отприлике докле су чије трупе допрле у рату, како у Европи, тако у Азији. Неће да сметају једна другој. Пало ми у очи да ЦК СКЈ, у својој резолуцији са Х седнице

⁴⁹⁶ Александар Цанков (1879–1959), бугарски политичар, председник владе 1923–26; организовао фашистички преврат 1923, којим је оборен и убијен Александар Стамболијски, ставивши КП Бугарске ван закона. Био је на челу фашистичких и профашистичких снага у Бугарској све до 1944, кад је емигрирао. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 864.

⁴⁹⁷ Душан Пешић (1932–2019), новинар. Био је главни и одговорни уредник и директор *Младости*. У *Полицији* је од 1965; био је дописник из Лондона, Париза, Москве, као и заменик главног и одговорног уредника и директора. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 988.

такође, у последњем параграфу говоре о интересним сферама, отворено обележеним или прећутним. Ми им не признајемо право да одлучују о судбини других на рад. Сви објашњавају догађај са вољом суперсила да се не сукобљавају, тим пре што је и једној и другој стало да се ограничи атомски клуб, да се спречи „дисеминација“, да се прекине трка у изградњи скупих ракета и база за лансирање. Због Чехословачке неће сукоб са Русијом ни Вилсон, ни Де Гол: зато су тако хладнокрвно примили ову инвазију. Џонсон има тренутно две ствари пред очима: успешно водити рат у Вијетнаму и добити председничке изборе за свога Хамфрија.

Друга идеја: Чехословачку од Немаца могу бранити само Руси, јер су најближи и највише заинтересовани да се Немци не уједине и не ојачају. У Минхену [1938] су после жртвовали Чехословачку из страха од Руса, а сада је жртвују из страха од Немаца. Руси више нису опасни за Запад, јер су сувише заузети опасношћу од Кине. Више него однос снага у Европи, променила се ситуација у свету. Кина је Русима за леђима, страшна.

Бојка одмах телеграмом известила да су стигли у Београд.

Препричавамо шта нам г. Баћко синоћ причао о томе како се дресирају пси да воде по граду слепе људе.

Недеља, 1. септембар 1968.

Џонсон ипак проговорио. У спремљеном говору за демократски збор за Сент Антонио додао, у хеликоптеру, упозорење Совјетима: ни његова ни икоја америчка влада неће трпети да совјетске или друге трупе лутају по Европи – поводом гласова да се спремају да упадну у Румунију. Помињана је и Југославија. Џонсон није прецизирао. Тако дакле: Чехословачку могу, али даље не! Отуда толика смелост Чаушескуу и Титу! Румунију не даду због петролеума и Црног мора, и латинска је земља, а нас због Јадрана, Трста и Грчке. Сем тога, ми смо и купци фабриката и продавци сировина, а Чехословаци су само продавци, дакле конкуренти Запада.

Ипак су се Тито и Чаушеску састали у Вршцу и један и други спремају свенародну војну одбрану. Свака наша република врши организацију у том погледу. Сазван је и пленум председништва и Извршних одбора Социјалистичких савеза. Кад је зло – Народни фронт је одједном важан!

Гледали [смо] епизоду „Штрајк“ – Форсајте, па слушали вести о Чехословачкој, – први пут на телевизији. Нису ништа показали, као раније, али дали врло енергичне изјаве наших. Саопштили како московска телевизија оштро напада Југославију – што брани чехословачку

контрареволуцију и што се нашла на истим позицијама са западним империјалистима и немачким реваншистима.

Понедељак, 2. септембар 1968.

Са др Љ[убомиром] Влатковићем. Сада је дискретнији: не напада више Дупчека, Чаушескуа и Тита као провокаторе: изазивали Русе да предузму војну окупацију, и обрукају себе и комунизам. – Од старих је чуо да мој отац води порекло из Висока. Не чуди га да сам у Словињу нашао човека кога зову Ђушпија, као оца.

Пуно писама. Демо више од 3 велике стране. Чуди се што се тако дуго нисмо јавили у оваквој ситуацији. Тамо су сви забринути и уплашени. Он, који се брзо и лако узбуди, овога пута био необично миран: код нас неће бити ништа. Писали још: Дафне, Боса, Милутин Ристић (доћи ће 15. 9, на челу носилаца албанске споменице, – на гроб Незнаног јунака поводом 50-годишњице пробоја Солунског фронта. У *Полиџици*: изводи из књиге Храбака и Драгослава Јанковића о Србији у ратној 1918. Демо још: да се за 1.9. очекује напад на Румунију. Вратили се сви с годишњег одмора. Посетили их Добрила и Влајко и Дафне са Стелом: Тако, рећи ће Добрила: код Наде уме да дође, а код њих никад. У стври, донели поклон Лилики, јер је Беба раније то учинила за Стелин рођендан. Беба поново иде као тумач за југословенски павиљон на јесењем сајму у Лајпцигу. Уосталом, Дафне воли Бебу, као и ми.

Почастили смо г. Сегариона скушом прженом на Данин начин (без зејтина, на врелом тигању) и блитвом са кромпиром и финим панином, који ми никад не купујемо. Послеподне нам дошао у посету, по позиву, као сваке године пред наш повратак. Дана с њим говори немачки, који је он научио у војсци кад су овде владали аустријски, ја талијански. Он увек тврди да ове године говорим боље него прошле. (Одсад ћу чим стигнем купити талијански лист из Ријеке *La vere del popole* и читати. До сада сам се лењио, а било је добро да освежавам и учим тај лепо језик. Стари Сегарион има 80 година, не ради више берберски занат, али све прати. Много зна из историје. Овога пута се највише распитивао о становницима зграде Мосато 4: ко је ко од домаћина, а ко су гости који им долазе. Нарочито га интригира млађи лепо човек који гостује код гђе Милесе Максимовић и њене мајке гђе Сариф. Објаснио сам: адвокат из Београда, који јој помогао код лицитације. Њему као да је нешто сумњиво: дуго остаје и много лепих ствари му спремају за јело. Пита и за сина Ђорђа-медицинара, који, ван сезоне, доводи „вереницу“. Кажем му да гђа Милеса хвали сина – добро учи а још ради за новац код Американаца, све врсте послова, особито ноћу, али лепо зарађује. Г. Сегарион ме пита шта сада пишем у Ровињу.

Показао сам му овај Дневник, X књигу, и он каже да и сам води одавно Дневник: ко му је био од муштерија, с ким је шта разговарао и шта је читао. Сви су му помрли, како родбина тако пријатељи: нема с ким да разговара о догађајима: зато пише. Има рођаке у Италији, али нико не долази овамо. Један каже: не могу да узимам пасош да бих дошао својој кући.

Ушорак, 3. септембар 1968.

Први број *La voce* обавештава ме: у Вашингтону се покренули Дин Роск разговарао са [Анатолијем] Добрињином⁴⁹⁸ пет часова, у два маха. Спокојнији су после тога, мада није ништа објављено. Руси категорички нису обећали да неће окупирати Румунију и Југославију: од њих се то не може ни очекивати. Вероватно неће напасти. Валеријан Зорин (човек из Прага у фебруару 1940; као Микојан и Суслов у Пешти у октобру 1956) изрично изјавио да немају намеру да улазе у Румунију. (Де Гол се интересује за ту земљу, у којој недавно био тријумфално дочекан, као Тито у Прагу скоро непосредно пред инвазију). Новине јављају да се у Прагу живот полако нормализује, с тим што свако има своје тумачење терена. *La Voce*: председништво ЦК КП Чехословачке узело да редигује документ о томе шта треба да се уради да би се трупе што пре повукле: да се задовоље захтеви споразума у Москви. Главно је да не буде полемике са чланицама Варшавског пакта. Жале се они и даље нападају у својим листовима, о Чехословачкој не могу да одговарају и да се бране. („Бију а не дају плакати“). Чеси истичу да преузете обавезе морају извршавати *обе стране*.

Четвртак, 5. септембар 1968.

Јова Петровић прича о Ђорђу Карађорђевићу кад је био млад. Код ковача Савића, близу хотела „Балкан“ узео цирклу и на комаду плеха нацртао колики комад у кругу, треба да му исече, затим тражио сатару, али довољно јаку и оштру да једним замахом може Пашићу одсећи главу. Пријатно му је што се лепо изражава о краљици Марији⁴⁹⁹ у својим

⁴⁹⁸ Анатолиј Добрињин (Анатолий Фёдорович Добринин, 1919–2010), совјетски дипломата; од 1962. до 1986. био совјетски амбасадор у Вашингтону.

⁴⁹⁹ Марија Карађорђевић (1900–1961), југословенска краљица, супруга Александра I Карађорђевића Ујединитеља и мајка последњег југословенског краља Петра II. Била је веома образована. Пре удаје имала је титулу принцезе од Румуније, а као праунука британске краљице Викторије била је у родбинским односима са свим европским краљевским кућама. За време Првог светског рата радила је са мајком у болници, негујући рањенике. Пошто се звала исто као и мајка, била је позната и по надимку Мињон.

Мемоарима, док се раније говорило да је нападао. Сада је хвали као узорну мајку. Ја се опет сећам 1922, кад се Александар женио. У париском посланству је пред нама чиновницима критиковао брата што узима Румунку: „Ни у тикви суда, ни у Влаху друга“. Сигурно није знао да је то хрватска пословица и да се односи на Србе. Што се тиче „Влашке улице“ код Каптола у Загребу, то је дошло због мајстора из Италије који су градили катедралу. И данас су за Словенце, можда и за друге кајкавце, Талијани – Лахи. А ја сам слушао Анту Трумбића кад је о сточарима из свог изборног среза (Имотски) говорио да би „наши Влахи требало да пређу на православље“. Не знам зашто. Сироте Влахе сви бацамо једни другима, као на Западу сифилис или буба-швабе, или одлазак „без збогом“, french leave: filer à l'anglaise; [збрисати на енглески начин;]

Мало се ко отима и да буде цинцарин. Сем Аце Лeko.

Стигао је *Monde sélection* за 21–28 август. Пуно крајње занимљивих и важних обавештења. Инвазија Чехословачке је имала јатаке у чехословачкој полицији (остаји од Новотног), у самом Централном комитету који су знали ([Драхомир] Колдер,⁵⁰⁰ Индра,⁵⁰¹ [Мирослав] Шулек,⁵⁰² директор ЧТК, [Олдрих] Швестка⁵⁰³ (уредник *Руге љраво*). Кадар се опет стављао као пријатељ и посредник, а већ знао кад се срео тајно са Дупчеком. Уводни чланак „Рана неизлечива“ на телу и души Чехословака

⁵⁰⁰ Драхомир Колдер (*Drahomír Kolder*, 1925–1972), чехословачки политичар, један од лидера Комунистичке партије Чехословачке, посланик у Народној скупштини ЧСР, министар у влади ЧСР, једна од главних личности колаборационистичке просовјетске струје у КПЧ током Прашког пролећа 1968.

⁵⁰¹ Алоис Индра (*Alois Indra*, 1921–1990), чехословачки политичар, члан Председништва ЦК КП Чехословачке, председник Савезне скупштине, министар у влади ЧСР, председник Државне комисије за планирање, министар саобраћаја до јуна 1968. када је именован за председника ЦК КП Чехословачке, ради припрема за оснивање Комунистичке партије у Чешкој. Током августовске инвазије трупa Варшавског пакта играо је неславну улогу – потписао тзв. позивно писмо, којим просовјетска фракција Комунистичке партије тражи помоћ у одбрани од контарреволуције. Одмах након инвазије безуспешно је покушавао да формира колаборациону, потпуно неуставну, радничко-сељачку владу, због чега није поново изабран у ЦК КПЧ. По завршетку преговора између чехословачких и совјетских лидера постао је најпопуларнији и најконзервативнији комунистички политичар.

⁵⁰² Мирослав Шулек, директор Чехословачке прес службе (ЧТК) 1962–1969, почетком Прашког пролећа искључен је из Савеза новинара Чехословачке због сазнања да је он, по пријему вести о инвазији, припремио поздравни говор већ у току ноћи.

⁵⁰³ Олдржих Швестка (*Oldřich Švestka*, 1922–1983), чехословачки новинар, политичар, високи функционер КП Чехословачке. Од 1945. до 1958. уредник, а од 1958. до 1968, као и од 1975. до 1983. главни уредник дневника *Руге љраво*; од 1969. до 1971. главни уредник партијског часописа *Трибуна*; 1968. представљао је конзервативно крило КП Чехословачке и сматрало се да је знао за припремање инвазије на Чехословачку.

и затегнутост опет почиње, као 1956, као 1962. (Куба). Сада Де Гол неће моћи да прими Брежњева, као што се очекивало. 1961. Хрушчов рекао В. Липману да СССР нема ништа против да САД интервенишу у Куби. 1968, Косигин Хариману: ви не дирајте Сев[ерни] Вијетнам, ми нећемо Јужни. (Нису никад Америкамци бомбардовали Северни). Руси пустили Џонсона да уреди ствар у Доминиканској Републици. Роск јавно рекао да Американци не могу ништа да учине за Чехословачку, – пре инвазије. Андре Фонтен се сетио 1555, у Аугсбургу: свака немачка државица ће имати веру свога владара: *cuius regio, cllius (eises) religio*. Данас: злочин бити комунист, злочин не бити њихов послушник. Економски разлози за пасивност Запада: Москва ради са Западном Немачком, тврђавом милитаризма. Британци, Талијани, Французи тргују са источно-европским државама. Американци су многе разговоре почели са Кремљем, судбоносно – атом, ракете, скупи апарати за репресалије. У Јалти нису сфере подељене, само Немачка међу окупаторске силе. О Пољској било речи између Стаљина и Черчила. Труман прешао преко Стаљиновог обећања о подели власти у Пољској, јер му Руси требали да се победи Јапан: дао му свих 95%. Стаљин презирао Француску. Американци и Британци испословали да и они добију зону у окупираној Немачкој: У октобру 1944. Европу су делили Черчил и Стаљин (*Мемоари Черчилови то цинично признају*). А Стаљин њему Бугарску и Румунију, где су совјетске трупе већ биле за Мађарску и Југославију 50 – 50, и „Стаљин би се тога држао да је стајало до њега“. О Чехословачкој није било речи ни тада, ни у Јалти, ни у Потсдаму. Сам Бенеш је узео Клемента Готвалда⁵⁰⁴ за председника владе, јер је хтео зближење с СССР. Јалта је била само неизбежна последица односа снага на фронтима. Европа је изгубила снагу и морала да тражи помоћ од једне или друге супер силе. Блокови су одраз односа снага из 1945. Сада се прилике измениле. Болшевизам постао конзервативан, понаша се као колонијална сила коју изненадила побуна потчињених. Тако је и са Американцима у западној хемисфери и на крајњем Истоку. Нема ништа од Де-Голове паролe „*detente, entente, coopération*“ [„попуштање, договор, сарадња“]. Велике речи и тријумфални

⁵⁰⁴ Клемент Готвалд (*Klement Gottwald*, 1896–1953), чехословачки политичар и државник, комунист. После Првог светског рата био секретар социјалдемократске организације у Брну; члан КП од оснивања 1921; 1924. уредник *Правде*, органа КП у Моравској Острави; од 1925. члан ЦК КПЧ, од 1926. члан Политбироа, а од 1929. генерални секретар; на VII конгресу Коминтерне изабран је за једног од секретара; од VI конгреса КПЧ радио је на оснивању Народног фронта за уједињење радних маса на сузбијању фашизма. Од новембра 1938. до ослобођења Чехословачке био је у Москви. По повратку био је заменик председника, а затим и председник владе; председник КПЧ, а после Бенешове смрти и председник ЧСР, до своје смрти. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 539.

дочеци не мењају однос снага. Излаза могу бити само два: стални рат (Мао Це Тунг) или уједињена Европа, способна да чува своју безбедност сама. Сазнао сам још из *Монга* како су Руси обавештавани о догађајима. Званично су их лагали, али многи слушају стране радиостанице, па чују и то да су француски и талијански Централни комитети, а не само „поједини другови“, као [Луј] Арагон, Елза Триоле, Роже Гароди⁵⁰⁵ и слични. Дате су и многе паролe и шале које су се виделе и чуле у Чехословачкој на рачун окупатора. У нарочитом чланку је показано како је еволуисана француска комунистичка партија од 1920. даље у односу на Москву. Објашњено је да Запад не примењује економске санкције зато што су Енглези, Французи, Талијани почели велике послове са Русима, као и Западни Немци, и не би хтели једни да прекину, ако то не учине и други. Енглески лицемери су једино отказали неколико руско-британских културних приредаба. Тај *Монг* је донео величанствену хронику о „Мају у Француској“ – поводом „прве револуције у постмарксистичкој епоси“. Комунизам се сматра као конзервативна и преживела ствар. Најбољи људи у часопису *Esprit* траже нове револуционарне формуле, и то у броју који је изишао на дан Духова, кад се Христос јавио ученицима.

Код Јове Петровића смо видели Швајцаркињу која се 1922. удала за Пироћанца Јову Ставре Станковића. Имали су два сина. Један је погинуо као партизан, а други живи и ради у Београду. Госпођа Станковић говори српски боље од гђе Габи Петровић која је дуже живела међу нама.

Код Јелице још веће изненађење. Вечера у част нашу и г. Стојана Аралице⁵⁰⁶ и његове Швеђанке. Јелица је томе придружила новинарку-

⁵⁰⁵ Роже Гароди (Roger Garaudy, 1913–2012), француски марксистички филозоф и политичар; као професор филозофије радио у Албију, Алжиру и Паризу; држао предавања на факултету књижевности у Клермон-Ферану; од 1965. био је професор на факултету књижевности у Паризу. Члан КП Француске од 1933, а ЦК КПФ од 1945; посланик у првој Националној скупштини; члан Политбироа ЦК КПФ; потпредседник Националне скупштине; сенатор; директор Центра за марксистичке студије и истраживања. Од 1968. је у отвореном сукобу са ставовима руководства КПФ о савременом развоју производних снага и прилагођавању КП таквом развоју; разилази се у оцени савремених токова у међународном комунистичком и радничком покрету и у одређивању француског пута у социјализам. Централно питање за њега је плуралитет модела, тј. различитост путева у социјализам. Од 1974. уређује часопис *Социјалистичке алтернативе*. Гл. дела: *Велика рекрејивница социјализма, марксизам 20. века, За француски модел социјализма*. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 489.

⁵⁰⁶ Стојан Аралица (1893–1980), сликар, члан САНУ, дописни члан ЈАЗУ. У ликовни живот ступио 1912, а 1914–20. држао у Загребу приватну школу. На почетку је под утицајем минхенске и париске школе А. Лота, а доцније постимпресионизма. У последњој фази приближава се сликарској апстракцији. – *Мала енциклопедија*, књ. 1, 105.

болничарку гђу Ернст, родом из Анзоса и њеног сина студента, 19 год. Она је са нама славила свој 50. рођендан, ма да је свежа, крепка и весела као да је старија сестра свога сина. Главни гост је била гђа Стана, удовица Душана-Јована Стојановића, коју знамо из 1927. кад је радила као зубарка код дра Милоша Ђ. Поповића. Има у Београду два сина – један ради са светским успехом рационалну механику, други је лекар. Гђа Стана је зрела, присебна и врло образована жена. Била је у Америци, говори енглески. Прати догађаје у свету и код нас. – Г. Аралица је кум Стојана Прибићевића, који станује код њих кад је у Београду. Пренео је у Батајницу посмртне остатке стрица Адама, а за 1. септембар је било утврђено да се у Милановој и Ружиној гробници сместе Светозарови из Прага, кад су избиле чехословачке неприлике. На Ружином погребу је Стојан обећао да ће нас посетити: можда нас је тражио док смо били у Ровињу. Због рођендана гђе Ернст окусио сам „руское шампанское“ и није ме одушевило као француски шампањ који је г. Аве, наш стари сват, служио после нашег венчања 21. XI 1919. Причали смо Љ[убомиру] Влатковићу, који је познавао браћу Вујовиће и њихову сестру Живку, да нам је венчани кум био Раде (сву тројицу је Стаљин побио као троцкисте).

Четвртак, 5. септембар 1968.

Оставили смо Томишићевима кључеве од Слободановог спрата. Управо су отишли на студије њихова млађа Нада са вереником Бруном, у Љубљану. Она нема пуних 17, а он има 26 година. Старија Зденка је у Енглеској – ради као кућна помоћница и учи језик. Ићи ће мало и у Немачку, да усаврши и тај језик који је овде учила у школи. Они су проширили и уредили своје просторије, па лепо издају странцима. Гђа Ређина све ради сама, па и шије за децу, себе и друге, и још одлази у поље да помогне Тонију кад користи годишњи одмор (из творнице боксита) за свој виноград. Вредни и способни људи. Прави истарски Словени, сељаци, староседеоци. Читам да су најзад и Французи упозорили Совјете да не смеју закорачити даље. Вероватно су их узнемирили пет совјетских ратних бродова који су прошли кроз Дарданеле. И Југославији је предата руска нота, вероватно да протестује што наша штампа напада агресију и инвазију. Тас није саопштио вест о тој ноти.

Петак, 6. септембар 1968.

Спремни смо да кренемо на аутобус у 11,30, за Пулу, одакле треба да се укрцамо у воз за Београд. Синоћ нам је била гђа Пава Маринковић и

причала занимљиве случајеве које су имали у Институту за судску медицину, где је она дуго радила са гђом Богићевић и са Жаном. Много нам је говорила о Жаниним способностима и о њеној привржености родитељима и сестрама. Претерано се узбуђује кад неко од њих има неприлика или болује, а потпуно се избежуми од жалости кад неко њен умре, чак и кад је то била свекрва. Сви су је грдили, чак и сам Слободан, син покојнице. Ми смо видели како је била уништена болешћу малог Мишка, од 4 године. Гђа Пава се чуди и њеној слабости према пријатељици Нади, супрузи Слободановог друга Данка.

Субота, 7. септембар 1968.

Из Пуле јуче у пола три, у воз са кушет-колима, ка Београду. Али у Дивачи нам рекли да су та кола у квару и да морамо путовати до Београда у обичној „класи“, а вратиће новац за „кушет“. Код куће смо нашли *Монг* и нешто старе поште. Чеда, син Стојана Ђорђевића из Крупца, мога посланичког заменика јавља да ће 16. септембра дати помен оцу и позива, на гробље и у кућу, Дану и мене. Тога дана је брату Аци десет година од смрти. Одмах пишем Чеди да нећемо моћи доћи њима овога пута. Јављам се одмах и заосталим „Ровињцима“ – Пави Маринковић и др Јелици Петровић, затим Микију у Копар, Бојки у Пољску. Дафне нас дочекала са богатим ручком, па и са тортом коју је сама направила – новост у њеној домаћичкој пракси. Из Пирота, од Виде Богољубове писмо: тражи 15.000 динара да оправи кућу, на којој се тобоже срушио зид. Послаћу 10.000 за сваки случај.

Недеља, 8. септембар 1968.

Посетио нас Веља Станојевић, предузимач из Црне Траве, наш политички пријатељ. Забринут догађајима, као и сви у Београду. Први телефонски позиви; две посете. Сви питају: да ли ће Совјети и нас окупирати. Чују да је наша војска на границама, као 1949. Нада и Демо донели моју „плату“ за септембар, по коју је Демо ишао на Нови Београд, са мојим овлашћењем: 120.000, старих. И они питају шта ће бити. Демо спокојан, као и ја.

Понедељак, 9. септембар 1968.

Увече Де Голов говор: критикује окупацију Чехословачке, на исти начин као наши. Нема нових момената ни у *Монду*. Из Алжира, прве вести од Жане и Слободана. Ускоро треба да се она врати. Ја сам био код Влајка и Добриле, пошто одавно нисмо били заједно. Фејзула, преко свога

земљака, тражи 20.000 у зајам, па ће вратити, или одрадити. Бисерка Рајчић преко телефона јавља да ће доћи са мужем Миланом Табаковићем. Интересује ме њихов брак.

Агенција одиста вратила 4.100 динара за два „кушета“. Југославији сам однео 9.000 – претплату за *Монг* у 1969. *sélection hebdomadaire* [недељни избор].

Ушорак, 10. септембар 1968.

Од Мари Ане карта: брине за нашу земљу, али не очекује драму. За Виду шаљем 10.000, али не њој, него Душану Ранчићу и Душку Старцу, обућару. Нека види ситуацију. Ако се зид одиста сруши нека јој дâ све, ако није – само 5.000. Фејзули шаљем 10.000, не могу више – истрошили смо се.

Ишли смо у нови стан Бојкин и Слободанов, у улици Доситејевој бр. 13. Лепо је, zgodније него што нам се учинило кад је све било недовршено. Слободан, страсни архитект, све је предвидео, све измерио. Велика соба од 7 са 3,5 примила већи део библиотеке и две постеље. Ту је и орман за картоне за француско-српски речник који треба да ради са Милом Ђорђевић, али су још празни. Чека да се сасвим среде, па да крене. Од Милана вести из Беча. Дошли нам Јеленко Алексић из Старчева и Спасоје Сушић из Остружнице: шта ће бити? Ја храбро све умирујем. Да су Руси хтели и смели, свршили би одједном и Чехословачку, и Румунију и нас. Неће сада кад су се толико обрукали са Чехословачком.

Среда, 11. септембар 1968.

Дошао нам из Водња Груја Вељовић. Још је са Сремицом Вером, али на проби: чека дуже искуство да би се регистровао. Уосталом, ни она још није разведена од првог мужа. Био је и Чеда Стојана Ђорђевића: прича о последњим данима и смрти свога оца. Његов Благоје израстао и телесно се развио, али не може да се веже за сталан и тежи посао. Ипак покушавају да га путем рада оспособе. Гордана напредује лепо. Кана је несрећна због Благоја. Позива нас да дођемо. На Стојановом погребу су желели да ја говорим, али сам био ван Београда. Говорио је врло добро наш Новица Вељковић. Било је доста Пироћанаца. Дошао и Никола Ћопић, наш партиски отпадник. Стојан је изразио жељу да му погреб буде велики, и да буде пренесен у Крупац, где живи Бранка, кћи. Одлучили се ипак за Централно у Београду. Јуче сам баш питао Јеленка Алексића како се држао

Стојан 1946, кад сам ја био у кризи. „Ја сам напао Д[рагољуба] Ј[овановића]; Стојан није“ – каже Јеленко.

Чуо сам да Љубица Вуковић има невољу са кичмом. Сломила неки пршљен, и сада више лежи.

Предвече дошао Маја, пошто је телефоном сазнао да смо се вратили. Изнео своја размишљања о догађајима о узроцима и последицама инвазије Чехословачке. Још више га интересују две ствари: 1) да ли би Руси, ако дођу, могли потражити мене или кога грађанског политичара да смени комунисте; 2) да ли бих ја пристао да учествујем у некој „свенародној влади“ која би могла да води „свенародни рат“ о коме говоре комунисти, и на који се спремају. Одговорио сам: прво, ни до једног ни до другог неће доћи, а ако би Совјети и нагрнули на Југ, – не би настале ситуације које Маја претпоставља. Руси би нашли своје сателите, а комунисти сматрају, као и раније да су довољни сами. Ако има нешто да се мења, они ће то сами. Наћи ће се екипа њихових за сваку прилику.

Четвртак, 12. септембар 1968.

Ђорђе [Јовановић] Славински се много пута јављао телефоном и најзад наишао на мене. Није се бојао рата, али ипак хтео да се састанемо. Већма се узнемирио Веља Јеленковић из Сомбора. Граница је близу и свакакви гласови круже. Телефонирао још док смо били у Ровињу. Најпре се бунио што се не враћам кад се дешавају такве ствари, а после се тешио да је боље да будем близу границе и одем у иностранство ако навале Руси. Трећи пут ме најзад добио на жици. Признаје да сам био у праву кад сам остао миран: Стање се смирује. Ми ћемо остати као што смо. Џонсон ни са милијарду долара не би постигао да СССР и сви комунисти до те мере буду компромитовани колико је то учинила инвазија Чехословачке. Зар би Руси имали образа да пуцају на Југословене који су их 27. марта 1941. спасли од поробљавања? – Веља ми је на телефону објаснио и свој телеграм поводом Стојанове смрти. Одриче му да је био савезни посланик, иако је писало у читуљи, него само заменик савезног посланика. Његов телеграм мени је гласио: „Изјавите саучешће породици С[тојана] Ђорђевића заменика савезног народног посланика који је имао снаге да одољева насиљу и притиску. Веља.“ Сомбор, 10. август 1969, у 18,35.

Код куће, Стела нас уређује све: „Мама, зашто једеш из шерпе, а не из тањира?“ – „Бако, зашто је Славица отишла пре но што се мама вратила из канцеларије?“ Сваког дана нас нечим таквим изненади.

Пешиак, 13. септембар 1968.

Дафне: управник Универзитетске библиотеке Иво Фрол донео из Загреба виц: оглас у новинама: „Петособни стан у Београду уступам за гарсоњеру у Загребу. Шифра: Јалта“. – Тако су Хрвати разумели Черчилев споразум са Стаљином о 50 – 50% у Југославији. Верују неки и овде да се та подела односи на београдско разграничење интересних сфера, и да је то учињено у Јалти поводом тсл., Стејт департмент је објаснио да ништа слично није уговорено у Јалти, нити су Американци било с ким направили поделу сфера. Између Стаљина и Черчила је било разговора у октобру 1944, и то Черчил помиње у својим мемоарима; делили су утицајне сфере у Средњој Европи и на Балкану, али политички, не територијално. У Јалти су тројица великих само ставили под свој надзор Пољску и Југославију, а затим и Бугарску и Румунију. Хрвати мисле на поделу на Дрини, зато се не боје доласка Руса у Југославију. Као да је Русима стало до Србије! Ако за нечим жуде, онда је то Јадран и Трст, Дарданели и Солун! А то им баш не даду Англосаконци.

Увече, Божа Ковачевић, књижевник, донео нам бугарски превод руске књиге. Упоредна студија о сељачким газдинствима у СЕВ-у. Обећава, прети да ће писати Звонимиру Кулунцићу (Загреб, Буцоњићева 19) што је у књизи *Коруйџија* у старој Југославији написао да сам ја покојник. Стари Слободан Јовановић је говорио Божи да ја личим на Пашића, такође из Источне Србије: „може много да трпи и не показује да му је тешко“. – Поводом мемоара Ђорђа Карађорђевића који претходно излазе у *Полиџици*, Божа каже да је на њима дуго радио Мића Димитријевић, али и супруга Ђорђева Рада, Радмила. Гојко Бановић је само извлачио и средио исечке и фотографије за *Полиџикин* фељтон. Сама *Полиџика* му исплатила 11 милиона, а добиће много и од „Просвете“. Два страна предузећа такође издају преводе тих мемоара. Сам Ђорђе одбио је да су то Мемоари, пошто „он није велики човек“ – то је само истина о његовом животу, рекао је благајницама у СИВ код којих нас двојица примамо сталну месечну помоћ.

Божа [Ковачевић] је већ 1945. предлагао да се направи Антологија за Русе, где би био и Дучић. С тим се сложио и Ђилас. Исте вечери кад су о томе говорили, Божа му је рекао: „Који ђаво вас је натерао да се бавите политиком?!“ Тада се, у бугарском посланству, Ђилас свађао са Гролом и држао га за дугме од капута. Говорило се да је М[илован] Ђ[илас] тако чинио и са Стаљином у своје време. Стаљин се помакао назад, а сви око њих су били слеђени.

Питам Божу о његовој полемици поводом тврђења да је увод у Мемоаре Протине⁵⁰⁷ написао Љуба Ненадовић.⁵⁰⁸ Каже да он то верује. Тврди да те реченице јако личе на Шатобријанове.⁵⁰⁹ Доказује да тих реченица нема у рукопису Протином. Ни оно о камилавци: „ко је год на ову капу лајао сваки се покајао“. Није ставио, јер је тада био митрополит Михаило, противник кнеза Михаила а Љуба није хтео да посвети Митрополита. Божа је дао *Полиџици* свој претходни одговор „Чалабрчак док не дође ручак“, али није објављено, па је морао *Књижевним новинама*. *Илустрирована ђолиџика*: неки ратник љубио српску земљу испод Кајмакчалана, а пуковник ЈНА узвикнуо: „То није српска, него македонска земља!“

Субоџа, 14. септембар 1968.

Од Андре Пратуси авионом писмо да долази возом из Бордоа 19-ог пред поноћ. – Пишем јој да дође слободно. У *Књижевним новинама*, проф. Никола Банешевић одговара Божи. Није просто узео од Шатобријана (ни Љуба) него се обојица угледали на текст из *Књиџе о Јову*: сјај и беда његове судбине.

⁵⁰⁷ Прота Матеја Ненадовић (1777–1854), прота, војвода и државник из Првог српског устанка, син Алексе, отац Љубомира Ненадовића. Био је први дипломат обновљене Србије, набављао је оружје у Аустрији и путовао у Русију, да би заинтересовао руску владу за устанак и издејствовао помоћ; творац је и први председник Правитељствујушчлег совјета. После пропасти Првог српског устанка, као емигрант, настојао је да заинтересује велике силе за ствар Србије. Након Другог српског устанка постао је ваљевски кнез, али је због сукоба са кнезом Милошем, прво, уклоњен из службе и пензионисан, а затим и прогнан због сукоба са кнезом Михаилом. По доласку на власт Александра Карађорђевића постао је државни саветник; 1844. угушио је Катанску буну. Оставио је драгоцене *Мемоаре*, у којима је обухватио период 1787–1806. и донекле 1813. годину. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 785–786.

⁵⁰⁸ Љубомир Љуба П. Ненадовић (1826–1895), књижевник, студирао на разним европским универзитетима; у Београду био професор гимназије, затим на другим високим положајима; академик; издавао лист *Шумадинка*. Писао је песме, али се највише прославио путописима, којима је, између осталог, дао и сведочанства о Његошевом песничком и људском лику. Гл. дела: *Писма из Иџалије*, *Писма из Немачке*, *О Црнојорцима* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 2, 785.

⁵⁰⁹ Франсоа Рене Шатобријан (Francois Rene Chateaubriand, 1768–1848), француски књижевник и државник; контрареволуционар, емигрирао у Енглеску 1792, а вратио се 1800; за време Бурбона био амбасадор и министар спољних послова. Као књижевник знатно допринео стварању романтичарских расположења; снажно утицао на француску књижевност, посебно ванредним стилем. Гл. дела: *Дух хришћанства* са два мала романа, *Аџила и Рене*, *Мученици*, *Успомене с грује сиране троба* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 952.

Недеља, 15. септембар 1968.

Два помена: 10 година Аци, 8 година Мики Милошевићу (16. септембра 1958. и 1960). Морали [смо] да ручамо у 19, генерала Жданова, код Милошевићевих. Овога пута код Денизе, са Миленком Дошеном и Мином. Миленко разумно гледа на догађаје у Чехословачкој и у Вијетнаму. Слаже се да је то више *ілујосіі* него лудост са стране совјетских шефова. Њихов Костица, – стално први ђак у свакој школи у коју дође, – диви се дисциплини Чехословака, али се пита зашто нису дали било какав отпор: то би им повећало углед у свету. Одговорили смо му да Чехословаци имају грађанску кураж већу од војника, обрнуто од нас Срба. Миленко нам прича о ситуацији њих „дођоша“ у Војводини: не маре их, али не могу без њихове помоћи на свима пољима. Војводина је много изгубила истеривањем Немаца. Погрешили смо што смо њих уклонили, а фаворизовали Мађаре.

Понедељак, 16. септембар 1968.

Чеда и Кана дали помен Стојану Ђорђевићу, 40 дана после смрти, на Централном гробљу, затим ручак код куће у Краљевачкој 19. Била и Стојанова кћи из Крупња и син Каменко који је професор у Нишу. Упознао је Чединог шефа Милинка Мирковића, столара. Родом је из Козјака код Лознице, из велике и угледне сељачке породице. „Ми смо лопови. Организатор налази послове. Има, као приватник, право на 2 радника, а увек држи 5. Све се може помоћу веза...“

Уторак, 17. септембар 1968.

Код Жике и Бебе Милојевић. Жика се опет жали на своје бубреге, на реуматизам и на много холестерика: 320. Страховите болове има. Кад дође напад, јури као луд. – Из Бордоа стигла депеша: Андре Пратуси стиже 19, у четвртак увече. Одмах сам се дао у потеру за једнокреветном собом. Ни у једном хотелу. У двокреветну и вишекреветну неће да приме странкињу. Код Славије има, али 7.000 динара.

Четвртак, 19. септембар 1968.

Вечерас стиже наша пријатељица, а ја нисам нашао собу. Она се вероватно нада да може отсести код нас. Али ми имамо само две постеље у једној соби. Немогуће. Најзад ми један Пироћанац запослен код Путника близу железничке станице препоручује собицу код Менте Исаковске, Македонке, близу Палилулске пијаци, 27. марта 28/V. Муж јој је био

дипломата из Гостивара и погинуо негде на бугарској граници. Она је врло симпатична. Има синове Слободана и Драгана, пензију 69.000 и испомаже се издавањем веће и мање собе у новоградњи. Тражи 2.700, што нам одговара, чак и ако ми платимо.

Телефоном се јавља Јован Јововић, узнемирен због Чехословачке, иако не верује да ће и нас напасти: не желе нов светски рат, а имају невољу са кинеским колосом. Дошао Демо са Лилицом. Он чуо да неке војнике већ пуштају кућама. Све се смирује, мада су Дубчек и Хусак⁵¹⁰ позвани у Москву, да изврше самокритику – можда да би се видело који је од њих „разумнији“ то јест већма склон да слуша. Два Словака. Можда помишљају да одвоје Словачку и прикључе је себи. Слажемо се да то запад неће допустити, особито САД. Од Деме чујем да је Ацин колега др. Миодраг Марковић у саобраћајној несрећи изгубио оба сина, два дивна младића. Родитељи су очајни, утучени, неми. Сећам се 1755. и земљотреса у Лисабону, кад су толики невини људи страдали. Волтер је тада узвикнуо: Нема бога!

Пеџак, 20. септембар 1968.

Синоћ, пред саму помоћ, стигла нам је гошћа из Бордоа. Држала је у руци *Le petit Périgourdin de Bordeaux* [Мали Перијорац из Бордоа], како је јавила у писму од 12, где је и себе нацртала, и дала висину, 1 и 64 и тежину 54 кг. *Tailleur de tweed rouge assez foncé. Sandales béarnaises...* Итд. [Костим од прилично загаситог црвеног твида. Сандале „béarnaises“] итд. Сместили смо је код Менте Исаковске. Разочарана што неће бити непрестано с нама. Обећао сам да ћу стално бринути и водити је по Београду. Ручак и вечера увек код нас. Јутрос смо однели Путнику њен пасош и уплатили за стан. Одвео је на Калемегдан, прво пред споменик захвалности Француској. О ручку много нам причала о преисториској пећини Лоско. Сутра увече ћу је водити код Милојевићевих и на Скадарлију 68, а пре подне на Авалу.

Субота, 21. септембар 1968.

Аутобусом са Славије, али само до подножја. Кренули пешке и дуго ишли ка врху. Нисмо стигли. Андре много причала о својој породици, нарочито о мајци и њеном умирању. Врло лепо говори, али не престаје. Српски ручак Данин. Прича о своме браку са зубним лекарем Верже.

⁵¹⁰ Густав Хусак (Gustáv Husák, 1913–1991), чехословачки политичар и државник, секретар Комунистичке партије Чехословачке 1969–87; председник Чехословачке 1975–89.

Волео [ју] је интелегентнији норманац, али студент медицине био вештији. „Он је и лепши и паметнији од мене али мени све потребнији. Ја без вас нисам ништа, а он ће успети и без ваше помоћи.“ Узела је овога пута лукавог језуита. Он је одиста волео, био крајње нежан. Спавали су увек загрљени, чак и онда кад је он већ годинама живео са њиховом пријатељицом, несрећно удатом. Њихов син је открио ту љубав кад су заједно пловили лађом. Рекао му је то за столом, пред мајком. Она прешла преко тога. Умро напрасно, пецајући заједно с њом на реци. Тестаментом је скоро све оставио детету које је имао са љубавницом. Имала је тада 5 година. Сада Андре живи у Бордоу, близу сина, такође зубног лекара, али не у истом стану, и ако син није ожењен. Увече смо били на спрату, код Дафне, без Милана. Пре тога код Милојевићевих и у Скадарлији, где је ноге поломила на турској калдрми. Нашла да наши младићи и девојке изгледају пристојнији него њихови у Француској.

Недеља, 22. септембар 1968.

Нисмо могли добити спаваћа кола, па смо код Туриста доплатили кушет. Целог дана је причала о својим путовањима у Палестину и по разним земљама. Зна помало наш језик, јер је учила руски. Сада се занела за кинески. Чудна жена! Показали смо јој писмене изјаве после пријема у Foyer des étudeconts yougoslaves, rue d' Assas у Паризу: Marri-Anne Carroi, Antoinelle Richard, Germaine Landolfini и она, Andrex Pralonsy. Узела је оригинал, да га прекопира и пошаље свакој и нама.

Понедељак, 23. септембар 1968.

Пре подне у главну пошту да купи марке за колекцију свога сина, у цркву Св. Марка, затим у робну кућу „Београд“ да узме мантил, имитацију камиље длаке. Свидели јој се, али своју меру није нашла. Продавачице су биле крајње пажљиве и стрпљиве; цена ниска, али ипак није купила. Одала је признање и нашим текстилним производима и продавачицама. Увече смо је водили код Ивковићевих да види Љубишине трофеје и фотографије животиња у дивљој природи. Она је показала туристичке проспекте из Перигора и причала како је откривен Лоско. Олуја је ишчупала из корења велико дрво. Два дечака су се играла око рупе. Одједном је њихов пас ишчекао и јављао се лавезом из све веће и даље дубине. Дечак је пошао за псом и одједном почео да виче своме другу: Ја сам полудео!“ Видео је цртеже на зидовима пећина. Други је бацио конопац и извукао дечака. Отишли су учитељу. Он је такође сишао у пећину, схватио значај: Заклео дечаке да ником о томе не говоре, обавестио научнике, спелеологе, којих

има велики број у тој околини. Од тада је Лоско стециште сручњака, аматера и туриста. До те мере, да су од електричног осветљења и од дисања зидови почели да се влаже и цртежи да се круне. Пећина је затворена, сем за највеће научнике. Све је снимљено, али неприступачно. На другом крају, сељак копао на своме имању и направио други отвор. Подизао крчму, ресторан, хотел. Држава га обештетила, али забранила силажење. Слушали смо је као омађијани.

Тога дана била Лепушка после Лознице. Донела Милутинову боранију, са махунама дугачким пола метра и више. Био и Богдан Животин, Јовин зет из Лесковца. Ако и не буде рата, вели, економске тешкоће биће врло велике. Од Ивоне из Карантека писмо од 20. септембра. Шаље две фотографије своје виле близу океана. Прилаз за возила и сама зграда. Изненађени смо колико је велика и лепа. Мали дворац. Ивона није претеривала кад нам на Опленцу рекла да краљев конак близу цркве није много већи. Пише о унучићима од сина и од кћери. 5. октобра иде код сина и снаје у Шатијон. Била је у мислима са нама за време чехословачке кризе. Очајна је што су протести са Запада само платонски и вербални, тачније од хартије – од брда хартије. Боји се и за јединство Чеха и Словака. Хитлеризам и даље влада Европом. Свиђа јој се став Југославије, и то је сећа на 1948, кад смо се сами отели од совјетског загрљаја. Као историчар, сећа се старих француских веза са Чешком. Имала је краљеве француског порекла, узели су француску цркву и грађанску архитектуру. Јован Луксембуршки,⁵¹¹ неп[озван], дошао је у помоћ против Енглеза и погинуо код Кресија 1346. Петар црни, тадашњи галски принц, покупио је на бојном пољу грбове и девизе краља, па их и данас лове галски принчеви. Мисли на Масарика и на Бенеша, на Малу Антанту, затим на Минхен и на поробљавање. Историја се понавља, јер се људи слабо мењају. Уз послате слике своје куће, сећа се да је тако нешто желео Никодије 1922, пред једном дивном зградом са парком. Тада је постала тужна и као да је слутила да они заједно неће то остварити. Учинила је сама, без помоћи мужа, и чак мимо и против његове воље. Никодију није било дато да види свој сан остварен, а то му је, изгледа, био главни сан. То је уточиште њене старости.

⁵¹¹ Јован Луксембуршки, познат као Јован Слепи (1296–1346), припадник династије Луксембурга, најстарији син цара Светог римског царства Хенрика VII и Маргарете, војвођи од Брабанта; био је гроф од Луксембурга од 1309, краљ Чешке од 1310. и претендент на пољски престо.

Уторак, 24. септембар 1968.

Јутрос рано, у 5,47 испратио сам Андре на станицу, Дана није могла. Ноћ је провела ипак код нас на пољском кревету који су нам позајмили Ивковићеви. То је требало да учинимо од почетка. Дана и она у спаваћој, а ја у предњој. Али Дана се стиди наше сиротиње пред странкињом. Сада је кућа мирна. Још нам бруји њен глас. Неуморна, речита, живахна, сва од живаца. *Монд* доноси чланак о Љубљанском симпозију и *mass meden*. Дописник имао утисак да су Југословени страховали више него што је било разлога. Инвазија је била немогућа: 1) што су се Југословени одупрли и Хитлеру и Стаљину; што се народ збио око Тита, што су се стишали сукоби између наших народа и народности пред општом опасношћу. Влада је знала да нема опасности, али је искористили страх и психозу за учвршћивање јединства и да се избегну студентске демонстрације најављене за октобар.

Никола Ерцег, инсталатор, Босанац, такође мисли да ништа неће бити.

Радован Самарџић јавља из Требиња да је оперисан од чира на желудцу. Пишем му, као и Милутину Ристићу, да захвалим за необичну боранију.

Док је боравила код Македонке, Андре прочитала роман о Ивони и Никодију. Познаје традицију племићску њене снаје, у Перигору.

Среда, 25. септембар 1968.

После *Највећих људи XX века*, стари проф. Бора Лоренц (85 година) издао брошуру *Највећи Срби*, на 30 страна. Поклонио „свом драгом бившем ђаку“. Допало ми се па хтео да по цени коштања откупим, за пријатеље, број примерака. Али он ме упутио на свог „издавача“ Алек. Тодоровића, Проте Матеје 4, приземље. То ме охладило, јер тај тврди да продаје и по 500 динара комад. Дана дошла, тим поводом, на идеју да ја направим кратак извод из мојих Мемоара. Ко ће иначе читати оних 12 књига са по 360 страна? Зар Скерлић није, из велике *Историје српске књижевности* направио врло скраћено издање?

Четвртак, 26. септембар 1968.

Из Пирота, Душан Ранчић, пише да је проверио: Видин зид није срушен. Зато јој није дао мојих 10.000 динара. Из Новог Сада, Никола Радованов позива у свој виноград, али јавља и то да је сестра Љубица болесна, сломила ногу. Наша посета мора да се одложи, сем ако нас буду зграбили и довели Мира и Јоца. Остављамо за идућу годину.

Субота, 28. септембар 1968.

Св[етислав] Живковић код нас. На неком језику читао *Нову класу*. Сада блаже суди Ћиласу. Међутим има ново: он се на путу за Њујорк изјаснио за Тита, особито за његов став у чехословачком случају. Иде на два месеца у Америку, где ће држати семинар на неком универзитету. И он не сматра да је Југославија у опасности, али ако Руси дођу, он се неће вратити.

У том случају би Америка требало да ратује, а не да чека Русе на Атлантику.

Стари Б[орислав] Лоренц, у разговору, сећа се свога боравка у Прагу 1920. Како се министар просвете држао врло осорно и једва хтео да разговара са Лоренцом, као просветним инспектором за стипендије. Касније, кад [је] сазнао да је он зет Боже Јанковића, замерио му што то није одмах рекао...

Милан се вратио из Беча, где се у EuropaHaus одржавао симпозијум о улози малих држава. И он имао реферат. Аустрија, као држава, хоће да буде у данашње време „земља дијалога“.

Слободан сазнао да је за 8. октобар заказана у Ровињу лицитација за велики број станова, па и за његов у Мосато 4. Почетна цена 3.120.000. Обећао сам да му, ако купи, позајим један милион без камате.

Недеља, 29. септембар 1968.

Пошто нисмо ишли у бербу, Никола по зету Јоци послао корпу грожђа. Одмах сам захвалио писмом. Молио сам Милутина Ристића да врати *Вука Караџића* проф. Миодрага Поповића,⁵¹² пошто треба да га имам при руци кад наиђе власник Веља Станојевић. Увече нам била Бојка. Славило се вече солидарности. Преношено преко телевизије. Организовао Лола Ђукић.⁵¹³ Врло лепо. Најбољи Сократ Љубе Тадића.⁵¹⁴

⁵¹² Миодраг Поповић (1920–2005), историчар књижевности, есејист, приповедач; професор на Филолошком факултету у Београду. Дела: капитална *Историја српске књижевности – романтизам (I–III)*; затим: *Бранко Радичевић, Једна њесма и једна епоха, Ђура Јакшић, Трагање за трајним, Ђура Даничић, Њевош, Вук Стефановић Караџић; Књижевна археологија*; роман *За јашом* и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 46.

⁵¹³ Радивоје Лола Ђукић (1923–1995), редитељ и писац. У Београду студирао сликарство и режију; радио у Радио Београду, био управник Хумористичког позоришта, саветник у ТВ Београд. Режирао је филмове: *Језеро, На месту, траћанине Покорни, Сам међу боровима*, затим бројне позоришне и телевизијске комаде и серије: *Сервисна сћаница, Музеј вошћаних фиџура, Грађанин Покорни, Лицем у налицје* и др.

⁵¹⁴ Љуба Тадић (1929–2005), позоришни и филмски глумац, широког дијапазона, снажне емотивности и темперамента. Играо је у Крагујевцу и у свим београдским

Понедељак, 30. септембар 1968.

Из Бордоа писала Андре (26. 9) Нема довољно хартије да изрази све што осећала и видела при сусрету са старим пријатељима. Из воза је гледала Београд све док се није изгубио. Глава јој је препуна утисака. Све се измешало. Ишла је редом из српског у хрватски и словеначки пејзаж. У сласт јела укусне сендвиче које јој је спремила Дана. У краткој кризи узбуђења залила их је сузама, мада је већ одавно престала да плаче. Црвено вино које смо јој купили повратило јој дух. Ни на повратку, као на доласку, нико није хтео да отвори њен пасош кад је видео да је Францускиња. Ни цариник није хтео да прегледа њену ташну. Париз је разочарао, јер је сав обељен и хладан, чак и Notre-Dame! Дивљаци! У Бордоу је дочекао син, Jean Claude, мада га је врло касно обавестила. Честита југословенској пошти! Док су у Југославији сви били љубазни, сасвим је другачије прошла кроз Италију и Швајцарску. Није могла да спава. Путовала у друштву Талијана који је уверавао да Југословени неће лако пустити Русе као Чеси. У Француској су мање љубазни. Зашто! Рђави су и Швајцарци: стално нешто траже од путника. „Ако нећете да вас буде, госпођо, не путујте!“ Она му одвратила да они живе од путника. „Ви не бисте носили качкет; били бисте без посла!“ Таква је Андре.

Из Sainpuits нам писала Мари-Луиз Розенфелд (13. септембра) по пријему наших вести из Ровиња, кога се радо сећа: „si doux et si prégnant souvenir“ [„тако слатка успомена и тако пуна значења“]. У Француској је лето било одвратно, свуда, а лакомислени Французи полетели на море, у планине, да забораве бриге, разочарани се враћају својим проблемима. А генерал их кажњава што су га уплашили у мају и јуну. Њих оптужује за привредне тешкоће, заборављајући да су оне постојале и пре демонстрација и штрајкова. Али он је рођен под једном, па и под три срећне звезде: догађаји се нижу да послуже као пиједестал за његову статуу; и чехословачка ствар је помогла његов антикомунизам – жива згода за изборе, а отежава положај и онако поцепане опозиције. Тако се заборавља да он никад није био антисовјетски расположен. Она одговара на моје тврђење да је комунизам у свету овим ударом добио глогов колац. „Нисам у то сигурна. Ето Чесима се дивимо и жалимо их, а они и даље тврде да су комунисти. Говори се о обновљеном комунизму. Хитлеровски методи одвраћају људе од комуниста, али ће можда они да увиде и да пођу путем једног хуманијег социјализма. Верује да ће се Чеси извући. Она се летос није добро одморала. Због посла стално шетала између села и

Париза. Гаји башту, као за време рата, кад је живела од кромпира. Пита за све нас и наше. Сећа се највише Срђана – свога малог пријатеља.

20. септембра писао из Требиња Радован Самарцић. У Врњачкој Бањи га снашао нови Минхен. Јадни Чеси! Мислим да ће их напустити кад их удаве. Не вјерујем да ће прије!“ Јавља се из болнице после операције. А Мила опет иде на последње зрачење у Београд. Он је био на вратима царства духова. Повратио га стари др Деклева, пошто га распорио „од учкура до грла бијела“.

Из Копра (23. септембра) Мики [послала] велико писмо. Била им је Францускиња гђа Недић, Владетина мајка. Њен Милош доноси писмо и прича о олимпијади у Мексику, где ће бити судија. Брана ће остати у Копру до Милошевог повратка. Она их држи у строгом хитлеровском режиму, али то им чини добро. Он је добио 2 и по кг, а Милош се није угојио. Она стоји на својој мери – 60 кг, као увек. Дафне би боље урадила да је пошла с нама него што је била на другом мору, где је нашла „све пре него одмор“. Жалила би ако Слободан изгуби Ровињ. Јесенас неће долазити у Београд, али хоће на пролеће. Код њих је мирније него у Београду после августовских догађаја. Словенци не говоре много о политици. Живе спокојно, купују или мењају аутомобиле, граде куће. „Важан је стандард!“ Они сада гледају Сагу о Форсајтима, са великим интересовањем. Честита Бојки нови стан! Најзад. Али њена Деса још мучи муку.

Из Алжира, 26. IX – Жана, у очекивању да добију визу за одлазак у Шпанију. Јавља се други пут. Ужива у лепом Алжиру и на плажама је сваког дана. Време је дивно и топло. Као марка је диван ћилим у много боја.

Дошли су нам Влајко и Добрила па им причамо о Андре Пратуси, њеном браку и драми на крају. Занимљиво је да она више замера сину што је разбио њене илузије, него мужу који је варао. Тешко јој само што све оставио другима, а сина скоро искључио из наслеђа. Добру половину имовине формално туђем детету. Сада у граду говоре, да се дотичном господину грбавку и рогањи све богато исплатило.

позориштима, пре свега у Југословенском драмском позоришту. Неке од улога: Бил (*Смрти шртовачкој пунџице*), Син (*Сиваклена менаџерија*), Џон Проктор (*Лов на вештице*), Никола (*Наследник*), Раскољников, па Порфирије (*Злочин и казна*), Владимир (*Чекајући Годоа*), Рогожин (*Идиот*). Аздак (*Кавкаски круј кредом*), Доктор (*На рубу памети*), Одерер (*Прљаве руке*), Хенрих IV (*Пирандело*), Сократ (*Одбрана Сократова*); филмови: *Велики мали*, *Девојчица и храси*, *Марш на Дрину*, *Суијеска*, *Мирис њољској цвећа*; телевизијске улоге: Ел Греко (*Бурлеска о Грку*) и Ил (*Посејша сшаре даме*) и др. – *Мала енциклопедија*, књ. 3, 539.

Читам увелико de Rougemont,⁵¹⁵ *Journal del' еpoque* (1926–1946) [Де Ружмона, Дневник из периода 1926–1946] о коме сам нашао велики приказ у Монду. Милачић ми га узео из француске читаонице. Издање Галимар 1968. 1926 – Младост у Немачкој, 1932, персонализам; 1933 ван града, на селу, у пољу. Интересује ме, јер после Мемоара бих радио једну серију Интима, на основу мојих Дневника.

Срео сам на Теразијама Драгољуба-Драгана Јовановића, мужа Десанкине Вере. Он сматра да су се Руси успавали после 1945. и да им се зато измичу један по један плод победе. Черчил је, у Мемоарима, то предвидео: најели су се земаља. ЦИА их је заскочила у Чехословачкој. Немци нису мировали. Правили су војне маневре Црни лав, са планом да поврате Судете и да Русе гурну назад. Али Руси се на време тргли. Американци неће реаговати и ако би ми продужили према Западу. Решени су да од Европе задрже само Шпанију као плаударм, а остало би препустили Русима. И разуме се Британију би бранили. То је за мене ново, и не верујем, бар не за врло дуг период.

⁵¹⁵ Дени де Ружмон (Denys Louis de Rougemont, 1906–1985), швајцарски писац и теоретичар, који је писао на француском језику. Један од неконформиста из 1930-их, обратио пажњу на опасности тоталитаризма са хришћанске тачке гледишта. После Другог светског рата промовисао је европски федерализам.

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

- Аларгић, Јудита 157
Абас, Ферхат 124
Абраванел, Хајим 237
Аврамовић, Михаило 79, 80
Агатоновић-Бошковић, Мила 157
Адлер, Алфред 143
Адолф Хитлер 87, 239, 300, 334, 519, 525, 543
Ајх, Видосава 12, 39, 117, 121, 233, 266, 300, 311
Аксентијевић, Живадин 114
Александар I Карађорђевић 529, 538
Алексеј Косигин 140, 141, 145, 164, 175, 238, 319, 320, 531
Алексијевић, 464
Алексић Петровић, Јеленко 92, 248, 492, 535
Алексић, Богосав 120,
Алексић, Жилберта 94,
Алексић, Мија 72, 414, 425,
Аликанте, Мари 140
Алиmpiћ, Добривој 524
Алмули Кораћ, Шека 362
Алмули-Фјешман, Елза 93, 322, 506
Анастасијевић, Сара 328
Андраши, Јурај 232
Андрејев, Леонид 51
Андрејевић, Ђорђе Кун 99
Андрејић, Бранка 236
Андрић, Војин 107,
Андрић, Иво 67, 242
Анђелић, Бранка 168, 184, 456,
Анђелић, Витомир 164, 168, 322, 498
Анђелић, Вукица- Вука 168
Анђелић, Светозар-Света 12, 19, 75, 138, 142, 167, 168, 174, 188, 197, 239, 305, 351, 437, 451, 465, 467, 468, 473, 482, 495, 498
Антић, Нада 350
Антић, Петар-Пера 24, 165, 263, 310, 335, 425, 428
Антић, Радмила 238, 263, 335, 425,
Антонијевић, 430
Арагон, Луј 389, 391, 392, 400, 446, 532
Аралица, Стојан 532, 533
Аранђеловић, Драгољуб 365,
Аранђеловић, Жарко 359,
Арман-Кајове, Симони 445
Арсеније, калуђер 78
Арсић, Михаило 464
Атанасијевић, Ксенија 71, 109, 242,
Атанацковић, Милена 53, 151, 152, 306, 307, 495
Атенагора, васељенски патријарх 411, 418, 434, 435
Ахмед Бен Бела 211, 417, 490
Ахмед Сукарно 1203, 238, 312, 336
Ачански, Лазар 111
Аџија, Божидар 433
Аџубеј, Алексеј 151

Бабић, Бошковић Славна 333
Бабовић, Спасенија-Цана 11, 154, 303
Баје, Жан 27, 122, 476
Бајндер, Дејвид 292, 294
Бакарић, Владимир 9, 201, 308
Балзак, Оноре де 65, 398, 510
Балугџић, Раул 44
Банешевевић, Никола 538
Банковић, Влада 416, 435, 504
Банковић, Зора 416, 435, 504
Бановачки, Милорад 18, 210, 458
Бановић, Гојко 537
Бановић, Страхиња 36
Бањац, Љубица 5
Бањевић, Мирко 310
Бараћ Бисерка-Биса 39, 40, 41, 42, 149, 173, 180, 183, 296, 312, 460, 498
Бараћ, Смиља 40, 149, 312
Барбијери, Фране 500
Барбис, Анри 423
Бардо, Брижит 516
Баровић, Јован 315, 492, 493, 494
Барта, Иван 409

- Бартош, Милан 12, 153, 466, 520
Батављевић, 311
Батинић, 297, 299
Батрићевевић, Марко 411
Батричевевић, Михаило 455
Бацкић, Љубица
Бацкић, Миша 197
Бацкић, Петар 197
Бек, 12, 56, 126
Бекет, Семјуел 37, 52, 224
Белмондо, Жан-Пол 476
Бенедикт-Бергер, Иван 284
Бенеш, Едуард 521, 531, 542
Бенито Мусолини 334, 525
Бенић Ротман, Беба 313, 408, 455, 467
Бенић, Бранка 173, 361,
Бенић, Влатко 173, 279, 319, 361, 408, 457
Бенић, Гордана 279, 408
Бенић, Деметар 38, 58, 112, 213, 286, 361,
456, 467, 499
Бенић, Драган-Драшко 125, 168, 173, 361,
408, 467
Бенић, Нада 173, 257, 361, 408, 467
Бенић, Романа 408
Берђајев Александрович, Николај 500
Берк, Жак 124, 125
Бернар, Сара 328
Бернардино, Нели 394
Бетовен, Лудвиг ван 413
Бешевић, Иван 236
Бешевић, Никола 236
Биао Лин 300
Бидо, Жорж 105
Биљан, Фрањо 57, 58
Биницки, Радован (Радисав) - Чича 237
Бирјузов, Сергеј 142, 143, 147, 150
Бићанић, Рудолф 158, 209, 498
Бјелић, Игњатије 16
Благојевић, Раде 197
Блажевић, Јаков 305
Блен, Леон 317, 447
Блондел, Морис 105
Бовоар, де Симон 61, 62, 374, 402, 453,
454, 470, 472, 477
Богдановић, Богдан 178, 439
Богдановић, Душан 15, 388
Богдановић, Милан 28, 70, 154, 155, 237,
388
Богдановић, Никола 58
Богдановић, Паја 477
Богоић, Богомир 159
Богоићевевић, Алекса 385
Богоићевевић, Јулијана 346, 383, 385, 534
Богосављевић, Адам 348, 349
Богуновић, Страхинја 438
Бодлер, Шарл 49, 390
Божичковић, Вера 119
Божичковић, Олга 96
Божовић, Драган 63
Божовић, Драгомир 63,
Божовић, Светислав - Ћаба 362
Бојацијевић, Иван-Ванко 74, 80, 231
Бојић, Душан 468
Бојић, Милутин 196
Бојковић, Филип 201
Бонавески, Милорад 137
Бонжан, Франсоа 124
Борисављевић-Ракић, Мара 15
Борна, кнез 13
Бошковић, Димитрије Чика Мита 182
Бошковић, Душан-Дуда 326
Бошковић, Ђурђе 46,
Бошковић, Милан 407
Бошковић, Миша 157,
Бошковић, Предраг 286
Бошњаковић Јованка - Жана 401
Бошњаковић, Богољуб 401
Бошњаковић, Милорад 401
Брајац, Марија 209
Брајац, Миша 184, 209
Бранков Озрен 69,
Бранков, Бранислав Бранко 73, 121, 172,
311, 451
Бранков, Ксенија 307,
Бранковић, Дим. Добривоје 91, 253, 258,
263, 419, 464, 494
Бранковић, Слободанка Бобица 172
Братић, Богољуб 171
Братић, Душан 32
Братић, Нева 172
Братић, Нинко 144
Брашић- Ратајац, Милева 79, 204, 205
Брашић, Јанко 242
Брежњев, Леонид Иљич 140, 141, 145, 164,
239, 320, 531
Бркић, Живорад 61, 196, 212, 256, 454
Бугле, Селестен 322
Будисављевић, Јулије 453
Будисављевић, Срђан 176, 453
Булатовић (Булајић), Милан 68

- Булатовић, Миодраг 269
 Булгањин, Николај 141
 Булић, Фране 264
- Васић, Вера 318
 Васић, Драгиша 287, 470
 Вебер, Макс 74, 482
 Вејн, Цон 383
 Велимировић, Вера 433
 Велимировић, Веља 237, 318,
 Велимировић, Милутин-Микица 13, 331,
 374, 432, 433, 448, 449
 Велимировић, Николај 79, 191, 225
 Велимировић, Станислав 440
 Величковић, Милутин 431
 Велс, Орсон 26
 Вељковић, Драгиша 23,
 Вељковић, Ђорђе-Таратор 23,
 Вељковић, Љупче 364
 Вељковић, Момчило-Бујер 494
 Вељковић, Новица 10, 189, 246, 350, 454,
 494, 535
 Вељковић, Роксанда 247, 255
 Вељовић, Груја 38, 149, 229, 307, 351, 419,
 424, 451, 484, 535
 Вељовић, Иван 216
 Вељовић, Милица 213, 215, 351
 Вендел, Херман 340
 Вермерш, Жанета 82
 Вернер, 106, 117
 Вернер, Макс 515, 517, 521
 Веселинов, Јован 253, 270
 Веснић, Љубица 417
 Видаковић, Александар 310
 Видаковић, Бошко 297, 301
 Видановић, Велизар 226
 Видановић, Вукадин 20, 58, 183
 Видановић, Радмила 84, 183
 Видацка, Балбина 225
 Виено, Пјер 97
 Вилсон, Вудро 53
 Вилсон, Харолд 125, 140, 150, 527
 Винстон Черчил 170, 176, 177, 207, 238,
 333, 449, 525, 531, 537, 547
 Вињи, Алфред 48, 403
 Висарион, владика вршачки 85, 434, 435
 Владимир Илич Лењин 48, 73, 79, 89, 121,
 125, 319, 371, 420, 421, 426, 459, 481
 Влатковић, Љубомир 523, 528, 533
 Влаховић, Вељко 349, 458, 481
- Влаховић, Дуња 260,
 Влков, Георги 86, 90
 Волтер, Франсоа 540
 Воркапић, Радиша 10
 Врањешевећ, Славољуб 470
 Врачар, Стеван 416, 418, 420
 Вујачић, Марко 260
 Вујковић, Светозар 219, 388
 Вујовић, Живка 533
 Вујовић, Раде 533
 Вукановић, Српко 160, 211
 Вукелић, Воја 260
 Вукићевић Станојевић, Данка 74
 Вукићевић, Велимир-Веља 74, 365
 Вукићевић, Милош 74
 Вукосављевић, Витомир 401
 Вукосављевић, Сретен 125, 176, 349
 Вулић, Никола 64, 379
 Вулић, Станислав-Сташа 64, 67, 160, 323
 Вулићевић, Слободан 129, 130, 131
 Вуловић, Љубиша 108
 Вучић Перишић, Тома 16
 Вучковић, Звонко 456
 Вучо, Оливера 463
- Гавриловић, Милан 120, 155, 334, 335, 495
 Гајић, Никола-Пеца 249, 495
 Гајовић, Радоје 66
 Гаковић, Лана 320
 Гамал Абдел Насер 132, 175, 204, 353, 354,
 418
 Ганди, Индира 238,
 Ганс, Абел 26
 Ганчев, Лаљуб 86, 88, 287
 Гарашанин, Илија 196
 Генералић, Иван 264
 Геновски, Јасен 85, 231, 457
 Геновски, Људмила 457
 Геновски, Михаил 74, 80, 85, 86, 90, 137,
 138, 162, 209, 212, 214, 226, 231, 444,
 449
 Геновски, Субка 75, 80, 85, 231, 266, 269
 Георгијевић, Крешимир 253
 Герман, српски патријарх 228, 411, 414,
 418, 423, 434
 Геров Герчо, Веселинка 432
 Геров, Герчо 432
 Гете, Јохан Волфганг 462
 Гијерм, Ивона- Шериф-Шек 232, 233, 239,
 252, 255, 259, 261, 262, 263, 264, 265,

- 266, 270, 273, 275, 281, 290, 291, 295,
299, 301, 302, 304, 307, 308, 314, 317,
324, 327, 328, 330, 337, 353, 355, 356,
359, 368, 378, 394, 443, 451, 457, 460,
461, 462, 469, 470, 489, 513, 519, 524,
526, 542, 543
- Гичев, Димитар 80, 88
Глигорић, Велибор 42, 75
Глишић, Бора 51, 306, 464
Глушчевић, Зоран 487
Гоген, Пол 63
Гогољ, Николај Васиљевич 36, 393, 510
Годар, Жан-Лик 390, 394, 476
Гојић, Војин 220
Голдвотер, Бари 142, 150, 151, 152
Гомулка, Владислав 139, 512
Горановић, Максим 32, 110
Горки, Максим 48, 420, 432, 510
Гостовић, Милан 14, 235
Готвалд, Клемент 455, 531
Грап, Андре 208
Грбић, Иван 123
Грковић, Радован 343
Грличков, Александар 201
Грол, Војислав 127, 334, 419, 478
Грол, Милан 29, 152, 199, 280, 334, 537
Грол-Стојановић, Сека 152, 367, 478
Грубешаић, 116
Губерев 388
Губец, Матија 379
- Давидовић, Димитрије 211,
Давидовић, Љубомир-Љуба 32, 150, 177,
334, 335
Давичо, Бонка 355, 362
Давичо, Леон 488,
Давичо, Оскар 49, 269, 522
Давичо, Рута 269,
Давичо, Светлана-Лане 242, 355
Даковић, Марко 260
Дамњановић Јовановић, Дафина 8, 18, 25,
29, 38, 50, 62, 66, 68, 73, 84, 92, 93, 95,
98, 117, 121, 128, 139, 162, 179, 185,
188, 193, 201, 206, 208, 212, 236, 245,
248, 250, 252, 265, 267, 273, 274, 275,
276, 280, 281, 302, 306, 317, 318, 319,
321, 323, 343, 348, 356, 363, 370, 375,
386, 392, 399, 407, 408, 409, 416, 421,
429, 434, 439, 441, 442, 445, 450, 457,
462, 463, 465, 466, 473, 475, 485, 486,
515, 515, 516, 524, 525, 528, 534, 537,
541, 546
Дамњановић, Милан 18, 25, 29, 38, 50, 51,
62, 85, 92, 93, 96, 117, 127, 139, 140,
162, 179, 180, 183, 185, 188, 207, 209,
213, 232, 236, 245, 255, 274, 280, 285,
302, 317, 319, 321, 332, 362, 363, 375,
376, 386, 408, 409, 429, 439, 441, 451,
462, 468, 475, 487, 491, 500, 541, 544
Даниловић, Станко 402
Даничић, Ђура 544
Дапчевић, Пеко 167, 189
Даскалов, Рангел 88
Дворниковић, Владимир 146, 185
Де Гол, Шарл 97, 105, 118, 145, 146, 152,
238, 239, 290, 299, 304, 366, 392, 409,
410, 411, 447, 460, 462, 463, 473, 475,
477, 487, 488, 489, 491, 494, 523, 527,
529, 531, 534
Де Сика, Виторио 26
Дедијер, Владимир 145, 479
Дедијер, Милица 160
Деж, Георге Георгију 203
Деј, Дорис 115
Дејановић, Душан 173,
Дел, Марсел
Делић Саво 133,
Денковић, Драгош 328, 464
Деспотовић, Виден 393,
Дивац, Недељко 16, 67, 68,
Дивац, Косара 70
Дивац, Олга 71
Дидић, Љуба 218, 341
Дизни, Волт 52
Дилбер, Зорка 412
Дилбер, Мита 338, 414
Димитријевић, Миланка 76
Димитров, Георги 86, 88, 90, 101, 163
Димов, Вергил 80
Динић, Таса 211
Дорошки, Нада 186
Достојевски Михаилович, Фјодор 227
Дошен Милошевић, Нина 67
Дошен, Миленко 159, 294, 539
Дошен, Мирко 394, 395, 396, 403, 492
Драгнић, Алекс 268, 270, 508, 509
Драјфус, Алфред 126
Драшковић, Милорад 282
Драшкоци, Мира 236
Држић, Марин 510

- Дринчић, Војислав 9
 Дринчић, Драгомир 9
 Дринчић, Сава 16
 Дрљевић, Секула 342
 Дробац, Љубица 106
 Друловић, Милојко 309
 Дубчек, Александар 511, 518, 522, 540
 Дугалић, Деса 507
 Дурковић-Јакшић, Мића 222
 Дучић, Јован 87, 146, 164, 185, 232, 312, 491, 537
 Дучке, Руди 469
 Душкић, Светислав 205, 2'6
 Душкић, Стојанка 206
- Ђаковић, Светозар 266
 Ђерђа, Јосип 419
 Ђерић, Григорије 421
 Ђермановић, Живота 32, 144, 155, 220, 258, 312, 495
 Ђилас, Милован 15, 28, 67, 68, 101, 127, 131, 145, 152, 157, 164, 166, 179, 249, 250, 255, 269, 276, 278, 279, 290, 280, 281, 299, 315, 316, 319, 321, 328, 331, 334, 335, 337, 349, 350, 353, 367, 417, 429, 431, 435, 436, 438, 443, 456, 474, 477, 478, 479, 483, 485, 486, 489, 491, 492, 493, 494, 511, 514, 537, 544
 Ђилас, Штефица 166, 179, 269, 315
 Ђокић, Добрица 76
 Ђоковић, Милан 159, 302, 420
 Ђоловић, Ивко 63
 Ђорђевић Војислав-Воја 165, 310,
 Ђорђевић Мијовић, Милушка 332
 Ђорђевић, Александар-Голубовски
 Ђорђевић, Анка 76
 Ђорђевић, Боривоје 63
 Ђорђевић, Висарион Васко 205, 339,
 Ђорђевић, Жарко 120,
 Ђорђевић, Јован 388, 496,
 Ђорђевић, Мија Боја 331,
 Ђорђевић, Мика 162,
 Ђорђевић, Милош 187, 189,
 Ђорђевић, Слободан 162,
 Ђорђевић, Стојан 350, 534, 536, 539
 Ђукић, Радивоје Лола 204, 544
 Ђурђић, Славенка Цаца 404
 Ђурић Тотић, Мирјана 50, 179
 Ђурић, Божана Жана 182, 508
 Ђурић, Видосав 181
- Ђурић, Љубодраг 157,
 Ђурић, Милан 30, 45, 95, 143, 182, 213, 381, 422, 425, 450, 468, 508
 Ђурић, Милош Миша 438,
 Ђурић, Мирјана 179
 Ђурић, Михаило 50, 179, 362, 482, 487
 Ђурић, Никола 479
 Ђурић, Слободан 438
 Ђуричић, Ст. Младен 16, 83
 Ђуровић, Ђуро 344, 352, 380, 470
- Егић, Душан 111
 Екмечић, Милорад 240
 Енгел Стаменовић, Вера 467
 Енгелс, Фридрих 155
 Ерлих, Вера 143, 158, 226, 277
 Ерцег, Никола 543
- Жансон, Франсис 374, 402, 403, 453
 Живадиновић, Милан 210
 Живадиновић, Ратко 218
 Живанић, Јово 378, 382, 389, 393
 Живанић, Роса 382,
 Живановић, Ђорђе 63, 65, 498
 Живановић, Живан 268,
 Живановић, Миливоје 420, 421
 Живановић, Михаило 221
 Живић, Милисав 407
 Живквић, Петар 307
 Живков, Тодор 89, 138, 139
 Живковић, Александар 60, 121, 127, 241
 Живковић, Влада Папазав 19,
 Живковић, Миле 254, 312, 457, 458
 Живковић, Милица 45, 189, 208, 310, 422
 Живковић, Милутин 187
 Живковић, Мића 17
 Живковић, Радојка 300,
 Живковић, Радомир Раде 312
 Живковић, Светислав 39, 41, 43, 73, 80, 167, 226, 235, 254, 255, 256, 257, 260, 268, 295, 353, 370, 371, 392, 423, 447, 466, 470, 496, 544
 Животић Мирјана-Мира 62
 Животић, Вукашин 364
 Жид, Андре 498
 Жист, Сен 410
 Жугић, Трипка 341, 428, 429
 Жујовић, Алекса 310
 Жујовић, Јован 388,
 Жујовић, Милан 280

- Жујовић, Младен 108, 273,
Жујовић, Сретен 12, 176, 220, 256, 438
- Заглум, 125
Затезало, Симеон 483, 486
Здравковић Јовановић, Богољуб 323
Здравковић Јовановић, Војкан 339
Зечевић, Божо 77,
Зечевић, Влада 110,
Зечевић, Радисав 194, 195
Златарева, Вера 75, 80, 85, 138, 212, 226,
231, 444, 449, 457
Златарић, 480
Златковић, Петар-Пера 299
Зоговић, Радован 299
Зола, Емил 126
Зоровић, Ерна 333
Зоровић, Миро 333
Зрењанин, Жарко 72
Зубовић, Јован 77, 81, 198, 199, 200, 201,
202
- Ибзен, Хенрик 420
Ибровац, Миодраг 293
Иванић, Момчило 365,
Ивановић, Богосав 216,
Ивановић, Гвозден 505
Ивановић, Драгиша 458
Ивановић, Слободан-Лале 81, 144, 376,
415, 430, 519
Иветић, 116
Ивковић Боса 52, 57, 67, 125, 263, 298,
305, 406, 468,
Ивковић, Весна 212
Ивковић, Лука 212
Ивковић, Љубиша 125, 180, 213, 298, 305,
306, 319, 335, 415, 417, 420, 464, 541
Илић Александар-Аца 267, 310, 494
Илић Славенски, Милана 95
Илић, Ђорђе 197
Илић, Жана 61
Илић, Михаило Мика 387, 389
Илић, Радивој 95,
Исаковић, Антоније 13
- Јаковљевић, Стеван 186
Јакшић, Ђура 86, 88, 544
Јанићијевић, Буда 344
Јанкез, Грга 284
Јанковић, Б. Милош 423
- Јанковић, Божа 544
Јанковић, Драгослав 268, 496, 511, 528
Јанковић, Иван 215,
Јанковић, Радомир 9, 211, 430
Јанчиковић, Тома 209
Јанош Кадар 530
Јевтић, Богољуб 176, 330
Јевтић, Раде 404
Јекић, Лепосава
Јекић, Миле 284, 375
Јеленковић, Велимир-Веља 24, 183, 189,
245, 255, 267, 286, 430, 437, 449, 459,
466, 467, 468, 525, 536
Јеличић, 46
Јеремић, Драган 75
Јеремић, Сава 300
Јефтић, Данило 236, 419
Јешић, 84, 144
Јовановић Георгијевић, Марија Мака 23,
64, 232, 233, 259, 261, 264, 265, 281,
290, 291, 299, 301, 302, 315, 316, 326,
327, 329, 330, 364, 424, 439, 442, 451,
461, 463, 488
Јовановић Животић, Мира 62
Јовановић Славински, Ђорђе 183, 235, 255,
536, 539
Јовановић Славински, Љубинка 119, 164
Јовановић Славински, Станко 262, 319
Јовановић Чичановић, Љиљана 233, 356,
364, 461
Јовановић, Алекса-Коца 384,
Јовановић, Александар - Аца 128, 352, 386
Јовановић, Анастас 75,
Јовановић, Андра 145, 147, 161,
Јовановић, Андријана 364
Јовановић, Арсо 260,
Јовановић, Аца Фоглер 336
Јовановић, Блажо 9, 201, 436, 479
Јовановић, Божидар 209
Јовановић, Бојка 8, 10, 25, 29, 36, 38, 43,
47, 52, 73, 84, 93, 94, 127, 162, 178,
185, 187, 206, 207, 209, 221, 222, 239,
244, 262, 267, 270, 273, 277, 279, 282,
284, 295, 302, 304, 307, 319, 325, 333,
336, 360, 360, 360, 363, 369, 376, 378,
382, 385, 386, 392, 402, 404, 411, 415,
424, 429, 445, 457, 459, 462, 468, 478,
495, 497, 501, 5034, 513, 515, 518, 519,
524, 525, 527, 534, 535, 544, 546

- Јовановић, Бошко Боби 24, 233, 259, 263, 290, 326, 327, 338, 352, 356, 364, 368, 424, 439, 440, 452, 461, 488
- Јовановић, Гојко 115
- Јовановић, Даница Дана 15, 23, 26, 28, 29, 32, 36, 41, 44, 52, 57, 61, 62, 65, 66, 67, 70, 75, 76, 77, 78, 84, 89, 92, 93, 112, 115, 118, 120, 121, 130, 133, 136, 143, 150, 152, 163, 167, 168, 170, 181, 183, 184, 185, 190, 193, 201, 204, 206, 207, 224, 228, 231, 238, 241, 242, 244, 245, 246, 248, 250, 255, 260, 1263, 264, 265, 267, 270, 272, 283, 287, 291, 300, 301, 308, 315, 321, 326, 327, 329, 334, 336, 337, 339, 346, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 362, 363, 366, 368, 370, 373, 375, 376, 380, 384, 392, 393, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 414, 416, 419, 421, 422, 424, 429, 434, 435, 437, 439, 440, 444, 449, 450, 453, 456, 461, 463, 464, 469, 474, 475, 490, 494, 496, 497, 504, 505, 512, 513, 516, 518, 524, 525, 528, 542, 543, 545
- Јовановић, Драгица 93
- Јовановић, Драгољуб-Драган 274, 547
- Јовановић, Емилија 35,
- Јовановић, Живка 24
- Јовановић, Живорад Жикица Шпанац 274
- Јовановић, Зорислава 416, 435
- Јовановић, Ивана 364
- Јовановић, Јован - зет 12, 34, 51, 122, 191, 264, 331, 431, 449, 472, 478, 490
- Јовановић, Јован Велики Мали 257
- Јовановић, Јован Пижон 60, 68, 334, 335
- Јовановић, Косара 406
- Јовановић, Коста 416
- Јовановић, Љубомир-Љуба 365, 395
- Јовановић, Миланка 308
- Јовановић, Милоје 257
- Јовановић, Милош 220
- Јовановић, Мира 333
- Јовановић, Неда 115
- Јовановић, Никодије 23, 24, 25, 64, 232, 252, 259, 261, 263, 264, 265, 266, 275, 281, 290, 291, 292, 299, 301, 302, 315, 316, 326, 327, 330, 337, 424, 439, 442, 452, 461, 463, 488, 542, 543
- Јовановић, Панта 384
- Јовановић, Пера 172,
- Јовановић, Радивоје Брадоња 433, 438, 439
- Јовановић, Радојка-Рада 79, 122, 161, 251, 370, 411, 418, 431, 449, 504
- Јовановић, Светозар 159
- Јовановић, Слободан - зет 15, 17, 25, 36, 38, 44, 47, 52, 68, 71, 75, 84, 86, 87, 91, 93, 159, 160, 162, 164, 165, 170, 187, 189, 207, 208, 223, 262, 265, 267, 270, 277, 282, 283, 284, 286, 290, 294, 298, 301, 302, 304, 311, 313, 316, 328, 329, 330, 332, 334, 340, 363, 365, 366, 367, 369, 372, 375, 376, 378, 382, 404, 406, 415, 429, 442, 457, 461, 462, 468, 475, 487, 489, 491, 504, 512, 513, 515, 517, 518, 519, 521, 522, 525, 533, 535, 544, 546
- Јовановић, Слободан 71, 79, 87, 163, 268, 287, 384, 537,
- Јовановић, Срђан 7, 10, 25, 29, 36, 73, 84, 93, 127, 162, 179, 187, 188, 207, 211, 222, 223, 266, 270, 271, 275, 278, 284, 295, 298, 302, 304, 306, 319, 328, 330, 332, 333, 334, 367, 369, 375, 376, 385, 415, 421, 422, 448, 449, 452, 453, 462, 468, 475, 491, 504, 512, 513, 514, 518, 546
- Јовановић, Страхиња-Бане 17, 38, 47, 93, 127, 162, 300, 301, 429, 430
- Јовановић, Т. Мита 44
- Јовић, Дара 213
- Јовић, Слободан 346, 347, 354, 432, 441, 442, 486, 501, 502, 509, 513, 534
- Јовић-Ристић, Божана-Жана 337, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 353, 357, 358, 359, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 378, 380, 383, 385, 394, 401, 406, 415, 432, 435, 441, 442, 453, 465, 468, 470, 474, 482, 486, 489, 490, 496, 497, 501, 502, 503, 504, 508, 509, 513, 515, 546
- Јовичић, Душан 83, 233
- Јововић, Јован 260, 337, 429, 435, 458, 468, 496, 505, 510, 540
- Јојић, Момчило 466
- Јоксимовић, Јован 81, 364
- Јоксимовић, Милован 202
- Јолић, Божа 210
- Јолић, Бора 62, 209, 258, 447
- Јонић, Велибор 159, 160

- Јосип Броз Тито 9, 11, 37, 38, 39, 46, 72, 77,
 88, 115, 140, 144, 145, 149, 155, 157,
 163, 166, 176, 180, 188, 191, 199, 200,
 203, 204, 211, 255, 258, 267, 269, 273,
 276, 278, 280, 283, 292, 293, 297, 308,
 328, 332, 336, 349, 350, 363, 364, 379,
 380, 380, 415, 418, 422, 423, 443, 459,
 479, 483, 485, 486, 491, 492, 499, 503,
 508, 518, 520, 523, 527, 529
 Јосиф Висарионович Стаљин 59, 66, 77, 88,
 89, 101, 141, 143, 150, 151, 176, 177,
 256, 286, 307, 319, 330, 349, 371, 389,
 391, 400, 426, 496, 514, 531, 533, 537,
 543
 Јосифовић, Младен 100, 381
 Јоцић, Живојин 458
 Југов, Антон 89

 Кајо, Жозеф 377
 Калед, 125
 Каменаревић, 184
 Каменовић, Јова 246
 Ками, Албер 51, 124
 Кангрга, Милан 158
 Кант, Имануел 51
 Карабеговић, Осман 425
 Карађорђе Петровић 16, 100, 101, 228,
 242
 Карађорђевић, Божидар 328, 329,
 Карађорђевић, Ђорђе-принц 366, 479,
 525, 529
 Карајовић, Драгомир 82
 Караџић Стефановић, Вук 123, 420, 453,
 544
 Кардељ, Едвард 5, 9, 136, 200, 280, 281,
 313, 332, 349, 423, 443, 454, 479
 Карол Румунски 177
 Карол, Мартин 26, 151
 Карпович, Тимотеуш 69
 Каруа Мари-Ан 85, 97, 117, 122, 130, 236,
 237, 244, 289, 290, 295, 298, 299, 301,
 304, 317, 329, 330, 332, 334, 359, 366,
 378, 392, 437, 446, 447, 457, 459, 460,
 461, 462, 463, 466, 471, 476, 488, 519,
 535
 Касу, Жан 237
 Кацлеровић, Триша 169, 420
 Качаревић, Никола 21, 174
 Кашанин, Милан 311
 Кенеди, Жаклина 53
 Кенеди, Роберт 25, 483
 Кершовани, Отокар 230, 310, 329, 459
 Кестлер, Артур 330, 338, 391
 Кеџман, Јованка
 Кеџмановић, Златко 184
 Кеџић, Димитрије 39
 Кидрич, Борис 209, 305
 Кинг Јовановић, Динка 327
 Кинг, Кенет 24
 Кири, Марија 465
 Кирсанова Нина 413, 414
 Кифнер, Вера 40
 Кифнер, Руди 40
 Клеј, 8
 Кнежевић, Веса 410
 Кнежевић, Мијалко 92, 203, 294, 401, 410,
 465
 Ковач, Корнелије 463
 Ковачевић, Божидар 83, 170, 227, 233,
 331, 434, 537,
 Ковачевић, Вељко 14, 45, 67, 81, 127, 179,
 210, 254, 255, 269, 278, 296, 311, 315,
 325, 331, 334, 388, 435, 451, 494
 Ковачевић, Љубомир Љуба 395,
 Којић, 403
 Колаковић, Тихомир 216
 Колар, Владимир 387
 Коларов, Васил 86, 163
 Коленц, Марко 133, 135, 136
 Коленц, Матијаш 136
 Коленц, Татјана 133
 Колишевски, Лазар 88
 Коловић, Деса 340
 Коловић, Михаило Миле 340
 Комадинић, Милан 80
 Комановић, Чедомир 259, 353
 Комненовић, Милић 278, 311
 Кон, Бендит 469
 Кон, Геца 277,
 Константиновић Самарџић, Каћа 30, 109
 Константиновић, Божидарка Кика 108
 Константиновић, Катарина Каћа 196
 Константиновић, Михаило 388
 Константиновић, Радомир 30, 110
 Кораћ Алмули, Шека 362
 Кораћ, Вељко 93, 274, 349, 360, 362, 438,
 487
 Кораћ, Витомир 368
 Костић, 231
 Костић, Александар Аца Секс 363

- Костић, Благоје 17, 22, 231, 237
 Костић, Василије владика 77
 Костић, Вера 166,
 Костић, Војислав Воки 463
 Костић, Ђорђе 29, 221
 Костић, Жика 221, 420
 Костић, Лаза 420,
 Костић, Н. Коста 91
 Костов, Трајко 163,
 Кочић, Петар 194, 379, 421
 Кошутић, Владета 73, 414, 441
 Крајачић, Иван 201, 308, 310
 Крајгер, Борис 5, 201, 324
 Крајиновић, Вера 74, 127, 408, 429, 493
 Краљевић, Марко 65
 Крбек, Иво 388
 Крижанић, Пјер 70
 Крлежа, Мирослав 299, 420, 499, 510
 Крстић, Васа 339
 Крстић, инжињер 108
 Крстић, Јелица 242, 243
 Крстић, Мења 309
 Крстић, Тоза-Јаре 472
 Крчединац, Бранка 173
 Кузманов, Богдан 266, 300
 Кулаковић, Бошко 42
 Кулаковић-Петровић, Дана 42
 Кулунџић, Звонимир 394, 395, 396, 537
 Кунц, Драго 37
 Кусаковић, Бошко 243
 Кушанић, Иво 315
 Кушић-Трајковић, Милева 196, 204, 205
- Лаврентије, владика 418
 Лазаревић, Бата 235, 236,
 Лазаревић, Бисерка 235
 Лазаревић, Душанка-Боба 275, 276,
 Лазаревић, Душан-Туре 249
 Лазаревић, Лаза 243, 320,
 Лазаревић, пуковник 235
 Лалић Никола 49,
 Лалић, Иван 49
 Лалић, Михаило 49,
 Лалић, Радован 49, 187, 498
 Ландолфини, Жермен 488
 Ласре, Мадлен 18, 477
 Лебрен, Ирена 239
 Лебрен, Пјер 18, 239, 447
 Леко, Александар 294, 296, 305, 306, 530
 Леко, Ана 385
- Леко, Марко 305
 Лескошек, Франц 305
 Летић, Драгица 19
 Лефевр, Анри 27
 Линдон Џонсон 53, 56, 59, 137, 143, 150,
 152, 164, 189, 238, 322, 490, 518, 527,
 531, 536
 Лио Шао Чи 300
 Липман, Волтер 531
 Лисина, Људмила 510
 Лонго, Луђи 101, 518
 Лончаревић, Селимир 336, 414
 Лорен, Софија 556
 Лоренц, Беба 422, 497,
 Лоренц, Бора 422
 Лоренц, Борислав 199, 202, 423, 543, 544
 Лоренц, Цеца 422
 Луиз, Мари 18, 329, 545
 Лукић, Воја 15
 Лукић, Војин 303, 318, 321, 483, 491
 Луковић, 221
 Луковић, Милан 417
 Лухт, Херберг 278
 Љотић, Димитрије 66, 172, 201, 216, 218,
 342
 Љубић, В. 340
 Љумовић, Божо 366
- Мадих, Анте 176,
 Мадих, Богдан 74, 428
 Мадих, Љубинка 74
 Мајсторовић, Богдан 258
 Максимовић, Александар 102
 Максимовић, Ана 375
 Максимовић, Божидар Божа Кундак 365
 Максимовић, Десанка 48, 49, 179, 242,
 312
 Максимовић, Миодраг Миле 47, 211, 227,
 242, 314, 361, 385, 496
 Максимовић-Сарић, Милеса 378, 528
 Малетић, Небојша 233
 Малетић, Страхиня 231
 Малро, Андре 409, 410, 419, 437, 447, 508,
 515
 Маљенков, Георгиј 141, 151
 Мандес, Франс 494
 Мандић, Анте 176
 Манић, 181, 351
 Манић, Васа 373
 Манић, Добривој 310

- Манић, Милутин 247
Манојловић, Љубиша 443
Манчић, Владимир 299
Мао Це Тунг 150, 300, 333, 410, 419, 532
Маре, Жан 26
Марија Карађорђевић 529
Маринковић Јован-Јоца 153, 155,
Маринковић, Атанасије Таса 336, 337, 339,
341, 457,
Маринковић, Војислав-Воја 323,
Маринковић-Видосављевић, Пава 382,
385, 393, 470, 502, 533, 534
Мариновић, Јосиф 382,
Марјановић, Јован 103
Марковић Дамњановић, Божидарка Кика
198
Марковић, Аћим 184, 415, 492,
Марковић, Божа 429,
Марковић, Брана 419,
Марковић, Витомир Вита 444, 504,
Марковић, Драгослав Дража 108, 198,
Марковић, Животије 234,
Марковић, Иванка 223, 478,
Марковић, Милорад 107, 423,
Марковић, Милутин Мића 71
Марковић, Миодраг 540
Марковић, Михаило 482,
Марковић, Младен 332,
Марковић, Момчило Мома 84, 464,
Марковић, Светозар 13, 213, 340, 499
Марковић, Сима 29, 107, 423
Марковић, Спомена 184
Маркс, Карл 13, 75, 79, 86, 125, 155, 158,
392, 459, 499
Маркузе, Херберт 469, 490
Мартин Лутер Кинг 397, 464
Марушић, Драго 176
Масарик, Томаш 48, 79, 120, 175, 466, 521,
542
Масињон, Луј 124
Маскарели, Бруно 129, 130, 131, 132, 133,
513
Мастиловић, Јован 32
Мастиловић, Обрад 87
Матавуљ, Нада 413
Матарић, Јосип 424, 476, 479, 483
Матарић, Мира 419, 424
Матејић Ђорђевић, Десанка Деса 205
Матејић, Бошко 205
Матејић, Брана 205
Матејић, Велимир Веља 205
Матејић, Зоранб 205
Матејић, Милорад Миле 205
Матеос Лопез 38
Матић, Николија 45
Матић, Светозар 45
Махатма Ганди 48, 79, 125, 266, 336, 417
Мачек, Владимир-Влатко 31, 73, 76, 87,
106, 209, 231, 240, 335, 341, 372, 384,
388, 389
Мачужић, Живадин 230
Маџаров, 137
Медић, 178
Медић, Боривоје 252
Медић, Милутин 218
Мејер, Данијел 97
Месаровић, Брана 320
Мештровић, И. Иван 117
Мештровић, Иван 116, 384
Мештровић, Ружа 116
Мијатовић, Цвијетин 270, 297, 301, 313,
522
Мијушковић, Радован 9, 249
Микић, Љубиша 21
Микојан, Анастас Иванович 529
Милановић, Данило 420, 423
Милановић, Жарко 420
Милановић, Никола 111
Милатовић, Милорад-Миле 183, 371, 423
Милачић, Душан 160, 293, 297, 308, 310,
316, 325, 328, 330, 332, 351, 352, 368,
432, 436, 439, 448, 497, 501, 547
Милберг, Вернер 117
Миленовић, Душан Мосација 107
Миленовић, Станко 257
Милетић, Д. 433
Милић, Војин 482, 486, 487, 500
Милићевић, Александар 323, 336,
Милићевић, Огњенка 463
Миловановић, 381
Миловановић, Милован 346, 385, 405
Миловановић, Младен 100
Миловић, Амалија 96
Миловић, Стеван 96, 310
Милојевић (Миољевић), Живомир -Жика
73, 76, 85, 94, 111, 122, 137, 138, 157,
168, 171, 172, 183, 184, 185, 212, 213,
214, 224, 225, 244, 257, 258, 267, 296,
307, 312, 314, 322, 424, 426, 433, 436,
444, 460, 468, 469, 484, 494, 539

- Милојевић, Александар Лесо 224, 225, 288
 Милојевић, Антонија Беба 85, 168, 213,
 224, 257, 436, 454, 460, 469, 539
 Милојевић, Бојана 87, 159, 168, 174, 213,
 288, 290, 313, 316, 410, 426
 Милојевић, Драгиша 224
 Милојевић, Драгослав 297
 Милојевић, Миломирка 224
 Милојевић, Радован 224
 Милојевић, Радојко 224
 Милосављевић, Драгомир 40, 173, 180,
 310, 314, 460
 Милосављевић, Љубинка 405, 419
 Милош Обреновић 100, 101, 163, 196, 211,
 538
 Милошевић, Владимир Влајко 244, 255,
 274, 299, 340, 368, 375, 414, 478, 504,
 534
 Милошевић, Дениза 159, 510, 539
 Милошевић, Добрила 64, 244, 274, 299,
 338, 340, 368, 375, 414, 478, 534
 Милошевић, Јелица-Беба
 Милошевић, Љубиша 150, 151
 Милошевић, Микица 327
 Милошевић, Милош - Мика 108, 223, 255,
 304, 539
 Милошевић, Милош-Миша 80, 223, 228,
 310
 Милошевић, Нада 102
 Милошевић, Никола 482, 500, 503
 Милошевић, Новак 366,
 Милошевић, Радомир-Чеда
 Милошевић, Станко 92
 Милошевић, Стеван 78
 Милошевић, Христина Нина 67, 159
 Милошевић-Илић, Лепосава-Лепа 76, 197,
 462
 Милс, 52
 Милс, Рајт 245
 Милс, Џон 52
 Милуновић, Мило 31
 Милутиновић Јаблан Јовановић, Вера 349
 Милутиновић, Десанка 92, 150, 274, 472
 Милутиновић, Сима Сарајлија 16
 Миљанић, Нико 123
 Миљковић, Бранислав Брана 27, 29, 41, 95,
 133, 152, 155, 161, 164, 242, 276, 314,
 331, 475
 Миндеровић, Чедомир 187, 223, 237
 Минић, Милка 344, 345, 346, 411, 423
 Минић, Милош 5, 21, 211, 270, 305, 434,
 466479, 481, 483, 485, 488
 Мирић, 467
 Мирковић, Владимир 370
 Мирковић, Иван 370
 Мирковић, Марко 370
 Мирковић, Мијо 160, 161, 310, 320, 370,
 517
 Мирковић, Милинко 539
 Мирковић, Немања 156
 Мирковић, Соња 295, 296
 Мирковић, Станка 370
 Мирковић, Тоне 370
 Мисирлић, Милош 318
 Митровић Ђилас, Митра 160, 250, 280,
 479,
 Мићић, Божо 256
 Мићић, Коста 39
 Мићић, Љубомир 256
 Михаило Обреновић 16, 75, 196, 230, 538,
 Михаиловић, Бата 119,
 Михаиловић, Борислав-Михиз 36, 223, 443
 Михаиловић, Војислав 212
 Михаиловић, Драгољуб-Дража 107, 155,
 201, 211, 219
 Михаиловић, Југослав 376
 Михајлов, Вера 277,
 Михајлов, Михајло Мишко 180, 268, 269,
 271, 272, 273, 278, 279, 282, 283, 286,
 288, 290, 292, 293, 294, 296, 297, 298,
 300, 302, 315, 316, 319,
 Михајлов, Никола 273, 334, 335, 351, 417,
 514
 Михонане, Мањир 209
 Мицкијевић, Адам 63
 Мишић, Александар 107
 Мишић, Драган 91
 Мишић, Живојин 107, 154
 Мишић, Јован 91, 264, 336, 337, 339, 341,
 457
 Мишић, Тијана 91, 339
 Младеновић, Миодраг 227
 Младеновић, Танасије 487
 Моле, Ги 526
 Мољевић, Стеван 78, 100, 344, 418, 429,
 470
 Мољевић, Франка Бранка 418, 429,
 Момиров, Гизела- Гиза 41
 Момиров, Добривоје-Добра 41
 Момчиловић, Мома 220

- Монтаго, Ешли 21
Морас, Шарл 105
Морача, Милутин 160
Морган, Мишел 115
Морен, Леон 476
Мороа, Андре 380, 445
Московљевић, Драгутин 210
Московљевић, Мара 144
Московљевић, Милош 84, 103, 143, 144,
177, 178, 210, 210, 248, 252, 253, 254,
301, 419, 464, 479, 492, 493, 494
Московљевић, Олга 493
Мусатова, Варвара 69
Мучалов, Живко 171, 442
- Назор, Владимир 387
Настасовић, Милутин 122,
Натошевић, Ђорђе 323
Недељковић, Душан 178, 250, 329, 496
Недељковић, Раја 308
Недић, Арсеније 215
Недић, Бора 75
Недић, Владета 546
Недић, Милан 21, 59, 159, 197, 201, 219,
341, 342, 343, 414, 449, 519
Ненадовић, Алекса 100
Ненадовић, Александар 526
Ненадовић, Јаков 100,
Ненадовић, Љубомир Љуба 538
Ненадовић, Матеја 538
Нени, Франческо 27, 28
Нешић, Алекса 433
Нешић, Воја 506
Нешић, Станојло 433
Нешковић, Благоје 154, 175, 385, 404, 415,
431
Нешковић, Љиљана 307
Нешковић, Рајко 307,
Нешовић, Слободан 431
Никезић, Марко 392, 439, 522
Никита Сергејевич Хрушчов 8, 11, 47, 66,
89, 131, 132, 137, 138, 139, 140, 141,
143, 145, 147, 150, 151, 164, 200, 269,
320, 390, 491, 531
Никитовић, Часлав 230
Никић, Никола 307
Никић, Федор 87
Николајевић, Петар Молер 228
Николић Љубинка 147
Николић, Воја 349
- Николић, Вука 179
Николић, Грујица 72, 145, 147, 148, 287,
393
Николић, Јагош 57, 60
Николић, Коста 339
Николић, Милан 367
Николић, Момир 307, 332
Ниче, Фридрих 131
Новак, Виктор 465, 466
Новак, Грга 396
Новаковић, Вук 168
Новаковић, Десаанка-Деса 157, 489
Новаковић, Крсто 505
Новаковић, Љубо 217, 219
Новаковић, Стојан 96, 366, 370, 397, 457
Новотни, Антоњин 455
Нушић, Бранислав 36, 243, 420
- Обов, Александар 89
Обрадовић, Мила 159
Обреновић, Милоје 32
Обретковић, Љиљана-Цица
Обретковић, Петар 59
Обретковић, Славица 59
Оливије, Габријел 103
Оливије, Лоренс 367
Освалд, Ли 54
Остојић, Миладин 458
Оцокољић, Мирко 73, 414
- Павелић, Анте 161
Павић Пејовић, Мара 435
Павић, Јефто 39, 41, 73, 91, 435, 436, 447,
454, 470
Павле Карађорђевић 20, 21, 183, 230, 311,
388, 389, 525
Павловић Брђански, Косан 249, 495
Павловић, Александар-Аца 44, 45, 420,
422
Павловић, Божа 269, 297, 315, 316, 317,
325
Павловић, Војин 155
Павловић, Драгољуб 285, 336
Павловић, Душан 336, 338, 347, 370, 457,
458
Павловић, Ђока 226
Павловић, Мирјана 347, 468, 504, 525
Павловић, Павле 146, 427
Павловић, Ст. Коста 117,
Павловски, Иван 520

- Палавестра, Предраг 170
 Панајотовић, Зага 258
 Панајотовић, Ранко 258
 Пандуровић, Воја 121, 127, 186
 Панић Суреп, Милорад 223
 Панић, Ивко Ика 418, 444
 Пантелић, Бора 411
 Пантић, Драгољуб 225
 ПантићТрбојевић, Круница 187, 211
 Папандреу, Андреас 439, 440
 Папо, Исидор 261
 Паскал, Блез 323, 500
 Пастернак, Борис Леонидович 390
 Пауновић, Сениша 338
 Пашић, Ђорђе
 Пашић, Најдан 245
 Пашић, Никола 195, 196, 230, 364, 365,
 529, 537
 Пашић, Рада 196
 Пејин, Рајко 167
 Пејчић, Тихомир 458
 Пековић, Јова 40
 Пенезић, Слобода Крцун 121, 150, 153,
 160, 301, 324, 454
 Перигор Пјер 445
 Перигор, Тереза 445
 Перић, Александар 306, 307
 Перић, Ђорђе 267, 307
 Перовић, Иво 20
 Перовић, Латинка 439
 Петар II Карађорђевић 20, 177
 Петар II Петровић Његош 28, 31, 67, 83,
 310, 323, 435, 458, 538, 544
 Петков, Никола 90, 209, 289
 Петковић Суботић, Невенка 526
 Петковић, Десанка-Деса 221
 Петковић, Радослав-Вава 526
 Петковић, Слободан - Баћко 526
 Петровић, Аврам 439
 Петровић, Александар-Саша 187, 502
 Петровић, Аца 9
 Петровић, Богдан 167
 Петровић, Вељко 48, 244
 Петровић, Видосава-Вида
 Петровић, Габријела 386, 403, 513, 532
 Петровић, Душан Шане 156, 217
 Петровић, Живадин-Жижа 215, 216, 218,
 219, 220
 Петровић, Иванка 98, 102
 Петровић, Илија 42, 115
 Петровић, Јасенка 35, 173
 Петровић, Јелица 98, 112, 128, 241, 242,
 244, 260, 271, 272, 513, 519,
 Петровић, Јован 27, 29, 35, 38, 98, 174,
 272, 278, 282, 283, 321, 377, 378, 381,
 384, 386, 392, 393, 394, 395, 403, 404,
 405, 406, 415, 442, 456, 486, 489, 513,
 517, 519, 520, 529, 532, 534
 Петровић, К. Љуба - Фурија 428, 464
 Петровић, Мила 378
 Петровић, Милисав 227
 Петровић, Миодраг Чкаља 414
 Петровић, Мирослава - Лилика 173, 272,
 321
 Петровић, Настас 321, 365
 Петровић, Нинко 90, 155, 295, 454, 457,
 495
 Петровић, Петар-Врабац 379
 Петровић, Растко 123
 Печујлић, Мирослав 496, 522
 Пешић, Богдан 357, 359, 361, 362, 415
 Пешић, Бранко 159, 483
 Пешић, Душан 526
 Пијаде, Лепа 155
 Пијаде, Моша 32, 45, 99, 181, 250, 379,
 431, 442
 Пилковић, Дора 477
 Плавшић, 165, 315
 Плећевић, Чеда 160, 211, 216, 217
 Подгорни, Николај Викторович 320
 Пол, Жан 236, 237
 Половина, Петра 65
 Пољаковић, 68
 Поп Митић, Алекса
 Попов, Бранко 42
 Попова Рајна 87, 232
 Поповић Гај, Лела 186
 Поповић Стенсфилд, Мери 307
 Поповић, Александар Аца 348
 Поповић, Бата 298
 Поповић, Богдан 45,
 Поповић, Бранко 453
 Поповић, Владета 307
 Поповић, Владимир 270
 Поповић, Гер Добривоје 249
 Поповић, Добрила 423, 484
 Поповић, Драги 505
 Поповић, Душан 337, 496
 Поповић, Ђ. Милош 533
 Поповић, Живко 106

- Поповић, Зора 222, 501
Поповић, Јелена 32, 102, 118, 129
Поповић, Јован Стерија 52
Поповић, Јово Прус 87, 98, 118, 499
Поповић, Јустин 227
Поповић, Коча 255, 276, 293, 297, 298,
313, 335, 456
Поповић, Милан 32, 64, 155, 249, 260
Поповић, Милентије 349
Поповић, Миодраг 15, 315, 544
Поповић, Мића 119, 516
Поповић, Момчило 453
Поповић, Никола 496
Поповић, Радомир 31
Поповић, Ранко 232
Поповић, Ратко 248
Поповић, Урош 82, 306, 499
Потић, Војислав 466, 467, 486
Потић, Мирко 454
Пратуси Вергер, Андреа 445, 471, 476,
488, 489, 519, 538, 539, 546
Првановић, Светислав 13, 22
Прегл, Фриц 284
Прелић, Милана 220
Прибићевић, Валеријан
Прибићевић, Милан 83, 155, 233, 295
Прибићевић, Новак 439
Прибићевић, Ружа 157, 489, 494
Прибићевић, Стојан 533
Принцип, Гаврило 339, 437
Продановић, Драгољуб-Вук 66, 71, 181,
230, 312, 438, 454, 494, 496
Продановић, Јаша 80, 81, 93, 98, 152, 259,
268, 387, 419, 429
Продановић, Милица Мица 465
Протић, Александар 219
Протић, Милан-Мића 230
Протић, Стојан 195, 230, 249, 365
Пруст, Марсел 125
Пурић, Милан 120
Путник, Радомир 154,
Пуцар, Ђуро 201
Пушкин, Александар Сергејевич 83, 393,
398
- Раденковић, Ђорђе 523
Радивојевић Љуба 324
Радић, Владимир 442
Радић, Љубо 399
- Радић, Стјепан 54, 79, 195, 348, 384, 394,
395, 396, 403
Радичевић, В. Бранко 309, 544
Радованов, Беба 426
Радованов, Милан 426
Радованов, Милица 73, 426, 437
Радованов, Никола 75, 426, 437, 543
Радовановић, Бора 503
Радовановић, Љуба 107, 144, 258, 423
Радовановић, Олга 503
Радовић, Драган 496
Радовић, Драгош 316, 451
Радовић, Никола 429
Радовић, Слободан 496
Радојевић, Анта 194, 195,
Радојевић, Милан 193, 195, 198, 200, 201,
202, 211
Радојичић, Ђорђе 160
Радосављевић, Добривоје 270
Радосављевић, Милош 219
Радуловић, Јова 230
Рајић, Љубица 51
Рајић, Милан 194
Рајковић, Александар 363, 366, 428, 453
Рајковић, Богосав 120
Рајковић, Михаило 120,
Рајчић, Бисерка 22, 35, 48, 68, 69, 74, 149,
181, 204, 214, 467, 498, 507, 508, 512,
524, 535
Ракић, Милан 244, 299, 312, 395
Ранковић, Александар 5, 9, 152, 170, 171,
172, 175, 190, 200, 253, 255, 260, 268,
269, 278, 280, 283, 286, 293, 296, 297,
298, 302, 303, 306, 313, 314, 316, 318,
319, 321, 328, 332, 337, 364, 423, 426,
427, 431, 436, 438, 454, 491, 508
Ранковић, Вера 72, 148, 149
Ранковић, Михаило 120
Ранковић, Никола 72, 147, 149
Ранчев Спендов, Иван 269
Ранчић, Богољуб Бата 331
Ранчић, Душан 237, 535, 543
Ранчић, Светозар 91
Рапајић, 62
Распоповић, Никола 387, 388
Ратковић, Иван 210
Рачки, Мирко 377, 378, 379, 380, 381, 384,
386
Рачки, Фрањо 465
Рашовић, Милош 9, 210

- Рељић, Никола 148
 Ремизов, Алексеј 51
 Ремон, Жан 461
 Рено, Мадлен 52
 Рено, Пол 304
 Рибар, Иван 176, 211, 220, 221, 223, 444,
 453, 466
 Рибар, Лола 349, 437
 Ристић, Душица 435
 Ристић, Јован 524
 Ристић, Лазар 187, 255,
 Ристић, Лепушка 359
 Ристић, Марица 359
 Ристић, Марко 50, 211, 212
 Ристић, Миливоје 267, 275, 276, 278, 280,
 332
 Ристић, Милутин 337, 340, 341, 342, 343,
 345, 347, 348, 351, 357, 358, 370, 412,
 414, 416, 417, 433, 435, 442, 448, 454,
 454, 455, 468, 469, 487, 505, 524, 528,
 543, 544
 Ристић, Мира 275, 332
 Ристић, Петар 315
 Ристић, Предраг Пеђа 298
 Ристић, Роса 348, 351, 435
 Ристић, Светомир 178, 253
 Ристић, Шева 212
 Ришар Блок, Жан 446
 Рмандић, Радојица 248, 252
 Розенфелд Херман, Мариз Лујза 83, 299,
 329, 330, 334, 379, 448, 519
 Розенфелд, Орест 18, 122, 329
 Розенфелд, Орест 18, 122, 329
 Розенфелд-Херман, Мариз 83, 299, 329,
 330, 334, 378, 448, 519, 545
 Росић, Александар-Лека 55, 196, 212
 Росић, Љубица 55
 Ростов, Џемс 56
 Роткан Милојевић, Елена-Беба 241, 280,
 350, 352, 356, 373, 421, 450, 457, 460,
 478
 Роше, Валдек 505
 Руби, Џек 54
 Русо, Жан Жак 26
- Савић, 156, 529
 Савић, Алекса 384,
 Савић, Животије Срба 303, 318, 321,
 Савић, Кирило 9, 175,
 Савићевић, Десанка 496, 505
- Савићевић, Марко 496
 Самарџић, Берислав 507
 Самарџић, Бериславка 507
 Самарџић, Мила 506
 Самарџић, Радован 65, 506, 543, 546
 Сандић, 404
 Сањије, Марк 105
 Сарачевић, Љуба 33, 225
 Сарић, 528
 Слобода, Лудвик 520, 522
 Сегарион, Антоније 111, 112, 528
 Секулић Миљковић, Вера 164, 264
 Секулић Миљковић, Верича 164, 264
 Секулић, Исидора 323, 362, 495
 Секулић-Миљковић, Верича
 Селесковић, Момчило 387
 Селимовић, Меша 405, 462
 Симић, Влада 9, 12, 29, 154, 258, 272, 431
 Симовић, Александар-Аца 194,
 Симовић, Душан 176, 183, 429
 Симовић, Милоје 262
 Симоновић, Бора 66, 68
 Симоновић, Душан 67, 316
 Симоновић, Милан-Ћаба 249
 Скерлић, Јован 30, 75, 76, 79, 170, 310,
 340, 403, 491, 496, 543
 Славенски Илић, Милана 95, 102
 Славенски, Јосип 95
 Славински, Ђорђе Ђера 137, 145, 183, 184,
 235, 255, 460, 536, 539
 Славински, Љубинка 119, 164
 Славински, Новица 10, 145, 184, 185, 300
 Славински, Станко 262, 319
 Славов, К`њо 89
 Слијепчевић, Боса 456, 473
 Слијепчевић, Милош 340
 Слијепчевић, Перо 340
 Смиљанић, Драгослав 167, 189, 494
 Смодлака, Јосип 396
 Смирковски, Јосеф 522
 Соколов, Григориј 272
 Солдатић, Далибор 62
 Соловјев, Александар 467
 Сочица, Мујо 223
 Спасов, Борис 162, 163, 164
 Спасојевић, Жика 388
 Стајић Дробац, Љубица 106, 107, 108, 120,
 Стајић, Драгослав Драган 31, 32, 33, 34,
 98, 106, 110, 118, 119, , 120, 121, 129,
 153, 353, 465

- Стајић, Ђорђе 31, 118, 119
Стајић, Ранко 235
Стајић, Урош 31, 118, 119,
Стакић, Владислав 12, 68, 76, 307, 495
Стакић, Зора 513
Стакић-Прапочертовић, Милка 76, 83, 356,
495
Стамболиски, Александар 79, 90, 118, 137,
182
Стамболиски, Асен 88, 231
Стамболиски, Милена 231
Стамболиски, Минка 231
Стамболић, Иван 439
Стамболић, Петар 5, 156, 157, 176, 256,
305, 313, 479, 492
Стаменковић, Драги 153, 157, 159, 481
Стаменковић, Тихомир Тиле 66
Стаменовић, Александар Сања 10, 12, 35,
39, 44, 55, 58, 79, 84, 91, 158, 167, 184,
185, 196, 204, 205, 263, 428, 434, 467
Стаменовић, Новица 10, 185
Стаменовић, Нуша 10, 185
Станић, 181
Станић, Родољуб 70
Станковић, Димитрије-Мића
Станковић, Душан 381
Станковић, Иван 415,
Станковић, Јова 532
Станковић, Миодраг 23
Станковић, Раденко 20
Станковић, Синиша 175, 388
Станковић, Ставра 532
Станојевић, Аца 198, 335
Станојевић, Веља 534, 544
Станојевић, Данка 74
Станојевић, Станоје 253
Станчић, Петар 190
Старчевић, Анте 395
Старчић, Виктор 507, 510
Стевановић, Душан 179
Стевовић, Доброслав 222
Стевовић, Лепа 477
Стевовић, Милош 222, 306, 477, 508
Стевовић, Софија 306
Стевчић, Душан 91, 165
Стендал, 125
Стенсфилд-Поповић, Мери 307
Степановић, Степа 154
Стергар, Милош 8, 9, 10, 27, 28, 129, 133,
134, 136, 137, 475
Стергар-Николић, Милица 95, 104, 129,
133, 134, 135, 136, 152, 155, 161, 271,
275, 276, 314, 315, 316, 331, 341, 348,
356, 357, 376, 475, 534
Стефан Лазаревић 395
Стефановић Параћинац, Нишавац 269,
286, 293
Стефановић, Миливој 175,
Стефановић, Ненад 19, 190, 191, 467
Стефановић, Радован 58
Стефановић, Радомир 484, 485
Стефановић, Светислав-Ђећо 267, 269,
303, 318, 321, 491
Стефановић, Синиша 505
Стефановић, Слободанка-Денка 247
Стијовић, Ристо 351
Стојадинови Путник, Софија Пепа 77
Стојадиновић, Милутин-Бикица 77
Стојадиновић, Милан 218, 222, 230, 330
Стојадиновић, Милосав 67
Стојановић Јовановић, Зорка 251
Стојановић, Владимир 227
Стојановић, Властимир Власта 72, 73, 141,
165, 197, 208, 213, 241, 250, 251, 296,
309, 310, 320, 322, 323, 355, 356, 361,
427, 436, 442, 465, 479, 480
Стојановић, Воја 72
Стојановић, Даница Цица 72, 141, 251,
320, 356, 361, 427, 479
Стојановић, Иван 367
Стојановић, Јован 227, 533
Стојановић, Југана 508
Стојановић, Љуба 388
Стојановић, Михајло-Миша 71, 165, 179,
367
Стојановић, Никола 71, 179, 198
Стојановић, Петар Пера
Стојановић, Светислав 472
Стојановић, Часлав 221
Стојиљковић Грбић, Загорка Гора 123
Стојков, Тодор 58, 239
Стојковић, Андрија 139, 178
Стојковић, Вера 139, 178
Стојковић, Миленко 100
Стојсављевић, Дане 394, 398
Стојчевић, 411
Стошић, Добрила 64
Стошић, Драгомир 59, 64, 67, 159, 160,
161, 210, 211, 323, 423, 430, 484
Стошић-Димитријевић Полексија 186

- Ступица, Мира 56
 Суботин, Лидија 52
 Суботин, Стојан 49
 Суботић, Слободан 14, 81, 108, 518, 524
 Суботић, Невенка Сека 519, 526
 Супило, Франо 320, 396
 Суслов, Михаил 141, 145, 150, 152, 163, 320, 529
 Сушић, Ђорђе-Ђока
 Сушић, Милутин 148
 Сушић, Спасоје 148, 535
- Табаковић, Милан 63, 68, 69, 467, 535
 Тадић, Љубомир 544
 Тадић, Љубомир Љуба 482
 Тадић, Милан 103
 Танасић, Синиша 262
 Танчић, Александар Санда Шустер 86, 90, 191, 350
 Танчић, Дана 191
 Танчић, Лепосава 232
 Танчић, Милета 506
 Танчић, Славко Лаф 354
 Тапини, Ђовани 73
 Тасић, Антоније 340
 Тасић, Ђорђе 87, 388
 Тахмишчић, Хусеин 75
 Тејлор, Елизабет 52
 Терзовић, Јово 402
 Терић, Гојко 32
 Тешић, Гојко 227
 Типсаревећ, Иванка 419
 Типсаревећ, Милорад 419
 Типсаревећ, Павле 419
 Типсаревећ-Марковић, Милица 419
 Тодоровић Вуковић, Љубица 32, 43, 127, 128, 221, 257, 268, 401, 418, 438 460, 477, 511, 536
 Тодоровић Јовановић, Светлана 235, 322, 355, 356, 361, 362, 363, 368, 372, 450
 Тодоровић, Александар 543
 Тодоровић, Анта 91, 177,
 Тодоровић, Бели 229
 Тодоровић, Борко 142, 146, 226
 Тодоровић, Влада 355,
 Тодоровић, Душан 146, 183, 185, 246, 259, 323, 423, 441,
 Тодоровић, Жарко 32, 423
 Тодоровић, Јана 229, 323
- Тодоровић, Коста 65, 67, 108, 271, 273, 425, 465,
 Тодоровић, Мијалко 5, 235, 260, 322, 362, 422, 458, 459, 520,
 Тодоровић, Милица 457,
 Тодоровић, Нада 185, 323
 Тодоровић, Павле 387, 388,
 Тодоровић, Пера 439,
 Тодоровић, Петар Добрњац 101
 Тодоровић, Радомир 23, 39, 41, 46, 57, 60, 61, 72, 73, 143, 146, 186, 190, 223, 229, 230, 246, 259, 262, 312, 454
 Тодоровић, Риста 442
 Тодоровић, Славко 268,
 Тодоровић, Танасије 185,
 Тодоровић, Тодор Тоша 23, 146, 147, 190, 246,
 Тодоровић, Томанија 229, 337
 Толстој, Лав Николајевич 89, 266, 271, 329
 Тољати, Палмиро 101, 132, 140
 Томас, Мор 196, 197
 Томашевић, Добросав 64
 Томић, Алекса Аца Лека 153, 155, 161
 Томић, Миодраг 464
 Томић, Мирко 464
 Томишић, Антон Тони 274, 287, 533
 Томишић, Зденка 109
 Томишић, Нада 109, 533
 Томишић, Ређина 33, 109,
 Томсон, 273, 283
 Тончић, Љубиша 165
 Топаловић, Живко 10, 420
 Торес, Морис 27
 Тороман, Миле 163
 Тошић, Вида 192
 Трајков, Георги 86
 Трајковић, Бора 196
 Трајковић, Мира 328
 Трајковић, Петар-Пера 196
 Трбић, Василије 87
 Трбојевић Пантић, Круница 187, 221, 267
 Трбојевић, Душан 5, 466
 Трбојевић, Милан Миша 267
 Триоле, Елза 391, 532
 Трипало, Мика 522
 Трифуновић, Илија-Бирчанин 155
 Трифуновић, Лазар 99,
 Трифуновић, Милош-Миша 199, 267, 335
 Трифуновић, Мића 155
 Трукуља, Слободан 507

- Трнић, Раде 57
Трумбић, Анте 320, 396, 530
Тупањанин Васа 120
Тупањанин, Лазар 120
Тупањанин, Милош 32, 87, 103, 120, 266
Туцовић, Димитрије 496, 505
Туцовић, прота 342
- Ђирић Дамњановић, Стела 215, 222, 231, 239, 302, 315, 324, 354, 355, 365, 399, 407, 409, 421, 422, 447, 450, 452, 461, 475, 492, 515, 536
- Ђирић, Бранимир-Лужнички 190
Ђирић, Бранко 278, 311
Ђирић, Ђока 416
Ђирић, Миладин 343, 344
Ђирјаковић, Милојко 196, 212, 256, 466
Ђирковић, Сима 145, 240
Ђопић, Никола 495, 535
Ђоровић, Владимир 473
Ђосић, Бранимир 30,
Ђосић, Добрица 303, 429, 438, 506
Ђосић, Драгомир 74, 352, 381, 456, 457
Ђурчин, Милан 116, 334, 351
Ђурчић Бранислав-Браца 441
Ђурчић, Бојана Нина 441
Ђурчић, Вида 351
Ђурчић, Даринка 237
Ђурчић, Драгица 19, 351, 483
Ђурчић, Јагода 93
Ђурчић, Мила 441
Ђурчић, Милан 51, 55, 137, 210, 264, 309, 312, 331, 433, 456, 461
Ђурчић, Милосав-Дреновац Сеља 348, 349
Ђурчић, Мира 19
Ђурчић, Никола 19, 237, 309, 351, 483, 511
- У Тант, 428
Удовичић, Ана 33
Удовичић, Ђана 55, 94, 117
Удовичић, Јуре 515
Узуновић, Никола 61, 365
Ујевић, Аугустин 266
Урошевић Љубисав 381
Урошевић, Младен 381
Урошевић, Слободан 99
Урошевић, Средоје 434
- Фанон, Франц 27, 126
Фидел Кастро 523
- Филипанчић, Љ. 388
Филиповић, Драгослав 38, 294, 408, 459, 471
Финци Самарцић Шербан, Каћа 109
Финци, Ели 30, 109
Финци, Предраг 110
Фонтен, Андре 413, 531
Франс, Анатоли 125, 313, 381
Френклин Делано Рузвелт 53, 117, 409
Фридман, Жорж 412
Фрол, Иво 537
Фулбрајт, Вилијам 56
- Хамфри, Хјуберт 527
Хаџи Јовчић, Мил. 372
Хаџи Мелентије 101
Хегел, Георг Вилхем Фридрих 469
Хепберн, Одри 438
Хер, Лисјен 104
Хичкок, Алфред 54, 85
Хо Ши Мин 175, 189
Хосеин 516
Хоџа, Фадиљ 85, 103, 190
Христић, Босилка Буби 394, 453
Хуари Бумедијен 203, 417, 440, 490
- Цанић, Драга 168, 169, 171, 209, 351
Цанић, Јовица-Бата 169, 297
Цанић, Љиљана 169, 351
Цанић, Милена Белка 169, 171, 373
Цанић, Милутин 168, 169, 171, 209, 297, 336, 337, 341, 343, 347, 348, 351, 352, 373, 414, 442, 469, 504
Цанић, Цуна Црнка 169, 209, 210, 373
Цанков, Александар 526
Цветковић, Аца 428
Цветковић, Драгиша 9, 76, 87, 176, 231, 249, 388, 389
Цветковић, Петар Пијаница 428
Ценић, Димитрије Мита 439
Цицварић, Крста 186
Цмиљанић Остојић, Јела 458
Црвенковски, Крсте 293, 426
Црнобори, Марија 420
Црнчевић, Брана 72, 443
Црњански, Милош 45, 243
- Чавић, Бошко 113
Чарапин, Петар 339
Чаушеску, Николае 523, 527, 528

- Челебоновић, Марко 119
 Чеперковић, Жарко 204, 255
 Червенков Влко 89
 Чолаковић, Родољуб 5, 6, 165, 180, 233
 Чолић, Милутин 421
 Чу Ен Лај 150, 203, 300, 333
 Чубриловић, Бранко 107
 Чубриловић, Васо 32, 110, 120, 180, 239,
 268, 377, 421, 473
 Чупић, 405, 419
- Џавахарлал Нехру 48, 126, 336
 Џацић, Петар 310
 Џенкинс, 137
 Џон Кенеди 8, 11, 25, 46, 52, 53, 54, 56, 59,
 66, 71, 118, 189
 Џуверовић, Никола 99
 Џумхур, Зуко 330, 489
 Џунић, Слободан 14
 Џунов, Риста 308, 311
- Шеган Будимић, Вера 206, 375
 Шакота, Слободан 297
 Шантал, 207, 237, 244, 462
 Шаренац, Тамара 127
 Шатобријан, Франсоа Рене 538
 Шербан, Миленко 30, 109, 110
 Шербан, Слободан 109
 Шестов, Лав 500
 Шкодунович, Николај Николајевич 142
 Шојић Радослав-Бата 171, 180, 241
 Шојић, Милка 277
 Шоћ, Перо 83
 Шошић, Хрвоје 106
 Шпиљак, Мика 424, 454
 Штам, 265
 Штефаник, Растислав Милан 521
 Шћекић, Јован 473, 486, 487
 Шубашић, Иван 152, 176
 Шулејић, Драгиша 197
 Шутеј, Јуре 388

CIP - Каталогизација у публикацији
 Народна библиотека Србије, Београд

32:929 Јовановић Д.
 323(497.1)“19”(091)
 821.163.41-94

ЈОВАНОВИЋ, Драгољуб, 1895-1977

Дневник. Књ. 3 / Драгољуб Јовановић ; приредио Момчило Исић ;
 [превод са француског и коректура Татјана Шотра]. - Пирот : Историјски
 архив : Београд : Породица Д. Јовановића, 2020 (Београд : Графоавала). -
 566 стр. : слика Д. Јовановића ; 24 cm

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Регистар.

ISBN 978-86-80412-14-6 (ИАП)

а) Јовановић, Драгољуб (1895-1977) — Дневници б) Југославија —
 Политичке прилике — 20в — У успоменама

COBISS.SR-ID 25425161